

**ДЕРЖАВНА АРХІВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ АРХІВНОЇ СПРАВИ
ТА ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА
ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ
СПІЛКА АРХІВІСТІВ УКРАЇНИ
ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «ЦЕНТР ПЕРСПЕКТИВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА
РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ»**

**АРХІВІСТИКА: ТЕОРІЯ, МЕТОДИКА, ПРАКТИКА
МАТЕРІАЛИ ДРУГОЇ МІЖНАРОДНОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

**Кам'янець-Подільський
2021**

УДК 930.25(082)
ББК 79.30я431

Редакційна колегія:

С. А. Копилов, ректор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, д.і.н., професор (співголова); **А. В. Хромов**, голова Державної архівної служби України, кандидат історичних наук (співголова); **О. М. Федьков**, завідувач кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін, д.і.н., професор; **Л. Л. Левченко**, заступник голови Державної архівної служби України, д.і.н., професор; **В. А. Дубінський**, перший проректор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, к.і.н., доцент; **К. М. Бурдуваліс**, директор Державного архіву Хмельницької області; **А. Л. Глушковецький**, декан історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка імені Івана Огієнка, к.і.н., доцент; **О. Я. Гаранін**, директор Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, к.і.н.; **В. І. Адамовський**, к.і.н., доцент; **Ю. А. Хоптяр**, к.і.н., доцент; **А. А. Лубчинський**, к.і.н., доцент; **Л. В. Климчук**, к.і.н., старший викладач; **О. Л. Баженов**, к.і.н., доцент (відп. секретар).

*Рекомендовано до друку ухвалою вченої ради історичного факультету
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 5 від 19 травня 2021 року)*

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету **Орлик В. М.;**

доктор історичних наук, професор, завідувач відділом джерелознавства нової історії України Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського **Гирич І. Б.**

Архівістика : теорія, методика, практика : матеріали Другої міжнародної науково-практичної конференції (22-23 квітня 2021 р., м. Кам'янець-Подільський) / [ред. кол.: С. А. Копилов (співголова), А. В. Хромов (співголова), О. М. Федьков, А. Л. Глушковецький та ін.]. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2021. 223 с.

ISBN 978-617-8021-22-1

Збірник матеріалів Другої міжнародної науково-практичної конференції «Архівістика: теорія, методика, практика», яка відбулася 22-23 квітня 2021 року на базі Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Містить доповіді та повідомлення, що присвячені історії становлення та розвитку архівної справи в Україні та за її межами, історико-регіональним дослідженням та архівній справі, збереженню, формуванню та раціональному використанню фондів, традиційним та інноваційним методам архівної діяльності, визначним постаттям архівної справи.

Розрахований на науковців, краєзнавців, освітян, працівників культури, студентів й усіх тих, хто причетний до розвитку архівної справи та архівознавчих досліджень.

©Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка

ЗМІСТ

Адамовський В. І. Історія становлення архівного законодавства в Росії	5
Адамський В. Р. Інститут Подільського губернського комісара 1917-1918 років у архівних зібраннях України	7
Баженов Л. В. Обговорюємо проєкт «Стратегії розвитку архівної справи в Україні на період до 2025 року»	11
Баженов О. Л., Остапов А. В. Наукова, публіцистична та просвітницька робота працівників Державного архіву Хмельницької області у 50-х рр. ХХ ст.	14
Баженова С. Е., Баженов Л. В. Розвиток архівної справи на Поділлі в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.	19
Байдич В. Г. Вчені Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка – лауреати премії імені П. Клименка	21
Блажевич Ю. І. Джерельна основа релігійної історії Поділля (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.)	25
Бойко В. Ф., Свердлик З. М. Досвід УНДІАСД у розробленні нормативно-методичних документів з обліку та зберігання електронних документів в архівних установах України	29
Болтанюк П. А. Плани Кам'янця-Подільського року 1780 та 1821 – джерело вивчення історії міста	32
Боровець І. І. Неопубліковані звіти словацького посла з Берліна (травень-червень 1939 р.)	36
Бурдуваліс К. М. Архівні установи Хмельниччини: здобутки та перспективи	38
Navgyliuk O. A. Inskrupcje nagrobne z zabytkowych katolickich cmentarzy Podola jako rodzaj archiwum kulturowego	42
Галатир В. В. Родинний архів дворян Токаржевських-Карашевичів	48
Глушковецький А. Л., Чернов В. В. Нормативно-правові акти про вибори до Державної думи Російської імперії у фондах Державних архівів Житомирської, Рівненської та Хмельницької областей	52
Гриськова Н. Р. Справи фонду 315 – «Подольская Духовная консистория», як джерело вивчення історії міжконфесійних трансформацій на Поділлі кінця ХVІІІ – середини ХІХ ст.	56
Гула О. Г. Досвід зарубіжних архівних установ у процесі розширення доступу до довідкового апарату: аналіз та структуризація	64
Гуцал В. А., Гуцал А. Ф. Кіноплівки як джерело вивчення історії археологічної експедиції Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка	67
Дідух Л. В. Сучасні прикладні наукові дослідження Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства з проблематики забезпечення збереженості архівних документів	72
Завальнюк О. М. Особові справи викладачів і студентів Кам'янець-Подільського університету 1918-1921 рр. в архівних установах України	76
Залєток Н. В., Чорноморець Є. М. Онлайн ресурси з зарубіжної естики	81
Захар'єв В. А. Демографія села Чаньків Ушицького повіту Подільської губернії у ХІХ ст. (на матеріалах сільської церкви, що збереглися у ДАХМО)	85
Калакура Я. С. Інституціоналізація електронного архівознавства як наукової та навчальної дисципліни	88
Касян Л. Г. Проектна і публікаційна діяльність Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного в процесі функціонування і розвитку історичної пам'яті	93
Климчук Л. В. Класифікація архівних документів: документознавчий підхід	97
Козак О. М. Актуальні проблеми збереження архівних фондів	99
Комарницька Л. М. Навчальна робота Кам'янець-Подільського планово-економічного технікуму-інтернату у 70-80-х рр. ХХ ст.: на матеріалах Державного архіву Хмельницької області ...	102
Комарницький О. Б. Документи регіональних архівних установ про шефську роботу студентів педагогічних закладів освіти УСРР серед робітників і червоноармійців у 1920-ті – у першій половині 30-х рр. ХХ ст.	106
Кукса О. М. Питання вищої школи на Всебілоруському з'їзді у світлі архівних документів	109
Левченко Л. Л., Хромов А. В. Реформування архівної системи України: минуле і майбутнє (архівознавчий, історичний та правовий аспекти)	113

Левчук О. В. Соціальні мережі як інструмент реалізації інформаційно-комунікаційних та іміджевих стратегій сучасного архіву: виклики та перспективи	120
Ловчинська О. В. Особливості комплектування та опрацювання документів фондів особового походження діячів літератури і мистецтва. З досвіду роботи ЦДАМЛМ України	124
Лозовий В. С. Архівні документи як джерело дослідження теми аграризму в революційну добу 1917 – 1921 рр.	128
Лубчинський А. А. Регіональна преса в дослідженні діяльності класових селянських спілок в Україні у 20-х рр. ХХ ст.	131
Лясович Т. В. Джерела фонду 1604 ЦДАВО України про діяльність Міністерства народного здоров'я та опікування щодо підтримки боєздатності Армії УНР у 1919-1920 рр.	133
Майстренко А. А. Бюлетень галузевого центру науково-технічної інформації з архівної справи та документознавства УНДІАСД: основні пріоритети та завдання розвитку	136
Малюгіна І. В., Захар'єв В. А. Щодо першої письмової дати про предтечу Нової Ушиці – село Літнівці ...	139
Мельничук К. В. Архівні фонди волосних і сільських правлінь Правобережної України: джерелознавчий аналіз	142
Михайлик А. О. Радянська агітація і пропаганда в Україні у 1920–1930-х рр. в документах і матеріалах фондів ЦДАГО України	145
Олійник Н. М. Виставкова діяльність Державного архіву Донецької області в умовах відсутності доступу до власних фондів	148
Олійник С. В. Документи фонду 768 «Дирекція народних училищ Галичини» Центрального державного історичного архіву України у м. Львів як джерело з освітнього життя в регіоні в умовах російської окупації 1914-1915 років	152
Олійник Ю. В. Діяльність Дунаєвецького районного архіву в 30-х рр. ХХ ст.	155
Пилипак М. А. До історії заснування українських сіл на Передураллі переселенцями з Поділля (за матеріалами Національного архіву Республіки Башкортостан)	158
Резнік І. С. Сучасні форми використання інформації документів у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України	161
Романовський Р. В. Зберігання електронних документів у Федеральному архіві Швейцарії	170
Садова І. В. Матеріали Держархіву Одеської області про національні благодійні товариства в Одесі на зламі ХІХ – ХХ ст.	174
Синявська О. О. Архівні матеріали в біографічних дослідженнях	176
Старенький І. О. Фонди Державного архіву Хмельницької області як джерело дослідження пам'яткоохоронного руху Подільського православного духовенства ХІХ – початку ХХ ст.	178
Стецюк В. Б. Архівна спадщина частин російської армії, дислокованих у Правобережній Україні (1874-1914 рр.): стан збереження, склад фондів, джерелознавчий потенціал	181
Трембіцький А. М. Музейно-архівна справа – один із складників діяльності членів родини Січінських-Чехівських-Січинських-Шандорів	185
Федьков О. М., Кондрат В. О. Суспільно-політичне життя українських губерній Російської імперії в матеріалах Держархіву Російської Федерації	189
Хоптяр Ю. А., Хоптяр А. Ю. Родина Орловських на Ярмолинеччині у кінці ХVІІІ – на початку ХХ ст. (за матеріалами Державного архіву Хмельницької області)	193
Черняхівська О. М. Енциклопедичний проєкт «Історія міст і сіл Української РСР»: аспекти формування архівних колекцій редколегій та відділу ІМІС Інституту історії АН УРСР	196
Чижова О. В. Діяльність Л. А. Проценко у період з 1966 по 1973 роки на чолі Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва Української РСР	200
Чиркова М. Ю. Освітня діяльність сучасних архівів	205
Cholewiński Ł. Źródła do dziejów twierdzy w Kamieńcu Podolskim	208
Шаповал Л. І. Праці Полтавської Вченої Архівної Комісії у фондах Державного архіву Полтавської області	211
Шпортун О. І. Зміст та інформаційне наповнення архівного фонду «Київська казенна палата м. Київ» ...	214
Щавлинский Н. Б. Документы архивов Киева и Минска как источник по исследованию деятельности белорусских организаций в Киеве и Одессе в 1917 – 1918 гг.	217
Відомості про авторів	221

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ АРХІВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В РОСІЇ

Анотація. У статті розглядається історія зародження архівної справи, виникнення архівосховищ та розвиток архівного законодавства у взаємозв'язку з основними етапами становлення державності в Росії.

Ключові слова: діловодство, Росія, архівне законодавство, правова база, архівна справа, архівна спадщина.

Тривалий час архівна справа не перебувала у віданні держави та знаходилась під патронатом бібліотек та монастирів. Лише за Петра I розпочалося законодавче регулювання процесів збирання, зберігання та передачі інформації. З розвитком інформаційних технологій, появи електронного документообігу та введенням нових понять таких, як кіберзлочинність, державна таємниця, стала необхідність удосконалення норм чинного законодавства у відповідності до вимог сучасного інформаційного суспільства, у тому ж числі й для регулювання відносин у сфері архівної справи.

Слід зазначити, що історія правового регулювання архівної справи в Росії досліджувалася епізодично, а сучасне законодавство знаходиться у процесі становлення, тому ми вважаємо за необхідне вивчити його історичний розвиток.

У поле зору російських науковців правові основи архівної справи потрапили лише у другій половині 90-х рр. ХХ ст. Серед науковців, які досліджували проблеми формування регіонального і федерального архівного законодавства слід виділити: Є. В. Алексеєвої [1], А. М. Артїзова [2; 3], І. Г. Асфандіярової [4; 5], С. В. Белікової [6], С. І. Белової [7], В. П. Козлова [8], П. П. Кремнева [9], М. В. Ларіна [10], Т. І. Телегіної [11], В. А. Тюнеєва [12], Н. К. Шестакової [13]. Також вчені-архівісти досліджують процеси формування і розвитку архівного законодавства в Російській Федерації за роки її незалежності.

Поява писемності на Русі сприяла в подальшому виникненню й архівів. Слід зауважити, що писемність була поширена серед усіх верств населення й письмові документи були звичним явищем в Стародавній Русі. Особливу увагу серед них слід приділити дипломатичним актам, які використовувалися у зовнішніх зносинах; договорам між князями про співпрацю у військовій справі; адміністративним актам – в управлінні російськими землями; дарованим грамотам або привілеям, які закріплювали право на власність.

За допомогою історії архівної справи ми можемо простежити процес створення документів, відстежити їх переміщення та організацію подальшого зберігання.

Історія становлення архівної справи тісно переплітаються з етапами становлення та розвитку державності та апарату управління загалом. За часів Київської Русі приймався масив різноманітних документів у сфері державного управління, князівської влади, судові та адміністративні акти, а отже, було визначено й місця їх подальшого зберігання – храми. При церквах і монастирях нерідко зберігалися книги, грамоти князів на дарування їм угідь і привілеїв, створювалися скарбниці церковного приладдя.

Наприкінці Х ст. з'являються перші історичні твори у Києві – літописи. Їх розвитку сприяла активна діяльність Київської держави, заснування Київської митрополії, спорудження Софійського собору та ін. Серед різновидів літописання виділяють «короткі порічні записи», «княжі літописи», «народні перекази».

Документи великокнязівського архіву, монастирів та церков, активно використовувалися літописцями в процесі своєї роботи. Оцінити масштаби обробки інформації літописцями ми можемо дослідивши літописні традиції XII – XIII ст., а саме Володимирський літописний звід 1177 р. З розширенням міжнародних зв'язків активно почалося укладення торгових договорів та дипломатичних угод, особливо після відображення німецько-шведської агресії в XIII ст.

Зазначені документи почали відігравати важливу роль у політичному, економічному житті князівств, що сприяло організації ведення обліку та записів документів. Прикладом першого опису документів є Іпатіївський літопис, який містить «Повість временних літ», Київський і Галицько-Волинський літописи.

Все ж основний масив документів зберігався в церквах і монастирях. Нерідко в монастирі передавалися на зберігання старі документи, духовні та жалувані грамоти. Таким чином, в церковних сховищах накопичувалися значні масиви документів.

Численні документи створювалися й в процесі провадження церквою деяких судових функцій пов'язаних з особливою категорією справ: язичництвом, багатоженством, шлюбів між близькими родичами тощо. Загалом документи церкви зберігалися при митрополитах та єпископатах, а монастирські документи – в монастирських церквах. Крім актів урядування в церквах зберігалися

рукописи, книги та листування. На основі договорів часто проводилися роботи з перепису книг, а під керівництвом вищого духовенства з метою однаковості діловодства в митрополії створювалися зразки документів. Згодом князі і бояри почали залучати до своїх канцелярій церковних «Діакіте». Тому з XIV ст. під словом «дяк» стали розуміти посадових осіб, які ведуть письмове діловодство.

Починаючи з XVI ст. Московське князівство зосередило у своєму володінні значну частину архівів удільних князівств. Документи, які в них зберігалися, використовувалися при розгляді земельних та інших майнових суперечок, а з їхніх копій нерідко створювалися збірники. Значний масив документів утворився в часи існування Московського князівства. Серед них судні, указні, духовні, договірні грамоти, поручні записи, листування і укази князів тощо. Так було сформовано великокнязівський архів.

Основну ж роль в галузі реформування державного діловодства відіграли законодавчі норми, в яких відобразилися усі перетворення.

У другій половині XV ст. починає формуватися система діловодства Московської держави. Використання практики особливих доручень призвело до появи наказів, як форми вказівки щодо вирішення князями та боярами питань державного управління. Саме тому період з XV по XVII ст., на який припадає розвиток державного діловодства, називають наказним.

Першим нормативним актом Московського царства, періоду формування станово-представницької монархії, в якому згадувалося зберігання справ, став Судебник 1550 р. до якого увійшли норми Судебника 1497р. та норми основних галузей права, прийняті в наступні роки. Згідно з царським указом 1680 р. було проведено опис справ у 23 центральних установах.

16 липня 1712 р. було видано указ про створення першого в державі архіву та передачі на його постійне зберігання справи Сенату, що стало основою створення Московського сенатського архіву.

За Статутом державної цивільної служби в Росії (Генеральний регламент XVIII–XIX ст.) Петра I було проведено поділ архівів на такі категорії: поточні, створювані при канцеляріях; відомчі (архіви колегій); державні (при колегії закордонних справ і ревізійної служби колегії), а самі архіви було відділено від канцелярій. Вводиться посада архіваріуса.

У період XVIII ст. було прийнято значний масив нормативно-правових актів щодо регулювання діяльності архівних установ. Серед них укази Сенату: про збереження справ (1726 р.); про доцільність створення об'єднаних губернських архівів і архівів міського управління (1728 р.); про будівництво для архівів кам'яних будівель з залізними затворами і ґратами на вікнах (1736 р.); про заборону виносу справ з архівів (1763 р.).

7 листопада 1775 р. був виданий указ «Установи для управління губерній Всеросійської імперії», який закріпив сформовану ієрархію установ та їх документації, а 1781 р. указ, за яким установи зобов'язувалися здавати документи в архів упорядкованими та в супроводі реєстрів.

Подальші нормативно-правові акти закріплювали не лише зміни у структурі органів державного управління в Росії, а й вносили корективи в організацію системи архівних установ. З 1811 р. обов'язковим стало створення архівів при міністерствах, що спричинило збільшення чисельності та посилило роздрібненість архівних установ. Нормативною основою діяльності відомчих архівів стали інструкції, а історичних – правила.

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. виникають перші відомчі архіви на місцях та створюється ряд історичних архівів для накопичення та зберігання найбільш важливих документів. На початку XX ст. були численні спроби реформування архівної справи на законодавчому рівні, але через бюрократичний тиск жоден проєкт не було реалізовано.

Отже, питання збереження інформації стає актуальним ще з X ст. Однак процес створення архівної системи потребував значних зусиль та часу. Лише з допомогою церковнослужителів та монахів, а пізніше представників шкіл та бібліотек, вдалося забезпечити належні умови зберігання та впорядкування інформації, а нормативно-правову основу діяльності архівних установ, систематизацією законодавства розпочати лише з XVIII ст.

Список використаних джерел:

1. Алексеева Е. В. Правовое сознание в контексте современного информационного сообщества. URL: http://www.samsys.narod.ru/Rus_ver/other/article_02.htm (дата звернення: 04.04.2021)
2. Артизов А. Н. Архивное законодательство России: система, проблемы и перспективы: К постановке вопроса // Отечественные архивы. 1996. № 4. С. 3–9.
3. Артизов А. Н. и др. Основы законодательства Российской Федерации об Архивном фонде РФ и архивах: идеи, принципы, реализация // Отечественные архивы. 1993. № 6. С. 3–9.
4. Асфандиярова И. Г. Законодательство субъектов Российской Федерации об архивных фондах и архивах: теория и практика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Саратов, 2005. 30 с.
5. Асфандиярова И. Г. Региональное архивное законодательство России : тенденции развития // Отечественные архивы. 2006. № 4. С. 29–38.
6. Беликова С. В. Административно-правовое регулирование архивного дела в Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Москва, 2000. 22 с.

7. Белова С. И. Организация архивного дела в Российской Федерации : Административно-правовые проблемы: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Саратов, 1997. 23 с.
8. Козлов В. П. Принципы «Основ законодательства Российской Федерации об Архивном фонде Российской Федерации и архивах» // Российское архивное дело: Архивно-источниковедческие исследования. Москва, 1999. С. 217–221.
9. Кремнев П. П. Правопреемство государственных архивов : межгосударственная практика и распад СССР // Вестник Московского университета. Москва: Изд-во МГУ, 2007. Серия 11: Право. № 3. С. 20-30.
10. Ларин М. В. Сравнительный обзор архивного законодательства стран СНГ. «Правовые проблемы архивного дела в Евроазиатском регионе». Архивы России. Летопись событий. Конференции и семинары. Материалы Международной научно-практической конференции, г. Москва, 27 сентября 2002 г. Москва, 2002. URL: http://www.rusarchives.ru/evants/conferences/eurasica_laws/larin.shtml#1 (дата звернення: 04.04.2021)
11. Телегина Т. И. Некоторые вопросы правового регулирования архивного дела в проекте Федерального закона «Об архивном деле в Российской Федерации» // Отечественные архивы. 2002. № 4. С. 3–5.
12. Тюнеев В. А. Федерализм в «Основах законодательства Российской Федерации об Архивном фонде Российской Федерации и архивах»: проблемы реализации и развития // Отечественные архивы. 1999. № 5. С. 3–11.
13. Шестакова Н. К. О правовых основах и практике архивного дела в муниципальных образованиях // Отечественные архивы. 2002. № 2. С. 12–14.

Summary. *The article examines the history of the origin of archival affairs, the emergence of archives and the development of archival legislation in conjunction with the main stages of statehood in Russia.*

Key words: *office work, Russia, archival legislation, legal base, archival business, archival heritage.*

УДК 94:061.2(1-25)(477.43)«1917-1918»:930.25(477)

В. Р. Адамський

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

ORCID: 0000-0001-6770-1184

ІНСТИТУТ ПОДІЛЬСЬКОГО ГУБЕРНСЬКОГО КОМІСАРА 1917-1918 РОКІВ У АРХІВНИХ ЗІБРАННЯХ УКРАЇНИ

Анотація. *У статті аналізуються фонди центральних та регіональних архівних зібрань, в яких відображено різні аспекти діяльності інституту Подільського губернського комісара доби Української Центральної Ради. Показано специфіку комплексів документальних джерел у розрізі кожної окремої інституції та окреслено змістову тематику наявних в архівосховищах документів. Зроблено висновок, що джерелознавчий масив є достатнім для об'єктивного та повноцінного вивчення однієї з ключових посад у регіоні періоду революційних змін.*

Ключові слова: *архів, Подільський губернський комісар, документи, доба, Центральна рада, революція.*

Революційна доба 1917–1921 рр. є однією з найбільш знакових в історичному поступі українства. Її загальний контекст, зокрема період Української Центральної Ради, як з фактологічного боку, так і на рівні аналізу, на сьогодні опрацьовано достатньо предметно [1; 2]. Однак регіональний вимір революції вочевидь ще тривалий час потребуватиме до себе серйозної дослідницької уваги, оскільки чимало питань залишається не вповні з'ясованими. Подільський регіон у цьому відношенні не становить жодного винятку.

Подальше просування на шляху пізнання вузлових проблем революційної доби неможливе без уведення до наукового обігу нових комплексів документальних джерел. Це безпосередньо відноситься й до розуміння феномену місцевих органів управління, що за нових суспільно-політичних умов зазнали суттєвої трансформації. На сьогодні у вивченні інституту Подільського губернського комісара ми можемо послуговуватися щонайменше чотирма збірниками документів й матеріалів, які спеціально присвячені історії регіону знакової доби. Щоправда, видані вони були у різні історичні періоди з властивими їм суспільними тенденціями та процесами. Документальні видання радянської доби передусім спрямовувалися на демонстрацію політичної та організаційної ролі більшовицької партії на Поділлі у боротьбі за переростання «буржуазно-демократичної революції у революцію соціалістичну» [3; 4].

Натомість збірки документів і матеріалів новітнього часу покликані продемонструвати складність протікання революційних процесів у регіоні, зокрема ролі і значення місцевих органів управління. Однак, з огляду на сформульовані авторськими колективами та редакційними колегами завдання, інституту губернського комісара у них приділено лише часткову увагу [5; 6].

Відтак у пропонованому повідомленні ставиться за мету проаналізувати окремі фонди центральних та регіональних архівних зібрань, в яких віддзеркалено становлення та функціонування інституту Подільського губернського комісара доби Української Центральної Ради. Зауважимо, що дане повідомлення є своєрідним продовженням джерелознавчих студій із заявленої проблематики або безпосередньо дотичної до неї [7; 8].

Основний масив документальних джерел з історії місцевого органу державної влади на Поділлі знаходиться на зберіганні в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Власне нашу проблематику розкривають два окремі фонди: 1792 «Подільський губернський комісар Тимчасового уряду» та 628 «Подільський губернський комісар УНР». У першому фонді знаходиться на зберіганні 135 справ, у другому – 37.

Хронологічно фонд 1792 містить документи за березень – грудень 1917 р. Однак у багатьох справах є чимало джерел імперської доби, які характеризують передусім інститут губернатора. Так само у зібранні представлені поодинокі документи, що відносяться до початку 1918 р. і окреслюють коло актуальних питань періоду Української Народної Республіки.

Перші дві справи фонду відображають процес трансформації органів державної влади на Поділлі за умов ліквідації самодержавства та початку Лютневої революції 1917 р. у Росії. Справи також містять чимало документів розпорядчого характеру, які телеграфно надходили у регіон від посадових осіб Міністерства внутрішніх справ Тимчасового уряду, військових чинів Київського та Одеського військових округів, Генерального штабу армій Південно-Західного фронту. У цих справах достатньо повно представлено ділове листування, за яким можна простежити розвиток інституту Подільського губернського комісара, зокрема призначення та звільнення на посаду комісара, зміну його заступників, формування канцелярії інституції тощо.

Справи 3–14 фонду містять масив різноманітної інформації про формування інституту повітових комісарів Подільської губернії. Позаяк на цей процес вагомо впливав чинник діяльності місцевих рад громадських об'єднаних організацій та сформованих ними виконавчих комітетів, то в окремих справах можна віднайти протоколи засідань останніх та ділове листування з канцелярією Подільського губернського комісара. Наявні документи дають можливість сформулювати оцінку щодо взаємовідносин нових органів місцевого управління.

Достатньо вагомо у фонді представлено матеріали, які відображають процес реформування поліцейських органів у підрозділи міліції. Зокрема, у справах 24–37 містяться документи, за якими можна відстежити цю проблематику у всіх повітах губернії. Хоча організація міліції за нових суспільних умов відносилася до компетенції місцевих органів самоврядування [9], проте в багатьох моментах їхні представники зверталися за допомогою чи роз'ясненням ситуації до губернського комісара.

Одне із основних завдань інституту Подільського губернського комісара полягало у забезпеченні правопорядку. Відтак у фонді міститься чимало звернень, які демонструють перебіг революційних виступів селян у різних повітах. У цих повідомленнях йдеться про пошкодження майна в поміщицьких маєтках, неконтрольовану вирубку лісу, самовільне захоплення пасовищ та земельних ділянок. Окрему групу звернень становлять документи, в яких йдеться про безчинства, скоєних військовими різних підрозділів Південно-Західного фронту. Цей аспект революційної доби відображено у справах 40–56 фонду.

Важливі документи з місцевого життя зберігаються у 65 справі фонду. Тут міститься ділове листування з повітовими державними, самоврядними та громадськими інституціями на предмет скликання та проведення першого губернського зібрання ради об'єднаних громадських організацій. Попередні умови були вироблені на спільній нараді губернських та повітових інституцій, що відбулася 15-16 квітня 1917 р. у Вінниці. Вони, зокрема, передбачали наступні квоти для делегування своїх репрезентантів до складу ради:

«1). Від повітових рад громадських організацій або повітових Виконавчих Комітетів – 3 делегати від кожного повіту.

2). Від міських рад громадських організацій або міських Виконавчих Комітетів тих міст з населенням 25 тисяч і більше – по 1 від міста.

3). Від Ради солдатських і робітничих депутатів – по 3 делегати від кожного повіту. Від тих самих Рад м. Кам'янець – 2 від солдат та від робітників. Існування організацій повинно бути затверджено повітовими Радами громадських організацій.

4) Від організованих груп трудового селянства, а де таких немає, від волосних комітетів – 3 делегати від кожного повіту. Організації трудового селянства, що виникнуть невдовзі, мають право направити додатково ще одного делегата від повіту.

5). Українські, єврейські політичні чи просвітницькі, польські культурні чи благодійні і російські організації – по 2 делегати від кожної національності від губернії» [10].

Низка справ фонду відноситься до налагодження видавничої справи в губернії, організації народних бібліотек та читалень (справи 67–69), відкриття та нормалізації діяльності освітніх закладів різних рівнів (справи 70–71), вирішенні актуальних питань, пов'язаних із проведенням евакуації з

Кам'янця-Подільського після невдалого наступу російської армії у червні 1917 р. (справи 73–75). У цьому контексті також слід наголосити на документах, які дають можливість відстежити повернення на терени Поділля іноземних громадян (справи 76–79).

Окремим напрямком роботи інституту Подільського губернського комісара було відстеження осіб, яких вважали політично неблагонадійними. Цей аспект проблеми також відображено низкою архівних справ (82–84).

Документальний корпус розпорядчого відділу здебільшого відображає вирішення фінансових та матеріальних питань періоду революційних змін. Тут можна віднайти матеріали, які засвідчують умови придбання земельної власності, порядок продажу алкоголю, вимогові відомості на отримання заробітної плати співробітниками канцелярії Подільського комісара, витрати на розшукові потреби тощо (справи 93–101). З-поміж цих документів особливо цінними є ті, в яких міститься розпис витрат на забезпечення діяльності повітових комісаріатів (справи 114–115).

У паспортному відділі міститься всього лише три справи, в яких зберігаються документи, що належать до службового діловодства, пов'язаних із заявами іноземців щодо виїзду за кордон, видачі паспортів тощо (справи 116–118).

Врешті, окрема група справ фонду присвячена висвітленню проблем біженців на теренах Поділля. Вони містять інформацію про порядок складання та виконання відповідних кошторисів на утримання біженців, забезпечення останніх білизною, взуттям, харчуванням та проживанням. В окремих справах можна віднайти списки біженців та їхній рух залізничним транспортом (справи 119–128).

Фонд 628 ЦДАВО України «Подільський губернський комісар УНР» є значно меншим за обсягом. Однак тут також міститься чимало унікальних джерел, що своїм змістом подають реальну картину розвитку революційних процесів на Поділлі наприкінці 1917 р. – на початку 1918 р. Це був період наростання неконтрольованих анархічних тенденцій та хаосу у регіоні, розбалансування системи влади, збройних виступів військових.

У справах 1–8 містяться інформаційні повідомлення повітових комісарів про стан справ на місцях, про розшук окремих осіб та встановлення за ними нагляду. Загальна картина доповнюється донесеннями начальників гарнізонів.

Важливим документальним комплексом є нормативні документи, спрямовані до губернії посадовими особами Центральної Ради та різними міністерствами УНР. Зокрема, це змістовні матеріали, в яких відображено фінансування підрозділів міліції, призначення на посади інспекторів міліції (справа 21а). У 23 справі даного фонду міститься листування губернського комісара з Генеральним секретарством внутрішніх справ про організацію в губернії вільного козачого руху.

Окремим блоком подано інформативні повідомлення повітових комісарів про пограбування австро-німецькими військами державного майна, проведених реквізиціях у населення, виселення єврейського населення.

Проголошення УНР детермінувало ухвалення та реалізації на місцевому рівні низки важливих розпоряджень (справа 20). Яскравою ілюстрацією цього є циркулярний лист губернського комісара, адресований різним інституціям: «Повітовим комісарам, Начальникам міліції, повітовим земським управам і продовольчим Управам Подільської губернії».

Українська Центральна Рада 7 листопада видала Універсал (маніфест) до українського народу, оповістивши, що Україна однині стає Демократичною Республікою у Федеративній Республіці Російській.

Разом з тим, Універсал установлює деякі реформи, що потрібні для громадян Республіки Української.

На днях буде виданий закон про передачу земель поміщицьких в завідування Земельних Комітетів, та про контроль на фабриках та заводах, а також про те, як розподілятимуться предмети першої потреби через Продовольчі Комітети.

Ці реформи мають завести порядок і справедливість на Україні, а через те всі громадяни як один чоловік повинні слухати закону і піддержувати порядок, не роблячи ніякого самоправства і насильства. Ніхто з громадян не повинен мішатись у земельні, лісові та продовольчі діла, а хай слухає наказів народом вибраних земельних, продовольчих та нових волостних народних Управ.

Во ім'я спокою та порядку, во ім'я народної Республіки Української закликаю всіх громадян до спокою і прошу не робити нічого самочинно, прошу доставлять продовольствіє для армії і всі сили свої класти, щоб порятувати нашу дорогу Україну від безладдя та анархії.

Приписую всім слухать закону, що установляє Центральна Рада Української Республіки на добро всього трудящого народу.

Прощу повітових комісарів, Начальників міліції, земські і продовольчі Управи сповістити про вище написане волостні земські і продовольчі Управи, всіх урядових осіб і всіх громадян» [11].

Зрозуміло, що проаналізованими фондами не вичерпується документальний масив ЦДАВО України, який характеризує різнобічну діяльність Подільського губернського комісара доби

Української Центральної Ради. Однак в межах нашого повідомлення з огляду на об'єктивні причини ми залишаємо їх поза нашою увагою.

У регіональних архівах України також можна віднайти цінні пласти документальних джерел із нашої проблеми, що об'єднанні в окремих фондах. Так, у Державному архіві Вінницької області знаходиться на збереженні фонд Р-2734 «Подільський губернський комісар Тимчасового уряду». Його комплектація складається з 26 справ. Здебільшого це вибірки зі справ канцелярії Подільського губернського старости.

Водночас у фонді містяться унікальні документи, в яких відображена проблематика найбільш важливих сфер життя Подільського краю. Цей комплекс представлено як копіями нормативних документів, так і діловими матеріалами. Зокрема, у першій справі фонду є на збереженні «Порядок реквізиції приватних лісів, відведення казенних і дозволу на вилучення з лісоохоронних законів». У цій же справі міститься різнопланове листування губернського комісара з посадовими особами різних інституцій та відомств щодо реквізиції лісів для потреб армії та стенограма губернської наради з реквізиції лісових площ для потреб залізниць, що обслуговували Південно-Західний та Румунський фронти. Остання відбулася 7-8 листопада 1917 р. у Вінниці.

Достатньо вагомо у фонді представлено циркуляри Міністерства внутрішніх справ, що регламентували застосування військової сили у боротьбі з селянськими виступами проти поміщиків. Територіально ці процеси представлено фактажем з Балтського, Летичівського, Могилівського, Ушицького, Літинського, Ольгопольського повітів. Цей документальний масив доповнюють подання прокурора Вінницького Окружного суду про виступи проти австрійських військ та польських легіонів.

У справі 13 фонду містяться відозви виконавчого комітету товариства «Красная точка» та інші документи, які характеризують діяльність монархічної структури.

Бачення перспектив розвитку національного державотворення у Балтському повіті яскраво демонструють ухвали другого селянського повітового з'їзду, що відбувся 4-7 листопада 1917 р. У резолюції «Про сучасні події», зокрема констатовалося:

«1). Вважаючи Українську Центральну Раду найвищим органом правління на всій Україні, другий Селянський З'їзд Балтського повіту вітає Центральну Раду з приводу її рішучості в момент цілковито політичного і економічного неладу в російській республіці і перебрання на себе повної влади на Україні.

2). Центральна Рада повинна керуватися голосом лише Українського Народу і тих національних меншостей, які живуть на Україні і захищати наш край від безладдя і анархії.

3). Зважаючи на те, що чим далі тягнеться війна, тим стає тяжчий вихід з неї і що життя стає цілком неможливим, Селянський З'їзд Балтського повіту ще раз рішуче вимагає від Центральної Ради вжити всіх заходів, аби як найскоріше закінчити війну і вжити всіх заходів до скликання мирної конференції, з представниками всіх недержавних народів.

4). Правительство російської федеративної республіки повинно бути тільки однорodne-соціалістичне, котре стояло би на варті робочого громадянства і тільки з таким правительством Центральна Рада повинна іти в згоді.

5). Зважаючи на те, що повітовий начальник міліції є прихильником ладу, а через те і усі інші міліційні посади в повіті заміщає бувшими урядниками та стражниками, з'їзд вимагає від Генерального Секретаріату замінити цей контрреволюційний елемент людьми виставленими З'їздом.

6). Що ж торкається повітового комісаріата, який за весь час своєї роботи не проявив активної діяльності в боротьбі з неладом і анархією, З'їзд вимагає від Генерального Секретаріату затвердити на посаді комісара людину, яка виставиться З'їздом, Комісаріят мусить підлягати виключно Центральній Раді і голосом народа.

7). Центральна Рада повинна вжити всіх заходів, щоби ні один козак не був післаний в села на Україні, бо вони служать тільки панським інтересам.

8). За проведену роботу, бувшому Комісарові, з'їзд висловив подяку і порішив комісаріят परिवибрати.

9). На посаду комісара Балтського повіту другий селянський з'їзд вибрав товариша Методія Ісайка, а помічником йому Якіма Орищенка.

10). Начальникові міліції Конколовичові, котрий ввів до сповнювання обов'язків в міліції бувших урядників та стражників, з'їзд одностайно виразив недовір'я, вибрав на посаду начальника повітової міліції Павла Івановича Лапчинського» [12].

Окремий фонд Р-3345 «Подільський губернський комісар Тимчасового уряду» є на зберіганні і в Державному архіві Хмельницької області. Він складається з двох описів та 58 справ. Тематично у них найбільш повно відображена проблема військовополонених. Вона віддзеркалена наказами головних начальників Одеського та Київського військових округів, Кам'янець-Подільського продовольчого комітету з питань постачання армії продовольством, циркулярами і розпорядженнями та постановами Міністерства внутрішніх справ про порядок утримання австро-німецьких та інших слов'янських військовополонених.

Таким чином, документальний корпус із висвітлення інституту Подільського губернського комісара знаходиться на зберіганні як в центральних, так і регіональних архівосховищах України. У трьох із них (ЦДАВО України, Держархіві Вінницької області, Держархіві Хмельницької області) укомплектовані окремі фонди, безпосередньо присвячені місцевому органу державної влади на Поділлі. Наявний у них масив документів і матеріалів надає змогу науковій корпорації дослідити увесь спектр питань, які безпосередньо відносилися до його компетенції. Наразі у цих фондах містяться й інші унікальні джерела, які допомагають більш об'єктивно поглянути на розвиток революційних процесів в Подільській губернії у період Української Центральної Ради.

Список використаних джерел:

1. Верстюк В. Українська Центральна Рада: Навчальний посібник. Київ: Заповіт, 1997. 344 с.
2. Нариси історії української революції 1917 – 1921 років / Ред. кол.: В. А. Смолій (гол.), Г. В. Боряк, В. Ф. Верстюк, С. В. Кульчицький, В. М. Литвин, Р. Я. Пиріг, О. П. Реєнт, О. С. Рубльов, В. Ф. Солдатенко, Ю. І. Терещенко. Київ: НВП «Видавництво «Наукова думка» НАН України, 2011. Кн. 1. 390 с.
3. Боротьба за владу Рад на Поділлі (березень 1917 р. – лютий 1918 р.): Документи й матеріали / Упорядн.: І. І. Кириченко, І. В. Гарнага, Ц. М. Фірштейн; під ред. М. І. Мехеди. Хмельницький: Хмельницька обласна друкарня, 1957. 306 с.
4. Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918 р. – грудень 1920 р.): Документи й матеріали / Упорядн.: Г. В. Вітряна, І. В. Гарнага, І. І. Кириченко, Ц. М. Фірштейн; під ред. М. І. Мехеди. Вінниця: Вінницьке книжково-газетне видавництво, 1959. 488 с.
5. Східне Поділля в добу Центральної Ради та Гетьманату П. Скоропадського (березень 1917 р. – грудень 1918 р.): Збірник документів та матеріалів / Упорядн.: К. Завальнюк, Т. Стецюк. Вінниця: О. Власюк, 2008. 208 с.
6. Поділля в добу Української революції. Рік 1917: Док. та мат. / Ред. кол.: І. М. Шоробура (відп. ред.), В. Р. Адамський, В. Г. Байдич, Ю. І. Блажевич, О. М. Галус, Ю. В. Легун, Н. В. Маковська, В. М. Островий; упоряд.: В. Р. Адамський. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2017. 847 с.
7. Адамський В. Р. Революційні процеси на Поділлі доби Центральної Ради у фондах Державного архіву Хмельницької області. Вісник Державного архіву Хмельницької області «Подільська старовина» / Гол. ред. кол.: В. Г. Байдич. Хмельницький: ФОП Стрихар А. М., 2019. Вип. 4: Присвячено 100-річчю з часу створення архівної комісії на Поділлі. С. 10–16.
8. Лозовий В. С. Джерела дослідження теми стосунків селянства та влади на Поділлі (березень 1917 р. – квітень 1918 р.). Матеріали XVI Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції (присв. 55-річчю проведення першої Подільської історико-краєзнавчої конф., 25-річчю діяльності Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при К-ПНУ імені Івана Огієнка / Ред. кол.: С. А. Копилов (співгол.), О. П. Реєнт (співгол.), Л. В. Баженов (відп. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2020. С. 48 – 51.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі: ЦДАВО України). Ф. 1792. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 1–3.
10. ЦДАВО України. Ф. 1792. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 4–4 зв.
11. ЦДАВО України. Ф. 628. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 22–22 зв.
12. Державний архів Вінницької області. Ф. Р-2734. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 4–5.

Summary. *The report analyses the funds of central and regional archival collections, which reflect various aspects of the Institute of Podillia region provincial commissioner of the Ukrainian Central Council. The specifics of the complexes of documentary sources in the context of each individual institution are shown and the content of the documents available in the archives is outlined. It is concluded that the source array is sufficient for the objective and full-fledged study of one of the key positions in the region during the period of revolutionary changes.*

Key words: *archive, Podillia region provincial commissioner, documents, time, Central Council, revolution.*

УДК 930.25(477)

Л. В. Баженов

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ORCID: 0000-0002-8536-6698

ОБГОВОРЮЄМО ПРОЄКТ «СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ АРХІВНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ НА ПЕРІОД ДО 2025 РОКУ»

Анотація. *Розглядається та аналізується зміст розробленого Державною архівною службою України проєкту «Стратегія розвитку архівної справи в Україні на період до 2025 року» та подаються рекомендації щодо його вдосконалення в контексті широкого обговорення в колах науковців, архівістів та всіх, хто причетний до Національного архівного фонду України та діяльності архівних установ.*

Ключові слова: *проект «Стратегія розвитку архівної справи в Україні на період до 2025 року», Державна архівна служба України, Національний архівний фонд України, архівні установи, збереження та використання архівної спадщини, цифровізація фондів, інновації, перспективи, реформи.*

2020-2021 роки – це роки, коли різні галузі та сфери України активно розробляють Стратегії та Програми своєї подальшої розбудови та діяльності на період до 2025 року з метою законодавчого та урядового затвердження, як офіційних документів свого перспективного розвитку з відповідно запланованими для цього матеріальними і фінансовими ресурсами, реформування інфраструктури, впровадження нових інноваційних технологій тощо.

Так сталося, що мені, автору цього матеріалу, ще на початку квітня 2021 р. було надіслано рукописний проект «Стратегії розвитку архівної справи в Україні на період до 2025 року», розроблений спеціалістами Державної архівної служби України та громадської ради при ній з метою, щоб його розглянути, обговорити серед науково-краєзнавчої громадськості Хмельниччини, в обласній організації Національної спілки краєзнавців України, яка тісно співпрацює з Державним архівом Хмельницької області та іншими архівними установами України. Користуючись нагодою з того, що 22 квітня 2021 р. у Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка працює Друга міжнародна науково-практична он-лайн конференція «Архівістика: теорія, методика, практика», вирішив ознайомити присутніх учасників із змістом проекту «Стратегії» з метою, щоб доповідачі на засіданнях зібрання могли взяти участь в обговоренні та долучилися до його вдосконалення.

Проект «Стратегія розвитку архівної справи» складається з 20 аркушів паперу [1]. Структурно документ умовно поділяється на вступ, три основних розділи та 4-10 підрозділів (компонентів). Зокрема, у Вступі обґрунтовується доцільність і актуальність складання «Стратегії», її законодавчо-правова база, у підзаголовку «Місія» визначається головна мета документу «постійно зберігати інформаційні ресурси та надання універсального доступу до них». У компоненті вступу «Бачення» стверджується, що «Архіви були, є і будуть важливим інструментом формування історичної пам'яті країни, нації... архіви сприятимуть реалізації права людини на інформацію, захисту демократії, розвитку держави». У підзаголовку «Візія» констатується, що «Архіви України представляють інтегральну складову світових інформаційних ресурсів людства, з ефективним механізмом управління, сучасними он-лайн сервісами».

Перший розділ «Стратегії» має назву «Принципи», які викладені в семи підпунктах (Методологічні засади, Реальність, Цільова спрямованість, Людиноцентризм, Системність та послідовність, Інноваційність, Взаємодія і довіра), які з'ясовують наукові, ідейно-теоретичні та методичні засади розробки цього документу.

У другому розділі «Основні проблеми, виклики та ризики» в перспективному розвитку архівної справи визначаються такі пріоритети, які винесені у підзаголовки: «Аналіз архівної справи: сильні і слабкі сторони», «Недосконалість управління архівною справою», «Незабезпечення якісного і комплексного поповнення архівних фондів», «Безсистемність та низький рівень цифровізації», «Недостатній науковий супровід архівної діяльності». Такі критичні оцінки дають змогу прогнозувати існуючі недоліки і проблеми в архівній галузі України з метою їх усунення.

Головним розділом є заключний, який має назву «Стратегічні цілі», що складається з чотирьох пунктів. Зокрема, у першому архівна справа спрямовується на забезпечення інформаційних потреб суспільства, рівний доступ до інформації, знань і послуг; в другому – спроможність архівів у збереженні та примноженні національних інформаційних ресурсів суспільства, реформування системи управління архівною справою, розбудова архівної інфраструктури, забезпечення максимальною повнотою комплектування архівних фондів; у третьому – оновлення нормативно-правової бази архівної сфери, розроблення нового архівного закону, адаптація та впровадження міжнародних стандартів; у четвертому – формування та розвиток комунікативної політики в архівній галузі.

Завершується проект «Стратегія» визначенням очікуваних результатів втілення положень документа в діяльність архівної сфери, здійснити запуск єдиного вебпорталу архівів з архівно-пошуковою системою та закінчується окресленням подальших кроків, тобто розроблення плану (програми) на виконання «Стратегії».

Отже, ми маємо чітко упорядковану і кваліфіковано обґрунтовану «Стратегію розвитку архівної справи в Україні на період до 2025 року», яка належно методологічно, ідейно-теоретично, методично і професійно розглядає та умотивовує перспективні шляхи розвитку архівної справи в нашій державі. Пропонований проект є рамковим документом, який визначає цілісну систему стратегічних та операційних змін, спрямованих на п'ятирічний період виконання.

З мого погляду, проект «Стратегії» – це добрі наміри, прогноз, методологія, усвідомлення прогресу в розвитку архівної галузі, платформа для подальшого складання практичного плану, державної Програми розвитку архівної справи із здійснення конкретних дій, заходів, термінів виконання, матеріального забезпечення і джерел їх фінансування.

Ми розуміємо, що проект «Стратегії» обґрунтовує головні напрями трансформації на період до 2025 року архівної справи, не вдаючись у конкретну деталізацію, яка буде вже відображена в

наступній Програмі. Проте, чи не варто відреагувати в «Стратегії» на подію, пов'язану з процесами децентралізації адміністративно-територіального поділу в Україні на обласному рівні впродовж 2015-2020 років, з якою безпосередньо пов'язана архівна галузь. На кінець 2020 р. більшість старих районів припинили своє існування. Скажімо, в Хмельницькій області з 20 раніше існуючих районів утворено три нових. Проте в кожному старому районі існував свій державний районний архів, кожний зі своєю історією, матеріальною базою, архівними фондами, кадрами. Що тепер з ними роботи? Ліквідувати?, Звезти архівні справи в облдержархів?, передати у власність ОТГ, нових районів тощо? Насправді, вже сьогодні доля цих архівів трагічна. Хто їх має фінансувати? Хто за них відповідатиме? Поки ці архіви ще діють, однак у штаті є лише один працівник : і архівіст, і двірник, і прибиральник, і господар, на плечі якого лягає охороняти, зберігати, утримувати, комплектувати, описувати архівні фонди і ще багато чого. А заробітна плата по мінімуму. Державна архівна служба і місцева влада не можуть домовитись, скоординувати свої дії з даної проблеми. Очевидно «Стратегія» повинна відобразити шляхи її розв'язання в частині структурної перебудови архівної галузі.

Важливо, на мою думку, більшу увагу звернути в «Стратегії» на державні архівні заклади, як на наукові, видавничі та просвітницькі центри, спів організатори краєзнавчого руху, регіональних досліджень. Наприклад, у Державному архіві Хмельницької області ядро архівістів складають кандидати наук, тут видається серійний науковий збірник «Подільська старовина», організовуються міжнародні, всеукраїнські та регіональні науково-практичні конференції, друкуються наукові збірники за результатами їх роботи, археографічні збірники, монографії та книги. Архів бере участь у виконанні державних і обласних наукових програм та видань. На такому ж рівні працюють Центральні державні й більшість обласних архівів. Тому такий напрям доцільно посилювати та розвивати на перспективу.

У «Стратегії розвитку архівної справи» чільна увага приділяється потребам розширення доступу до інформаційних ресурсів. Для користувачів Національного фонду України це досить нагально. Хотілося б, щоб у цьому документі, а може на основі його в розробці Програми, планів, було прописано завдання завершити в паперовому та електронному варіанті укладання оновлених і доповнених путівників, покажчиків по фондах архівів України. Певним взірцем для наслідування є упорядкований і виданий двотомник путівника по Державному архіву Хмельницької області.

Мабуть важливо відзначити в «Стратегії» чи Програмі подальшу участь у завершенні всіма державними архівами таких державних наукових програм як багатотомні видання «Реабілітовані історією», «Звід пам'яток історії та культури України» та інші, а також у розробці та участі у створенні нових серійних історико-документальних та меморіальних видань.

Чи не важливо для глибшого пізнання і розуміння суспільством архівної галузі в Україні запланувати підготовку і видання «Енциклопедії архівної справи в Україні»?

Також варто було б до вступної частини «Стратегії» внести підпункт «Добросесність в архівній галузі». Мова йде про недопущення плагіату, фальсифікації документів, недобросовісного використання матеріалів архівних фондів, псування і викрадення документів тощо як працівниками архівної галузі, так і користувачами інформаційних ресурсів.

Таким чином, викладені рекомендації і побажання до проєкту «Стратегії архівної служби в Україні на період до 2025 року» – це бачення науковця-історика, який зв'язаний з архівами в першу чергу як користувач фондів. Проте переконаний у необхідності доведення цього рамкового документу до державного затвердження.

Список використаних джерел:

1. Проєкт «Стратегії архівної справи в Україні на період до 2025 року». Київ: Державна архівна служба України, 2021. 40 с. (рукопис).

Summary. *The content of the project «Strategy for the development of archives in Ukraine until 2025», developed by the State Archives Service of Ukraine, and recommendations for its improvement in the context of wide communication in scientific archives, architects and all received by the National Archival Fund of Ukraine.*

Key words: *project «Strategy for the development of archival affairs in Ukraine until 2025», the State Archival Service of Ukraine, the National Archival Fund of Ukraine, archival institutions, preservation and use of archival heritage, digitization of funds, innovations, prospects, reforms.*

О. Л. Баженов

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
ORCID: 0000-0002-8643-914X

А. В. Остапов

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
ORCID: 0000-0002-4492-4008

НАУКОВА, ПУБЛІЦИСТИЧНА ТА ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ У 50-х рр. ХХ ст.

Анотація. У статті узагальнюється та аналізується процес становлення у 1950-х роках Державного архіву Хмельницької області, як науково-дослідної установи у вивченні історії Подільського регіону, характеризуються видання збірників і документів, публікації науково-краєзнавчого змісту архівістів у журналах та часописах і визначаються їх методологічні й ідеологічні засади того часу.

Ключові слова: Державний архів Хмельницької області, працівники архіву, науково-дослідна робота, збірники документів і матеріалів, публікації, праці, лекції, історія краю.

Післявоєнні часи в історії Державного архіву Хмельницької області відзначалися активними відбудовчими процесами. Відновлювалися архівосховища, здійснювалося повернення евакуйованих документальних фондів архіву, інвентаризація та опис наявних документів тощо. Й цей процес активно тривав з 1944 по 1952 рр. Водночас, з цією роботою ми можемо спостерігати й початки перетворення архіву з закритої, по суті, режимної установи, на провідну науково-дослідну установу, якою Державний архів Хмельницької області є сьогодні. Цей процес був започаткований у 1952 р. керівництвом й працівниками установи і його можна умовно розділити на три напрямки: науковий, публіцистичний та просвітницький. В їх розгляді та висвітленні ми вбачаємо актуальність цієї публікації.

Історіографія проблеми знаходиться лише на порозі становлення і представлена у вигляді окремих узагальнюючих публікацій, які умовно можна розділити на дві групи. До першої слід віднести дослідників 1950-80-х рр., які вперше здійснили як огляд історії діяльності Державного архіву Хмельницької області, так і архівне будівництво на Хмельниччині. Зокрема, це публікації А. Андрейцевої [1], І. Кириченка [2], І. Гарнаги [3], О. Мітюкова [4]. Не зважаючи на те, що ці публікації були суттєво заідеологізовані, у них висвітлювалися основні етапи становлення архівної справи у Хмельницькій області та Україні в цілому. До другої групи варто віднести дослідників сучасного періоду, а саме, слід виділити науковий нарбок С. Борисевича [5], В. Байдича [6], О. Завальнюка, О. Комарницького [7] та ін., спільну колективну монографію за авторством В. Байдича, О. Завальнюка та О. Комарницького «3 історії архівної справи на Поділлі (1922-2017 рр.)» [8]. Особливої уваги заслуговує п'ятий розділ цього видання, в якому висвітлено історію діяльності архівів області з 1944 по 1991 рр. та проаналізовано основні напрямки праці архівістів у зазначений період. Однак, не зважаючи на проведену роботу у цьому напрямку науковців, вважаємо, що обрана тема потребує подальших досліджень.

Після звільнення Кам'янця-Подільського від німецько-фашистських загарбників у березні 1944 р. Державний архів Хмельницької області відновив свою роботу. Перед архівом постала низка проблем, що були пов'язані з відновленням матеріально-технічної бази установи, зокрема архівосховищ, інвентаризації наявних документальних фондів. Однак, одним із найпроблемніших аспектів діяльності архіву було кадрове питання, яке ще тривалий час залишилося актуальним. Не зважаючи на ці проблеми, серед працівників установи формується невеликий науковий осередок працівників, до якого входили директор архіву І. Кириченко та наукові співробітники І. Гарнага, Ц. Фірштейн, М. Мітельман, А. Мамалига, В. Везденецька, І. Вітряна, Є. Соколовська, Р. Рев'якіна, які активно включилися у наукову, публіцистичну та просвітницьку роботу. Слід зазначити, що під науковою роботою працівників архіву ми вбачаємо підготовку, упорядкування й публікацію ними збірників матеріалів та документів з історії Поділля та публікацію статей у періодичних виданнях. Як наслідок, ми залишимо поза увагою їхню науково-методичну роботу, яка теж була доволі значною. Вона призвела до створення низки методичних посібників та інструкцій, наприклад, методичний посібник з експертизи цінності документальних фондів «Кам'янецький окружний адміністративний відділ», або ж робоча інструкція на групу фондів «Духовне правління Подільської губернії» тощо. Водночас, публіцистичний напрямок представлений замітками та невеликими нарисами з історії у місцевому, районному та обласному часописах, на кшталт газет «Прапор Жовтня», «Сталінський клич» та «Радянське Поділля». Він також забезпечувався читанням лекцій студентам Кам'янець-Подільського педагогічного інституту та працівникам підприємств, установ та організацій міста. Що стосується останніх двох напрямків, то їх можна об'єднати в єдиний блок, оскільки їхня мета полягала, насамперед, у популяризації історичної минулого Поділля, що реалізувалося різними шляхами.

До наукових здобутків працівників архіву у 50-х рр. ХХ ст. слід віднести видання низки збірників документів і матеріалів, які переважно стосувалися революційних подій та громадянської війни на Поділлі у 1917-1920 рр., боротьби проти німецько-фашистських загарбників у 1941-1944 р. Так, у 1950 р. працівниками архіву було підготовлено до друку збірник документів та матеріалів «Боротьба радянських патріотів проти німецько-фашистських загарбників Кам'янець-Подільської області в 1941-1944 роках». У 1952 р. розпочалася робота над збірником документів, який був присвячений історії колгоспу ім. Леніна у с.Летава що на Чемеровеччині. Робота над ним відбилася навіть у публікації в журналі «Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління» (з 1965 р. – «Архіви України»), у якій було оприлюднено обговорення роботи з виявлення документів і матеріалів для цього збірника [9]. Однак, практична реалізація цього проєкту розпочалася лише у 1954 р. й тривала маже до середини 70-х рр. ХХ ст.

У 1957 р. до святкування 40-ї річниці Жовтневої революції під керівництвом І. Кириченка, І. Гарнаги та Ц. Фірштейн за матеріалами Державного архіву Хмельницької області було підготовлено два збірники документів і матеріалів. Проте опубліковано у цьому році був лише один, «Боротьба за владу Рад на Поділлі (березень 1917 р. – лютий 1918 р.): документи і матеріали» [10]. Другий – «Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918 р. – грудень 1920 р.): документи і матеріали», упорядниками якого були Г. Вітряна, І. Гарнага, І. Кириченко, Ц. Фірштейн був опублікований лише у 1959 р. [11]. Якщо не зважати на потужну ідеологічну складову у вигляді пропаганди радянської влади та устрою, що у ті часи була фактично обов'язковою, ці матеріали можуть слугувати дослідникам й у наш час, однак уже під іншим кутом зору.

У другій половині 50-х років ХХ ст. також розпочалася робота зі створення довідникового видання по архівним фондам України, й, зокрема, путівника по Державному архіву Хмельницької області. Ця робота спочатку інформувалася у спільній публікації І. Гарнаги та Ш. Людковського у «Науково-інформаційному бюлетені Архівного управління МВС УРСР» у 1959 р. [12], а згодом, у 1964 р. його було видано [13]. Безперечно, путівник мав притаманні для більшості подібних видань недоліки, серед яких слід виділити такі: історичні довідки не завжди мали покликання на джерела, низка анотацій було складено без будь-якої системи тощо. Проте цей путівник мав попит у працівників установи та користувачів фондів аж до початку ХХІ ст.

Упродовж 50-х років ХХ ст. працівниками архіву І. Кириченко, І. Гарнагою в журналі «Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління» було опубліковано 7 статей, що стосувалися теорії і практики архівної справи («До питання про фінансовий облік та звітність» [14], «Підсумки роботи Держархіву Хмельницької області за 1955 р.» [15]), проблемам зберігання, мікрофільмування і реставрації документальних матеріалів («З досвіду роботи по використанню документальних матеріалів в агітаційно-пропагандистських цілях у Державному архіві Хмельницької області» [16], «З досвіду роботи групи використання держархіву Хмельницької області» [17], «Про роботу відповідальних зберігачів фондів Кам'янець-Подільського облдержархіву» [18]), підготовці архівних кадрів («Підвищення кваліфікації архівних кадрів облдержархіву» [19]) та дискусійним моментам щодо питань про методику підготовки путівників по державним архівам, яка була започаткована статтею С. Майбороди у 1958 р. [20] («Окремі зауваження до статті С. П. Майбороди» [21]). Зазначимо, що в них фіксувалися певні здобутки й практичний досвід працівників архіву зі зберігання та використання архівних документів. Водночас, фіксувалися певні як позитивні моменти, так і проблеми й окремі недоліки у роботі й підготовці кадрів Державного архіву Хмельницької області.

Також, науковими співробітниками архіву М. Мітельманом та Є. Соколовською у 1955 р. було підготовлено й направлено до друку в журнал «Історичний архів» статтю, що була присвячена поширенню марксистської літератури на Поділлі у 1902-1905 рр. [22, арк. 15] А у 1956 р. було відіслана стаття «Про пересилку нелегальної літератури з-за кордону через Подільську губернію» [23, арк. 24]. Однак ці статті були відхилені редколегією журналу, і вони були надруковані у місцевій газеті «Прапор жовтня» [24].

Що стосується просвітницької та публіцистичної діяльності працівників архіву то цей напрямок розвивався поступово. Першою формою, яка була започаткована у другій половині 40-х рр. ХХ ст. став просвітницький, який реалізовувався у вигляді читання відкритих лекцій для працівників різних підприємств, установ і організацій міста. Здебільшого він мав ідеологічне і пропагандистське забарвлення, що було обов'язковою нормою того часу. Натомість публіцистичний напрямок започатковується лише у 1952 р.

У 1950 р. працівники архіву проводили як і агітаційну роботу серед непрацюючого населення з приводу виборів у Верховну Раду СРСР, так і провели 26 лекцій, з яких 16 у приміщенні архіву й 10 – на підприємствах міста. Тематика лекцій була різноманітна. Зокрема, слід виокремити такі: «Про життя і діяльність видатного російського полководця О. Суворова», «Про тимчасові і постійно діючі фактори війни», «32 річниця радянської армії», «Про творчість письменниці Панової», «Горький про Америку», «26 років без Леніна під керівництвом Сталіна по ленінському шляху» тощо [25]. У 1951 р. співробітниками архіву було проведено 18 лекцій та доповідей на історичну і політичну

тематику. Варто зазначити, що в цьому напрямку у 1951 р. було задіяно 6 працівників, серед яких слід виділити М. Мітельмана, І. Гарнагу, М. Горонескуль, О. Коваленко.

У 1952 р. співробітниками архіву в обласній й міській газетах було опубліковано 4 статті й проведено 19 лекцій й доповідей. Причому, на відміну від лекцій, ці публікації носили архівознавчий характер і стосувалися проблем збереження архівних документів та їхньому значенню для історії [26; 27] та одна замітка висвітлювала становище селян Подільської губернії [28]. Також цікавою виявилася публікація у газеті «Прапор жовтня», під рубрикою «Слідами виступів «Прапора жовтня», «Про збереження архівних документів», у якій очільники фельдшерсько-акушерської школи та міської автошколи брали на себе зобов'язання усунути недоліки у збереженні архівної документації своїх установ [29].

У 1953 р. працівниками архіву було опубліковано декілька статей у місцевій газеті «Прапор Жовтня» переважно ідеологічного характеру («Теоретична конференція присвячена праці товариша Сталіна» [30], «Народний герой Устим Кармалюк» [31]). Також було проведено 19 лекцій, з яких три – «Значення історико-архівних документів» (директор І. Кириченко), «Публікаторська робота архівів» (ст. науковий співробітник Ц. М. Фірштейн) та «Як працювати дослідникам з документами архіву» (ст. науковий співробітник О. Коваленко) були зачитані для студентів історичного факультету Кам'янець-Подільського педагогічного інституту [32, арк. 26]. Саме з того часу, студенти історичного факультету стають постійними відвідувачами читального залу облдержархіву. Саме з 1953 р. можна говорити про початок активної співпраці між цими двома установами, що триває й сьогодні.

У 1954 р. було опубліковано одну статтю «Творець першого в світі літака А. Ф. Можайський в Україні» у місцевій газеті «Прапор Жовтня». Вона базувалася на виявлених архівних документах, які були невідомі широкому загалу й свідчили про життя і діяльність дослідника та були неопублікованими [33].

У 1955 р. працівниками архіву у газеті «Прапор Жовтня» було опубліковано 5 статей, 1 публікація у районній газеті «Сталінський клич» та 3 статті в обласній газеті «Радянське Поділля». Тематика більшості статей була присвячена революційним подіям на Поділлі у 1905 р. Також, з грудня 1955 р. за проханням агітаторів архіву видання «Блокнот агітатора» Хмельницького обкому КП України почало публікувати статті під рубрикою «Розповіді про минуле й сучасне Поділля», в якому І. Гарнага та Ц. Фірштейн опублікували статтю на тему «Революційні події 1905 р. на Поділлі».

Починаючи з 1956 р., кількість публікацій працівників архіву у часописах області буде неухильно збільшуватися. Всього ж працівниками І. Гарнагою, Ц. Фірштейн, О. Коваленко, В. Везденецькою, В. Ралко, Г. Ветряною, А. Мамалигою, М. Мітельманом, Р. Ревякіною, М. Горонескуль було підготовлено в обласну, району і місцеві газети, а також у «Блокнот агітатора» 33 статті, що базувалися на архівних матеріалах, з них опубліковано 29 [34, арк.23-24]. Переважно тематика цих публікацій присвячена революційним подіям 1905-1907 рр. [35; 36], революції та громадянській війні 1917-1920 рр. [37; 38], а також історії преси й освіти на Поділлі [39; 40; 41]. Як ми можемо бачити, в цей час з'являються нейтральні публікації, що були позбавлені ідеологічного забарвлення і присвячені суто історичним моментам з минулого, зокрема освіти, пресі та створенню міського музею. Слід зазначити, що публікація матеріалів, які були присвячені революційним подіям на Поділлі зумовлювала активною підготовкою до святкування 40-річчя Жовтневої революції.

Такий ритм роботи тривав наступного 1957 року. Працівники архіву в місцевій газеті «Прапор Жовтня» взяли на себе зобов'язання до 40-ї річниці опублікувати два збірники документів і матеріалів, що були присвячені революційним подіям на Поділлі та публікувати статті у місцевих газетах з подібної тематики [42]. Варто зазначити, що свої обіцянки вони виконали майже повною мірою (лише один збірник «Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918 р. – грудень 1920 р.): документи і матеріали» був виданий у 1959 р. Зокрема, лише у «Прапорі Жовтня» було опубліковано понад 30 різного роду матеріалів. Найбільш активними у цьому напрямку були І. Кириченко, І. Гарнага, Ц. Фірштейн, Г. Вітряна, В. Везденецька, М. Рожкова. Зазначимо, що практично усі статті стосувалися революційних подій на Поділлі та встановленню на цій території радянської влади. Наприклад, «Хотинське повстання і партизанський рух на Кам'яничині» [43], «Лютнева революція і революційні події на Поділлі» [44], «З історії святкування 1 травня на Поділлі» [45], «Агітаційна робота більшовиків Поділля серед трудящих мас» [46], «Перша листівка подільських більшовиків» [47], «Подільська Червона гвардія у боротьбі за владу Рад» [48], «Профспілкові організації Поділля в боротьбі за владу Рад» [49], «Революційний рух в арміях південно-західного фронту напередодні Жовтня» [50] тощо. Лише одна стосувалася соціально-економічного розвитку Кам'янця-Подільського – «Наше місто в роки післявоєнних п'ятирічок» [51], в якій висвітлено збитки міста, що були завдані німецько-фашистськими загарбниками у ході війни та повоєнна відбудова міста.

У наступні роки ця робота активно продовжувалася. Зокрема, у 1958 р. керівництво держархіву домовилося з редакціями Кам'янець-Подільської місцевої та районної, а також Ружичнянською районною газетами про публікацію низки статей агітаційно-пропагандистського характеру, в яких розповідалося про становлення радянської влади на Поділлі, що за відносно короткий час було

здійснено. Впродовж травня-червня 1958 р. було підготовлено та надруковано у газетах 24 статті. Також, цього року працівниками архіву була започаткована практика публікації добірок документів та хронік подій, що було реалізовано згодом. Загалом, у 1958 р. всього було опубліковано 36 статей та добірок документів [52, арк.11-12]. Ця практика продовжилася наступного 1959 р.

Безперечно, зважаючи на ті часи, публіцистична та просвітницька робота працівників архіву носила агітаційно-пропагандистський характер, що було нормою того часу, тим паче Державний архів Хмельницької області знаходився у підпорядкуванні МВС. При цьому публіцистична та просвітницька діяльність архівістів, знайомила населення з історичним минулим краю, видатними постатями, подіями, що безперечно сприяло популяризації давнього минулого Поділля й архівної справи в цілому.

Таким чином, 50-ті роки ХХ ст. започаткували процес перетворення Державного архіву Хмельницької області із закритої відомчої на провідну науково-дослідну установу. І діяльність у цьому напрямку працівників Державного архіву Хмельницької області у зазначений період потребує подальшого висвітлення. На превеликий жаль, досі відсутній бібліографічний покажчик праць співробітників установи за період з другої половини 40-х по 90-ті роки ХХ ст., який би фіксував у повному обсязі науково-організаційну, науково-методичну та науково-дослідницьку діяльність колективу, характеризував би його науковий потенціал та історіографічний внесок у вивчення та популяризацію історії, економіки і культури Поділля-Хмельниччини.

Список використаних джерел:

1. Андрейцева Є. Історія Хмельницького Держархіву області // Науково-інформаційний бюлетень архівного управління УРСР. 1965. №3. С.83-88.
2. Кириченко І. Архівне будівництво у Хмельницькій області // Архіви України. 1968. №4. С. 14-16.
3. Гарнага І. В. Організація наукової роботи в обласному архіві // Науково-інформаційний бюлетень архівного управління УРСР. 1960. №2. – С.9-11.
4. Мітюков О. Г. Архівне будівництво на Україні (1917–1973). Київ: Наук. думка, 1975. 271 с.
5. Борисевич С. О. Історична доля Кам'янець-Подільського архіву // Матеріали Х Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 2000. С. 528-530.
6. Байдич В. Г. З історії архівної справи на Поділлі (1922-2017 рр.) // Вісник Державного архіву Хмельницької області «Подільська старовина» / ред. кол. Байдич В., Олійник Ю., Галатир В. Хмельницький, 2017.
7. Завальнюк О. М., Комарніцький О. Б. З історії архівної справи на Поділлі (Хмельниччині) у ХІV-ХХІ ст. // Архівна справа на Хмельниччині: зб. док., матер. і світлин. Хмельницький: ТОВ «Поліграфіст-2», 2012. С. 8-42.
8. Байдич В. Г., Завальнюк О. М., Комарніцький О. Б. Архівна справа на Хмельниччині: історія та сучасність /Серія «Праці Державного архіву Хмельницької області». Вип. 17 / підбірка док.: Ю. В. Олійник, В. В. Галатир. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 392 с.
9. Каменець-Подольск. [Обговорення роботи по виявленню документів і матеріалів для збірника з історії колгоспу ім. Леніна в с. Летава] // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління МВС УРСР. 1952. № 3. С. 46.
10. Боротьба за владу Рад на Поділлі (березень 1917 р. – лютий 1918 р.): Документи й матеріали / Упорядн.: І. І. Кириченко, І. В. Гарнага, Ц. М. Фірштейн; під ред. М. І. Мехеди. Хмельницький: Хмельницька обласна друкарня, 1957. 306 с.
11. Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918 р. – грудень 1920 р.): Документи й матеріали / Упорядн.: Г. В. Вітряна, І. В. Гарнага, І. І. Кириченко, Ц. М. Фірштейн; під ред. М. І. Мехеди. Вінниця: Вінницьке книжково-газетне видавництво, 1959. 488 с.
12. Гарнага І., Людковський Ш. Перший путівник по архівних фондах України // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. 1959. № 2(36). С. 76-88.
13. Державний архів Хмельницької області: Путівник / Під ред.: І. В.Гарнаги, А. І.Мещишина, Ц. М. Фірштейн. Львів: «Каменярь», 1964. 304 с.
14. Кириченко И. К вопросу о финансовом учете и отчетности // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління МВС УРСР. 1953. № 1. С. 25-28
15. Кириченко И. Из опыта работы по использованию документальных материалов в агитационно-пропагандистских целях в государственном архиве Хмельницкой области // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління МВС УРСР. 1956. № 2-3. С. 64-73.
16. Кириченко И. Из опыта работы по использованию документальных материалов в агитационно-пропагандистских целях в государственном архиве Хмельницкой области // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління МВС УРСР. 1956. № 2-3. С. 64-73.
17. Гарнага И., Фирштейн Ц. Из опыта работы группы использования госархива Хмельницкой области // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління МВС УРСР. 1957. № 2. С. 61-69.
18. Кириченко И. О работе ответственных хранителей фондов Каменец-Подольского облгосархива // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. 1958. № 1. С. 23-24.

19. Кириченко І. Підвищення кваліфікації архівних кадрів облдержархіву // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР, 1958. № 1. С. 50-53.
20. Майборода С. До питання про методіку підготовки путівників по державних архівах // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. 1958. № 2. С. 43-54.
21. Гарнага І. Окремі зауваження до статті С. П. Майбороди // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. 1958. № 4. С. 17-23.
22. Державний архів Хмельницької області. Річний звіт про роботу за 1955 р. ФР-1530. Оп. 2. Спр. 180. Арк.15.
23. Державний архів Хмельницької області. Річний звіт про роботу за 1956 р. ФР-1530. Оп. 2. Спр. 193. Арк. 24.
24. Мітельман М., Соколовська Є. Розповсюдження революційної літератури в Подільській губернії у 1902-1905 роках // Прапор Жовтня. 1955. №18. 11 лютого. С.3.
25. Державний архів Хмельницької області. Річний звіт про роботу за 1950 р. ФР-1530. Оп. 2. Спр. 90а. Арк.32-33.
26. Кириченко І. Значення історико-архівних документів // Прапор Жовтня. 1952. №125. С.4.
27. Фірштейн Ц. Популяризувати цінні архівні документи // Прапор Жовтня. 1952. №57. 11 травня. С.2.
28. Мітельман М., Єгорова Є. Архівні документи про становище селян Подільської губернії // Прапор жовтня. 1952. №132. 2 листопада. С.4.
29. Слідами виступів «Прапора жовтня». Про збереження архівних документів // Прапор жовтня. 1952. №57. 28 травня. С.4.
30. Гарнага І. Теоретична конференція, присвячена праці товарища Сталіна // Прапор жовтня. 1953. №2. 4 січня. С.1.
31. Фірштейн Ц. Народний герой Устим Кармалюк // Прапор жовтня, 1953. №122. 5 травня. С.3.
32. Державний архів Хмельницької області. Річний звіт про роботу за 1953 р. ФР-1530. Оп. 2. Спр. 154. Арк. 26.
33. Мітельман М., Соколовська Є. Нові архівні документи про О. Ф. Можайського // Прапор жовтня. 1954. №124. 17 жовтня. С.3.
34. Державний архів Хмельницької області. Річний звіт про роботу за 1956 р. ФР-1530. Оп. 2. Спр. 193. Арк. 23-24.
35. Гарнага І., Фірштейн Ц. Революційні події на Поділлі в 1906 р. // Прапор жовтня. 1956. №41. 4 квітня. С.2-3.
36. Гарнага І., Мітельман М. Революційний рух учнівської молоді в Кам'янці-Подільському восени 1905 року // Прапор жовтня. 1956. №89. 27 липня. С.2.
37. Кириченко І., Гарнага І. Революційні події на поділлі у вересні 1917 року // Прапор жовтня. 1956. №116. 28 вересня. С.2-3.
38. Вітряна Г., Гарнага І. Кам'янець-Подільський в роки громадянської війни // Прапор жовтня. 1956. №139. 21 листопада. С.3.
39. Кириченко І., Коваленко О., Фірштейн Ц. З історії преси міста Кам'янця-Подільського // Прапор жовтня. 1956. №30. 9 березня. С.3.
40. Горонескуль О. З історії освіти на Поділлі (По матеріалам облдержархіву) // Прапор жовтня. 1956. №84. 15 липня. С.3.
41. Вітряна Г. Як створювався Кам'янець-Подільський музей // Прапор жовтн., 1956. №104. 31 серпня. С.3.
42. Фірштейн Ц. У тісному зв'язку з практичною роботою // Прапор жовтня. 1957. №34. 20 березня. С.3.
43. Гарнага І., Коваленко О. Хотинське повстання і партизанський рух на Кам'янецьчині // Прапор Жовтня. 1957. №14. С.2-3.
44. Кириченко І., Гарнага І. Лютнева революція і революційні події на Поділлі // Прапор Жовтня. 1957. №17. 8 лютого. С.2-3.
45. Вітряна Г., Мамалига А. З історії святкування 1 травня на Поділлі // Прапор Жовтня. 1957. №51. 28 квітня. С.2.
46. Кириченко І., Гарнага І. Агітаційна робота більшовиків Поділля серед трудящих мас // Прапор Жовтня. 1957. №62. 26 травня. С.2-3.
47. Гарнага І. Перша листівка подільських більшовиків // Прапор Жовтня. 1957. №71. 26 травня. С.2.
48. Кириченко І. Подільська Червона гвардія у боротьбі за владу Рад // Прапор Жовтня. 1957. №76. 28 червня. С.2.
49. Гарнага І. Профспілкові організації Поділля в боротьбі за владу Рад // Прапор Жовтня. 1957. №98. 18 серпня. С.2.
50. Кириченко І., Гарнага І. Революційний рух в арміях південно-західного фронту напередодні Жовтня // Прапор Жовтня. 1957. №120. С.2.
51. Кириченко І., Мамалига А. Наше місто в роки післявоєнних п'ятирічок. До 40-х роковин Великого Жовтня // Прапор Жовтня. 1957. №14. С.2-3.
52. Державний архів Хмельницької області. Річний звіт про роботу за 1958 р. ФР-1530. Оп. 2. Спр. 226. Арк.11-12.

Summary. *The article summarizes and analyzes the process of formation of the State Archives of Khmelnytsky region in the 1950s as a research institution in studying the history of the Podolsk region, characterizes the publication of collections and documents, publications of local history content of archivists in magazines and journals and determines their methodological and ideological principles of that time.*

Key words: *State Archives of Khmelnytsky region, employees of the archive, research work, collections of documents and materials, publications, lectures, history of the region.*

УДК 930.25(477.43/.44)«18/19»

С. Е. Баженова

*Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
ORCID: 0000-0003-3920-285X*

Л. В. Баженов

*Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
ORCID: 0000-0002-8536-6698*

РОЗВИТОК АРХІВНОЇ СПРАВИ НА ПОДІЛЛІ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Анотація. *Досліджуються та аналізуються процеси становлення та розвитку архівної справи, діяльності державних підвідомчих, церковних і приватних архівів зі збереження архівної спадщини на Поділлі у ХІХ – на початку ХХ ст. як основи комплектування фондів сучасних державних архівів Хмельницької та Вінницької областей.*

Ключові слова: *Подільська губернія, губернські та повітові відомчі архіви, приватні архіви, архіваріуси, документи і матеріали, фонди, описи, ревізії.*

Ми повинні виходити з того, що без розвитку архівної справи в Україні та на Поділлі у ХІХ – на початку ХХ ст. та її закладених традицій, не могла б повноцінно розбудовуватися сучасна архівна галузь нашої держави, були б значні втрати історичної пам'яті суспільства. З цієї проблеми вже напрацьована історіографія. Відомості про архівну сферу в Україні зазначеного періоду містяться у працях В. Барвінського [1], В. Романовського [2] (1920-ті рр.), у сучасних «Нарисах з історії архівної справи в Україні» [3], у підручниках з архівознавства за редакцією Я. Калакури та І. Матяш [4], «Хрестоматії з архівознавства» [5], в публікаціях науковців О. Завальнюка, В. Прокопчука, В. Байдиша, І. Старенького [6] та ін. Ми ставимо за мету поглибити наші знання про розвиток архівної справи на прикладу Подільської губернії (нинішні Хмельниччина й Вінниччина) впродовж ХІХ – на початку ХХ ст.

Як відомо, до першої половини ХІХ ст. на території України не існувало централізованих і регіональних архівних установ. Усвідомлення створення таких закладів, як надійних архівосховищ раритетних документів і матеріалів для потреб науки, культури і освіти, припало на середину ХІХ ст. Цьому сприяла діяльність з 1843 і до 1917 рр. Тимчасової комісії для розбору давніх актів Південно-Західного краю, яка працювала при канцелярії київського, подільського і волинського генерал-губернатора (Київська археографічна комісія). Саме зусиллями її дійсних членів, діячів українського національного відродження того часу М. Максимовича, М. Костомарова, М. Владимирського-Буданова, М. Іванишева, В. Антоновича, І. Каманіна та інших, які розшукали і звезли до Києва сотні тисяч документів ХІІІ – першої половини ХІХ ст. зі всіх 9 губерній підросійської України, у 1852 р. засновується в цьому місті Центральний архів, який сьогодні складає серцевину Центрального державного історичного архіву України у м. Києві [7].

Особливістю розвитку архівної справи на Поділлі полягає в тому, що на губернському рівні у ХІХ ст. і до 1920 р. фактично не існувало самостійних архівних установ, які б зосереджували і зберігали головний масив документів і матеріалів з історії краю. Традиційно фонди документів упорядковувалися і знаходилися при губернських, повітових і волосних відомчих закладах, при Подільській православної духовній консисторії, церквах і монастирях, у панських маєтках тощо. Зокрема, найбільш трагічно склалася доля архівів при церквах, монастирях та поміщицьких резиденціях. Вони знищувалися в горнілі революцій початку ХХ ст. та репресивною машиною сталінщини у 1920-30-х рр.

Найбільш повно колекції документів дійшли до сьогодні і мають важливу складову Державного архіву Вінницької області і особливо Державного архіву Хмельницької області, дякуючи збереженню відомчих архівів, зокрема фонду Подільського губернатора (ф. 228), Подільського губернського правління (ф. 227), фондів судової палати, казенної палати, духовної консисторії та інших, які формувалися з кінця ХVІІІ і до початку ХХ ст. Цікаво зазначити, що тогочасне діловодство канцелярій було відокремлене від архівів. Канцелярія впорядковувала документи, формувала справи, надавала їм заголовки, зазначала дати початку і кінця вмісту матеріалів та загальну кількість аркушів, потім наприкінці кожного року, якщо вони були непотрібні для поточної діяльності, за описом передавалися на збереження до архіву. Далі доля цих справ була в руках архіваріуса, який працював на штатній посаді і ніс відповідальність за виконання своїх обов'язків.

Проте архівні приміщення почасти були невеликі за площею, не вистачало стелажів, шаф, не було належних умов для зберігання документів. З часом приміщення переповнювалися справами. Щоб якось розвантажити масив документів, архіваріуси з дозволу начальства передавали документи до інших архівів, прагнули списати та утилізувати за давні справи. Так, 1861 року Проскурівський повітовий суд звертався до подільського губернського правління з проханням розглянути питання про старі справи (з 1803 р.), що зберігалися «без всякої надобности и увеличивали только архив». Подільське губернське правління в свою чергу порушувало питання перед київським, подільським і волинським генерал-губернатором про запровадження в Подільській губернії «особых» комісій для розбирання старих непотрібних архівних справ у повітових судах і визначення, які з них підлягають знищенню [8].

Все-таки, завдяки сумлінності, професіоналізму, досвіду і порядності більшості архіваріусів відомчих архівів, їх фонди, справи були належно упорядковані, створені загальні описи та збережені, й такими вони дісталися до сучасних центральних і обласних державних архівів, у тому числі Вінниччини та Хмельниччини. В такому ж вигляді ці справи сьогодні оцифровуються й дістануться прийдешнім поколінням користувачів і дослідників, які будуть мати згоду побачити на кожній справі записи, помітки архіваріусів, канцеляристів XIX – початку XX ст.

Варто зауважити, що відомчі архіви того часу контролювалися центральною та місцевою владою, яка час від часу влаштовувала ревізії стану їх функціонування, формувала його правничі засади діяльності. Наприклад, 1844 р. була проведена генеральна ревізія архіву Подільської духовної консисторії (нині фонд 315 Держархіву Хмельницької області). Вона виявила 50 томів протокольних засідань консисторії за 1800-1843 рр., 1475 томів журналів старих уніатських метричних книг (до 1796 р.), 614 томів метричних книг за 1796-1843 рр. Загалом тоді було в наявності в архіві 34025 справ за 1796-1843 рр. Ревізія цього архіву 1864 р. зафіксувала подвійне збільшення кількості справ, на жаль, чимало з яких до нашого часу з різних причин не збереглися [6].

Формувалися також родинні архіви, сімейні зібрання, які є також важливим історичним джерелом для сучасних науковців і краєзнавців. Маємо на увазі фонд Є. Сіцінського, який зберігається в Держархіві Хмельницької області. Він упорядковувався два десятиліття років і містить важливі матеріали про краєзнавчий рух та його учасників на Поділлі з другої половини XIX – по 30-ті роки XX ст., рукописи праць, біографії діячів, матеріали з історії Подільського церковного історико-археологічного товариства та Кам'янець-Подільського історичного музею.

Відомчі та приватні архіви XIX – на початку XX ст. були малодоступні для широкого загалу дослідників і науковців. Вони не мали читальних залів, до них допускалися користувачі опрацьовувати документи тільки з дозволу місцевої влади. Тим не менше, з другої половини XIX ст. на Поділлі стали видаватися збірники історичних документів з фондів підвідомчих архівів. До прикладу, у 1885 р. відомі історики і краєзнавці з Кам'янця-Подільського Й. Ролле і М. Яворовський упорядкували і видали збірник документів з місцевих відомчих архівів «Матеріали до історії Подільської губернії», обсягом майже 700 сторінок, присвяченим подіям захоплення цього губернського міста російськими військами в 1792 р. та входженню Поділля за другим поділом Речі Посполитої під владу Російської імперії [9].

Показовим є інший приклад. До початку XX ст. досить потужним був архів князів Сангушків у місті Славуті, що тепер на півночі Хмельниччини, який містив тисячі господарських, судових, торгових, родинних документів і матеріалів XIII – початку XX ст., важливе джерело з історії, економіки, культури волино-подільського пограниччя, який, на жаль, не зберігся і є втраченим. Проте найвагоміші його документи дійшли до нашого часу і знаходяться в науковому обігу. Цьому ми завдячуємо подвижництву багаторічних архіваріусів цього архіву Б. Горчаком, О. Чоловського та історика-археографа З. Радзимінського-Люби, які впродовж 1887-1910 рр. упорядкували й видали польською серійний збірник документів у семи томах «Архів князів Любартовичів-Сангушків у Славуті», що містив понад 2500 документів періоду 1284-1577 років [10]. Робота над упорядкуванням та публікацією документів архіву стала поштовхом для названих укладачів до створення в 1906-1912 рр. чотиритомної праці польською мовою «Монографія князів Сангушків та інших нащадків Любарта Федора Ольгердовича князя Ратненського» [11, с. 9].

Таким чином, в умовах відсутності самостійних архівних установ на Поділлі, Волині та інших регіонах України губернські та повітові підвідомчі, церковні, панських резиденцій архівосховища при всіх недоліках в їх діяльності відіграли важливу роль для становлення і розвитку архівної справи, для фундації спеціалізованих центральних та регіональних архівних закладів, які сьогодні діють в незалежній Україні, а їх збережений масив документів і матеріалів складає нині основу Національного архівного фонду України.

Список використаних джерел:

1. Барвінський В. О., Ладожченко О. Г. Короткий нарис історії архівної справи на Україні та діяльності Укрцентрархіву за 1924 р. // Архівна справа. Харків, 1925. Кн.1. С. 45-72.

2. Нарис архівознавства. Історія архівної справи на Україні та принципи упорядкування в архівах. Харків, 1927. 68 с
3. Нариси історії архівної справи в Україні. Посібник /за ред. І. Б. Матяш та К. І. Клинової. Київ: Вид. дім «КМ Академія, 2002. 612 с.
4. Архівознавство. Підручник /за ред. Я. С. Калакури, І. Б. Матяш. Київ: Вид. дім «КМ Академія, 2002. 356 с.
5. Хрестоматія з архівознавства : навч. Посібник /упоряд. Г. В. Боряк та Р. Я. Пиріг; за ред. І. Б. Матяш. Київ: Вид. дім «КМ Академія, 2003. 324 с.
6. Старенький І. О. Діяльність подільського духовенства зі збереження архівної спадщини на території Поділля в другій половині XIX – на початку XX ст. Краєзнавство : науковий журнал / Нац. спілка краєзнавців України та ін. Київ, 2013. № 1. С. 95-102.
7. Журба О. І. Київська археографічна комісія. 1843-1921 : нарис історії та діяльності. Київ, 1993.
8. Архівна справа в Україні. URL: <https://studfile.net/preview/7263800>
9. Материали по истории Подольской губернии /сост.: И. Ролле, М. Яворовский. Каменец-Подольск: Тип. Груб. Правления, 1885. 696 с.
10. Archiwum Lubartowiczow w Slawucie. Lwow, 1887-1910. T.1-7.
11. Баженов Л. В. Південно-Східна Волинь у краєзнавчих і наукових дослідженнях у XIX – на початку XXI ст. // Південно-Східна Волинь від давнини до сьогодення : матеріали міжнарод. науково-краєзнавчої конференції. Шепетівка, 2015. С.8-15.

Summary. *The processes of formation and development of archival business, activity of state subordinate, church and private archives on preservation of archival heritage in Podillia in the XIX early XX centuries are investigated and analyzed. as the basis for the acquisition of funds of modern state archives of Khmelnytsky and Vinnytsia regions.*

Key words: *The Podilia Governorate, provincial and county departmental archives, private archives, archivists, documents and materials, funds, descriptions, audits*

УДК 378.4-057.4(477.43-21)КПНУ

В. Г. Байдич

Член президії Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України

ORCID: 0000-0002-9643-0376

ВЧЕНІ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА – ЛАУРЕАТИ ПРЕМІЇ ІМЕНІ П. КЛИМЕНКА

Анотація. *Стаття присвячена вченим – викладачам Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, які стали лауреатами обласної премії імені Пилипа Клименка в галузі архівознавства, історії та джерелознавства.*

Ключові слова: *П. Клименко, лауреат премії, Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, О. Завальнюк, А. Філінюк, С. Копилов, О. Федьков.*

Архівна справа на Хмельниччині має давню історію, яка бере свій початок ще з XVIII ст, збагативши за цей час історичну спадщину України тисячами унікальних та цінних документів про культурний, економічний та суспільно-політичний розвиток Подільського краю. Ці надбання слугують глибокою архівно-джерельною базою для дослідження національної історії. Основна діяльність по збереженню архівної спадщини була зорганізована в 1918-1922 рр. у місті Кам'янці-Подільському, коли люмпенізація населення та військових призвела до часткового нищення магнатських та церковних архівів. Визначну роль у збереженні архівних матеріалів відіграла професорсько-викладацька корпорація Кам'янець-Подільського державного українського університету: П. Клименко, П. Клепатський, Ю. Сіцінський, Л. Б'ялковський [1, арк. 38]. Саме тоді ними була сформована нормативна база архівної спадщини, створені відповідні організаційні структури, а у квітні 1922 року – окружне архівне управління [2 арк. 52].

Працюючи над науковим виданням «Архівна справа на Хмельниччині: збірник документів, матеріалів і світлин», мені пощастило ознайомитись, в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, з фондом 354 «Клименко Пилип Васильович (06.11.1887-05.07.1955) – вчений у галузі архівознавства, професор історії» Опрацьовуючи матеріали Державного архіву Хмельницької області (далі – ДАХМО), зокерма фонди № 315 та Р-582, було виявлено документи, згідно яких Пилип Васильович – джерелознавець, організатор архівної справи на Поділлі та Україні в цілому. Підтвердження тому – відповідні посади та професійна діяльність: 1919 р. – голова архівної комісії університетського архіву, керівник відділу охорони пам'яток старовини та мистецтв МНО; з 1921 р. – голова Кам'янецького повітового комітету охорони пам'яток старовини, мистецтв і природи; з 1922р. – завідувач Кам'янець-Подільського архівного управління.

Враховуючи здобутки Пилипа Васильовича у галузі архівознавства, історії та джерелознавства, прислухавшись до рекомендації знаних істориків Кам'янець-Подільського ЗВО, було прийнято рішення заснувати обласну премію імені П. Климентка в галузі архівознавства, історії та джерелознавства. Вона присуджується щорічно, починаючи з 2014 року, особі або особам, які зробили вагомий внесок у дослідження архівознавства, історії та джерелознавства Поділля. Вручення премії відбувається 24 грудня й приурочена до Дня працівників архівних установ. Особі (колективу), яким присуджена премія, виплачується грошова винагорода у розмірі однієї тисячі гривень, а також вручається диплом лауреата та нагрудний знак.

Першим лауреатом став відомий учений-педагог, заслужений працівник освіти України, багаторічний декан історичного факультету (1993-2001 рр.) і ректор (2001-2012 рр.) Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, організатор наукових і краєзнавчих досліджень, активний громадський діяч краю, доктор історичних наук, академік Національної академії наук вищої освіти України Завальнюк Олександр [3, арк. 98]. Рішення було ухвалене спеціально створеною радою, за участю Хмельницької обласної громадської організації архівістів та дослідників «Поклик віків», відомими істориками та краєзнавцями з різних закладів вищої освіти та установ обласного центру. Вона взяла до уваги про те, що Олександр Михайлович, на той час, опублікував 560 наукових і навчально-методичних праць, 72 з яких – монографії, посібники, брошури, більшість яких базується на документах Національного архівного фонду України. Крім того, було наголошено, що учений, впродовж тривалого часу, активно співпрацює з Держархівом Хмельниччини, приймає участь у підготовці усіх наукових видань установи. Вчена рада Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, де відбулося вручення нагороди, тепло вітала лауреата, побажала йому подальших творчих успіхів та нових звершень на науковій ниві.

Керуючи історичним факультетом, на якому працювали десятки відомих вчених, О. Завальнюк започаткував видання низки наукових видань, насамперед, періодичні збірники «Наукові праці історичного факультету», «Освіта наука і культура на Поділлі» та публікацію збірників матеріалів за результатами численних конференцій. В опублікованих статтях цих видань використано багатий архівний матеріал, що був почерпнутий із фондів облдержархіву. Очоливши колектив університету, О. М. Завальнюк посилив співпрацю з ДАХМО щодо друку документів та матеріалів (на той час йшла підготовка до відкриття магістерської спеціальності – Історія та археологія «Архівознавство»).

До 90-річчя заснування ЗВО О. Завальнюк запропонував опублікувати збірник документів про одну з найбільших урочистих подій у культурно-освітньому відродженні України – святкування відкриття університету. Проміжним на цьому шляху стала публікація хроніки про життя і діяльність І. Огієнка [4, арк. 100]. Так, у жовтні 2008 року з'явився комбінований збірник документів та матеріалів «Свято відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету: Дослідження. Документи. Матеріали», у якому було розміщено 312 архівних джерел. Завершивши адміністративну кар'єру в липні 2012 р., Олександр Михайлович перейшов на посаду професора кафедри історії України рідного закладу. Я в той час був призначений директором ДАХМО. Поділившись своїми роздумами та планами при зустрічі, був сформований міцний зв'язок професора з дослідниками-архівістами, який триває й досі. На нашу пропозицію він охоче погодився увійти до редколегії наукових видань, що планувалось на найближчий час. Ця співпраця стартувала з організації та проведення всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасні засоби збереження документів та нові методологічні підходи до наукових досліджень і застосування документів національно-архівного фонду України». Конференція, у якій взяли участь авторитетні історики та архівісти з багатьох регіонів України, засвідчила великий інтерес учених і фахівців до архівної справи, її дослідження в історичному аспекті.

Наступним кроком Олександра Михайловича, у співпраці з нашим колективом, стала спільна підготовка восьми науково-архівних видань (на 2021 рік їх нараховується 26). 2014 року він (О. М.) разом з професором С. Копиловим видав унікальний збірник документів, матеріалів й світлин, хроніки діяльності, що був присвячений фундатору і першому ректору Кам'янець-Подільського державного українського університету професору І. Огієнку.

Завальнюк О. народився 28 листопада 1951 року у м. Сміла Київської (нині Черкаської) області, у сім'ї військовослужбовця. Восьмирічну освіту здобув у керованій батьком школі, завершальні старші класи закінчив у Приворотській середній школі Кам'янець-Подільського району із золотою медаллю. Витримавши успішно вступний іспит, став студентом дружного, як на той час, «елітного» історичного факультету Кам'янець-Подільського педінституту. По його закінченню, за направленням, поїхав учителювати у Крилівську середню школу Корецького району Рівненської області, яка нараховувала понад 600 учнів і вимушено працювала у дві зміни. Повернувшись з армії у 1974 р. він склав запланований кандидатський іспит.

1996 р., за рекомендацією вченої ради своєї alma mater, вступив до аспірантури Київського педінституту ім. О. М. Горького, де під керівництвом професора М. Березовчука, за 2,5 роки виконав кандидатську дисертацію «Селянський аграрний рух у Правобережній Україні (березень 1917 – сі-

чень 1918 р.». З 1979 р. О. Завальнюк працює у рідному виші як асистент, старший викладач, доцент, професор. 1998 р. виборці обрали його, відомого у місті діяча, депутатом Кам'янець-Подільської міської ради, де він очолив постійну комісію з питань освіти, культури, туризму, молоді та спорту. Учені-історики вишу доручили деканові очолити осередок Українського історичного товариства ім. М. Грушевського, який утворили у 2000 р.

Працюючи ректором вузу дві каденції, О. Завальнюк домогся задекларованої ним же зміни статусу вишу з педагогічного, на класичний університет (2003), а згодом, у січні 2008 р., – на національний, з присвоєнням йому імені Івана Огієнка – українського патріота, першого ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету, міністра освіти і міністра ісповідань, головного уповноваженого уряду УНР, відомого церковного і громадського діяча.

Олександр Михайлович активно працював і у громадській сфері. Був членом міського виконавчого комітету Кам'янець-Подільської міської ради, депутатом Хмельницької обласної ради, очолював комісію Хмельницької обласної ради з проведення щорічного конкурсу з фундаментальних, технічних, економічних і гуманітарних наук, членом двох колегій – управління освіти й науки Кам'янець-Подільської і департаменту освіти й науки Хмельницької обласної державної адміністрації. Нагороджений низкою державних, відомчих і рейтингових нагород: орденом «За заслуги» III ст.; званням «заслужений працівник освіти України»; Грамотою і Почесною грамотою Верховної Ради України; Почесними грамотами і нагрудними знаками МОН України; Почесними грамотами і грамотами Хмельницької облдержадміністрації, Хмельницької обласної ради, виконкому Кам'янець-Подільської міської ради; знаком «За заслуги перед міською громадою», відзнаками Української федерації вчених; багатьма іншими рейтинговими відзнаками і дипломами. Отримав звання «Почесного краєзнавця України», став лауреатом всеукраїнських премій імені Івана Огієнка і Дмитра Яворницького, обласних – імені Юхима Сіцінського, Іона Винокура та Миколи Дарманського. Переможець всеукраїнської премії імені Героя України Михайла Сікорського, лауреат міжнародної програми «Наукова еліта України» і отримав звання «Науковець року – 2020». Його здобутки представлено у серії видань проєкту «Україна й українці – цвіт нації, гордість країни».

Лауреатом 2015 році став завідувач кафедри історії України історичного факультету Анатолій Філінюк, який народився 15 травня 1951 року у селі Шекеринці Ізяславського району. Після закінчення 10-го класу працював в колгоспній будівельній бригаді. Строкову військову службу проходив на Балтійському морі. У 1974 році став студентом історичного факультету. Відмінник навчання, активний учасник студентських будівельних загонів, дипломант всесоюзних та всеукраїнських конкурсів наукових робіт з суспільних, гуманітарних і природничо-математичних наук. Після закінчення ВУЗу очолив комсомольську організацію студентства. Через нестачу офіцерів призваний на двохрічну службу в збройні сили військового підрозділу Кам'янець-Подільського. Повернувшись до цивільного життя, поступив в аспірантуру Київського державного університету ім. Тараса Шевченка. Під керівництвом Леоніда Гайдукова підготував та успішно захистив кандидатську дисертацію. Були пропозиції залишитися викладачем в столиці. Однак бажання повернутися до рідного вузу перемогло. Читав лекції, проводив семінари, займався навчально-методичною роботою. У 1986 році А. Філінюка обрали керівником профспілкової організації вузу. Через рік очолив сектор науки та освіти обкому партії. За його активної участі в вузах відкривалися нові факультети, розширювалась їхня матеріальна база. Восени 1990 року Анатолій Григорович очолив новостворену кафедру суспільних наук ХОІУВ. Після проголошення незалежності України кардинально мінялось бачення всієї української історії, тому приходилось багато проводити виїзних семінарів у районах на базі відділів освіти, методкабінетів. Упродовж усього часу Анатолій Григорович займався наукою, опублікував два десятки науково-методичних праць, підготував вісім наукових збірників. В цей час в рідному вузі появилось вакантне місце проректора з наукової роботи і ректор А. Копилов запросив свого колишнього студента у Кам'янець-Подільський. Проаналізувавши стан справ, проректор обґрунтував в МОН необхідність збільшення наукових проєктів у шість раз – отримавши цілковиту підтримку Києва.

Спільно з Інститутом історії України НАН було створено Центр дослідження історії Поділля та науково-дослідний центр (спільно з інститутом української мови НАН України). Загалом, у закладі запрацювали три науково-дослідні центри та дев'ять науково-дослідних лабораторій. Наприкінці 1994 р., на базі фізико-математичного факультету вдалося відкрити інформаційно-видавничий відділ, що спонукало до активізації наукових пошуків та друку збірників, монографій, навчальних посібників. Вже через рік університет у загальноукраїнському рейтингу, посів почесне 4-те місце. Великі досягнення відбулися в організації представницьких наукових форумів, розширилася міжнародна співпраця.

Науково-дослідна робота проводилася в органічній єдності з навчально-вихованим процесом і одночасно стала невід'ємною складовою та пріоритетною сферою розвитку колективу загалом. Це стало однією з найважливіших передумов зміни статусу педагогічного інституту спочатку на педагогічний, а згодом і класичний університет [5, арк. 531]. Попереду було навчання в докторантурі

Київського національного університету імені Тараса Шевченка, де Анатолій Григорович під керівництвом академіка В. Смоля працював над докторською дисертацією. У січні 2010 року очолив кафедру історії України на історичному факультеті, де і працює дотепер. За цей час кафедра стала кузницею підготовки учених. На рік вручення премії імені П. Клименка вченим було опубліковано понад 400 наукових і науково-методичних праць. Докторську дисертацію «Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX-го століття: тенденції розвитку і соціальні трансформації» успішно захистив в Інституті історії України НАН України. Більшість наукових пошуків вченого опираються на архівні матеріали. Невтомна праця Анатолія Філінюка високо оцінена державою: заслужений діяч науки і техніки України, лауреат премій Іона Винокура, нагороджений Почесною грамотою Верховної Ради України, медаллю «Іван Крип'якевич», відмінник освіти України, іншими нагородами. Доктор історичних наук, професор, академік Академії Наук вищої освіти України А. Філінюк активно співпрацює з архівістами, відроджуючи та зберігаючи історичну правду і пам'ять держави.

Сергій Анатолійович Копилов народився 23 червня 1963 р. у м. Слов'янськ Донецької області. У 1985 р. закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. У 1988 р., в Інституті історії АН УРСР захистив кандидатську дисертацію на тему: «Участь робітничої молодіжної спілки Болгарії у зміцненні народно-демократичної влади (1944-1947 рр.)». Працював на кафедрі всесвітньої історії Кам'янець-Подільського вишу. Через 4 роки у доробку Сергія Анатолійовича нараховувалось 50 наукових та науково-методичних праць, більшість з яких віддзеркалювали напрацювання для докторської дисертації. 1992 р. – доцент, 2002 р. – професор кафедри всесвітньої історії, декан історичного факультету. Цього ж року до складу історичного факультету було включено кафедру філософських дисциплін, пізніше – кафедру політології та соціології у результаті чого зріс чисельний склад науково-педагогічних працівників. Однак сил і бажання творчо працювати у молодого декана було достатньо. Здобутки та досягнення не змусили на себе чекати. За 10 років керівництва факультетом наукові ступені отримали 32 особи (перше місце в університеті), а сам декан в 2006 р., в Інституті історії України НАН України захистив докторську дисертацію на тему «Українська історична славістика нового часу: витоки, становлення і етапи розвитку».

У серпні 2012 р. Сергій Анатолійович очолив університет, яким успішно керує й досьогодні. Автор понад 300 наукових і навчально-методичних праць, окремі з яких опубліковані в Болгарії, Польщі, Македонії, серед яких 6 монографій, 4 археографічні видання [6, арк. 52]. Як і сто років тому, керівництво в ЗВО підтримує архівістику області і активно співпрацює з облдержархівом. Так, у березні 2017 р. між ДАХМО та Інститутом Національної Пам'яті Польщі було підписано договір про співпрацю. В межах виконання договору, делегація ІПН та комісії з розслідування злочинів проти польського народу на чолі з Ярославом Шариком відвідали Хмельницький та Кам'янець-Подільський, передавши при цьому Сергію Копилову копії 100 справ на електронних носіях, які стосувалися викладацької діяльності Івана Огієнка у Варшаві в 1930-1932-му рр. XX ст. [7, арк. 20].

Ректор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка Копилов Сергій є доктором історичних наук, професором, нагороджений медаллю АН УРСР (1986), знаком «Відмінник освіти України» (1997), нагрудним знаком МОН України «Петро Могила» (2008), відзнакою Кам'янець-Подільського міського голови «За заслуги перед міською громадою» (2008), Грамотою Верховної Ради України (2017) і є лауреатом обласної премії імені українського історика-архівіста Пилипа Клименка (2017).

Олександр Федьков народився 9 лютого 1962 р. у с. Доброволля Кам'янець-Подільського району Хмельницької області. Після закінчення школи у 1979 р., поступив на перший курс історичного факультету, який успішно закінчив у 1984 р. Проходив строкову військову службу в армії. З 1986 р. працює у Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка. 1993 р. у Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка захистив кандидатську дисертацію «Політичні партії та селянські громадські організації на Правобережній Україні в 1905-1907 роки» [8, арк. 211]. Працював викладачем історичних дисциплін, проректором заочного навчання, проректором з науково-педагогічної роботи університету, останніми роками – завідувачем кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін. Олександр Миколайович є дослідником соціально-політичної історії України другої половини XIX – початку XX ст. 22 грудня 2017 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради Інституту історії України НАНУ відбувся захист дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук на тему «Українська соціал-демократична спілка в суспільному житті Наддніпрянської України початку XX ст.». Офіційними опонентами виступили професори Т. Бевз, І. Гирич, В. Лозовий [9, арк. 262]. Відтоді, стало доброю практикою приїзд студентів-магістрантів, майбутніх архівістів у ДАХМО з метою їх ознайомлення з роботою установи. Після екскурсії, практикувалося проведення круглого столу. Під керівництвом Олександра Миколайовича Федькова сім осіб захистили дисертації кандидата історичних наук. Нагороджений знаком «Відмінник освіти України» МОН України (2005). Автор понад 160 наукових публікацій. Рішенням відповідної комісії О. Федьков визнаний лауреатом премії імені П. Клименка 2018 році.

Таким чином, вчені Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка – доктори історичних наук, професори, авторитетні історики Хмельницької області та України внесли посильний вклад в реалізацію підготовки та друку джерельної бази на основі архівних документів для вивчення історії Подільського краю. Завдяки їх плідній праці, переважно об'єднаній із діяльністю інших учених та архівістів, наукова і краєзнавча спільноти отримали десятки цінних опублікованих збірників документів та матеріалів та зробили їх доступними джерелами з низки важливих питань історії регіону та України в цілому.

Список використаних джерел:

1. Байдич В. Г., Завальнюк О. М., Комарніцький О. Б. Архівна справа на Хмельниччині: історія та сучасність. / Серія «Праці Державного Архіву Хмельницької області» Випуск 17. Підбірка документів : Олійник Ю. В., Галатир В. В. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 392 с.
2. Архівна справа на Хмельниччині: Збірник документів, матеріалів та світлин / редкол. : Баженов Л. В., Байдич В. Г. (від. ред.), Завальнюк О. М. (наук. ред.) та ін. Хмельницький: ТОВ «Поліграфіст – 2» 2012. 416 с.
3. У пошуках історичної правди. До 65-річчя від дня народження і 40-річчя науково-педагогічної діяльності доктора історичних наук, професора, академіка О. М. Завальнюка / [уклад : В. С. Степанков, А. Г. Філінюк, О. Б. Комарніцький; передне слово – О. П. Реєнт, автори статей – В. С. Степанков, А. Г. Філінюк, Ю. В. Телячий, І. М. Конет, В. С. Прокопчук, В. Г. Байдич, О. Б. Комарніцький]. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. 464 с.
4. Там само.
5. Завальнюк О. М. Подільські науковці й освітяни: звершення в ім'я незалежної України. Персональний вимір. Кам'янець Подільський: Аксіома, 2016. 576 с.
6. Там само.
7. Сторіччя поступу: інформаційно-довідкове видання / кол. авторів під керівництвом Володимира Байдича. Хмельницький : ТОВ «Приватна друкарня», 2020. 124 с.
8. Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. 408 с.
9. Вісник Державного архіву Хмельницької області «Подільська старовина» №2(2). 2017. ФОП Стрихар А. М. 281 с.

Summary. *The article is dedicated to scientists – teachers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, who became winners of the regional award named after Pylyp Klymenko in the field of archival science, history and source studies.*

Key words: *P. Klymenko, laureate of the award, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, O. Zavalniuk, A. Filiniuk, S. Kopylov, O. Fedkov.*

УДК 930.25:2(477.43/.44)«17/19»

Ю. І. Блажевич

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

ДЖЕРЕЛЬНА ОСНОВА РЕЛІГІЙНОЇ ІСТОРІЇ ПОДІЛЛЯ (КІНЕЦЬ XVIII – ПОЧАТОК XX ст.)

Анотація. У статті розкрито суть та висвітлено досвід використання значного архівного та документального матеріалу вітчизняних та зарубіжних державних архівів щодо релігійної історії Подільського краю в кінці XVIII – на початку XX ст., у так званій імперській період, коли Правобережна Україна і Поділля були інкорпоровані до складу Російської держави. Значна увага в статті надається аналізу фондів 127, 5422, 533 Центрального державного історичного архіву України в м. Києві, фондів 34, 64, 87, 111, 227, 228, 237, 315, Ф-685 Хмельницького обласного державного архіву та фондів Р-200, Д-375, Д-513, 506, 546, Д-606, Д-789, Д-799 Вінницького обласного державного архіву, фондів 796, 1263, 1281, 1488 Російського державного історичного архіву у м. Санкт-Петербурзі, фондів 136, 295, 1781, 3245 Національного історичного архіву Білорусі у м. Мінську.

Ключові слова: архів, консисторія, релігійна історія, Поділля, єпархія, документи.

З утвердженням державної незалежності України світ побачила низка ґрунтовних узагальнюючих праць, присвячених розвитку релігійної сфери на Поділлі наприкінці XVIII – на початку XX ст. Значний науковий інтерес щодо розкриття суті інкорпораційної і уніфікаційної політики царського уряду згідно з великоросійськими і синодальними правилами представляють публікації таких відомих сучасних українських істориків, як В. Бондаренко, А. Колодний, О. Крижанівський, С. Плохий, О. Реєнт, О. Саган, В. Смолій, Д. Степовик, Н. Стоколос, П. Яроцький тощо.

Вагомий вклад у вивчення окремих аспектів релігійного життя Поділля вносять сучасні подільські вчені і дослідники Л. Баженов, О. Григоренко, О. Дацюк, О. Добош, Є. Зваричук, А. Лисий, А. Опря, І. Опря, Б. Опря, С. Причишин, В. Ровінський, П. Слободянюк [1; 2], В. Смолінський, А. Трембіцький, А. Філінюк, автор цієї статті [6] та ін. Цікаву наукову інформацію релігієзнавчого характеру містять наукові збірники за підсумками міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових форумів, проведених на теренах нашого краю [3].

Для вивчення питань конфесійної політики царського самодержавства в Україні та її регіонах, зокрема діяльності православної церкви, найбільшу наукову цінність становлять документи Центрального державного історичного архіву України у м. Києві [7] та державних архівів Вінницької і Хмельницької областей, Кам'янець-Подільського міського державного архіву [5].

Велика кількість документів для вивчення, аналізу і розкриття досліджуваної теми, як вже зазначалося, зосереджена у фондах ЦДІАК України, оскільки Київ у той час був не тільки губернським, а й, починаючи з 1832 р., – адміністративним центром Київського генерал-губернаторства. У місті зосереджувалася вся ділова документація, інформаційні звіти, довідки про духовно-релігійну сферу Подільського регіону, що пояснюються достатньо високою інформаційною насиченістю архівними документами і матеріалами. Нами опрацьована низка справ, що дозволяє скласти цілісне уявлення про перебіг і особливості духовно-релігійних процесів у краї, а також забезпечує глибше сприйняття державної політики у сфері релігії та розвиток взаємин державних і церковних органів управління.

Окрему групу складають документи цивільних і військових адміністрацій, а також інших управлінських структур, які безпосередньо або дотично стосуються релігійно-церковної сфери Поділля. Значну кількість таких джерел представляють передусім справи, що висвітлюють окремі аспекти діяльності церков у досліджуваній період. Документи такого спрямування здебільшого знаходяться у фондах губернських і місцевих органів влади, які забезпечували виконання рішень вищих інстанцій на підлеглих їм територіях. Найбільшу цінність становлять справи, що стосуються зазначеного періоду, у фондах ЦДІАК України: Ф. 127 «Київська духовна консисторія» Ф. 422 «Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора», Ф. 533 «Київський військовий губернатор» [7]. Чимало джерел цієї групи складають також документальні матеріали. Такого типу справи містять, як правило, інформацію різного змісту та характеру.

Для вивчення досліджуваного періоду велику цінність становлять документи Державного архіву Хмельницької області, що містять найбільшу за обсягом фактичну інформацію і засвідчують різноманітні аспекти релігійного життя Подільського регіону. Державний архів Хмельницької області є однією з найбільших установ документальних пам'яток історії України і нашого краю. В її двох сучасних, спеціально обладнаних корпусах на стелажах (протяжність майже 3 тис. погонних метрів) зберігається 8 тис. фондів, які містять біля 2 млн. документів періоду кінця XVIII – початку XXI ст., 42 фонди особового походження видатних людей краю, майже 37 тис. фото-, фоно-, відео- та кінодокументів [1, с. 2].

Архівні фонди розподіляються на три періоди: дорадянський (період Російської імперії), радянський та період незалежності нашої держави. Документи періоду Російської імперії (1793-1917 рр.), коли Поділля було інкорпоровано в імперську державну структуру, були сформовані в процесі діяльності органів державного управління, місцевого самоврядування, релігійних та громадських організацій, що діяли на території Подільської та Волинської губерній, які за адміністративно-територіальним поділом радянських часів були віднесені до Вінницької, Кам'янець-Подільської, а згодом Хмельницької області [2].

Понад 30 тис. одиниць зберігання нараховують фонди релігійних установ: Подільської православної консисторії, Подільської римсько-католицької дієцезії, губернського церковно-будівельного присутствія. Серед документів цих установ плани церков, візитні описання костьолів, плани синагог та ритуальних копалень, тора, відомості про боротьбу православ'я з католицизмом та уніатством, про зміну віросповідань, про парафії і клір, про політичну і громадську діяльність священнослужителів, про секти старообрядців, лютеранські парафії, діяльність монастирів, господарські справи, духовні суди, церковні покарання тощо. Ці документи стосуються як центрального, так і східного та південного Поділля. Здебільшого вони зосереджені у діловій документації – різного роду протоколах, рапортах, звітах, табелях, відомостях і зведених статистичних даних з різних напрямків церковної діяльності. Зокрема, особливу цінність становлять справи, що відклялися у фондах: 34 «Подільське губернське церковно-будівельне присутствіє», 64 «Подільська духовна семінарія», 87 «Монастирі Подільської губернії», 111 «Подільський губернський комітет із забезпечення сільського православного Духовенства», 227 «Подільське губернське правління», 228 «Канцелярія Подільського губернатора», 237 «Подільська губернська будівельна комісія», у фондах повітових духовних правлінь тощо [5; 7].

Найбільша кількість архівних матеріалів з цих питань зберігається у фонді 315 «Подільська духовна консисторія», що була заснована згідно з указом сенату від 12 квітня 1795 р. (13493 одиниці зберігання) і підпорядковувалась Священному Синоду. Як губернський орган управління правосла-

вною церквою консисторія здійснювала нагляд за діяльністю повітових духовних правлінь, благочинних і священників, керувала церковнопарафіяльними школами і духовною семінарією, розглядала судові справи, які стосувалися служителів культу, шлюбу і розлуки [5, с. 73].

Окрім документів вищестоящих державних і церковних установ (сенату, Св. Синоду, низки міністерств і відомств), історичних описів розповсюдження православ'я на теренах краю, матеріалів щодо будівництва церков, у фонді 315 Хмельницького облархіву зберігаються такі, наприклад, справи, як «Рапорти духовних правлінь єпархії про одержання ними указів консисторії щодо порядку приєднання до православного віросповідання осіб інших вірувань», «Про приєднання до православного віросповідання мешканців єпархії за 1803-1804 рр.», «Рапорти мешканців сіл Кам'янецького повіту католицького віросповідання про їх приєднання до православного віросповідання», «Рапорти духовних правлінь і журнали засідань консисторії про хрещення дітей за католицьким обрядом особами православного віросповідання», «Список осіб, які перейшли з православного віросповідання в католицизм по єпархії», «Відомості про старообрядців, розкольників і їх церквах, каплицях і скитах по губернії за 1837 рік», «Рапорти благочинних про наявність в їх округах уніатських священників, каплиць і списки уніатів», «Про порядок приєднання до православного віросповідання євреїв, з видачею їм одноразової допомоги від церкви», «Припис Київського військового, Подільського і Волинського генерал-губернатора про ведення перепису в духовних правліннях російською мовою», «Відомості церков, сіл і хуторів, населення яких з унії приєдналися до православного віросповідання по колишній Брацлавській губернії», «Про приєднання до православного віросповідання різних осіб із інших вір» [5; 7].

У фонді Ф-685 «Подільська духовна римсько-католицька консисторія» (2004 одиниці зберігання), що була заснована указом сенату від 28 квітня 1798 р. і була губернським адміністративно-судовим органом католицької церкви, зберігаються журнали засідань консисторії (1798-1799, 1803, 1824, 1838, 1841, 1850, 1854 рр.), листування щодо будівництва костьолів, перехід із католицизму до інших віросповідань, метричні книги костьолів (1798-1920 рр.). В архіві також є анотовані фонди: «Костьоли Подільської губернії» (Р-17, 331 одиниця зберігання, 1739-1919 рр.), «Церкви Подільської губернії» (Р-18, 715 одиниць зберігання, 1780-1919 рр.), «Раввінати Подільської губернії» (Р-277, 116 одиниць зберігання, 1844-1888 рр.), не анотовані фонди: «Подільський губернський єпархіальний історико-статистичний комітет» (Р-832, 26 одиниць зберігання, 1867-1913 рр.) [5, с.74-75].

Скарги селян та священників на свавілля поміщиків, управляючих і орендарів за жорстоке поводження з ними, нанесення побоїв, примусове виконання панщини у дні церковних свят, теозіменитств царських осіб, захоплення селянських земель тощо зосереджені у фонді 228 «Канцелярія Подільського губернатора» (10784 справи, 1795-1917 рр.). Тут також містяться справи щодо клопотань Подільського архієпископа про збільшення земельних наділів для церков, про розмежування церковних земель, ремонт і стан храмів [5, с. 10-15].

Загалом аналіз фондів Держархіву Хмельницької області засвідчує наявність численних цінних задокументованих матеріалів про діяльність церков у краї, конфесійну політику царського самодержавства на Поділлі, його специфічний підхід до релігійно-церковного життя подолян. Тут також зосереджені протоколи засідань, рапорти, інформації, довідки, звіти, статистичні дані духовних правлінь, монастирів, духовних навчальних закладів, листування з цивільними управлінськими структурами, вищими церковними і державними інстанціями, судово-слідчими органами, іншими конфесійними об'єднаннями, які діяли на теренах Подільського краю. Їх залучення дозволило з'ясувати релігійну обстановку, тенденції розвитку релігійного життя, загальну панораму утвердження православ'я в регіоні, позицію і ставлення керівництва і чиновників до різних конфесій [3, с. 285-293].

У єдиному комплексі з джерелами Держархіву Хмельницької області питання духовно-церковної сфери висвітлюють документи Державного архіву Вінницької області, представлені у фондах Р-200 «Вінницький повітовий предводитель дворянства», Д-375 «Тульчинський нижній земський суд», Д- 513 «Могилів-Подільське духовне правління», 506 «Вінницьке духовне правління», Д-546 «Липовецький нижній земський суд», Д-604 «Літинське духовне правління», Д-606 «Ольгопільське духовне правління», Д-789 «Гайсинське духовне правління», Д-799 «Брацлавське духовне правління». Таке вивчення джерел цих архівних установ зумовлене хронологічними рамками дослідження та специфікою адміністративно-територіального та єпархіального поділу Російської держави наприкінці XVIII – першій половині XIX ст., за яким більша частина території Вінниччини перебувала у складі Подільської губернії.

Наведемо, для прикладу, матеріали із фонду 506 «Вінницьке духовне правління»: «Про заходи боротьби з епідеміями» (указ консисторії, рапорти благочинних, переписка), «Про виконання законів про хрещення дітей», «Справа про заборону священникам без дозволу правління приймати на службу дяків», «Справа про порядок переміщення полкових священників в церквах повіту», «Справа про ревізію церков єпископом Подільської єпархії», «Укази консисторії і рапорти благочинних про права і обов'язки священнослужителів», «Справа про порядок розгляду судочинства осіб духовного

і цивільного звань». У фонді 799-Д «Брацлавське духовне правління» в «Справі про призначення представників духовенства для участі в проведенні слідств» вміщено значний матеріал щодо досліджуваного періоду.

Важливе значення для нашого дослідження мають фонди Російського державного історичного архіву у м. Санкт-Петербурзі, зокрема фонди 796 «Канцелярія Синоду», 1263 «Кабінет міністрів», 1281 «Рада міністра внутрішніх справ», 1488 «Плани і проекти цивільної архітектури (колекція)» тощо. Справи цих фондів представлені документами розпорядчого та звітного характеру. Розпорядчі документи висвітлюють питання управління і контролю за різними духовними інституціями, зокрема й за Подільською консисторією. У них більш детально і конкретно, ніж в указах і маніфестах, виписувались інструкції і вказівки низовим управлінським державним і церковним ланкам щодо тих чи інших дій для виконання царських повелінь.

Значну наукову цінність для нашого дослідження мають фонди Національного історичного архіву Білорусі у м. Мінську, зокрема фонди 136 «Мінська духовна консисторія», 3245 «Білоруська греко-уніатська духовна консисторія», 1781 «Могилівська римо-католицька духовна консисторія» 295 «Канцелярія Мінського губернатора». Це пов'язано з тим, що після другого і третього поділів Речі Посполитої церковне управління новоприєднаних територій Правобережжя, зокрема й Поділля, здійснювалося архієпископом Віктором Садковським, який очолював в 1793-1795 рр. новоутворену Мінську, Ізяславську і Брацлавську православну єпархію.

Значний обсяг архівних матеріалів щодо релігійної історії нашого краю знаходиться в Державному історичному архіві України в м. Львові, у державних архівах Житомирської, Тернопільської та Рівненської областей, м. Москви, Польщі, Литви, Чехії, Словаччини, Румунії, в різних наукових та музейних установах української світової діаспори.

У вищезазначених обласних архівах, а також в науковій бібліотеці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка і в обласному краєзнавчому музеї зберігаються регіональні періодичні церковні видання «Подільські Єпархіальні Відомості», «Православна Подолія», «Подолія». Нині до цієї категорії історичних джерел все частіше звертаються історики, краєзнавці, особливо в контексті регіональних досліджень. Особливо важливим джерелом є часопис «Подільські єпархіальні відомості», що як офіційне видання Подільської православної єпархії почало виходити друком у Кам'янці-Подільському із січня 1862 р. До 1882 р. журнал публікувався двічі на місяць, а з 1905 р. – чотири рази на місяць. Часопису відводилася функція посередника між церковними управлінськими структурами та священнослужителями єпархії. Водночас, проаналізувавши зміст публікацій цього видання, констатуємо, що журнал намагався зробити публікації цікавими і для парафіян, щоб формувати їхню думку на засадах православ'я [6, с. 25-32]. Не варто забувати й про те, що за змістом часопису пильно стежила духовна цензура, тим більше, що він був покликаний насамперед впливати на світогляд мешканців краю і духівництва в душі слухняного знаряддя імперської політики царського уряду.

«Подільські Єпархіальні Відомості» склалися з офіційної і неофіційної частин, кожна з яких мала чітко визначене тематичне спрямування, рубрики, призначення [7, арк. 1-2]. В частині «Урядові розпорядження» офіційного відділу друкувалися царські маніфести, укази, повеління, укази по духовному відомству, оприлюднювалися керівні настанови Синоду та інших вищих духовних установ – як загальні, так і ті, що стосувалися Подільської православної єпархії. В рубриці «Розпорядження єпархіального начальства» публікувалися директиви кафедрального керівництва – архієреїв, консисторії, Училищної ради, котрі безпосередньо регулювали життя єпархії, а також офіційні матеріали різних правлінь по будівництву, опіці, взаємодопомозі, інформацію братств, Подільського єпархіального історико-статистичного комітету, статистичні дані з церковних книг та актів, котрі збирав і опрацьовував губернський статистичний комітет [8, с. 61-62]. Документи офіційної частини часопису, в основному, відтворюють складні процеси духовно-релігійного життя краю, водночас вони віддзеркалюють методи впровадження імперських і синодальних стандартів та великодержавної політики царизму в церковній сфері суспільного життя на регіональному рівні.

Чільне місце в неофіційній частині журналу займали історико-краєзнавчі праці, етнографічні, археологічні та іконографічні розвідки, описи церковних старожитностей, дослідження з історії освіти на Поділлі, статті богословського та морально-релігійного змісту, публікації з питань пастирської практики, професійної етики, моралі, освіти подільського духівництва, його матеріальне забезпечення, педагогічні теми. Значна частина на шпальтах часопису відводилася просвітницькій діяльності пастирів, а також поточним подіям в житті єпархії, некрологам, спогадам, коротким нотаткам і привітанням з нагоди ювілеїв і пам'ятних дат в житті священнослужителів. Узагальнюючі дані про духовно-релігійну ситуацію на Поділлі знаходимо у витягах із звітів обер-прокурорів, статистичних зведеннях, повідомленнях про огляди парафій і церков православними ієрархами, інших аналітичних статтях [9, с. 112-115].

Отже, вивчений, систематизований, проаналізований і використаний нами комплекс архівних документів і матеріалів дозволяє по-перше, розглянути на комплексній основі суть, зміст,

особливості, місце і роль духовно-релігійної сфери Поділля та розкрити суть імперської і синодальної політики царського уряду щодо одержавлення релігійних конфесій краю та перетворення їх у інструмент імперського контролю над віруючими подолянами.

Вивчення та узагальнення архівного матеріалу по-друге, допомагає підняти завісу забуття над історичною і духовною спадщиною нашого Подільського краю і широко використати її в курсах історії України, релігієзнавства, історії української культури, у краєзнавчо-туристичній роботі, у виховних заходах в освітянських та культосвітніх установах, позашкільних закладах, на олімпіадах та в дослідженнях учасників МАН.

Список використаних джерел:

1. Державний архів Хмельницької області / Автори-упорядники П. Слободянюк, Г. Осадча. Хмельницький, 2005. 12 с.
2. Адміністративно-територіальний устрій Поділля. Історія і сучасність. Монографія / Олуйко В. М., Слободянюк П. Я., Баюк М. І. Хмельницький: ПП Мошак М. І., 2005.
3. Лях Г. В. Документальні матеріали розпорядчого стола Подільської духовної консисторії: класифікація та інформаційний потенціал / Сучасні засоби збереження документів та нові методологічні підходи до наукових досліджень і застосування документів Національного архівного фонду України: науковий збірник за підсумками Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Кам'янець-Подільський. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. С.285-293.
4. Блажевич Ю. І. Правові засади становлення і діяльності Подільської православної єпархії (кінець XVIII – 50-ті роки XIX ст.). Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління і права: Хмельницький: Хмельницький університет управління і права, 2012. С. 14-21.
5. Державні архіви Хмельницької області: путівник. Хмельницький: Хмельницька міська друкарня, 2005. 474с.
6. Бойко А. «Епархиальные ведомости» в системе церковной прессы начала XX столетия // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Літературознавство, журналістика. Вип. 4. Дніпропетровськ, 2001. С. 25-32.
7. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. Ф. 127. Оп. 664. Спр. 667. Арк. 1-2.
8. Распоряжения Святейшего Синода. О порядке составления статистических сведений из церковных книг и актов. От 20 января 1866 г. // Подольские Епархиальные Ведомости (официальный отдел). 1866. №6. С. 61–62.
9. Распоряжение по духовно-учебному ведомству // ПЕВ (о. о.) 1868. №6. С. 112–115

Summary. *The article highlights the main ideas and experience on working with significant number of archival and documentary materials of domestic and foreign public records on religious history of Podillya region in the late XVIII – early XX century during so-called imperial period when the Right-Bank Ukraine and Podillya were incorporated into the Russia. Considerable attention is given to analysis of the collections 127, 5422, 533 of the Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv, collections 34, 64, 87, 111, 227, 228, 237, 315, F-685 of Khmelnytsky Regional State Archive and collections R-200, D-375, D-513, 506, 546, D-606, D-789, D-799 of Vinnytsia Regional State Archive, collections 796, 1263, 1281, 1488 of the Russian State Historical Archive in St. Petersburg, collections 136, 295, 1781, 3245 of the National historical Archive of Belarus in Minsk.*

Key words: *archive, consistory, religious history, Podillya, eparchy, documents.*

УДК 930.25:002.1-028.27

В. Ф. Бойко

Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства
ORCID: 0000-0002-5725-9641

З. М. Сverdлик

Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства
ORCID: 0000-0002-2104-0920

ДОСВІД УНДІАСД У РОЗРОБЛЕННІ НОРМАТИВНО-МЕТОДИЧНИХ ДОКУМЕНТІВ З ОБЛІКУ ТА ЗБЕРІГАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКУМЕНТІВ В АРХІВНИХ УСТАНОВАХ УКРАЇНИ

Анотація. Проаналізовано основні нормативно-методичні розробки Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства з обліку та зберігання електронних документів в архівних установах України.

Ключові слова: електронний документ, методичні рекомендації, приймання-передавання електронних документів, облік електронних документів, зберігання електронних документів, забезпечення збереженості електронних документів, Національний архівний фонд.

Впровадження інформаційних технологій у діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від організаційно-правової форми та форми власності, а також цифровізація практично усіх сфер господарювання призводять до щорічного збільшення обсягів електронних документів, які починають переважати над документами з паперовою основою. У зв'язку з цим, в архівних установах виникає чимало запитань щодо регламентації і документування процесів обліку та зберігання електронних документів. Сьогодні у чинній нормативно-правовій та нормативній базі це питання висвітлено недостатньо. Облік і зберігання електронних документів в архівних установах має свої особливості, тому потребує ґрунтовного вивчення та аналізу.

Враховуючи цю потребу, фахівцями Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (УНДІАСД) розроблено нормативно-методичні документи, в яких надано рекомендації щодо приймання-передавання електронних документів, їх обліку, зберігання та забезпечення збереженості. Нормативно-методичні розробки виконані на замовлення Державної архівної служби України (Укрдержархів) – центрального органу виконавчої влади, що здійснює реалізацію державної політики у сфері архівної справи, діловодства та створення і функціонування державної системи страхового фонду документації.

Так, із метою визначення оптимального та уніфікованого підходу архівних установ до зберігання електронних документів Національного архівного фонду (НАФ), з урахуванням зарубіжної практики та вітчизняних реалій, УНДІАСД розроблено методичні рекомендації «Забезпечення збереженості електронних документів Національного архівного фонду» [1], що стали результатом науково-дослідної роботи (НДР), яка виконувалася відповідно до наказу Укрдержархіву від 10.12.2018 № 81 «Про організацію виконання наукових робіт у сфері архівної справи та діловодства у 2019 році».

Під час розроблення методичних рекомендацій було вивчено і проаналізовано нормативно-правові акти та нормативні документи, зокрема ті, які регулюють електронний документообіг в Україні, та міжнародні нормативні документи, які стосуються питання забезпечення збереженості електронних документів.

У методичних рекомендаціях «Забезпечення збереженості електронних документів Національного архівного фонду» розглянуто такі питання:

- приймання-передавання електронних документів НАФ на постійне зберігання: інформаційні об'єкти, які створюють під час підготовки електронних документів НАФ до передавання на постійне зберігання; технічне забезпечення архівних підрозділів юридичних осіб – джерел комплектування архівних установ та архівних установ для приймання-передавання архівних електронних справ та технічної перевірки архівних електронних документів; порядок здійснення приймання-передавання архівних електронних справ до архівних установ від юридичних осіб – джерел комплектування архівних установ; створення та функціонування віддалених електронних сховищ архівних установ, розташованих у ЦДЕА України, призначених для постійного зберігання архівних електронних справ та інших інформаційних об'єктів;

- організаційно-технологічна складова зберігання електронних документів НАФ: загальна характеристика організації зберігання електронних документів в архівній установі; характеристика основних стратегій та технологій забезпечення збереженості електронних документів; формати для постійного і тривалого (понад 10 років) зберігання електронних документів та створення архівних електронних документів; вибір носіїв для зберігання електронних документів;

- основні засади забезпечення збереженості електронних документів НАФ в архівних установах: загальні вимоги до систем зберігання електронних документів; умови зберігання електронних документів: загальні рекомендації; перевіряння наявності та стану архівних електронних документів; контроль строків експлуатації носіїв, гарантованих їх виробниками, на яких зберігається інформація архівних електронних документів; захист інформації.

Розроблені методичні рекомендації призначені для використання у практичній роботі архівних установ, до повноважень яких належить забезпечення збереженості електронних документів НАФ.

Розробка методичних рекомендацій, безсумнівно, стала значним здобутком у вирішенні питання забезпечення збереженості електронних документів. Проте, на думку фахівців Укрдержархіву та УНДІАСД, для повноцінної реалізації державної політики у цьому напрямі необхідним було розроблення додаткового нормативно-методичного документа щодо обліку і зберігання електронних документів в архівних установах України.

Так, із метою визначення теоретичних та практичних засад обліку і зберігання електронних документів в архівних установах, УНДІАСД у межах виконання НДР розроблено методичні рекомендації «Облік і зберігання електронних документів» [2] відповідно до наказу Укрдержархіву від 18.10.2019 № 96 «Про організацію виконання наукових робіт у сфері архівної справи та діловодства у 2020 році».

Розробленню методичних рекомендацій передував аналіз вітчизняних і зарубіжних законодавчих, нормативно-правових актів, нормативних та методичних документів, які регламентують окремі процеси обліку і зберігання електронних документів. Зокрема, досліджено міжнародний досвід країн-драйверів у сфері обліку та зберігання електронних документів, узагальнено вітчизняний досвід роботи архівних установ, що здійснюють облік і зберігання електронних документів, а також визначено основні технологічні процеси обліку та зберігання електронних документів.

У методичних рекомендаціях «Облік і зберігання електронних документів» розглянуто такі питання:

- облік і зберігання електронних документів у юридичних особах (реєстрація електронних документів, зберігання електронних документів у діловодстві юридичної особи, передавання-приймання електронних документів у архівний підрозділ (архів) юридичної особи та їх облік і зберігання);

- приймання-передавання електронних документів від юридичних осіб до архівних установ (підготовка електронних документів для передавання на постійне зберігання до архівної установи, підготовка електронних документів для передавання до архівної установи у разі ліквідації юридичної особи);

- організація обліку електронних документів в архівних установах (облік електронних документів в архівній установі, облік електронних (цифрових) аудіовізуальних документів, облік страхового фонду та фонду користування архівних електронних документів);

- зберігання електронних документів в архівних установах (зберігання електронних документів та архівних конвертованих електронних документів, зберігання страхового фонду та фонду користування архівних електронних документів).

Розроблені методичні рекомендації призначені для працівників юридичних осіб та архівних установ (центрального державного архіву, галузевих державних архівів, Державного архіву в Автономній Республіці Крим, державних архівів областей, міст Києва і Севастополя, архівних відділів районних, районних у місті Києві державних адміністрацій, архівних відділів міських рад, трудових архівів, приватних архівів).

Робота УНДІАСД у напрямі розроблення нормативно-методичних документів щодо врегулювання роботи з електронними документами, у тому числі документами в електронній формі, в архівних установах України на цьому не закінчилася, оскільки відповідно до наказу Укрдержархіву від 23.10.2020 № 134 «Про організацію виконання наукових робіт у сфері архівної справи та діловодства у 2021 році» розпочато виконання НДР «Приймання-передавання документів в електронній формі на постійне зберігання». На основі узагальнення положень законодавчих, нормативно-правових актів, нормативних і методичних документів та практичного досвіду вітчизняних і зарубіжних архівних установ, у методичних рекомендаціях передбачено визначити загальні вимоги до приймання-передавання документів в електронній формі на постійне зберігання та розробити методiku щодо організації цього процесу.

Зокрема, у методичних рекомендаціях «Приймання-передавання документів в електронній формі на постійне зберігання» заплановано розглянути такі питання:

- видовий склад документів в електронній формі, що створюються в діяльності фізичних та юридичних осіб – джерел формування НАФ; законодавче, нормативно-правове, нормативне та методичне забезпечення приймання-передавання документів в електронній формі на постійне зберігання; склад документів в електронній формі, що зберігаються в архівних установах;

- джерела комплектування архівних установ документами в електронній формі; експертиза цінності та відбір документів в електронній формі на постійне зберігання; підготовка документів в електронній формі до приймання-передавання на постійне зберігання;

- порядок приймання-передавання документів в електронній формі до архівних установ на постійне зберігання, а саме: електронних документів; електронних інформаційних ресурсів, документів в електронній формі, відібраних у межах ініціативного документування, документів в електронній формі особового походження, цифрових аудіовізуальних документів;

- особливості обліку, забезпечення збереженості, використання документів в електронній формі в архівних установах.

Розроблення нормативно-методичних документів щодо різних аспектів роботи з електронними документами не було б повноцінним без застосування сучасної наукової термінології. Тому, з метою формування сучасного понятійного апарату у сфері архівної справи й діловодства, УНДІАСД розроблено нову редакцію термінологічного стандарту ДСТУ 2732 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення», що на даний час перебуває на стадії впровадження.

У стандарті відображено терміни електронного документознавства та електронного архівознавства, зокрема: «службовий електронний документ», «цілісність електронного документа», «придатність для користування електронного документа», «оригінал електронного документа», «електронна копія електронного документа», «електронна копія оригіналу паперового доку-

мента», «цифрова копія», «документ в електронній формі», «цифровий документ», «електронна справа», «електронний інформаційний ресурс», «електронний архів», «електронне повідомлення», «електронний документообіг», «система електронного документообігу», «метадані електронного документа», «конвертування електронних документів», «міграція електронних документів», «кваліфікований електронний підпис», «кваліфікована електронна печатка», «електронний підпис», «електронна печатка».

У всіх нормативно-методичних документах, що регулюють питання роботи з електронними документами, розроблених УНДІАСД, терміни вживаються відповідно до нової редакції ДСТУ 2732.

Нормативно-методичні розробки УНДІАСД – «Забезпечення збереженості електронних документів Національного архівного фонду», «Облік і зберігання електронних документів», «Приймання-передавання документів в електронній формі на постійне зберігання» – мають стати основою для розроблення ефективних галузевих нормативно-правових актів щодо обліку і зберігання електронних документів в архівних установах України; підставою для внесення відповідних змін до Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» [4], Правил роботи архівних установ України [3] та інших нормативно-правових актів і нормативних документів у сфері архівної справи й діловодства; підґрунтям для проведення подальших спеціальних досліджень фахівцями УНДІАСД.

Список використаних джерел:

1. Забезпечення збереженості електронних документів Національного архівного фонду: методичні рекомендації / Державна архівна служба України, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства; уклад.: Л. В. Дідух, Н. В. Залеток, Т. М. Ковтанюк, Ю. Г. Чернятинська. Київ, 2019. 63 с.

2. Облік і зберігання електронних документів: методичні рекомендації / Державна архівна служба України, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства; уклад.: В. Ф. Бойко, О. Я. Гаранін, З. М. Сverdлик, Т. М. Ковтанюк. Київ, 2020. 46 с.

3. Правила роботи архівних установ України: затв. наказом Міністерства юстиції України від 8 квітня 2013 року № 656/5 // ІПС «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0584-13>.

4. Про Національний архівний фонд та архівні установи: Закон України від 24 грудня 1993 року № 3814-ХІІ (зі змінами) // ІПС «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12>

Summary. *The main normative and methodological developments of the Ukrainian Research Institute of Archival Affairs and Documentation on accounting and storage of electronic documents in archival institutions of Ukraine are analyzed.*

Key words: *electronic document, methodical recommendations, reception-transfer of electronic documents, accounting of electronic documents, storage of electronic documents, ensuring safety of electronic documents, National Archival Holdings.*

УДК 930.2(477.43-21):71«1780»«1821»

П. А. Болтанюк

Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник
ORCID: 0000-0002-3751-6532

ПЛАНИ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО РОКУ 1780 ТА 1821 – ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ МІСТА

Анотація. *У статті подається огляд планів міста Кам'янець-Подільський 1780 р. та 1821 р. На планах увага акцентується не на висвітленні топографії самого міста, а подається огляд міських земельних угідь та передмість. Визначено кордони міських земель станом на 1780 і 1821 роки. Показано місце розташування хуторів й фільварків та вказуються імена їх власників. На плані 1780 р. позначено села Колубаївці, Боришківці, Кульчіївці, Баговиця, Зінківці та Оленівка; окреслено межі земель сіл та міста. План 1821 р. визначає межі міських та поміщицьких земель. Показано на планах місце розташування окремих топографічних, фортифікаційних та господарських об'єктів.*

Ключові слова: *План, угіддя, укріплення, фільварок, передмістя, село, річка, млин, корчма.*

Картографічні матеріали представляють собою ту групу джерел, які дають нам змогу вивчати історичну топографію міста Кам'янця-Подільського та його околиць у різні історичні епохи, можливість досліджувати зміни його забудови, визначати місцезнаходження історичних, фортифікаційних, господарських, географічних об'єктів які на сьогодні уже втрачені або ж зазнали змін. Як зауважив С. Трубочанінов: «...картографічні матеріали мають значну інформаційну цінність. Вони мають суттєві потенційні резерви...» [11, с. 368].

У зв'язку з цим викликають зацікавленість плани міста Кам'янця, що зберігаються у фондах Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. Особливість планів Кам'янця-Подільського 1780-го та 1821-го років полягає перш за все у тому, що вони нам дають можливість досліджувати територію міста за межами його старої частини. Завдяки їм ми можемо побачити, якою була територія нової частини міста до її забудови.

План Кам'янця-Подільського 1780 р. потрапив у колекцію музею в 1953 році. Він прямокутний, його розмір становить 124 × 97 см. План виготовлено на цупкому білому папері, який наклеєний на тканину. Креслення та текст виконано темним чорнилом з розписом акварельними фарбами. Написи на плані нанесено польською мовою. Його виконано у незвичному орієнтуванні за сторонами світу. В даному випадку картограф обрав орієнтацію плану південь-північ, подаючи огляд міста та його землі з північної сторони. Стан збереженості плану задовільний, місцями є потертості, пориви, згини [6].

У лівому нижньому куті в картуші подано повну назву плану польською мовою: «Mapa Duktu Miasta Kamiencia Podolskiego z Dobrami ziemskimi, a mianowicie Wsio Boryszkowcami W^o Pereotetkiewiczow i innych consuccessorow. Tudziesz z Wsio Kulczejewcami Dobra W^o JMC: Markowskiego chorunzego Latyczewa. Tudziesz z Dobrami Krolewskimi Bahowica w Dzierzawie W^o Anny Lozynskiey uprzywileowanej Possesorki. Jako tez z Dobrami Paniowce Wyzne y Nizne Dobrami Poccessorow niegdy S.P.JW^o Pawla Starzynskiego Generala Lieutnanta Woisk Kor. Tudziesz z Zubrowka wsio konwentu W^o Oycow Dominikanow Kamienieckich. Wktorey to mappie y Redukta tich Wsiow kolorami dla dystingicj onijch oznaczone kiostem Kamienciem Podolskim expediowane circa Aktom /.../ JEgo Krolewskie Moscic /.../ sub aktu /.../ 1780 /.../». У нижньому правому куті подано експлікацію до плану позначену літерами з поясненнями до них [6].

План передає схематичне зображення Старого міста та замку у виді мідьориту. Хоча окремі об'єкти нанесено досить точно. Так, на ньому зображено фортифікаційні об'єкти міста Вірменський бастион, Нижня та Верхня Польські брами, Міська брама, пороховий склад й Замок. Визначено окремі культові споруди: церкви Святої Трійці й апостолів Петра і Павла, Миколаївського вірменського собору, архітектурний комплекс будівель монастирів єзуїтів, францисканців, домініканок. Показано місце розташування Ратуші.

На плані позначено передмістя міста Кам'янця: Польські та Руські фільварки, Біланівка. Руські фільварки позначено на плані як «Фільварки Вірменські названі Руські». Цей напис засвідчує й підтверджує той факт, що на південний схід від Руських фільварок розміщувались Вірменські [5, с. 334]. Проте ця назва на жаль була забута. Територія фільварків позначена однотипними будинками. Це збігається з інформацією розподілу квартир міста 1789 року, згідно якого на Руських фільварках існувало 70 садиб, а тип будинків визначався як «хата» [4, с. 367-368].

Поряд з цим на Руських фільварках позначено місце розташування церкви. Очевидно, це зображення Воскресенської церкви побудованої біля 1730 й існуючої до 1783 рр. [9, с. 88].

На схід від Руських фільварків, у межах сучасного проспекту Грушевського, на плані показано два об'єкта квадратної форми, що обнесені валом. Об'єкти розміщені в одній лінії у напрямі північ-південь та поєднані між собою земляним валом. Ймовірно, це залишки укріплень які були побудовані гетьманом Калиновським проти турецько-татарських військ Абаза-паші у 1633 р. Територія північного об'єкту позначена хрестом та написом «Тут був костьолик під назвою св. Хреста». Не виключено, що згадується храм з актів XVII ст. на землях вірменської громади на південному сході від міста «на кам'яній горі» [9, с. 82].

Забудова Польських фільварків позначена, як і Руських однотипними будинками. Звертаючись до розподілу квартир 1789 р. ми бачимо, що на фільварках розміщується 111 садиб й усі будинки позначено як «хата» [4, с. 370-372]. Окрім будинків на плані позначено церкву. Очевидно, це церква св. Юрія заснована у 1720-х роках. У 1771 р. магістрат міста закріпив за церквою ґрунти. Вони розпочиналися на півострові зразу ж над скалою, з південно-західного боку храму, та тягнулися від нього у північному напрямі ліворуч біля городу й будинку Ткачової, досягаючи городу кушніра Вифатніка (Вихватніка). Правим боком землеволодіння підступали до дороги, що вела до річки Смотрич (вул. Вутіша). Також виділено ґрунту орного в полі, пасічесько з садом коло сіножаті Костя Коваленка, коло старого пасічеська поля орного на тридцять днів, східною межею яких був гостинець Балинського, а на заході обмежувались полем Білана й пасічеська Тарнавського. Обмежувала ґрунти дорога з Кам'янця до Біланівки та дорога з міста до Цвікловець. Біля того пасічеська виділено також сіножаті на п'ять днів. У другому місці, від поля Білана, теж сіножаті на п'ять днів. За пасічеськом від межі славетного Йозефа Губчака поля орного на п'ять днів, а в долині за шанцями, коло володінь Єзіора Когута, ще на три дні [9, с. 87-88].

У межах Польських фільварків позначено три вулиці одна з яких веде до Старого міста, друга проходить по центральній частині фільварків, а третя розпочинається на південь від церкви пролягаючи вздовж західної частини фільварків спускається у долину річки Смотрич. У межах сучасного перехрестя вулиць Суворова та Пушкінської показано розгалуження трьох шляхів. Один з них

йшов у східному напрямі в межах вулиці Пушкінської, другий йшов у північному напрямі по вулиці Суворова, а третій позначено у північно-східному напрямі [6].

На північ від Польських фільварків позначено передмістя Біланівка, яке сформувалося у першій половині XVIII ст. На плані вона позначена «Біланівка до міста». В актах середини XVIII ст. воно носить назву «Дольні фільварки» [5, с. 333]. Є версія заснування поселення у 1742 році, коли польський магістрат дав в оренду 100 десятин землі польському шляхтичу Зелінському, а той – багатим селянам і міщанам. Так виникли хутори, які на кінець XVIII ст. налічували 50 господарств, а на початок XX ст. – 150 [8, с. 36].

У 1760-х рр. передмістя називається уже Біланівкою. Як зауважує М. Петров ця назва походить від прізвища одного із заможних мешканців міста – Білана, про великі землеволодіння якого у передмісті засвідчує візита Георгіївської церкви за 1771 рік [5, с. 333].

Навпроти Біланівки розміщується село Зіньківці, що займало долину та пагорб правого берега річки Смотрович. До кінця XVIII ст. село входило до складу столових маєтків кам'янецьких єпископів. На плані позначено костел св. Хреста побудований на поч. XVIII ст. кам'янецьким єпископом Стефаном Рупневським [9, с. 90-91].

На північ від Польських фільварків та схід від Біланівки на плані зображено дерево-земляні укріплення, які ми знаємо під назвою «Вітовтові шанці» або ж «Литовський ретраншемент». Ще одне укріплення ми бачимо на плані на південний захід від земель села Кульчіївці. Воно утворює лінію земляного укріплення яка розпочинається від долини Болотної й прямує на південний захід. Укріплення позначено як «Траянів вал».

На плані також подано місце розташування міських фільварків (хуторів) та пасічиськ. Майже усі фільварки (хутори) розміщуються вздовж правого берега річки Мукші. Хутори або фільварки представляли собою невеликі поселення на міських землях. Вони мали вносити певну оплату (чинш) й користувалися правами міського населення [1, с. 9]. Хутори належали купцям, міщанам або ж шляхтичам. На плані позначено 31 хутір та пасічисько з поданням власників цих фільварків. Найбільшим власником був Ян Шагін, якому належало 6 хуторів, три – належали старому Бакаловічу. Усі інші власники мають по одному хутору.

У східній частині міських угідь, на схід від села Геленовка (Оленівка), на плані показано ліс під назвою «Откоров». Назва цього лісу згадується ще у грамоті князів Коріатовичів про надання міщанам міського самоврядування у 1374 р. У ньому він згадується як один з топографічних об'єктів, який визначає надання місту земельних угідь [5, с. 327; 10, с. 52]. З лісу витікав потічок під однойменною назвою – Откоровка, який був лівою притокою річки Мукша. Потічок згідно плану 1780 р. розподіляв село Геленовку (Оленівку) на дві частини. Сама долина потічка Откоровка позначена як «Dolina MASTNA» [6]. На правому березі села позначено церкву, неподалік дороги від Калиня на Кам'янець. Всього скоріш, це храм св. Єлени перейменований у церкву Великомученика Димитрія й побудований у 1758 році на кошти Каспара Богуша [9, с. 92-93]. Село Геленовка засноване у 1758 році власником села Боришковець Богушем, була продана 1770 року Перетяткевичу, а в 1793 р. власником села став Вільчопольський, який володів ним до 1850 р. [9, с. 92].

На плані, ліва частина села позначена написом як «нова локація». Видно, що це виділено нову частину села. Таким чином, старе село локалізувалося на правому березі потічка Откоровка.

План подає розгалужену систему шляхів й доріг яка існувала на той час. Порівняння плану із планами забудови міста показує, що багато шляхів у майбутньому стануть міськими вулицями й відносно них буде здійснюватись міська забудова.

Окрім того план ознайомлює нас з назвами окремих географічних об'єктів або ж з місцем їх розташування. Так кургані насипи позначаються написом «Могила». Позначено назви окремих долин та річок.

По лінії розмежування міських та сільських земель часто нанесено темні цятки з підписом «Копці» (Корсу). Копці (або кіпці) представляли собою межовий знак у виді штучного земляного насипу з дерев'яним стовпом вкопаним на вершині пагорбу [3, с. 49].

Унікальною особливістю плану є показ розмежування земельних угідь вірменської громади та українсько-польської. У східній частині об'єктами розмежування є три штучні пагорби (копці), які утворюють пряму лінію. У західній частині лінія обривається місцем знаходження костелу св. Хреста. Підпис лінії «Ця лінія ділить юрисдикцію вірменських від Русько-Польських ґрунтів» (Ta linia dzieli jurisdikcia ormiensko od Rusko Polskiego gruntach). Це дає змогу визначити земельні угіддя трьох громад [6].

План 1821 року накреслено на сірому папері наклеєному на картон. Креслення виконано чорними чорнилами та розфарбовано акварельними фарбами. Написи на плані нанесено російською мовою. План має розмір 117×84,5 см. Виконав його кам'янецький повітовий землемір Шубський, а в 1897 році копію з нього зробив кресляр Борисевич. 22 лютого 1911 року копія плану була видана з архіву Кам'янець-Подільського суду Кам'янецькій міській управі. Назва плану «Геометрический специальный план Польских и Русских фольварков, деревни Белановки и Хуторов, с про-

тчими к городу Каменцу принадлежащими землями с поделением отдельных пахотных земель, сочинен 1821 Года Каменецким поветовым землемером». Масштаб плану визначається в одному англійському дюймі 100 сажнів [7].

Територію міста на плані позначено схематично, окреслюючи тільки його територію з написом по середині «город Каменец». Більше уваги приділено передмістям – Руським та Польським фільваркам, Долині, Біланівці та міським хуторам. У 1809 р. указом імператора Олександра I Руські та Польські фільварки та Біланівка отримали статус міста [2, с. 16].

У правому нижньому куті плану розміщується експлікація плану під назвою «Изчисление земель и хуторов к городу Каменцу принадлежащих». За експлікацією ми дізнаємося, що на 1821 рік на землях, які належали місту існувало 40 хуторів приватних власників. Згідно плану під хуторами було 1231 дес. 2693 саж. [7].

Огляд плану показує, що приватні хутори міщан у переважній більшості концентруються вздовж правого берега річки Мукші та її притоки – безіменного струмка, де сьогодні розміщуються споруди та землі навчального господарства сільськогосподарського університету. Поряд з цим показано хутори по лівому берегу річки Смотрич в межах сучасного мікрорайону Жовтневий.

Окремо виділяються землі під садибами і городами «деревни» Біланівки і села Довжок, Польських та Руських фільварок. Так, під садиби Польських фільварок виділялось 34 дес. 765 саж., садиби Руських фільварок – 23 дес. 698 саж., Біланівки – 22 дес. 828 саж. [7].

План також визначає садиби передміщан над річкою Мукшою та при поєзуйтському хуторі, яких було відповідно 1 дес. 2380 саж. та 1 дес. 2090 саж.

Подаються також землі, що належать релігійним громадам. Виділено садиби юридик монахів кармелітів (1918 саж.), францисканців (1 дес. 1504 саж.), тринітар (1735 саж.) й хутір єзуїтів (134 дес. 2370 саж.). Та садиби з назвою юридики францисканців і хутір поєзуйтський всього скоріш залишилися як старі назви садиб, так як на той час орден єзуїтів уже не існував, а орден францисканців був переселений до містечка Городок [10, с. 20]. Виокремлено орні землі, що належать до церков на Руських (21 дес. 2280 саж.) і Польських (19 дес. 495 саж.) фільварках, кафедральній церкві св. Івана Предтечі (21 дес. 2280 саж.) та церкві св. Петра (14 дес. 642 саж.) [7]. Місто мало землі під пасовиська та орні землі жителів міста, землі під кладовища, необробні та річки й озера.

За планом ми також можемо простежити шляхи сполучення, що вели до міста. На плані позначено шлях, який проходив через Польські фільварки на північ у межах сучасних вулиць Смотрицька, Вутіша, Суворова й Нігинське шосе. Шлях позначено як «Санктпетербургская дорога». Зразу ж на півночі Польських фільварок у межах перехрестя сучасних вулиць Суворова та Пушкінської вправо відходила дорога позначена на плані як «дорога в містечко Китайгород». Дорога виходила по Пушкінській до будинку культури, а далі робила залом у південно-східному напрямі, виходячи до вигину Мукші де сьогодні знаходиться міст, що сполучає село Жовтневе з шляхом, який веде до села Слобідка Кульчіївецька. Відрізок цієї дороги зберігся сьогодні в межах мікрорайону міста та села Жовтневе під назвою вулиця Князів Коріатовичів. Інше відгалуження від Санкт-Петербурзької дороги йшло вліво від дороги під назвою дорога в село Голосків. Цей шлях сьогодні носить назву Голосківське шосе. Саме тут на перехресті сучасних вулиць Нігинське та Голосківське шосе розміщувалась корчма Когутовка [7].

З Руських фільварок виходило розгалуження доріг до містечка Китайгород та село Панівці. Дорога на Китайгород проходила в межах сучасних вулиць Івана Франка, Куйбишева, Крипакевича й далі через село Жовтневе виходила недалеко від мосту на вищеописану дорогу до Китайгорода. Друга дорога через Цибулівку вела до Панівцець.

Експлікація до плану у нижньому лівому куті дає нам можливість ознайомитись з прізвищами землевласників, землі яких межували з міськими землями та угіддями. Поряд з цим на плані визначено кордони земельних володінь у межах примикання їх до міських земель. Так на захід від Старого міста, Руських та Польських фільварків, по правому березі ріки Смотрич розкинулися земельні володіння ключа довжецького, які належали графу Моркову. Ці володіння охоплювали територію від південної частини села Зіньковець до вигину ріки Смотрич на схід від села Смотрич. Сюди ж входила територія Старого і Нового замків, Підзамче та Карвасари.

На північ від володінь графа Моркова розміщувалась «земля містечка Зіньковець володіння графині Браніцької». Межа цих земель закінчувалась з правого берега ріки Смотрич навпроти міського цегельного заводу, що розміщується на мікрорайоні. Далі по правому березі ріки Смотрич з подальшим поворотом у східному напрямі міські угіддя обмежувала земля села Пудлівець. Село та його земельні володіння на той час належали монахиням домініканкам.

На невеликій порівняно ділянці, в межах протяжності Санкт-Петербурзької дороги, проходила межа з землею села Цюлковець, що знаходились у володінні поміщика Рожнецького. На північному сході міські землі межували з землями села Гуменець, що знаходились у власності поміщика Вітославського. На сході, до села Кам'янка, по лівому березі ріки Мукша розкинулись землі села Боришківцець, які належали різним поміщикам. Далі на південь від боришківцевських земель

місто межувало з землею села Геленівка (Голинівка, Єленівка). Село Геленівка з 1793 р. по 1850 р. власником його був поміщик Вільчопольський [7].

На плані показано лінію укріплень на північ від Польських фільварків. Його ми знаємо під назвою «Литовський ретраншемент» або «Вітовтові шанці». Поряд з тим на схід від Руських фільварок виділяються залишки лінії укріплень, які являють собою всього скоріш польові фортифікації побудовані гетьманом Конецпольським проти османських військ Абаза-паші у 1633 р.

Отже, плани Кам'янець-Подільського 1780 р. та 1821 р. представляють собою унікальні джерела для вивчення історичної топографії міста та міських угідь. Вони дають нам можливість простежити розгалуження міських земель, визначити їх приналежність та господарську функцію. Плани показують нам місце розташування міських польових укріплень, пасік, корчем та хуторів. Ознайомлюють нас з змінами меж міських земельних угідь у період другої половини XVIII ст. та першій чверті XIX ст. Плани підтверджують інформацію про по садибну забудову міста у кінці XVIII ст. – першій половині XIX ст.

Список використаних джерел:

1. Винокур И. С., Петров М. Б. Историческая топография Каменец-Подольского конца XVIII – XX вв. (Методическая разработка). Хмельницкий: Обласна друкарня, 1986. 39 с.
2. Городские поселения в Российской империи / Составлено по приказу МВД. СПб.: Типография К. Вульфа, 1864. 810 с.
3. Крикун М. Г. Документи комісарського суду Подільського воєводства 1678-1679 років. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2015. 360 с., мапа.
4. Петров М. Б. Исторична топографія Кам'янця-Подільського кінця XVII – XVIII ст. (Історіографія. Джерела). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. 384 с., іл.
5. Петров М. Б. Кам'янець-Подільський в 30-х роках XV – XVIII століть: проблеми соціально-економічного, демографічного, етнічного та історико-топографічного розвитку. Міське і замкове управління. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. 480 с.: іл.
6. План-карта м. Кам'янця-Подільського та навколишніх земель 1780 року // Фонди Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, Кдок. д/п № 901.
7. План геометричний міста Кам'янця-Подільського та земель які належали місту 1821 р. // Фонди Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, Кдок. д/п № 801.
8. Прокопчук В. С., Старенький І. О. Топонімічний словник Кам'янця-Подільського. Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2014. 192 с.
9. Сецинский Е. Исторические сведения о приходах и церквах Подольской епархии. Каменецкий уезд // Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета / Под ред. Н. И. Яворовского. Каменец-Подольский: Тип. Под. Губ. Правл., 1895. Вып. 7. 611 с.
10. Сіцінський Ю. Нариси з історичної топографії міста Кам'янця-Подільського та його околиць. Кам'янець на Поділлі: Видання Подільського братства, 1994. 60 с.
11. Трубочанінов С. В. Матеріали до історичної топографії Поділля XV – XIX ст. та їх використання // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2005. Т. 15: На пошану професора Л. В. Баженова. С. 366-372.

Summary. The article provides an overview of the plans of the city of Kamyanets-Podilsky in 1780 and 1821. The plans focus not on the topographies of the city itself, but provide an overview of urban land and suburbs. The boundaries of urban lands as of 1780 and 1821 were determined. The location of hamlets and folwarks is shown and the names of their owners are indicated. The plan of 1780 marked the villages of Kolubaivtsi, Boryshkivtsi, Kulchiivtsi, Bahovytsia, Zinkivtsi and Olenivka; the boundaries of the lands of villages and cities are outlined. The plan of 1821 defines the boundaries of urban and landed estates. The plans show the location of individual topographic, fortification and household objects.

Key words: map, land, fortification, filvarok, suburb, village, river, mill, inn.

УДК 930:327(437.6+430)«1939»

І. І. Боровець

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
ORCID: 0000-0001-7132-9901

НЕОПУБЛІКОВАНІ ЗВІТИ СЛОВАЦЬКОГО ПОСЛА З БЕРЛІНА (ТРАВЕНЬ-ЧЕРВЕНЬ 1939 р.)

Анотація. У статті проаналізовано текст неопублікованих звітів словацького посла в Берліні Матуша Чернака, адресовані Міністерству закордонних справ у Братиславі. У них знайшли відображення роль та місце Словаччини у зовнішній політиці нацистської Німеччини, прагнення та побоювання словацьких діячів про подальшу долю їхньої новоутвореної держави.

Ключові слова: Словацька держава, Німеччина, дипломатичний звіт, посол, міністерство закордонних справ, протекторат, зовнішня політика, міжнародний статус.

У результаті березневої кризи 1939 р. та розчленування Чехословаччини 14 березня 1939 р. було проголошено про створення Першої Словацької республіки. У зв'язку з тим, що нова державам виникла в умовах тиску й шантажу з боку Берліна, одразу ж була закріплена її залежність від Німеччини. 18-23 березня було укладено Охоронний договір, який визначав протекторатний статус Словаччини, яка мала узгоджувати зовнішню та військову політику з райхом, а також зобов'язувалася до тісних взаємин в економічній сфері [5].

Характеризуючи період становлення Словацької держави на міжнародній арені та особливості словацько-німецьких відносин, слід акцентувати увагу на звітах Посла Словаччини Матуша Чернака з Берліна, що зберігаються у фонді «Міністерство закордонних справ Словацької держави» Словацького національного архіву в Братиславі. Це три документи обсягом 1-2 сторінки машинописного тексту, датовані відправленням з німецької столиці 23 травня 1939 р., 6 та 7 червня 1939 р. Всі вказані документи означені грифом таємно.

У першому звіті подається інформація щодо ставлення європейських дипломатів до новоствореної держави. 19 травня Чернак відвідав польського посла у Берліні Липського. Співрозмовники обговорювали резонансну промову Гітлера від 25 березня про гарантію суверенності Словаччини усіма її сусідами. Цікаво, що подібні пропозиції фюрера деякими дослідниками інтерпретуються ще й таким чином, що Гітлер начебто натякав Варшаві на можливість компенсацій для неї у разі, якщо вона поступиться на користь Німеччини Данцигом та коридором [4, s. 397], вимоги чого стали лунаати у риторичній дипломатії та вищих урядовців райху, починаючи з січня 1939 р. Липський наголосив, що були наявні лише усні розмови з приводу гарантій для Словаччини, однак без домовленостей про якісь зобов'язуючі письмові документи. Польський посол також заявив Чернаку, що Польща хоче обговорювати подібні питання прямо зі Словаччиною, адже вважає її суб'єктом, а не об'єктом зовнішньої політики (підкреслено в документі!) і намагатиметься до цього ж схилити владні кола Великої Британії та Франції [1].

22 травня Чернак відвідав британського посла в Німеччині Гендерсона. Той говорив про безнадійність словацького становища, адже німцям є важливіша дружба угорців, а не словаків. Тобто прогнозував, що німці принесуть у жертву словаків угорським інтересам, аби Будапешт підтримав антипольський напрям берлінської політики. Гендерсон наголосив, що окупація Богемії і Моравії є неприйнятним для Лондона не з міркувань європейської рівноваги, а через принцип національного самовизначення, який був порушений Гітлером всупереч його ж деклараціям, і він однаково дійсний і для великих, і для малих націй. В цілому Чернак зробив висновок, що англійський інтерес у словацьких справах є швидше дистанціюванням, ніж бажанням впливати на події та процеси. Максимально, що британський посол порадив словакам – спробувати нейтралізуватися й намагатися це робити ефективніше, ніж це вдавалося Чехословаччині [1].

Як бачимо, Велика Британія дійсно «вмила руки» й не бажала конфронтації з Німеччиною, віддавши регіон Центрально-Східної Європи у сферу впливу агресора. Поради щодо нейтралізації не мали щонайменшого практичного обґрунтування, адже словацько-німецькі домовленості не давали можливості слабкій Словаччині стати реально нейтральною.

Викликає інтерес українського історика теза документу про те, що Чернак двічі зустрічався з президентом ліквідованої Карпатської України А. Волошином щодо візових питань [1].

Звіт словацького посла від 6 червня інформує про прийом у міністра закордонних справ Німеччини Й. фон Ріббентропа, який тривав о 19-19.30. того ж дня. Очевидно, відомості були направлені телеграфним повідомленням і в той же день перенесені у машинописну форму. Чернак від імені голови уряду Й. Тіса запросив главу німецького зовнішньополітичного відомства на полюбання у Словаччину. Ріббентроп похвалив словацькі мисливські угіддя, але не сказав, коли прибуде, посилаючись на непевний час [2, s. 1].

Найважливішою новиною для Чернака було запевнення Ріббентропа, що незабаром в Братиславу прибуде німецький посол. Словацький представник просив, аби МЗС Німеччини інформувало його про справи на міжнародній арені, що стосувалися Словаччини. Ріббентроп також пообіцяв це робити. Далі він наголосив, що Словаччина є «пробним каменем» німецької спроможності по-новому організувати геополітичну ситуацію у Дунайській низовині [2, s. 1]. Тобто вже на той час німецькі діячі розглядали концепцію створення зі Словацької держави «візитівки» нацистського нового порядку, яка мала засвідчити, що Німеччина не лише ліквідує, але й створює нові держави й турбується про їх безпеку.

Чернак у ввічливій формі підтвердив, що більшість політичної еліти Словаччини прихильно ставиться до Німеччини, однак влада може розраховувати на прихильність населення у цілому лише в тому разі, якщо поліпшиться його економічне та соціальне становище. Очевидно словацький дипломат натякав, що жорстока економічна експлуатація країни буде не на користь іміджу Німеччини як захисника Словацької держави. Не приховав незадоволення місцевих мешканців Західної Словаччини, куди вступили німецькі війська (так звана охоронна зона) та розграбування тамтешніх військових складів, взяття під контроль промислових підприємств.

Співбесідники зачепили єврейське питання. Ріббентроп визнав, що це не можна вирішити у Словаччині за 2-3 місяці, адже Німеччині необхідно було на це цілі роки, хоча єврейський елемент вкоринився у «німецьке тіло» набагато менше, ніж у Словаччині [2, s. 2].

На завершення Чернак відзначав прихильне ставлення дипломатії райху та особисто Й. Ріббентропа до словацької державності, але, за словами німецького міністра, словаки також мають наполегливо працювати в економічному та політичному плані. Також задекларував, що Німеччина ніяк не буде втручатися у внутрішні справи Словаччини. В цілому розмова згідно оцінки словацького дипломата була сердечною, й він наважився попросити передати для потреб словацького посольства у Берліні приміщення колишнього чехословацького представництва [2, s. 2].

У звіті від 7 червня 1939 р. коротко інформується про кілька робочих зустрічей Чернака. У розмові зі швейцарським послом він довідався не вельми приємну новину, що міждержавні взаємини обмежаться консульським представництвом, тобто в Братиславу не буде призначено швейцарського посла. Чернак вказує, що напередодні відбулася його зустріч з уругвайським послом Сампогнарo, на якій обговорювалися можливості співпраці [3, s. 1].

Значну частину документу становить інформація про переговори у господарських справах та розподілу майна між Словаччиною та Протекторатом Богемією і Моравією. Один зі сюжетів присвячений економічним відносинам між Словацькою державою та Румунським королівством.

Вельми заспокійливою й обнадійливою інформацією стало те, що в Словаччину був призначений посол Німеччини Ганс Бернгард, який, як зазначається у звіті, є довіреною особою Гітлера, з рук якого нагороджений золотою медаллю партії. Словакам задовольнили їх прохання про передачу в користування берлінське приміщення чехословацького посольства [3, s. 2].

Звичайно, це свідчило про довготривалі зовнішньополітичні перспективи, а тому Чернак логічно констатував: «Розмови з представниками найвпливовіших кіл Німецької імперії залишають враження, що тут вболівають за нашу державну стабільність, яка має для них велике значення» [3, s. 2].

Отже, звіти словацького посла в Берліні Матуша Чернака є цінним джерелом для з'ясування місця і ролі новопроголошеної Словацької держави у тогочасній системі міжнародних відносин загалом, та нацистській зовнішній політиці зокрема.

Список использованных источников:

1. Slovenský národný archiv. Fond Ministerstvo zahraničných vecí. Kartón 112. Slovenské vyslanectvo v Berlíne. Správa M. Černáka z 23.V. 1939.
2. SNA. Fond Ministerstvo zahraničných vecí. Kartón 112. Slovenské vyslanectvo v Berlíne. Zpráva Černáka. Návšteva u zahraničného ministra von Ribbentropa 19-19.30. Berlín 6.VI.1939.
3. SNA. Fond Ministerstvo zahraničných vecí. Kartón 112. Slovenské vyslanectvo v Berlíne. Zpráva Černáka ministerstvu zahraničních vecí. Berlín 7.VI.1939.
4. Hrnko A. Příčiny a společensko-politické dôsledky účasti slovenského štátu vo vojne proti Poľsku 1939. Historický časopis. 1983. Ročník 31. článok. 3. S. 394-413.
5. Zmluva o ochrannom pomere medzi nemeckou ríšou a tzv. Slovenským štátom [preklad]. Daxner I. Ludáctvo pred národným súdom, 1945-1947. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akademie vied, 1961. S. 229-230.

Summary. *The author of the article analyzes the text of unpublished reports of the Slovak Ambassador in Berlin Matush Czernak, which were addressed to the Ministry of Foreign Affairs in Bratislava. The role and place of Slovakia in the foreign policy of Nazi Germany, the aspirations and fears of Slovak politics about the future of their newly formed state were reflected in the texts of reports.*

Key words: *Slovak state, Germany, diplomatic report, ambassador, Ministry of Foreign Affairs, protectorate, foreign policy, international status.*

УДК 930.25(477.43)«2020/2021»

К. М. Бурдуваліс

Державний архів Хмельницької області

ORCID: 0000-0003-3973-6659

АРХІВНІ УСТАНОВИ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ: ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. *У статті аналізується діяльність архівних установ області у 2020 році, щодо забезпечення реалізації державної політики у галузі архівної справи та діловодства, формування архівних документів, їх зберігання, виконання соціальних та генеалогічних запитів, популяризації архівних документів та ключові завдання діяльності архівістів області у 2021 році.*

Ключові слова: *архівісти, Державний архів Хмельницької області, семінари, тематичні перевірки, штати.*

Державний архів Хмельницької області є потужним осередком формування історичної пам'яті на Поділлі. Станом на 01.01.2021 року до мережі архівних установ області входили 20 архівних відділів райдержадміністрації, 5 архівних відділів міських (міст обласного значення) рад та 23 трудових архіви районних, міських (міст обласного значення) та селищних рад. Упродовж 2020 року статус архівного відділу повернуто в Хмельницькій та Старокостянтинівській райдержадміністраціях. Штатна чисельність працівників архівних установ області становить 139 штатних одиниць, що на 5 одиниць менша, ніж у 2019 році.

За паспортними даними на 01.01.2021 року у Держархіві області зберігається 8204 фонди (2033315 од. зб.) документів постійного зберігання, у архівних відділах райдержадміністрацій 3047 фондів (392103 од. зб.) постійного зберігання та у архівних відділах міських рад 396 фондів (74843 од. зб.) документів постійного зберігання.

Упродовж звітнього періоду профінансовано Обласну програму розвитку архівної справи на 2018-2021 року на суму 198,5 тисяч гривень для оплати послуг охорони приміщень Держархіву.

Органами місцевого самоврядування області різного рівня впродовж останніх років затверджено 8 програм розвитку архівної справи, за якими працювали місцеві архівні установи.

Проведено 8 засідань колегій Держархіву, 4 засідання науково-методичної ради та 14 засідань Експертно-перевірної комісії (далі-ЕПК) у т. ч. два виїзних на базі архівного відділу Старокостянтинівської міської ради та Кам'янець-Подільського міського архіву.

На засіданнях ЕПК заслуховувались обласні статuti, а саме: Хмельницька обласна державна адміністрація, Управління у справах молоді та спорту Хмельницької облдержадміністрації, Служба автомобільних доріг у Хмельницькій області, Хмельницька обласна стоматологічна поліклініка, керівники архівних відділів Хмельницької міської ради та Ярмолинецької райдержадміністрації.

30 червня 2020 року затверджено розпорядження голови облдержадміністрації «Про оголошення огляду-конкурсу на краще забезпечення збереженості документів Національного архівного фонду та стану діловодства в органах виконавчої влади та місцевого самоврядування». В ході Огляду погоджено 3033 документів постійного зберігання, 2888 справ з кадрових питань (особового складу), розроблено 46 інструкцій з діловодства, 112 номенклатур справ, 134 положення про експертні комісії та архівні підрозділи, укладено 78 історичних довідок та їх продовження.

Упродовж 2021 року відповідно до плану роботи колегії Держархіву здійснено 3 тематичних перевірки архівних установ Новоушицького району, міста Кам'янець-Подільський та Сатанівської територіальної громади, 2 комплексних перевірки в архівних установах Старосинявської та Летичівської райдержадміністрацій, 3 контрольних перевірки в архівних установах Білогірського, Городоцького, Старокостянтинівського районів, міста Старокостянтинів, діяльність яких визначено задовільною.

Проведено 33 семінари, взято участь у роботі 10-ох наукових конференціях, круглих столах, симпозіумах, презентаціях, форумах у т. ч. Держархів був співорганізатором 5-ти наукових конференцій та близько 26 тематичних заходів з громадськістю.

Держархів області упродовж 2020 року через карантинні обмеження активно впроваджував онлайн-семінари через платформу ZOOM.

Архівісти області прийняли на державне зберігання 32098 од. зб. управлінської документації, 289 од. зб. документів особового походження відомих людей краю, 1845 од. обл. фото-, фоно-, відео-документів. Найвищі показники з приймання документів були у архівних відділах Гордоцької (3059 од. зб.), Кам'янець-Подільської (2858 од. зб.) та Ярмолинецької (2695 од. зб.) райдержадміністрацій.

Тривали роботи з ліквідації наслідків пожежі у Кам'янець-Подільському міському архіві: відреставровано 11099 арк. документів, здійснено ремонт 8707 6636 арк. документів, опрацьовано і підшиито 4285 справ.

Найвищі показники з ремонту, опрацьовання та підшивки документів у архівних відділах Старокостянтинівської (477 арк.), Кам'янець-Подільської (108 арк.), Городоцької (108 арк.) райдержадміністрацій та Хмельницької міської ради (115 арк.).

Упродовж звітнього періоду закартоновано 34308 справ, перекартоновано 42173 справи, перевірено наявність 67150 справ. Найбільші показники з перевірки наявності документів в архівних відділах Дунаєвецької (8229 од. зб.), Кам'янець-Подільської (3351 од.зб.) Красилівської (3734 од.зб.) райдержадміністрацій.

Держархівом області впродовж 2020 року оцифровано 1112 справ (217486 кадрів) для фонду користування документами. Повністю оцифровано документи 7 фондів Книг державної реєстрації актів цивільного стану районних відділів ДРАЦС (Р-6487, Р-6445, Р-6444, Р-6441, Р-6442, Р-6447, Р-6379), а також вибірково оцифровано документи 12 фондів: Ф. 4, Летичівський повітовий суд, Ф. 17, Костьоли Подільської та Волинської губерній, Ф. 18, Церкви Подільської та Волинської губерній, Ф. 113, Старший нотаріус Кам'янець-Подільського окружного суду, Ф. 135, Подільська палата карного та цивільного суду, Ф. 227, Подільське губернське правління, Ф. 230, Подільське дворянське депутатське зібрання, Ф. 303, Заславський повітовий суд, Ф. 315, Подільська духовна консисторія, Ф. 685, Подільська римо-католицька духовна консисторія, Р-6193, Управління Служби безпеки України по

Хмельницькій області, а також з числа фондів ушкоджених пожежею оцифровано документи фонду Ф. 226, Подільська казенна палата.

Архівні відділи райдержадміністрацій та міських рад здійснили удосконалення та переробку описів на 2455 од.зб. управлінської документації на фонди сільських, селищних рад та колгоспів.

Держархівом області та Кам'янець-Подільським міським архівом здійснено науково-технічне опрацювання 529 справ постійного зберігання, 579 справ тимчасового строку зберігання та 101 справу з кадрових питань (особового складу). Проведено роботу щодо описування та приймання виборчої документації. Впорядковано та передано на державне зберігання 1434 справ постійного зберігання, 241 справу з кадрових питань (особового складу), 3833 справи тимчасового строку зберігання.

1408 юридичних осіб є джерелами комплектування архівних підрозділів області, які передають документи на постійне зберігання, що в загальному зменшилось на 54 установи в процесі завершення адміністративно-територіальної реформи. Кількість справ постійного зберігання, що знаходяться в архівних підрозділах установ області понад встановлені строки становить 20796 од.зб.

На засіданнях ЕПК розглянуто і схвалено 42990 од.зб. управлінської документації, погоджено 19512 од.зб. з кадрових питань (особового складу), 310 номенклатур справ, 171 інструкцію з діловодства, 339 положень про архівні підрозділи та про експертні комісії. Експертно-перевірною комісією Держархіву області погоджено 466 актів на 353101 справах до виділення документів на знищення, які не внесені до НАФ.

На виконання доручення Укрдержархіву від 01.06.2020 №1845/01/0 про формування архівних колекцій документами, пов'язаними з спалахом, перебігом та боротьбою з поширенням гострої респіраторної хвороби спричиненої COVID-19 на території Хмельницької області проводиться робота з формування колекції електронних документів.

Упродовж звітнього періоду зібрано колекцію відеодокументів, з яких: брифінги керівництва обласної державної адміністрації та штабу з ліквідації наслідків з надзвичайної ситуації Хмельницької обласної державної адміністрації про стан перебігу та боротьби з поширенням гострої респіраторної хвороби спричиненої COVID-19 на території Хмельницької області.

Держархівом області спільно з місцевими ЗМІ 11 червня 2020 року опублікували сюжет про формування та накопичення документами пов'язаними з COVID-19 на території Хмельницької області.

Архівістами області проведено 33 семінари з підвищення кваліфікації працівників архівних служб установ, здійснено 112 перевірянь архівних підрозділів установ, підприємств та організацій. Найактивніші в проведенні семінарів були керівники архівних відділів Летичівської (4), Городоцької (3) та Старокостянтинівської (3) райдержадміністрацій.

Держархівом області були розроблені такі методичні рекомендації: «Організація діловодства та архівної справи в об'єднаних територіальних громадах Хмельницької області», «Організація роботи Експертно-перевірної комісії Державного архіву Хмельницької області». За архівними документами організовано 51 виставку, у т. ч. 2 з них в он-лайн форматі. Найкращі показники щодо організації виставкової діяльності у архівних відділах Кам'янець-Подільської (3), Красилівської (3) райдержадміністраціях та Хмельницької міської ради (5).

Працівники архівів підготували 12 радіо-, 18 телепередач (з них архівним відділом Хмельницької міської ради – 3), 83 публікацій, проведено 65 шкільних уроків та 58 оглядових екскурсій.

Держархівом області опубліковано 5 видань, а саме: «Сторіччя поступу», «На полях битв Другої світової війни: вихідці з України в європейському Русі Опору», «Епістолярії Другої світової війни (із фондів Державного архіву Хмельницької області)», Вісник Державного архіву Хмельницької області «Подільська старовина» №1 (5), (6) 2020.

До архівних установ області звернулися близько 7 тис. громадян, у читальних залах працювали 871 дослідник, у т. ч. 4 іноземних громадян. За звітний період державними архівними установами та архівними відділами міських рад виконано 50758 запитів (що на 7 % більше ніж минулого року), з яких 31018 соціально-правового характеру. Найбільше запитів виконали архівні відділи Городоцької (1872), Славутської (1563), Білогірської (1381) райдержадміністрацій.

Держархівом області проводиться робота щодо забезпечення віддаленого доступу до цифрових копій архівних документів, інформація яких користується найбільшим попитом серед користувачів та дослідників (Ф-17, 18, 226, 227, 315 тощо). Наповнюється розділ веб-сайту Державного архіву «Довідковий апарат», де розміщуються фонди дорадянського та радянського періодів. На сайті Держархіву області у 2020 році започатковано рубрику «Архів он-лайн», де розміщуються найбільш запитувані оцифровані документи.

Держархів області впродовж 2020 року здійснював комунікацію з запитувачами в режимі он-лайн через офіційну сторінку в соціальній мережі Facebook.

Найактивнішими офіційними сторінками в соціальній мережі Facebook були Кам'янець-Подільський міський архів, архівний відділ Хмельницької міської ради та трудовий архів Дунаєвської міської ради.

Держархів активно здійснює міжнародну діяльність. 24-25 вересня 2020 року заступник директора Держархіву Катерина Бурбуваліс взяла участь в інтернаціональній конференції «Archival and source studies – trend and challenges», яка відбувалася у форматі відеоконференції за допомогою платформи «ZOOM» у Грузії. На конференції було представлено інноваційний проєкт Держархіву області «Огляд на краще забезпечення збереженості документів в установах, підприємствах, організаціях різних форм власності».

У рамках договору з Інститутом національної пам'яті (Польща) проводилась робота з оцифрування архівно-слідчих справ подолян, які зазнали репресій органами радянської влади в 30-х роках ХХ століття. За 2020 року оцифровано 576 од. зб. фонду Р-6193 «Управління служби безпеки України у Хмельницькій області». Цифрові копії цих документів розміщені на сервері Держархіву області.

З березня 2020 року через карантинні обмеження та неможливість заміни технічного обладнання робота була призупинена. Наразі, проводиться робота щодо укладання описів справ та перевірки якості оцифрованих документів фонду Р-6193 «Управління служби безпеки України у Хмельницькій області».

Архівними установами вживалися заходи для зміцнення матеріально-технічної бази. Об'єм архівосховищ в архівних відділах Білогірської (+36 м³) та Чемеровецької (+60 м³) райдержадміністрацій збільшився на 96 м³. Загальна протяжність стележного обладнання збільшилася на 191 пог. м., у т. ч. в архівному відділі Городоцької райдержадміністрації на 33 пог. м, в архівному відділі Деражнянської райдержадміністрації на 34 пог. м., в архівному відділі Кам'янець-Подільської райдержадміністрації на 21 пог. м., в архівному відділі Славутської райдержадміністрації на 24 пог. м, в архівному відділі Чемеровецької райдержадміністрації на 25 пог. м., в архівному відділі Шепетівської райдержадміністрації на 54 пог. м.

В області функціонує 23 трудових архіви, з яких 16 – юридичні особи. У процесі адміністративно-територіальної реформи головних розпорядників коштів замінено в колишніх Білогірському, Вінковоцькому, Волочиському, Городоцькому, Деражнянському, Дунаєвецькому, Красилівському, Теофіпольському, Чемеровецькому, Ярмолинецькому районах з районних рад на міські (селищні) ради територіальних громад.

У 2020 році трудовими архівами відремонтовано 10174 арк., закартоновано 9108 од. зб., перевірено наявність 24070 од.зб. документів. Працівники трудових архівів області виконали 24596 запитів.

Станом на 1 січня 2021 року в трудових архівах області зберігається 480932 од. зб. документів з кадрових питань (особового складу). Впродовж 2020 року прийняли 11582 од. зб. документів з кадрових питань (особового складу).

У трудових архівах області зміцнено матеріально-технічне становище, а саме: отримано додаткове приміщення в Славутському трудовому архіві, замінено вікна на енергозберігаючі в Ярмолинецькому трудовому архіві, збільшено стележне обладнання на 45 пог. м. в Летичівському трудовому архіві, придбано комп'ютерну та копіювальну техніку в Полонському, Старокостянтинівському та Деражнянському трудових архівах.

Згідно постанови Верховної Ради України №807-ІХ «Про утворення та ліквідацію районів» на території Хмельницької області утворено три архівні відділи Кам'янець-Подільської, Хмельницької, Шепетівської райдержадміністрацій, які є юридичними особами публічного права.

Відповідно до розпорядження голови Кам'янець-Подільської райдержадміністрації від 22.01.2021 №15/2021-р. «Про внесення змін до розпорядження голови районної державної адміністрації від 19.01.2021 № 13/2021-р» до структури архівного відділу Кам'янець-Подільської райдержадміністрації входить 5 штатних одиниць, а саме: начальник архівного відділу, головний спеціаліст (м. Кам'янець-Подільський), головний спеціаліст (м. Дунаївці), головний спеціаліст (сmt Чемерівці), головний спеціаліст (сmt Нова Ушиця).

Відповідно до розпорядження голови Хмельницької райдержадміністрації від 25.01.2021 № 11/2021-р. «Про внесення змін до розпорядження голови районної державної адміністрації від 31.12.2020 № 380/2020-р» до структури архівного відділу Хмельницької райдержадміністрації входить 12 штатних одиниць, а саме: начальник архівного відділу, головний спеціаліст (м. Хмельницький), (сmt Вінківці), (м. Волочиськ), (м. Городок). (м. Деражня), (м. Красилів), (сmt Летичів), (м. Старокостянтинів), (сmt Стара Синява), (сmt Теофіполь), (сmt Ярмолинці).

Відповідно до розпорядження голови Шепетівської райдержадміністрації від 29.01.2021 № 10/2021-р. «Про встановлення граничної чисельності працівників районної державної адміністрації та структури районної державної адміністрації» до структури архівного відділу Шепетівської райдержадміністрації входить 5 штатних одиниць, а саме: начальник архівного відділу (м. Шепетівка), головний спеціаліст (м. Ізяслав, м. Славута, сmt Білогір'я, м. Полонне).

На разі, у діяльності архівних установ області існує ряд невирішених проблем. Залишається низьким рівень їх матеріально-технічного та кадрового забезпечення.

Архівосховища у віддалених архівних підрозділах смт Віньківці, м. Городок, смт Летичів Хмельницької райдержадміністрації, м. Славути Шепетівської райдержадміністрації, смт Чемерівці Кам'янець-Подільської райдержадміністрації завантажені на 100% і потребують виділення додаткових приміщень. Потребу у стелажному обладнанні мають архівні відділи Кам'янець-Подільської (центральна садиба), Хмельницької (віддалений архівний підрозділ у м. Городок, смт Теофіполь) та Шепетівської (центральна садиба) райдержадміністрацій та Шепетівської міської ради.

Не обладнані охоронно-пожежною сигналізацією сховища у архівних відділах Кам'янець-Подільської (віддалений архівний підрозділ м. Дунаївці, смт Нова Ушиця), Хмельницької (центральна садиба, віддалені архівні підрозділи смт Віньківці, м. Волочиск, м. Деражня, смт Теофіполь, м. Старокостянтинів) Шепетівської (центральна садиба) райдержадміністрацій та Старокостянтинівської міської ради.

Перевантажені сховища, відсутні робочі кімнати та потребують додаткового стелажного обладнання в трудових архівах Білогірської селищної ради, Віньковецької селищної ради, Волочиської міської ради, Ізяславської міської ради, Ярмолинецької селищної ради.

Охоронно-пожежна сигналізація відсутня у сховищах трудових архівів Віньковецької селищної ради, Кам'янець-Подільської районної ради, Летичівської селищної ради, Полонської міської ради, Теофіпольської селищної ради, Чемеровецької селищної ради та виконавчого комітету Шепетівської міської ради.

Недостатнім є забезпечення архівних установ та трудових архівів нормативною кількістю первинних засобів пожежогасіння, не своєчасно проводиться технічне діагностування наявних вогнегасників.

Таким чином, архівісти області забезпечують реалізацію державної політики в галузі архівної справи та діловодства на території області.

Summary. *The articles analyze the activities of archival institutions in 2020 to ensure the implementation of state policy in the field of archives and record keeping, formation of archival documents, their storage, implementation of social and genealogical records, promotion of archival documents and key tasks of architects in 2021.*

Key words: *archivists, State Archives of Khmelnytskyi region, seminars, thematic inspections, staffs.*

УДК 003:071:272](477.43/44)

O. A. Havryliuk

*Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie (Polska)
ORCID: 0000-0001-8646-8234*

INSKRYPCJE NAGROBNE Z ZABYTKOWYCH KATOLICKICH CMENARZY PODOLA JAKO RODZAJ ARCHIWUM KULTUROWEGO

*«Ktokolwiek jesteś – naucz się
Ode mnie jak słodko i szlachetnie
Umierać dla Ojczyzny»
(Napis na mogile żołnierzy II brygady
Legionów pochowanych w Rarańcy)*

Streszczenie. *Jednym swego rodzaju archiwum są cmentarze – rodzajem archiwum kulturowego. Artykuł przedstawia analizę, jak na zabytkowych cmentarzach katolickich z terenu Podola w inskrypcjach przedstawiono historyczne wydarzenia związane z walką o niepodległość Polski, a także wojenne konflirny. Analizując przedstawione inskrypcje, można zrozumieć, jaka historyczna sytuacja była w konkretnym czasie, jaki charakter miała i jak to odbiło się na życiu wspólnoty. Inskrypcje przekazują tragiczne losy kraju i ludzi mieszkających w nim. Również akcentowano, jakimi formami języka przekazano historię śmierci pochowanej osoby. Pokazano przykłady napisów nagrobnych na zabytkowych cmentarzach także w językach angielskim, rosyjskim (do 1917 r.) i ukraińskim.*

Słowa kluczowe: *cmentarz katolicki, historia, archiwum, Podole, inskrypcja.*

Obecnie obserwujemy proces, kiedy po długich latach niepamięci ludzie szukają swoich korzeni. Po rewolucji 1917 roku, czasach kolektywizacji, czasach represji, wojen, po czasach socjalizmu można i oczywiście trzeba odczytać historię narodu, kraju i każdej rodziny. Historia ta była niekiedy tragiczna, ale zarazem bogata. Mimo to często chroniona była milczeniem przed represyjnymi instytucjami. Obecny czas daje już możliwość odkrywania rodzinnych historii i przekazywania ich następnym pokoleniom. Nawiązując do słów biblijnych, przyszedł czas nie rozrzucać kamienie, a zbierać [8].

Dlatego też obserwuje się współcześnie dużą popularność badań nad przeszłością indywidualną i zbiorową, dotyczącą narodu. Archiwa przeżywają zainteresowanie ze strony osób, które chcą znaleźć do-

kumenty o swoich przodkach. Dostępne stały się teraz także dokumenty o represjonowanych, choć nadal bardzo trudno je zobaczyć. Osobiście byłam jednak świadkiem emocjonalnych reakcji ludzi, gdy mogli przeczytać historie spraw o represji bliskich.

Swoistym rodzajem archiwum są cmentarze. Można je uznać za archiwum kulturowe. Wiele nekropolii zostało zniszczonych. Polityka władz radzieckich była bowiem taka, żeby zunifikować narodowości, stworzyć obywatela bez korzeni – człowieka sowieckiego. W latach 30. zniszczono cmentarz w Winnicy, również cmentarz katolicki w Kamieńcu Podolskim. Celem władz było właśnie fizyczne unicestwienie cmentarzy: zrujnowanie, rozbicie grobów i tablic nagrobnych. Taka tendencja istniała aż do lat 90. XX wieku. Następnie podejmowano próby ocalenia nekropolii. Dla ratowania cmentarzy katolickich od 2009 roku przyjeżdża młodzież z Dolnego Śląska. Uczestnikami Akcji «Mogiłę pradziada ocal od zapomnienia» jest nie tylko młodzież z Polski, ale i z Ukrainy. Członkowie organizacji społecznej «Konfederacja Polaków Podola XXI wieku» opiekują się zabytkowymi cmentarzami katolickimi obwodu Winnickiego: w Krasnym, Janowie i Mołczanach. Podczas prac ratujących cmentarze prowadzona jest również dokumentacja grobów i napisów w postaci zdjęć i opisów nagrobków. Materiał do przedstawianego artykułu także został zebrany przez mnie osobiście podczas stażów naukowych. Jako materiał badawczy wykorzystałam ponadto albumy «Mogiłę pradziada ocal od zapomnienia» (2013, 2014, 2019-2020) [4].

Cmentarze katolickie na Podolu w większości jako osobne miejsca pochowku zmarłych pojawiły się na początku XIX wieku. Do tego czasu istniały cmentarze przykościelne. Często miejscem pochowku znanych ludzi (fundatorów, osób zasłużonych dla określonego miejsca) były kościoły. Ale z czasem taka sytuacja zmieniła się. Zachowane tablice nagrobne, zarówno kościelne, jak i cmentarne, podają szereg bardzo interesujących informacji, dają możliwość badań genealogicznych, historycznych, kulturowych, lingwistycznych. Cmentarz jest właśnie tekstem kultury pewnego narodu albo społeczności [5], a tablice nagrobne mają walory historycznych dokumentów. Zuzanna Wasilewska-Lipke zaznacza: «Cmentarz jest jak stara księga, a jej pismo lub kolejne warstwy dziejowego zapisu układają się w niesamowity palimpsest. [...] Każdy cmentarz opowiada własną historię żywych, choć tu pochowanych, ludzi. Daje do myślenia o życiu konkretnej epoki» [10, s.59]. Można powiedzieć, że nekropolie zapewniają trwałość poprzednich pokoleń, ich trwanie dalej w napisach inskrypcyjnych na grobach. Cmentarz staje się więc źródłem informacji o historycznych wydarzeniach, o cierpieniach, o systemie wartości, o zwyczajach i upodobaniach, o sposobie formułowania językowych komunikatów.

Cmentarze «można czytać»: czytać jak podręcznik historii, czytać jako komunikat językowy. Kazimierz Długosz zaznacza: «Każdą inskrypcję nagrobną traktuję jako komunikat językowy o określonej strukturze, choćby nawet była pojedynczym wyrazem, liczbą lub skrótem, gdyż każda z nich sformułowana jest zgodnie z konwencją językową i spełnia funkcję komunikatywną» [2, s.13]. Przykłady inskrypcji omawianych w artykule mają strukturę złożoną.

Badając napisy nagrobne na cmentarzach katolickich Podola postawiłam sobie za cel pokazanie możliwości i sposobów odczytywania utrwalonych w inskrypcjach nagrobnych historycznych wydarzeń, faktów związanych z walką o niepodległość Polski, uczestnictwem w wojnach przez XIX wiek do początków XX, a ponadto odtworzenia okoliczności, w jakich nastąpiła śmierć wojskowych, cierpienie i śmierć cywilnych mieszkańców. Ze względu na kryterium zawartości treści historycznych inskrypcje można pogrupować w następującej kolejności: legioniści napoleońscy i żołnierze legionów polskich, powstańcy, żołnierze pierwszej wojny światowej, zdarzenia i bitwy w latach 1918-1920, II wojna światowa.

Jak już zaznaczałam, inskrypcje nagrobne spełniają funkcję tekstowego archiwum i dają możliwość, podobnie jak dokumenty archiwalne, odczytania z nich informacji nie tylko o zmarłej osobie, ale i o faktach historycznych. Potwierdzeniem tej hipotezy są omawiane w artykule napisy na nagrobkach, które utrwalają ważne z punktu widzenia nadawcy fakty archiwalne, historyczne.

W treści napisów mogły się np. znaleźć nazwy stanowisk (stopni) wojskowych:

OYCU
Marcinowi CICHIOŃSKIEMU
Polkownikowi Woysk Polskich
urodzonemu dnia 11 Listopada
1750. Roku. Zmarłemu dnia
2 Kwietnia 1831. Roku (Zasław)

W rodzinnym grobie rodziny Czarneckich inskrypcyjna tablica przekazuje informację o ojcu i prawdopodobnie synu. W walce o niepodległość Polski uczestniczyli obaj. Można domyślać się, że ojciec uczestniczył w powstaniu Listopadowym (1830-1831), ponieważ legioniści też brali udział w tych wydarzeniach. Syn z kolei brał udział w powstaniu Styczniowym (1863-1864):

†
Pokropisz mię Panie hyzorem
a będę oczyszczony
Omyjesz mnie a będę

Nad śnieg wybielony
Ps.50.

MARYA z PRYSZYŃSKICH CZARNECKA
lat 29 ZM. 19/5 1839
DOMINIK CZARNECKI
Żołnierz Napoleoński
lat 64 ZM.23/6 1846
JAN CZARNECKI
powstaniec z roku 63

UR 3/10 1836 ZM 28/11 1884 (Kaczanówka)

Interesującym dokumentem jest rodzinny grób na cmentarzu w Mołczanach, w którym pochowany został Aleksander du Gamel razem z żoną. Informację o Aleksandrze du Gamel można obecnie odnaleźć tylko z Wikipedii. Napis w języku rosyjskim (na pomniku osoby takiej wysokiej rangi w Imperium Rosyjskim nie mógł znaleźć się zapis w innym języku) podaje informacje o datach urodzenia i śmierci zmarłych:

Александръ Осиповичъ
ДЮ-ГАМЕЛЬ
родился 26 Января 1801-го года
скончался 28-го Мая 1880-го года
ЮЛІА МИХАЙЛОВНА
ДЮ-ГАМЕЛЬ
родилася 2 Декабря 1812 года
скончалася 1 Августа 1891 года

Co zadzwiające i może dla współczesnego odbiorcy niezrozumiałe, nie podano, kim był ten człowiek za życia. Stało się tak prawdopodobnie dlatego, że zmarły uczestniczył w działaniach przeciw Polakom. Du Gammel zrobił znaczącą karierę: uczestniczył w rosyjsko-tureckiej wojnie, potem był w służbie dyplomatycznej (konsul generalny w Kairze, minister przy Teherańskim dworze w Persji, dyplomatyczne zadania w Mołdawii i Wałachii), był marszałkiem wojsk Zachodnio-Syberyjskiego wojskowego okręgu i generałem-gubernatorem Zachodniej Syberii i in. Jako osoba wysoko ceniona przy carskim dworze w Sankt-Petersburgu miał dużo nagród i odznaczeń.

W 1831 r. brał udział w bitwach przeciwko Polakom, a w bitwach przy Kałuszynie, Wawrze i Grochowie był wyróżniony i nagrodzony złotą szpadą. Po upadku Warszawy otrzymał order św. Anny. Także uczestniczył w tłumieniu powstań w Wałachii i Mołdowie. Po zakończeniu służby kupił pałac niedaleko od Mołczanów, w Noskowcach. Został pochowany na katolickim polskim cmentarzu, ale bez zaznaczenia tytułów, odznaczeń, stanowiska.

W inskrypcjach możemy również odczytać utrwalone informacje o wydarzeniach, które odbywały się w innych częściach świata. Omawiany poniżej napis nagrobny poświęcono osobie zmarłej z dala od domu. Choć nie ma zapisu wprost o okolicznościach śmierci, można sobie wyobrazić, z jakimi trudami, problemami, a może i niebezpieczeństwami, wiązało się sprowadzenie zwłok z Baku. Fundatorzy pomnika w inskrypcji położyli akcent na tym, że ich krewna zmarła właśnie tam, a «zwłoki sprowadzone z Kaukazu i złożone w rodzinnej ziemi». Zapisana data prawdopodobnie oznacza datę pochówku. Warto zaznaczyć, że kobieta w takim wieku nie mogła zostać tam sama, ale nie wiadomo, kto jej towarzyszył. Wiadomo natomiast, co wydarzyło się w latach 1905-1906 na Kaukazie: trwała ormiano-tatarska rzeź (zgodnie z terminologią tego czasu azerbajdżańców nazywano tatarami). Najbardziej krwawe zderzenia odbyły się w Baku – w lutym i sierpniu, w Nahiczewanii – w maju 1905 r.:

Ś. P.
Michalina z Bożyczków
SZYMANOWSKA
Umarła w Baku 16 Listopada 1906 r.
żyła lat 70
**Zwłoki sprowadzone z Kaukazu
i złożone w rodzinnej ziemi
16 Czerwca 1907 r.**
Dzieci i wnuczki proszą
o westchnienie do Boga. (Żytomierz)

Pierwsza wojna światowa także zostawiła swój dokument archiwalny w postaci napisu nagrobnego. Rzadko w wojennych czasach można było postawić wielki nagrobek z przestrzenną inskrypcją. W podanym niżej przykładzie zaznaczono nie tylko rangę (stopień wojskowy) i nazwę jednostki wojskowej, ale także informację o miejscu wydarzenia, o przeciwniku. Zapisano także w inskrypcji szczególnie fakt dotyczący okoliczności śmierci żołnierza na polu walki – «padł w boju»:

Ś. P.
Kapitan 17 Archangełogorodskiego p.
KONCTANTY KACZOROWSKI
padł w boju z Awstrijakami
pod Rawą Ruską 24 Sierpnia 1914 r.
przeżywszy lat 44
kapitan

JAN KACZOROWSKI
żył lat 81 um. [...]6 Wrześ. 1907 r.
Wieczny odpoczynek racz dać Panie (Żytomierz)

Kolejna inskrypcja nagrobna podaje informację o brytyjskim oficerze, charakteryzując go jako żołnierza («dobry żołnierz i dzielny towarzysz»), podając przyczynę śmierci i sytuację, która do niej doprowadziła («który zginął [...] od zdemaskowania pod czas odwrotu 21 Sierpnia 1917 roku pod Proskurowem»):

In memory of Lieutenant
Viktor Lawrence
EDWARDS
R.N.V.R. british Naval Armoured
Car division a good soldier
and a gallant comrade who
died aged 37 years from
exposure during the retreat
on August 21st 1917 at
Proskurov. This stone
is based by his srother
officers.
Fear God and fear Nought. (Chmielnicki)

Niżej podaje tłumaczenie inskrypcji w języku polskim:

Ku pamięci Porócznika
Viktora Laurence'a
EDWARDSA
R.N.V.R. brytyjska dywizja
Samochodów pancernych
Marynatki Wojennej dobry żołnierz i
dzielny towarzysz, który zginął w
wieku 37 lat od zdemaskowania
pod czas odwrotu 21 Sierpnia 1917 roku
pod Proskurowem. Ten kamień
jest ufundowany (wzorowany) przez jego braci
oficerów.
Bój się Boga i niczego nie bój się.

Październikowa rewolucja 1917 roku na terytorium byłego Imperium Rosyjskiego spowodowała cały szereg tragicznych wydarzeń. W latach 1918-1919 na Ukrainie była bardzo skomplikowana sytuacja, co upamiętniono w inskrypcjach. W jednej z nich mamy informację o zmarłych, prawdopodobnie był to ojciec i syn, żołnierze. Zapisano informację o zadaniu śmierci przez kogoś, choć nie ma wskazania ani wydarzenia, ani sprawcy:

Ś. P.
FRANCISZEK DROHOMIRECKI
PRZEŻYWSZY 59 LAT
ZAMORDOWANY d.21.11.1918 r.
JAN DROHOMIRECKI
SIERŻANT 4 PUŁ. L
LEG. POLSKICH
ŻYŁ LAT 27
ZM. 21.12.1918 r.
OD RAN Z RĄK MORDERCÓW
PROSZĄ O AŃIOŁ PAŃSKI (Brahilów)

TU
SPOCZYWA
BRONISŁAW

GŁOWIŃSKI
KAPITAN
LEGIJONÓW
*5/7 1879 R.
† 1918 R. (Zbaraż)

Lata 1918-1920 były tragiczne dla Ukrainy. W każdym mieście, miasteczku, wiosce mogła po kilkanaście razy zmieniać się władza, działały bolszewickie jednostki, bandy, Biała armia. Miejscowi mieszkańcy nie mogli obronić się. W inskrypcjach nadawcy wprost nazywali przyczynę śmierci. W części napisów nazywano winowajców («mordercy»), w innych znaczenie tego słowa schowano za wyrazami i połączeniami («ofiary czasów», «zamordowany»). Aby zrozumieć, kto był winnym śmierci tych osób, należałoby czytać osobno historię każdej miejscowości, chronologię wydarzeń tamtego czasu. Cmentarne archiwum kieruje właśnie do analizy konkretnej sytuacji i konkretnego czasu. Kilka inskrypcji wskazuje, że nie tylko pojedyncze osoby, ale całe rodziny były ofiarami tego strasznego czasu:

Ś. † P.
Michalina
Roman Miczał
IZDEBSCY
I Michałek
Bressel ofiary
czasów rok 1919
Marja
PISAŃSKA
Proszą o Anioł Pański
Kazimiera i
Wincenty
MAGULEWICZ
um. 1923 r. (Żytomierz)

Ś. † P.
Józef MAJLAN
POPIEL
ur. d. 2 Lutego 1867
Zamordowany w Żytomierzu
dd 31 Stycznia 1919 r.

Nagrobne inskrypcje z cmentarzy Podola utrwalają informacje o jednostkach wojskowych, o przynależności osoby do jakiegoś państwa, o wojskowej randdze, a także podają sytuację, w jakim zmarła. W Brahiłowie pochowano żołnierzy 38 pólku piechoty Wojska Polskiego i ich dowódcę, którzy polegli w bitwie pod Meżyrowem (teraz wieś w rejonie Żmeryńskim):

TU SPOCZYWA
POR. MIKOŁAJ GUTKOWSKI
DOWÓDCA 1 BAT. 38 PP
WOJSKA POLSKIEGO
POLEGŁ ŚMIERCIĄ BOHATERA
W BITWIE POD MEŻYROWEM
27 KWIETNIA 1920 R.
CZEŚĆ JEGO PAMIĘCI

Następne epitafium zapisano w języku ukraińskim. Mogiła na cmentarzu katolickim świadczy o związkach katolickich, ponieważ cmentarze te istniały osobno od prawosławnych. Pochowany zmarł w 1935 roku, przeżywszy 50 lat. Inskrypcja podaje informację, że był odznaczony («georgijowski kawaler») i uczestniczył w I wojnie inperialistycznej:

БОРЕЦЬ
ТРИФОН ПАНТЕЛІМОНОВИЧ
1885 – 1935
ПОВНИЙ ГЕОРГІЄВСЬКИЙ
КАВАЛЕР.
УЧАСНИК
І ІМПЕРІАЛІСТИЧНОЇ ВІЙНИ (Tarasowka)

Rzadko mamy rozbudowane opisy w inskrypcjach poświęconych kobietom. Jeśli takie epitafia występują, to raczej opowiadają o rodzinie zmarłej. Napisy na mogiłach kobiet można powiedzieć mają określony schemat. Tym bardziej ciekawy jest zapis losu młodej kobiety, która była poza rodzinnym domem, bo, jak

podano metaforycznie: «wojna [...] z ziemi ojczystej wyrwała». Po roku «tułaczki» kobieta zmarła i została pochowana w rodzinnej ziemi. To epitafium jest bardzo emocjonalne, można domyśleć się, że zmarła przeżyła trudne a nawet tragiczne sytuacje («wojna wyrwała»). Motyw «ziemi rodzinnej» od czasu do czasu pojawia się w napisach inskrypcyjnych, co potwierdza, że i dla żywych, i dla zmarłych Polaków Ukraina była Ojczyzną.

Ludwika
z Sienkiewiczów
SIECIŃSKA
Um. 20 Kwietnia 1916 r.
przeżyła lat 29
prosi o Zdrowaś Marja
**Wojna Cię z ziemi
Ojczystej wyrwała Byś
po roku p(o)życia tułaczki
tutaj pozostała**
Mąż i dziecina
zanoszą błaganie
Wieczny odpoczynek
Racz dać jej Panie (Żytomierz)

Możemy także przypomnieć o wydarzeniach po odzyskaniu niepodległości przez Polskę, z lat 1918-1920. W inskrypcji niżej podanej wspomina się walki polskich żołnierzy, upamiętniane przez rodaków («rodacy rodakom»):

†
TU SPOCZYWAJĄ
**ŻOŁNIERZE
WOJSKA POLSKIEGO
POLEGLI W 1920 ROKU**
PROSIMY O MODLITWĘ
RODACY – RODAKOM (Nowa Uszyca)

O wielkich bitwach i ofiarach świadczą zbiorowe mogiły w Rarańczy, w Barze oraz w innych miastach i miasteczkach na terytorium Podola. Pamięć o nich i miejscach pochówków została do współczesnych czasów. Świadczy o tym i poprzednia, i niżej podana inskrypcja, które odsłonięte były w ostatnich latach (w językach ukraińskim i polskim):

TU SPOCZYWA
**KILKADZIESIĘCIU ŻOŁNIEŻY
WOJSKA POLSKIEGO
POLEGŁYCH W CIĘŻKICH
WALKACH WIOSNĄ 1920 R.**
CZEŚĆ ICH PAMIĘCI

Ostatnia inskrypcja jest wyjątkowa. Od lat 20-ych aż do 80-ych zmienia się forma napisów, ich język, informacyjność. W czasach II wojny światowej faktycznie nie mamy licznych inskrypcji (są pojedyncze), w których byłaby jakaś indywidualna informacja. Forma dokonana czasownika «zginął», utworzona od czasownika niedokonanego «ginać», ma kilka znaczeń w tłumaczeniu na język ukraiński (загинути, зникнути, загубитися, пропасти). Na nagrobku nie podano daty urodzenia, rok 1944 podano jak datę ostatniej informacji o tej osobie. Przychodzi na myśl, że w mogile pochowana osoba, o której nie było dość dużo wiadomości. Fundator zrobił nagrobek z napisem, żeby w ten sposób uczcić pamięć zaginionego. Inskrypcja podaje krótką, ale dużą mówiącą informację:

ADAM WILCZYŃSKI
Zginął w czasie wojny
1944 (Połonne)

Historia jednostek i narodów jest opisywana i archiwizowana w różnych tekstach kultury. Można ją odczytywać z literatury, opisuje i prasa [9, s.70-76]. Specjalnym archiwum są nekropolie i inskrypcje nagrobne z danego terenu. Jak zaznacza Z. Wasilewska-Lipke, «pamięć, której strzegą cmentarze, jest pamięcią paradoksalnie dynamiczną, aktualną. Nie należy ona do zakurzonych archiwów. [...] Na cmentarzach zapisana jest historia tłumacząca postawy i decyzje żywych, objaśnia ich świat pod warunkiem, że umieją słuchać tej milczącej opowieści» [10, s.66]. Inskrypcje nagrobne na zabytkowych cmentarzach katolickich pokazują tragiczne losy ziemi, ludzi, którzy byli z nią związani, upamiętniają przeszłe wydarzenia (wojny, walki, powstania, konflikty). Ale ich historia, archiwa kulturowe ciągle wiążą się z żywymi, bo historia to nauka nie tylko o przeszłości, ale o teraźniejszości i przyszłości.

Bibliografia:

1. Borkowski I. Śmierci tajemnicze wrota. Językowy świat inskrypcji nagrobnych // Język a kultura. Wrocław. 2000. T.13. S. 343-354.
2. Długosz K. Inskrypcje nagrobne w ujęciu językoznawczym, Gorzów Wielkopolski, 2010.
3. Dudek-Szumigaj A. Życie i śmierć w świetle inskrypcji nagrobnych nekropolii prawosławnych wschodniej Lubelszczyzny // Studia Wschodniosłowiańskie. 2016. T.16. S. 385-395.
4. Mogiłę pradziada ocal od zapomnienia. Winnicki Okręg Konsularny. Albumy. Winnica. 2013, 2014, 2019-2020.
5. Kolbuszewski J. Cmentarze. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 1996. 366 s.
6. Sicińska K. Polaszczyna południowokresowa XVII i XVIII wieku (na podstawie epistolografii). Łódź. 2013.
7. Steczko I. Językowe sposoby wyrażania aktu śmierci w dawnych inskrypcjach nagrobnych z cmentarza Rakowieckiego w Krakowie // «Annales Universitatis Pedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica VI». 2011. S. 92-108.
8. Stary Testament. Księga Koheleta (Koh 3).
9. Suska D. Kategoria prasowości i jej wykładniki w osiemnastowiecznych gazetkach rękopiśmiennych Jędrzeja Kitowicza // Poradnik Językowy. 2020. №1. S. 69-78.
10. Wasilewska-Lipke Z. Cmentarz jako opowieść. Co opowiada stary cmentarz Dieweg w Uccle? // Prace Filologiczne. 2012. Tom LXIII (63). S. 59-66.

Summary. *One kind of archive are cemeteries, a kind of cultural archive. The article presents an analysis of how the inscriptions of historic Catholic cemeteries in Podillya show historical events related to the struggle for Polish independence, as well as war conflicts. By analyzing the presented inscriptions, one can understand what the historical situation was in a specific time, what the spellcaster had and how it affected the life of the community. The inscriptions tell the tragic fate of the country and the people living in it. It was also emphasized which forms of language conveyed this or that story of the buried person's death. Examples of tombstones on monumental cemeteries also in English, Russian (until 1917) and Ukrainian are shown.*

Key words: *catholic cemetery, archive, Podillya, inscription.*

УДК 930.253:929.7(477.43/.44)

В. В. Галатир

Державний архів Хмельницької області

ORCID: 0000-0002-7644-6151

РОДИННИЙ АРХІВ ДВОРЯН ТОКАРЖЕВСЬКИХ-КАРАШЕВИЧІВ

Анотація. *У статті висвітлюються архівні нагромадження родини Токаржевських-Карашевичів та краєзнавчі розвідки проведені на основі документів втраченого Грушецького та Чабанівського архіву, показано подальшу долю архівних матеріалів.*

Ключові слова: *архів, Токаржевські-Карашевичі, дворяни, Чарторійські, Сангушки, Потоцькі.*

Останнім часом усе актуальнішою є проблема створення сімейних або родинних архівів. На спеціальних інформаційних платформах викладаються курси як це зробити. Дійсно, сьогодні кожна людина може створити власний родинний архів. Інформаційним наповненням архіву можуть стати різноманітні документи: особисті записи, статті, замітки, дипломи, фото, фінансові документи, документи права власності тощо. Кожен може збирати і зберігати історію своєї родини, а в сучасних умовах цифровізації інформації це робити стало простіше. Проте й таке зберігання передбачає різні механізми та інструменти, з якими стикаються власники архівних сховищ. Варто враховувати, що створення родинного архіву є тривалим процесом, й займає великий відрізок часу.

Історія створення родинних архівів сягає досвіду попередніх століть. Упродовж XVII-XIX ст. відбувався процес формування сімейних або родинних архівів представниками магнатських, шляхетських та дворянських родів. Найважливіші документи зосереджувалися в головній резиденції представника роду. До прикладу, на Поділлі таким у XVIII ст. для родини Чарторійських було м. Меджибіж, на Волині для родини Сангушків – м. Славути, для родини Потоцьких – с. Антоніни. Таким чином, внаслідок господарської діяльності власників виникали нагромадження архівних документів у межах певних володінь. Поступово накопичуючись, документи відокремлювалися від канцелярії власника й управління маєтками і тривалий час зберігалися в окремих приміщеннях. Власник або адміністрація зверталися до них у разі потреби. Час від часу поповнюючись новими надходженнями, архів не діяв щоденно і був закритий для сторонніх осіб, тобто нагадував скоріше склад документів, відокремлений від канцелярії. З призначенням у XVIII ст. спеціальних працівників для нагляду за архівами, почалося упорядкування архівних зібрань, сховища набували вигляду організованої комірки, що функціонувала в межах маєтків певного власника. У такий спосіб по-

ступово створювалися родові сховища, які в XVII-XVIII ст. були досить добре організовані. Для архівів відводили не тільки окремі приміщення, а й окремі будівлі [1].

Одним із найбагатших, найдавніших і найбільших за обсягом магнатських (родинних) архівів, був архів Сангушків. Він займав двоповерховий будинок і знаходився у родинному маєтку Сангушків у м. Слауті. Документи цього архіву формувалися з XVI-XVIII ст. Упродовж трьох століть князі Сангушки поріднилися з великими феодальними родами – князями Любомирськими, Заславськими, графами Потоцькими та іншими, документи яких також були включені до їхнього родинного архіву. У складі зібрання Сангушків збереглися копії різноманітних привілеїв, купчих та майнових документів родини, починаючи з останньої чверті XIV ст. [2].

Відомим у Подільському воєводстві, а пізніше і в Подільській губернії та за її межами було бібліотечне зібрання та архів магнатського роду Маковецьких (володіли с. Михайлівка, що на Дунаєвеччині). У ньому, крім родинних документів, зберігалися архіви магнатських родин Володийовських, Полубінських, Міршевських, Копців, Юдицьких та інших. Відомий польський письменник Генрик Сінкевич, працюючи над романами «Вогнем і мечем», «Потоп», «Пан Володийовський», деякий час проживав у маєтку Стефана Маковецького та досліджував документальний масив, що належав Ганні Маковецькій – сестрі «Гектора Кам'янецького», захисника Кам'янецької фортеці Юрія Володийовського [3].

Значні колекції книг і документів зберігалися в чотирьох резиденціях графа Ігнатія Мархоцького у Миньківцях, Побійній, Притулівці та Отрокові. У його бібліотеці було кілька тисяч різних книг, і звичайно документальний масив, створений різними адміністративними, судовими та іншими установами власника Миньковецького ключа. Завідували архівами секретарі або офіціалісти, в деяких маєтках у другій половині XVIII ст. таких осіб уже називали архівістами, з певними постійними обов'язками. Вірогідно, наприкінці цього століття, на момент падіння Речі Посполитої, всі магнатські роди, що володіли величезними латифундіями, мали організовані архіви, забезпечені сталим персоналом, архівістами [4].

Відповідно, родинні архіви мали й дворяни Токаржевські-Карашевичі, які у XVIII-XIX ст. проживали на Поділлі. Із досліджень Я. Токаржевського-Карашевича – нащадка роду, громадського і політичного діяча, дипломата, історика, геральдиста, князя, який склав свій докладний родовід (довів походження із давнього українського роду Токаревських з маєтності Токарі на Волині, спорідненого з родом Радзивілів), відомо, що родинні землі Токаржевських-Карашевичів знаходилися у м. Жванчик, с. Грушка, Чабанівка, Лисківці, Ушицького повіту. Мати – Лаура Янішевська – походила з старовинної родини, що переїхала в Україну наприкінці XVIII ст. з-під Любліна (Піотравин, Янишів) та дворян Іжицьких [5].

Відомості про родинний архів, зокрема у с. Грушці подаються самим Токаржевським у науковій статті «Сокілець над Ушицею» на польській мові в ілюстрованому щомісячнику присвяченому культурі, краєзнавству та особистостям «Litwa i Rus» який вийшов у 1913 р. у Вільно [6]. Розвідку він написав працюючи насамперед з родинними архівними документами, після повернення з навчання у Європі та здобуття ступеня доктора філософії і доктора політичних наук. Зокрема по розміщених матеріалах в цій статті можна мати уявлення які за змістом документи зберігалися у родинних архівах Токаржевських-Карашевичів.

До прикладу, в статті подається інформація про авантюриста Кароля Ніколя Отто, князя де Нассау-Зіген, іспанського гранда, російського адмірала, французького фельдмаршала, який мігрував з одного кінця світу в інший, і здобуваючи воєнні лаври, обдумував плани вітрильної подорожі по Дністру. Також із архівних джерел дослідник дізнався, що у 1803 р. в Києві маєтки Сокілецького ключа Ушицького повіту по контракту отримав Людовік Тжецький, ротмістр державної кавалерії. Через свою легковажність не зміг зберегти великі статки та майно в різних куточках Поділля і України. Потопаючи в боргах і постійних межових процесах з сусідами: Яном Непоуценом Ліпінським – мальтійським командиром, власником Жванчика й Косиківців, Лисця (давня власність короля) – Раціборовським, Миньковецькою державою Ігнація Сцибор-Мархоцького – Тжецький вимушений був віддати під заставу Курилівці, Вахнівці і Губарів графові Бальтазару Комаровському – волинському цивільному губернатору, одруженому з Людвікою Воютинською, син якої Август (був одружений на княгині Марії Любомирській) записувався в документах як «Комаровський». Він поступився своїми правами сенатору, графу – Юзефу Августу Іллінському, від котрого знову права власності переходять спочатку до Лукаша – сокілецького старости і його сина Гіляра, графів Бнінських, а від них у 1824 р. до дворян Іжицьких [7].

Автор прослідкував, що здобувши спочатку Куриловецький ключ – Матеуш Іжицький (син Вікторина, виборця Станіслава Августа з Люблінського воєводства і Саломеї Ольшовської, житомирський скарбник, земський суддя, керівник прикордонних суддів, маршалок Ушицький, спадкоємець Ольшовських і Собанських) незабаром поєднав у своїх руках всі Сокілецькі землі та майно Тжецького, котре разом з набутими Нишівцями, в Могилівському повіті, від графів Естергазів та Грушецьким ключем від графа Яна де Вітте, становили чималу частину Поділля.

Ян Токаржевський-Карашевич відзначає цікаву долю наймолодшого нащадка – Владислава Їжицького, що успадкував від батька с. Курилівці. Відомий з цілого ряду часто дотепних жартів і дивних вчинків, ексцентричний, він тривалий час утримував трупу акторів, оркестр з місцевих селян, організував рибні ферми і колонізації, жив і виступав дуже розкішно, часом одягнений як селянин вдавав хлопомана, зрештою «розваливши» батьківський палац, допровадивши маєток до руїни, все розпродав і покинув країну, помер 1894 року в Парижі [8].

Завдяки документам XIX – початку XX століття автор підсумував, що всі статки маршалка Їжицького знаходились у руках його нащадків: Борсуки та Попівка належали внучці Марії Їжицькій Лесньовській. Сорокани, що становили частину ключа Борсуківського, належали доньці і внучці – Евеліні Їжицькій Янішевській і Лаурі Янішевській Токаржевській-Карашевичці. Половина Губарева належала Косьмінським та Юліану і Катажині Стадницьким [9]. Таким чином, бачимо, що в родинних архівах Токаржевських-Карашевичів зберігалися переважно документи господарської діяльності, залогові свідчення, банківські документи тощо.

З початком Української революції родинні архіви залишалися перебувати у маєтках Токаржевських. Оскільки Ян Токаржевський-Карашевич обіймав на той час різні дипломатичні посади у Відні та Царгороді архівними матеріалами опікувалася його мати – Лаура. Однак із наближенням більшовиків до Поділля всі землевласники почали підготовку до евакуації із територій, де вони господарювали. Так, родині Токаржевським-Карашевичам 9 липня 1920 р. було видано легітимацію на право для вільного переїзду залізницею із Борщова до Ново-Радомська (нині Радомско), (матері Лаурі Болеславівні та бабусі Евеліні Янішевській). Вони спочатку проживали в Ряшеві, згодом у Кракові [10].

Очевидно, найцінніші документи із родинного архіву вони забрали із собою, проте частина все таки залишилася в Чабанівському маєтку. Впродовж 20-х рр. будівлі маєтку були повністю знищені. Ще в 1922 р. їх вартість оцінювали в 1116 дореволюційних карбованців, проте в рішенні комісії по націоналізації вказувалось – «к ликвидации» [11].

Грушецький маєток, де проживав Анастасій Токаржевський-Карашевич також був «націоналізований» місцевими активістами-бідняками, які підтримували більшовицькі гасла. На початку квітня 1920 р. спочатку було зруйновано гуральню, приватну олійню та млин, потім греблю, не стало й водойми. Через кілька днів більшовики взялися за знищення маєтку. За день «роботи» розламали, розкидали дах і третій поверх (дерев'яну мансарду) [12]. Очевидно тобі було розграбовано залишки архівних матеріалів.

У цей час родинний архів Токаржевських-Карашевичів зазнав найбільших втрат, було розграбовано документи XVII-XIX ст. Тут варто відмітити, що проблематика пограбування архівної спадщини характерна XX і XXI ст. Революційні та воєнні події, техногенні катастрофи впродовж цих століть завдали непоправних втрат архівній спадщині Поділля. Тривала російська агресія також призвела до руйнівного впливу на частину архівної системи України.

У 2014 р. на початку російсько-української війни, приміщення архівних установ Донецької та Луганської областей були захоплені. Державний архів Донецької області згодом переміщено у м. Костянтинівку, а Державний архів Луганської області в м. Северодонецьк, на територію підконтрольну органам державної влади України. Сьогодні невідомим є становище національного архівного фонду та збереженість документів у тимчасово окупованих областях. Кремль продовжує проводити антиукраїнські інформаційні кампанії, спрямовуючи свої зусилля на дискредитацію офіційного Києва та формування позиції міжнародної спільноти щодо розуміння збройного конфлікту на Донбасі, як виключно внутрішньої громадянської війни без втручання Росії.

Продовжуючи думку пограбувань архівної спадщини варто відмітити, що в найближчому майбутньому не варто сподіватись на зрушення, адже на територіях, підконтрольних російській окупаційній адміністрації, на сьогодні молодь є одним із основних об'єктів пропагандистського впливу з боку численних мілітаристських громадських організацій, незаконних збройних формувань та навчальних закладів, які виконують особливу роль у створенні «нового покоління» так званих республік.

Повертаючись до долі родинного архіву Токаржевських-Карашевичів у 30-40 рр. XX ст. відомо, що працюючи на різних дипломатичних посадах основні документи, що вціліли із родинного архіву Ян Токаржевський-Карашевич зберігав у себе й перевозив відповідно у місця проживання (Париж, Рим, Лондон). В 1941-1942 рр. він ще й займався поверненням архіву О. Лотоцького, який після його смерті залишався в окупованій німецькими військами Варшаві. Із листування у вересні 1941 р. з Д. Дорошенком, який у цей період, після повернення з Варшави, проживав у Празі та продовжував працювати в Українському вільному університеті, видно, що це завдання покладалося на нього. Д. Дорошенко поштою повідомляв у Рим, що архів знаходився в Українському науковому інституті у Варшаві, а діячі, що обіцяли допомогти у справі – не дотримались обіцянки, самому ж не було можливості виїхати до інституту. В червні 1941 р. професор І. Коровицький, пізніше інженер Гловінський також обіцяв йому вислати архів до Праги, проте ніяких відомостей у цій справі не надходило, натомість Д. Дорошенко радив Токаржевським написати офіційного листа до дирекції інституту у справі

повернення архіву. В 1942 р. архів уже знаходився у колишньому будинку Варшавського університету, до справи були залучені місцеві органи влади, керівництво українського музею в Празі, Український центральний комітет у Кракові, професор В. Кубійович, проте науковий доробок О. Лотоцького врятувати так і не вдалося, він загинув під час бойових дій Другої світової війни [13].

У 1943 р. частина документів із родинного архіву вчергове була пограбована. Коли родина Токаржевського переїхала в м. Падую то із частиною речей Б. Лотоцький переїхав до м. Мерано. Згодом туди й дісталася подружжя, проте було виявлено, що по дорозі залишки речей разом із деякими архівними документами та листами від Пія XI, кардиналів Граніто ді Дельмонте, Камасеї, Мікара, Дольчі, митрополита Шептицького в Падуї – викрали невідомі [14]

Після смерті Я. Токаржевського-Карашевича у 1954 р. в Лондоні частина архівних джерел згодом потрапили до архіву Наукового товариства імені Т. Шевченка в США (Нью-Йорк) (Shevchenko Scientific Society Library and Archives), який було засновано у 1948 р. Так, у колекції «Токаржевський-Карашевич, Ян, 1885-1954, історик-геральдист, політичний та дипломатичний діяч» сьогодні нараховується 67 боксів, в яких розміщено 11099 документів [19]. Серед найбільш цікавих тут зберігаються матеріали до історії дослідження орденів, геральдичні та генеалогічні матеріали, історичні записи, матеріали по історії дипломатії та державного устрою, нотатки церковно-релігійного змісту, листування Токаржевського, бібліографічні нотатки, гравюри, літографії тощо. Інша частина архівних джерел про постать Я. Токаржевського та його родину зберігаються сьогодні в Українському науковому інституті Гарвардського університету. Це насамперед документи за 1895 р., 1906-1955 рр. на українській, французькій, польській, німецькій та англійській мовах. Колекція «Tokarzewski-Karaszewicz» поділена на чотири серії: листування (1908-1954); за темами файлів (1918-1948); твори, рукописи, опубліковані статті та дослідження (1923-1954); особисті файли (1895, 1906-1954). Серед них є особисті документи (свідоцтво про народження і шлюб, дипломи, офіційні урядові призначення і т.д.), ідентифікації (паспорти, візи тощо), фотографії (Луї де Бурбон, Вільгельм Габсбург-Лотарингія, похорони Симона Петлюри, Токаржевський-Карашевич, конференція АБН, уряд УНР (1922), та ін.). Ці матеріали на зберігання передав Борис Лотоцький. [15].

Таким чином дослідивши родинні, невідомі і втрачені, архівні матеріали Я. Токаржевському-Карашевичу вдалося здійснити розвідку про володіння землями та маєтками Сокільця і навколишніх населених пунктів, довівши фактично права власності на них своєї бабусі та матері, в подальшому зберегти незначну частину документів після кількох пограбувань, які сьогодні зберігаються у двох установах США та потребують аналізу й вивчення. Негативний досвід із історії родинного архіву потрібно враховувати, тому що проблема пограбування архівної спадщини, яку висвітлено вище є актуальною і нині.

Список використаних джерел:

1. Баранович А. К изучению магнатских архивов Украины. Проблемы источниковедения. Москва, 1956. Т. V. С.158.
2. Байдич В. Г., Завальнюк О. М., Комарніцький О. Б. Архівна справа на Хмельниччині : історія та сучасність / Серія «Праці Державного архіву Хмельницької області». Випуск 17 / підбірка документів Олійник Ю. В., Галатир В. В. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 24.
3. Прокопчук В. С. Дунаєвецький районний архів. Дунаївці; Кам'янець – Подільський: Аксіома, 2015. С.9-11.
4. Байдич В. Г., Завальнюк О. М., Комарніцький О. Б. Архівна справа на Хмельниччині : історія та сучасність / Серія «Праці Державного архіву Хмельницької області». Випуск 17 / підбірка документів Олійник Ю. В., Галатир В. В. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 25.
5. Tokarzewski-Karaszewicz, Jan. Papers, 1895-1955. Writings; Identifications (passports, etc.) [Box 10, Folder 85, Seq. 151-153]. Ukrainian Research Institute, Harvard University, Cambridge, Mass. URL: [https://iif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:52071451\\$1i](https://iif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:52071451$1i)
6. Tokarzewski-Karaszewicz J. Sokolec nad Uszycza // Litwa i Rus. Wilno. 1913. s. 87-96.
7. Там само, s. 92-93.
8. Там само, s. 94.
9. Там само, s. 95.
10. Tokarzewski-Karaszewicz, Jan. Papers, 1895-1955. Personal files; Misc. [Box 11, Folder 92, Seq. 56]. Ukrainian Research Institute, Harvard University, Cambridge, Mass. URL: [https://iif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:51850534\\$56i](https://iif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:51850534$56i)
11. Держархів Хмельницької області, ф. 2300, оп. 1, спр. 8, арк. 1022.
12. Бичок І. М. Грушка – село-ворота до столичних міст: Історично-публіцистичний нарис. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друк-Сервіс», 2013. 220 с. Іл. 23-29, 59-60.
13. Бурім Д. З життя української еміграції в Європі: Листи Дм. Дорошенка до Яна Токаржевського-Карашевича та Оксани Токаржевської-Карашевич // Наукові записки: Зб. пр. молодих вчених та аспірантів. АН України. Інститут української археографії. Т. 23. Київ: Інститут української археографії ім. М. С. Грушевського, 2011. С. 338-344.

14. Лотоцький Б. Борисова Одиссея / передмова та переклад з англійської мови Б. Горбовий, М. Джура. Львів: «Левада», 2017. С. 125 – 127; Господин А. Три визначні дипломати. Вінніпег, 1989. С. 31.

15. Палієнко М. Українські архівні осередки в Північній Америці. URL: http://www.archives.gov.ua/ArchUkr/Palienko_2001.php. Назва з екрану; Tokarzewski-Karaszewicz, Jan. Papers, 1895-1955 (inclusive), 1918-1954 (bulk); A Finding Aid. URL: <http://nrs.harvard.edu/urn-3:FCOR>. (Назва з екрану).

Summary. *The article covers the archival accumulations of the family of Tokarzhevsky-Karashevych and local lore investigations conducted on the basis of documents of the lost Hrushetsky and Chabanivsky archives, shows the further fate of archival materials.*

Key words: *archive, Tokarzhevski-Karashevichi, nobles, Czartoryski, Sangushki, Potocki.*

УДК 930.253(477.42+477.81+477.43):342.8(470+571)«190/191»

А. Л. Глушковецький

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ORCID: 0000-0003-3197-4580

В. В. Чернов

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ ПРО ВИБОРИ ДО ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ФОНДАХ ДЕРЖАВНИХ АРХІВІВ ЖИТОМИРСЬКОЇ, РІВНЕНСЬКОЇ ТА ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ

Анотація. *У статті охарактеризовано окремі фонди державних архівів Житомирської, Рівненської та Хмельницької областей, які містять нормативно-правові акти, що здійснювали законодавче регулювання виборів до Державної Думи Російської імперії.*

Ключові слова: *інструкція, циркуляр, постанова, вибори, архів, фонд.*

Успішне дослідження будь-яких фактів, процесів чи подій, виявлення їх певних закономірностей та особливостей значною мірою залежить від доступу до історичних джерел. Для об'єктивного висвітлення та критичного аналізу виборів до Державної Думи надзвичайно важливим є наукове обсервування нормативно-правових актів, що їх регламентували. Фонди державних архівів Житомирської, Рівненської та Хмельницької областей містять копії законів, інструкцій та розпоряджень що тією чи іншою мірою регламентували організацію та перебіг думських виборчих процесів.

Матеріали обласних державних архівів Житомирської, Рівненської та Хмельницької областей дають змогу дослідити нормативно-правові акти присвячені виборам до Державної Думи Російської імперії, оскільки містять у своїх фондах копії законів, інструкцій та розпоряджень, якими регламентувався виборчий процес. Вони видавалися імператором, Правлячим сенатом та губернаторами як додаткові доповнення до основних законів. Зокрема, у ф. 117 «Подільське губернське у міських справах присутствіє» Державного архіву Хмельницької області (ДАХМО) зберігається низка таких документів. Серед них можна виділити «Зведення головних указів щодо застосування Положення про вибори в Державну Думу від 6 серпня 1905 р.» [5]. Документ складається з 32 пунктів, які деталізували норми виборчого закону. Серед основних були такі:

- священнослужителі, які володіли майновим цензом, мали брати участь у виборах як у з'їздах міських виборців, так і в з'їздах повітових землевласників;
- євреям дозволялося брати участь у виборах;
- особи жіночої статі могли надавати своїм чоловікам та синам право користуватися для участі у виборах їхнім нерухомим майном, але тільки у тому разі, коли розмір майна відповідав встановленому цензу;
- земельний ценз, який давав право на участь у виборах, визначався не за вартістю, а за розмірами землеволодіння;
- власники декількох нерухомих маєтностей в місті, оцінка яких в сукупності досягала розмірів цензу, встановленого для виборів, підлягали внесенню до списків;
- селянські товариства, які придбали земельну власність, визнавалися не юридичними особами, а союзами співвласників спільного майна, а тому кожний із учасників селянського товариства вважався власником майна і користуватися правом голосу на виборах [5].

17 грудня 1905 р. до подільського губернатора надійшов циркуляр від голови міністерства внутрішніх справ П. Дурново. Разом з ним було надіслано інструкцію про порядок складання додаткових списків виборців. Обидва документи також зберігаються у вищезазначеному фонді.

У циркулярі містилися такі розпорядження:

- 1) Вжити всіх заходів для складення належними установами списків виборців.

2) Дати завдання керівникам місцевої поліції негайно скласти списки осіб, які винаймають на своє ім'я не менше року окрему квартиру безпосередньо від домовласника [5].

Інструкція про порядок складання додаткових списків виборців містила 12 пунктів. Серед них:

- після опублікування указу 11 грудня 1905 р., всі установи, які мають займатися виборами, повинні негайно розпочати складання виборчих списків;

- в містах з населенням більш, ніж 30 тисяч, повинні бути скликані екстрені збори міських дум для поділу міст на дільниці і створення дільничих виборчих комісій, які мали формувати виборчих списків;

- особи, які були платниками податків, вносилися у додаткові виборчі списки без їхніх заяв. Зібрання інформації про таких осіб покладалося на установи, які склали виборчі списки;

- особи, які мали право на участь у виборах за правом винаймання квартири, мали вноситися в додаткові списки на основі поданих ними заяв про бажання взяти участь у виборах;

- установи, які складають виборчі списки, зобов'язувалися негайно сповістити населення про час і місце прийому заяв про бажання скористатися правом участі у виборах;

- списки виборців, складені дільничними виборчими комісіями, повинні бути перевірені міською управою і зведені в один виборчий список [5].

Аналогічна інструкція зберігається також у ф. 608 «Бердичівська повітова у справах про вибори до II Державної Думи комісія» Державного архіву Житомирської області [2].

Важливе значення мала інструкція від 4 лютого 1906 р., у якій було виписано виборчі права робітників. Копії цієї інструкції уміщено у ф. 117 ДАХМО. Згідно з цим нормативним актом:

- брати участь у виборах могли лише робітники фабрично-заводських, гірничих, гірничозаводських підприємств;

- у тимчасово закритих або тих, що призупинили роботу підприємствах фабрично-заводської, гірської та гірничо-заводської промисловості мали право брати участь у виборах лише ті робітники, котрі не отримали ще розрахунку та продовжували працювати на цих підприємствах;

- у разі неможливості завершити обрання уповноважених за один день, продовження виборів, з дозволу губернатора або начальника, могло бути перенесено на наступний день;

- при визначенні шестимісячного строку праці робітника на підприємстві не бралися до уваги перерви, що виникали у зв'язку з припиненням діяльності підприємства [5].

Також у циркулярі давалися пояснення щодо проведення підготовчих з'їздів землевласників. Зокрема, у разі проведення в повіті кількох підготовчих з'їздів і неможливості повітового предводителя дворянства головувати на цих з'їздах, було дозволено виконувати обов'язки голови одному з виборців даного з'їзду.

Важливим документом, який регламентував практичні аспекти виборчого процесу була «Інструкція Міністра внутрішніх справ про порядок проведення виборів за допомогою записок від 24 лютого 1906 р.» Інструкція, що ґрунтувалася на указі 11 грудня 1905 р., також зберігається у ф. 117. Вона поділяється на дві частини: загальні правила та особливі правила і складається з 34 пунктів. До загальних правил належали такі:

- виборчі комісії утворюються в кожній міській виборчій дільниці у складі голови та необхідної кількості членів. Одразу ж обирається заступник голови;

- для дійсності засідань виборчої комісії потрібна присутність голови і не менше двох членів;

- виборча записка являє собою листок білого паперу, складається російською мовою;

- в записці повинні вказуватися ім'я, прізвище, по батькові особи, за яку подають голоси, а також її звання та місце проживання;

- виборчі записки подаються закритими;

- в приміщення, де проходять вибори, допускаються лише ті особи, котрі мають право брати участь у виборах [5].

Особливі правила застосовувалися тоді, коли до складу виборців входило більше 2000 осіб. Так, за ними кожна виборча комісія обов'язково повинна була поділитися на підкомісії з таким розрахунком, щоб на підкомісію припадало не більше 2000 виборців. Бланки виборчих записок виготовлялися відповідними управами за встановленою формою та відсилалися виборцям разом з іменним оголошенням про місце проведення виборів.

«Інструкція про порядок складання списків осіб, які мають право брати участь у виборах до Державної Думи» від 9 жовтня 1906 р. була віднайдена нами серед фондів ДАХМО. У ній, зокрема, зазначалося: «Списки осіб, які мають право на участь у виборах в Державну Думу, як на підставі Положення про вибори затвердженого 6 серпня 1905 р., так і на підставі Височайшого указу 11 грудня 1905 р., складаються і публікуються до загального відома спільно і одночасно на загальних підставах, викладених у ст. 30-32 «Положення про вибори до Державної Думи», із застосуванням відносно оскарження та перевірки цих списків загальних нормальних строків та порядку, зазначених у ст. 33-36 того ж Положення» [6, арк.33].

Особи, що брали участь у виборах до Державної Думи на підставі «Положення про вибори» 6 серпня 1905 р., а також ті, що отримали право на участь у виборах на підставі указу 11 грудня 1905 р., які перебували на обліку міських і земських управ і казенних палат як платники державних податків і земських і міських зборів з нерухомого майна, або отримують утримання або пенсію по службі державній або по службі в земських, міських чи станових установах або на залізницях, вносяться до виборчих списків без особливих з їхнього боку заяв. Збори відомостей про таких осіб, а також перевірка їх прав на участь у виборах, покладаються на установи, що складають виборчі списки [6, арк.33].

На звороті інструкції міститься доповнення до неї, написане від руки. Серед іншого, в ньому зазначалося, що для підтвердження оренди землі не менше року чи управління маєтками повинні бути надані свідчення місцевого дільничного земського начальника, мирового посередника, селянського начальника або комісара по селянських справах, а в місцях, де їх немає, – місцевого поліцейського управління.

У спр. 2 ф. 500 Державного архіву Житомирської області зберігається «Зведення головних розпоряджень міністра внутрішніх справ на застосування Положення про вибори до Державної Думи від 6 серпня 1905 р.». Цей документ містить пояснення до найбільш незрозумілих для виборців пунктів «Положення». Зокрема, у ньому повідомлялося, що священнослужителі, які особисто володіють виборчим цензом, беруть участь у виборах за власним цензом. Євреї мали право брати участь у виборах на однакових засадах із іншими національностями. Тут також зазначалося, що представники благочинних, навчальних та керуючих закладів у виборах права брати участь не мали. У пункті 16 вказувалося, що місцем участі у виборах є те, де знаходиться нерухоме майно чи здійснюється сплата податків, а не місце проживання [1, арк. 2].

Велика кількість пояснень Правлячого сенату щодо виборчого закону 6 серпня 1905 р. зберігається у фондах Державного архіву Рівненської області. Зокрема, у ф. 390 ми віднайшли 10 таких документів. Вони були відповіддю Правлячого сенату на запити від голів виборчих комісій, губернаторів, які не могли самостійно розтлумачити окремі виборчі норми. Наприклад, цікавим є таке роз'яснення № 2. У ньому з'ясувалися такі питання: про обрання уповноважених від священнослужителів, про право брати участь у виборах особам, що володіють цензом у місті та у повіті тощо. Так, відповідаючи на перше питання, сенат зазначав, що священнослужителі беруть участь у виборах нарівні з іншими виборцями на загальному попередньому з'їзді. На другий запит Правлячий сенат роз'яснив, що «... ніхто не може мати більше одного голосу лише в одному з'їзді чи зібранні, тому особи, що мають повний виборчий ценз як в місті, так і в повіті, можуть брати участь у виборах і там, і там» [3, арк. 39зв].

Із роз'яснення № 13 можна довідатися, з якого віку робітники мали право брати участь у виборах. Сенат зазначав, що, оскільки у законі немає прямої вказівки щодо цього, то робітники, як і інші категорії, отримують таке право із 25 років. Важлива інформація була у роз'ясненні за № 19. Тут міститься відповідь на питання від кого залежить утворення окремих з'їздів міських виборців. Так, у документі зазначено, що утворення окремих з'їздів міських виборців покладається на повітові виборчі комісії [3, арк. 48].

У цьому фонді також зберігаються виборчі циркуляри волинського губернатора. Так, циркуляр від 26 вересня 1905 р. за № 3789, був адресований повітовим предводителям дворянства, повітовим управам у справах земського господарства, міським управам та міським старостам. Він був відповіддю на запитання щодо того, чи можуть бути внесені до виборчих списків особи, які володіють торговельно-промисловими закладами за промисловими свідоцтвами, виданими на двох чи більше осіб. Так, губернатор зазначав, що за законом виборчим цензом може слугувати лише ціле промислове свідоцтво, а не його частина. Тому таких осіб до списків вносити не потрібно [3, арк. 12]. У іншому циркулярі № 3983 від 19 жовтня 1905 р. містилися законодавчі тлумачення щодо участі у виборах священнослужителів. Так, одним із таких було питання про те, чи духовенство потрібно виділяти в окремий з'їзд чи воно має поєднуватися в один загальний з'їзд із дрібними землевласниками. Губернатор вказував, що згідно ст. 16 Положення про вибори, уповноважені від дрібних землевласників і від священнослужителів, які володіють церковною землею, мають поділятися на дві окремі групи, згідно з особливими цензовими та іншими умовами. Тому поєднання цих двох з'їздів у один є неможливим [3, арк. 15]. Також у циркулярі пояснювалося питання про те, чи може селянин, який володіє землею на правах приватної власності, брати участь і в з'їзді повітових землевласників, і на волосних зібраннях. Щодо цього зазначалося, що внесення селян до виборчих списків по з'їзду землевласників чи міських виборців не позбавляє їх права участі у волосних зборах, адже законом жодних обмежень щодо цього не встановлено [3, арк. 15].

У ф. 391 «Острозька повітова комісія у справах виборів до Державної Думи II-го скликання» також є кілька важливих циркулярів та пояснень. Одним із таких є документ, датований 4 жовтня 1906 р. У ньому повідомлялося, що Правлячий сенат слухав рапорт міністра внутрішніх справ від 23 вересня 1906 р. за № 3429. Міністр просив про роз'яснення деяких питань щодо застосування

«Положення про вибори до Державної Думи», що викликали під час попередніх виборів, вказував на різну практику установ, які склали виборчі списки. В результаті дійшли такого висновку:

- що селяни, які купили землю за допомогою Селянського банку, входять до складу сільських та волосних зібрань та не можуть бути внесені до списків повітових землевласників;
- що уповноваженими від волосних зібрань для участі у виборчих з'їздах цих уповноважених можуть бути вибрані лише селяни-домогосподарі;
- що робітники на фабриках та заводах, а також у залізничних майстернях, які беруть участь у виборах до Державної Думи за особливими правилами, не можуть одночасно брати участь у інших виборчих з'їздах [4, арк. 39].

Також у цьому фонді зберігаються 2 пояснення Правлячого сенату у справах про вибори до Державної Думи – № 25 та № 26. Зокрема одне із питань у поясненні № 26 стосувалося того, чи зберігають робітники, обрані уповноваженими або виборщиками, своє виборче право, якщо втратили виборчий ценз. Сенат вирішив так: в таких ситуаціях виборче право втрачається [4, арк. 39].

3 червня 1907 р. було прийнято новий виборчий закон. Після цього було видано «Інструкцію про порядок провадження виборів в Державну Думу». Вона складалася із 46 статей. Зразки такої інструкції зберігаються у ф. 707 «Старокостянтинівська повітова у справах про вибори до III Державної Думи комісія» та ф. 409 «Подільське губернське по земських і міських справах присутствіє».

За новим законом вибори в Думу мали проходити за землевласницькою, міською та селянською куріями. Міська курія мала складатися із двох з'їздів виборців. У першому з'їзді мали право брати участь ті громадяни, які відповідали таким критеріям:

1) Володіли не менше року майном, що коштувало в містах губернських, обласних чи тих, які входили до складу градоначальства, а також в тих, населення яких перевищує 20 тисяч осіб – не менше 1000 карбованців, а в решті міських поселень – не менше 300 карбованців.

2) Володіли в межах міських поселень повіту торгово-промисловим підприємством, з якого сплачувалося податку не менше 50 карбованців в рік [7, арк. 4].

До другого з'їзду могли входити:

1) Особи, що володіли не менше року майном, що коштувало в містах губернських, обласних чи тих, які входили до складу градоначальства, а також в тих, населення яких перевищує 20 тисяч осіб – менше 1000 карбованців, а в решті міських поселень – менше 300 карбованців.

2) Особи, що володіли в межах міських поселень повіту торгово-промисловим підприємством, яке вимагало вибірки промислового свідоцтва, за виключенням тих, які брали участь у першому міському з'їзді.

3) Особи, що не менше року проживали в межах повіту і не менше року отримували певне утримання чи пенсію по службі в земських, міських установах або на залізниці.

4) Особи, що сплачували не менше року основний промисловий податок на особисті промислові заняття.

5) Особи, що не менше року наймають в межах міських поселень повіту на своє ім'я окрему квартиру.

6) Особи (за виключенням нижчих службовців і робітників), що не менше року проживають в межах повіту і не менше року отримують певне утримання чи пенсію по службі в земських, міських або станових установах або на залізницях [8, арк. 5].

Таке розмежування призводило до того, що до першого розряду потрапляла невелика група найзаможніших жителів міст, а до другого – в десятки разів більша кількість незаможного населення міст і містечок. Причому на першому з'їзді міських виборців обиралося більше виборщиків ніж на другому.

Підсумовуючи вищезазначене, констатуємо, що у фондах державних архівів Житомирської, Рівненської та Хмельницької зберігається чимало нормативно-правових документів, які дають змогу дослідити особливості законодавства, за яким відбувалися вибори до Державної Думи Російської імперії.

Список використаних джерел:

1. Державний архів Житомирської області. Ф. 500. Волынская губернская по делам о выборах в Государственную думу комиссия 2-го созыва. Оп. 1. Спр. 2. Перечень указаний министра внутренних дел о применении «Положения о выборах в Государственную Думу». Указ Правительствующего Сената об отмене постановления губернской комиссии о признании действительными выборов по уездном съезде землевладельцев. 15 арк.

2. Державний архів Житомирської області. Ф. 608. Бердичевская уездная по делам о выборах во 2-ю Государственную думу комиссия. Оп. 1. Спр. 1. Циркулярные распоряжения и разъяснения положения о выборах. Инструкция о порядке составления списков избирателей. 48 арк.

3. Державний архів Рівненської області. Ф. 390. Острожская уездная комиссия по делам о выборах в Государственную Думу I-го созыва. Оп. 1. Спр. 1. Разъяснения Правительствующего Сената и циркуляры волынского губернатора о порядке составления списков избирателей и проведения выборов. Списки землевладельцев, священнослужителей и городских избирателей. 92 арк.

4. Державний архів Рівненської області. Ф. 391. Острожская уездная комиссия по делам о выборах в Государственную Думу II-го созыва. Оп. 1. Спр. 1. Разъяснения Правительствующего Сената, инструкции Министерства внутренних дел, распоряжения волынского губернатора о порядке и сроках проведения выборов, об участии в них крестьян, о проверке квартирного ценза избирателей. Списки землевладельцев Острожского уезда. 56 арк.

5. Державний архів Хмельницької області. Ф. 117. Подольское губернское по городским делам присутствие. Оп. 2. Спр. 12. Указы правительствующего Сената, циркуляры, инструкции, телеграммы МВД, свод главнейших указаний по применению Положения о выборах в Государственную Думу от 6 августа 1905 г., о порядке выборов в нее; правила о применении к губерниям и областям Кавказского края, к Акмолинской, Семипалатинской областям Положения о выборах в Государственную Думу. [аркуші не пронумеровано].

6. Державний архів Хмельницької області. Ф. 300. Каменецкая уездная по делам о выборах в Государственную Думу комиссия. Оп. 1. Спр. 1. Копии указов Правительственного Сената о порядке проведения выборов. 113 арк.

7. Державний архів Хмельницької області. Ф. 409. Подольское губернское в земских и городских делах присутствие. Оп. 1. Спр. 42. Циркуляры Подольского губернатора о вывозе государственного имущества, правительственных учреждений, служащих и их семей Министерства внутренних дел из приграничной полосы Киевского военного округа в связи с военными действиями, правила вывоза, временное положение об эвакуации, именные списки семей, имеющих право на вывоз, списки выборщиков в губернское собрание, постановление и переписка по этим вопросам. 499 арк.

8. Державний архів Хмельницької області. Ф. 707. Староконстантиновская уездная по делам о выборах в III Государственную Думу комиссия Спр. 1. Инструкция, утвержденная министром внутренних дел, о порядке проведения выборов в Государственную Думу на съездах и в отделениях съездов городских избирателей. Распоряжения волынского губернатора о назначении дня созыва предварительного съезда мелких землевладельцев, съездов уездных землевладельцев, городских избирателей, уполномоченных от крестьян и рабочих. 8 арк.

Summary. *This article describes the separate funds of the state archives of Zhytomyr, Rivne and Khmelnytsky regions, which contain regulatory acts that exercised legislative regulation of the elections to the State Duma of the Russian Empire.*

Key words: *instruction, circular, resolution, elections, archive, fund.*

УДК 930.253(477.43):2(477.43/.44)»17/18»

Н. Р. Гриськова

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

СПРАВИ ФОНДУ 315 – «ПОДОЛЬСКАЯ ДУХОВНАЯ КОНСИСТОРИЯ», ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ МІЖКОНФЕСІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ НА ПОДІЛЛІ КІНЦЯ ХVІІІ – СЕРЕДИНИ ХІХ СТ.

Анотація. *Стаття присвячена огляду справ фонду 315, Державного архіву Хмельницької області, що розкривають проблему міжконфесійних трансформацій на Поділлі кінця ХVІІІ – середини ХІХ ст. Розглянутий, систематизований, проаналізований і використаний комплекс архівних документів і матеріалів дозволяє розглянути дану проблему на духовно-релігійному та господарсько-побутовому рівні. Оглянуті справи засвідчують численні факти змін конфесійної та релігійної приналежності подолян, конфесійні протистояння між православними християнами та римо-католиками, про часті таємні переходи жителів із православної у католицьку віру.*

Ключові слова: *архівне відділення; фонд, консисторія; реєстраційне відділення; столи; документи; справи; відомості, міжконфесійні трансформації.*

У вивченні питання міжконфесійних трансформацій населення Подільського регіону, велику джерельну базу становлять документи Державного архіву Хмельницької області. Дана установа є найбільшим регіональним центром, у якій зібрано документи, що висвітлюють різні аспекти релігійного життя Правобережної України кінця ХVІІІ – початку ХХ ст., а в її фондах міститься найбільша за обсягом задокументована інформація з цієї теми.

У фондах релігійних установ (Подільська православна консисторія, Подільська римо-католицька дієцезія, Губернське церковно-будівельне присутствие) налічується понад 30 тисяч одиниць задокументованих справ. У них містяться: плани церков, візитні описи костелів, плани синагог і ритуальних копалень; відомості про боротьбу православ'я з католицизмом та уніатством; зміну віросповідань; про парафії і клір; політичну і громадську діяльність священнослужителів; про секти старообрядців й лютеранські парафії; діяльність монастирів, господарські справи, духовні суди, церковні покарання тощо. Дана інформація територіально стосується центрального, східного та південного Поділля. В основному ці справи відносяться до ділової документації, а саме: різного

роду протоколи, рапорти, звіти, таблиці, відомості, статистичні дані з різних напрямків церковної діяльності.

Відомості, що стосуються конфесійної та релігійної приналежності населення регіону, та її зміну, містяться у справах фонду 315 «Подільська духовна консисторія «Державного архіву Хмельницької області. Частина інформації з даної проблематики міститься й серед документів та матеріалів фондів 227 та 228. У фонді 227 «Подільське губернське правління 1796–1919», що містить більше 35,9 тисяч справ, об'єднаних у низку окремих масивів, містяться справи з відомостями про соціально-станову та етнонаціональну приналежність чиновників та службовців Поділля й зміни і трансформації в духовно-релігійній сфері. У справах фонду 228 «Канцелярія Подільського губернатора 1796–1917», який нараховує понад 10,7 тисяч справ, відкладена значна інформація про системні міжконфесійні протиріччя [1, с. 63].

Проте, найбільша кількість архівних матеріалів з цієї тематики зберігається у фонді 315 – «Подільська духовна консисторія» (13493 одиниці зберігання). Виникає питання: яким чином відбувалось зібрання, накопичення й формування документації 315 фонду; за якими критеріями вона класифікувалась? Щоб отримати відповідь на ці питання потрібно звернутися до історії заснування й діяльності консисторії.

Духовна Подільська консисторія була заснована згідно з указом сенату від 12 квітня 1795 р., й підпорядковувалась Священному Синоду. Це був головний колегіальний орган єпархіального управління та суду в Подільській губернії. Тобто, адміністративною установою, що функціонувала на рівні з губернськими органами влади. Консисторія підпорядковувалась Св. Синоду та перебувала під керівництвом єпархіального архієрея [98, с. 969]. Нормативним актом, який регулював діяльність консисторії, був Статут (1841), розроблений Синодом і затверджений цивільною владою Російської імперії [99, с. 221-263], згідно з яким до її компетенції належали: захист і поширення православ'я; нагляд за дотриманням правил богослужіння; опікування будівництвом і облаштуванням церков; призначення на церковні посади, постриг у ченці; нагляд за дотриманням правил ведення парафіяльним духовенством необхідної документації; піклування про господарчі справи, котрі стосувались єпархіального відомства; єпархіальний суд.

Складалася консисторія з присутствія та канцелярії. Члени присутствія призначалися керівниками столів – структурних підрозділів консисторії [100, с. 265]. До 1869 р., структура консисторії складалася з п'яти столів: I-розпорядчого з секретною частиною, II-шлюбозрозвідного, III-господарчого, IV-стола, V-судового та двох відділень – реєстраційного та архівного [2, арк. 6]. Канцелярію очолював секретар, який спрямовував діяльність всіх п'яти столів. Відповідно до Указу Св. Синоду від 14 квітня 1869 р., про нові штати консисторії, єпархіальним управлінням були внесені зміни у функції структурних частин Подільської духовної консисторії, в результаті чого було ліквідовано IV-стіл, а його функції виконували інші структурні підрозділи [102, с. 255].

Як губернський орган управління православною церквою консисторія здійснювала нагляд за діяльністю повітових духовних правлінь, благочинних і священників, керувала церковнопарафіяльними школами і духовною семінарією, розглядала судові справи, що стосувалися служителів культу, шлюбу та його припинення [95, с. 474]. До консисторії надходив великий корпус різноманітних документів, а саме: метричні книги, клірові відомості, описи церковного та монастирського майна, звіти благочинних та інші матеріали. У наш час вони становлять значний науковий інтерес, адже допомагають відтворити не лише релігійну, статистично-демографічну та суспільно-політичну історію регіону, а й висвітлити особливості міжконфесійних та міжрелігійних стосунків населення регіону. Таким чином, у результаті діяльності цих підрозділів відбувалося накопичення матеріалів які, в майбутньому, склали основу фонду.

Фонд консисторії містить також законодавчі акти царського уряду та Священного Синоду, що стосуються церковного будівництва та внутрішнього життя церкви. А також офіційні розпорядження архієпископів, рішення консисторії і правлінь, справи православних храмів, статистичні відомості з економічної діяльності церков, відомості про приходи, діяльність місцевого духовенства, церковні прибутково-видаткові книги, статистичні матеріали про фінансові справи церков і приходів, монастирів, братств і товариств, відомості про народонаселення, церковну освіту, медико-санітарне становище. Значний масив складають особисті формуляри священно- і церковнослужителів, сповідальні та клірові відомості, а також метричні книги, справи духовного суду та інші документи.

Детальне вивчення подібних джерел дозволяє говорити про їх суттєву вартість як історичного джерела. Жоден інший архівний комплекс писемних джерел з історії подільського регіону та його мешканців не володіє такими інформативними можливостями, як архів фонду Подільської Духовної консисторії. Історична цінність документів, укладених консисторією є значною, адже єпископи, церковнослужителі й працівники Духовної консисторії впродовж двох століть були найбільш наближеними до населення. Визначальні моменти людського життя – хрещення, одруження, поховання освячувалися церквою. Саме цими обставинами обумовлений той факт, що сьогодні архівні матеріали церковного походження є одним з основних джерел, з якого можна дізнатися важливі біо-

графічні відомості: імена, родинні зв'язки, риси характеру наших предків, а також відомості з різних сфер життя тих містечок і сіл, у яких вони проживали та про історичні події, які там відбувалися.

Відповідно до статті 105 Статуту, в церквах Подільської єпархії події народження, шлюбу та смерті вписувалися в метричні книги, що велися ще з другої половини XVII ст., у приходах Російської імперії. Функції архівного відділення полягали у прийманні та подальшому збереженні приходських примірників метричних книг, сповідальних та клірових відомостей, а також видачі метричних виписів, проведенні розслідування щодо пропущених у метричних книгах актових записів про народження, шлюб, смерть та наданні відповідей на запити різних осіб та установ [96, с. 136].

Окрім метрик та клірових відомостей, щоб уникнути розколу, у приходах велися сповідальні розписи, оскільки відмова від сповіді сприймалася як ознака розколу. Тому, з'явилася потреба в точному списку всіх парафіян, які під час Великого посту були чи не були на сповіді й Святому Причасті [102, с. 535].

Згідно статті 297, Статуту Духовних Консисторій, справи консисторії розподілялися на столи, відповідно до структурних функцій [101, с. 255]. Відомості, що стосуються міжконфесійних відносин та зміни релігійно-конфесійної приналежності надходили до розпорядчого столу (складовою якого була таємна частина), шлюбно-розвідного та судового. Розпорядчий стіл займався складанням та наданням термінових відомостей та звітів до Синоду, статистичного та історико-статистичного комітетів, нагороджував духовенство, наглядав за станом єпархії, отримував та контролював виконання наказів Св. Синоду про переміщення духовенства та чиновників консисторії, вів справи про висвячення, приймання, переміщення та звільнення духовенства у Кам'янецькому та Балтському повітах.

Також він акумулював відомості про кількість православного населення губернії [3, арк. 16; 4, арк. 18; 5, арк. 28], виділення коштів на будівництво церков і церковнопарафіяльних шкіл, відомості про перехід у православ'я та відхід від нього [6, арк. 22], про боротьбу із забобонами, про хрещення дітей православних батьків за католицьким обрядом [7, арк. 5], і справи про боротьбу з унією (1802-1833). У розпорядчому столі зберігалися відомості про призначення (або звільнення) службовців та священнослужителів на приходи й нагородження їх, а також рапорти священнослужителів.

Складовою розпорядчого стола була таємна частина (стіл 1), яка опікувалася питаннями розповсюдження, зміцнення та охорони православ'я на теренах єпархії. В результаті його діяльності у ньому накопичилися такі різновиди документів як: укази та розпорядження Св. Синоду, єпархіального архієрея [8, арк. 5], річні звіти єпархії про церкви [9, арк. 7], духовенство, сповідальні розписи, метрична статистика, листування секретаря стосовно кадрів, звіти про річні та свічні прибутки, журнали засідань та інше [97, с. 51]. Таємна частина містила справи про зміну різними особами віросповідання [10, арк. 4; 11, арк. 3; 12, арк. 45], шлюби православних за католицьким обрядом, звинувачення ксьондзів та інших осіб в насадженні католицизму й штундизму [13, арк. 10; 14, арк. 10; 15, арк. 12], статистичні відомості про кількість осіб, які прийняли православ'я [16, арк. 13; 17, арк. 49].

Шлюбно-розвідний стіл (стіл 2) займався справами розірвання шлюбу [18, арк. 38], дозволами на шлюб духовенству, підпискою на церковні книги та журнали для церков та монастирів, ревізією прибуткових і витратних монастирських книг, питаннями діяльності книжкових лавок. Вів справи рукоположення священників і дияконів, видавав дозвіл на шлюб дітям священників [19, арк. 20; 20, арк. 93], підданим інших держав [20, арк. 93; 21, арк. 4], та іновірцям [22, арк. 93]. Також до нього надходили клопотання щодо дозволу на другий шлюб [23, арк. 3; 24, арк. 15].

У результаті діяльності стола утворилися такі групи документів як: позови про розірвання шлюбу, скарги поміщиків на священників, котрі уклали шлюб між кріпаками без їх відома, про дозвіл на укладання шлюбу, про переміщення та звільнення чиновників духовної консисторії та духовних правлінь, списки духовенства для розміщення їх адрес у спеціально виданому «Адрес-календарі», розпорядження та рапорти про підписку книг релігійної тематики для церков та монастирів, прибутково-витратні книги монастирів та справи про їх ревізію та ін. [97, с.52].

Окрім документів вищестоящих державних і церковних установ (сенату, Св. Синоду, низки міністерств і відомств), історичних описів розповсюдження православ'я на теренах краю, матеріалів щодо будівництва церков, у фондї 315 зберігаються справи, що стосуються конфесійної та релігійної приналежності населення регіону, та її зміну. Наприклад, такі як:

– «Рапорти духовних правлінь єпархії про одержання ними указів консисторії, щодо порядку приєднання до православного віросповідання осіб інших вірувань» [25, арк. 30; 26, арк. 8];

– «Про приєднання до православного віросповідання мешканців єпархії за 1803-1804 рр.» [27, арк. 60; 28, арк. 10];

– «Рапорти мешканців сіл Кам'янецького повіту католицького віросповідання про їх приєднання до православного віросповідання» [29, арк. 78; 30, арк. 10];

– «Рапорти духовних правлінь і журнали засідань консисторії про хрещення дітей за католицьким обрядом особами православного віросповідання» [31, арк. 34,5; 32, арк. 10; 33, арк. 12];

- «Список осіб, які перейшли з православного віросповідання в католицизм по єпархії» [34, арк. 14; 35, арк. 2; 36, арк. 3];
- «Відомості про старообрядців, розкольників і їх церкви, каплиці та скити по губернії за 1837 рік» [37, арк. 4,5];
- «Рапорти благочинних про наявність в їх округах уніатських священників, каплиць і списки уніатів» [38, арк. 30; 39, арк. 22];
- «Про порядок приєднання до православного віросповідання євреїв, з видачею їм одноразової допомоги від церкви» [40, арк. 6,5];
- «Відомості церков, сіл і хуторів, населення яких з унії приєдналися до православного віросповідання по колишній Брацлавській губернії» [41, арк. 8; 42, арк. 14; 43, арк. 2,5];
- «Про приєднання до православного віросповідання різних осіб із інших вір» [45, арк. 2,5; 52, арк. 1,5; 53, арк. 1,5; 48, арк. 74].

На основі огляду справ 315 фонду, Державного архіву Хмельницької області, документи й матеріали, що торкаються проблематики міжконфесійних взаємовідносин та їх трансформації, можна класифікувати за типово-видовою ознакою:

1. Перехід до православ'я представників християнських конфесій та релігійних меншин, що проживали на території Поділля:

- укази Священного синоду, журнали засідань консисторії щодо порядку приєднання до православ'я [67, арк. 2,5; 68, арк. 164; 69, арк. 124; 70, арк. 112,5];
- справи, що розкривають питання переходу до православної віри католиків [44, арк. 12];
- справи, що розкривають питання переходу до православної віри іудеїв [45, арк. 2,5; 46, арк. 8];
- справи, що розкривають питання переходу до православної віри лютеранів, іудеїв і старообрядців [52, арк. 1,5; 53, арк. 1,5];
- справи, що розкривають питання переходу до православної віри греко-католиків [48, арк. 74; 49, арк. 48,5; 50, арк. 44; 51, арк. 1,5];

2. Перехід у християнські конфесії та іудейську релігію населення регіону православного віросповідання:

- справи, що розкривають питання переходу із православної віри у католицизм [54, арк. 16; 55, арк. 10,5; 56, арк. 28,5];
- справи, що розкривають питання переходу із православної віри у старообрядництво [57, арк. 51,5; 58, арк. 28,5; 59, арк. 40,5];
- справи, що розкривають питання переходу із православної віри до іудаїзму [47, арк. 4,5];

3. Справи, що розкривають питання міжконфесійних взаємовідносин у державній, господарсько-побутовій та сімейно-родинній сфері:

- питання віросповідання та релігійної приналежності солдат у російських військових загонах на Подільщині [92, арк. 2,5; 93, арк. 12; 94, арк. 2];
- про заборону євреям приймати на роботу людей православного віросповідання [83, арк. 2; 84, арк. 2];
- правила хрещення за католицьким обрядом людей православного віросповідання та їх порушення [60, арк. 8,5];
- правила вінчання православних із католиками та іновірцями та їх порушення [20, арк. 93; 61, арк. 4; 62, арк. 4,5; 63, арк. 21,5; 64, арк. 10; 65, арк. 74,5; 66, арк. 60].
- прохання про розірвання й відновлення шлюбу (з різних причин) між представниками різних конфесій [77, арк. 10,5];
- підписки представників християнських конфесій про виховання дітей у православної вірі [78, арк. 14; 79, арк. 4; 80, арк. 24,5; 81, арк. 62];
- про виховання дітей за католицьким обрядом [82, арк. 2,5];
- справи, що розкривають міжконфесійні стосунки на рівні конфесійно-обрядових взаємовідносин (іконошанування, поява «чудотворних ікон» і цілющих джерел та ін.) [71, арк. 8; 72, арк. 14,5; 73, арк. 24,5; 74, арк. 10; 75, арк. 2,5; 76, арк. 14];
- справи, що розкривають міжконфесійні стосунки на рівні побутово-будівельної сфери: надання дозволу на будівництво костелів, каплиць, часовень, представникам християнських конфесій Поділля православною консисторією [85, арк. 2,5; 86, арк. 4; 87, арк. 4; 88, арк. 30; 89, арк. 5,5; 90, арк. 6,5; 91, арк. 3].

Отже, розглянутий, систематизований, проаналізований і використаний комплекс архівних документів і матеріалів дозволяє розглянути питання міжконфесійних відносин та їх трансформації крізь призму духовно-релігійної сфери. Показати й розкрити суть і зміст імперської та синодальної політики царського уряду, щодо християнських конфесій краю й релігійних меншин.

Більш системно справи даної проблематики згруповано у фонді 315 «Подільська духовна консисторія», що стосуються проблеми міжконфесійних трансформацій у духовно-релігійній та господарсько-побутовій сфері. Оглянуті справи засвідчують численні факти змін конфесійної та

релігійної приналежності подолян, конфесійні протистояння між православними християнами і римо-католиками, про часті таємні переходи жителів із православної у католицьку віру. Таким чином, побіжний огляд справ кінця XVIII – середини XIX ст., фонду Подільської духовної консисторії показав, що результати її діяльності відклалися у створенні багаточисельного консисторського архіву (13508 од. зб.), який відображає регіональну специфіку міжконфесійних стосунків, організацію церковного життя й адміністративного управління краю.

Список використаних джерел:

1. Блажевич Ю. Джерельна основа релігійної історії Поділля (кінець XVIII – початок XX ст.) // Педагогічний дискурс. 2013. № 15. С. 62-66.
2. Державний архів Хмельницької області (далі ДАХМО). Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 775. О структурном построении и функциях Подольской духовной консистории, 2 апреля 1862 г. – 12 июля 1862 г., 6 арк.
3. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 655. Ведомости о церквах, народонаселении и духовенстве по уездам Подольской епархии за 1860 г. – 1860 г., 16 арк.
4. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 658. Статистические сведения о количестве приходов, священников, прихожан по уездам епархии за 1859 г. 11 апреля 1860 г. – 18 апреля 1860 г., 18 арк.
5. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 723. Статистические ведомости о количестве родившихся, вступивших в брак и умерших по уездам Подольской епархии за 1860 г. 10 января 1861 г. – 27 января 1861 г., 28 арк.
6. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1. Ведомости церквей, сел и деревень население которых из унии присоединилось к православному вероисповеданию по бывшей Брацлавской губернии. 1795 г., 22 арк.
7. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 730. Переписка с городничим городом Хмельник о назначении представителя консистории, для участия в ведении следствия по обвинению ксендзов с. Мохновцы в присоединении к римско-католическому вероисповеданию детей врага Зарембы. 20 марта 1861 г. – 12 мая 1861 г., 5 арк.
8. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1413. Рапорты священников и подписки разных лиц о присоединении к православному вероисповеданию из лютеранства. 6 июля 1855 г. – 7 июля 1855 г., 5 арк.
9. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1096. Рапорты духовных правлений епархии о получении ими указов консистории о порядке присоединения к православному вероисповеданию лиц из других вер. 16 сентября 1799 г. – 20 октября 1799 г., 7 арк.
10. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1089. О присоединении к православному вероисповеданию униатского священника Юркевича. 25 февраля 1795 г. – 3 июля 1806 г., 4 арк.
11. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1092. О присоединении к православному вероисповеданию еврея Бениовича Ш. 11 мая 1798 г. – 12 января 1801 г., 3 арк.
12. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1101. О присоединении к православному вероисповеданию разных лиц из других вер. 12 марта 1801 г. – 4 декабря 1801 г., 45 арк.
13. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1160. По обвинению ксендза м. Красного Ямпольского уезда Кречковского в совершении католического обряда крещения над крестьянкой Петровой православного вероисповедания. Без разрешения консистории. 9 апреля 1832 г. – 9 декабря 1842 г., 10 арк.
14. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1161. О крещении детей по католическому обряду дворянином православного вероисповедания Чайковским и крестьянином Ковалевым. 14 августа 1832 г. – 1 марта 1833 г., 10 арк.
15. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1162. Рапорты духовных правлений Подольской епархии и журналы заседаний консистории о крещении детей по католическому обряду лицами православного вероисповедания. 27 августа 1832 г. – 14 марта 1833 г., 12 арк.
16. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1193. О присоединении к православному вероисповеданию жителей епархии за 1839 г. 12 марта 1839 г. – 31 января 1840 г., 13 арк.
17. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1197. О переходе разных лиц православного вероисповедания и униатов Гайсинского уезда в католицизм. 7 сентября 1839 г. – 6 июля 1840 г., 49 арк.
18. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1756. О двоебрачии дворянки Врублевской Марианны, принявшей православное вероисповедание. 22 июня 1814 г. – 12 мая 1857 г., 38 арк.
19. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 2029. Репорты благочинных, подписки священников с обязательствами не венчать католиков с лицами православного вероисповедания без метрической выписи, присланных ксендзами. 27 февраля 1858 г. – 18 декабря 1858 г., 20 арк.
20. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1905. О разрешении вступать в брак французскому подданому Жульвену с дочерью умершего священника с. Кокуляр, Ольгопольского уезда. 31 мая 1852 г. – 30 июня 1860 г., 93 арк.

21. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1924. Тоже жителю г. Винниці, италіянському подданному Мараску Ф. Ф. с русской подданной Попеловой Е. 17 декабря 1853 г. – 9 января 1853 г., 4 арк.
22. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1905. О разрешении вступать в брак французскому подданому Жульвену с дочерью умершего священника с. Кокуляр, Ольгопольского уезда. 31 мая 1852 г. – 30 июня 1860 г., 93 арк.
23. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1907. По ходатайству дворянки г. Винниці Хабовской Люцины о разрешении ей вступать во 2-й брак с лицом православного вероисповедания. 18 июля 1852 г. – 28 июля 1852 г., 3 арк.
24. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1923. Тоже (о разрешении вступать во 2-й брак) дворянину с. Козадавинец, Ушицкого уезда Тржецецкому с Доброральской С. 7 декабря 1853 г. – 18 августа 1858 г., 15 арк.
25. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1192. Репорты священников, прошения и подписки лиц присоединившихся к православному вероисповеданию по церквам Подольской епархии и журналы заседаний консистории по этому вопросу. 20 января 1839 г. – 29 ноября 1839 г., 30 арк.
26. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1096. Рапорты духовных правлений епархии о получении ими указов консистории о порядке присоединения к православному вероисповеданию лиц из других вер. 16 сентября 1799 г. – 20 октября 1799 г., 8 арк.
27. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1112. О присоединении к православному вероисповеданию жителей епархии за 1803-1804 г. 21 апреля 1803 г. – 17 января 1805 г., 60 арк.
28. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1114. О присоединении к православному вероисповеданию жителей Ольгопольского и Ушицкого уездов. 12 сентября 1804 г. – 30 января 1806 г., 10 арк.
29. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1120. О присоединении к православному вероисповеданию лиц других вер. 10 февраля 1809 г. – 7 марта 1811 г., 78 арк.
30. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1126. Прощения разных лиц о присоединении их к православному вероисповеданию. 16 мая 1814 г. – 22 октября 1815 г., 10 арк.
31. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1150. О крещении детей православных родителей католическим ксендзом м. Тинной Ушицкого уезда. 25 ноября 1825 г. – 11 августа 1833 г., 35 арк.
32. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1161. О крещении детей по католическому обряду дворянином православного вероисповедания Чайковским и крестьянином Ковалевым. 14 августа 1832 г. – 1 марта 1833 г., 10 арк.
33. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1162. Рапорты духовных правлений Подольской епархии и журналы заседаний консистории о крещении детей по католическому обряду лицами православного вероисповедания. 27 августа 1832 г. – 14 марта 1833 г., 12 арк.
34. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1174. О переходе крестьян с. Гнаткова, Ямпольского уезда из православного вероисповедания в католицизм. 22 апреля 1835 г. – 29 февраля 1836 г., имеются документы 1834 г. 14 арк.
35. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1177. Репорт священника Шостацкого и журнал заседания консистории о переходе из православного вероисповедания в католицизм некоторых жителей сел Проскуровского уезда. 29 ноября 1836 г. – 5 декабря 1836 г., 2 арк.
36. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1206. О переходе жителей с. Череповки, Проскуровского уезда Лозинских Иосифа и Стефана из православного вероисповедания в католицизм. 26 июня 1840 г. – 27 июля 1840 г., 3 арк.
37. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1187. Ведомости о старообрядцах, раскольниках и их церквах, часовнях и скитах по губернии за 1837 г. 11 января 1838 г., 5 арк.
38. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1199. Репорты благочинных о наличии в их округах униатских священников, каплиц и списки униатов. 29 июля 1839 г. – 24 мая 1840 г., 30 арк.
39. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1205. Репорты духовных правлений со сведениями об униатах и униатских священниках, списки прихожан-униатов. 5 февраля 1840 г. – 30 апреля 1840 г., 22 арк.
40. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1216. О порядке присоединения к православному вероисповеданию евреев, с выдачей им единовременного пособия от церкви. Январь 1842 г. – 12 февраля 1843 г., 7 арк.
41. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1703. О проведении следствия над лицами, перешедшими из одного вероисповедания в другое. 6 марта 1869 г. – 8 апреля 1869 г., 8 арк.
42. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1667. Репорты благочинных и подписки лиц. Присоединившихся к православному вероисповеданию из других вер по Брацлавскому уезду за 1866 г. 5 января 1867 г. – 21 января 1867 г., 14 арк.
43. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1569. О присоединении к православному вероисповеданию жителей Брацлавского уезда. 16 июня 1862 г. – 24 января 1863 г., 3 арк.
44. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1241. Переписка с Каменецкой римско-католической духовной консисторией, репорты благочинных округов епархии о представлении

списков лиц подлежащих исключению из католицизма, как ранее принадлежавшие к присоединенной к православию, унии. 12 февраля 1843 г. – 7 ноября 1844 г., 12 арк.

45. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1152. О присоединении к православному вероисповеданию еврея Шеверя Я. А. 10 февраля 1830 г. – 17 марта 1832 г., 3 арк.

46. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1593. О присоединении к православному вероисповеданию еврея Мильштейна А. М. 22 января 1863 г. – 25 мая 1864 г., 8 арк.

47. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1655. По обвинению отставного рядового Никифорова Павла Никифоровича в переходе из православного вероисповедания в иудейскую веру. 12 июля 1866 г. – 10 мая 1867 г., 5 арк.

48. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1178. О присоединении к православному вероисповеданию греко-униатского священника Чацкого. 9 июня 1837 г. – 12 марта 1841 г., 74 арк.

49. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1197. О переходе разных лиц православного вероисповедания и униатов Гайсинского уезда в католицизм. 7 сентября 1839 г. – 6 июля 1840 г., 49 арк.

50. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1. Ведомости церквей, сел и деревень население которых из унии присоединилось к православному вероисповеданию по бывшей Брацлавской губернии. 1795 г., 44 арк.

51. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1645. О воспитании своих детей по православному вероисповеданию супругами римско-католического вероисповедания Сыровицких: Марией и Станиславом. 17 ноября 1865 г. – 17 декабря 1865 г., 1,5 арк.

52. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1637. О нежелании старообрядцев с. Барских Чемерис, Могилевского уезда присоединиться к православному вероисповеданию. 11 января 1865 г. – 5 марта 1865 г., 1,5 арк.

53. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1572. По ходатайству священника с. Семенов, Брацлавского уезда Сольского Василия о разрешении ему провести агитацию среди старообрядцев с. Сорокодуб с целью присоединения их к православному вероисповеданию. 15 марта 1862 г. – 16 апреля 1862 г., 1,5 арк.

54. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1212. О переходе жителя с. Климашевки, Проскуровского уезда Гаевского Андрея из православного вероисповедания в католицизм. 11 сентября 1841 г. – 15 мая 1845 г., 16 арк.

55. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1224. О переходе детей дворянина Ясинского и однодворца Кропивницкого из православного вероисповедания в католицизм. 9 января 1842 г. – 31 августа 1842 г., 10,5 арк.

56. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1301. О переходе из православного вероисповедания в католицизм крестьян с. Климашевки, Проскуровского уезда Маркевича А. и Кчевского А. 8 июля 1847 г. – 27 сентября 1869 г., 29 арк.

57. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1307. По обвинению Воронина (Дубовецкого) Кирилла в переходе из православного вероисповедания в секту старообрядцев. 14 декабря 1847 г. – 20 декабря 1866 г., 51,5 арк.

58. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1326. По обвинению жителя г. Балты Федоровского Дмитрия в переходе из православного вероисповедания в раскол и в сожительстве с Гуменовою П. 22 января 1848 г. – 4 ноября 1849 г., (имеются документы 1846 г.), 29 арк.

59. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1491. О переходе мещанина г. Ольгополя Черкасова Никиты с семьей из православного вероисповедания в раскол. 9 июня 1859 г. – 19 января 1867 г., 41 арк.

60. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1364. По обвинению ксендза Морша в крещении крестьянки с. Шлишковец, Могилевского уезда Шванчишиной Т. православного вероисповедания по латинскому обряду. 11 июля 1851 г. – 9 января 1852 г., 9 арк.

61. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1383. По обвинению ксендза м. Солобковец, Ушицкого уезда Винчу в совершении брачного обряда между писарем из крестьян православного вероисповедания Бржозиким И. и дворянкой католического вероисповедания и др. без разрешения консистории. 15 февраля 1852 г. – 15 апреля 1852 г., 4 арк.

62. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1400. О запрещении крестьянам православного вероисповедания вступать в брак с католиками. 2 ноября 1854 г. – 6 апреля 1855 г., 4,5 арк.

63. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1674. Репорты благочинных Летичевского уезда и списки католиков, вступивших в брак с лицами православного вероисповедания, подписки католиков о воспитании детей в православной вере. 7 января 1867 г. – 28 января 1867 г., 21,5 арк.

64. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1646. По обвинению викария ксендза Барского костела Гундера о повенчании по католическому обряду крестьянки Вяэловской Екатерины православного вероисповедания. 2 марта 1865 г. – 21 февраля 1866 г., 10 арк.

65. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1552. О препятствовании ксендза м. Ямполь Вышинского и других вступлению в брак католиков с лицами православного вероисповедания. 21 января 1861 г. – 4 сентября 1864 г., 75 арк.

66. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1549. О бракосочетании иноверцев с лицами православного вероисповедания. 14 января 1861 г. – 25 февраля 1861 г., 60 арк.

67. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1563. Указ Св. Синода (копія) и журнал засідання консисторії о порядку присоединения к православному вероисповеданию. 27 марта 1862 г. – 18 июня 1862 г., 3 арк.
68. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 31. Указы Св. Правительствующего Синода за 1800 г. 6 февраля 1800 г. – 19 января 1801 г., 164 арк.
69. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 34. Указы Св. Правительствующего Синода за 1801 г. 2 февраля 1801 г. – 18 января 1802 г., 124 арк.
70. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 37. Указы Св. Правительствующего Синода за 1802 г. 8 февраля 1802 г. – 24 января 1803 г., 113 арк.
71. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 49. О передаче на хранение в Каменецкий кафедральный собор иконы, объявленной «чудотворной». 9 октября 1803 г. – 5 ноября 1803 г., 8 арк.
72. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 208. Об исследовании воды в колодце села Росош Проскуровского уезда, которая объявлена крестьянами имеющей «целебные» свойства. 16 ноября 1829 г., 15 арк.
73. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1113. О найденной у жителя села Цилюховки Гайсинского уезда Могилы Павла «чудотворной» иконы. 22 мая 1803 г. – 18 января 1805 г., 25 арк.
74. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1142. О передаче Летичевским духовным правлением в Каменецкий кафедральный собор на хранение иконы объявленной «чудотворной». 22 ноября 1821 г. – 19 марта 1827 г., 10 арк.
75. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1145. О закрытии колодца в с. Джурино, Гайсинского уезда, признаваемого «чудотворным». 2 октября 1822 г. – 11 октября 1823 г., 3 арк.
76. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1147. О распространении суеверных слухов о якобы «чудотворной иконы» в с. Залужье Гайсинского уезда у крестьянина Пиопика Ивана. 19 декабря 1824 г. – 20 октября 1825 г., 14 арк.
77. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1380. По ходатайству старообрядца Лахтина о разрешении возобновить расторгнутый брак с бывшей женой Лахтиной Прасковией, принявшей православное вероисповедание. 3 апреля 1852 г. – 30 октября 1852 г., 11 арк.
78. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1693. Подписки лиц католического вероисповедания, вступающих в брак с лицами православного вероисповедания о воспитании детей по православному религиозному обряду за 1867 г. 8 января 1868 г. – 22 июня 1868 г. 14 арк.
79. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1673. Подписки лиц католического вероисповедания по Винницкому уезду, вступивших в брак с лицами православного вероисповедания и о воспитании детей по православным религиозным обрядам. 9 января 1867 г. – 21 января 1867 г. 4 арк.
80. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1595. Рапорты благочинных о католиках, вступивших в брак с православными и подписки их о воспитании детей в православной вере. 4 июля 1863 г. – 20 июля 1863 г., 25 арк.
81. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1495. Подписки лиц католического вероисповедания, вступающих в брак с лицами православного вероисповедания о воспитании детей по православным религиозным обрядам, ведомости и репорты священников по этому вопросу. 2 марта 1860 г. – 23 июля 1860 г., 62 арк.
82. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1692. Тоже Кричковского Ивана в воспитании своего сына по католическому обряду. 4 июля 1868 г. – 9 августа 1868 г., 3 арк.
83. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1659. О запрещении жителям еврейской национальности содержать в своем хозяйстве лиц православного вероисповедания. 16 июня 1867 г. – 2 июля 1867 г., 2 арк.
84. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1498. О запрещении жителям еврейской национальности г. Каменца содержать в своем хозяйстве лиц православного вероисповедания. 21 июля 1860 г. – 9 августа 1860 г., 2 арк.
85. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1629. О постройке раскольниками в с. Барских Чиримисах деревянной часовни. 28 декабря 1864 г. – 5 марта 1865 г., 2,5 арк.
86. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1584. О запрещении католикам сооружать кресты и статуи на дорогах, без разрешения епархиального управления. 22 марта 1862 г. – 23 апреля 1862 г., 4 арк.
87. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1585. О постройке и починке зданий в Куриловских раскольнических скитах. 31 декабря 1862 г. – 23 ноября 1863 г., 4 арк.
88. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1560. О закрытии старообрядческой часовни в с. Великой Косницы Ямпольского уезда в доме Кузминских. 5 января 1861 г. – 15 января 1865 г., 30 арк.
89. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1561. О ходатайстве помещика Дзержка Генриха о разрешении ему построить в с. Высший Ольчедаев, Могилевского уезда, римскокатолическую каплицу. 20 февраля 1861 г. – 6 июля 1861 г., 5,5 арк.
90. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1562. По ходатайству помещика Залевского Александра о разрешении построить в м. Кузмине, Проскуровского уезда костел. 5 января 1861 г. – 2 июня 1861 г., 7 арк.

91. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1515. О разрешении построить лютеранскую кирху в г. Каменце-Подольском. 7 марта 1860 г. – 5 апреля 1860 г., 3 арк.
92. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1594. О порядке делопроизводства о состоящих на военной службе раскольников и других лиц, присоединившихся к православному вероисповеданию. 20 ноября 1863 г. – 7 декабря 1863 г., 2,5 арк.
93. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1559. Об установлении вероисповедания отпускного рядового с. Малых Крутцов, Винницкого уезда Боричка. 24 июля 1861 г. – 30 ноября 1861 г., 12 арк.
94. ДАХМО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1527. О назначении представителя консистории для участия в проведении следствия по обвинению штабс-капитана Рольского в высказывании против православного вероисповедания. 9 июня 1861 г. – 16 июня 1861 г., 2 арк.
95. Державні архіви Хмельницької області: путівник. Хмельницький: Хмельницька міська друкарня, 2005. 474 с.
96. Лях Г. Документальні комплекси архівного та реєстраційного відділень Подільської духовної консисторії (1795-1922 рр.): ступінь збереженості та інформаційний потенціал // Архіви України. 2015. № 5-6. С. 129-145.
97. Лях Г. Подільська Духовна Консисторія (1795-1920): структурна класифікація документів фонду Держархіву Хмельницької області // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. 2016. № 9. С. 49-55.
98. Полное собрание законов Российской империи. СПб.: Типография II Отделения Собственной ЕИВ Канцелярии, 1789. Собр. I. Т. 23. № 16739-17529. С. 969.
99. Полное собрание законов Российской империи. СПб.: Типография II Отделения Собственной ЕИВ Канцелярии, 1841. Собр. I. Т. 16. № 14141-14986. С. 221-263.
100. Полное собрание законов Российской империи. СПб.: Типография II Отделения Собственной ЕИВ Канцелярии, 1869. Собр. I. Т. 44. № 46610-47357. С. 962.
101. Полное собрание законов Российской империи. СПб.: Типография II Отделения Собственной ЕИВ Канцелярии, 1869. Собр. I. Т. 16. № 1246.
102. Суворов Н. Учебник церковного права. Москва: 5-е изд. А. А. Карцев, 1913. 535 с.

Summary. *The article is devoted to the review of the cases of the fund 315, the State Archives of Khmelnytsky region, which reveal the problem of interfaith transformations in Podillya kin. XVIII – ser. XIX century. Considered, systematized, analyzed and used a set of archival documents and materials allows us to consider this problem at the spiritual, religious and economic level. The reviewed cases testify to numerous facts of changes in the confessional and religious affiliation of the Podolians, confessional confrontations between Orthodox Christians and Roman Catholics, and the frequent secret conversions of the inhabitants from the Orthodox to the Catholic faith.*

Key words: *archive department; fund, consistory; registration office; tables; documents; affairs; information, interfaith transformations.*

УДК 930.25:002.1(055)

О. Г. Гула

Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства
ORCID: 0000-0001-5437-9042

ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ АРХІВНИХ УСТАНОВ У ПРОЦЕСІ РОЗШИРЕННЯ ДОСТУПУ ДО ДОВІДКОВОГО АПАРАТУ: АНАЛІЗ ТА СТРУКТУРИЗАЦІЯ

Анотація. *Проаналізовано офіційні сайти окремих зарубіжних архівних установ, структуровано інформацію з них та виокремлено особливості підходів щодо створення довідкових видань, довідкових електронних баз даних та надання широкого доступу до них.*

Ключові слова: *архівна установа, довідковий апарат, досвід, підготовка, доступ.*

Одним із важливих завдань, що в умовах карантинних заборон та обмеженого доступу до приміщень архівних установ актуалізувалося в науковому середовищі, стало забезпечення якомога ширшого доступу користувачів до довідкового апарату архівів, складовою частиною якого є архівні довідники та довідкові електронні бази даних. Вони покликані віддзеркалювати змістове наповнення архівних фондів та демонструвати необхідну дослідникові інформацію у стислому та зручному для швидкого пошуку вигляді, тому інформація в них структурована за певними параметрами: предметом, темою, хронологією, ім'ям тощо.

Загалом же, довідники формуються відповідно до розроблених загальних міжнародних архівних стандартів, гармонізованих відповідно до потреб архівної системи тієї чи іншої країни: ISAD (G)

(1999) [6] – загальний міжнародний стандарт описування архівних документів; ISAAR (CPF) (2004) [5] – міжнародний стандарт архівних нормативних записів для інституцій, приватних осіб та родин (фондоутворювачів); ISDF (2007) [7] – міжнародний стандарт описування ділових функцій і адміністративної діяльності фондоутворювача; ISDIAH (2008) – міжнародний стандарт описування установ, що зберігають архівні фонди [8].

Останніми роками на міжнародному рівні активно обговорюється питання заміни чотирьох розроблених стандартів єдиним стандартом «Документи в контекстах» (Records in Contexts, RiC) [2], створюються різноманітні пробні версії складових цього продукту та пропонується висловлювати зауваження і пропозиції щодо його покращення.

Архівні установи для дослідження обиралися за принципом доступності, відкритості для користування довідкових видань та довідкових електронних баз даних. Відповідно до цього було проаналізовано сайти архівних установ Хорватії, Польщі, Канади, Великої Британії.

Архівна система Республіки Хорватія складається із Хорватського державного архіву (ХДА), що є центральною архівною установою держави та архівних установ у великих містах (Задар, Вуковар, Рієка, Дубровник та ін.), недержавних архівних установ, архівних фондів бібліотек, музеїв, релігійних товариств, органів державної влади, інститутів. Проаналізовано доступні тематичні путівники по архівах. Встановлено, що описи фондів і колекцій путівників унормовані відповідно до рекомендацій ISAD (G) та доповнені відповідно до виданого раніше Огляду архівних фондів і колекцій Республіки Хорватія (2006) [9].

Хорватські архівні установи, встановлюючи та розширюючи міжнародні контакти, є членами різноманітних міждержавних галузевих організацій, платформ, центрів, проектів (Monasterium, Topoteka, Acta Croatica). У відповідності з цим і розроблюються тематичні онлайн-довідники, путівники, інші інформаційні матеріали, що розміщуються на офіційних сайтах архівних установ та відкриті для користувачів.

У Республіці Польща головною установою, що координує діяльність усіх архівів є Генеральна Дирекція польських архівів. Ця установа слідкує за процесом оцифрування польськими архівами документів та розширенням доступу до них. Виконавцями встановлено, що ціла низка архівних документів з історії Польщі знаходиться в США в Польському музеї Америки. Для інформування усіх зацікавлених співробітниками музею та представниками польської архівної служби у 2019 р. було розроблено Путівник по архівних колекціях Польського музею Америки [4]. Архівні документи музею поділено на 3 блоки – польські організації та інституції, особисті листи та колекції і архівні колекції і фонди ПМА. Путівник включає також ілюстрації, покажчик імен (за абеткою), покажчик організацій та інституцій (за абеткою). Інформація про колекції структурована за номерами колекцій, містить назву на 2-х мовах (польській і англійській), дати початку і закінчення, обсяг колекції, повідомлення про вид та мову документів.

Загалом аналіз усіх путівників, розміщених на сайтах державних архівів Польщі показав, що їхня структура є однаковою, бо її було затверджено для використання наказами Генеральної Дирекції польських архівів. Проте, деякі Путівники додатково доповнені картами місцевості, містять резюме англійською, німецькою, російською мовами, список скорочень, алфавітний перелік назв організацій, об'єднань та окремих документів, індекси особових та географічних назв, бібліографію. Наприкінці видань – фотографії із зображеннями окремих архівних документів.

Електронні бази даних були структуровані в один загальний проект «Шукай в архівах». На цій платформі міститься велика кількість відсканованих архівних матеріалів з різноманітних тем. Описова стаття кожної окремої теми – невелика, кількома реченнями охарактеризовано проблематику зібраних у ній документів. Документи знаходяться у вільному доступі для користувачів.

У Великій Британії центральним органом в архівній сфері є Національний Архів. На його сайті – низка Путівників з різних тем. Насамперед це – структуровані за тематикою групи документів: сімейна історія, Перша світова війна, Друга світова війна, військові, соціальна і культурна історія, політична і економічна історія, криміналітет, суди, в'язниці, іноземна та колоніальна історія, землі і карти, середньовічна та історія нового часу, он-лайн колекції, записи для поточних юридичних питань.

У 2018 р. було опубліковано Путівник по архівуванню персональних даних [3], що дає змогу людям контролювати безпеку своїх персональних даних. Люди мають право знати, чому їхні дані почали використовуватись та можуть вимагати їх виправлення чи видалення. Контролером даних є особа (фізична чи юридична особа, компанія) яка визначає, чому саме так мають оброблятися персональні дані.

У Канаді за розвиток архівної сфери та збереження документальної спадщини відповідає Канадська Рада архівів та державна організація – Бібліотека та Архів Канади. Тут успішно функціонує офіційний архівний портал [1] по фондах канадських архівів, пошук на якому здійснюється за організаціями, описами, темами, окремими документами.

Організацією створено бази даних, де вміщено інформацію про життя та діяльність відомих канадців, зібрано матеріал щодо канадських аборигенів, оцифровано та згруповано за тематикою історичні музичні записи.

Розроблено цілу низку архівних колекцій, які згруповано за тематикою (легенди в житті та мистецтві, приватні записи, канадські герої, тощо) та інформацію з них архівовано. Її можна отримати, скориставшись активним лінком на сайті організації.

У друкованих довідниках Канади теми іноді визначаються власне архівними матеріалами, накопиченими впродовж тривалого часу та присвяченими одному об'єкту, події, явищу (наприклад, Королівський літаючий корпус, Канадські патенти тощо), а іноді мають більш загальний характер (наприклад, спогади, листування, еміграція). Матеріали описуються кодами та цифрами, що називаються номери приєднання і являють собою присвоєні номери, що складаються з GR (для державних записів) або PR (для приватних записів), та року передачі записів PAA, потім – унікальне, чотиризначне число. Номери доступу є важливими для пошуку та доступу до записів.

Структура описової статті в канадських електронних довідниках, які формуються за тематичним принципом, дещо інша: історія події, якій присвячено довідник; пошукова стратегія та поради; вибрані архівні записи, що стосуються теми довідника (фонди урядові, міністерств, відомств) – конкретні та загальні посилання; бібліографія, що стосується теми довідника.

Вся інформація описової статті подається розширено і детально, особливо першої частини, що стосується відображення події чи явища, якому присвячено довідник. Інформацію доповнюють архівні фотокартки, зображення, графічні карти і плани, тощо. Пошукова стратегія та поради включає детальний покроковий опис опцій, які повинен зробити дослідник для віднайдення повної, детальної інформації щодо тієї чи іншої теми.

Цікавим видається те, що канадські довідники не містять покажчиків. Зокрема, наприкінці видання вміщено бібліографію, проте алфавітний чи географічний покажчики відсутні. Це пов'язано із фактом, що кожному фонду присвоєно специфічний номер і саме за цим номером, вказаним при описі, можна дізнатися більше про його документи і їхні характеристики.

Таким чином, аналіз довідкових видань, доступних на сайтах Польщі, Великобританії, Хорватії, Канади показав, що архівні довідники, путівники формуються тут насамперед у відповідності із вимогами, прописаними на міжнародному рівні і унормованими у відповідності з особливостями та потребами кожної з країн. Спільною характеристикою усіх довідкових видань є їх структуризація за хронологічним чи тематичним принципом. Зазвичай, описові статті у он-лайн довідниках, на відміну від друкованих, є значно інформативнішими та більшими за обсягом. Проте, у хорватських он-лайн довідниках навпаки, подано лише короткі повідомлення загального змісту, що описують тематику об'єднаних тут архівних документів. Структура опису архівних фондів у довідниках загалом подібна та містить такі структурні елементи, що розкривають наповненість фонду: назва, крайні дати документів, коротка характеристика змісту, розмір, стан оцифрування. Іноді тут містяться додаткові відомості про мову документів, можливість доступу до них та наявність їх детального опису у друкованих довідниках.

Усі проаналізовані архівні установи широко залучаються до міжнародних галузевих платформ, проєктів, що допомагає унормовувати структуру архівних довідкових видань, відповідно до міжнародних вимог, консолідувати співпрацю щодо розширення доступу до он-лайн довідників та можливості інших країн, в тому числі й України, переймати позитивний досвід у цій галузі.

Список використаних джерел:

1. Archives Kanada. URL: <http://www.archivescanada.ca/>
2. Clavaud F. News on Records in Contexts standard. June 2020. URL: <https://www.ica.org/en/news-on-records-in-contexts-standard>
3. Guide to archiving personal data. The National Archives. 2018. 45 p. URL: <https://www.nationalarchives.gov.uk/documents/information-management/guide-to-archiving-personal-data.pdf>
4. Guide to the Polish Museum of America Archives collections / edited by Edyta Targońska. Warsaw: The Head Office of the State Archives; Chicago: The Polish Museum of America, 2019. 380 p.
5. ISAAR (CPF). International Standard Archival Authority Record for Corporate Bodies, Persons and Families. Second Edition. The ICA Committee on Descriptive Standards. Adopted Canberra, Australia, 27-30 October 2003 / International Council on Archives. 2004. 70 p.
6. ISAD (G): Основной международный стандарт архивного описания: принят Комитетом по стандартам описания, Стокгольм, Швеция, 19-22 сентября 1999 года: [перевод с английского] // Междунар. совет архивов; гл. ред. пер.: Жабко Е. Д. – 2-е изд. Санкт-Петербург : Президентская библиотека имени Б. Н. Ельцина, 2011. 247 с.
7. ISDF. International Standard for Describing Functions First Edition Developed by the Committee on Best Practices and Standards Dresden, Germany, 2-4 May 2007 // International Council on Archives. 2007. 78 p.
8. ISDIAH. International Standard for Describing Institutions with Archival Holdings. First edition. Developed by the Committee on Best Practices and Standards London, United Kingdom, 10-11 March 2008 // International Council on Archives. 2008. 105 p.
9. Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske, T. 1. Red. Josip Kolanović. Hrvatski državni arhiv. 2006. 2556 s.

Summary. *The official websites of some foreign archival institutions are analyzed, information from them is structured and the peculiarities of approaches to the creation of reference publications, reference electronic databases and providing wide access to them are singled out.*

Key words: *archival institution, reference apparatus, experience, preparative, access.*

УДК 930.2:[902:378.4(477.43-21)КПНУ

В. А. Гуцал

*Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
ORCID: 0000-0002-1122-7273*

А. Ф. Гуцал

*Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
ORCID: 0000-0003-1027-0461*

КІНОПЛІВКИ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ АРХЕОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

Анотація. *У статті розглядаються оцифровані хронікально-документальні документи на яких зафіксована робота Подільської археологічної експедиції впродовж другої половини ХХ ст., що зберігаються у фондах архіву науково-дослідної лабораторії археології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.*

Ключові слова: *архів, джерела, кіноплівки, археологія, експедиція.*

Історія створення на базі Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту (далі К-ПДПІ) археологічної експедиції розпочалась у 1963 р., коли у виші розпочав свою роботу І. Винокур. Він щойно захистив у Ленінградському відділенні Інституту археології АН СРСР кандидатську дисертацію і взявся за реалізацію задумів щодо вивчення старожитностей Подільського краю. Як для викладачів, так і для студентів це було абсолютно новим явищем. Слід відзначити, що в другій половині 40-х – на початку 60-х рр. ХХ ст. археологічна практика студентів історичного відділу історико-філологічного факультету К-ПДПІ не проводилась через відсутність у штаті кваліфікованого вченого-археолога. Запровадження ж цього виду навчальної роботи студентів історичних факультетів сприяло поглибленню знань майбутніх учителів історії з основ археології, оволодіння ними практичними навичками археологічних розвідок і розкопок [1]. На плечі молодого науковця «звалилося» чимало клопотів, пов'язаних з організаційними питаннями. Потрібно було домовлятися з інститутськими господарниками про транспорт, придбати намети для проживання й різноманітне експедиційне спорядження. Керівництво навчального закладу, зважаючи на цінність таких досліджень, підтримало ініціативу нового викладача й всіляко сприяло таким починанням, які в майбутньому переросли фактично в стаціонарні [2, с. 624].

За період 1963–2019 рр. шляхом стаціонарних розкопок вивчалися 17 поселень і 9 городищ, де виявлено близько 300 жител і господарських споруд, 21 могильник і 80 курганів, на яких відкрито понад 300 поховань, 10 святилищ-жертвників. Загальна площа розкопів становить близько 60000 м². Під час археологічних розвідок у межах Хмельницької та сусідніх областей було виявлено сотні раніше невідомих місцезнаходжень, що значно збагатили археологічну карту краю [2, с. 635]. Про діяльність археологічної експедиції Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка (К-ПНУ ім. І. Огієнка) І. Винокуром [3], В. Мегеєм [4], А. Гуцалом [2; 10], В. Гуцалом [1; 5; 6; 7; 8; 9] зроблена низка досліджень. Усі вони базуються на основі писемних джерел, зокрема діловодних матеріалів, періодичної преси, джерел особового походження та історіографічних.

Інший інформаційний потенціал складають візуальні джерела, переважно кіно- й фотодокументи, які відібрані нами на зберігання в архів науково-дослідної лабораторії археології К-ПНУ ім. І. Огієнка (далі НА НДЛА К-ПНУ ім. І. Огієнка): світлини, фотоплівки, а також хронікально-документальні кіно- й відеозаписи, на яких зафіксована робота Подільської археологічної експедиції за майже 60-річний період. Найбільшу цінність представляють матеріали, відзняті на кіноплівці шириною 16 мм у період з 1963 до – 1980-х рр. та розміщені на 6 металевих і 2 пластмасових бобинах та 6 невеликих скрутках (загалом 14 шт.) [11–24].

Враховуючи те, що зберігання кіноплівки вимагає дотримання певних умов та загалом обмежене в часі, постало питання збереження цього надзвичайно цінного масиву візуальних джерел. Оскільки економічні реалії не дозволяли розраховувати на копіювання в професійних студіях, а процес руйнації плівкових носіїв ставав невідворотнім тож було вирішено оцифрувати самостійно. Перші спроби розпочались у 2016 р. Планувалось спроектувати плівку на екран, і в такий спосіб відзняти рухомий ряд на сучасні цифрові камери. Якщо з останніми, враховуючи розвиток сучасних технологій, проблем не було, то відтворити запис через кінопроекційний апарат виявилось проблематично.

Не те, що їх не було. Ні, вони все ще зберігались в університеті, але оскільки аналогова техніка в короткий час стала морально застарілою, то нею вже ніхто не користувався. Діставши із забуття декілька апаратів, що знаходились у підвалі історичного факультету, зіткнулися з проблемою їх часткової розукомплектації, спроби ремонту та запуску відреставрованого обладнання виявилися марними. За деякий час, дізнавшись, що на фізико-математичному факультеті в кабінеті технічних засобів навчання зберігаються інші кінопроектори, вирішили скористатись і цією нагодою. Тож, відібравши, як нам здавалося, справний апарат, продовжили наші спроби. Проте, даремно, його ресурс був строго обмежений роботою лампи, яка згоріла, не витримавши й 5 хв. Усі наступні заміни цієї деталі через несправності трансформатора закінчувалися невдачею. Тож, використавши увесь запас ламп, які нам вдалось зібрати, так і не просунулися далі підготовчого етапу. Треба зазначити, що в цей час до роботи долучилися також студенти історичного факультету – активні члени археологічного гуртка Є. Левінзон, М. Сльозкін, О. Ткаченко. Хлопці щиро переймалися нашими невдачами й всіляко намагалися допомогти. Як виявилось, саме їх наполегливість та юнацький оптимізм дозволили зрушити справу з місця. В один з осінніх днів 2018 р. у лабораторію археології зайшов Є. Левінзон і радісно повідомив про те, що він знайшов кінопроектор, який не підведе і що господарі люб'язно дозволили ним скористатись.

І апарат дійсно виявився практично новим. А це дало змогу за короткий час розпочати роботу із систематизації та атрибуції кіноплівок, їх датування тощо. У результаті було з'ясовано, що закарбованими лишилися події, пов'язані з розкопками черняхівського могильника та ідола в с. Чеснівський-Раковець (1963), палацу в с. Бакота та одноіменного скельно-печерного монастиря (1963), поселення та могильника в с. Бернашівка (1987–1989), городища в с. Рудківці (1972–1979), курганів поблизу с. Дорогоща (1985), Бушанського скельного святилища (1985; 1987), відвідування делегацією педінституту історико-краєзнавчого музею в м. Заліщиках (1974) тощо. Проте особливістю колекції є не лише історична цінність, відзнятого матеріалу, як така, а перш за все прихована досі можливість ретроспективного аналізу археологічного, студентського та викладацького повсякдення.

Гуртківці швидко освоїли тонкощі роботи з кіноплівкою, тож, облаштувавши необхідним чином фотолабораторію, приступили до копіювання. Перші спроби виявилися досить обнадійливими, але враховуючи різний ступінь пошкоджень, утворених під час експлуатації, та з плином часу, досягти належної якості все ж таки не вдавалось. І в цьому разі знову допоміг випадок. Є. Левінзон у приватній розмові з колишнім випускником історичного факультету О. Папєвським, який працював у Львові, дізнався про програму Центру міської історії Центрально-Східної Європи, приватної фундації доктора Гаральда Біндера, щодо створення колекції Міського медіаархіву, яка передбачала безкоштовне оцифрування кіноплівок. Втратити таку нагоду було вкрай нерозумно, тож пристали на цю пропозицію. Понад рік тривав процес оцифрування, кожна з 14 кіноплівок загальним обсягом близько 90 хв. отримала відповідний шифр – 2019 University of Kamianets 16Mm та порядковий номер від 001-1 до 014-1. Сторонами також був складений договір щодо правил використання матеріалів, за умовами якого вони незабаром з'являться у вільному доступі на сайті Центру.

Та на цьому робота не скінчилась, оскільки плівки в процесі використання неодноразово перемонтовувались та підлаштовувались під нагальні потреби, з'ясувалося, що вони часто складаються з фрагментів, не пов'язаних між собою ні тематично, ні хронологічно. Тож було вирішено провести детальну розшифровку сюжетів. Для цього, шляхом прив'язки візуального ряду до подій та впізнаваних осіб створено їх посекундний опис.

Опис оцифрованих відеодокументів

НА НДЛА К-ПНУ ім. І. Огієнка. Ф. 4. Оп. 1.

Спр. 1. Плівка № 1 чорно-біла. Тривалість 09:10. 1963 – 1970-ті рр.

00:00 – риболовля на Дністрі поблизу с. Рудківці Новоушицького району Хмельницької області 1970-ті рр.

01:00 – декан історичного факультету А. Копилов.

01:16 – керівники археологічної експедиції А. Гуцал, та І. Винокур.

01:40 – розкопки черняхівського могильника біля с. Чеснівський Раковець Збаразького району Тернопільської області у 1963 р.

02:01 – розчистка поховання з кам'яним ідолом.

02:45 – археологи І. Винокур та М. Островський.

03:00 – миття ідола.

03:40 – експедиція збирається в дорогу.

03:49 – зліва на право студенти В. Якубовський, О. Приходнюк.

04:05 – переїзд експедиції в кузові вантажівки ГАЗ-93 до с. Бакота Кам'янець-Подільського району Хмельницької області, на передньому плані студент О. Приходнюк 1963 р.

05:00 – вигляд на сс. Бакота і Теремці зі сторони с. Колодіївка.

05:07 – вигляд на с. Бакота зі сторони скельного монастиря.

05:22 – Б. Тимошук оглядає вхід до верхніх печер-келій Бакотського монастиря.

05:39 – розкопки палацу в урочищі Двір поблизу с. Бакота.

06:11 – І. Винокур та директор Кам'янець-Подільського музею Г. Хотюн під час розкопок палацу в урочищі Двір.

08:03 – Г. Хотюн під час розкопок в урочищі Двір.

08:35 – розчистка кам'яної підлоги палацу в урочищі Двір, на передньому плані О. Приходнюк, далі Г. Хотюн.

Спр. 2. Плівка № 2 чорно-біла. Тривалість 03:18. 1970 ті рр.

00:00 – вигляд на р.Дністер та на с. Бакоту зі сторони скельного монастиря.

01:03 – вигляд на гору Білу в районі Бакотського скельного монастиря.

02:10 – келії та двір Бакотського скельного монастиря.

03:03 – експедиційна машина ГАЗ-69.

03:10 – підготовка до від'їзду.

03:14 – зліва студент О. Журко.

Спр. 3. Плівка № 3 чорно-біла. Тривалість 07:41. 1974 р.

00:00 – відвідування делегацією історичного факультету К-ПДПІ районного історико-краєзнавчого музею, що відкрився в приміщенні церкви Покрови Пресвятої Богородиці в м. Заліщики Тернопільської області – 1974 р.

00:20 – другий зліва студент М. Петров.

00:42 – четвертий справа М. Петров, сьомий – директор Заліщицького районного історико-краєзнавчого музею О. Тур.

01:27 – викладач К-ПДПІ: Б. Кушнір.

04:08 – О. Тур і Б. Кушнір.

05:10 – вулиця в м. Заліщики.

05:30 – студентка дарує О. Туру книгу на згадку.

06:20 – прогулянка м. Заліщики.

Спр. 4. Плівка № 4 чорно-біла. Тривалість 09:00. 1970-і рр.

00:00 – виступ декана історичного факультету К-ПДПІ Л. Баженова перед студентами істориками.

01:06 – виступ професора історичного факультету Ю. Тарасова перед студентами істориками.

01:48 – виступ Л. Баженова в актовому залі історичного факультету.

02:00 – перефотографування рисунків археологічних знахідок у фотолабораторії на історичному факультеті.

02:35 – підготовки кінопроектора до показу кінофільму на історичному факультеті.

03:05 – Л. Баженов проводить заняття.

04:08 – прогулянка Заліщиками.

04:08 – Подільські краєвиди з вікна автобуса.

06:00 – вигляд на замок у м. Скала-Подільська.

07:40 – міст через р. Дністер у Заліщиках.

Спр. 5. Плівка № 5 чорно-біла та кольорова. Тривалість 12:51. 1970 ті рр.

00:00 – виїзд археологічної експедиції К-ПДПІ в поле.

00:10 – роботи на бакотському поселенні.

00:20 – І. Винокур на розкопі.

01:43 – справа А. Гуцал обмірює виявлені об'єкти.

02:15 – І. Винокур та А. Гуцал складають план розкопу.

03:25 – студент О. Журко на розчистці.

04:04 – студентське дозвілля.

04:30 – В. Гуцал зустрічає захід.

06:20 – студент О. Журко та І. Винокур поблизу с. Бакота очікують на пасажирський річковий теплохід на підводних крилах «Ракета».

07:00 – переїзд студентів на теплоході із с. Бакота в с. Рудківці Новоушицького району Хмельницької області для продовження експедиції.

07:25 – розкопки в Бакоті.

09:20 – І. Винокур.

09:48 – експедиційний обід.

09:50 – смакує обідом М. Петров.

10:40 – закінчення польових досліджень, збір табору.

11:07 – вигляд на Дністер та Рудківцеве городище зі сторони с. Наддністрянське Вінницької області.

12:39 – В. Гуцал та А. Щегельська, вигляд зі сторони с. Наддністрянське.

Спр. 6. Плівка № 6 кольорова. Тривалість 12:05. 1970 ті рр.

00:09 – А. Гуцал на фоні Рудківцевого городища.

00:22 – вигляд на Рудківецьке городище з берега р. Дністер.
00:33 – археологічний табір у каньйоні р. Матірка.
00:54 – вали Рудківецького городища.
01:04 – розріз валу грейдером.
01:37 – розкопки на городищі.
01:55 – розчистка горщика.
02:25 – розчистка житла та завалу печі.
02:40 – господарські ями.
03:07 – А. Гуцал оглядає розкоп.
03:22 – вигляд на експедиційний табір із нижнього майданчика городища.
03:37 – роботи на городищі.
05:46 – А. Гуцал складає креслення.
06:24 – роботи на валу.
07:01 – стратиграфічний розріз валу.
08:23 – розчистка знахідок.
09:00 – у білій шляпі І. Щегельський керує розчисткою.
09:20 – робить замальовки студент Б. Строць.
10:20 – відпочинок на Дністрі.
11:40 – студент Л. Печиного ловить руками рибу.

Спр. 7. Плівка № 7 кольорова. Тривалість 13:04. 1970–ті рр.

00:10 – експедиційна машина загрузла у рудковецькому болоті.
00:48 – операція із визволення техніки триває. І. Щегельський та М. Петров із групою студентів піддомкрачують машину на камені.
02:38 – А. Гуцал відбирає накопаний за день археологічний матеріал.
04:25 – Б. Строць пакує знахідки для перенесення їх у табір.
05:33 – робота кухні.
05:40 – миття кераміки в р. Матірка.
06:30 – засипка розкопу – завершальний етап досліджень.
06:48 – розчистка черіння печі.
07:13 – А. Гуцал проводить обміри об'єктів.
07:47 – експериментальна археологія (підготовка та випал керамічних зразків у відкритому вогнищі).
08:25 – А. Гуцал і В. Мегей ремонтують машину.
08:45 – підготовка території до затоплення (спалювання дрібних гілок після вирубування лісу).
09:10 – М. Петров шифрує кераміку.
09:40 – вигляд на експедиційний табір, який розміщений на колишній військово-польовій дорозі, прокладеній російськими військами до мостової переправи через Дністер під час Першої світової війни.
10:14 – миття кераміки в р. Матірка.
11:18 – поклейка горщика М. Петровим.
13:01 – В. Гуцал на розчистці.

Спр. 8. Плівка № 8 кольорова. Тривалість 09:55. 1970–ті рр.

00:00 – розкоп у Рудківцях.
02:48 – будівництво греблі на р. Матірка.
03:28 – грибний сезон.
03:52 – експериментальна археологія. Студент Б. Строць будує мінікопію трипільського житла.
06:20 – підготовка та спалювання макету трипільського житла.
09:10 – розвал обмазки, що утворилась після спалювання житла.

Спр. 9. Плівка № 9 чорно-біла. Тривалість 10:50. 1970–ті рр.

00:00 – Дозвілля у таборі археологів (Рудківці).
00:58 – на березі Дністра готують надувний човен, зліва на право О. Журко, А. Гуцал, (?), А. Копилов, І. Винокур.

Спр. 10. Плівка № 10 кольорова. Тривалість 03:35. 1985 р.

00:00 – розкопки археологічною експедицією К-ПДП курганів доби бронзи в с. Дорогоща Ізяславського району Хмельницької області (нині територія затоплена водами ставка охолоджувача ХАЕС).

00:54 – зустріч студентів з місцевими жителями – учасниками партизанського руху в роки Другої світової війни.

01:15 – просіювання ґрунту для виявлення дрібних знахідок, зліва на право студенти К. Тимчук, С. Бабій, М. Лазарович.

01:30 – В. Гуцал оглядає місцевість.

01:39 – С. Бабій виготовляє знак-вказівник «Археологічна експедиція «НУКЛЕУС»».

02:10 – А. Гуцал проводить студентів після закінчення зміни.

02:20 – с. Буша Ямпільського району Вінницької області. Збір студентами яблук у колгоспному саду для потреб експедиції.

03:25 – рельєф Бушанського скельного святилища.

Спр. 11. Плівка № 11 кольорова. Тривалість 00:48. 1989 р.

00:00 – розкопки археологічної експедиції К-ПДПІ в с. Бернашівка Могилів-Подільського району Вінницької області. Роботи на бернашівському могильнику передскіфського часу – поховання з бронзовими кільцями й браслетом.

00:16 – розчистка кістяка.

Спр. 12. Плівка № 12 кольорова. Тривалість 01:29. 1980-ті рр.

00:00 – роботи на бернашівському поселенні.

00:24 – вдаліні видно греблю Дністровської ГЕС.

Спр. 13. Плівка № 13 кольорова. Тривалість 01:26. 1980-ті рр.

00:00 – А. Гуцал привіз на розкоп морозиво.

Спр. 14. Плівка № 14 кольорова. Тривалість 01:22. 1987 р.

00:00 – очистка Бушанського рельєфу.

00:09 – І. Винокур робить записи у польовому щоденнику.

00:43 – В. Мегей проводить заміри скельного святилища.

Отже, в процесі роботи над плівками вдалось з'ясувати, що особливістю колекції є не лише її привабливість, як цінного історичного джерела, а перш за все її інформативність пов'язана із ретроспективним аналізом археологічного, студентського та викладацького повсякдення. Ідентифіковано багато персонажів серед яких не лише науковці; Л. Баженов, І. Винокур, А. Гуцал, А. Копилов, Б. Кушнір, Ю. Тарасов, Б. Тимошук, О. Тур, Г. Хотюн, І. Щегельський, але й колишні студенти, які з часом також пов'язали своє життя із науковими дослідженнями; В. Гуцал, М. Лазарович В. Мегей, О. Приходнюк, М. Петров, Б. Строць, В. Якубовський та ін. Також зображальний ряд кіноархіву дозволив у реальному часі відтворити події другої половини ХХ ст., схарактеризувати фізіологічний та емоційний стан учасників, звернути увагу на умови їх праці, відпочинку й побуту, оцінити роботи пов'язані з методикою археологічних розкопок, консервацією й реставрацією знайдених артефактів, зафіксувати зниклі природні та історичні ландшафти. Інформаційний потенціал оцифрованої колекції стане надбанням не лише наукової спільноти, але й громадськості.

Список використаних джерел:

1. Гуцал В. А. І. С. Винокур – дослідник старожитностей Волині і Поділля // Археологія і давня історія України. вип. 4. : Актуальні проблеми археології України. Київ : ІА НАНУ, 2010. С. 7-13.
2. Гуцал А. Ф., Гуцал В. А. Археологічна експедиція та лабораторія археології історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка // Освіта, наука і культура на Поділлі: збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2018. Т. 25. С. 621-645.
3. Винокур І. С. 30 років досліджень археологічної експедиції Кам'янець-Подільського педінституту // Матеріали ІХ-ї Поділ. іст.-краєзн. конф. Кам'янець-Подільський, 1995. С. 78-81.
4. Гуцал В. А., Мегей В. П. Дослідження археологічної експедиції Кам'янець-Подільського педагогічного університету (1963–1999) // Давня і середньовічна історія України (історико-археологічний збірник на пошану Іона Винокура з нагоди його 70-річчя). Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-т, інформ.-вид. центр, 2000. С. 15-32.
5. Гуцал В. А. І. С. Винокур – дослідник старожитностей Волині і Поділля // Археологія і давня історія України. вип. 4: Актуальні проблеми археології України. Київ : ІА НАНУ, 2010. С. 7-13.
6. Гуцал В. А. Археологічні експедиції І. С. Винокура на Хмельниччині // Матеріали Всеукр. наук.-краєзн. конф. «Хмельниччина в контексті історії України». Хмельницький : Мельник А. А., 2012. С. 456-458.
7. Гуцал В. А. Дослідження І. С. Винокуром археологічних пам'яток Подністров'я // Наук. праці Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка : зб. за підсумками звіт. наук. конф. викл., докторантів і асп. : вип. 12, у 3 т. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2013. Т. 1. С. 10-11.
8. Гуцал В. А. Дослідження І. С. Винокуром археологічних пам'яток Кам'яниччини // Кам'яниччина: історія і сьогодення : зб. матеріалів наук.-краєзн. форуму, присвяч. 90-річчю від заснування Кам'янець-Подільського району. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2013. С. 174-181.
9. Гуцал В. А. Участь І. С. Винокура у дослідженні Болохівської землі і літописного Губина // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка : зб. за підсумками звіт. наук. конф. викл., докторантів і асп. : вип. 16, у 3 т. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2017. Т. 1. С. 19-21.
10. Гуцал А. Ф., Гуцал В. А., Могілов О. Д. Новые исследования курганов скифского времени на западе Восточноевропейской Лесостепи // Материалы III международной конференции «Кадырбаевские чтения – 2012. Актобе. 2012, С. 141-153.
11. НА НДЛА К-ПНУ ім. І. Огієнка. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 1.
12. НА НДЛА К-ПНУ ім. І. Огієнка. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 2.

13. НА НДЛА К-ПНУ ім. І. Огієнка. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 3.
14. НА НДЛА К-ПНУ ім. І. Огієнка. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 4.
15. НА НДЛА К-ПНУ ім. І. Огієнка. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 5.
16. НА НДЛА К-ПНУ ім. І. Огієнка. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 6.
17. НА НДЛА К-ПНУ ім. І. Огієнка. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 7.
18. НА НДЛА К-ПНУ ім. І. Огієнка. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 8.
19. НА НДЛА К-ПНУ ім. І. Огієнка. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 9.
20. НА НДЛА К-ПНУ ім. І. Огієнка. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 10.
21. НА НДЛА К-ПНУ ім. І. Огієнка. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 11.
22. НА НДЛА К-ПНУ ім. І. Огієнка. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 12.
23. НА НДЛА К-ПНУ ім. І. Огієнка. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 13.
24. НА НДЛА К-ПНУ ім. І. Огієнка. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 14.

Summary. *The article considers digitized chronicle-documentary documents which record the activity of the Archaeological Expedition of Podillia during the second half of the twentieth century. The documents are stored in the archives of the Research Archeology Laboratory of Kamianets-Podilskiy Ivan Ohienko National University.*

Key words: *archive, sources, films, archeology, expedition.*

УДК 001.891.5:930.253-049.34](477)

Л. В. Дідух

Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства
ORCID: 0000-0002-6370-6866

СУЧАСНІ ПРИКЛАДНІ НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ АРХІВНОЇ СПРАВИ ТА ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА З ПРОБЛЕМАТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБЕРЕЖЕНОСТІ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ

Анотація. *Висвітлено основну тематику прикладних наукових досліджень з проблем забезпечення збереженості архівних документів, які проводяться в Українському науково-дослідному інституті архівної справи та документознавства на сучасному етапі його діяльності. Узагальнено наукові результати виконаних науково-дослідних робіт.*

Ключові слова: *забезпечення збереженості, Національний архівний фонд, науково-дослідна робота, прикладні дослідження, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства (УНДІАСД).*

В Україні сформовано основи державної політики у сфері архівної справи, зокрема, створено нормативно-правову базу щодо забезпечення збереженості документів Національного архівного фонду (далі – НАФ). Проте ситуація у цій сфері залишається досить складною, адже внаслідок впливу антропогенних та природних факторів частина документів НАФ залишається під загрозою невідправного пошкодження. У цьому контексті постійний контроль за станом збереженості документів НАФ за концептуальним підґрунтям та технологічним наповненням є визначальним і стратегічно важливим чинником забезпечення збереженості архівних документів. Невід’ємним чинником цього процесу є його науковий та методичний супровід.

Проблематика забезпечення збереженості архівних документів є ключовим напрямком наукової діяльності Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (далі – УНДІАСД) [4]. Виконання відповідних прикладних науково-дослідних робіт (далі – НДР) покладено на наукових працівників профільного структурного підрозділу – відділ технологічного забезпечення архівної справи із сектором розроблення технологій забезпечення збереженості архівних документів у його складі. Метою цієї статті є окреслення основної тематики наукових досліджень збереженості архівних документів на сучасному етапі у форматі виконання прикладних НДР, а також узагальнення ключових наукових результатів із вказанням їх значимості за умови впровадження у практичну діяльність архівів.

Загальнотеоретичні аспекти наукової проблематики забезпечення збереженості архівних документів у його традиційному аспекті, тобто збереженості фізичної основи документа, фізико-хімічної та біологічної збереженості документів тощо, представлені у наукових результатах НДР «Дослідження правових підстав та визначення науково обґрунтованих критеріїв зупинення діяльності архівних установ, що не забезпечують збереженість документів Національного архівного фонду», яка виконувалась науковими працівниками відділу технологічного забезпечення архівної справи УНДІАСД у 2017 р. з метою вивчення правового поля функціонування архівних установ в Україні та визначення науково обґрунтованих критеріїв зупинення їх діяльності, пов’язаних із порушенням умов зберігання документів НАФ та забезпечення їх збереженості. У дослідженні проведено

комплексний аналіз критеріїв своєчасного виявлення найвагоміших загроз документам НАФ для обґрунтованого визначення заходів із попередження та подолання негативних наслідків. Основним науковим результатом НДР стало розроблення «Порядку зупинення діяльності архівних установ, що не забезпечують збереженість документів Національного архівного фонду» [5], який було затверджено і введено в дію наказом Міністерства юстиції України (таблиця 1)

Таблиця 1.

Термін виконання НДР	Назва НДР та її науковий результат	Документ, що впроваджує науковий результат
2017	<p><i>НДР:</i> «Дослідження правових підстав та визначення науково обґрунтованих критеріїв зупинення діяльності архівних установ, що не забезпечують збереженість документів Національного архівного фонду».</p> <p><i>Науковий результат:</i> проект «Порядку зупинення діяльності архівних установ, що не забезпечують збереженість документів Національного архівного фонду» (виконавці: Христова Н. М., Зворський С. Л., Дідух Л. В.).</p>	Наказ Міністерства юстиції України від 19.12.2019 № 4075/5 «Про затвердження Порядку зупинення діяльності архівних установ, що не забезпечують збереженості документів Національного архівного фонду» (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 21 грудня 2019 р. за № 1267/34238).

Зазначений документ визначає організаційні засади прийняття рішень про зупинення діяльності архівних установ, які не забезпечують збереженості документів НАФ, незалежно від форм власності, а також встановлює підстави можливого зупинення.

Комплекс проблем, пов'язаний із впливом біологічних факторів на збереженість архівних документів, є надзвичайно актуальним для сучасної архівної практики. Адже працівники вітчизняних державних архівів постійно стикаються з потребою захисту документів від шкідливого впливу біодеструкторів, а також – з необхідністю їхнього знешкодження та знезараження архівосховищ. У свою чергу, починаючи з 2015 р., щорічно на виконання НДР «Дослідження мікробіологічного та ентомологічного стану архівосховищ та документів державних архівів з метою проведення моніторингу стану збереженості документів Національного архівного фонду», основною задачею якої є формування сучасної системи біозахисту та профілактики біоуражень архівосховищ та документів державних архівів, наукові працівники відділу технологічного забезпечення архівної справи здійснюють комплексний моніторинг збереженості документів державних архівних установ України, за низкою параметрів досліджуючи мікробіологічний та ентомологічний стан архівосховищ та окремо обраних документів державних архівів та надаючи їм рекомендації щодо заходів, спрямованих на знешкодження біодеструкторів та профілактику біоуражень архівосховищ та документів. Результатами цієї НДР є емпіричні дані, викладені у звітах про НДР з актами обстежень державних архівних установ за переліком, визначеним Державною архівною службою України (далі – Укрдержархів), та відповідними рекомендаціями [2]. За період 2015–2020 рр. було здійснено понад 50 обстежень державних архівних установ.

Отриманий масив емпіричних даних потребував комплексного і детального аналітичного дослідження усіх чинників, що впливають на стан збереженості архівних документів, виявлення існуючих проблем та розроблення, впровадження таких методик, що сприятимуть тривалому та якісному зберіганню документів. З цією метою 2019 р. у відділі було виконано НДР «Аналіз та узагальнення емпіричних даних, отриманих під час проведення моніторингу стану збереженості документів, із метою підготовки аналітичного огляду з рекомендаціями щодо покращення їх фізичного стану», одним із наукових результатів якої став «Аналітичний огляд емпіричних даних, отриманих за результатами моніторингу збереженості документів Національного архівного фонду у 2015–2018 рр., з рекомендаціями щодо покращення фізичного стану документів» [1]. Огляд демонструє сучасний стан мікробіологічного та ентомологічного стану архівосховищ і документів НАФ вітчизняних державних архівів, визначає чинники, що впливають на стан збереженості документів, та вміщує рекомендації з покращення їх фізичного стану. Крім того, до нього включені результати контрольного обстеження архівосховищ та документів окремих державних архівів для порівняння отриманих раніше та наявних зараз даних щодо збереженості документів НАФ, а також аналізування опитування працівників державних архівів із узагальненням пропозицій щодо удосконалення процесу знешкодження біодеструкторів та профілактики біоуражень при зберіганні архівних документів.

Основні результати зазначених НДР було акумульовано в інструктивно-методичний документ «Рекомендації щодо проведення заходів, спрямованих на знешкодження біодеструкторів та профіла-

ктику біоуражень архівосховищ та документів державних архівних установ», який було затверджено та впроваджено у практичну роботу державних архівів наказом Укрдержархіву (таблиця 2) [7].

Таблиця 2.

Термін виконання НДР	Назва НДР та її науковий результат	Документ, що впроваджує науковий результат
2015-2020	<p><i>НДР:</i> «Дослідження мікробіологічного та ентомологічного стану архівосховищ та документів державних архівів з метою проведення моніторингу стану збереженості документів Національного архівного фонду».</p> <p><i>Науковий результат:</i> звіти про науково-дослідну роботу за 2015-2020 рр. з актами обстежень державних архівних установ та рекомендаціями щодо проведення заходів, спрямованих на знешкодження біодеструкторів та профілактику біоуражень архівосховищ і документів державних архівів (виконавці: Гаранін О. Я., Кітам В. О., Гладиренко О. М., Дідух Л. В., Мурашко Н. В., Алексєєв С. Ю.).</p>	Наказ Державної архівної служби України від 18.02.2020 № 17 «Про впровадження Рекомендацій щодо проведення заходів, спрямованих на знешкодження біодеструкторів та профілактику біоуражень архівосховищ та документів державних архівних установ».
2019	<p><i>НДР:</i> «Аналіз та узагальнення емпіричних даних, отриманих під час проведення моніторингу стану збереженості документів, із метою підготовки аналітичного огляду з рекомендаціями щодо покращення їх фізичного стану».</p> <p><i>Науковий результат:</i> Аналітичний огляд емпіричних даних, отриманих за результатами моніторингу збереженості документів Національного архівного фонду у 2015–2018 рр., з рекомендаціями щодо покращення фізичного стану документів (виконавці: Дідух Л. В., Гула О. Г., Кітам В. О.).</p>	Наказ Державної архівної служби України від 18.02.2020 № 17 «Про впровадження Рекомендацій щодо проведення заходів, спрямованих на знешкодження біодеструкторів та профілактику біоуражень архівосховищ та документів державних архівних установ».

Інноваційною складовою забезпечення збереженості архівних документів та безперечним сучасним трендом в архівній справі є оцифрування документів з різним типом носіїв із подальшим створенням фонду користування ними, що безперечно впливає на збереженість документів-оригіналів, їх документної основи. Наразі УНДІАСД є одним з промоутерів процесів цифровізації, реалізуючи наукове забезпечення та супровід одного з ключових пріоритетів діяльності Укрдержархіву – «Цифровізація архівної справи та державної системи страхового фонду документації – забезпечення інформаційних потреб суспільства та підвищення якості і конкурентоспроможності галузі» [6].

У 2018 р. у цьому напрямку найвизначнішим науковим результатом роботи наукових працівників відділу технологічного забезпечення архівної справи стали методичні рекомендації «Цифровий фонд користування документами Національного архівного фонду: створення, зберігання, облік та доступ до нього» [8], розроблені на виконання НДР «Дослідження основних технологічних процесів створення цифрового фонду користування документами Національного архівного фонду та розроблення методичних засад обліку, зберігання та доступу до цифрових копій» з метою забезпечення оптимального та уніфікованого підходу архівних установ до створення, обліку, зберігання та надання доступу до цифрових копій фонду користування НАФ з урахуванням провідної зарубіжної та вітчизняної практики у цій галузі та наявної ситуації щодо матеріально-технічного та кадрового забезпечення архівних установ України.

Зазначений методичний документ має неабияку практичну значущість, адже охоплює майже всі процеси, пов'язані з цифровим фондом користування – підготовку до його створення (відбір, підготовка та передавання документів НАФ для оцифрування), рекомендовані технічні параметри для створення цифрових копій, дооблікову підготовку та методики обліку, забезпечення збереженості і регулювання доступу працівників архівів до різних типів цифрових копій. За рахунок його впровадження (таблиця 3) в архівах України здійснено спробу уніфікувати процедури, пов'язані зі створенням та функціонуванням цифрового фонду користування, які до цього не були чітко врегу-

льовані жодним нормативним актом чи методичним документом. Крім того, для державних архівів відкриваються перспективи автоматизації основних процесів, пов'язаних із функціонуванням цифрового фонду користування, створення єдиної національної бази документів НАФ та надання дистанційного доступу користувачам до цифрових копій документів НАФ.

Ще одним із важливих завдань архівів України є забезпечення збереженості електронних документів, які поступово замінюють паперову документацію і становлять окрему й самобутню групу архівних документів. Частиною проблем, які супроводжують прийняття електронних документів на зберігання та забезпечення їх збереженості, покликані усунути наукові результати НДР «Дослідження теоретичних та практичних засад забезпечення збереженості електронних документів Національного архівного фонду», виконаної у 2019 р. науковими працівниками відділу з метою визначення оптимального та уніфікованого підходу архівних установ до зберігання електронних документів НАФ з урахуванням закордонного та вітчизняного досвіду архівістів-практиків у цій галузі, а саме: методичні рекомендації «Забезпечення збереженості електронних документів Національного архівного фонду» [3]. У документі, зокрема, запропоновано алгоритм приймання-передавання електронних документів НАФ на постійне зберігання; подано загальні рекомендації щодо організації зберігання електронних документів в архівній установі; охарактеризовано основні стратегії та технології забезпечення збереженості електронних документів; подано рекомендації щодо вибору формату для довгострокового зберігання електронних документів та створення архівного електронного документа, які відповідають чинному законодавству, а також рекомендації щодо вибору носіїв для зберігання електронних документів; визначено загальні вимоги до систем зберігання електронних документів; виокремлено умови зберігання електронних документів із дотриманням відповідних температурного і вологісного режимів та вжиттям заходів протипожежної безпеки, захисту від води та інших чинників зовнішнього (фізичного) впливу; описано процедури перевіряння наявності та стану архівних електронних документів і контролю терміну експлуатації носіїв, на яких зберігаються архівні електронні документи, тощо.

Таблиця 3.

Термін виконання НДР	Назва НДР та її науковий результат	Документ, що впроваджує науковий результат
2018	<p><i>НДР:</i> Дослідження основних технологічних процесів створення цифрового фонду користування документами Національного архівного фонду та розроблення методичних засад обліку, зберігання та доступу до цифрових копій.</p> <p><i>Науковий результат:</i> методичні рекомендації «Цифровий фонд користування документами Національного архівного фонду: створення, зберігання, облік та доступ до нього» (виконавці: Дідух Л. В., Залеток Н. В., Ковтанюк Т. М.).</p>	Наказ Державної архівної служби України від 16.04.2019 № 36 «Про затвердження та впровадження методичних рекомендацій «Цифровий фонд користування документами Національного архівного фонду: створення, зберігання, облік та доступ до нього».
2019	<p><i>НДР:</i> «Дослідження теоретичних та практичних засад забезпечення збереженості електронних документів Національного архівного фонду».</p> <p><i>Науковий результат:</i> методичні рекомендації «Забезпечення збереженості електронних документів Національного архівного фонду» (виконавці: Дідух Л. В., Залеток Н. В., Ковтанюк Т. М., Чернятинська Ю. Г.).</p>	Наказ Державної архівної служби України від 13.02.2020 № 13 «Про затвердження та впровадження методичних рекомендацій «Забезпечення збереженості електронних документів Національного архівного фонду».

Проблематика наукових досліджень забезпечення збереженості архівних документів на сьогодні залишається ключовою серед основних напрямків діяльності в архівній сфері, а наукові результати прикладних НДР, отримані науковими працівниками УНДІАСД як інституційної основи галузевої науки, є актуальними і достатньо затребуваними архівістами. Тематика таких студій наразі охоплює як традиційну, так й інноваційну складову об'єкта досліджень. Запорукою прогресивної реалізації результатів цих прикладних досліджень є повноцінне їх впровадження у практичну роботу архівних установ.

Список використаних джерел:

1. Аналітичний огляд емпіричних даних, отриманих за результатами моніторингу збереженості документів Національного архівного фонду у 2015–2018 рр., з рекомендаціями щодо покращення фізичного стану документів [Електронний ресурс] / Державна архівна служба України, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства; виконавці: Дідух Л. В. (науковий керівник), Гула О. Г., Кітам В. О. Київ, 2019. 188 с. URL: https://undiasd.archives.gov.ua/doc/analit_oglyad_empir_data_monitor_doc_NAF_2015-2018.pdf (дата звернення 01.04.2021).

2. Дослідження мікробіологічного та ентомологічного стану архівосховищ та документів державних архівів з метою проведення моніторингу стану збереженості документів Національного архівного фонду: звіти про наук.-дослід. роботу за 2015-2020 рр. [Електронний ресурс] / Держ. архів. служба України, УНДІАСД. Київ, 2015-2020. URL: <https://undiasd.archives.gov.ua/index.php?m=21#Zvit> (дата звернення 01.04.2021).

3. Забезпечення збереженості електронних документів Національного архівного фонду: методичні рекомендації [Електронний ресурс] : [затв. наказом Держ. арх. служби України від 13 лют. 2020 р. № 13] / Держ. арх. служба України, УНДІАСД : уклад.: Л. В. Дідух, Н. В. Залеток, Т. М. Ковтанюк, Ю. Г. Чернятинська. Київ, 2019. 68 с. URL: https://undiasd.archives.gov.ua/doc/metod_rec_zber_ed_naf.pdf (дата звернення 01.04.2021).

4. Основні напрями та результати наукових досліджень УНДІАСД за 25 років (інформаційно-аналітичний огляд). Бюлетень Галузевого центру науково-технічної інформації з архівної справи та документознавства / Держ. арх. служба України, Укр. наук.-дослід. ін-т арх. справи та документознавства, Галуз. центр наук.-техн. інформації з арх. справи та документознавства; уклад.: А. А. Майстренко, Р. В. Романовський, С. Л. Зворський. Київ, 2019. Вип. 1 (31). С. 5-73.

5. Порядок зупинення діяльності архівних установ, що не забезпечують збереженість документів Національного архівного фонду: [затв. наказом Міністерства юстиції України від 19 груд. 2019 р. № 4076/5] / Держ. арх. служба України, УНДІАСД. Київ, 2017. [4] с. URL: https://archives.gov.ua/Law-base/Minjust/2019_4076_5.pdf (дата звернення 02.04.2021).

6. Публічний звіт Голови Державної архівної служби України Анатолія Хромова про роботу Укрдержархіву, архівних установ і спеціальних установ страхового фонду документації у 2020 році та пріоритети Укрдержархіву на 2021 рік // Архіви України. 2021. № 1. С. 79-80.

7. Рекомендації щодо проведення заходів, спрямованих на знешкодження біодеструкторів та профілактику біоуражень архівосховищ та документів державних архівних установ [Електронний ресурс] : [затв. наказом Держ. арх. служби України від 18 лют. 2020 р. № 17] / Державна архівна служба України, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства; укладачі: О. Я. Гаранін, О. Г. Гула, Л. В. Дідух, В. О. Кітам. Київ, 2020. 25 с. URL: https://srpi.archives.gov.ua/tmp/1358_1.pdf (дата звернення 01.04.2021).

8. Цифровий фонд користування документами Національного архівного фонду: створення, зберігання, облік та доступ до нього [Електронний ресурс] : метод. рекомендації : [затв. наказом Держ. арх. служби України від 16 квіт. 2019 р. № 36] / Держ. арх. служба України, УНДІАСД ; уклад.: Л. В. Дідух, Н. В. Залеток, Т. М. Ковтанюк. Київ, 2018. 131 с. URL: https://undiasd.archives.gov.ua/doc/digit_fund_korist_docNAF.pdf (дата звернення 01.04.2021).

Summary. *The article highlights the main topics of applied research on ensuring preservation conducted by the Ukrainian Research Institution of Archival Management and Records nowadays. Main results of the executed research efforts are summarized.*

Key words: *ensuring preservation; research effort, National Archival Holdings, applied research, Ukrainian Research Institution of Archival Management and Records (URIAMR).*

УДК 930.25(477):378.4(477.43-21)КПДУУ«1918/1921»

О. М. Завальнюк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ORCID: 0000-0002-9186-6234

ОСОБОВІ СПРАВИ ВИКЛАДАЧІВ І СТУДЕНТІВ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ 1918-1921 РР. В АРХІВНИХ УСТАНОВАХ УКРАЇНИ

Анотація. *Досліджується питання про наявність і стан збереження у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України та Державного архіву Хмельницької області особових справ викладачів і студентів Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1921 рр.), які є цінним джерелом для встановлення, з одного боку, особистостей професорсько-викладацького складу та їх залучення до університетського штату і процесу підготовки майбутніх фахівців, а з іншого, імен та кількості здобувачів вищої національної освіти, місця народження, їхнього віку, статі, на-*

ціональності, віросповідання, соціального походження, виконання ними навчальних планів фахової підготовки, тощо. Ці справи потребують широкого залучення при з'ясуванні питання про чисельність і якісний склад професорсько-викладацької корпорації та різних біографічних складових студентської молоді вишу, що в підсумку дасть змогу висвітлити індивідуальні і групові портрети учасників освітнього процесу та з'ясувати їхню роль в процесі становлення національної вищої школи на Поділлі в добу визвольних змагань.

Ключові слова: Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), Державний архів Хмельницької області, Кам'янець-Подільський державний український університет, факультети, відділи, спеціальності, навчальний процес, особові справи викладачів і студентів.

Становлення і функціонування закладів національної університетської освіти в період Української революції 1917-1921 рр. пов'язані як з формуванням офіційної політики відповідних державних утворень, так і з її поступовою реалізацією за участі учасників освітнього процесу конкретних вишів – науково підготовлених викладачів і здібних студентів. Один із аспектів цієї проблеми, пов'язаний з кадровим забезпеченням підготовки фахівців у Кам'янець-Подільському державному українському університеті (К-ПДУУ), характеризувався чималою складністю, оскільки у губернському місті, де розташувався цей виш, були лише поодинокі науковці, здатні задовольнити тодішні вимоги до заміщення вакантних науково-педагогічних посад. Тож довелося проводити всеукраїнську акцію із залучення до цієї справи україномовних вчених, що проживали у різних регіонах і виявляли готовність до переїзду на Поділля. Загалом це принесло позитивні результати, як і наповнення аудиторій різнонаціональним студентським контингентом, що вирішив здобувати українську вищу освіту.

Дослідження піднятого питання забезпечує солідний джерельний масив, важливе місце у якому посідають особові справи викладачів і студентів зазначеного університету. Вони знаходяться у різних установах Національного архівного фонду України. Зокрема, у ЦДАВО України (ф. 166 «Народний комісаріат освіти УРСР») нами виявлено 24 особові справи, які стосуються працівників Кам'янець-Подільського інституту народної освіти (К-ПІНО), які до того працювали на різних викладацьких посадах в К-ПДУУ (станом на 1 травня 1920 р. університеті нараховувалося 60 науково-педагогічних працівників, з яких 2 були заслуженими ординарними професорами, 3 – ординарними професорами, 5 – екстраординарними професорами, 23 – приват-доцентами, 1 – астрономом-наглядачем, 5 – лекторами, 11 – старшими асистентами і 10 – молодшими асистентами [1, спр. 146, арк. 37]).

У особових справах виявлено curriculum vitae (життєписи) тих, хто пройшов класовий відбір і був прийнятий Народним комісаріатом освіти УСРР на викладацькі посади в К-ПІНО чи інші радянізовані вищі. У автобіографічних матеріалах зазначається, зокрема, і про період роботи у К-ПДУУ на різних науково-педагогічних посадах: професорів – Геращенко Миколою Тимофійовичем (8, спр.1519), Столяровим Миколою Олександровичем (8, спр.7408); приват-доцентів – Васильківським Миколою Михайловичем (8, спр.1077), Гаєвським Степаном Юхимовичем (8, спр. 1382), Гамораком Нестором Теодоровичем (8, спр.1434), Гериновичем Володимиром Олександровичем (8, спр. 1522), Драй-Хмарою Михайлом Опанасовичем (8, спр. 2286), Клепатським Павлом Григоровичем (8 спр. 3307), Любарським Антоном Івановичем (8, спр. 4521), Малиновським Андрієм Едуардовичем (8, спр. 4646), Неселовським Афанасієм Захаровичем (8, спр. 5301), Олійником Іваном Андрійовичем (8, спр. 5496), Плевако Миколою Антоновичем (8, спр. 5953), Синявським Антоном Степановичем (8, спр.7019), Храневичем Василем Полікарповичем (8, спр. 8249), Чайковським Миколою Андрійовичем (8, спр. 8341); лектора – Подем Карлом Адольфовичем (8, спр. 6085); препаратора – Химичем Володимиром Микитовичем (8, спр. 8188); асистентів – Бернацьким Віктором Костянтиновичем (8, спр. 492), Дудолькевичем Борисом Костянтиновичем (8, спр. 2351), Кожухівим Олексою Миколайовичем (8, спр. 34452), Наєждіним-Вараницею Василем Івановичем (8, спр. 5207) і Танчаківським Костянтином Олександровичем (8, спр 7532). Підтверджуючи факт роботи в класичному українському університеті, який не викликав поваги у нової влади і, зрештою, був нею ж реорганізований у заклад педагогічного профілю, низка автобіографістів (М. М. Васильківський, В. О. Геринович, М. О. Драй-Хмара, О. З. Неселовський, Н. Т. Гаморак) згадували про той період роботи україно мовно, тож для глибшого розуміння їхньої участі у підготовці кадрів в Українській Народній Республіці слід послуговуватися іншими архівними джерелами, як уже опублікованими [6], так і поки що не уведеними до наукового обігу. Для прикладу. Приват-доцент М. А. Плевако, який у січні 1919 р., під час оформлення на роботу до К-ПДУУ, писав про свою активну українську роботу в самодержавну добу і після перемоги лютневої революції у Харкові [7, с. 252-253, 278], раптом «забув» про свої досягнення на полі національного відродження і намагався виглядати «прорадянськи» налаштованим, лояльним до нового режиму. І не даремно, адже і він, і чимало його колег рано чи пізно потрапили під контроль диктатури пролетаріату, зазнали переслідувань і були позбавлені волі у виправних таборах [6, с.281-284]. Сам М. А. Плевако також зазнав трагічної долі: позбавили посади професора у Харківському ІНО, був заарештований і засланий на 5 років до Казахстану, де його вбили невідомі злочинці [5, с. 283-284].

Про окремих згаданих і не згаданих працівників К-ПДУУ вміщено певну кількість більш-менш значущих матеріалів у особових справах, які зберігаються у Державному архіві Хмельницької області. Засвідчуючи багатогранну діяльність: ректора Огієнка Івана Івановича [2, спр. 177]; професорів Біднова Василя Олексійовича [2, спр. 135], Геращенка Миколи Тимофійовича [4, спр. 87], Клименка Пилипа Васильовича [2, спр. 164], Петра Вячеслава Івановича [2, спр. 183], Тимченка Євгена Костянтинівича [2, спр. 196]; приват-доцентів Аленича Олександра Андріановича [4, спр.12], Білецького Леоніда Тимофійовича [2, спр. 137], Бірчака Володимира Івановича [2, спр. 139], Васильківського Миколи Михайловича [2, спр. 142; 4, спр. 50], Гаморака Нестора Теодоровича [4, спр. 125], Гериновича Володимира Олександровича [4, спр. 126], Драй-Хмари Михайла Опанасовича [2, спр. 154], Любарського Івана Антоновича [4, спр. 260], Завадського Євгена Андріановича [4, спр.323], Оксіюка Йосипа Федоровича [2, спр. 178], Пеленського Йосипа Леоновича [2, спр. 182], Плевако Миколи Антоновича [2, спр. 184], Сцінського Юхима Йосиповича [4, спр. 444], Табінського Петра Васильовича [2, спр. 195]; лекторів Поля Карла Адольфовича [4, спр.356] і Поповича Олександра Омеляновича [2, спр. 185]. Щоправда, основна частина матеріалів, вміщених у більшості особових справ, стосується викладацької роботи в К-ПІНО. Кілька прочитаних О. Аленичем восени 1919 р. лекцій з астрономії, представлені текстами, які зберігаються в двох окремих справах Держархіву Хмельницької області [1, спр. 48, 49]. Машинопис біографії професора Бучинського Петра Миколайовича підготовлений Н. Гамораком, висвітлює, зокрема його діяльність на посаді декана фізико-математичного факультету і в. о. ректора К-ПДУУ, зберігається в окремій справі [2, спр. 26]. З наявних особових справ більшості зазначених науково-педагогічних працівників у радянську добу архівісти за завданням спецслужб вилучили частину документів і матеріалів (на жаль, сьогодні їх встановити неможливо), які так чи так суперечили комуністичній ідеології та практиці, засвідчували певну діяльність в ім'я українського національного відродження; а ті, що залишилися, як правило, віддзеркалюють лише виробничу діяльність науковців.

У фонді Ф.Р-582 Держархіву Хмельницької області зберігаються тексти лекцій (їх можна вважати продовженням матеріалів особових справ) низки викладачів, які забезпечували викладання курсів з різних дисциплін: історії України (скоріш за все, П. Г. Клепатського) [1, спр. 59], статистики і демографії – С. С. Остапенка [1, спр.57], фізики – М. Т. Геращенка [1, спр. 58], історії української мови (найбільш вірогідно, І. І. Огієнка) [1, спр. 60], фізики – А. Е. Маліновського [1, спр. 62] і невідомого лектора [1, спр. 65], з кристалографії – М. І. Безбородька [1, спр. 61], географії – В. О. Гериновича [1, спр. 63], кілька лекцій з історії статистики (очевидно, С. С. Остапенка) [1, спр. 66, 67, 68], нарешті, лекція невідомого лектора з історії Волині [1, спр. 64]. Усі вони становлять певний інтерес для розуміння стану різних галузей тодішньої науки, з'ясування змісту лекційних матеріалів, а також окремих світоглядних складових освітнього процесу на різних спеціальностях.

Певний інтерес становлять особові фонди ЦДАВО України, зокрема, Білецький Леонід Тимофійович [9, спр.3] і Русова Софія Федорівна [10, спр.4], де зберігаються рукописні мемуарні матеріали зазначених діячів, у яких (особливо у Л. Білецького) містяться різноманітні свідчення про різноманітну освітню, методичну, наукову і громадську працю значної кількості науково-педагогічних працівників за української і частково більшовицької влади, зокрема частини й тих, про яких згадувалося вище.

Одним із завдань сучасних науковців є по можливості встановлення імен та кількості здобувачів вищої освіти у добу національного відродження, зокрема у К-ПДУУ. За нашими підрахунками, зробленими на основі архівного джерела, встановлено їхню чисельність – 1407 осіб станом на кінець 1919 р. З них, на фізико-математичному факультеті навчалося 466 осіб (207 – на математичному і 259 – природничому відділах), 348 – історико-філологічному, 318 – правничому, 237 – сільсько-господарському і 38 – богословському [3, спр. 72, арк. 1-23]. Під час вступу до вишу у канцелярії студентських справ започатковувалися особові справи на кожного зарахованого абітурієнта. Звісно, не всі вони дійшли до нині, але й ті більше 1100 особових справ, які чудом збереглися і сьогодні доступні для дослідників у Держархіві Хмельницької області (Ф.Р.582), ґрунтовно проаналізувати у оглядовій статті практично немає змоги. У зв'язку з цим обмежимося, наскільки це можливо, певними узагальненнями матеріалів цих справ, а в окремих випадках застосуємо вибіркового підхід.

Загальна структура особової справи кожного здобувача вищої освіти, попри певні відмінності, така: біографічні дані студента, його соціальний статус і освітній рівень, віросповідання, заповнені від руки спеціально передбачені графі друкованого бланку заяви студента про запис на відвідування обов'язкових і за вибором лекційних курсів та практичних занять (заповнювався перед початком семестру, із зазначенням проти дисципліни прізвища викладача і кількості тижневих навчальних годин). Заява підписувалася студентом, вказувалася дата, після чого декан факультету надавав свою письмову згоду допустити до виконання цього свого роду індивідуального робочого навчального плану. У багатьох випадках, особливо на II-III курсах підготовки, вибіркової дисципліни у заявах повторювалися рідко, що свідчило про різні інтереси молоді до певних пропонованих курсів, що позначалося у підсумку на підсумковій кількості тижневих годин, які належало відвідувати студентам одного і того ж курсу обраної спеціальності.

У меншій частині особових справ здобувачів вищої освіти виявлено «Лекційну книжку студента Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету» (розмір 18 см x 13 см, напівтверда палітурка). Відсутність багатьох лекційних книжок у особових документах здобувачів вищої освіти можна пояснити випадковою втратою або свідомим неповерненням їх до канцелярій деканатів, в умовах встановлення радянської влади і переслідування прихильників Української Народної Республіки наприкінці 1920 р. та у наступний період. Не випадково, і сьогодні у деяких родинних міні-архівних колекціях подолян все ще зберігаються лекційні книжки родичів, які у свій час навчалися у К-ПДУУ (автору статті довелося бачити кілька таких документів, але переконати власників передати їх до Державного архіву Хмельницької області або ж, як виняток, подарувати музею історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка – не вдалося).

Наявні у архівних фондах лекційні книжки студентів К-ПДУУ – це окрема, цікава, в чомусь несподівана, однак ще не досліджена загалом академічна історія тих, хто зробив свій вибір спеціальності, збирався поповнити з часом ряди української інтелігенції, розбудовувати нову українську державу, її шкільну, церковну, юридичну, аграрну сфери, піднімати до європейського рівня українську культуру як таку. На звороті палітурки цієї книжки прикріплювалося довільного формату, завірене печаткою університету або ж її сургучевим відбитком фото власника, а на титулі, після друку назви зазначеного документа («Лекційна книжка студента Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету»), треба було від руки вписати назву факультету і відділ (цей найбільш значущий для студента документ був аналогом залікової книжки сучасної студентської молоді). Далі, у відповідних трьох графах, записували прізвище, ім'я і по батькові, рік вступу і ставився особистий підпис власника книжки. У правому верхньому кутку тієї ж сторінки вписували номери у двох коротких графах «Вих. №» та «Діло [особова справа. – Авт.] №» (через деякий час друкарі перестали робити такі заготовки, і канцеляристи від руки скорочено записував «Д. №», вказуючи порядковий номер особової справи) 16, розграфлених вертикально і горизонтально, сторінок книжки відводилося для заповнення упродовж 4 років навчання в університеті, відповідно до виконаної частини навчального плану спеціальності. На кожний семестр (осінній чи весняний конкретного року) відводилося місце на двох сторінках (друга була продовженням першої). Відповідно до зробленої у деканаті заяви про запис на семестр, у лівій стороні «Лекційної книжки» фіксували ті ж дисципліни у графі «Назва предметів (курсів та практичних занять» (передбачалось, що їх може бути не більше десяти; записи робилися одним почерком, скоріш за все, діловодом канцелярії факультету), прізвища тих, хто викладав зазначений предмет (графа «Прізвище професора»), далі проставляли кількість тижневих годин, відведених на викладання дисципліни (графа «Кількість годин на тиждень»), Після заповнення назв дисциплін наприкінці цієї сторінки набірним друком були такі штампи: «Загальна кількість годин, на які підписуюсь__» (далі було місце для запису від руки загальної кількості тижневих годин), «Підпис студента» (поруч залишали місце для особистого підпису здобувача освіти), нижче « Запис на __ тижневих годин ухвалюю». Ця частина завершувалася підписом декана факультету.

У правій стороні треба було заповнити такі графи: «Одмітки на іспитах», «Одмітки за практичні заняття» і «Підпис професора». Наприкінці цієї сторінки вказувалося, що «Платня [згодом внесли зміни і почали писати «Плата». – Авт.] за __сінній [за тодішньою орфографією вписувались літери: «о», щоб отримати слово «осінній», або «ве», щоб мати інше слово – «весінній», тобто весняний. – Авт.] семестр 19__ р. внесена» (пропуски заповнювалися від руки). І далі – «Квіток [квитанція. – Авт.] №__» (заповнювався від руки), що посвідчував скарбник своїм підписом. [2, спр. 1284, арк. 1-2].

На титулі лекційної книжки вільної слухачки правничого факультету Галон Цірлі Лайзерівни виявлено такий запис від руки: «Студ[ентське] Свідоцтво відібрано. Канц. Студ. Справ» (кожному студенту вручали паперове (на 2/3 сторінки формату А 4) «Свідоцтво №__» «від Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету», на конкретний семестр, із зазначенням факультету, відділу, особистих даних, скріплених підписом власника. Дійсність свідоцтва засвідчували ректор і секретар студентських справ, а також відбитка університетської печатки [1, спр. 1, арк.101]). Щодо згаданої студентки, то її позбавили права володіти документом (дата не вказувалася), який давав можливість з'являтися у робочі дні на навчання, не зазначивши причини цього неординарного кроку. Скоріш за все, причиною її відрахування і, як наслідок, втрати свідоцтва стало не внесення плати за право навчання аж за три семестри 1919-1920 рр. (відповідні суми – 125 крб. – мали вноситися напередодні кожного семестру). Зрештою, у лекційній книжці цієї студентки не виявлено жодної помітки скарбника університету про зроблені обов'язкові платежі, передбачені відповідними розпорядженнями Міністерства освіти і правилами прийому до К-ПДУУ [2, спр.1284, арк.3-5].

Окремі лекційні книжки дають змогу стверджувати про неритмічність у виконанні навчального плану обраної спеціальності. Для прикладу. Студент історичного відділу історико-філологічного факультету Ковальов Георгій Антонович, зарахований на навчання напередодні 1919-1920 н. р., виявляв старання у набуті фаху історика, навчаючись переважно на дуже добре. Як свідчать записи у його персональній студентській книжці, у весняному семестрі 1920 р. він не склав іспитів з психології, української народної поезії, логіки та історії української мови (записи про їх складання датовані

вереснем-груднем 1920 р., коли йшов осінній семестр 1920-1921 рр. і навіть червнем 1923 р., коли університет юридично не існував, як власне й історико-філологічний факультет. Аналогічна ситуація склалася зі складанням іспитів з історії України історії старої української літератури, історії української мови та ін. за наступні два семестри. Ці предмети ним були успішно складені аж у червні 1923 р., коли існував інститут народної освіти [2, спр.1296, арк.4-6.]. Виходить, що юнак у перші роки становлення Кам'янець-Подільського ІНО продовжував вивчати дисципліни, передбачені відкинутим університетським навчальним планом. Причину цієї академічної ситуації з'ясувати не вдалося.

Як вже зазначалося, кількість особових справ здобувачів освіти, наявних в архівосховищі, не відповідає чисельності контингенту студентів К-ПДУУ, що унеможливорює повні підрахунки таких важливих складових просопографічного портрету молоді, як вік, стать, регіон походження, віросповідання, соціальний стан, освітній рівень тощо. Утім ці зведені дані, щоправда неповні, можна отримати з архівного документа «Відчит по канцелярії студентських справ Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету за період від 22 жовтня [1918] по 1 липня 1920 р.». Статистика виготовлена на основі особових справ студентів після завершення другого навчального року. Перевірити її точність через інші джерела, наприклад, «Журнал обліку документів студентів і вільних слухачів», у якому скрупульозно велися записи про кожного зарахованого до вишу дійсного студента і вільного слухача, немає змоги, оскільки збереглася лише одна із двох частин «Журналу», записи у якій завершуються 30 вересня 1919 р. [2, спр.23, 278 арк.]. Залишається довіритися канцеляристам і сприйняти їхні дані, там де для цього є підстави, як об'єктивні.

Тож вони подають загальну чисельність студентів – 1401 особу, які між факультетами розподілися так: 478 – на фізико-математичному, 338 – історико-філологічному, 310 – правничому, 235 – сільськогосподарському, і 40 – богословському. Дійсних студентів нараховувалося 914 осіб, вільних слухачів – 437. 1112 студентів належали до чоловічої статі, 289 – жіночої. За національністю домінували українці – 1111 осіб. За ними йшли євреї – 211 осіб, поляки – 35, росіяни – 32, німці – 8, білоруси – 3, вірмени – 1 особа. За віросповіданням найчисельнішими були православні християни (979 осіб). Їм поступалися греко-католики (166), іудеї (211), римо католики (35), лютерани (9), вірмени-григоріанці (1).

Студенти походили із різних соціальних і професійних груп: 34% представляли селянство, 25% – духовенство, 5,5% – дворянство, 11% вийшли із сімей ремісників, 15% – урядовців, 8% – учителів, 1,5% – лікарів і лікарських помічників. До вступу вони закінчили різні навчальні заклади: 1) хлоп'ячі і дівочі гімназії, епархіальні школи – 519 осіб, 2) духовні семінарії – 198, 3) учительські семінарії та інститути – 93, 4) кадетські корпуси – 7, 5) комерційні школи – 86, 6) технічні школи – 66, 7) реальні школи – 67, 8) заклади неповної середньої освіти – 123. Крім того, до вишу зарахували 242 студентів з інших вищих шкіл. Контингент молоді сформували представники різних регіонів: Поділля (60%), Галичини (12%), Бессарабії (3,4%), Чернігівщини (1,6%), Київщини (5,4%), Полісся (1,3%). Неукраїнські губернії були представлені лише 3% здобувачів національної вищої освіти.

Щодо вікового складу студентів, то канцеляристи встановили його за 1201 особовою справою. Тут не були враховані дані 143 осіб, які вибули з університету з різних причин: 12 – у зв'язку зі смертю, 42 – відповідно до прохань, 89 – із-за невстановлених причин (очевидно, через не сплату коштів за право навчання та академічну заборгованість). Про інших 67, яких врахували у інших групах статистики, нічого не повідомляється (цілком можливо, їх мобілізували до українського війська). Із 1201 врахованих осіб 161 були наймолодшими – 18-20-річними, 699 – 20-25 річними, 246 – 25-30-річними, 65 – 30-40-річними, і 30 – понад 40-річними [3, спр. 5, арк.2-4зв.]. Що стосується початку 1920-1921 навчального року, коли кількість студентів збільшилася до 1602 осіб [3, спр. 5, арк. 158], то канцелярія студентських справ підрахунків не зробила, можливо, через те, що на той час в університеті усіма справами заправляв політичний комісар радянської влади, який не отримав з центру подібних розпоряджень.

Отож, наявні в архівних фондах, добре збережені, особові справи викладачів і студентів К-ПДУУ – це унікальне джерело, яке засвідчує конкретну участь у становленні і діяльності першої національної вищої школи на Поділлі в добу українських визвольних змагань майже чотирьох десятиків науково-педагогічних працівників і понад 2 тис. здобувачів вищої освіти. Попри вилучення з цих зшитків і можливе знищення певних документів політичного змісту, вони все ж дають змогу з'ясувати персональні дані викладачів і студентів, скласти думку про рівень організації навчального процесу в університеті, особистий внесок викладачів у підготовку майбутніх фахівців, а також формування студентського контингенту, його регіональне представництво і академічну активність. Ознайомлення з особовими справами сприятиме кращому розумінню різних аспектів зазначеного періоду історії університетської освіти в Україні.

Список використаних джерел:

1. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 582. Оп.1.
2. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 582. Оп.2.

3. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 1.
4. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 2.
5. Завальнюк О. М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. 632 с.
6. Завальнюк О. Участь інтелігенції в українському національно-освітньому відродженні 1917-1920 рр. на Поділлі як підстава для більшовицьких репресій // Сторінки історії Української революції та більшовицьких репресій на Поділлі (1917-1930-ті рр.): зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., 2018. С.273-288.
7. Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921 рр.) у документах і матеріалах / Уклад. й авт. статті С. А. Копилов, О. М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2016. 848 с.
8. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 12.
9. ЦДАВО України. Ф. 3876. Оп. 1.
10. ЦДАВО України. Ф. 3889. Оп. 1.

Summary. *The article highlights the issue of availability and saving personal files of both teachers and students of Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University (1918-1921) in the funds of the Central State Archive of the Highest authorities and administration of Ukraine (CDAVO of Ukraine) and the Khmelnytskyi State Archive, which, on the one hand, are a valuable source for identifying the teaching staff and their involvement in the university personnel and the process of training future professionals, and on the other hand, for preserving the names and number of applicants for higher national education, place of birth, age, sex, nationality, religion, social origin, their implementation of training plans, etc. These files require broad involvement into clarifying the quantity and quality of the teaching staff and various biographical components of the university youth, which will ultimately allow to report on individual and group portraits of educational process participants and detect their role in forming the national high school in Podillia at times of liberation struggles.*

Key words: *CDAVO of Ukraine, Khmelnytskyi State Archive, Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University, faculties, departments, specialties, educational process, teachers and students' personal files.*

УДК 930.253:94(474.2)](1-87):004.774

Н. В. Залєток

*Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства
ORCID: 0000-0002-5319-3876*

Є. М. Чорноморець

*Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства
ORCID: 0000-0002-1521-0129*

ОНЛАЙН РЕСУРСИ З ЗАРУБІЖНОЇ ЕСТИКИ

Анотація. *У статті представлено короткий огляд основних онлайн ресурсів із зарубіжної естики. Зокрема, розглянуто веб-портал естонських архівів Rahvusarhiiv, на якому розміщено електронну базу даних Estica, (зібрання колекцій цифрових копій документів зарубіжної естики), та базу даних «Естонські матеріали у зарубіжних архівах» (вона містить інформацію про здебільшого ще не оцифровані документи естики у архівах Латвії та Росії). Також розглянуто вебсайт спілки балтійської діаспори Baltic Heritage Network, на якому зібрано інформацію про архівні колекції естонської діаспори у різних країнах. Онлайн ресурси з зарубіжної естики мають англійську версію та містять посилання на інші онлайн ресурси з інформацією з даної теми.*

Ключові слова: *архів, зарубіжна естика, веб-сайт, електронна база даних, онлайн ресурси.*

Розвиток цифрових технологій не тільки значно спрощує зберігання та облік інформації, а і полегшує її поширення та доступ до неї, у тому числі в умовах пандемії. Для країн пострадянського простору характерною була активізація пошуку архівних документів, що стосуються національної історії та з різних причин знаходяться за кордоном. В Україні було зібрано значний масив інформації про документи зарубіжної україніки, видано низку довідників про україніку у зарубіжних архівах [1-5], створено окремий архів зарубіжної україніки (ЦДАЗУ) [6]. В умовах цифровізації архівної справи для України є актуальним ознайомлення із досвідом зарубіжних країн щодо створення електронних баз даних документів національної історії, що знаходяться за кордоном, та щодо надання доступу до інформації про ці документи та до їх цифрових копій (якщо такі є).

Предмет даного огляду – представлення у онлайн ресурсах інформації про архівні матеріали, що стосуються історії та культури Естонії та знаходяться за її кордоном (надалі – зарубіжна естика).

На веб-порталі **Естонських національних архівів** [16] надано доступ до електронної бази даних SAAGA [17], що містить біля 9 млн. оцифрованих архівних джерел, що зберігаються у Національному архіві Естонії та Талліннському міському архіві. Вона містить розділ **Estica** [11] – підбірку

цифрових копій матеріалів, важливих для історії Естонії, оригінали яких зберігаються у зарубіжних архівах. Наведено перелік фондів, за покликаннями можна ознайомитись із коротким описом фонду та переліком справ, які входять до даного фонду; для отримання більш детальної інформації треба авторизуватись. Перелік фондів (колекцій): Датська реєстраційна книга (Датський національний архів); земельні ревізії у XVI-XVIII ст. (із 16 архівів Латвії, Швеції та Росії); джерела естонською мовою із Латвійського державного історичного архіву; колекція культурно-історичних документів із Державного історичного архіву Росії; досє студентів-естонців Данцигського технологічного університету (Гданський державний архів); естонські джерела із Центрального історичного архіву Грузії, Самарських архівів, Державного архіву Краснодарського краю та архівів Санкт-Петербургу; сибірська, далекосхідна та казахстанська естика; джерела із Центру дослідження історії еміграції Міннесотського університету. Як бачимо, тут є документи, що стосуються як безпосередньо етнічної території Естонії, так і діяльності естонців на території інших держав (Росії, США).

Після авторизації стає можливим ознайомлення із цифровими копіями документів. Копії високої якості, але іноді стан самих документів (як правило, рукописних) утруднює ознайомлення з інформацією; про це повідомляє позначка (естонською та англійською) на відповідних сторінках «оригінал важко читати».

Сайт має англійську версію. У даній базі представлено документи, написані різними мовами, в тому числі значна кількість документів, створених на території Російської імперії і, відповідно, написаних російською.

Також на сайті надано доступ до бази даних «**Естонські матеріали у зарубіжних архівах**» [12], створеної в межах програми «Співвітчизники» в результаті співробітництва Естонії, Латвії та Росії. Мета бази даних – надати доступ до інформації про естонські матеріали у архівах Латвії та Росії. На даний момент перелік документів та колекцій складає всього 38000 записів, це лише незначна частина інформації; також наведено назви основних архівних путівників. У переліку для справи вказується назва справи, архів, де знаходиться документ, номер фонду та час складання документу, для колекції – кількість справ. Є пошукове вікно.

База даних містить інформацію про документи, що стосуються естонців та зберігаються у Латвійському державному історичному архіві (LVVA). В перелік увійшли документи німецькою та російською мовами, створені починаючи з XVI ст. до 1918 р., щодо естонців, які проживали як на етнічній території Естонії, так і за її межами (17819 записів, оцифровано 176 документів).

На сайті дано покликання на базу даних **Raduraksti** (Родовідні записи) [15], розміщену на сайті Латвійського національного архіву (LNA), в яку входять, зокрема, церковні та метричні книги та дані переписів населення XVIII-XIX ст., які також містять інформацію про естонців.

Що стосується Росії, частково зібрано та наведено інформацію про документи, що стосуються Естонії, в архівах Санкт-Петербургу, Москви, Пскова та Новгородської області – тобто земель, суміжних з Естонією, або таких, що колись їй належали (21013 записів). Так, у Російському державному архіві давніх актів (РГАДА) зберігаються документи, що стосуються діяльності Лівонсько-Естонської та Фінської торгової палати; у Російському державному військово-історичному архіві (РГВИА) – карти Естонії та топографічні описи Естонської та Лівонської губерній; у Центральному державному історичному архіві Санкт-Петербурга (ЦГИА СПб) – архіви Санкт-Петербурзьких університетів та Консистерії, документи, що стосуються діяльності промислових підприємств, естонських спілок на території Росії, православних церков в Естонії, особові справи естонців. В архівах м. Псков зберігається інформація про Псково-Печерський монастир та саме місто (до 1944 р.) та про діяльність старообрядців в околицях Чудського озера. У державному архіві Новгородської обл. зберігаються особисті справи естонських переселенців.

Усі наведені в даному онлайн ресурсі покликання на сайти російських архівів недейсні.

У описані вище бази даних були включені переважно документи, що стосувались загалом історії та культури на етнічних землях Естонії та суміжних країн та знаходились у зарубіжних архівах, або діяльності естонської еміграції у XIX – на поч. XX ст. Але не менш вагомим напрямком культурної політики Естонії (як і загалом країн Прибалтики) була і залишається підтримка естонської діаспори, що сприяє збереженню естонської мови та поширенню набутоків естонської культури. Відповідно, формувались архіви естонської діаспори у різних країнах [7] та проводилась діяльність з пошуку та обліку інформації про напрями еміграції та переселення естонців, обставини життя естонських громад та окремих естонців за кордоном.

Загалом інформація щодо архівних колекцій діаспори зібрана та оприлюднена на сайті балтійської діаспори **Baltic Heritage Network** [7]. На сторінці «Установи пам'яті» розміщено Реєстр архівних зібрань Естонії, що містить перелік колекцій документів щодо діяльності естонців за кордоном [19]. У Реєстрі вказано повну та скорочену назву установи, де зберігаються колекції, її веб-сайт, номери та назви фондів за темою (в алфавітному порядку) в кожній установі, хронологічні межі документів фонду, кількість сторінок, тип архіву (особистий архів, архів організації, фотоархів). У переліку наведені такі установи: Естонський літературний музей, Естонська національна

бібліотека, Бібліотека Таллінського університету, Естонський музей театру та музики, Музей Хійумаа (Hiiumaa muuseum), Музей мистецтв, Естонський історичний музей, Естонський музей архітектури, Естонський національний архів; Музей парафіяльної школи ім. О.Луцу в Паламузі, Музей округу Харджу, Архів консисторії Естонської євангелічно-лютеранської церкви, Бібліотека Куусалу, Естонський педагогічний музей-архів (EPAM), Естонський національний музей (ERM, містить етнографічний архів (EA), архів відповідей кореспондентів (KV), фотоархів (Fk)). Для прикладу, в Естонському національному музеї (ERM) є етнографічний архів, в якому зібрані інформаційні матеріали про естонців за кордоном – на Кавказі, у Омську, Санкт-Петербурзі, Південній Африці, Америці, Великобританії, Швеції, Фінляндії, Канаді, Німеччині, Австралії.

Переважає більшість документів у даному списку – кінця XIX – початку XXI ст., але є також архіви естонських емігрантів Велло Хелька (Vello Helk), що містить матеріали давньої історії Естонії (починаючи з XVI ст.), та Арнольда Серго (Arnold Sergo) з історії Хіімайї (поч. з XVI ст.); матеріали Уппсальського естонського товариства (1622-2003 рр.).

На сайті Baltic Heritage Network також надані посилання на сайти ряду центрів естонської діаспори (Центру естонських студій VEMU (Väliseesti Muuseum) (Торонто), Естонського архіву в Австралії, Естонського архіву у Ванкувері), які теж містять інформацію про архівні зібрання естонської діаспори.

На сайті **Центру естонських студій VEMU** (Väliseesti Muuseum, Торонто) [23] подано інформацію про кілька архівних зібрань документів, які стосуються естонської історії та діяльності естонської діаспори.

Подано дані про документальний **архів VEMU**, який зберігається у Тартуському інституті (Канада) та містить інформацію щодо життя естонців у Канаді після Другої Світової війни та включає збірки документів естонських організацій і окремих осіб діаспори. Подано алфавітний перелік осіб та організацій та короткий опис кожного фонду (номер, зміст, об'єм) [18].

Розміщено анотований каталог **аудиоколекції** (1239 записів), **фотоколекції** (23105 записів) Центру естонських студій та **бібліотеки естонських досліджень** (1877 найменувань, статті та монографії, які стосуються історії Естонії та естонської діаспори) [21]. Інформація оновлена у 2021 році.

Наведено інформацію про архівну колекцію **Естонського Центрального архіву у Канаді** [10]. У вміщеному pdf файлі на 40 сторінках наведено шифри фондів, їх назви та короткий опис вмісту.

На сайті **Естонського архіву у Ванкувері** [14] наведено перелік колекцій документів, що стосуються діяльності естонської громади у Ванкувері, та анотований опис документів кожної колекції. Документи оцифровано, але відкритого доступу до цифрових копій немає. Електронний архів та його опис створено у межах програми «Співвітчизники» з метою зберегти історію естонської діаспори у Ванкувері та Британській Колумбії.

Естонський архів в Австралії [13] містить книги, документи та артефакти щодо життя естонців, що проживають та проживали в Австралії. На сайті перераховано основні колекції артефактів, які знаходяться в архіві, а також розміщено дві бази даних.

В одній із них наведено інформацію про **колекцію приватних архівів**, яка містить особисті документи австралійської діаспори; у онлайн доступі перелік (всього 819 позицій), в якому наведено прізвище та ім'я особи, номер її фонду та короткий анотований перелік її документів, вказано місцезнаходження документів [14]. Можна скористатись пошуковим вікном, можна переглянути загальний перелік.

Електронна база даних «**Некрологи**» (3615 записів) містить інформацію про дати та місце смерті естонських емігрантів в Австралії у XX ст. [22], ця база даних є неповною. Можна скористатись пошуковим вікном, можна переглянути загальний перелік.

На сайті **Академічної бібліотеки Тартуського університету** є три бази даних, які стосуються естонських емігрантів: бібліографічна база даних зарубіжних публікацій естонських авторів-емігрантів (VEART); біографічна база даних естонців-емігрантів (VEPER); бібліографічна база даних художніх творів, виданих починаючи з 1944 р. естонцями-емігрантами іншими мовами або перекладених на інші мови (VEILU). Збір інформації та складання баз даних було здійснено Центром естонської літератури за кордоном Академічної бібліотеки Таллінського університету в межах державного проекту «Програма співвітчизників».

Бібліографічна база даних зарубіжних публікацій естонських авторів-емігрантів **VEART** [8] містить 11559 записів, в останній раз була оновлена у 2014 р. Є алфавітний перелік авторів ((466 імен, вказано також кількість публікацій даного автора, наявних у базі даних), алфавітний перелік назв періодичних видань (19 найменувань, вказано країну, де виходить видання, кількість статей даного видання, наявних у ресурсі), алфавітний перелік ключових слів (247). При натисканні на назву періодичного видання або автора подається короткий бібліографічний опис статей (автор, назва, анотація, вихідні дані, мова, примітки, ключові слова). Зафіксовано майже 23 млн. переглядів.

Біографічна база даних естонців-емігрантів **VEPER** [24] була створена у 2003 р., останній раз оновлена у 2016 р. Містить 4340 імен. Пошук можна здійснювати за іменем, місцем народження, місцем смерті, професією, місцем навчання. Зафіксовано більше 24 мільйонів переглядів.

Бібліографічна база даних художніх творів, виданих починаючи з 1944 р. естонцями-емігрантами іншими мовами або перекладених на інші мови **VEILU** [9] двомовна, містить 554 записи, останній раз оновлена у 2013 р. Майже 1 млн. 300 тис. переглядів. Містить алфавітний перелік авторів (559) та ключових слів (67), подано короткий бібліографічний опис кожної публікації.

Висновки. Результати діяльності по виявленню та обліку документів зарубіжної естики, що проводилась в Естонії, отримали висвітлення у онлайн ресурсах. На сайті Естонського національного архіву розміщено базу даних Estica, яка містить цифрові копії документів, що зберігаються в архівах інших держав (Латвія, Данія, Швеція, США, Грузія, Росія), та базу даних про естику в архівах Латвії та Росії «Естонські матеріали у зарубіжних архівах», яка містить анотований перелік документів. У цих базах даних зібрано та узагальнено відомості переважно про документи, що стосуються національної історії Естонії, етнічних та прилеглих до них земель, та діяльності естонських емігрантів у XIX – XX ст., та знаходяться у зарубіжних архівах. Якість цифрових копій висока. Також існує кілька онлайн ресурсів з інформацією про зібрання архівних документів, які стосуються естонської діаспори у XX-XXI ст. Загалом інформація щодо архівних колекцій діаспори зібрана та оприлюднена на сайті балтійської діаспори Baltic Heritage Network. Тут міститься онлайн ресурс «Реєстр архівних зібрань Естонії» (що стосуються естонських емігрантів), тут також надані посилання на анотовані переліки архівних зібрань естонської діаспори, оприлюднені на сайтах Центру естонських студій VEMU (Väliseesti Muuseum) (Торонто), Естонського архіву в Австралії та Естонського архіву у Ванкувері. У даних онлайн ресурсах доступу до цифрових копій документів немає. Також інформація про естонську діаспору міститься на сайті Академічної бібліотеки Тартуського університету.

Список використаних джерел:

1. Архівна україніка в Білорусі: науково-довідковий апарат / Держ. архівна служба України, ЦДАЗУ. Київ, 2010. 156 с.
2. Архівна україніка у федеральних архівах Росії: реєстр архівних фондів / Держ. архів. служба України, УНДІАСД; упоряд.: О. Коваль, М. Ковтун, Л. Ліствіна, О. Мельниченко, В. Пристайко, Р. Романовський. Київ, 2013. 909 с.
3. Матяш І. Архівна україніка в Канаді: історіографія, типологія, зміст. Київ: Горобець, 2008. 152 с.
4. Палієнко М. Г. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій). Київ: Темпора, 2008. 688 с.
5. Перелік фондів, що містять документи архівної україніки в США / Держ. архів. служба України, УНДІАСД. Київ, 2013. 258 с.
6. Центральний державний архів зарубіжної україніки. URL: <https://bit.ly/3tygDVL> (дата звернення 18.03.2021).
7. Baltic Heritage Network. URL: <https://bit.ly/3ecW3FO> (дата звернення 16.03.2021).
8. Databases of Academic Library of Tallinn University. VEART. URL: <http://bit.ly/30RiLvw> (дата звернення 19.03.2021).
9. Databases of Academic Library of Tallinn University. VEILU. URL: <http://bit.ly/38QXF4A> (дата звернення 19.03.2021).
10. Eesti Keskarhiiv (Canada) (Естонський центральний архів у Канаді). URL: <https://bit.ly/3lw7J8y> (дата звернення 17.03.2021).
11. Estica (Документи, що стосуються Естонії, в зарубіжних архівах). URL: <http://bit.ly/30XjmM2> (дата звернення 18.03.2021).
12. Estica. Eestiainelised materjalid välisarhiivides (Естонські матеріали в закордонних архівах). URL: <http://bit.ly/3rVblmK> (дата звернення 19.03.2021).
13. Estonian Archives in Australia. URL: <https://bit.ly/2QnwSXP> (дата звернення 19.03.2021).
14. Estonian Archives in Vancouver. URL: <http://bit.ly/2P5Q0IE> (дата звернення 19.03.2021).
15. Raduraksti (Родовідні записи). URL: <https://bit.ly/30WAFq9> (дата звернення 16.03.2021).
16. Rahvusarhiiv. VAU (Естонські національні архіви. Віртуальний читальний зал). URL: <https://bit.ly/3vADQbD> (дата звернення 18.03.2021).
17. SAAGA (Оцифровані архівні джерела). URL: <http://bit.ly/38SXZjg> (дата звернення 16.03.2021).
18. Tartu Instituut (Toronto, Canada). Arhiivid. URL: <https://bit.ly/2P3it1U> (дата звернення 19.03.2021).
19. The register of Estonian archival collections – BaltHerNet. URL: <http://bit.ly/3eRu8M5> (дата звернення 16.03.2021).
20. Väliseesti arhiivikogud (Естонські архіви за кордоном). Personal Papers. URL: <http://bit.ly/3eSluM7> (дата звернення 19.03.2021).
21. Väliseesti arhiivikogud. VEMU kogud (Естонські архіви за кордоном. Колекції Центру-музею естонських студій). URL: <http://bit.ly/38TxxpU> (дата звернення 17.03.2021).
22. Väliseesti leinakuulutused (Некрологи за кордоном). URL: <https://bit.ly/30VAXEg> (дата звернення 17.03.2021).
23. VEMU (Väliseesti Muuseum – Центр-музей естонських студій). URL: <http://bit.ly/39aJ6t9> (дата звернення 17.03.2021).

24. VEPER (Väliseesti isikulooline andmebaas – База особистих даних естонців за кордоном). URL: <http://bit.ly/3eTRDnU> (дата звернення 19.03.2021).

Summary. *The article presents a brief overview of the main online resources on foreign «estica». In particular, the review includes the web portal of the Estonian archives Rahvusarhiiv, which contains the database Estica (a collection of digital copies of documents of Estonian history, the originals of which are in the foreign archives) and the database «Estonian materials in the abroad archives» (which contains information on mostly not yet digitized documents of «estica» in the archives of Latvia and Russia). Also, the review includes the website of the Baltic Heritage Network – the source on the archival collections of the Estonian Diaspora in different countries (Canada, Australia, USA, Sweden, and Germany). Online resources on foreign «estica» have an English version and contain links to other online resources on this topic.*

Key words: *archive, foreign «estica», website, electronic database, online resources.*

УДК 930.253(477.43-25):314(477.43/.44)«18»

В. А. Захар'єв (із Ватралів)

Хмельницький обласний науково-методичний центр культури і мистецтв

ДЕМОГРАФІЯ СЕЛА ЧАНЬКІВ УШИЦЬКОГО ПОВІТУ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У ХІХ ст. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ СІЛЬСЬКОЇ ЦЕРКВИ, ЩО ЗБЕРЕГЛИСЯ У ДАХМО)

Анотація. *У статті, на основі «Сповідальних відомостей» та «Метричних книг» сільської церкви висвітлено демографію подільського села Чаньків у ХІХ ст.*

Ключові слова: *Поділля, Чаньків, ДАХМО, демографія, церковна документація.*

Демографічні відомості – одне з головних статистичних складових про розвиток окремих населених пунктів, зокрема, і держави в цілому. На українських землях, які були поділені між Польщею та Литвою, за свідченням документів вівся лише облік платників податків, тому тогочасна інформація в цьому плані є далеко не повною, а фахівці вираховують кількість населення за середньоарифметичним показником наповнюваності сімей у той чи інший історичний період.

Починаючи з відносно спокійного ХVІІІ ст. в Україні, та на Поділлі, зокрема, значно поліпшилася динаміка дітонароджуваності, яка наприкінці століття призвела до суттєвого збільшення кількості населення, і це сталося перед чиновниками нагальну проблему. Прозорливі реформатори, як то Ігнацій Мархоцький, пропонували власну систему обліку, однак це носило локальний характер [1].

Врешті, коли Поділля перейшло під протекторат Російської імперії, стала налагоджуватися певна структура. І слід визнати, що її вагомими складовими були, як не дивно, духовні заклади: церкви і костели, синагоги. По-іншому, певно, і не могло бути, адже там вели реєстрацію головних подій у житті поселенців, а саме: народження, шлюб і смерті, заносючи дані у «Метричні книги». В ортодоксальній Росії це був найнадійніший спосіб досягти достовірності, бо як показує досвід, особливо у єврейських громадах, під час проведення люстрацій населених пунктів частина людей елементарно ховалася, щоб потім сплачувати менші податки.

Значимою основою для збору статистичної інформації, було щорічне обов'язкове (під запис сповідання, що проводилися в період Чотиридесятниці і фіксувалося у «Сповідальній відомості».

Саме завдяки вищезгаданому документу за 1790, 1816, 1845, 1859, 1873 рр. у парі з малочисленими «Метричними книгами», а саме: за 1797, 1796, 1812, 1839, 1842, 1864 рр., які збереглися у колекції Державного архіву Хмельницької області (ДАХМО), вдається прослідкувати динаміку розростання у ХІХ ст. подільського села Чаньків. Воно розташоване за 5 км. західніше від містечка Дунаївці, що у тогочасному Ушицькому повіті, і належало Красінським, а згодом Скибневським [2]. Переважну монобільшість завжди у цьому селі складали православні. Кілька сімей католиків, які жило тут, свої духовні потреби справляли у сусідніх Дунаївцях (мал.1).

Отже, з ХVІІІ ст. до нас дійшли 3 таких першоджерела: «Метрична книга» 1797 р. та «Метрична книга» і «Сповідальна відомість» за 1798 р. Зауважимо, що «Метричні книги» та «Сповідальні відомості» кардинально відрізняються за структурою, але і суттєво доповнюють одна іншу, що дозволяє повніше розкрити поставлену тему (мал.2).

Відповідно у першій ми не бачимо загальної картини наявності населення у селі, лише відомості про його рух упродовж року [3]. Звідти дізнаємося, що у 1797 р. народилося 25 дітей: 14 хлопчиків та 11 дівчаток. Створено 12 нових сімей – поєднано шлюбом 24 людей. Померли 31 чаньківчанин: 17 чоловіків та 14 жінок. При цьому подано аналіз за віком померлих чоловіків (мал.3). Втім, у наступних двох маємо і одне, і друге. 1798 р. народилося 14 хлопчиків та 15 дівчат. 4 пари створили сім'ї. Померло 19 чоловіків: 8 – на першому році життя, 3 – на другому, по 2 – трирічок і чотирьохліток та по одному 6-річному, 9-річному, 34-річному та 40-річному, і стільки ж жінок [4]. Можна зробити припущення, що більше половини народжених попереднього року, певне, скосила якась хвороба.

У сумарній таблиці «Сповідальної відомості» Чаньківської церкви за 1798 р. вказано, що у селі проживає 300 православних чоловічої статі та 267 – жіночої. З них: 1) поселян – 104 чоловіків, 110 жінок та 106 хлопців і 71 дівчат, тобто, 516 осіб; 2) бобилів та службовців, відповідно, 13,10, 1 та 8, тобто, 32 осіб. З дворян був 1 чоловік, його син, по три дорослих жінок та дівчат, тобто, 9 осіб. З духовних: 1 піп-вдівець, п'ятеро його дітей – 4 хлопчики, 1 дівчинка – та 1 дячок (певно, ще не одружений), тобто, 7 осіб. З 567 осіб, що в проживали селі, сповідалося лише 232 представників чоловічої та 206 жіночої статі. Таїнство сповіді не вчинено з 68 хлопчиками та 61 дівчинкою через малолітство [5].

За «Метричною книгою» 1812 р. в Чанькові поєдналося шлюбом 10 осіб, що створили 5 нових сімей; народилося 17 хлопчиків та 14 дівчаток, а померло 17 осіб чоловічої та 16 жіночої статі. Вік померлих представників сильної статі варіював від 12 днів до 67 років, при цьому це були лише діти, а саме: по 1 – 12 днів, 2-х тижнів та 6 місяців, 3-річний, 8-річний; 2 – 2-річних, 3 – 4 річних та чоловіки не репродуктивного віку, відповідно, по одному у віці 48, 49, 54, 56, 60, 65 і 67 р.

Серед представниць жіночої статі найбільше – четверо – померло у 3 роки. В інші періоди помирало по одній особі, відповідно, шестиденна, 2-місячна, 10-місячна, 2-, 4-, 5-, 6-літні та у віці 34, 45, 49, 65 та 66 років від народження, що дозволило дізнатися завдяки введенню нової граfi у документ [6]. Далі, судячи з наявних екземплярів метричної документації, така графа стали обов'язковою (мал.4).

Висновки сповідальної кампанії за 1816 р. свідчать, що в порівнянні з 1798 р., кількість представників чоловічої статі у Чанькові зменшилася на 16 осіб (до 284), а жіночої, навпаки, збільшилася на 42 (до 309 осіб). Хоча в загальному їхня кількість зросла у селі на 26 осіб (до 593 осіб) [7].

Далі маємо метричні дані за 1839 р. Тоді було укладено 14 шлюбів і народжуваність в селі вже зросла до 37 дітей (23 хлопчиків, 14 – дівчаток), заодно, відчутно зменшилася смертність – всього 24 випадки. У деталізації вказано, що померло 7 хлопчиків до 1 р., а саме: 3 – віком 7 місяців, 2 – 1-літніх та по одному 9 та 10 місяців від народження, а також престарілий 63 р. і глибокий старець віком 95 років. Хоча останнє – не межа, адже серед жінок, що померли того року, значиться і 106-річна чаньківчанка [8] (мал.5).

У загальному: в 1839 р. від хвороб у віці до 4 років померло 10 дівчаток, одна у підлітковому XVIII ст – 14 років, одна молода жінка померла під час родів у 27 роки, 43-річну жінку завалило і задушило землею, а ще одна – померла у престарілому (63 р.).

У «Метричній книзі» за 1842 р. зафіксовано 33 народження дітей (18 хлопчиків та 15 дівчат), 3 шлюби та 22 смертей, серед померлих, до речі, вказано 95-річного старика [9].

Досить інформаційно насиченими виявилися примітки під таблицею. Там уточнено причини смертей. Зокрема, що п'ятеро померли від хвороб старості, по чотири – від внутрішніх болів та віспи, троє – від внутрішньої гарячки та глистів, по одному – від сухот, ревматизму та кашлю.

Як бачимо, в цілому простежується позитивна динаміка дітонародження. Проте, це стосується хлопців, а не дівчат, яких м останніх трьох десятиліть щороку стабільно з'являлося біля півтора десятка. І при цьому поряд з нарощенням кількості мешканців села – згідно «Сповідальної відомості» 1845 р. у Чанькові вже проживало 745 осіб – 360 чоловічої та 385 жіночої статі, намітилася загальна тенденція до старіння жіночої частини. Цікавим моментом є те, що у цьому документі окремо виділено чаньківчан, які «відпущені за квитком», тобто ті, хто служив у російському війську і відпущений з армії у запас. Таких нараховувалося чотири. У кожного з них було по дружині, але поки що у них підростало 2 дитині – хлопчик і дівчинка [10] (мал.6).

У 1856 р. дітей народилося удвічі більше, ніж померло односельчан – відповідно, 43 та 21. При цьому з'явилося 26 хлопчиків і 17 дівчат. Поєднано шлюбом 10 пар. Із загальної кількості смертності у 21 особу 12 померло у віці до 5 років [11].

У «Сповідальній відомості» за 1859 р. знаходимо дані, що в селі жило 440 чоловіків і 435 жінок, тобто, 875 осіб. 156 з них не сповідалися через малолітство. Знову ж, як у 1845 р., 1859 р. окремо виділено 11 осіб чоловіків причетних до армії, яких на цей раз названо «військовими». Тобто, навіть у такому суто мирному документі простежується тогочасна мілітаристська політика Російської імперії, що торкнулося і селян, яких «забривали» у рекрути, а після повернення додому через 25 років ще й ставили на облік, щоб використати в разі війни [12] (мал.7).

«Метрична книга» за 1864 р. повідомляє, що тоді у Чанькові народилося 55 дітей. На цей раз переважали дівчатка, яких з'явилося на світ 32, проти 23 хлопчиків. 24 молодих чаньківчан вирішили поєднатися у шлюбі і створили 12 нових сімей. Однак у порівнянні з 1856 р. майже удвічі зросла і смертність: відповідно, 21 – у 1856 р. та 41 – у 1864 р. (мал.8). Представників чоловічої та жіночої статі померло майже порівну (21/20), але 26 з них були діти до 5 років [13]. Більшість дітей звели у могилу «кашель», «гарячка» та «опухи».

Останнім у цій серії першоджерел стала «Сповідальна відомість» за 1873 р. На той час у селі приживало 10 осіб духовного стану (3 чоловічої та 7 жіночої статі), 59 осіб військового стану: відповідно, 21 чоловіків та 38 жінок і 862 – селян (424/438). В цілому, 931 особа [14, арк. 856-874].

Таким чином, за церковною документацією простежено динаміку росту населення у Чанькові впродовж XX ст. – з 567 у 1798 р. до 931 осіб у 1873 р. І цей процес розвивався. Як повідомлено у

нарисі про село, що вміщений у XI том «Праць Подільського церковного історико-археологічного товариства» у 1909 р. в Чанькові мешкало 1481 православний, 109 римо-католиків та 7 євреїв [15, с.64].

Отже, «Сповідальні відомості» та «Метричні книги» церков, костелів і синагог варто залучати до вивчення демографічних процесів як надійне джерело інформації.

Список використаних джерел:

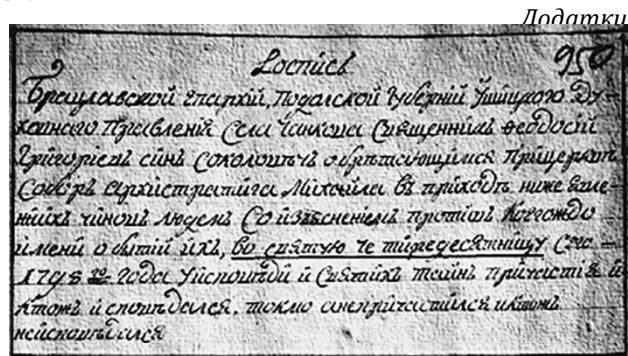
1. Ролле А. Ю. Граф Редукс /пер. з пол. В.Ганущака. Дрогобич: Відродження, 2008. 81 с.
2. Дунаївці. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Дунаївці>.
3. Метрическая книга регистрации актов о рождении, браке и смерти по церквям Ушицкого уезда за 1797 год. ДАХМО. Ф. 315. Оп 1. Спр.6707. Арк. 532-537 зв.
4. Метрическая книга записей актов гражданского состояния о рождении, браке и смерти по церквям Ушицкого уезда за 1798 год. ДАХМО. Ф. 315. Оп 1. Спр. 6731. Арк. 754-759.
5. Исповедальные ведомости по церквям Ушицкого уезда за 1798 год. ДАХМО. Ф. 315. Оп 1. Спр. 6740. Арк. 950-961.
6. Метрическая книга регистрации актов о рождении, браке и смерти по церквям Ушицкого уезда за 1812 год. ДАХМО. Ф.315. Оп 1. Спр. 6963. Арк. 1234-1262.
7. Исповедальные ведомости по церквям Ушицкого уезда за 1816 год. ДАХМО. Ф. 315. Оп 1. Спр. 7029. Арк. 1206-1215 зв.
8. Метрические тетради Ушицкого уезда за 1839 год. ДАХМО. Ф.591. Оп 1. Спр. 3. Арк. 1750-1765.
9. Метрическая книга регистрации актов о рождении, браке и смерти по церквям Ушицкого уезда за 1842 год. ДАХМО. Ф. 315. Оп 1. Спр. 7598. Арк. 1275-1295.
10. Исповедальные ведомости по церквям Ушицкого уезда за 1845 год. ДАХМО. Ф. 315. Оп 1. Спр. 7772. Арк. 1851-1861зв.
11. Метрическая книга регистрации актов о рождении, браке и смерти по церквям Ушицкого уезда за 1856 год. Часть вторая. ДАХМО. Ф.18. Оп 1. Спр.974. Арк. 1405-1428.
12. Исповедальные ведомости по церквям Ушицкого уезда за 1859 год. ДАХМО. Ф. 315. Оп 1. Спр. 847. Арк. 1879-1894.
13. Метрическая книга регистрации актов о рождении, браке и смерти по церквям Ушицкого уезда за 1864 год. ДАХМО. Ф.315. Оп 1. Спр.8677. Арк. 952-987.
14. Исповедальные ведомости по церквям Ушицкого уезда за 1873 год. ДАХМО. Ф. 315. Оп 1. Спр. 11846. Арк. 856-874.
15. Труды Подольского церковного историко-археологического общества, т. XI. Каменец-Подольский, 1909. С.64.

Summary. The article, based on «Confessional Information» and «Metric Books» of the village church, covers the demography of the Podolsk village of Chankiv in the XIX century.

Key words: Podillya, Chankiv, DAHMO, demography, church documentation.

Мал. 1. Чаньків на карті 1850 р.

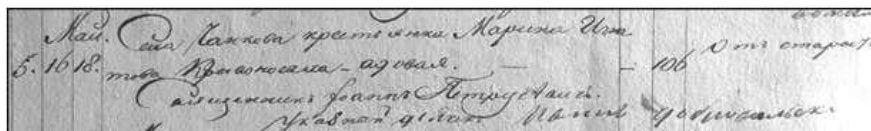
Мал. 2. Преамбула «Сповідальної відомості» Чаньківської церкви за 1798 р.

Въ Оубаву Числа Умершихъ Мужеск. полу	
Трехъ вольтетинъ	2
Второ олтетинъ	8
Третьо олтетинъ	1
Четверо олтетинъ	1
Шести олтетинъ	1
двухъ олтетинъ старобитинъ	1
пяти олтетинъ старобитинъ	2
шести олтетинъ старобитинъ	1

Мал. 3. Аналіз померлих чоловіків у 1797 р. за віком

Вік	Число	Вік	Число
12 днів	1	20-ти днів	1
3 дні	1	2 дні	1
6 днів	1	10 днів	1
2 дні	2	2 дні	1
3 дні	1	3 дні	4
4	2	4	1
0	1	5	1
4 д	1	6	1
4 д	1	34	1
54	1	45	1
56	1	49	1
60	1	65	1
65	1	66	1
67	1		

Мал.4. Аналіз померлих обидвох статей за 1812 р.

Мал.5. Інформація про смерть 16 травня 1839 р. селянки с.Чаньків, вдови Марини Гнатівни Кривоносиhi у віці 106 років

Вік	Число	Вік	Число
4	1	4	1
4	1	5	1
4	1	6	1
4	1	34	1
4	1	45	1
4	1	49	1
4	1	65	1
4	1	66	1

Вік	Число	Вік	Число
4	1	4	1
4	1	5	1
4	1	6	1
4	1	34	1
4	1	45	1
4	1	49	1
4	1	65	1
4	1	66	1

Мал.6-7. Графи, «Сповідальних відомостей» Чаньківської церкви за 1845 та 1859 рр., що свідчать про колишніх рекрутів у селі

Вік	Число	Вік	Число
4	1	4	1
4	1	5	1
4	1	6	1
4	1	34	1
4	1	45	1
4	1	49	1
4	1	65	1
4	1	66	1

Мал.8. Підсумкові дані за 1864 р.

УДК 930.25:004(71)

Я. С. Калакура

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0001-9007-4991

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЕЛЕКТРОННОГО АРХІВОЗНАВСТВА ЯК НАУКОВОЇ ТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Анотація. Обґрунтовується інституціоналізація електронного архівознавства як концепту архівознавчої науки і навчальної дисципліни, його інноваційна роль в умовах цифрового суспільства, діджиталізації архівної справи, запровадження електронного документообігу, оцифрування архівних ресурсів, заснування та діяльності електронних архівів. Висвітлюється авторське трактування предмету, об'єкту, функцій та методологічних засад електронного архівознавства з погляду науки та дослідницької практики, окреслюються його параметри як навчальної дисципліни, дається визначення її дидактичних завдань. Показано його значення в контексті інтеграційних процесів, викладені пропозиції щодо об'єднання і кооперації зусиль працівників Державної архівної служби, центральних і місцевих архівів, науковців Українського науково-дослідного інституту архівної справи і документознавства, архівознавчих кафедр національних університетів для створення національного підручника та навчально-методичного комплексу з електронного архівознавства, поглиблення співпраці із зарубіжними партнерами.

Ключові слова: електронне архівознавство, наука, навчальна дисципліна методологія, інституціоналізація, електронний архів, електронний документ, електронні ресурси, цифровізація архівів.

Постановка і актуальність проблеми. В умовах цифровізації суспільства поряд із традиційними галузями знань або в їх межах народжуються нові, покликані осмислювати інновації суспільного розвитку, в тому числі у сфері архівної справи, де вже функціонують електронні архіви, електронна система архівної інформації, комунікації та надання послуг в режимі онлайн, з року в рік збільшується масив документів на електронних носіях. У Стратегії розвитку архівної справи України на період до 2025 р. пріоритетне місце відведено її **цифровізації** в широкому розумінні цього поняття, яка сама по собі є визначальним сегментом реформування всієї галузі та досягнення якісно нового рівня діяльності усіх її інституційних параметрів [32]. **Діджиталізація торкнулася усіх сегментів архівної справи**, призвела до переведення її складових, передусім документально-інформаційних ресурсів у цифрову форму, а відтак і новий формат їх збереження та використання. На наших очах формуються нові галузі знань, зокрема **електронна історія, електронне джерелознавство,**

електронне документознавство, електронна археографія, електронна бібліографія, заявило про себе і електронне архівознавство (electronic archival science) [19; 34].

Інституціоналізація електронного архівознавства, наукове осмислення його сутності, місця, ролі і значення в структурі архівознавчої науки належить до **винятково актуальних** та недостатньо з'ясованих проблем. Ця актуальність вмотивовується кількома чинниками. **По-перше**, викликами самої архівної практики в умовах цифрового суспільства, адже архіви як центри збереження ретроспективної інформації змінюють своє обличчя, набувають електронного формату і відіграють дедалі більшу роль у забезпеченні інформаційних потреб суспільства і кожного громадянина, а їх діяльність потребує нового осмислення. **По-друге**, процес становлення електронного архівознавства, тенденції його розвитку недостатньо досліджуються, фрагментарно висвітлюються в літературі, засобах інформації та соціальних мережах. Маємо лише поодинокі праці прямо, а здебільшого опосередковано, присвячені означеній темі [5; 6; 7; 9; 22]. **По-третє**, новими масштабами інтеграції та перспективами міжнародної співпраці архівної системи України, дедалі ширшим включенням її інформаційних ресурсів у світовий архівний простір. Все це й висуває питання інституціоналізації електронного архівознавства до числа важливих і актуальних проблем науки і практики.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії і практики цифрових комунікацій, уже існуючої літератури та авторських студій з історії, теорії методології архівознавства з'ясувати місце в ньому **електронної складової, її сутність**, розкрити змістовне наповнення базових концептів нової дисципліни, її значення для активізації і підвищення якості науково-дослідної діяльності в архівній сфері. Осягнення цієї мети базується на вітчизняному законодавстві про цифровізацію України, Національний архівний фонд, електронний документообіг, розвиток інформації та цифровізації архівів [28; 29; 30], Хартії ЮНЕСКО про збереження цифрової спадщини [36], нормативних документів галузі [26; 36], на досвіді зарубіжної архівістики [21; 25; 31; 33], на науковій та навчальній літературі [2; 23; 24], на напрацюваннях Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства [8; 10], Центрального державного електронного архіву [20], Інституту архівознавства НБУВ [39,40], на досвід архівознавчої кафедри КНУ імені Тараса Шевченка, інших університетів, зокрема Львівської політехніки, Харківської державної академії культури, а також на власні рефлексії [11; 12; 13]. Не вдаючись до історіографічного аналізу праць із означеної проблеми, який частково вже започаткувала Ю. Чернятинська [37], все ж зазначимо, що найближче підійшов до обґрунтування самодостатності електронного архівознавства Ю. Ковтанюк [15; 16]. Цінними є також студії В. Бездрабко [3], С. Кулешова, Л. Філіпової та ін., присвячені термосистемі електронного документознавства та цифрових архівів [17; 18; 34].

Виклад основного змісту. Творче осмислення наявної джерельної бази, власні рефлексії дозволили викласти низку нових підходів до інституціалізації електронного архівознавства як окремої галузі наукових знань та навчальної дисципліни і запропонувати для обговорення наступну дефініцію: **електронне архівознавство – це спеціальна галузь знань у системі архівної науки, наукова і навчальна дисципліна міждисциплінарного характеру, яка вивчає історію, теорію, методологію і практику електронної архівної справи, її правові засади, принципи, методи і технології створення документів на електронних носіях, їх обігу, обліку і зберігання, використання інформаційних ресурсів, діяльність електронних архівів та підрозділів, правління електронним документообігом в межах компетенції архівної служби.**

У скептиків може виникнути питання, чи достатньо мотивів і аргументів для інституціоналізації статусу електронного архівознавства як відносно самостійної наукової і навчальної дисципліни. Відповідаючи на нього, нагадаємо, що визначальним критерієм і основою формування окремих наукових дисциплін є наявність особливого предметного поля, яке не може бути дослідженим уже існуючими галузями знань. Таким предметним полем є **об'єктивно-суб'єктивний процес кібернетизації усіх структурних елементів архівної справи, поява електронних документів та електронних архівів**, які можуть успішно досліджуватися і бути пізнані під особливим кутом зору – крізь призму загальних закономірностей цифровізації суспільства та особливостей їх прояву в архівній сфері шляхом залучення методологічного інструментарію кібернетики, інформатики тощо. Іншими словами, **предметом електронного архівознавства є об'єктивні закономірності процесу зародження, становлення і розвитку цифрової архівної справи, функціонування електронних архівів, принципи і технології створення електронних документів, особливості їх зберігання, використання, дослідження та здобуття інформації.**

Предметне поле електронного архівознавства конкретизується його **об'єктами**, пріоритетними з яких є **діяльність людини в системі електронної архівістики, створені з її участю електронні документи, електронні архіви, інформаційні ресурси на цифрових носіях, електронний сегмент документообігу та архівного менеджменту.** З предмету та об'єкту витікають основні **функції електронного архівознавства** як науки і навчальної дисципліни. Не вдаючись до докладної характеристики змісту цих функцій, обмежимося їх переліком і лаконічним поясненням: **1) пізнавальна та теоретико-методологічна** (пізнання як з'ясування і пояснення тієї чи іншої проблеми є пріоритетом кожної науки, але його результативність залежить як від опори на наявну теорети-

ко-методологічну базу, його супровід, так і збагачення методологічного інструментарію); 2) **критично-аналітична** (з'ясування стану, повноти і якості дослідження проблеми, виявлення прогалин і хибних положень, передбачення шляхів подальших студій); 3) **виробничо-практична** (електронне архівознавство в його науковому та емпіричному вимірі невіддільне від практичної діяльності електронних архівів і підрозділів, створення та зберігання електронних документів, управління комунікативно-інформаційним процесом); 4) **прогностична** (опрацювання наукових засад стратегічного і оперативного прогнозування та планування робіт щодо цифровізації архівної справи); 5) **інформаційно-комунікативна** (електронні архіви та підрозділи не лише центри зберігання документів, але й передавання у часі та просторі верифікованої, соціально значущої ретроспективної документної інформації через систему внутрішніх та зовнішніх зв'язків, сучасні канали соціальної та наукової комунікації, формування архівно-інформаційного середовища); 6) **світоглядно-вихована** (розширяє світогляд, утверджує ідеали, формує креативне мислення, прищеплює інтерес до електронних архівів, стимулює саморозвиток особистості); 7) **дидактична (навчально-освітня) та розвивальна** (найповніше реалізується разом з іншими функціями електронного архівознавства у форматі навчальної дисципліни в процесі кібернетизації архівної освіти, покликаної давати не лише найновіші знання, прищеплювати компетенції, але й формувати в майбутніх архівістів готовність працювати в умовах цифрового суспільства).

З урахуванням цих та інших функцій електронне архівознавство опрацьовує і застосовує адекватний **теоретико-методологічний інструментарій** як у науково-дослідному процесі, так і в організаційно-практичній діяльності архівних установ усіх рівнів. Він представлений **трьома блоками**: а) **принципами** (правилами) дослідження – науковості, історизму, всебічності, комплексності, соціокультурного, антропологічного, інтегративного, ретроспективного та системного підходів, наступності, об'єктивності, соціально-політичної нейтральності; б) **дослідницькими методами** (прийоми, способи) – аналізу та синтезу, класифікації, типології, проблемно-хронологічного, конкретно-історичного, логічного, порівняльного, реконструкції, програмування, проектування, моделювання, електронної ідентифікації та ін.; в) **спеціальними засобами та технологіями** – оргтехніка, комп'ютери, принтери, сканери, аудіовізуальні, обчислювальні, мультимедійні, відео-інформаційні та телекомунікативні електронні системи.

Як уже зазначалося, електронне архівознавство має не лише особливий предмет пізнання, специфічні функції, методи, але й оригінальну термосистему, тобто свій **категоріально-понятійний апарат**. У його науково-пізнавальному, виробничо-практичному та навчально-освітньому просторі функціонує система своєрідних концептів, тобто базових понять і категорій, які складають, образно кажучи, скелет науки, забезпечують її внутрішню логіку. З погляду їх ранжування, пріоритетним тут є **електронний документ** як специфічна версія чи різновид документа, створеного в електронному форматі або оцифрованого традиційного, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних (набір символів, звукозапис або зображення, включаючи й реквізити – електронний підпис). Ця інформація стає доступною для користування, ознайомлення й передавання в часопросторі лише шляхом застосування засобів комп'ютерної техніки, Інтернету та електронного зв'язку. Як наголошено в Законі України «Про електронні документи та електронний документообіг» [28], оригіналом електронного документа вважається його електронний примірник з обов'язковими реквізитами, у тому числі з електронним підписом автора, або підписом, прирівняним до власноручного.

Ось чому із концептом «електронний документ» тісно пов'язані поняття **електронний підпис та електронний документообіг**. У Законі України «Про електронний цифровий підпис» він трактується як *дані в електронній формі, які додаються до інших електронних даних або логічно з ними пов'язані та призначені для ідентифікації підписувача цих даних, що дає змогу ідентифікувати підписувача*. Його різновидністю є цифровий підпис, який в країнах ЄС називають «advance electronic signature», тобто «покращений електронний підпис», призначений для масового використання. Є ще **кваліфікований електронний підпис**, що зберігається у захищеному носії – токени або хмарі і застосовується з метою підвищеної безпеки, зокрема державними службовцями, нотаріусами тощо.

До ключових категорій електронного архівознавства належить **«електронний архів»** (англ. *electronic archive*) як **система структурованого зберігання електронних документів**, яка забезпечує його надійність, конфіденційність і розмежування прав доступу, відстеження історії використання документів, швидкий і зручний пошук. Заснування ЦДЕАУ в 2007 р. в Києві зумовлювалося започаткування активного запровадження технологій електронного документообігу як складової електронного урядування, що супроводжувалося створенням великого масиву електронних документів та електронних інформаційних ресурсів. За ці роки архів перетворився в загальнонаціональний експериментально-прогностичний майданчик реалізації державної політики не лише щодо комп'ютеризації архівної справи, але й електронного документообігу та комунікативної діяльності. Користувачі архіву, включаючи й дослідників, отримали унікальну можливість за допомогою програми **Інтернет-навігатор** знаходити і використовувати інформацію про документи та ресурси на віддалі.

Є підстави прогнозувати, що в недалекому майбутньому електронні архіви як система ЕСМ, котра відноситься до класу систем управління корпоративним контентом (EnterpriseContentManagement),

будуть створюватися в усіх кампаніях, установах, організаціях, на підприємствах, оскільки вони спроможні працювати з неструктурованими документами (текстові документи Word, PDF, електронні таблиці Excel, графічні файли, мультимедіа тощо). У літературі та в практичній архівістиці поряд з терміном «електронний архів» фігурує поняття «цифровий архів». На думку дослідників, поняття «цифровий архів» і «електронний архів» не тотожні з погляду змістовного наповнення. «Цифровий архів» містить цифрові фотозображення, звукозаписи, кінофільми, ноти, ілюстрації тощо, тобто такі матеріали, які відскановані, розпізнані та відповідають усім умовам оцифрованих документів [4; 34].

Масив інформації на електронних носіях з кожним роком неухильно зростає і **в інших центральних, галузевих та місцевих архівах України**, з якою можна ознайомитись на їхніх веб-порталах та веб-сайтах. Наприклад, у **центральної державної історичної архіви у м. Києві та м. Львові** вже оцифровані не лише описи, але й унікальні документи з української минувшини, метричні книги та ін. Відбувається оцифрування документів вищих органів державної влади і управління, створених упродовж ХХ ст. і прийнятих на зберігання в центральних державних архівах вищих органів влади, громадських об'єднань. В останньому, до речі, уже функціонує *електронна платформа «Архіум» з онлайн доступом до довідкового апарату та оцифрованих фондів*. Започатковано оцифрування документів про діяльність творчих спілок України, особових фондів видатних діячів української культури, літератури і мистецтва, сконцентрованих у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України. У цьому ряду стоять також інформаційні ресурси Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного, на порталі якого виставлений перелік доступних кіновідеодокументів і порядок ознайомлення з ними в режимі перегляду цифрових копій.

Електронне архівознавство тісно пов'язане не лише з традиційним вітчизняним і зарубіжним архівознавством, архівним менеджментом, але й низкою суміжних дисциплін: документознавством, археографією, історичним джерелознавством, інформатикою, бібліотекознавством та ін.

З викладеного випливають наступні **висновки: по-перше**, електронне архівознавство є інноваційним концептом архівознавчої науки і практики, яке в умовах цифрового суспільства інституціалізується як відносно самостійна наукова дисципліна, покликана відіграти ключову роль у дослідженні процесу діджиталізації архівної справи. Воно має свій предмет, об'єкти і специфічні методи пізнання, свою систему термінів і понять, виконує важливі функції з погляду науки, формування світоглядних цінностей, впровадження інноваційних технологій і сучасних дослідницьких практик.

По-друге, електронне архівознавство є фаховою навчальною дисципліною професійно-освітньої програми підготовки архівістів, утверджує нову дидактичну модель освітнього процесу. Саме йому відводиться провідна роль у модернізації системи формування нової генерації архівістів, здатних працювати в умовах цифрового суспільства.

По-третє, розвиток електронного архівознавства невіддільний від процесу інтеграції української архівістики у європейський і світовий архівний простір. Йому належить важлива роль як у міжнародному співробітництві архівознавців, так і в імплементації європейських стандартів [14], зокрема міжнародного стандарту архівного описування ISAD (G) у сферу національної архівної практики і документознавства.

... Подальша інституціоналізація електронного архівознавства в Україні потребує **об'єднання і кооперації зусиль** працівників Державної архівної служби, центральних і місцевих архівів, науковців Українського науково-дослідного інституту архівної справи і документознавства, архівознавчих кафедр національних університетів, поглиблення співпраці із зарубіжними партнерами. На порядку денному створення **національного підручника** та навчально-методичного комплексу з електронного архівознавства, перепідготовка викладачів архівознавчих дисциплін, вивчення та впровадження зарубіжного досвіду цифровізації архівної справи.

Список використаних джерел:

1. Алексєєнко А. О., Балишев М. А. Міжнародний круглий стіл «Проблеми інформатизації: процеси цифровізації (Теорія і практика) // Архіви України. 2018. № 2-3. С. 248-260.
2. Архівознавство : підруч. для студ. іст. ф-тів вищ. навч. закладів України / За заг. ред. Я. С. Калакури та І. Б. Матяш. – 2-ге вид., виправл. і доп. Київ : КМ Академія, 2002. 356 с.
3. Бездрабко В. В. Електронний архів: чи готові ми до нових викликів? // Інформація, комунікація, суспільство 2018: матеріали 7-ї Міжнародної наукової конференції ICS-2018. Львів: Політехніка, 2018. С. 123-124.
4. Бондаренко В. Цифровий архів: переваги, можливості, планування, створення, використання (на прикладі проекту «Ірмос») / Вісник Львів. ун-ту: Серія «Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології». 2006. Вип.1. С. 231-248.
5. Боряк Г. В. Електронні архівні публікації в Інтернеті: проблеми репрезентації інформаційних ресурсів // Архіви України. 2002. № 4-6(250). С. 141-169.
6. Васильченко М. М. Електронні ресурси обласних державних архівів України в мережі Інтернет: стан і перспективи розвитку в сучасному соціально-комунікаційному середовищі // Вісн. Харків. держ. акад. культури. Харків, 2011. Вип. 32. С. 159-167.

7. Величкєвич М. Б. Електронний документообіг, тенденції та перспективи / М. Б. Величкєвич, Н. В. Мітрофан, Н. Е. Кунанець // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2010. №689. С. 44-53.
8. Вплив копіювально-розмножувальної техніки на збереженість архівних документів : метод. Рекомендації / Укрдержархів, УНДІАСД, уклад.: О. Я. Гаранін, Н. М. Христова, І. В. Срібняк. Київ: УНДІАСД, 2012. 28 с.
9. Дубровіна Л. Основні положення концепції комп'ютеризації архівної справи в Україні // Студії з архівної справи та документознавства. Київ. 1998. Т. 3. С. 6-17.
10. Електронний документ: актуальні завдання та практичне впровадження (Життєвий цикл електронного документа) : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 11-12 жовт. 2012 р., м. Київ / Держ. архів. служба України, УНДІАСД, Центр. держ. електрон. архів України, Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ. 2012. 131 с.
11. Калакура Я. С. Правове, інноваційно-інформаційне та організаційно-технологічне забезпечення архівного менеджменту // Архіви України. 2017. №5-6. С. 162-182.
12. Калакура Я. С. Електронні джерела в структурі соціокультурної інформації // Культурно-історична спадщина України: перспективи дослідження та традиції збереження. У 2-х част. Ч.1. Черкаси: ЧДТУ, 2020. С. 3-6.
13. Калакура Я. С., Ковтанюк Ю. С. Архівний менеджмент в умовах електронного урядування // Архіви України. 2019. Вип. 3. С. 18-57.
14. Кисельова Л. Визначення міжнародних стандартів у сфері архівної справи і діловодства // Державне управління та місцеве самоврядування. 2012. № 4 (15). С. 143-150.
15. Ковтанюк Ю. С. Витоки електронного документознавства як наукового напрямку документознавства // Архіви України. 2011. № 2-3(273). С. 14-36.
16. Ковтанюк Ю. С. Класифікація документів з електронними носіями інформації // Архіви України. 2012. № 2(278). С. 45-76.
17. Кулєшов С. Документознавчі аспекти трактування понять сфери електронного документування та документообігу // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: міжвідомчий зб. наук. праць. Київ: УНДІАСД. 2002. Вип. 5. С. 37-41.
18. Кулєшов С. Електронний документ у системі сучасного діловодства // Архіви України. 2004. № 4/6.- С. 50-53.
19. Куликов В. Digital History: становлення, сучасний стан, перспективи // Спеціальні історичні дисципліни. 2013. Ч.21. С. 27-44.
20. Левчук О. Архівні електронні інформаційні ресурси як джерело історичної інформації // Архіви України. 2020. Вип. 4 (325). С. 52-70.
21. Майстрєнко А. А., Романовський Р. В. Оцифрування архівних документів у зарубіжних країнах: інформаційно-аналітичний огляд // Архіви України, 2018. Вип.4. С. 64-87.
22. Матвієнко О. В., Цивін М. Н. Основи організації електронного документообігу: [навч. посіб.] Київ: ЦУЛ, 2008. 112 с.
23. Матяш І. Б. Архівознавство : методологічні засади та історія розвитку / НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ: ВД «КМ Академія», 2012. 515 с.
24. Нефєдов К. Ю., Карпенко О. О. Архівознавство: навч. посіб. Харків: Нац. аерокосм. ун-т «Харк. авіац. ін-т», 2008. 82 с.
25. Носєвич В. Л. Проблеми довгострокового зберігання електронних архівних матеріалів у роботі Білоруського науково-дослідного центру електронної документації // Архіви України. 2001, № 3. С. 65-74.
26. Облік електронних інформаційних ресурсів, що зберігаються в Центральному державному електронному архіві України. Інструкція / Держ. архів. служба України, УНДІАСД, ЦДЕА України; упоряд.: П. М. Марченко, Ю. С. Ковтанюк. Київ, 2014. 107 с.віт. 2019 р. № 36] / Держ. арх. служба України, УНДІАСД. Київ, 2018. 131 с.
27. Палієнко М. Г. Образ архіву в сучасному науковому дискурсі: множинність інтерпретацій // Архіви України. 2016. Вип.4. С.136-152.
28. Про електронні документи та електронний документообіг. Закон України від 22.05 2003 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003, № 36. Ст. 275.
29. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки Закон України // Відомості Верховної Ради України. 2007. № 12. Ст.102.
30. Публічний звіт голови Державної архівної служби України про підсумки діяльності Укрдержархіву за 2020 рік. URL : <https://minjust.gov.ua/news/announcement/publiclniy-zvit-golovi-derjavnoi-arhivnoi-slujbi-ukraini-pro-pidsumki-diyalnosti-ukrderjarhivu-za-2020-rik>
31. Стоян П. Ф. Архівна система Канади і її електронні ресурси: науково-методичне забезпечення, інтеграція та удоступнення інформації // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2013. № 2. С. 33-38.
32. Стратегія розвитку архівної справи до 2025 року. URL: https://tsdea.archives.gov.ua/wp-content/uploads/2018/01/2017_03_16_18_r.pdf
33. Ус О. М. Досвід архівного зберігання електронних документів та електронних інформаційних ресурсів у Вільній федеральній землі Баварія (ФРН) // Архіви України. 2011. № 5(275). С. 196-202.

34. Філіппова Л. Я. Цифрові архіви в сучасному суспільстві: термінологічний та змістовний аспект // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2018. № 2. С. 6-11.

35. Хартія про збереження цифрової спадщини (2003). URL: <http://www.minervaplus.ru/docums/digit.htm>.

36. Цифровий фонд користування документами Національного архівного фонду: створення, зберігання, облік та доступ до нього [Електронний ресурс] : метод. рекомендації : [затв. наказом Держ. арх. служби України від 16.04.2019 р. URL: https://srpi.archives.gov.ua/tmp/1296_1.pdf.

37. Чернятинська Ю. Г. Комплектування архівів документами в електронній формі та їх зберігання: історіографія питання // Архіви України. 2018. № 1. С. 88-102.

38. Чжан Хао. Проекти оцифрування документної культурної спадщини Китаю // Вісник Харківської державної академії культури. Вип.53.- Харків, 2018. С. 139-148.

39. Яременко Л. М. Документні ресурси Архівного фонду НАН України в інтернет-середовищі: можливість вико- ристання та трансформації // Наук. праці НБУ імені В. І. Вернадського. Вип. 24. Київ, 2009. С. 127-138.

40. Яременко Л. М. Інформаційно-комунікаційне спрямування наукових досліджень Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Архіви–наука–суспільство: шляхи взаємодії: матеріали Всеукр. (з міжнар. участю) наук.-практ. конф., 21–22 трав. 2015 р. Київ. 2015. С. 181-182.

Summary. *Substantiates the institutionalization of electronic as a concept of archival science and academic discipline, its innovative role in the digital society, digitalization of archives, introduction of electronic document management, digitization of archival resources, establishment and operation of electronic archives. Reveals the author's interpretation of the subject, object, functions and methodological bases of electronic archival science in terms of science and research practice, outlined its parameters as an academic discipline, defines its didactic tasks. Summarizes domestic and foreign experience of conceptualizing electronic archival, shown its importance in the context of integration processes within the EU, set out proposals for the unification of efforts and cooperation of employees of the State Archival Service, central and local archives, scientists of the Ukrainian Research Institute of Archival Affairs and Documentation, archival departments of national universities, creation of a national textbook and educational and methodical complex on electronic archival science, deepening cooperation with foreign partners.*

Key words: *electronic archival science, science, academic discipline, methodology, institutionalization, electronic archive, electronic resource, digitization of archives.*

УДК 930.253–028.26

Л. Г. Касян

Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г. С. Пшеничного

ORCID: 0000-0003-0400-7245

ПРОЄКТНА І ПУБЛІКАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО КІНОФОТОФОНОАРХІВУ УКРАЇНИ ІМ. Г. С. ПШЕНИЧНОГО У ПРОЦЕСІ ФУНКЦІОНУВАННЯ І РОЗВИТКУ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

Анотація. *Представлено діяльність Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного з презентації архівних документів, як джерел історичної пам'яті, в сучасному інформаційному просторі. Проаналізовано способи репрезентації архівної інформації в інтернет-середовищі, online-проектах, електронних мультимедійних виданнях, науково-довідкових виданнях, розміщених на архівному веб-сайті.*

Ключові слова: *ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, кінодокумент, фотодокумент, аудіодокумент, історична пам'ять, анотований каталог, мультимедійне видання, тематичний огляд.*

На сьогодні у західній та вітчизняній гуманітаристиці накопичений значний теоретичний та емпіричний матеріал, присвячений питанням історичної пам'яті у різних аспектах її прояву. Вже класичними вважаються праці М. Хвальбвакса, П. Хаттона, П. Нора, Й. Рюзена, М. Ферретті, Я. Ассмана, А. Ассман, Л. Репіної. Проблеми формування та функціонування історичної пам'яті актуалізовано у працях українських вчених: А. Киридон, Л. Буряк, С. Єкельчика, В. Масенка, А. Коник та ін. Дослідження відзначаються широтою та багатовекторністю наукових підходів.

Наприкінці ХХ ст. значної артикуляції набуває питання про роль архівних установ у формуванні історичної пам'яті та національної ідентичності. 2001 р. французький учений Б. Дельмас зазначає: «Сьогодні використання архівів виходить за рамки дисципліни, оскільки вони стали основним джерелом наукових і технічних знань, коріння і пам'яті, а також джерелом ідентифікації людей і родин, соціальних груп, підприємств...» [22, с. 29–30]. Американські дослідники-архівісти Д. Шварц і Т. Кук висунули тезу, що архіви є не просто пасивними зберігачами документальних свідчень, а й активними творцями історичної пам'яті, котрі постійно її формують і впорядковують [23, с. 1–19]. Українська

вчена-архівознавець І. Матяш наголошує, що «зберігаючи автентичні документи, архіви забезпечують надійне джерельне підґрунтя соціальної пам'яті» [17, с. 67], і проаналізувавши наукові підходи до розуміння сутності архівних установ як установ пам'яті, поняття «архів як установа пам'яті» визначає так: «як установи пам'яті архіви є інституціями різної форми власності, що сприяють реалізації основної функції соціальної пам'яті, яка полягає у трансляції накопиченого людством досвіду та ідей у часі та просторі, й призначені для зберігання її задокументованих (у різний спосіб) образів» [17, с. 67]. У «Стратегії розвитку архівної справи на період до 2025 року» архіви розглядаються як важлива складова інформаційних ресурсів суспільства і як один із найпотужніших чинників формування історичної пам'яті: «Архіви були, є і будуть важливим інструментом формування історичної пам'яті кожної країни, нації та людства в цілому» [20, с. 11].

В умовах глобалізаційних процесів архівні установи постійно розвиваються, адаптуються до потреб інформаційного та соціокультурного середовища, намагаються відповідати викликам часу і екзистенційним запитам суспільства на конструювання його національної ідентичності і актуалізацію історичної пам'яті.

Мета нашої розвідки – коротко окреслити способи і принципи репрезентації аудіовізуальних документів у в сучасному інформаційному просторі з досвіду роботи ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного.

Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного (далі – ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного) єдина в Україні державна установа, створена спеціально для зберігання аудіовізуальних документів, найбільше архівосховище аудіовізуальної інформації в державі.

Для аудіовізуальних документів застосовується нефондова організація зберігання. В архівному зібранні вони групуються за видовим принципом. загальний обсяг документів складає майже 500 тисяч одиниць обліку, щороку збільшуючись за рахунок нових надходжень. В цілому документи архіву відображають події суспільно-політичного, економічного та культурного життя України та зарубіжних країн на різних етапах історії, діяльність підприємств, установ і організацій, приватне життя і долі окремих людей.

Роль архіву як транслятора історичної пам'яті, агента впливу на соціокультурний простір лежить не лише в площині зберігання документальної спадщини, а й не менш важливої презентаційної та публікаційної діяльності. Забезпечення збереженості і ефективного уведення документів у користувацький обіг є паритетними і пріоритетними напрямками діяльності ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного.

Найдавнішим і найчисельнішим в архівному зібранні є масив фотодокументів – понад чотиреста тисяч одиниць обліку, перші світлини датуються другою половиною XIX ст. Фототека архіву містить фотонегативи на склі та плівці, фотографії, слайди, фотоальбоми. Тематика документів охоплює всі сфери життєдіяльності людини і суспільства. Традиційними формами презентації фотодокументів є тематичні online-виставки та фотодобірки, розміщені на сайті установи. Вони присвячуються як окремим подіям чи явищам, так і окремим персоналіям, (наприклад, [2; 4]). Online-виставка покликана максимально представити документи відповідно до тематико-експозиційного плану. Фотодобірка ж лише частково репрезентує інформацію окремої тематичної чи видової групи документів. Для обох видів публікацій застосовується хронологічний принцип організації матеріалу, вертикальний (переважно), горизонтальний, інколи змішаний принцип розміщення. Обов'язковим елементом є наявність опису-анотації до кожного документа, яка включає зміст фотодокумента (ідентифікація зображених персоналій та подій), час і місце зйомки, автора зйомки, архівний номер.

Масив фонодокументів налічує понад шістьдесят шість тисяч звукозаписів як документально-го характеру (події суспільно-політичного життя: сесії Верховної Ради України, з'їзди і конференції різних політичних партій, рухів, громадських організацій, прес-конференції керівників держави, трансляції урочистостей з нагоди державних свят, вручення державних нагород територіально-адміністративним організаціям і установам, урочисті вечори з нагоди ювілеїв відомих діячів науки і культури), так і записи музичних, літературних, літературно-драматичних творів. До найбільш ранніх фонодокументів належать звукозаписи на грамплатівках фірми «Zonophone Records», створених на початку XX ст. Фонотека архіву презентується через розміщення на архівному сайті тематичних добірок фонодокументів. Як і у фотодобірках фонозаписи представляються за хронологією й супроводжуються анотаціями, що включають назву звукозапису, дані про виконавця (доповідача), час і місце запису, тривалість звучання, архівний номер.

Кінодокументи презентуються переважно у вигляді коротких відеороликів, відеодобірок, своєрідних трейлерів кінодокументів, які покликані представити як концентровану інформацію про зміст документа, так і репрезентувати візуально-звуковий образ події чи персоналії, зафіксованої кіно- відеокамерою (наприклад, [3]). Відеодобірки (відеоролики) також супроводжується довідково-пошуковою інформацією: зазначається назва кінодокумента (кінодокументів), кадри якого (яких) увійшли до відеоролика, відомості про авторів фільму чи сюжету, рік випуску, кіностудія, на якій створено документ, архівний номер.

Продуктивним способом репрезентації архівної інформації та введення до наукового обігу нових видів аудіовізуальних джерел є публікація на сайті архіву та у фахових виданнях тематичних оглядів аудіовізуальних документів. Тематичний огляд містить видову, кількісну, часову характеристику документного комплексу, аналіз змістового наповнення та інформаційного потенціалу аудіовізуальних документів. Часто він супроводжується добіркою фото-, фоно-, кіно- чи відеодокументів залежно від платформи публікації. Комплекс аудіовізуальних документів ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного включає різні види документів (кіно-, фото-, фоно-, відео-), що належать до фототеки, кінотеки, фонотеки архіву, але стосуються однієї теми (наприклад, [16]).

Презентації архівних аудіовізуальних документів у інтернет-просторі (Online-виставки, фото-, фоно-, кінодобірки, тематичні огляди) сприяють не тільки оперативному забезпеченню дослідників інформацією про документи, що входять до національного архівного фонду України, а й виконують роль комеморативних акцій, символічних практик увіковічення, сприяють актуалізації історичної пам'яті.

Комплексний підхід до презентації аудіовізуальних документів покладено в основу мультимедійних електронних видань ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного. Їхній змістовий контент включає вербальну, візуальну, аудіальну, аудіовізуальну інформацію. У науково-довідковому виданні «Микола Вінграновський у проекції аудіовізуальних документів» [5] представлено документний масив, що стосується життя та творчості М. С. Вінграновського: перелік та характеристику документальних стрічок режисера Вінграновського, кінодокументів, присвячених митцеві, перелік фонодокументів із записами творів М. С. Вінграновського (з вказівкою архівних довідково-пошукових даних: назва документа, виконавець, рік запису, тривалість звучання, архівний номер), безпосередньо фрагменти самих кінодокументів та фонозаписи авторського читання поезій, фотографії митця різних років із архівного зібрання. Науково-довідкове, електронне, мультимедійне видання «Шевченкове слово голосом ХХ століття» [6] містить сорок аудіозаписів, що включають сорок п'ять поетичних творів Т. Шевченка, двадцять біографічних нарисів про визначних майстрів художнього слова, виконавців його поезії, та інформацію про кінодокументи з фондів ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного про їхній життєвий і творчий шлях. А також – перелік фонодокументів (з вказівкою архівних довідково-пошукових даних: назва документа, виконавець, рік запису, тривалість звучання, архівний номер), які містять звукозаписи поетичних та прозових творів Т. Шевченка, радіовистави та радіопостановки за драматичними, прозовими, поетичними творами Кобзаря та творами українських письменників про поета, здійснені впродовж ХХ ст. Обидва видання є клікабельними, що дозволяє користувачеві самому обирати спосіб взаємодії і осягнення інформації.

На сайті ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного створено кілька тематичних інформаційних ресурсів, своєрідних постійно діючих, виставкових майданчиків, на яких представлено різні види аудіовізуальних документів, розміщено виставки, добірки, тематичні огляди, переліки документів, що дозволяє різновекторно висвітлити історичну подію, культурне явище, життєвий і творчий шлях історичних осіб та водночас різнобічно презентувати архівні документні масиви. Це – інтернет-проекти «Аудіовізуальна Шевченкіана ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного» (присвячений життю та творчості Т. Г. Шевченка) [1], «Пам'ятаємо. Перемагаємо. 1939–1945» (приурочений річниці перемоги над нацизмом у Європі та завершенню Другої світової війни) [18], «Мовою кіно» [7] (віртуальна частина культурно-освітнього проекту «Кінолекторій ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного «Мовою кіно», який становить цикл тематичних лекцій з показом кінодокументів з архівного зібрання. Містить дотичні фотодокументи, фільмографію, презентацію, трейлери до фільмів тощо).

Проектна і публікаційна діяльність ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного спрямована на збільшення присутності архіву в інтернет-просторі та соцмережах. З цією метою в 2020 р. створено проєкт «Одиниця обліку. За лаштунками архівних документів» (на сьогодні створено чотири випуски). Він покликаний презентувати широкій аудиторії аудіовізуальні документи з архівного зібрання. Кожен окремих випуск висвітлює історію створення, функціонування, архівного зберігання однієї одиниці обліку в соціокультурному та історичному контексті. Відеовипуски представлені у постійному доступі на архівному сайті та youtube-каналі [19], facebook-сторінці.

ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного здійснює підготовку традиційних науково-довідкових видань на паперовій основі, з подальшим обов'язковим представленням їх електронних версій у повному обсязі на сайті архіву. Так, склад і змістове наповнення кінотеки ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного висвітлено в серії науково-довідкових видань «Кінолітопис: Анований каталог кіножурналів, документальних фільмів і кіносюжетів». Перший довідник «Кінолетопис. Аннотированный каталог киножурналов и документальных фильмов производства украинских студий (1923–1941)» побачив світ у видавництві «Наукова думка» 1969 р. [8]. Робота з презентації кінозібрання відновилася після 2000 р. У рамках галузевої програми «Архівні зібрання України» вийшло друком сім довідників з кінодокументів ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного, які представляють інформацію про кінопродукцію українських кіностудій 1939–1995 рр. [9; 10; 11; 12; 13; 14; 21]. Вже підготовлений, запланований до друку в 2022р., останній довідник серії, що включатиме кінодокументи 1996–2005 рр. та документи, що з різних причин не увійшли до попередніх видань.

Всі довідники мають уніфіковану систему подачі матеріалу. Інформацію про кінодокументи структуровано за роками, за хронологією їх виробництва. Кожен з десяти років подається як окремий розділ і містить описові статті, які в межах розділу розглядаються за жанром кінопродукції: спочатку міститься інформація про кіножурнали (за номерами випусків); спецвипуски, кіно-, телефільми, кіноролики, кіно-, телесюжети (за назвами в алфавітному порядку; російськомовні назви – за українською абеткою); збірники кіно-, телесюжетів (за порядковими обліковими номерами). Малометражні кіно- й телесюжети, об'єднуються у збірники під одним обліковим номером.

Описові статті (анотації) до кінодокументів містять довідково-пошукові дані (назву кінодокумента, вид кінодокумента (кіножурнал, спецвипуск, кінофільм, кіносюжет, збірник кіносюжетів), дату випуску, номер випуску, кількість частин (крім одночастинних), обліковий архівний номер, офіційно прийняту повну чи скорочену назву кіностудії, ініціали та прізвище режисера (для фільмів) та інформацію про зміст документа (повідомлення про екранну подію, її учасників, місце, де вона відбувалася). Для полегшення і прискорення пошуку необхідної інформації до анотованого каталогу кінодокументів укладено іменний, географічний та режисерський покажчики. Арабські цифри в посиланнях відповідають порядковому номеру розміщення документа, римські – номеру сюжета. Електронні версії всіх вище зазначених анотованих каталогів кінодокументів представлені на сайті архіву [15].

У 2019 р. розпочалася робота над серією довідкових видань «Мистецтво ХХ–ХХІ століття у фонодокументах». До друку підготовлено перший том «Радіотеатр: анотований каталог».

Аудіовізуальні документи значно збагачують арсенал засобів пізнання минулого, допомагають досягнути його у візуальних та звукових образах. Презентація зібраних архівних документів у інтернет-просторі та шляхом публікації довідкових видань сприяє розширенню кола користувачів аудіовізуальної інформації, активізує історичну пам'ять та є впливовим фактором вироблення меморіальної культури у сучасному українському суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Аудіовізуальна Шевченкіана ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного. URL: https://tsdkffa.archives.gov.ua/Publications/Shevchenko_Proj/ (дата звернення 20.03.2021).
2. Ви – ангели незримі України. URL: <https://tsdkffa.archives.gov.ua/novyny/2021/14124/> (дата звернення: 11.03.2021); «Героєм у нас може бути кожен. От людиною – це вже складніше». URL: <https://tsdkffa.archives.gov.ua/123-2/> (дата звернення: 21.03.2021); «Співом я живу...». URL: <https://tsdkffa.archives.gov.ua/125-rokiv-vid-dnya-narodzhennya-i-s-patorzhynskogo/> (дата звернення: 21.03.2021).
3. До 100 річчя від дня народження Андрія Петровича Ромоданова. URL: <https://tsdkffa.archives.gov.ua/vystavky/kino-video/2020/12900/> (дата звернення: 18.03.2021); До Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту שואה לזכור – Слухай, Ізраїлю! URL: <https://tsdkffa.archives.gov.ua/novyny/2021/13576/> (дата звернення: 18.03.2021).
4. До 140-річчя від дня народження Симона Петлюри. URL: <https://tsdkffa.archives.gov.ua/vystavky/2019/7498/> (дата звернення: 18.03.2021); «Я в серці маю те, що не вмирає». URL: <https://tsdkffa.archives.gov.ua/vystavky/kino-video/2021/14246/> (дата звернення: 11.03.2021).
5. Касян Л. Г. Микола Вінграновський у проекції аудіовізуальних документів: наук.-довід. видання; ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного. Київ, 2017. 77 с. URL: https://tsdkffa.archives.gov.ua/Publications/Vingra_pro/index.html (дата звернення 11.03.2021).
6. Касян Л. Г. Шевченкове слово голосом ХХ століття: наук.-довід. видання; ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного. Київ, 2017. 175 с. URL: https://tsdkffa.archives.gov.ua/Publications/Shevch_gol/index.html#page/10 (дата звернення 11.03.2021).
7. Кінолекторій ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного «Мовою кіно». URL: <https://tsdkffa.archives.gov.ua/Publications/KinoLektoriy/index.html> (дата звернення: 11.03.2021)
8. Кинолетопись. Аннотированный каталог киножурналов и документальных фильмов производства украинских студий (1923–1941) / Состав.: М. Н. Базанова, Л. М. Головка, Л. П. Маркитан, Г. С. Минушева, Л. Б. Пилькевич, Н. Н. Слончак, С. П. Цин, Т. Н. Червякова. Киев, 1969. 181 с.
9. Кинолітопис: Анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів і кіносюжетів (червень 1945–1955) / Упоряд.: О. І. Селіфонов, Н. М. Слончак, Н. О. Топішко. Київ, 2002. 483 с.
10. Кинолітопис: Анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів, кіно- і телесюжетів (1956–1965) / Упоряд.: Л. Б. Пилькевич, О. І. Селіфонов, Н. М. Слончак, Н. О. Топішко, В. С. Шульга, Л. Ф. Ятченко. Київ, 2003. 619 с.
11. Кинолітопис: Анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів і кіносюжетів (1896–1939) / Упоряд.: Н. Слончак. Київ, 2009. 221 с.
12. Кинолітопис: Анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів, кіно- і телесюжетів (1966–1975) / Упоряд.: О. Дорошенко, І. Закринична, Т. Ємельянова, С. Матющенко, В. Олєфіренкло, Л. Пилькевич, О. Селіфонов, О. Штиволака, В. Шульга, Л. Ятченко. Київ, 2010. 921 с.
13. Кинолітопис: Анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів, кіно- і телесюжетів (1976–1985) / Упоряд.: І. М. Закринична, Т. О. Ємельянова, Л. Г. Касян, Н. М. Климович, Л. В. Любарська, Т. О. Макарова, С. П. Матющенко, Н. О. Топішко. Київ, 2015. 1222 с.

14. Кінолітопис: Анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів, кіно- і телесюжетів (1986–1995) / Упоряд.: С. П. Анахов, В. Г. Берковський, І. М. Закринична, Л. Г. Касян, Л. В. Любарська, Т. О. Макарова, О. В. Тихенко. Київ–Луцьк, 2019. 776 с.
15. Кінолітописи // URL: <https://tsdkffa.archives.gov.ua/kinolitorpysy/> (дата звернення 11.03.2019).
16. Лицар української Мельпомени // URL: <https://tsdkffa.archives.gov.ua/novyny/2020/11695/> (дата звернення: 18.03.2021).
17. Матяш І. Б. Архіви як установи пам'яті // Національна та історична пам'ять. Політика пам'яті у культурному просторі: Зб. наук. праць. Випуск 8. К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. С. 61–69.
18. Пам'ятаємо. Перемагаємо. 1939–1945 // URL: <https://tsdkffa.archives.gov.ua/Tempub/Victory/index.php> (дата звернення 11.03.2021).
19. Проєкт ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного «Одиниця обліку. За лаштунками архівних документів» // URL: <https://tsdkffa.archives.gov.ua/elementor-12634/> (дата звернення: 11.03.2021); URL: <https://www.youtube.com/channel/UC4ekh5zFPXbUlpVzQrwwq0CQ/playlists> (дата звернення: 11.03.2021).
20. Стратегія розвитку архівної справи на період до 2025 року (проєкт) // Архіви України. 2020. № 4 (325). С. 9–25.
21. Україна і Друга світова війна. Кінолітопис: Анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів, кіносюжетів, спецвипусків (1939–1945) / Упоряд.: Т. Ємельянова. Київ, 2005. 181 с.
22. Delmas B. Archival science facing the information society // Archival Science. 2001. Vol. 1, № 1. P. 25–37.
23. Schwartz J. M., Cook T. Archives, Records, and Power: The Making of Modern Memory // Archival Science. 2002. Vol. 2, № 1–2. P. 1–19.

Summary. *The activity of Central State CinePhotoPhono Archives of Ukraine named after H. Pshenychnyi in archival collections presenting in the modern information space is presented here. The ways of archival information presenting in scientific-reference, electronic multimedia publications and on the archive web-site are analyzed.*

Key words: *Central State CinePhotoPhono Archives of Ukraine named after H. Pshenychnyi, film document, photodocument, audiodocument, historical memory, annotated catalog, multimedia publication, thematic review.*

УДК 930.253:002.1

Л. В. Климчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
ORCID: 0000-0002-6280-2442

КЛАСИФІКАЦІЯ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ: ДОКУМЕНТОЗНАВЧИЙ ПІДХІД

Анотація. *У статті висвітлено сучасні концепції класифікації архівних документів з погляду документознавчої науки репрезентовані провідними українськими і зарубіжними науковцями.*

Ключові слова: *класифікація архівних документів, типологія, систематизація, фондоутворення, архівний фонд, документознавство.*

Одним із головних напрямів наук документознавчого циклу, що вивчає документ, його історію, походження, є розроблення класифікацій документів. Цей напрям дослідження документів має давнє походження. Вченими проведено не одну дискусію з питань класифікування різних видів документів. За останні два десятиліття розвитку документознавства чимало українських і зарубіжних науковців працювали над розробкою схем класифікацій, а саме: В. Бездрабко, Л. Драгомирова, Н. Кушнарєнко, Н. Ларьков, Ю. Палеха, С. Кулешов, Г. Швецова-Водка.

Пріоритетним питанням дискусій сучасної науки, як підкреслює В. В. Бездрабко, є міждисциплінарність, тобто взаємозв'язок різних наукових дисциплін документно-комунікаційного циклу (архівознавства, документознавства, бібліотекознавства, соціальних комунікацій, музеєзнавства тощо) пов'язаних з вивченням функціонування документа в соціумі. Спеціалісти кожної галузі по-своєму розуміють і класифікують документи, що спричиняє багатоваріантність трактування їх змісту та типізації [2].

В. Бездрабко аналізує різногалузеві та міждисциплінарні класифікаційні схеми за такими ознаками:

- у джерелознавстві – за хронологічною відстанню між часом виникнення документа та часом, що відображений у ньому, за тематикою, походженням, способом фіксації та передачі інформації;
- у книгознавстві – за характером змісту, ступенем кумуляції інформації, функціональною ознакою;
- у бібліотекознавстві – за знаковою формою кодування інформації, ознакою їх природи, особливостями носія інформації, засобами фіксації та передачі інформації;
- у документознавстві – за особливостями практики інформаційної діяльності, лексичної основи документа, засобом «передачі змісту, що використовується в документі» та ін. [2].

Офіційно визнаною є класифікація видань у ДСТУ 3017–15, згідно з якою видання класифікуються за такими ознаками: за цільовим призначенням; за аналітико-синтетичною переробкою інформації; за обсягом; за матеріальною конструкцією; за складом основного тексту; за структурою; за інформаційними ознаками; за видами періодичних і продовжувальних видань. На жаль, цей стандарт містить лише термінологічні визначення опублікованих видань, залишаючи поза увагою інші види документів [6].

В основі сучасних класифікацій документів, як зазначає Н. Ларьков, лежать головні документоорганізаційні ознаки. Вчений розподіляє їх на 4 блоки:

- ознаки, які віддзеркалюють інформаційно-функціональну сутність документа;
- ознаки, пов'язані з матеріальною (фізичною) складовою документа;
- ознаки, зумовлені способом документування;
- ознаки, пов'язані з рухом документа в соціальному часі та просторі [8, с. 26].

В основі класифікації документів за змістом лежать рубрикатори, класифікатори, класифікаційні таблиці, типології, цільовим призначенням, читацькою адресою, характером інформації або жанром та ін. [7, с. 115]. Саме ці критерії стали головними для створення класифікаційних схем наприкінці ХХ ст. – початку ХХІ ст. відомими українськими документознавцями.

Г. Швецова-Водка у виданнях з документознавства пропонує класифікувати документи за такими ознаками:

- за ознаками, які характеризують знакову систему запису інформації (спосіб створення, знакові засоби запису, передачі, сприйняття інформації та мовні знаки);
- за ознаками матеріального носія, які характеризують матеріал, форму, зовнішню та внутрішню структуру документа;
- за ознаками інформаційної складової документа, сфери виникнення інформації та рівня узагальнення інформації [9, с. 167].

За обставинами побутування у зовнішньому середовищі Г. Швецова-Водка запропонувала поділ документів: за характером аудиторії, на яку розрахований документ; за часом появи у зовнішньому середовищі та правовим характером; за ступенем достовірності та юридичної сили документа [9, с. 168].

До питання класифікації документів загалом і в архівній справі зокрема звернулася й архівіст Л. Драгомирова – головний розробник проекту «Основних правил роботи державних архівів України» (2004) [5]. В основу класифікаційного розподілу документів на міжархівному й внутрішньоархівному рівнях дослідниця поклала такі ознаки:

- види носіїв та їх матеріальна основа;
- спосіб закріплення (техніка виконання), спосіб зчитування;
- форма передавання (викладення);
- форма запису;
- форма організації інформації;
- походження;
- галузево-функціональна належність і первісне функціональне призначення документів [5, с. 118].

В архівознавстві, як зазначає В. Бездрабко, специфіка розподілу документів, разом з індексним групуванням, типологізацією, систематизацією, класифікацією, зумовлена характером джерел, особливостями їх зберігання, пошуку та видачі дослідникам [2]. Вона зазначає, що особливістю класифікації документів в архівній справі є їх функціонування в межах архіву та архівного фонду. Основним організаційним правилом її класифікації в першому випадку є неподільність, збереження цілісності фонду, а документи, що до нього входять, повинні мати спільне походження, однорідність змісту, історичні та логічні взаємозв'язки [2].

В основі класифікації справ архівного фонду, зазначає В. В. Бездрабко, «можуть лежати один або декілька скодифікованих комунікаційних розв'язків означень документів, де у кожному конкретному випадку визначається набір ознак (головних і другорядних), за якими й проводиться класифікація документа, що зумовлює такі схеми, як структурно-хронологічна або хронологічно-структурна, галузево-хронологічна або хронологічно-галузева, функціонально-хронологічна або хронологічно-функціональна класифікація» [1-3].

У методичних рекомендаціях «Дослідження підходів щодо визначення категорійності архівних фондів», укладених Л. Приходько та оприлюднених Державною архівною службою України й Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства, визначено, що: «класифікація архівних документів – це загальнонауковий метод в архівознавстві, що має важливе науково-практичне значення для архівної галузі України та використовується з метою встановлення історичних, логічних, ін. зв'язків між документами та комплексами документів, їх упорядкування і забезпечення інтелектуального доступу до інформації про конкретний архівний документ, архівний фонд, архівну колекцію, документи нефондового комплексу через архівні інформаційні системи, орієнтовані на знання точних найменувань, характеру й хронології діяльності їх утворювача» [4, с. 9].

Також зазначено, що за допомогою класифікації здійснюють віднесення документів на основі загальних принципів подібності або відмінності до окремих архівних фондів, комплексів архівних фондів, груп справ, окремих справ, а також організацію сконцентрованої в архівних документах та їх комплексах інформації за проблемами, галузями знань і практичної діяльності для її надійного пошуку та ефективного використання [4, с. 9].

Головну роль у організації та комплектуванні документів Національного архівного фонду зіграє такий вид класифікації як типологія, що уможливорює виділення та групування архівних фондів на підставі спільних ознак у якісно визначені, узагальнені типи. Метод типології є засобом вираження ступеня інформаційної цінності архівних фондів, що поступають до архівів на зберігання, та побудови у межах архівного фонду за ціннісними ознаками їх ієрархічної структури [4, с. 9].

Отже, у кожному варіанті класифікації документів у різних галузях знань простежується прагнення виділити основні ознаки та критерії розкриття, закріплення, передачі інформації. Тобто, науковці прагнуть типізувати процеси створення, збереження, використання і функціонування документа як системного утворення для його розумного розташування, упорядкування, відповідного виду документу зберігання та використання. На сьогодні існують загальні схеми класифікації документів у різних галузях знань. Але С. Кулешов зазначає на необхідність розробки та створення класифікаційних схем документів вузького плану. На практиці таких, на жаль, ще дуже мало.

Список використаних джерел:

1. Бездрабко В. В. Досвід класифікації документної інформації Державного архіву Закарпатської області. Студії з архівної справи та документознавства. 2002. Т. 8. С. 79-86.
2. Бездрабко В. В. Класифікація архівних документів: проблеми і пошук. Архівознавство. Археологія. Джерелознавство : міжвідомчий зб. наук. праць. Київ, 2002. Вип. 5. URL: https://old.archives.gov.ua/Publicat/Researches/MaterialyConfer_11.php (дата звернення: 10.04.2021).
3. Бездрабко В. В. Класифікація документів: здобутки і нагальні завдання сьогодення. URL: https://www.studmed.ru/view/bezdatko-vv-klasifikatsiya-dokumentiv-zdobutki-nagaln-zavdannya-sogodennya_cc41ea33f11.html (дата звернення: 10.04.2021).
4. Дослідження підходів щодо визначення категорійності архівних фондів : методичні рекомендації / Укрдержархів ; УНДІАСД. Київ, 2013. 50 с.
5. Драгомірова Л. Оптимальна модель організації документів Національного архівного фонду: методологія визначення і технологія створення (науково-практичний коментар до третього розділу Основних правил роботи державних архівів України). Студії з архівної справи та документознавства. 2004. Т. 11. С. 111-133.
6. Інформація та документація. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять : ДСТУ 3017-15. Видання офіційне. [Чинний від 22.07.2015]. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2016. 42 с. (Національні стандарти України).
7. Кушнарєнко Н. Н. Документоведение : учебник. 8-е изд., стер. Киев : Знання, 2008. 459 с.
8. Ларьков Н. С. Документоведение : учеб. пособие. Москва : АСТ: Восток-Запад, 2006. 427 с.
9. Швецова-Водка Г. М. Документознавство : навч. посіб. Київ : Знання, 2007. 398 с. (Вища освіта XXI ст.).

Summary. *The article highlights modern concepts of classification of archival documents from the point of view of documentary science represented by leading Ukrainian and foreign scholars.*

Key words: *classification of archival documents, typology, systematization, fund formation, archival fund, document science.*

УДК 930.25

О. М. Козак
Магістр історії

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ АРХІВНИХ ФОНДІВ

Анотація. У статті розглядаються чинники, що впливають на цілісність та збереження архівних фондів.

Ключові слова: архівні фонди, документи, зберігання, стабілізація, консервація, інформація, сховища, режим, реставрація.

Динамічно зростає суспільний інтерес до надбань національної історії та культури, інтенсивно заповнюються «білі плями» в українській гуманітаристиці, долаються догми та стереотипи пояснювати/описувати минуле крізь його людський вимір, нав'язані тоталітарним режимом, спостерігається посилення уваги до проблем формування національної самосвідомості, що сприяє осмисленню історичного розвитку українського суспільства. Істотні зміни в ієрархії культурних і соціально-психологічних цінностей відкрили шлях до застосування новітніх напрямів історичного пізнання – історії пам'яті, культурної та інтелектуальної історій, історії ментальностей, гендерної

історії, «мікроісторії». Суттєвим чинником у цьому процесі є архіви, що зберігають задокументовану історію українського народу.

Тема збереження фондів, які є матеріальним та духовним надбанням для наступних поколінь, є традиційно актуальною для архівів усіх рівнів і привертає увагу багатьох фахівців архівної справи. Через недбайливе ставлення до фондів, економічну та політичну нестабільність у світі, різке погіршення екологічного стану, аморалізацію суспільства, що породжує випадки вандалізму, стихійних лих та техногенних катастроф існує загроза їх втрати [1]. Проблеми збереження архівних фондів від несприятливих чинників – давно зароджені і постійно досліджуються фахівцями усього світу. Постійне вивчення цих аспектів почалося з 1927 р. Головні принципи полягають у: розгляді збереження фондів як головної умови виживання національної і світової культури та науки; організації збереження фондів спільними зусиллями держави, міжнародних організацій і третього сектора; відповідальності кожної країни за збереження власних документних фондів як національної частини загальносвітової духовної спадщини [6]. Із 1992 р. ЮНЕСКО розпочало здійснення Програми «Пам'ять світу», яку Генеральна конференція 1993 р. визнала важливою складовою загальної інформаційної програми. Така програма спрямована на спільну реалізацію проєктів збереження архівних фондів у різних країнах світу. У 1999 р. вони були видані російською мовою видавництвом «Рудоміно» [9]. Крім того, вони опубліковані ще одинадцятьма мовами світу. Наприкінці 90-х років у рамках програми РАС створено новий центр зі зберігання і консервації документів – для Східної Європи і СНД, який розташований у Росії. Регіональний центр для Західної Європи, Близького Сходу і Африки знаходиться в Парижі [3]. На виконання міжнародних директив Україна спеціальним законом у 1999 р. затвердила «Програму збереження бібліотечних і архівних фондів на 2000-2005 рр.». Цей важливий документ закріпив основи державної політики щодо розв'язання проблем зберігання, реставрації та консервації архівних фондів, відображення цінних і рідкісних видань із фондів у міжнародних програмах. Основним завданням Програми визначено: державний облік документів, які є національним надбанням; консервація і репрографія архівних фондів, зокрема, аналіз їх фізичного стану, проведення низки досліджень; охорона архівних фондів, кадрове та технічне забезпечення. [10]. В Україні на сучасному етапі діяльність архівів, зокрема зі збереження їхніх фондів, регламентується законодавчими та нормативними документами: Законів України «Про Національний архівний фонд та архівні установи», «Про Національну програму інформатизації», «Про охорону майна культурної спадщини», «Положення про умови зберігання документів Національного архівного фонду» від 4 березня 2015 р., «Про порядок здійснення контролю за дотриманням строків зберігання архівних документів вимог щодо умов їх зберігання, порядку ведення їх обліку а також доступу до документів національного архівного фонду архівними установами. Заснованими фізичними та/або юридичними особами приватного права» від 3 грудня 2007 р., «Положення про умови зберігання архівних документів» від 4 лютого 2003р., Стратегічна програма розвитку архівної справи України на середньострокову перспективу (2019–2023 рр.).

Нажаль, усі документи з часом втрачають свої експлуатаційні властивості через їх активне використання, природне старіння матеріального носія або внаслідок несприятливих умов зберігання, аварійних і надзвичайних ситуацій [3]. Архівний фонд потребує зберігання на всіх етапах його формування, а також у процесі експлуатації. При зберіганні архівного фонду необхідно одночасно дотримуватися соціального і технологічного факторів. Соціальний чинник передбачає виховання в працівника архіву та користувача почуття відповідальності, дбайливого ставлення до документа; своєчасну реєстрацію кожного документа і контроль за правильністю його надходження у відділи в процесі обробки; перевірку цілісності при видачі користувачеві, своєчасного повернення і відсутності пошкоджень. Тут необхідно звернути увагу і на такий чинник, як розкрадання культурних цінностей, зумовлений недотриманням умов зберігання та збереження архівних і музейних фондів, експонатів та стародруків [5]. Україна, як і інші держави світу, також має прикрі факти крадіжок у архівних закладах. Отже, всі документи, що становлять матеріальну, культурну та історичну цінність, перебуваючи в архівах у вільному доступі для відвідувачів, повинні бути захищені від несанкціонованого виносу з читального залу, а також від їх неповернення або псування. Читальні зали архівів, сховища, крім обмеження руху оригіналів документів, повинні включати комплексну систему контролю за користуванням та збереженням архівних документів – охоронну сигналізацію, відеонагляд, візуальне, відповідно до технологічного чинника зберігання, забезпечується оптимальний мікрокліматичний і біологічний режими зберігання, здійснює постійний контроль за правильністю експлуатації інженерно-технічного устаткування. Умови зберігання документів закладаються у процесі створення моделі фонду, оскільки саме тоді визначається, документи якого виду підлягають постійному, довгостроковому або нетривалому перебуванню у архівному фонді [8].

Зберігання документів безпосередньо залежить від інтенсивності їх використання, типу носіїв, на яких зберігається інформація викладена в документі, можливості зберігати разом із зафіксованою інформацією матеріальну основу в паперовому і електронному вигляді. Такий розподіл можливий тому, що сучасні технології дають змогу перенести інформацію на інший носій, переслати на будь-яку відстань, а фізично інформація при цьому буде залишатися в оригінальному доку-

менті. Зберігання документально-інформаційних ресурсів включає облік, раціональне розміщення та режими зберігання, консервацію, стабілізацію, реставрацію, оцифрування, мікрокопіювання, вилучення документів тощо.

Фізичний захист архівних фондів і запобігання їхньому передчасному старінню під впливом чинників навколишнього середовища можливе лише за дотримання стабільного режиму зберігання в сховищах: дотримання оптимальних умов зберігання, обмеження факторів, які негативно впливають на матеріали документів. Вимоги до умов зберігання визначені, обґрунтовані й опубліковані в нормативних документах.

Зберігання документів забезпечує їх консервація, що створюється при дотриманні відповідного режиму зберігання, стабілізації та реставрації. Сьогодні на перше місце у забезпеченні збереження документів виходить метод превентивної консервації – система заходів, яка забезпечує комплексний захист документів, уповільнення процесів старіння шляхом створення і підтримки нормативних умов зберігання і використання фазової консервації.

Стабілізація документів – це захист документів від пошкоджень методами обробки, що уповільнюють старіння матеріальної основи документів. Важливе місце в стабілізації документів посідає захист їх від механічного та фізико-хімічного впливу.

Реставрація документів – відновлення експлуатаційних можливостей матеріальної основи документа за допомогою відтворення першопочаткової форми, ділянки тексту, очищення і збільшення міцності.

Питання консервації та реставрації документних фондів у багатьох країнах світу вирішуються на державному рівні. На жаль, в Україні ця діяльність не зовсім відповідає вимогам часу, адже ми живимо і працюємо в умовах нестабільного й обмеженого фінансування.

Найзначніша і складна проблема старих документів – це перетворення їх із часом на паперовий порошок, якщо не буде вжито заходів до їхнього перенесення на більш стійкі носії. Повністю замінити видачу документів, виготовлених друкарським способом, копіями фізично неможливо. Тому рішення проблеми полягає в переведенні документів на різноманітні мікроносії інформації шляхом мікрокопіювання, та макрографії тобто створення мікроформ, мікрофільмів, мікроафіші, мікрокарт тощо. Фонд мікроносіїв призначений як для тривалого зберігання й користування, так і для поточної роботи з документами, забезпечує виготовлення дешевих копій мікроформ і дає змогу створити страховий фонд документів зі строком зберігання більш ніж 100 років, повністю відновлювати втрачену або застарілу інформацію в електронному фонді. Усі ці сучасні методи збереження стосуються рідкісних і цінних видань та повинні забезпечити захист й доступність документів. організації бібліотечного фонду відповідно до його профілю та інформаційних потреб усіх категорій користувачів [2].

Більшість науковців наголошують, що в умовах широкомасштабних політичних та економічних реформ, що відбуваються в Україні, необхідно забезпечити збереження Національного архівного фонду, як вагомого інформаційного ресурсу та частини національного надбання українського народу та вдосконалення державної політики у сфері архівної справи, яка певною мірою впливає на загальний розвиток науки, культури, освіти, сприяє зміцненню та безпеці держави, забезпеченню соціальних прав громадян. Це вимагає фундаментальних теоретико-методологічних досліджень [7]. Багатоаспектність проблеми дослідження державної політики у сфері архівної справи і діловодства зумовила появу публікацій з питань управління архівною справою в Україні, теоретичних і практичних проблем формування та розвитку національного архівного законодавства, концептуальних засад захисту національних інтересів в архівній справі, системної комп'ютеризації галузі, розвитку документознавства, підготовки та післядипломної освіти кадрів для архівних установ. Переважно увага науковців зосереджувалася на окремих аспектах розвитку архівної справи в Україні і мало виченою є державна політика у сфері архівної справи і діловодства. Перспектив подальшого дослідження вбачається в розробці державної політики у сфері архівної справи і діловодства як предмета науки державного управління.

Список використаних джерел:

1. Актуальні проблеми розвитку архівної справи в Україні: Доповіді та повідомлення наукової конференції 15-16 березня 1995р. / упор. Е. П. Прусь. Київ, 1996. 208 с.
2. Бондаренко І. Зберігання бібліотечного фонду України в умовах інформатизації суспільства : автореф. дис. ... к. п. н.: 07.00.08. Харків, 2006. 32 с.
3. Бездрабко В. В. Класифікація архівних документів: проблеми і пошук. Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: міжвідомчий науковий збірник. Київ, 2005. Вип. 5: 218 с.
4. Кравцова О. А. Архівний портал ЮНЕСКО: засада створення, структура, інформаційний ресурс : автореф. дис... канд. іст. наук: 27.00.02. Київ, 2009. 19 с.
5. Національна архівна інформаційна система «Архівна та рукописна Україніка» і комп'ютеризація архівної справи в Україні. Випуск 1. Інформатизація архівної справи в Україні.: сучасний стан та перспективи: збірник наукових праць. Київ, 1996. 308 с.

6. Пиріг Р. Я. Архівне будівництво в Україні: проблеми наукового забезпечення. Актуальні проблеми архівної справи в Україні: Доповіді та повідомлення наукової конференції. 15–16 березня 1995 р. Київ, 1996. 102 с.

7. Програма розвитку галузевої науки на 2016 – 2020 рр. Державна архівна служба України. Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства. Київ. 2014.

8. Хашин Х. О. Аналіз сучасного стану організації архівної справи в архівних закладах Харківщини. (На прикладі державного архіву Харківської області). Вісник Харківської державної академії культури. 2012. Вип. 38. С. 224-232.

9. Христова Н. М. Основні етапи розвитку науково – довідкового апарату державних архівів України за радянської доби. Архіви України. 2008. № 1–2. С. 170-179.

10. Чиркова М. Ю. Доступ до архівної інформації як механізм формування суспільної свідомості. Архіви України. 2011. № 2–3. С. 37-45.

Summary. *The article considers the factors, affecting the integrity and preservation of archival holdings.*

Key words: *archival funds, documents, storage, stabilization, conservation, information, storage, mode, restoration.*

УДК 930.25(477.43):377.36(477.43-21)КППЕТ-І«197/198»

Л. М. Комарніцька

Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж

ORCID: 0000-0002-6742-8314

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА РОБОТА КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ПЛАНОВО-ЕКОНОМІЧНОГО ТЕХНІКУМУ-ІНТЕРНАТУ У 70-80-х рр. ХХ ст.: НА МАТЕРІАЛАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Анотація. *У статті на основі архівних джерел характеризується навчально-методична робота викладачів Кам'янець-Подільського планово-економічного технікуму. Зазначається, що освітній процес у закладі проводився на основі навчальних планів, які з року в рік виконувалися. Водночас, мали місце труднощі у їх виконанні, пов'язані з тим, що у технікум з великими затримками надходили нові типові навчальні програми із окремих спеціальних дисциплін. Викладачі готували методичні розробки і доповіді, застосовували у своїй роботі різні форми і методи навчання, практикували взаємовідвідування уроків, підвищували свою педагогічну майстерність.*

Ключові слова: *викладач, навчальний план, навчання, доповідь, урок.*

Пріоритетним напрямком діяльності Кам'янець-Подільського планово-економічного технікуму була навчально-методична робота викладачів. На початку своєї діяльності освітній процес у закладі проводився на основі навчального плану, затвердженого Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти СРСР 17 травня 1965 р. Відповідно до цього плану формувалися навчальні програми. Мали місце труднощі у виконанні цих програм, оскільки в основі програм деяких дисциплін були старі навчальні плани, а, відтак, були суттєві розбіжності між навчальними годинами плану 1965 року та старих планів. Насамперед це стосувалося таких дисциплін як математика, фізика, українська література [1, арк. 4, 6].

У 1974-1975 н. р. технікум перейшов на новий навчальний план, затверджений Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти СРСР 10 серпня 1972 р. У зв'язку з цим потрібно було суттєво удосконалювати і корегувати навчальні програми предметів. Окремі викладачі зверталися по методичну допомогу до закладів освіти вищого рівня. Так, у зв'язку з цим викладачі, які викладали математику, пройшли перепідготовку у Кам'янець-Подільському державному педагогічному інституті імені В. П. Затонського. Відрадно, що технікум виявився переважно готовим до нових викликів. Дисципліни були забезпечені програмами, навчально-обліковою документацією, навчальною і методичною літературою. Водночас, виконання учнями практичних завдань зі спеціальних дисциплін проводилося неякісно. Основною причиною цього було те, що технікум не був забезпечений формами бухгалтерського обліку і статистичної звітності. Незважаючи на неодноразові прохання, Міністерство соціального забезпечення УРСР не поспішало вирішити питання про поділ учнів груп на підгрупи для проведення практичних занять зі спеціальних дисциплін. На ці недоліки зверталася увага у звітах упродовж декількох років [3, арк. 4, 6].

Мали місце ряд інших труднощів. До 1973-1974 н. р. заклад не отримав нових типових навчальних програм із окремих спеціальних дисциплін, централізовано не забезпечувався технікум класними журналами, журналами класного керівника, навчальними бланками зі спеціальностей та іншою документацією [2, арк. 2]. Вперше про те, що технікум був повністю забезпечений навчальними програмами прозвучало лише у звіті за 1978 р. [6, арк. 5].

З середини 80-х років, відповідно до вимог нового навчального плану і програм, викладачі розпочали готувати комплекси методичного забезпечення своїх дисциплін із розбивкою на окремі теми і заняття [9, арк. 3]. З переходом на новий навчальний план було проведено роботу з удосконалення організації освітньо-виховного процесу, його інтенсифікації, застосування прогресивних методів навчання, підвищення творчої активності викладачів [9, арк. 25]. Наприкінці десятиліття вчергове відбулися зміни у навчальних планах. У 1989-1990 н. р. планування проведення освітнього процесу здійснювалося за навчальним планом, затвердженим Державним комітетом з народної освіти СРСР 1989 року [11, арк. 1].

Заняття проводилися у відповідності з розкладом. Для підвищення якості підготовки спеціалістів і закріплення знань, крім розкладу занять, складали розклад консультацій з таким розрахунком, щоб кожний викладач один раз на тиждень проводив консультацію із своєї дисципліни. Планове тижневе навантаження учня у 1973-1974 н. р. визначалося у 36 академічних годинах [2, арк. 4]. Упродовж десятиліть вносилися зміни до навчального навантаження на викладачів. Так, у 1974-1975 н. р. середнє навантаження на одного викладача становило 735 годин на ставку, що відповідало на той час встановленим нормам. Жоден із викладачів не мав більше 1,5 ставки і не викладав більше трьох дисциплін [3, арк. 4]. У 1978 р. навантаження становило 760 год. [6, арк. 27], у 1982-1983 н. р. – 740 год. [8, арк. 29], у 1986 р. – 735 год. [9, арк. 33], у 1988 р. – 716 год. [10, арк. 36].

Значну увагу приділяли методичній роботі в напрямку вдосконалення і впровадження нових форм навчання, ефективного та доцільного застосування технічних засобів, наочності, створення роздаткових дидактичних матеріалів з тем.

У відповідності з навчальними програмами всі викладачі розробляли календарно-тематичні плани, які схвалювалися на засіданнях циклових комісій і затверджувалися заступником директора з навчальної роботи. На основі календарно-тематичного планування викладачі для кожного уроку складали поурочний план і конспект. Поурочні плани-конспекти згідно єдиного плану внутрішньотехнікумівського контролю періодично перевіряли директор, заступник директора з навчальної роботи, завідувач відділення, голова циклової комісії [6, арк. 5].

У середині 80-х років, крім календарно-тематичного плану, викладачі створювали також методичні картки уроків, в яких обов'язково зазначали перелік наочності і технічних засобів навчання [1, арк. 5]. Періодично на засіданнях циклових комісій проводилися огляди методичної літератури [2, арк. 8]. Оскільки в технікумі навчалися інваліди праці, армії та інваліди дитинства, то в основу методичної роботи на занятті було покладено диференційовану роботу з учнями, проблемне навчання, дослідницькі методи і пошуки найбільш ефективних способів трудової реабілітації інвалідів [11, арк. 10].

Однією із складових методичної роботи була підготовка методичних розробок і доповідей, у яких викладачі творчо осмислювали свою педагогічну діяльність, ділилися досвідом. Наприклад, у 1972-1973 н. р. комісія суспільно-гуманітарних дисциплін підготувала 13 розробок і доповідей, суспільно-економічного циклу – 11, фізико-математичного циклу – 6 [1, арк. 8-9, 11, 12]. У 1973-1974 н. р. викладачі комісії загальноосвітніх і гуманітарних дисциплін презентували 10 розробок і доповідей, економічних і спеціальних дисциплін – 12 [2, арк. 8, 17]. У 1974-1975 н. р. комісія фізико-математичних дисциплін звітувала про 6 розробок і доповідей [3, арк. 15]. У 1975-1976, 1976-1977 і 1977-1978 н. р. викладачі загалом розробили по 23 методичні розробки і посібники [6, арк. 43], у 1979-1980 н. р. – 46 [7, арк. 40], у 1980-1981 н. р. – 46, у 1981-1982 н. р. – 44, у 1982-1983 н. р. – 42 [8, арк. 36], у 1983-1984 н. р. – 42, у 1984-1985 н. р. – 40, у 1985-1986 н. р. – 40 [9, арк. 42], у 1986-1987 н. р. – 41, у 1987-1988 н. р. – 38 [10, арк. 35].

Викладачі застосовували у своїй роботі різні форми і методи навчання. Так, у 1973-1974 н. р. циклова комісія загальноосвітніх і гуманітарних дисциплін особливу увагу приділяла проблемному і програмному навчанню. Метод програмного навчання широко використовувався викладачами політекономії В. Іустіновим, С. Тищенком. Вони проводили фронтальні перевірки і контрольні вправи, застосовуючи простий технічний засіб самоконтролю за принципом активних (конструктивних) відповідей. Особливу увагу в системі контрольних завдань викладачі приділяли вправам з альтернативним методом вибору відповідей. Такі вправи записувалися на спеціальних картках, які роздавали додатково 3-4 учням під час опитування на уроці [2, арк. 10]. У 1973-1974 н. р. викладачки комісії фізико-математичних дисциплін Ю. Чайковська, А. Волкова, Р. Олійник у процесі перевірки, подачі і закріплення нового матеріалу створювали проблемні ситуації, чим активізували клас [2, арк. 15]. У тому ж році викладачі комісії економічних і спеціальних дисциплін провели 92 уроки з елементами проблемного навчання і 25 уроків з елементами програмованого навчання [2, арк. 19]. У звіті за 1978 рік йшлося про метод евристичної бесіди, який значною мірою розвивав логічне мислення учнів. Цей метод ефективно застосовували на уроках викладачі Р. Грановська, С. Латишева, Н. Юревич, Я. Костишена, Н. Монастирська, Ю. Чайковська, С. Тищенко та інші. На таких уроках учні не отримували знань, висновків і узагальнень у готовому вигляді, а приходили до них самостійно, під керівництвом викладача. Вміле і правильне застосування цього методу привчало учнів самостійно мислити, швидко міркувати, переконливо доводити і обґрунтовувати, аналізувати

явища і факти. Знання, отримані при такому методі навчання, більш глибокі і міцніші, ніж знання отримані у готовому вигляді [6, арк. 22].

У 1986 р. досвідчені викладачі (Р. Грановська, Я. Костишена, К. Ілюшечкіна, Н. Монастирська, Ю. Чайковська, С. Кравчук) у процесі уроку поєднували традиційні методи навчання з проблемно-пошуковими, використовували технічні засоби навчання, розвивали в учнів навички самостійної роботи з книгою. Викладачі С. Кравцова, І. Кошелєв, Р. Грановська, І. Феклістова з великою користю для учнів у навчальний час і в гуртковій роботі проводили ділові ігри, метою яких було виховати творчо мислячого учня [9, арк. 26].

У технікумі значну увагу приділяли трудовому та професійному вихованню. Виходячи із специфіки контингенту, основна увага приділялася вихованню любові і поваги до майбутньої професії, прищепленню свідомої дисципліни праці. Ефективне та якісне проведення уроків з економіки, бухгалтерського обліку, організація навчальних екскурсій та навчально-виробничої практики із спеціальних дисциплін сприяли професійному вихованню учнів. Вже на вступних лекціях як із загальноосвітніх, так і спеціальних дисциплін першокурсників знайомили з їх майбутньою спеціальністю, перспективами її розвитку. З метою професійного виховання проводили такі заходи: тижні економіста і бухгалтера, лекцію «ЕВМ і сучасність», вечори-зустрічі з випускниками, з ветеранами облікової праці [11, арк. 6]. У 1986 р. проводилися конкурси на кращого бухгалтера і плановика, організовували тематичні вечори «Бухгалтер – XII п'ятирічці», «Економіст – професія творча», на які запрошували передовиків сільськогосподарського виробництва [9, арк. 14].

З метою контролю за якістю виконання навчальних програм було розроблено різні форми і методи контролю. Зокрема, практикувалося відвідування уроків керівництвом технікуму. Так, у 1972-1973 н. р. голови циклових комісій відвідали уроки кожного викладача свого циклу 4-5 разів, заступник директора з навчальної роботи відвідав і дав аналіз 81 уроку, а директор технікуму відвідав понад 40 уроків [1, арк. 5], у 1974-1975 н. р. – відповідно 75 і 31 [3, арк. 6-7], у 1975-1976 н. р. – 78 і 35 [4, арк. 7], у 1976-1977 н. р. – 42 і 32 [5, арк. 6]. У 1978 р. завідувач відділення загалом відвідав 82 уроки, заступник директора з навчальної роботи – 127, заступник директора з виробничого навчання – 73, голови циклових комісій – 386, директор – 43. Відвідування уроків ставило за мету не лише контроль за якістю проведення уроків, але й вивчення методики викладання дисципліни, застосування прогресивних форм і методів навчання, об'єктивності оцінки знань учнів, набуття учнями практичних навиків роботи, застосування різноманітних методів виховання учнів [6, арк. 5, 38]. У 1979-1980 н. р. завідувач відділення відвідав 84 уроки, заступник директора з навчальної роботи – 88, заступник директора з виробничого навчання – 77, голови циклових комісій – 192, директор – 28 [7, арк. 37], у 1982-1983 н. р. – відповідно 89, 106, 38, 321, 24 [8, арк. 37]. У 1988 р. завідувач відділення відвідав 59 уроків, заступник директора з навчальної роботи – 66, директор – 32 [10, арк. 3], у 1989-1990 н. р. – відповідно 78, 69 і 40 [11, арк. 2].

Починаючи з 1978 року, з метою контролю за засвоєнням учнями програмного матеріалу у технікумі проводилася щомісячна атестація учнів. Група аналізу проводила підсумки атестації з наступним їх обговоренням на педагогічних радах і на виробничих нарадах [6, арк. 5].

Регулярно проводилися директорські контрольні роботи. Так, у 1978-1979 н.р. учні демонстрували здобуті ними знання перед керівником технікуму 23 рази, у 1979-1980 н.р. – 25 [7, арк. 40], у 1980-1981 н.р. – 23, у 1981-1982 н.р. – 36, у 1982-1983 н.р. – 36 [8, арк. 41], у 1983-1984 н.р. – 43, у 1984-1985 н.р. – 45, у 1985-1986 н.р. – 41 [9, арк. 42], у 1986-1987 н.р. – 39, у 1987-1988 н.р. – 41 [10, арк. 35], у 1988-1989 н.р. – 36, у 1989-1990 н.р. – 42 [11, арк. 9].

З метою обміну досвідом практикували взаємовідвідування уроків, при аналізі яких колеги по-товариськи визначали позитивні сторони проведення уроків і одночасно вказувалось на ті недоліки, які мали місце під час проведення уроку. Згодом викладачі звітувалися про усунення недоліків. У 1972-1973 н.р. комісія суспільно-гуманітарних наук мала такі показники щодо відвідування уроків. Так, С. Тищенко відвідав 16 уроків, Я. Костишена – 7, К. Івасенко – 4, Л. Кирилук – 6, А. Шаповалов – 2, К. Ілюшечкіна – 4, О. Цибульська – 4, А. Швець – 2 [1, арк. 9, 12]. Такий же поступ було продовжено і в наступному 1973-1974-му н.р. Як і в попередньому році, найбільшу активність проявив С. Тищенко, який пвідвідав 30 уроків. Л. Кирилук відвідала 9 уроків, Я. Костишена, К. Ілюшечкіна та О. Цибульська – по 8 уроків, К. Івасенко – 7, А. Шаповалов – 4, А. Швець – 2 [2, арк. 9].

Комісія фізико-математичного циклу була найменш чисельною у технікумі. Це не стало перешкодою для взаємовідвідування занять. Так, у 1972-1973 н.р. викладач Р. Олійник проаналізувала 12 уроків, А. Волкова – 9, Ю. Чайковська – 6, Л. Вольська – 4, І. Розенштейн – 2 [1, арк. 9, 12]. У 1974-1975 н.р. викладачі комісії загалом відвідали 33 уроки [2, арк. 15]. Циклові комісії економічних і спеціальних дисциплін у 1973-1974 н.р. побували на 64 уроках [2, арк. 17], у 1974-1975 н.р. – 75. Щодо останнього показника, то 12 уроків викладачів цього циклу відвідали представники інших комісій [3, арк. 21]. У звіті про навчально-виховну роботу за 1978-1979 н.р. йдеться про те, що кожного викладача зобов'язали 5-6 разів відвідати уроки кожного викладача свого циклу [6, арк. 5, 38]. У звіті на 1982-1983 н.р. наводяться дані про регламентацію взаємовідвідування: всі викладачі мали від-

відати по 12-17 уроків свого колеги [8, арк. 37]. У 1988 р. викладачі і голови предметних комісій відвідали у середньому до 20 уроків [10, арк. 3], у 1989-1990 н. р. – 10-12 [11, арк. 2].

У 1975-1976 н. р. викладачі технікуму взаємовідвідали 243 уроки, у 1976-1977 н. р. – 276, у 1977-1978 н. р. – 302 [6, арк. 43], у 1978-1979 н. р. – 207, у 1979-1980 н. р. – 254 [7, арк. 40], у 1980-1981 н. р. – 369, у 1981-1982 н. р. – 372, у 1982-1983 н. р. – 358 [8, арк. 41], у 1983-1984 н. р. – 379; у 1984-1985 н. р. – 381; у 1985-1986 н. р. – 342 [9, арк. 42], у 1986-1987 н. р. – 379, у 1987-1988 н. р. – 341 [10, арк. 35], у 1988-1989 н. р. – 353, у 1989-1990 н. р. – 375 [11, арк. 19].

Досвідчені педагоги давали відкриті заняття із застосування новітніх методів навчання. Ці уроки детально аналізували на засіданнях методичної ради. Завдяки такій освітній політиці здійснювався обмін кращими педагогічними ідеями. Архівні документи підтверджують дані про організацію таких занять. Так, у 1972-1973 н. р. викладачі комісії фізико-математичного циклу провели 5 відкритих уроків. Наприклад, відкритий урок з математики за темою «Множення і піднесення в степінь комплексного числа в тригонометричній формі» провела Ю. Чайковська, з фізики – Р. Олійник (тема – «Теплова дія електричного струму і його застосування») [1, арк. 12]. У 1973-1974 н. р. викладачі циклової комісії економічних і спеціальних дисциплін провели два відкритих уроки: С. Кравцова – з теми «Електронно-обчислювальні машини», В. Кравчук – «Механізація робіт по боротьбі з бур'янами, шкідниками і хворобами сільськогосподарських культур» [2, арк. 17]. У 1974-1975 н. р. викладачі циклової комісії економічних і спеціальних дисциплін провели три відкритих уроки [3, арк. 22]. У 1976-1977 н. р. загалом у технікумі проведено 23 відкритих уроки [6, арк. 43], у 1979-1980 н. р. – 22 [7, арк. 40], у 1981-1982 н. р. – 22, у 1982-1983 н. р. – 21 [8, арк. 41], у 1983-1984 н. р. – 21, у 1984-1985 н. р. – 20, у 1985-1986 н. р. – 20 [9, арк. 42], у 1986-1987 н. р. – 20, у 1987-1988 н. р. – 20 [10, арк. 35], у 1988-1989 н. р. – 22, у 1989-1990 н. р. – 22 [11, арк. 19].

Певна увага приділялася підвищенню педагогічної майстерності викладачів. З метою підвищення педагогічної майстерності викладачі комісії відвідували міські предметні комісії, де ділилися досвідом роботи, приймали все краще, що було в інших технікумах [1, арк. 13]. Відвідували також загальноміські семінари з підвищення педагогічної майстерності і брали активну участь у їх роботі. Так, у 1974-1975 н. р. викладачка Р. Олійник на одному із засідань виступила з доповіддю «Роль технічних засобів у вдосконаленні навчального процесу», а викладач В. Кравчук ознайомив присутніх із організацією проведення практики учнів технікуму-інтернату [3, арк. 16, 21]. Періодично викладачі обговорювали на своїх зібраннях різноманітні методичні матеріали. Наприклад, викладачі комісії фізико-математичного циклу обговорювали окремі статті журналів «Середня спеціальна освіта», «Фізика в школі», «Математика в школі» [1, арк. 12].

Таким чином, важливою складовою життя Кам'янець-Подільського планово-економічного технікуму була навчально-методична робота його викладачів. Освітній процес у закладі проводився на основі навчальних планів, які з року в рік виконувалися. Водночас, мали місце труднощі у їх виконанні, пов'язані з тим, що у технікум з великими затримками надходили нові типові навчальні програми із окремих спеціальних дисциплін. Викладачі готували методичні розробки і доповіді, застосовували у своїй роботі різні форми і методи навчання та контролю, практикували взаємовідвідування уроків, підвищували свою педагогічну майстерність.

Список використаних джерел:

1. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 6355. Оп. 1. Спр. 12.
2. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 6355. Оп. 1. Спр. 25.
3. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 6355. Оп. 1. Спр. 40.
4. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 6355. Оп. 1. Спр. 58.
5. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 6355. Оп. 1. Спр. 79.
6. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 6355. Оп. 1. Спр. 127.
7. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 6355. Оп. 1. Спр. 156.
8. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 6355. Оп. 1. Спр. 227.
9. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 6355. Оп. 2. Спр. 50.
10. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 6355. Оп. 2. Спр. 103.
11. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 6355. Оп. 2. Спр. 126.

Summary. In the article, on the basis of archival sources, the author characterizes the educational and methodical work of teachers of Kamyanets-Podilsky Planning and Economic College. It is noted that the educational process in the institution was carried out on the basis of curricula, which were implemented from year to year. At the same time, there were difficulties in their implementation due to the fact that the technical school received new standard curricula from certain special disciplines with great delays. Teachers prepared methodical developments and reports, applied in their work various forms and methods of teaching and control, practiced mutual attendance of lessons, improved their pedagogical skills.

Key words: teacher, curriculum, teaching, report, lesson.

О. Б. Комарніцький

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ORCID: 0000-0003-3021-6550

**ДОКУМЕНТИ РЕГІОНАЛЬНИХ АРХІВНИХ УСТАНОВ ПРО ШЕФСЬКУ РОБОТУ СТУДЕНТІВ
ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ УСРР СЕРЕД РОБІТНИКІВ І ЧЕРВОНОАРМІЙЦІВ
У 1920-ті – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 30-х рр. ХХ ст.**

Анотація. У статті на основі документів регіональних архівів показано шефство студентської молоді педагогічних закладів освіти над робітниками і підрозділами Червоної армії у 20-30-ті рр. ХХ ст. Автор зазначає, що студенти проводили політичну, культурну, партійну та практичну роботу, використовуючи різні методи. Зокрема, вони читали лекції і доповіді, проводили пропагандистську роботу, організовували політичні кампанії, святкування різних революційних та державних свят. Розповідається про проведення спільних культурно-масових вечорів, концертів, вистав та вечорів художньої самодіяльності. Йдеться також і про те, що студенти допомагали випускати стінгазети, створювати гуртки, організовували екскурсії тощо.

Ключові слова: студенти, робітники, Червона армія, інститут, шефство, робота.

Проблема життя і діяльності студентства педагогічних закладів освіти радянської України в умовах формування тоталітаризму, викликала зацікавленість як зарубіжних, так і сучасних українських науковців. Низка робіт появилася і за радянської доби. Водночас, практично відсутні є роботи, у яких було б здійснено ґрунтовний аналіз архівних джерел з історії студентства. У статті спробуємо проаналізувати фонди державних архівів областей України, м. Києва, які містять багатий матеріал про шефську роботу студентів педагогічних закладів освіти УСРР серед робітників і червоноармійців у 1920-ті – першій половині 30-х рр. ХХ ст.

Студенти педагогічних закладів брали шефство над робітниками місцевих підприємств. Наприклад, молодь Кам'янець-Подільського ІНО шефствувала над Залізничним робітничим клубом [43, арк. 10]. Чернігівський ІНО взяв шефство над металургійним заводом «Жовтневий молот» [47, арк. 2], Київський російський – кабельним заводом [23, арк. 8], Мелітопольський – робітничим клубом, книжним магазином [22, арк. 8зв.], Проскурівський польський – польським робітничим клубом [45, арк. 262; 46, арк. 3зв.]. Таку ж роботу проводили Вінницький ІСВ [4, арк. 6] та Дніпропетровський ІПО [11, арк. 85].

Студенти застосовували різні форми роботи із робітниками. Зокрема, вони виступали з доповідями. Зокрема, у 1924-1925 н. р. молодь Кам'янець-Подільського ІНО у Залізничному клубі виголосила 40 доповідей, у т. ч. на політичні теми – 22, природничі – 8, професійні – 6, антирелігійні – 4 [40, арк. 101]. У середині 20-х рр. студенти Волинського ІНО двічі на тиждень проводили роботу в робітничому загальноміському клубі [16, арк. 3]. У 1935 р. студенти Житомирського єврейського педтехнікуму читали доповіді на підприємстві «Червоний Жовтень», у клубі кустарів [15, арк. 8]. Таку ж роботу проводили і студенти Конотопського педтехнікуму (у першому семестрі 1935-1936 н. р. – серед працівників місцевого кондукторського резерву) [29, арк. 12].

Молодь допомагала робітникам в організації гуртків. Так, молодь Херсонського ІНО працювала у гуртках машинобудівного заводу ім. Петровського [31, арк. 122].

Певна увага приділялася антирелігійній роботі. Наприклад, 20 студентів Бердянського педтехнікуму в 1925-1926 н. р. організували осередки СВБ при клубах та спілках міста [21, арк. 49]. Використовувалися різні форми роботи. Зокрема, молодь Кам'янець-Подільського ІНО у 1923-1924 н. р. у Залізничному клубі міста провела 11 доповідей на антирелігійні теми [39, арк. 55]. У вересні-грудні 1935 р. силами викладачів і студентів Житомирського єврейського педтехнікуму було проведено 25 антирелігійних вечорів на підприємствах та школах, а також одну загальноміську вечірку [15, арк. 8].

У середовищі робітників працювали студенти-модривці (члени осередків товариства «МОДР». – Авт.). Члени осередку Бердянського педтехнікуму в першому кварталі 1930 р. доповідями охопили 9 міських клубів, де провели 20 виступів, у яких йшлося про значення та завдання МОДРу [21, арк. 49]. Студенти Кам'янець-Подільського ІНО допомагали модривцям Залізничного району міста [32, арк. 29].

Студенти надавали допомогу робітникам у проведенні різних свят та кампаній, у програмі яких зазвичай були концерти. Студентство Красноградського педтехнікуму регулярно для робітників 7-го держмлина влаштовували концерти [27, арк. 63зв.]. Студентство Волинського ІНО керувало хором при фабриці «Червоний чоботар» [16, арк. 3].

Молодь організовувала різні вечірки та вистави. Наприклад, у 1935 р. студенти Житомирського єврейського педтехнікуму провели вечори у будинку профради, на заводі ім. Сталіна [15, арк. 8]. Студенти Красноградського педтехнікуму в 1926-1927 н. р. спільно з робітниками 7-го держмлина провели вечір «змички» [27, арк. 63зв.].

З початку 20-х рр. студентів залучали до шефства над підрозділами Червоної армії. Так, упродовж другої половини 20-х рр. об'єктом роботи студентів Волинського ІНО були сотні 130-го Богунського полку [16, арк. 31, 63]. Молодь контактувала також і з слухачами полкової школи 131-го полку [14, арк. 2]. У 1924-1925 н. р. студентство Кам'янець-Подільського ІНО опікувалося Волинським і Подільським полками [42, арк. Ззв.], у 1926 р. – «групою допомоги партії» 7-го Волинського полку, 4-ю сотнею 1-го ескадрону [36, арк. 73-73зв.], у 1927 р. – 4-ю навчальною ротою, «ескадроном червоного козацтва та морського флоту» [33, арк. 7зв.-8]. Студенти Миколаївського ІНО шефствували над школою молодшого командного складу 15-ї Сиваської дивізії, ротою зв'язку [26, арк. 69]; Херсонського – 45-м полком і військкоматом [44, арк. 4; 31, арк. 122].

Молодь Вінницького українського педтехнікуму працювала у 24-му і 71-му артилерійських полках [3, арк. 9; 15, арк. 14, 23, 34, 85]; Житомирського українського – у 1-му батальйоні Богунського полку [19, арк. 18зв.], а також в одному з підрозділів місцевого гарнізону [12, арк. 680]; Київського російського – у полку зв'язку (у 1931-1932 н. р. в роботі задіяли 12 студентів) [23, арк. 8; 24, арк. 6]; Конотопського – артилерійському полку [28, арк. 9]; Маріупольського – червоній касарні [21, арк. 33зв.]; Новоград-Волинського – у 2-й роті місцевого військового гарнізону [20, арк. 102]. Шефствували над червоноармійцями також студенти Вінницького педінституту [41, арк. 27], Уманського ІСВ [2, арк. 27], Вінницького єврейського [1, арк. 165], Житомирського єврейського [17, арк. 31], Проскурівського польського [10, арк. 155], Тульчинського педтехнікумів [9, арк. 72; 10, арк. 75, 240].

Студенти проводили політичну, культурну, партійну та практичну роботу, використовуючи різні методи. Зокрема, для червоноармійців читалися лекції та доповіді. Так, студентство Миколаївського ІНО у 1923-1924 н. р. працювало серед курсантів школи молодшого командного складу 15-ї Сиваської дивізії [26, арк. 69]. У 1929 р. молодь Кам'янець-Подільського проводила роботу в навчальному батальйоні («Учбат»), клубі ДПУ, косарні [34, арк. 1, 5]. У 1929-1930 н. р. студентство Миколаївського педтехнікуму взяло шефство над військкоматом, для працівників якого провело 6 доповідей на антирелігійні теми [21, арк. 44]. Після лекцій та доповідей влаштовували «політбої» (наприклад, у Волинському ІНО [16, арк. 31, 63], Уманському ІСВ [2, арк. 27], Житомирському українському педтехнікумі [19, арк. 18зв.]).

Молодь організовувала політичні кампанії, святкування різних революційних та державних свят, зокрема дня Червоної армії, річниці Лютневої революції, Шевченківських днів тощо, під час яких проводилися вечірки, доповіді, концерти, ставили п'єси. У листопаді 1927 р. провели вечірку для 3-ї роти 45-го полку студенти Херсонського ІНО [44, арк. 4]. Таку ж роботу проводили Житомирський український [12, арк. 3] і Київський російський педтехнікуми [25, арк. 4].

Делегації студентів брали участь у полкових святах (Волинський ІНО) [16, арк. 31, 63]. Студентство Вінницького педінституту урочисто відзначило ювілей 24-ї Залізної дивізії, яка «загартувала себе в боях і стоїть непохитно на захисту кордонів» [6, арк. 1-1зв.].

Проводилися спільні зібрання студентів і червоноармійців (Кам'янець-Подільський ІНО [33, арк. 7зв.-8], Житомирський український педтехнікум [19, арк. 18зв.]).

Досить поширеним методом була організація спільних культурно-масових вечорів (вечори «змички»). Так, студенти Кам'янець-Подільського ІНО у 1925-1926 н. р. організували 2 вечора «змички» з воїнами 7-го Волинського полку [36, арк. 73-73зв.; 37, арк. 14зв.; 38, арк. Ззв.]. У Житомирському українському педтехнікумі в 1925-1926 н. р. молодь провела три вечори [19, арк. 18зв.]. Молодь Тульчинського педтехнікуму в підшефній військовій частині провела 10 культмасових вечорів за участю 179 студентів [9, арк. 72; 10, арк. 75, 240]. Такі ж вечори відбувалися також у Вінницьких педінституті [41, арк. 27] і українському педтехнікумі [3, арк. 9; 5, арк. 14], Уманському ІСВ [2, арк. 27].

Влаштовували також концерти, вистави та вечори художньої самодіяльності (Миколаївський [26, арк. 69] і Кам'янець-Подільський ІНО [42, арк. Ззв.], Вінницькі педінститут [41, арк. 27] та педтехнікум [8, арк. 281]). У 1926-1927 н. р. драматична та співоча студії Красноградського педтехнікуму організували для червоноармійців «привітання». Ці дійства відбулися у приміщенні ЗВО і робітничого клубу [27, арк. 63зв.].

Студенти допомагали червоноармійцям випускати стінгазети, виписували для них газети. Відбувався також обмін газетами. Такі події мали місце у Кам'янець-Подільському ІНО [33, арк. 7зв.-8], Житомирських українському [12, арк. 3; 13, арк. 43зв.] і єврейському [18, арк. 220], Проскурівському польському [45, арк. 262; 46, арк. Ззв.], Тульчинському педтехнікумах [9, арк. 72]. Студенти Житомирського українського педтехнікуму свої стінгазети надсилали «Червоному козацтву», одній із частин Чорноморського флоту, яка дислокувалася у Євпаторії [19, арк. 18зв.].

Молодь збирала кошти для задоволення різних потреб червоноармійців, закупляла їм подарунки. У 1926 р. студенти Кам'янець-Подільського ІНО придбали для воїнів 170 книг, різноманітні подарунки [36, арк. 73-73зв.], а у 1927 р. – шашки і шахи [33, арк. 7зв.-8]. У Проскурівському польському педтехнікумі молодь збирала кошти для преміювання кращих червоноармійців [45, арк. 262].

Студентство допомагало червоноармійцям створювати гуртки. Студенти Волинського ІНО контактували із слухачами полкової школи 131-го полку. Вони допомагали їм створити загально-

освітні гуртки, консультували з природознавства, географії, математики [14, арк. 2]. Комсомольці Житомирського українського педтехнікуму організували роботу ленінського гуртка, на засіданнях якого влаштовували читання газет, вели роз'яснювальну роботу з різних питань. Деякі студенти керували освітніми гуртками [12, арк. 3].

Молодь залучали для українізації військових частин. У Вінницькому українському педтехнікумі проводилася ліквідація малописьменності серед дружин командирського складу [8, арк. 281]. Студенти Херсонського ІНО (у військкоматі) керували українознавчими гуртками [44, арк. 4].

Студентів використовували у якості викладачів іноземних мов. Наприклад, на початку 1934 р. для роботи у частинах Червоної армії мобілізували 45 студентів Київського ІПО, 30 з яких навчали німецької мови, 15 – англійської [30, арк. 2].

Усе ж мали місце і недоліки в організації шефства над червоноармійцями. Наприклад, у квітні 1930 р. під час засідання комісії по чистці членів ЛКСМУ при Кам'янець-Подільському ІНО присутній тут Світлик звернув увагу на те, що у військово-шефську роботу «не втягнуто всієї маси студентства. Значно хромає масова робота по шефству; на масових вечорах, улаштованих разом з червоноармійськими частинами, помічалось погане ставлення з боку деяких комсомольців і студентів». У свою чергу, Поліщук констатував, що «комсомольці відірвані від роботи в підшефній військовій частині. В більшості ініціатива була військової частини, а навіть були моменти коли шефське ядро зривало ініціативу військової частини» [35, арк. 13].

Таким чином, аналіз наявних архівних документів показує, що шефська робота студентів педагогічних закладів освіти серед робітників і червоноармійців була важливою складовою їхнього буття, хоч і забирала значну частину часу молоді, якого і так вкрай не вистачало. Вони проводили політичну, культурну, партійну та практичну роботу, використовуючи різні методи. Зокрема, читали лекції і доповіді, проводили пропагандистську роботу, організовували політичні кампанії, святкування різних революційних та державних свят.

Список використаних джерел:

1. Держархів Вінницької обл. Ф. П. 29. Оп. 1. Спр. 620.
2. Держархів Вінницької обл. Ф. П. 136. Оп. 6. Спр. 20.
3. Держархів Вінницької обл. Ф. П. 249. Оп. 1. Спр. 12.
4. Держархів Вінницької обл. Ф. П. 249. Оп. 1. Спр. 15.
5. Держархів Вінницької обл. Ф. П. 249. Оп. 1. Спр. 34.
6. Держархів Вінницької обл. Ф. П. 292. Оп. 1. Спр. 6.
7. Держархів Вінницької обл. Ф. П. 292. Оп. 1. Спр. 24.
8. Держархів Вінницької обл. Ф. П. 457. Оп. 1. Спр. 135.
9. Держархів Вінницької обл. Ф. П. 457. Оп. 1. Спр. 438.
10. Держархів Вінницької обл. Ф. П. 457. Оп. 1. Спр. 444.
11. Держархів Дніпропетровської обл. Ф. П. 18. Оп. 1. Спр. 107.
12. Держархів Житомирської обл. Ф. П. 94. Оп. 1. Спр. 680.
13. Держархів Житомирської обл. Ф. П. 211. Оп. 1. Спр. 10.
14. Держархів Житомирської обл. Ф. П. 211. Оп. 1. Спр. 16.
15. Держархів Житомирської обл. Ф. П. 215. Оп. 1. Спр. 6.
16. Держархів Житомирської обл. Ф. Р. 266. Оп. 1. Спр. 135.
17. Держархів Житомирської обл. Ф. Р. 266. Оп. 1. Спр. 142.
18. Держархів Житомирської обл. Ф. Р. 266. Оп. 1. Спр. 167.
19. Держархів Житомирської обл. Ф. Р. 344. Оп. 1. Спр. 132.
20. Держархів Житомирської обл. Ф. Р. 412. Оп. 2. Спр. 9.
21. Держархів Запорізької обл. Ф. Р. 3674. Оп. 1. Спр. 114.
22. Держархів Запорізької обл. Ф. Р. 3675. Оп. 1. Спр. 156.
23. Держархів м. Києва. Ф. Р. 359. Оп. 1. Спр. 11.
24. Держархів м. Києва. Ф. Р. 359. Оп. 1. Спр. 27.
25. Держархів м. Києва. Ф. Р. 359. Оп. 1. Спр. 67.
26. Держархів Миколаївської обл. Ф. Р. 99. Оп. 1. Спр. 638.
27. Держархів Полтавської обл. Ф. Р. 363. Оп. 1. Спр. 143.
28. Держархів Сумської обл. Ф. Р. 4307. Оп. 1. Спр. 52.
29. Держархів Сумської обл. Ф. Р. 4307. Оп. 1. Спр. 185.
30. Держархів Харківської обл. Ф. Р. 1780. Оп. 1. Спр. 21.
31. Держархів Херсонської обл. Ф. Р. 414. Оп. 1. Спр. 195.
32. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 4. Оп. 1. Спр. 1.
33. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 4. Оп. 1. Спр. 12.
34. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 4. Оп. 1. Спр. 21.
35. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 1603. Оп. 1. Спр. 230.
36. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 1605. Оп. 1. Спр. 5а.
37. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 5. Оп. 1. Спр. 611.

38. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 5. Оп. 1. Спр. 641.
39. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 1. Спр. 400.
40. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 1. Спр. 601.
41. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 1. Спр. 2097.
42. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 4. Спр. 3.
43. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 4. Спр. 4.
44. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 1584. Оп. 1. Спр. 5.
45. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 2597. Оп. 1. Спр. 1.
46. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 2597. Оп. 1. Спр. 6.
47. Держархів Чернігівської обл. Ф. Р. 608. Оп. 1. Спр. 281.

Summary. *The article, based on documents from regional archives, shows the patronage of student youth of pedagogical educational institutions over workers and units of the Red Army in the 20-30s of the XXth century. The author notes that students conducted political, cultural, party and practical work using various methods. In particular, they gave lectures and reports, conducted propaganda work, organized political campaigns, and celebrated various revolutionary and state holidays. It tells about holding joint cultural and mass evenings, concerts, performances and evenings of amateur art. It is also said that students helped to publish wall newspapers, create circles, organize excursions and so on.*

Key words: *students, workers, Red Army, institute, patronage, work.*

УДК 378.662(476)

О. М. Кукса

Білоруський національний технічний університет

ORCID: 0000-0003-3385-3096

ПИТАННЯ ВИЩОЇ ШКОЛИ НА ВСЕБІЛОРУСЬКОМУ ЗІЗДІ У СВІТЛІ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ

Анотація. *Специфіка становлення вищої школи в Білорусії на початку ХХ ст. пов'язана з тим, що у Віленському учбовому окрузі, куди територіально входили всі білоруські губернії, не було ні одного вищого учбового закладу. Під впливом подій, які розгорнулися в Україні, делегати Всебілоруського з'їзду відійшли від суто радянської платформи Білоруської держави, зробивши акцент на національному моменті, в основі яких лежали також і проекти створення власної вищої школи.*

Ключові слова: *Вища школа, Всебілоруський з'їзд, Всеукраїнський з'їзд.*

Яскравою сторінкою історії білоруського та українського народів у грудні 1917 р. могли стати загальнонаціональні з'їзди, які мали всі шанси створити перші державні утворення, на принципі права самовизначення народів, проголошеному РНК Росії 2 листопада 1917 р., шляхом створення єдиного фронту від націонал-демократів до більшовиків. Запорукою успіху цих намірів представники білоруського національного руху бачили у створенні власної системи вищої освіти, яка на їх думку повинна була бути представлена університетом, аграрним інститутом та політехнікумом. Але успішно провести загальнонаціональні з'їзди, як в Україні, так і в Білорусії не вдалось. Свій відбиток на ці події в Білорусії наклало те, що територіально білоруські землі у цей час повністю входили у межі Західного фронту, на якому знаходилась велика кількість біженців та солдат-українців.

Події на Західному фронті, центром якого був Мінськ, розвивались доволі динамічно. У Мінську почав свій кар'єрний ріст С. Петлюра, який 28 березня 1917 р. виступав на 1-му з'їзді українських організацій. Українська рада Західного фронту, яка була створена в Мінську об'єднала понад 100 тисяч українців-військових, налагодила добрі відносини з Білоруським комітетом.

У Білорусії доволі успішно діяли партії українських есерів та есдеків. Вони приймали участь у виборах в місцеві органи самоврядування та до Всеросійських установчих зборів. Літом 1917 р. отримавши два місця в Мінську міську думу вони одне віддали білорусам. Таким чином, на території Західного фронту українці, які в основному були представлені біженцями та військовими, являли собою значну політичну силу та мали великий вплив на роботу Всебілоруського з'їзду. В сумісних виступах українські діячі, партії і громадські організації підтримали прагнення білорусів до створення своєї національної як початкової і середньої, так і вищої школи, в якій вбачали основну умову успішного становлення Білорусії, як самостійної держави.

Дані обставини привели до того, що в білоруських архівах відклався значний масив документів, які дають характеристику подіям в Україні та описують вплив біженців і солдат-українців Західного фронту на розвиток подій у Білорусії. У цій роботі представлені матеріали, які розкривають основні перипетії скликання Всебілоруського з'їзду, та подій пов'язаних з наслідками невдалого для більшовиків Всеукраїнського з'їзду у Києві для білоруських земель. Акцентується увага на відсутності вищих учбових закладів в Білорусії, що значно послабило потенціал національного

руху. У статті піддані аналізу фонди Національного архіву Республіки Білорусь та Національного історичного архіву Білорусі, в яких зберігаються документи білоруських та українських організацій.

У Національному архіві Республіки Білорусі (далі – НАРБ) документи, які стосуються української тематики розкидані по самим різним фондам. Цікавим з'являється фонд 311 особистого походження Євстафія Канчера, який носить значний суб'єктивний характер. Спогади були написані значно пізніше, в зв'язку з чим багато у чому підігнані під офіційні штампи. Документи фонду представлені власноручними записами Є. Канчера, відносно становлення білоруської державності, який будучи головою Білоруського обласного комітету при Всеросійській раді селянських депутатів (далі – БОК ВРСД), приймав безпосередню участь у цих процесах. Водночас його спогади представляють значний інтерес, так як він був безпосередньо зв'язаний із В. Леніним та І. Сталіним, став організатором від білоруських селян Всебілоруського з'їзду. Паралельно білоруським подіям подібна організація в Києві постала співорганізатором Всеукраїнського з'їзду. Відносно Всеукраїнського з'їзду в розділі «Більшовицькі Ради і РКП б» міститься такий запис: «4.12.1917 по старому стилю в Києві зібрались делегати Ради робочих і солдатських депутатів і Ради селянських депутатів на з'їзд, але «рада» їх розігнала» [5, арк. 20].

Більш інформативним і об'єктивним по підбору документів з'являється фонд 325 НАРБ, у якому відклалися протоколи засідань різних громадських організацій та партій, телеграми, листи, звернення та вирізки з газет, які характеризують національно-демократичний рух в Білорусії. В цих документах ми знаходимо дані про зовсім інші погляди Є. Канчера. У листопаді 1917 р. він надіслав інструкцію-відозову до селян-білорусів з закликом прийняти участь у Всебілоруському з'їзді, на якому пропонувалось самостійно визначити подальшу участь Білорусії в складі федеративної Російської республіки. Аналізуючи події у Східній Європі він передбачав нові перебудови і вказував на те, що «обезсилена і роздавлена Росія, напевне, не в силах утримати в своїх руках цілісність держави. Давши можливість Україні, Литві та іншим народам виділитись в самостійні держави-республіки і отримавши поразку в війні, вона не в силах захистити історичні кордони Білорусії» [6, арк. 60]. Пропонований селянами Всебілоруський з'їзд отримав підтримку І. Сталіна, в той час як А. Луначарський, враховуючи настрої національних рухів, навіть пообіцяв представнику Великої Білоруської Ради (далі – ВБР) І. Воронко «що університет (Віленський) буде відроджено в найближчі дні» [6, арк. 90].

У фонді 24 Національного історичного архіву Білорусі представлені документи Мінської міської думи, її структурних відділів, протоколи засідань думи, вирізки з газет, переписка з військовим командуванням та державними установами. У справах вказується на те, що поміж Радою солдатських депутатів та Комітетом врятування революції, у який ввійшли представники органів місцевого самоуправління та національних партій, почався конфлікт після того як Комітет пропустив війська Південно-Західного фронту на північ для боротьби з більшовиками. Члени Комітету в очі Ради солдатських депутатів, таким чином, пішли на хитрість хоча представник Мінської міської думи А. Вайнштейн, виправдовуючи їх дії, вказував на те, що: «з Західного фронту війська не посилались. Але через Мінськ проходили війська Південно-Західного фронту, які по документам були направлені місцевим Комітетом врятування революції. Комітет вважав, що його влада поширюється тільки на Західний фронт і тому не вважали себе вправі зупиняти війська, які йшли з іншого фронту. На цьому ґрунті виник конфлікт» [9, арк. 82].

Рада солдатських депутатів, маючи значний вплив на населення у межах Західного фронту, у листопаді 1917 р. сформувала не просто фронтовий орган, а повноважну структуру, яка заявила свої претензії на політичну владу в краї. В ході проведення низки селянських, солдатських та місцевих з'їздів виділився Обласний виконавчий комітет Західної області та Західного фронту (далі – Облвикомзах), який заявив що підтримує більшовиків та стоїть на засадах світової пролетарської революції. До речі, цього гасла вони притримувались більш стійко і значно фанатичніше, чим навіть лідери Радянської Росії.

У цих умовах в Мінську ВБР, Центральна білоруська військова рада (далі – ЦБВР), Білоруський виконком Західного фронту, Білоруська соціалістична рада і партія народних соціалістів видали 27 жовтня 1917 р. грамоту до білоруського народу з закликом «не допустити безчинств на території Білорусії» [1, с. 7]. Логічним продовженням цих міркувань став закликом «До всього народу білоруського» ВБР, ЦБВР і білоруського виконкому Західного фронту від 15 листопада 1917 р., яким вони закликали взяти участь у роботі з'їзду білоруського народу, який повинен був відкритися 5 грудня в Мінську. Метою з'їзду проголошувалася «побудова демократичної республіки, з'єднаної з сусідніми республіками на основі федерації» [6, арк. 56]. Таким чином, вже на початковій стадії скликання Всебілоруського з'їзду виявилась деяка самостійність у поглядах його організаторів.

Лідери Облвикомзаха і Північно-Західного обласного комітету РСДРП (б) у цей час стояли на позиціях не визнання білоруської нації. Тим не менш, представники Облвикомзаха, які відчували себе повноправними керівниками у межах Західного фронту, вимушені були підкоритись партійній дисципліні і дали свою згоду на проведення Всебілоруського з'їзду.

Представник ВБР І. Воронко заявив, що угода з приводу проведення з'їзду була досягнута лише 22–23 листопада 1917 р. у Петрограді. Причому ставлення до ВБР значно змінилося, навіть у противників національного білоруського руху. БОК ВРСД погодився провести з'їзд 5 грудня в Мінську і передати ініціативу його скликання ВБР. На 26–27 листопада і 3 грудня БОК ВРСД призначив в Петрограді «мітинги з приводу з'їзду» [6, арк. 63]. Таким чином, 24 листопада з ініціативою проведення з'їзду єдиним блоком виступили БОК ВРСД, ВБР, ЦБВР і Білоруський виконком Західного фронту.

Необхідно відмітити, що умови, в яких проводилась підготовка до проведення Всеукраїнського та Всебілоруського з'їздів були кардинально різними. В ході виборів до Установчого сходу більшовики отримали відчутну поразку практично у всіх регіонах бувшої Російської імперії. В Україні більшовики набрали лише 10 % голосів і тільки на Західному фронті більшовики переконливо перемогли, отримавши 67 % голосів, тоді як національні білоруські партії – лише 0,3 %. Тому, якщо в Україні більшовики мали намір змінити в ході Всеукраїнського з'їзду розстановку політичних сил у свою користь, то в Білорусії – була спроба легалізувати владу більшовиків на загальнонаціональних основах. Враховуючи слабкість національного білоруського руху і його схильність до федерації, проведення Всебілоруського з'їзду могло стати простою формальністю по реалізації більшовицької моделі державності в Білорусії. Але в Мінську цей сценарій реалізувати також не вдалося.

У грудні 1917 р. більшовики на з'їзді в Києві програли. Не маючи достатніх сил на Правобережній Україні більшовики перебрались у Харків, де, почали реалізовувати радянську модель української державності. Підтримка Радянською Росією такого сценарію розвитку подій, вказала на те, що більшовики не згодні поступитися владою ні при якому разі. Ці події дали Облвикомзаху надію на те, що найшовши привід до розгону Всебілоруського з'їзду, їх дії отримають також підтримку з боку Росії. Рішучість намірів Ради народних комісарів по збереженню влади більшовиків у національних регіонах виявилася у пред'явленні вже 4 грудня 1917 р. ультиматуму УНР, яка була звинувачена в контрреволюційності. Таким чином українсько-російські відносини перейшли на рівень конфлікту, який переріс в пасивний етап війни на Західному фронті.

Подальший хід подій, у контексті поглиблення ескалації українсько-російських відносин на Західному фронті, знаходить доволі добре відображення у партійних фондах 35 п і 60 п НАРБ, у яких містяться доклади, записки та телеграми, які характеризують процеси формування національних військових частин та організації Всебілоруського з'їзду. З документів виходить, що на початку грудня 1917 г. намітилося значне зростання активності по виділенню національних частин. Особливі побоювання місцевих Військово-революційних комітетів (далі – ВРК) і Облвикомзаха були пов'язані з патріотично настроєним, енергійним та масовим українським рухом, направленим на подальше переправленням українізованих частин в Україну.

Напередодні відкриття в Мінську Всебілоруського з'їзду М. Кривошеїн, який пізніше став ініціатором його розгону, отримав 5 грудня 1917 р. телеграму в якій повідомлялось, що в Оршу «один за другим прибувають українські ешелони вороже налаштовані проти радянського уряду». Вказуючи на необоротні процеси українізації, які зупинити не було сил, комендант станції в Орші повідомляв, що «утримати українські частини від переміщення в тил на заклик Ради дуже важко... Положення погрожуюче... Вам направлені українські частини, які рухаються з Орши через Мінськ, Замир'є в Луцьк. Всього йде 5 чи 6 ешелонів кавалерії» [4, арк. 6].

Отримавши тривожні звістки з Києва і оцінивши реакцію РНК на виклик Всеукраїнського з'їзду білоруські делегати в Мінську не зважилися розпочати роботу, як планували 5 грудня і намагались розібратися в тому, що відбулося в Україні. Так, 7 грудня 1917 р. І. Воронко звернувся з проханням про допомогу до виконкому УЦР. У телеграмі вказувалося, що «необхідна офіційна література «Известия» для відкриття з'їзду, якому належить вирішити ряд історичних завдань» [7, арк. 1].

У цей час УНР і не думала поступитися перед натиском Радянської Росії і більш того намагалася поширити свою точку зору і вплив на сусідні регіони. Так, на територію Західного фронту поступила «Тимчасова інструкція військовим комісарам Генерального секретаріату», яка була датована 8 грудня 1917 р. У документі йшла мова про те, що генеральній комісар військових справ УНР в українізованих частинах назначав своїх представників – фронтових, армійських і корпусних комісарів. Особливу погрозу місцевій радянській владі представляли повноваження комісарів, яким доручалось не лише налагодження життя в частині, але і підпорядкування залізничних станцій, заводів та майстерень, які мали військове значення. В обов'язки комісарів входив постійний нагляд за «додержанням армійською владою і козаками політики уряду УНР». Комісарам вводилось в обов'язок не виконувати наказів командирів, коли вони викликали у них «якісь сумніви», а в «надзвичайних випадках коли наказ явно загрожує інтересам Народної республіки комісар робить розпорядження про відміну» [3, арк. 13-18].

Зустрівши доволі відчутні перепони з боку Облвикомзаха по виділенню національних частин, та їх відправленню у межі України, були проведені спроби переконати місцеву владу у тому, що вона порушує права українців. Обласний комітет українців Двінського військового округу заявив, що вони

визнають законною владою на Україні Центральну Раду, якій війська потрібні для охорони як від зовнішніх ворогів, так і для охорони українського народу від різних банд. Звертаючись до Облвикомзаха як влади солдат, робітників та селян, просили «не гарним словом, а на справі довести, що ви не ущемляєте українців в їх національно-демократичному русі, видавши наказ всім ВРК допомогти всім без виключення українцям розкиданим на території вільної та великої руської республіки. Тільки з виданням такого наказу та неухильним його виконанням українці будуть знати, що їм дійсно допомагає російський революційний народ і постараються віддати хліб за хліб і сіль за сіль» [4, арк. 10].

Але, не зважаючи на ці заклики, по наказу М. Криленко на Західному фронті було створено штаб, який протидіяв поверненню українських солдат в Україну. В Смоленськ з подібним завданням був відправлений І. Алібегов. У наказі командуючого Західним фронтом О. Мяснікова від 8 грудня 1917 р. зазначалось, що це тимчасова заборона, яка буде діяти до завершення конфлікту з УНР [4, арк. 22].

Ці обставини примусили Генеральний секретаріат вступити в переговори з Мінськом. У розмові українського секретаря М. Кедровського з членом Облвикомзаха М. Калмановичем останній заявив, що українські війська вони не пропустять в Україну і взагалі «ми в Мінську, признаючи владу Ради Народних Комісарів, вважаємо себе також в положенні війни» [4, арк. 33]. Для остаточного припинення українізації 10 грудня 1917 р. була заарештована Українська рада Західного фронту.

У таких умовах 14 грудня 1917 р. відбулося офіційне відкриття 1-го Всебілоруського з'їзду. До президії входили А. Смолич, І. Воронко (ВБР), С. Рак-Михайлівський (ЦБВР), академік Є. Карський та ін. Делегатам з'їзду повідомили про арешт членів Української ради Західного фронту, що визвало незадоволення і прийняття резолюції з вимогою до Облвикомзаха звільнити всіх затриманих. В цей же день Полукоров отримав наказ від О. Мяснікова провести «на з'їзді Білоруської ради переворот умів, розкол и вияснити буржуазність її це необхідно» [8, арк. 9].

18 грудня 1917 р. делегати з'їзду приступили до обговорення резолюції. Прийняти встигли лише перший пункт, яким органом тимчасової крайової влади визнавалася Всебілоруська Рада селянських, солдатських і робітничих депутатів. З'їзд доручив Всебілоруській раді вступити в ділові відносини з центральною владою і закликав її в найкоротші терміни скликати Всебілоруські Установчі збори, щоб остаточно закріпити легітимний характер самовизначення Білорусії і створити постійні органи влади. Очолювана Є. Карським комісія прийшла до висновку, що терміново необхідно відчинити «Білоруський Університет, Аграрний Інститут та Політехнікум» [10, с. 91].

Після прийняття першого пункту резолюції в ніч на 18 (31) грудня 1917 р. з'їзд був розігнаний за рішенням Облвикомзаха.

Організатори Всебілоруського з'їзду, якщо в ході українсько-російського конфлікту ще схилилися до компромісного визнання влади РНК Радянської Росії, то після розгону виступили однозначно в підтримку рішень Всеукраїнського з'їзду. В газеті «Вольная Беларусь» 21 грудня 1917 р. вказувалось на те, що фронт руйнують більшовики, а УЦР хоче захистити румунський фронт і виступає «за центральну владу всієї Російської республіки, але для цього необхідно отримати згоду всіх областей і народів Росії ось на яких умовах: 1) уряд повинен бути однорідним соціалістичним – від більшовиків до народних соціалістів; 2) уряд повинен бути федеральним. Всеукраїнський з'їзд в своїй резолюції ухвалив, стояти за УЦР, бо вона дійсно – правомочний, законодавчий орган революційної демократії України» [2, с. 2].

Таким чином, усі намагання національних рухів направленні на реалізацію власних державних проєктів на єдиній загальнонаціональній основі РНК Росії визнавав лише у випадку домінування більшовиків. Український сценарій розвитку подій, а також позиція білоруських діячів, військових та громадських організацій привели в межах Західного фронту до розгону Всебілоруського з'їзду силами Облвикомзаха. Ці дії зумовили остаточний розкол суспільства у межах бувшої Російської імперії на своїх і чужих, червоних та білих. Результатом роботи Всебілоруського з'їзду стало вироблення проєкту національної системи вищої освіти, яку повинні були представляти університет, аграрний інститут та політехнікум.

Список використаних джерел:

1. Захарка В. Галоўныя момэнты беларускага руху // Спадчына. 1996. № 1.
2. Конфлікт УЦР з більшовиками // Вольная Беларусь. 1917. № 35. 21 грудня 1917.
3. Національний архів Республіки Білорусі (далі – НАРБ). Фонд 35 п. Оп. 1. Спр. 12.
4. Там само. Фонд 60 п. Оп. 1. Спр. 231.
5. Там само. Фонд 311. Оп. 4. Спр. 21.
6. Там само. Фонд 325. Оп. 1. Спр. 2.
7. Там само. Спр. 5.
8. Там само. Спр. 12.
9. Національний історичний архів Білорусі. Фонд 24. Оп. 1. Спр. 3659.
10. Шумейко М. Ф. «Имеет мало организаторов ему равных». К 100-летию со дня рождения М. В. Довнар-Запольского // Беларуская думка. №6 2017

Summary. *The specifics of the formation of higher education in Belarus at the beginning of the XX century are due to the fact that in the Vilna educational district, which geographically included all the belarusian provinces, there was not a single higher educational institution. Under the influence of the events that unfolded in Ukraine, the delegates of the All-Belarusian Congress moved away from the purely soviet platform of the Belarusian State, making an onslaught on the national moment, which was also based on projects to create their own Higher School.*

Key words: *Higher School, All-Belarusian Congress, All-Ukrainian Congress.*

УДК 930.25(477) Л-38 X-94

Л. Л. Левченко

*Державна архівна служба України
ORCID: 0000-0001-9097-7373*

А. В. Хромов

*Державна архівна служба України
ORCID: 0000-0002-9546-7089*

РЕФОРМУВАННЯ АРХІВНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: МИНУЛЕ І МАЙБУТНЄ (АРХІВОЗНАВЧИЙ, ІСТОРИЧНИЙ ТА ПРАВОВИЙ АСПЕКТИ)

Анотація. *Метою статті є аналіз сутності поняття «архівна система», а також розвитку та дисфункції архівної системи України, перспективи її реформування, передбачені проектом Закону України «Про Національні архівні інформаційні ресурси, управління документацією та архівами». Доведено, що структура архівної системи України, успадкована від тоталітаризму радянських часів, має змішаний тип. Основними дисфункціями архівної системи є невідповідність управління архівами адміністративній та політичній системі сучасної України. Унітарні держави зазвичай мають централізовані архівні системи, які гарантують збереження та примноження архівної спадщини з боку держави та функціонування архівної системи на демократичних засадах, а саме єдині правила доступу до архівів, єдині стандарти архівних послуг тощо. Тому законопроектом, розробленим Державною архівною службою України, пропонується створити галузеву вертикаль у вигляді Єдиної державної системи управління Національними архівними інформаційними ресурсами. У статті пояснюються основні положення цієї системи.*

Ключові слова: *архівна система України, архівне законодавство, архіви України.*

Актуальність зазначеної теми обумовлена нагальною потребою здійснення архівної реформи та реорганізації архівної системи України, яка, по-перше, стала наслідком зміни адміністративно-територіального устрою та реформи децентралізації, а по-друге, викликана загальною, вкрай незадовільною, ситуацією, що склалася всередині самої системи.

В українському архівознавстві розрізняють поняття «архівна система», «система архівних установ» та «мережа архівних установ». Так, поняття «архівна система» означає сукупність основоположних принципів організації архівної справи, способів і технологій її ведення, що забезпечують цілісність та скоординованість функціонування архівної галузі. При цьому під поняттям «архівна галузь» розуміють суспільну сферу, безпосередньо пов'язану із зберіганням історичної пам'яті народу, збиранням, зберіганням і використанням документально-інформаційних ресурсів країни. У поняття «система архівних установ» вкладається розуміння сукупності архівів і архівних підрозділів юридичних осіб незалежно від форм власності, що забезпечують формування Національного архівного фонду (НАФ), його зберігання, здійснюють науково-дослідні, інформаційно-довідкові та управлінські функції в архівній справі. Українські архівознавці не ототожнюють поняття «система архівних установ» і «мережа архівних установ». «Мережа архівних установ» формується з архівних установ, архівних підрозділів центральних та місцевих органів влади, юридичних осіб публічного та приватного права, якими здійснюється постійне чи тимчасове зберігання документів. Мережа архівних установ у вертикально-горизонтальних зв'язках та у поєднанні з органами управління архівною справою та іншими структурами галузі складає систему архівних установ [1, с. 58-70]. Отже, як бачимо, поняття «архівної системи» в українській архівній науці не надто вдало сформульовано, імовірно це впливає й на фактичний стан її функціонування.

Поняття «архівна система» обговорювалося на 24-й Міжнародній конференції Круглого столу архівів у Хельсінкі 1986 року. У доповіді Еріка Кетелаара хоча й не було надано визначення терміну «архівна система», однак було чітко окреслено її складові як-от: архівні інституції (національного, загальнодержавного, федерального значення, спеціалізовані, регіональні, місцеві), законодавчо-нормативні засади їх функціонування, організація управління ними, їх місце в архівній системі та взаємозв'язки як по вертикалі, так і по горизонталі, функцій архівних установ і методи роботи, характерні для кожної з них. Еріком Кетелааром був зроблений висновок щодо прямої залежності конфігурації та функціонування архівної системи від політичної системи конкретної держави, розподілу владних функцій між центром і регіонами. Ученим були виокремлені типи архі-

вних систем – централізована та децентралізована, а також визнано, що в архівних системах низки країн світу співіснують окремі елементи централізації та децентралізації. Управління архівними інституціями, джерела фінансування, навіть виконання суто архівних функцій та методи роботи відрізняються в залежності від типу організації архівної системи. У децентралізованих системах архівні інституції функціонують на різних законодавчих та нормативно-методичних засадах. Дотримання цілісності та єдності функціонування всіх складових архівної системи можливе лише за умови її централізації [2]. У тих країнах, де спостерігається невизначеність із типом архівної системи або поєднання окремих елементів централізації та децентралізації (архівні системи змішаного типу), з часом архівна система досягає стану дисфункції. Жодна мета не може бути досягнута, а план реалізований на однаковому рівні у всіх архівних інституціях держави за різниці у ставленні регіональних влад до архівів, звідки випливає їх різне фінансове, ресурсне та кадрове забезпечення, а потім, як наслідок, виробляються різні підходи до реалізації архівних функцій.

Теоретичне обґрунтування поняттю «архівна система» з різних точок зору надано в праці колективу австралійських учених. По-перше, на їх думку, термін «архівна система» може вживатися до визначення конкретних систем управління документами, що перебувають під контролем архівної установи (йдеться про процеси архівування, експертизи цінності, описування, зберігання, надання доступу до документів тощо). По-друге, з точки зору континууму документів, суть концепції «архівної системи» полягає в адмініструванні архівних установ, структура якого формується на вищому законодавчому рівні, доповнюючись нормативними актами, стандартами, правилами, однак реалізація структури відбувається на її операційних рівнях (архіву в цілому, його структурних підрозділів, фондів і колекцій тощо). У світлі концепції континууму документів і в умовах подальшого розвитку інформаційного суспільства архівна система передбачає не лише контроль над документами у межах виключно архівної інституції. Контроль архівної інституції поширюється поза фізичні кордони архівного холдингу на різні державні установи, приватні компанії та фізичних осіб – утворювачів документів. Таким чином, вже йдеться про транскордонні функції архіву, який об'єднує зусилля різних агенцій щодо контролю за управлінням документами та їх архівуванням. По-третє, поняття «архівна система» може розглядатися з точки зору соціального інституту. Індивідуальні архівні системи представляють собою професійні співтовариства, що діють з метою збереження колективної пам'яті суспільства. Таке розуміння архівної системи включає й самих архівістів та їх взаємодію з представниками інших професій, які спрямовують свої зусилля на збереження колективної пам'яті [3].

З точки зору соціального інституту дисфункції «архівної системи» розглянула в своїй кандидатській дисертації російська дослідниця Світлана Штукова. Суть дисфункції вона розуміє як нездатність системи виконувати функції, для яких вона створена, відхилення від очікуваної мети, неспроможність до адаптації, інтеграції та латентності [5]. Дослідниця вважає, що цими дисфункціями на сучасному етапі розвитку вражена архівна система Російської Федерації.

На підставі вищевикладеного аналізу формується висновок про те, що поняття «архівна система» є комплексним і багатовимірним. Воно поширюється не лише на принципи організації архівної справи, способи і технології її ведення, а насамперед безпосередньо на архівні інституції та архівні документи, засади державної політики в управлінні архівами, структуру органів управління архівами, місце архівів у суспільстві та їх взаємодію з іншими інституціями пам'яті, архівне законодавство, архівні функції, методи архівної роботи. Архівна система є соціальним інститутом, що акумулює, зберігає та передає колективну пам'ять нації з покоління в покоління, забезпечує потреби сучасного суспільства в інформації про минуле, гарантує автентичність архівних документів і достовірність архівної інформації. Як соціальний інститут архівна система має необмежені можливості у нав'язуванні соціальних цінностей і стандартів, закріпленні та відтворенні суспільних відносин, інтеграції суспільства, передачі історичного досвіду, поширенні знань про минуле та здійсненні комунікацій. Дисфункції архівної системи боляче вдаряють по суспільству, викривляють цінності, руйнують суспільні відносини, негативно впливають на безпеку держави та захищеність її громадян.

Відтак найпершим завданням у підготовці архівної реформи в Україні є аналіз історичного розвитку архівної системи, правних підстав її функціонування, виявлення дисфункцій та пошук способів їх усунення. У процесі адміністративно-територіальних змін та реформи децентралізації в Україні основний наголос архівної реформи припадає на Державну архівну службу України та державні архівні установи в областях і районах. У зв'язку з цим постає питання про те якою взагалі має бути архівна система України: централізованою чи децентралізованою.

Слід взяти до уваги, що, як правило, централізовані архівні системи створюються в унітарних країнах, а децентралізовані – у федеративних. У тоталітарних країнах, як-от у СРСР, по суті децентралізована архівна система може функціонувати як жорстко централізована, але не завдяки своїм природнім якостям і зв'язкам, а через командно-адміністративні методи управління.

В історії формування архівної системи України виокремлюються такі періоди [4, с. 171-205]:
– «безсистемної децентралізації» (до 1917 р.), за якого кожен імперський орган державної влади, орган місцевого самоврядування, суд чи навчальний заклад зберігав свої архівні документи

самотужки; імперські міністерства видавали законодавчо-нормативні акти, якими регулювалася архівна справа у підвідомчій їм галузі, у т. ч. встановлювалися критерії цінності документів і визначалися строки їх зберігання. Російська імперія не мала центрального органу влади для управління архівами. До 1917 р. на території України були започатковані й функціонували провінційні наукові архівні та археографічні комісії і три історичні архіви – у Львові, Києві та Харкові. Істориками, задіяними в цих інституціях, лише починалися дискусії про створення державних архівів, управління та методи архівної роботи;

– «пошуків національної ідентичності» (1917–1921 рр.), що характеризується зусиллями щодо здійснення архівної реформи в Україні, спробами створити національну централізовану архівну систему та центральний орган для управління архівами, намаганнями заснувати Національний архів України та губернські історичні архіви. Одночасно у цей період у Харкові та в губернських центрах були створені радянські органи для управління архівною справою;

– «відносної незалежності» (1921–1928 рр.), за якої архівна галузь радянської України функціонувала в умовах НЕП'у; Укрцентрархів проводив відносно незалежну архівну політику, захищаючи інтереси України на загальносоюзному рівні, розробляв нормативні документи і впроваджував власні методи роботи, що переважно спиралося на досягнення європейської архівної науки. Утім, архівні установи функціонували в умовах катастрофічного зубожіння, а архівні документи імперського періоду знищувалися під час макулатурних кампаній, яким архівісти були не в змозі протистояти;

– «інтеграції в загальносоюзну архівну систему» (1929–1938 рр.), за якого як органи управління архівами, так і самі українські архіви були підпорядковані Центральному архівному управлінню у Москві, посилювалися командно-адміністративні методи управління, архівісти стали першими жертвами сталінських репресій. Паралельно до державної архівної системи почала формуватися система архівів комуністичної партії;

– «жорсткої централізації архівної системи» (1938–1959 рр.), що стало «логічним завершенням» курсу на політизацію і підпорядкування архівів партійно-урядовим органам. 1938 року архіви було передано до відання Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) СРСР, в Україні НКВС УРСР (з березня 1939 р.). Для керівництва архівами у складі НКВС СРСР було створене Головне архівне управління НКВС СРСР, якому підпорядковано архівні установи союзних республік. У складі НКВС УРСР був утворений Архівний відділ (з червня 1941 р. реорганізований на Архівне управління НКВС УРСР). Центральні архіви підпорядковувалися народному комісару внутрішніх справ УРСР, відповідно обласні – начальникам управлінь НКВС областей, міські і районні – начальникам міських і районних відділів НКВС. Наслідком включення архівів у систему органів НКВС була сувора централізація і секретність, дослідження архівних фондів в «оперативно-чекістських цілях» з метою виявлення інформації про опонентів сталінського режиму, доступ дослідникам до архівів заборонявся. У 1939–1940 рр. за радянською системою було перебудоване архівне управління в західних областях, на Буковині та частині Бессарабії.

За «хрущовської відлиги» контроль над архівами було передано Раді Міністрів УРСР і ситуація змінилася кардинально;

– «стрімкого розвитку та відносної демократизації радянської архівної системи» (1960–1991 рр.), коли відповідно до Постанови ЦК КПУ та Ради Міністрів УРСР від 10 серпня 1960 р. № 545-33 «Про переведення архівного управління МВС УРСР в Архівне Управління при Раді Міністрів УРСР» державні архіви з відання Міністерства внутрішніх справ УРСР перейшли до відання Архівного управління при Раді Міністрів УРСР. Обласні державні архіви, районні й міські архіви підпорядковані архівним відділам виконавчих комітетів обласних Рад депутатів трудящих (з прийняттям Конституції СРСР 1977 р. – народних депутатів). У обласних центрах для державних і партійних архівів зводилися спеціальні архівні будівлі, розвивалася архівна теорія та вдосконалювалася практика, на зберігання надходили нові документальні комплекси, у т. ч. фотографії, аудіовізуальні записи, рукописи, значна увага приділялася професіоналізації та навчанню архівних працівників, розпочалося мікрофільмування найбільш цінних архівних документів, започатковувалося міжнародне співробітництво, створювалися архівні путівники та каталоги, друком виходили збірники архівних документів, читальні зали архівів знову відкрилися для дослідників. У цей період світ побачили правила архівної роботи, низка інструкцій та методичних рекомендацій, які, хоча й походили від московського керівництва, але спиралося на модерні для того часу досягнення архівної науки.

Разом із тим у СРСР фактично оформилися й паралельно існували кілька автономних (відомчих) архівних систем, які між собою та із системою державних архівів ніяк не перетиналися: комуністичної партії, КДБ, Міністерства внутрішніх справ, оборонного комплексу, аерокосмічної промисловості. Всередині кожного відомства ці архівні системи управлялися з єдиного центру, функціонували на єдиних нормативно-методичних засадах, запроваджували жорсткі обмеження у доступі до документів. Наявність і відокремленість цих систем від Головного архівного управління СРСР не надає підстав уважати архівну систему СРСР ідеально централізованою;

– «формування архівної системи за незалежної України» (з 1992 р. – дотепер). Значущими здобутками в архівній галузі незалежної України стало схвалення Верховною Радою 24 грудня 1993 р.

Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи», яким було запроваджено поняття Національного архівного фонду (НАФ) [6] як «сукупності архівних документів, що відображають історію духовного і матеріального життя Українського народу та інших народів, мають культурну цінність і є надбанням української нації»; заснування Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (1994) як власної науково-дослідної бази; порівняно з колишніми республіками СРСР рекордне зменшення обсягів засекречених документів до 0,18 % від загального обсягу НАФ; передавання на державне зберігання документів компартії України та КДБ УРСР, відкриття громадськості архівних справ про визвольні рухи, політичні репресії, Голодомори в Україні; створення мережі трудових архівів; певний поступ в інформатизації галузі, започаткування Центрального державного електронного архіву, розширення присутності архівів України у вітчизняному та світовому інформаційному просторі; публікація серії архівних довідників; поповнення НАФ документами архівної україніки та заснування Центрального державного архіву зарубіжної україніки. Однак з 2000-х років архівну систему України поступово почала поглинати криза і вона перестала адекватно реагувати на виклики сучасності та вимоги суспільства. Головним чином проблеми архівної системи України були успадковані від радянських часів та погіршені посиленням політичним впливом на архіви і помилками у державному управлінні архівною галуззю. Важливу роль у погіршенні ситуації відіграв особистісний чинник непрофесійних керівників архівної галузі.

Ще й сьогодні «філософія» управління архівною системою України з незначними відмінностями є такою, якою вона сформувалася в другій половині ХХ ст. У перших законодавчих і нормативних актах незалежної України закладалося поняття «галузь архівної справи» як сфери життєдіяльності суспільства, однак було відсутнє поняття «архівної галузі» як самостійної галузі державного управління. Відтак, галузеве управління, за якого уповноважений центральний орган виконавчої влади керує системою організаційно підпорядкованих однотипних установ (територіальних органів), що утворюють галузь, ігнорувалося, а перевага віддавалася міжгалузевому або функціональному управлінню. За міжгалузевого (функціонального) управління уповноважений центральний орган виконавчої влади отримувалася повноваження щодо об'єктів, організаційно йому не підпорядкованих і незалежних від нього. Він визначав лише основні напрями погодженого розвитку архівної системи, однак не забезпечував їх гарантованої реалізації.

Зміни, у подальшому внесені в законодавчо-нормативну базу, на підставі якої функціонувала архівна галузь України, з кожним кроком погіршували ситуацію; ігнорували поняття «архівної системи»; не конкретизували основні цілі, зміст, принципи і пріоритети державної політики, тобто стратегічного курсу, якого дотримується держава в сфері архівної справи; «центральный орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері архівної справи і діловодства» зовсім позбавили управлінських функцій щодо регіонів.

Так, пункти Положення про Головне архівне управління України, затверджене Указом Президента України від 27 жовтня 1999 р. № 1400/99 визначали, що «Головархів України забезпечує проведення державної політики у сфері архівної справи та діловодства, **здійснює управління архівною справою**, несе відповідальність за її стан і подальший розвиток, координує діяльність архівних установ України»;

Положення про Державний комітет архівів України, затверджене Указом Президента України від 22 березня 2000 р. № 486/2000, визначало, що «Держкомархів України вносить пропозиції Міністрові юстиції України щодо формування державної політики у сфері архівної справи і діловодства та забезпечує її реалізацію, **здійснює управління у цій сфері**, а також міжгалузеву координацію та функціональне регулювання з питань, віднесених до його відання, несе відповідальність за стан архівної справи і діловодства та подальший їх розвиток»;

Положення про Державний комітет архівів України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 11 липня 2007 р. № 899, визначало, що «**Держкомархів забезпечує реалізацію державної політики у сфері архівної справи і діловодства, а також міжгалузеву координацію та функціональне регулювання з питань, що належать до його компетенції, несе відповідальність за стан архівної справи і діловодства та подальший їх розвиток**»;

Положення про Державну архівну службу України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2015 р. № 870, визначає, що «Державна архівна служба України є центральним органом виконавчої влади, **діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра юстиції і який реалізує державну політику у сфері архівної справи, діловодства та створення і функціонування державної системи страхового фонду документації**». Це означає, що державна архівна політика формується відповідним міністерством через його накази.

У Положенні про Головне архівне управління та про Державний комітет архівів на Головархів/Держкомархів покладалася відповідальність за стан і подальший розвиток архівної справи та діловодства, а в Положенні про Державну архівну службу України про цю відповідальність не йдеться. Разом із цим, у Законі України «Про місцеві державні адміністрації» управлінські функції закріплено

за обласними та районними державними адміністраціями, які «здійснюють управління архівною справою і діловодством» на відповідній території (стаття 25). Тобто, управлінські функції мають Міністерство юстиції України, а в регіонах – місцеві державні адміністрації, однак не Укрдержархів та державні архіви.

Управлінські функції поклалися на центральний орган, коли він мав статус «головного управління». З перетворенням його на «державний комітет», а пізніше на «службу», з управлінських функцій за ним залишилася лише одна – «контроль за діяльністю архівних установ і служб діловодства», всі інші управлінські функції (стратегічного планування, організації виконання, координації, прийняття управлінських рішень, мотивації тощо) законодавство за цим органом не закріплює. Якщо функції управління виражаються в конкретних формах управлінського впливу на роботу «архівної системи», то тоді виникає питання як буде функціонувати система якщо її основний, керуючий, компонент неіснуючий.

Отже, суть головної дисфункції архівної системи України полягає у відсутності у центрального органу управління спроможності впливати на архівну систему держави, фактичній підпорядкованості державних архівів областей обласним державним адміністраціям, архівів районного рівня – райдержадміністраціям. Місцеві державні адміністрації, незважаючи на положення законодавства, за своєю природою не є органами управління архівною справою. Звідси виникає розбалансованість «архівної системи», за якої встановлені центральним органом пріоритети, плани та завдання не набувають реалізації в окремих регіонах та у державі в цілому.

Немаловажне значення має місце (статус) центрального органу в загальній системі органів виконавчої влади. В останніх редакціях Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» та Положення про Державну архівну службу України її діяльність спрямовано через відповідного міністра, якому служба вносить пропозиції щодо формування державної політики у сфері архівної справи. Головархів уносив ці пропозиції на розгляд Президентів України та Кабінетові Міністрів України, а вже Держкомархів – міністерствам культури і туризму/юстиції. Попри всі намагання жодне з міністерств не може стати профільним для такої унікальної, міжгалузевої системи, як архівна. Такого висновку вже давно дійшли в багатьох провідних демократіях світу, підпорядкувавши архівні галузі президентам, парламентам, прем'єр-міністрам.

Окрім цього, попри всі намагання забезпечити єдність державної політики в сфері архівної справи та діловодства через Міністерство юстиції України, на практиці утворився суттєвий розрив між Державною архівною службою України та місцевими державними архівними установами. Визначені Укрдержархівом пріоритети розвитку архівної справи в державі, завдання тощо, неможливо реалізувати на місцях через слабку взаємодію між Державною архівною службою України та місцевими держадміністраціями, Міністерство юстиції України при цьому також не має важелів впливу на місцеві держадміністрації. З ліквідацією (реорганізацією) місцевих держадміністрацій узагалі стануть невизначеними статус, підпорядкування, джерела фінансування місцевих державних архівних установ. У разі можливого відновлення підпорядкування державних архівів областей виконкомом облрад і переведення їх на фінансування з місцевого бюджету, вони втратять статус державних. Усі ці зміни ще більше поглиблюють уже існуючий розрив між Державною архівною службою України та місцевими архівними установами.

Після прийняття 17 листопада 2020 р. Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо впорядкування окремих питань організації та діяльності органів місцевого самоврядування і районних державних адміністрацій», прийняття 16 грудня 2020 р. Кабінетом Міністрів України розпорядження № 1635-р «Про реорганізацію та утворення районних державних адміністрацій» та постанови № 1321 «Про затвердження Порядку здійснення заходів щодо утворення та реорганізації районних державних адміністрацій, а також правонаступництва майна, прав та обов'язків райдержадміністрацій, що припиняються» в Україні триває процес реорганізації районних державних адміністрацій та їх структурних підрозділів. 320 райдержадміністрацій буде реорганізовано через приєднання до 100 райдержадміністрацій, розташованих в адміністративних центрах нових районів. Із 40 інших райдержадміністрацій будуть утворені 13 райдержадміністрацій у нових районах, де раніше райдержадміністрацій не було. Відповідні реорганізації вже відбуваються й з архівними відділами райдержадміністрацій, які у процесі реорганізації у ліквідованих районах ліквідуються й приєднуються як відокремлені структурні підрозділи або відокремлені робочі місця до архівних відділів райдержадміністрацій нових (укрупнених) районів.

У цій реорганізації архіви у районах втрачали працівників, які повсюдно скорочувалися, гостро постало питання приміщень для зберігання документів, виконання запитів громадян, функціонування експертних комісій архівних відділів райдержадміністрацій та здійснення інших архівних функцій. Державна архівна служба України, не маючи реального впливу на місцеві державні адміністрації, могла лише пропонувати методичні рекомендації щодо вирішення окремих питань реорганізації архівів низової ланки, звертатися до голів місцевих держадміністрацій із листами-проханнями про збереження архівів, документів і чисельності працівників. Оскільки за законодавством

реальні права управління архівною справою залишаються за головами місцевих держадміністрацій, не завжди вдається досягти позитивного результату.

Таким чином, архівна галузь Україна постала перед вимогою часу щодо реорганізації архівної системи на централізовану, розроблення й прийняття нового архівного закону.

У розробленому Державною архівною службою України проєкті Закону України «Про Національні архівні інформаційні ресурси, управління документацією та архівами» передбачається створити Єдину державну систему управління Національними архівними інформаційними ресурсами, документацією і архівами, загальне керівництво якою здійснюватиме Кабінет Міністрів України, а безпосереднє – центральний орган виконавчої влади, що забезпечуватиме формування та реалізуватиме державну політику у сфері Національних архівних інформаційних ресурсів, управління документацією та архівами. Нова «архівна система» України складатиметься із двох підсистем: територіальної та функціональної, та їх ланок [7].

Центральний орган отримає можливість видавати власні нормативно-правові акти, організувати та контролювати їх виконання, розробляти, переглядати, приймати та скасовувати правила, норми, порядки, технічні регламенти, положення, інструкції, методики та інші нормативно-методичні обов'язкові для виконання всіма юридичними особами документи; здійснюватиме державний нагляд (контроль) за додержанням і виконанням вимог законодавства у сфері Національних архівних інформаційних ресурсів, управління документацією та архівами; безпосередньо керувати діяльністю Єдиної державної системи управління Національними архівними інформаційними ресурсами, документацією та архівами; здійснювати свої повноваження безпосередньо і через територіальну підсистему; приймати рішення про розподіл бюджетних коштів; організувати виконання та контролювати дотримання законодавства у сфері доступу до Національних архівних інформаційних ресурсів, забезпечуватиме єдині стандарти надання архівних послуг громадянам і юридичним особам незалежно від форм власності; розпоряджатиметься Національними архівними інформаційними ресурсами, організуватиме їх формування, державний облік, зберігання, оцифрування, використання інформації, що в них міститься; контролюватиме діяльність архівних установ, архівних підрозділів (архівів) і служб управління документацією державних органів, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб незалежно від форм власності тощо.

Територіальна підсистема Єдиної державної системи управління Національними архівними інформаційними ресурсами, документацією та архівами (далі – територіальна підсистема) створюватиметься відповідно до адміністративно-територіального устрою України та підпорядковуватиметься центральному органу. Територіальна підсистема складатиметься з територіальних органів, а саме: головного територіального управління в Автономній Республіці Крим, головних територіальних управлінь в областях, містах Києві та Севастополі; районних управлінь (відділів) та їх відокремлених підрозділів (секторів), на які буде реорганізовано теперішні державні архіви областей та архівні відділи райдержадміністрацій.

Територіальні органи забезпечуватимуть реалізацію державної політики у сфері Національних архівних інформаційних ресурсів, управління документацією та архівами, здійснюватимуть постійне зберігання та облік Національних архівних інформаційних ресурсів, надаватимуть до них доступ і організуватимуть їх використання, виконуватимуть функції державного нагляду (контролю) у сфері управління документацією та архівами, інформаційними та документаційними процесами в органах державної влади, органах місцевого самоуправління, юридичних особах незалежно від форм власності, тобто у межах функціональної підсистеми.

Районні управління (відділи) утворюватимуться як структурні підрозділи без статусу юридичної особи публічного права (ланки територіальної підсистеми) відповідних головного територіального управління в Автономній Республіці Крим, головних територіальних управлінь в областях, містах Києві та Севастополі.

Загальні вимоги щодо діяльності територіальної підсистеми закріплюватимуться в Законі та правилах роботи архівних установ, які затверджуються центральним органом.

Функціональні підсистеми Єдиної державної системи управління Національними архівними інформаційними ресурсами, документацією та архівами (далі – функціональні підсистеми) створюватимуться центральними органами виконавчої влади, місцевими органами державної влади та органами місцевого самоврядування, юридичними особами незалежно від форм власності для керування документаційними та інформаційними процесами у відповідній сфері суспільного життя, зберігання та використання архівних інформаційних ресурсів, утворених у їх діяльності. Кадрове, фінансове та матеріально-технічне забезпечення функціональної підсистеми здійснюватиметься органом або юридичною особою, що створюватиме таку підсистему. Безпосереднє керівництво функціональною підсистемою здійснюватиметься керівником органу або юридичної особи, що створили таку підсистему.

Законопроект передбачає у складі функціональної підсистеми мати:

1) галузеві державні архіви, як структурні підрозділи зі статусом юридичної особи публічного права центральних органів виконавчої влади, що їх утворюватимуть, підзвітні та підконтрольні

центральному органу у сфері Національних архівних інформаційних ресурсів, управління документацією та архівами, для зберігання геологічних, гідрометеорологічних, картографічних та інших специфічних видів інформаційних ресурсів, які потребують особливих умов їх зберігання і використання інформації, що в них містяться;

2) структурні підрозділи з управління документацією, інформаційними ресурсами і процесами, архівні підрозділи (архіви), центральних органів виконавчої влади;

3) структурні підрозділи з управління документацією, інформаційними ресурсами та процесами, архівні підрозділи (архіви) в місцевих органах державної влади, органах місцевого самоврядування, юридичних особах незалежно від форм власності;

4) архівні установи міських рад (архівні управління, відділи) міських рад територіальних громад, яким делегуватимуться повноваження щодо зберігання Національних архівних інформаційних ресурсів, управління документацією та архівами на території громади;

5) трудові архіви, що утворюються та утримуються органами місцевого самоврядування для зберігання соціально-значущих архівних документів, інших архівних інформаційних ресурсів місцевих органів державної влади, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб незалежно від форм власності та фізичних осіб-підприємців, які діяли на території відповідної територіальної громади і припинили свою діяльність у разі ліквідації чи реорганізації без правонаступника;

6) державні наукові установи, музеї та бібліотеки, що мають право створювати архівні підрозділи (архіви) для зберігання архівних документів, інших архівних інформаційних ресурсів зі статусом Національних архівних інформаційних ресурсів, а також поповнювати свої фонди і колекції профільними документами та ресурсами;

7) архівні установи приватного права, що матимуть право зберігати архівні документи, інші архівні інформаційні ресурси, що не належать державі та територіальним громадам.

Центральний орган буде уповноважено організовувати та здійснювати державний нагляд (контроль) за додержанням законодавства у сфері Національних архівних інформаційних ресурсів, управління документацією та архівами, а також соціально-значущими архівними інформаційними ресурсами. У його складі планується створити центральну інспекцію, а також інспекції з нагляду (контролю) мають бути створені у його територіальних органах.

Таким чином, у межах Єдиної державної системи управління Національними архівними інформаційними ресурсами, документацією та архівами планується поєднати як галузеве, так і міжгалузеве управління. Центральний орган отримає можливість впливу на діяльність архівних підрозділів (архівів) і служб управління документацією та інформаційними ресурсами, інших складових функціональних підсистем, створених центральними органами виконавчої влади, місцевими органами державної влади та органами місцевого самоврядування, юридичними особами незалежно від форм власності, та безпосередньо керуватиме державними архівними установами в областях і районах, які стануть його територіальними органами. Фактично планується створити архівну галузь України не лише як абстрактну галузь життєдіяльності суспільства, а й як галузь державного управління, що гарантуватиме збереження та примноження архівної спадщини з боку держави, функціонування архівної системи на демократичних засадах, єдині правила доступу до архівів, єдині стандарти архівних послуг тощо.

Список використаних джерел:

1. Архівознавство: Підручник для студентів вищих навчальних закладів України / Редкол.: Я. С.Калакура (гол. ред.) та ін. Київ, 1998. С. 58-70.
2. Centralization / Decentralization and the Archives. Report by Eric Ketelaar 24th International Conference of the Round Table on Archives. Helsinki. 1986. 27 p. The State Archives of Israel.
3. McKemmish Sue, Piggott Michael, Reed Barbara, Upward Frank. Archives. Recordkeeping in Society. Chandos Publishing, 2005. 368 p.
4. Levchenko Larisa. The archival branch of Ukraine from 1917 to 1960: structural and management reforms / Przegląd Archiwalno-Historyczny. Poznan, 2020. T. VII. P. 171-205.
5. Штукова С. В. Архивная система как социальный институт: проблемы управления / Известия Санкт-Петербургского университета экономики и финансов. № 1 (79). СПб., 2013. С. 139-142.
6. Про Національний архівний фонд та архівні установи: Закон України від 24.12.1993 р. №3814-XII (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12> [станом на 11.03.2021].
7. Левченко Л. Л., Попова Л. М., Хромов А. В. Національні архівні інформаційні ресурси: правові засади реформування архівної справи // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2021. №1 (93). С.249-263

Summary. *The goal of this article is to analyze the essence of the concept of «archival system» as well as the development and dysfunction of the archival system of Ukraine, the prospects for its reforming provided in the draft of Law of Ukraine «On National Archival Information Resources, Records Management and Archives». It is proved that the structure of the archival system of Ukraine has been inherited from the totalitarianism of the Soviet times,*

and has a mixed type. The main dysfunctions of the archival system are the inconsistency of the management of archives with the administrative and political system of modern Ukraine, which has developed into a unitary and democratic state during the period of Independence. Unitary states usually have centralized archival systems that guarantee the preservation and enhancement of archival heritage from the side of the state, and the functioning of the archival system on a democratic basis, namely uniform rules for access to archives, uniform standards for archival services, etc. Therefore, the bill, developed by the State Archival Service of Ukraine, proposes the creation of a sectoral vertical in the form of a Unified State System of National Archival Information Resources Management. The article explains the main provisions of the new archival system of Ukraine.

Key words: the archival system of Ukraine, archival legislation, archives of Ukraine.

УДК 930.25:004.77:316.472.4

О. В. Левчук

Центральний державний електронний архів України
ORCID: 0000-0001-8117-6398

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТА ІМІДЖЕВИХ СТРАТЕГІЙ СУЧАСНОГО АРХІВУ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Розглянуто особливості та перспективи використання соціальних мереж як засобу розширення інформаційно-комунікативного простору архівів та інструменту формування і підтримки їх іміджу. Окреслено сучасні тенденції впровадження цих мереж у діяльність архівних установ України.

Ключові слова: архіви, соціальні мережі, Facebook, Twitter, Instagram, інформаційно-комунікаційна діяльність, іміджева стратегія архівної установи.

Постановка проблеми. Характерною ознакою останнього десятиліття є стрімке зростання впливу соціальних мереж, «без яких сьогодні складно уявити життя сучасної людини» [3, с. 13]. Завоювавши прихильність породженого цифровим суспільством нового типу споживача, вони перетворилися на потужні майданчики комунікації, дозволяючи та саморозвитку, популярне джерело інформації, дієвий інструмент маркетингу та різного роду впливу на соціум, дзеркало його настроїв та потреб.

Україна, у свою чергу, також не стоїть осторонь світових процесів [15, с. 3]. Поряд із щорічним розширенням покриття мережі Інтернет, збільшенням частки активних користувачів соціальних мереж, зростанням уваги пересічних громадян до «онлайн» та невпинним розвитком цифрових технологій, які активно застосовуються в різних напрямках діяльності, відбувається переосмислення потенціалу окремих складових віртуального середовища у різних професійних практиках. Не виключенням є й архівна галузь.

Як того і вимагає час, питання щодо необхідності розширення присутності та публічності «інститутів національної пам'яті» на соціально орієнтованих Інтернет-платформах усе частіше порушується громадськістю та самими архівістами-практиками, у той час, коли проблема використання соціальних мереж в інформаційно-комунікаційній діяльності архівних установ та застосування їх як механізму для зростання іміджу галузі продовжує сьогодні залишатися лакуною у вітчизняній історіографії. Цей чинник зумовлює актуальність наукової розвідки, її теоретичну та практичну значимість.

Метою дослідження є аналіз основних напрямків використання соціальних мереж у роботі державних архівів, визначення особливостей та перспектив такого напрямку функціонування, розвитку та популяризації архівної сфери, способу підтримки іміджу її працівників та престижу профільної освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На жаль, феномен соціальних мереж як інструменту діяльності сучасного українського архівіста не ставав предметом окремої наукової розвідки. Виходячи із зазначеного вище, історіографічною опорою дослідження стали праці Р. Вороніної [2], М. Кіци [5], В. Ривліної [12], О. Таланчук [14], Н. Фролової [15] та ін. [3, 13], автори яких піднімають проблему ролі та місця нових каналів Інтернет-комунікації у тій чи іншій сфері суспільного життя, а також – наукові публікації В. Бездрабко [1] та М. Палієнко [9], присвячені аналізу тенденцій трансформації архіву як інституції та соціального явища, еволюції його образу у сучасному науковому дискурсі.

Виклад основного матеріалу. В Україні та світі з кожним роком зростає як чисельність самих соціальних мереж, так і зареєстрованих у них користувачів [12, с. 193]. Вибух популярності такої форми неформальної комунікації став для архівної спільноти могутнім викликом і водночас новою можливістю. Використання мережевих сервісів у функціонуванні архіву як соціального інституту стало не просто перевагою, трендом, а й необхідною умовою для оптимізації роботи в сучасних умовах, коли коло обов'язків представників галузі давно вийшло за рамки організації фонду, його збері-

гання та видавання у користування документів, а забезпечення інформаційних потреб користувача шляхом відкритості та готовності до діалогу стало однією з найважливіших складових іміджу архівної установи та її працівників.

Перший крок на зустріч можливостям соціальних Інтернет-платформ українськими архівістами уже зроблено. Сьогодні у вітчизняному сегменті Facebook, Twitter та Instagram архівна спільнота представлена особистими профілями працівників галузі, офіційними сторінками Державної архівної служби України, архівних установ та Співки архівістів України, тематично-орієнтованими спільнотами, однією з найпопулярніших серед яких є відкрита група «Доступ до архівів», створена у соціальній мережі Facebook у 2013 році «з метою підвищення обізнаності про архівну сферу, архівне законодавство та обміну інформацією щодо знаходження архівної інформації в архівах України та за кордоном» [4]. Учасниками цієї групи станом на 15.03.2021 було 18959 осіб, серед них: архівісти, історики, дослідники, науковці, медіа експерти, громадські активісти, юристи, журналісти та інші зацікавлені особи. Публікації у стрічці новин супроводжуються жвавим обговоренням та ретрансляцією оприлюдненої інформації на особисті профілі учасників групи. У 2021 році на сторінці спільноти «Доступ до архівів» щомісячно оприлюднюється понад 200 таких публікацій.

Аналітичний огляд соціально орієнтованих вебплатформ дозволяє стверджувати про помітний сплеск активності українських архівістів у Facebook. Нині у цій соціальній мережі представлені усі центральні державні архіви України та архіви областей, користується популярністю офіційна сторінка Державної архівної служби України, на яку станом на березень 2021 року підписано понад 4 тис. користувачів. Тут архіви отримали можливість у текстовій та мультимедійній формі оперативно інформувати громадськість про свою діяльність як публічних установ, активних учасників нормотворчих процесів у країні, дослідницьких центрів та осередків науково-методичної роботи, оминаючи при цьому ЗМІ як традиційного посередника, і одразу ж отримувати зворотній зв'язок із оцінкою своєї роботи, як від суспільства в цілому, так і від цільової аудиторії зокрема. Усього на регулярне відстеження Facebook-сторінок центральних державних архівів України станом на 13.03.2021 підписалися 14 588 осіб. Для порівняння, у 2019 році цей показник був вдвічі меншим і, за підрахунками дослідниці В. Бездрабко, становив 7449 підписників [1, с. 55].

Упродовж останніх двох років прослідковується і нарощування присутності галузі у Twitter, Instagram та YouTube, однак, активність українських архівістів на цих платформах продовжує залишатися значно нижчою у порівнянні із зарубіжними колегами, і представлена, головним чином, особистими акаунтами працівників. Не завоювала прихильності представників галузі і популярна в Україні та світі професійна соціальна мережа «LinkedIn».

До беззаперечних переваг соціальних мереж як інструменту інформаційно-комунікаційної та популяризаторської діяльності є їх багатомільйонна інтернаціональна аудиторія, можливості вивчення іноземного досвіду, отримання актуальної статистики у режимі 24/7, оперативного реагування та поширення інформації без залучення додаткового фінансування, гнучкість та варіативність у використанні, доступність із мобільних пристроїв тощо.

Сторінки та відкриті групи, створені архівною спільнотою у різних соціальних мережах, здатні виконувати ряд функцій, серед яких найважливішими, на наш погляд, є:

- 1) інформаційна;
- 2) комунікаційна;
- 3) пізнавальна;
- 4) іміджева;
- 5) аналітична;
- 6) організаційна.

Активна присутність у віртуальному соціальному просторі відкриває вікно нових можливостей, дозволяючи підвищити рівень відкритості та прозорості архівів, завоювати та підтримувати рівень довіри до них громадян шляхом налагодження ефективної комунікації, оперативного поширення інформації про свою діяльність (поточні події, досягнення, цілі та перспективи розвитку), залучення широких кіл громадськості до співпраці, публічного обговорення проблемних питань та їх вирішення методом онлайн опитування та дискусії.

Соціальні мережі дозволяють також організувати і проводити роботу у таких напрямках як:

– встановлення багаторівневих комунікативних зв'язків у тріаді «архіви-суспільство-влада», в тому числі і за рахунок розширення кола учасників цього діалогу шляхом залучення іноземних партнерів;

– пошук грантодавачів, цільових проєктів/програм та потенційних фондоутворювачів;

– нарощення чисельності користувачів та запитувачів інформації архівних документів;

– привернення уваги науково-освітніх центрів до актуальних проблем фахової підготовки сучасного архівіста;

– мотивування розвитку професійної освіти шляхом підвищення інтересу молоді (найчисельнішої та найактивнішої частки користувачів соціальних мереж) до діяльності архівіста як особи

мобільної, публічної, креативної та пізнаваної у масах, як фахівця, покликаного державою не просто зберігати скарбницю колективної пам'яті людства, а й самому впливати на історичний процес, будучи його активним учасником.

Не потребує додаткових коментарів той факт, що кожна соціальна мережа має свою аудиторію, відрізняється віковою категорією та ціннісними орієнтирами користувачів. Це обов'язково потрібно враховувати при підготовці контенту. Так, Instagram завоював прихильність молоді шкільного та студентського віку, Facebook – наукову спільноту та університетську аудиторію, Twitter та YouTube став популярним майданчиком для діяльності представників масмедіа.

Окреслене вище дозволяє висунути таку гіпотезу: обрати шляхом забезпечення максимальної присутності в автоматизованому соціальному середовищі ті соціальні мережі, які користуються найбільшим попитом серед власної цільової аудиторії (в т. ч. потенційної), забезпечити розвиток та просування на них власних акаунтів є для представників галузі потребою сьогодення, а відтак – повинно стати важливою стратегічною ціллю кожного сучасного архіву. Не менш важливою є підготовка на цих сторінках специфічного контенту для молоді, з метою підвищення їх інтересу до галузі та залучення до професії.

Із власного досвіду ЦДЕА України: з метою посилення присутності в інформаційному просторі та сприяння формуванню позитивного іміджу архівної сфери в цілому, окрім наповнення Facebook-сторінки та офіційного вебсайта, у 2021 році архівом продовжено роботу у напрямку забезпечення власного представництва на різних соціально-орієнтованих Інтернет-платформах, в тому числі створено та наповнено офіційні сторінки ЦДЕА України у соціальних мережах Instagram (https://www.instagram.com/csea_of_ukraine/) і Twitter (https://twitter.com/csea_of_ukraine), на яких, окрім актуальних повідомлень та світлин із діяльності архіву, здійснюється ретрансляція новин, опублікованих на вебресурсах Державної архівної служби України та офіційному вебсайті ЦДЕА України.

Як уже зазначалося вище, тенденція реєстрації архівних установ України на різних соціальних вебплатформах помітно зростає. Разом з тим, варто відзначити, що практика використання у своїй діяльності соціальних мереж як інструменту є для архівістів відносно новою, а відтак – потребує подальшого удосконалення, вимагає поглиблення навичок та вироблення чітких стратегій щодо подальшого унормування цієї (на сьогоднішній день уже невід'ємної) частинки робочого процесу, враховуючи той факт, що успішне представництво у будь-якій соціальній мережі залежить не просто від створення у ній офіційної сторінки чи групи, а саме від систематичної підтримки останніх модераторами, особливо на початковому етапі їх функціонування.

Доречною для прикладу щодо окресленого вище видається діяльність Державної архівної служби України у цьому напрямку, яка, на нашу думку, повинна послугувати для працівників галузі стимулом та взірцем. Так, з метою забезпечення зростання інформаційної видимості у суспільстві, поширення позитивного іміджу та підвищення довіри до себе як центрального органу виконавчої влади в галузі та до державних архівних установ в цілому, Укрдержархів упродовж останнього року не просто помітно розширив присутність у соціальних мережах Instagram, Twitter, Facebook, YouTube, а й успішно продовжує нарощувати кількість підписників на цих вебплатформах. Вирішуючи завдання щодо формування пріоритетних напрямів комунікацій з цільовими групами у режимі онлайн, Державна архівна служба України надіслала 05.02.2021 керівникам державних архівних установ офіційний лист із закликом поінформувати працівників про наявні сторінки Укрдержархіву у соціальних мережах та підписатися на них, а також – про можливість надання власних інформаційних матеріалів для публікації на цих сторінках [6]. Останнє, у свою чергу, дозволило не просто збільшити кількість фоловерів, а й створити нові майданчики для інформування та ведення конструктивного діалогу.

Необхідністю у сучасних умовах розвитку є проведення тренінгів та курсів для працівників архівних установ із питань залучення та утримання аудиторії у створених групах, просування власних акаунтів/блогів /каналів шляхом нарощування кількості фоловерів – своєрідного індикатора популярності того чи іншого суб'єкта соціального Інтернет-середовища.

Для динамічного просування сторінки/групи у соціальній мережі необхідно, у першу чергу, за прикладом популярних профілів установ та публічних діячів, забезпечити:

- частоту оновлення змісту, його епатажність, актуальність для цільової аудиторії та оформлення, відповідне особливостям тієї чи іншої соціальної мережі;
- оперативний зворотний зв'язок;
- активність дій в акаунті (що передбачає: ретрансляцію новин колег та партнерів, участь у започаткованих на їх сторінках дискусіях, підписку на тематичні та професійно-орієнтовані групи, залучення громадян до публічного обговорення проблемних питань на власній сторінці тощо).

Не менш важливим завданням сьогодні залишається поглиблене вивчення міжнародного досвіду у цьому напрямку шляхом підписки та вивчення акаунтів колег із зарубіжжя, аналізу діяльності у соціальних мережах архівних установ та профільних служб різних країн, долучення до міжнародних спільнот, переймання практик Інтернет-представництва Міжнародної ради архівів (International Council on Archives) тощо.

Доречною видається і теза про необхідність активізуватися у напрямку кооперації із представниками інших «інститутів національної пам'яті», науково-дослідних установ та профільними кафедрами вищих навчальних закладів для створення / просування у соціальних мережах професійно-орієнтованих спільнот та груп за інтересами.

Варто відзначити і той факт, що подальше підкорення архівами віртуального соціального простору (місця, де щодня потрібно виборювати свій статус, підтримувати конкурентоспроможність, оперативно реагувати на тренди та суспільні настрої) є складним завданням, вирішення якого потребує чіткої довгострокової стратегії розвитку у цьому напрямку і стикається у сучасних українських реаліях із низкою проблем, однією із яких є «кадровий голод». Адже, як влучно відзначила дослідниця Н. Фролова, розглядаючи проблему у контексті діяльності органів публічної влади, «в ідеалі за ведення соціальних мереж має відповідати окрема посадова особа, яка б писала інформацію, узгоджувала її з керівництвом та публікувала, відповідала на коментарі громадян, особисті повідомлення, що надходять до публічної сторінки, та проводила постійний моніторинг зворотного зв'язку» [15, с. 8]. Як правило, сьогодні штатні розписи архівних установ не дають можливості для такої організації виробничого процесу, а підтримка та ведення акаунтів у соціальних мережах на шаровується на інші посадові обов'язки працівників. Останнє, у свою чергу, може відобразитися на ефективності цього напрямку роботи.

Доречним видається нині й внесення у найближчому майбутньому зазначеного вище виду діяльності до чинних «Типових норм часу і виробітку на основні види робіт, що виконуються архівними установами», затверджених наказом Державної архівної служби України від 29.04.2020 № 45 [7], а згодом – і відповідних змін (додаткових граф) до уніфікованих форм планово-звітної документації [8], що відповідатимуть напряму діяльності архівних установ, означеному у листі Державної архівної служби України «Про надання інформації для розміщення в соціальних мережах» [6]. Адже, популярність офіційних сторінок та груп у соціальних мережах хоч і має зростати, головним чином, завдяки власним зусиллям та ініціативам колективу того чи іншого архіву, однак, діяльність працівників у цьому напрямку повинна бути чітко регламентованою і зрозумілою за своєю природою.

У ЦДЕА України цей вид роботи сьогодні унормований наказом директора, що визначає відповідальних за ведення сторінок соціальних мереж архіву та порядок наповнення цих інформаційних ресурсів. Разом з тим, варто відзначити наступне: хоча означений вид діяльності в архіві є регламентованим, на нашу думку, ця діяльність не є достатньо деталізованою, наприклад, як це визначено у регламентах функціонування офіційного та внутрішнього вебсайтів Центрального державного електронного архіву України [10; 11]. Визначення дій працівників, відповідальних за ведення сторінок архіву у соціальних мережах, шляхом створення подібного нормативно-методичного документа є для ЦДЕА України важливим завданням на найближчий час.

Отже, підсумовуючи результати, відзначимо, що соціальні мережі вже сьогодні мають потужний потенціал для забезпечення реалізації архівами інформаційно-комунікаційної діяльності та різного роду практик у напрямку популяризації галузі й з кожним роком продовжують його нарощувати.

Сучасний український архівіст прийняв нові канали комунікації як інструмент, який не варто ігнорувати у професійній діяльності, і продовжує крок за кроком підкорювати нове соціальне середовище із його динамічними змінами. Разом з тим, реалії сьогодення диктують потребу у виробленні чіткої довгострокової перспективи представництва архівної спільноти у соціальних мережах. З приводу того, як буде будуватися даний вид роботи у майбутньому, ще чекає відкрита і напружена дискусія.

Дане дослідження не претендує на роль вичерпного. Висловлені у ньому думки є лише спробою привернути увагу наукової громадськості та фахівців до порушеної проблеми, окреслити ті її вектори, які потребують більш детального студіювання та практичного вирішення.

Список використаних джерел:

1. Бездрабко В. Архів, архівіст, архівна культура: ідея, метафора, постання майбутнього образу. Архіви України. 2019. № 2 (319). С. 42–66.
2. Вороніна Р. Соціальні медіа та професійна комунікативна культура бібліотекаря: загальні питання взаємодії. Соціальні медіа для бібліотек: середовище, ресурс, сервіс: матеріали круглого столу, Харків, 31 жовтня 2017 року / редкол.: І. Киричок, Т. Павленко, Н. Гаєва; Харківський національний медичний університет. Харків: ХНМУ, 2017. С. 1–10.
3. Гончар К. Соціальні мережі як інструмент сучасного мистецтва. Художня культура. Актуальні проблеми. Київ, 2019. Вип. 15. Ч. 2., С. 13–16.
4. Доступ до архівів. URL: <https://www.facebook.com/groups/dostup.do.arhiviv/> (дата звернення: 15.03.2021).
5. Кіца М. Роль соціальних мереж у сучасній журналістиці. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Журналістські науки. 2018. № 896. С. 98–105.
6. Лист Державної архівної служби України керівникам державних архівних установ від 05.02.2021 № 710/4.02-11/0 «Про надання інформації для розміщення в соціальних мережах».

7. Наказ Державної архівної служби України від 29.04.2020 № 45 «Про затвердження та впровадження Типових норм часу і виробітку на основні види робіт, що виконуються в архівних установах». URL: https://srpi.archives.gov.ua/tmp/1328_1.pdf (дата звернення: 16.03.2021).

8. Наказ Державної архівної служби України від 23.10.2020 № 133 «Про затвердження форм планової і звітної документації та порядок їх складення». Інформаційний збірник Державного архіву Луганської області. Северодонецьк, 2020. Вип. 2 (53). С. 11.

9. Палієнко М. Образ архіву в сучасному науковому дискурсі: множинність інтерпретацій. Архіви України. 2016. № 5/6. С. 136–152.

10. Регламент функціонування внутрішнього веб-сайта Центрального державного електронного архіву України, затверджений наказом директора ЦДЕА України від 04.01.2019 № 3. 8 с.

11. Регламент функціонування офіційного веб-сайта Центрального державного електронного архіву України, затверджений наказом директора ЦДЕА України від 05.02.2018 № 8. 9 с.

12. Ривліна В. Соціальні мережі як інструмент медіатизації. Молодий вчений. 2016. № 12 (39). С. 193–198.

13. Соціальні мережі як незмінний інструмент комунікації. Юридична Газета online. 18.05.2020. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshе/socialni-merezhi-yak-nezaminniy-instrument-komunikatsiyi.html> (дата звернення: 16.03.2021).

14. Таланчук О. Образ бібліотеки в соціальних мережах. Бібліотека в освітньому просторі: інформ. бюл. Хмельницький, 2013. № 15: Імідж книгозбірні та бібліотечного працівника в сучасному суспільстві. С. 15–22.

15. Фролова Н. Особливості використання соціальних мереж у діяльності органів публічної влади. Публічне адміністрування: теорія та практика, 2019. Вип. 1 (21). С. 1–14.

Summary. *The features, prospects and difficulties of using social networks as a means of expanding the information and communication space of archives and a tool for forming and maintaining their image are considered. Current trends in the implementation of these networks in the activities of archival institutions in Ukraine are outlined.*

Key words: *archives, social networks, Facebook, Twitter, Instagram, information and communication activities, image of an archival institution.*

УДК 930.25:[82+7]](477)ЦДАМЛМ

О. В. Ловчинська

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України

ОСОБЛИВОСТІ КОМПЛЕКТУВАННЯ ТА ОПРАЦЮВАННЯ ДОКУМЕНТІВ ФОНДІВ ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ ДІЯЧІВ ЛІТЕРАТУРИ І МИСТЕЦТВА

Анотація. *Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України) веде велику роботу з комплектування, науково-технічного опрацювання, збереження та використання документів особового походження, які є цінним культурно-історичним джерелом, що доповнює і збагачує Національний архівний фонд. Особливо важливе значення документи особового походження мають у галузі літератури та мистецтва, оскільки вони є результатом творчості діячів культури, документальні свідчення якої накопичуються в їх особистих архівах.*

Ключові слова: *документальні матеріали; особовий фонд; фондоутворювач; Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України.*

Національний архівний фонд України є складовою частиною вітчизняної і світової культурної спадщини та інформаційних ресурсів суспільства, перебуває під охороною держави і призначений для задоволення інформаційних потреб суспільства і держави, реалізації прав та законних інтересів кожної людини.

Документи Національного архівного фонду є культурними цінностями, що постійно зберігаються на території України або згідно з міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, підлягають поверненню в Україну.

Юридичні та фізичні особи зобов'язані забезпечувати збереженість Національного архівного фонду та сприяти його поповненню [2, с. 1].

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України проводить велику роботу з документами особового походження, які є цінним історичним джерелом та складовою частиною Національного архівного фонду (НАФ). Архівні фонди особового походження, що переважно репрезентовані відомими представниками літературно-мистецької еліти народів України, відкривають дослідникам сотні маловідомих, забутих, безпідставно викреслених з історичного процесу імен. У кожному документі особового походження міститься унікальна інформація з історії усіх проявів життя держави та суспільства. Здатність особи як сучасника епохи та активного суб'єкта історії репрезентувати свою добу, зумовлює величезний інтерес до таких джерел НАФ. І саме інформація, що міститься в документах особового походження, з одного боку, дає уявлення про стан суспільства і

місце особи в ньому, а з іншого – дозволяє відобразити історичний процес через його суб'єктивне сприйняття особистістю.

Документи особового походження – це документи, що утворилися впродовж життя, наукової, творчої, службової, громадської та іншої діяльності фізичної особи (сім'ї, роду), а також ті, що відклались у їхніх особистих архівах. Особливості роботи з такими документами пов'язані з їх специфікою. Так, первісні комплекси особових архівних фондів формуються стихійно (за виключенням колекціонерів) за ініціативи приватних осіб та є їх власністю. Процес утворення документів особового походження не регламентований у часі та ненормований щодо форм і змісту. На окрему увагу заслуговує і специфіка інформативної насиченості документів особового походження, що, насамперед, полягає у фіксації творчого процесу та фактів з усіх сфер життєдіяльності конкретної особи. Документи особового походження не завжди піддаються повноцінній науковій атрибуції, а подекуди їх зміст не носить завершений характер. Нерідко у межах одного архівного фонду зосереджуються документи з різними носіями інформації, видами та способами фіксації, утворених кількома авторами у різні хронологічні проміжки часу. Інколи у складі первісних документальних комплексів знаходяться музейні предмети та друковані видання. Зрозуміло, що документи особового походження потребують спеціальних підходів на всіх етапах роботи з ними. Надходження до архіву з різних джерел у неопisanому вигляді та видове розмаїття творчих документів особового походження потребує особливих підходів [3, с. 4-6].

Кожен фонд особового походження – це єдиний комплекс документів, який не можна розпорошувати. Визначення меж фондів особового походження пов'язане передусім зі встановленням хронологічних рамок життя та діяльності фондоутворювачів. Проте, не завжди роки життя певної особи є хронологічними рамками фонду. У більшості фондів особового походження їх хронологічні рамки є ширшими. Це пов'язано з тим, що до складу особового фонду, крім особистих документів фондоутворювача, можуть входити також документи його близьких родичів, якщо вони мають значення для характеристики фондоутворювача або самі є історичною чи іншою цінністю. До складу особового фонду також можуть бути віднесені документи, створені після смерті фондоутворювача, наприклад, некрологи, посмертні видання його праць, спогади про нього тощо [1, с. 110-111].

Характерна особливість при роботі з фондами особового походження – наявність проміжного сховища. Це пов'язано з надходженням неописаних документів із різних джерел комплектування, практично необмеженим у часі періодом комплектування, нерівномірністю надходжень по кількості документів (поступають як поодиночні документи, так і цілі їх комплекси). Документи фондів, комплектування яких не закінчено, накопичуються в проміжному сховищі. На опрацювання вони надходять тільки після завершення комплектування. Цієї вимоги необхідно дотримуватися для того, щоб описи документів мали цілісний закінчений вигляд і давали найбільш повне уявлення про життя і творчість видатних діячів літератури і мистецтва. Описувати ж окремі групи документів одного фонду різними описами недоцільно. Тому проміжне сховище необхідне для архіву, що працює з фондами особового походження.

На сучасному етапі розвитку суспільства одним із головних завдань як архівної системи взагалі, так і ЦДАМЛМ України зокрема, є розширення доступу широкого загалу користувачів до інформації, яка міститься в документах Національного архівного фонду. А забезпечення такого доступу не можливе без розвитку довідкового апарату, важливою частиною якого є архівний опис.

Укладання архівних описів на документи фондів особового походження діячів літератури та мистецтва є одним із основних завдань ЦДАМЛМ України. Пріоритетними напрямками робіт із опрацювання документів фондів особового походження діячів літератури та мистецтва є: описування документів проміжного сховища; перероблення архівних описів, які не відповідають сучасним вимогам до їх використання. При цьому слід зазначити, що першочерговому опрацюванню підлягають документи фондів, комплектування яких завершено, які мають попит серед користувачів документної інформації, які плануються для використання під час проведення виставок та інших мистецьких заходів.

Наведемо декілька прикладів роботи з документами фондів особового походження, що перебувають на зберіганні в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України.

Фонд № 1 у ЦДАМЛМ України – це фонд літературознавця Михайла Михайловича Новицького. Ще до створення ЦДАМЛМ України начальник науково-видавничого відділу Головного архівного управління І. Бутич вів переговори з Товстухою-Новицькою Раїсою Павлівною, дружиною М. Новицького, про придбання архіву та бібліотеки її чоловіка.

У середині квітня 1967 року Раїса Павлівна в присутності її довіреної особи – головного бібліографа Центральної наукової бібліотеки Академії Наук УРСР Сарани Федора Кузьмича, безкоштовно передала рукописну спадщину та бібліотеку свого чоловіка до Центрального державного історичного архіву. Матеріали були передані за згодою близьких родичів М. Новицького – Новицької Антоніни Михайлівни, сестри, та Потапова Миколи Петровича, племінника.

Під час приймання-передавання архіву літературознавця, за погодженням із керівництвом Головного архівного управління, Р. Товстусі-Новицькій було дане зобов'язання, що: уся рукописна

спадщина та бібліотека М. Новицького буде зберігатися в ЦДАМЛМ України у вигляді окремої колекції; рукописна спадщина буде використовуватися дослідниками тільки з дозволу Р. Товстухи-Новицької або її довіреної особи Ф. Сарани; передавання рукописів і бібліотеки буде оформлено актом, два примірники якого з додаванням описів архівних документів та літератури будуть передані Р. Товстусі-Новицькій.

І 18 серпня 1967 року матеріали М. Новицького були передані з Центрального державного історичного архіву до ЦДАМЛМ України. Надходження складалося з 187 папок і 1311 примірників літератури. Із архівних документів був сформований окремий особовий фонд № 1. Друковані видання були оформлені окремою книжковою колекцією № 6.

Пізніше, 30 вересня 1967 року, на засіданні експертно-оціночної комісії ЦДАМЛМ України було вирішено придбати бібліотеку М. Новицького, оцінивши її у 1000 карбованців. Це рішення було прийнято в зв'язку з тим, що Р. Товстуха-Новицька безкоштовно передала до ЦДАМЛМ України великий і цінний архів свого чоловіка. А бібліотека знаного шевченкознавця М. Новицького має у своєму складі видання з літературознавства, мистецтвознавства, які становлять бібліографічну рідкість, чимало раритетних видань 1930-х років, книг із дарчими написами відомих осіб.

Із Товстухою-Новицькою Раїсою Павлівною у ЦДАМЛМ України склалися теплі дружні стосунки. У березні 1968 року вона передала на зберігання ще чималу частину архіву М. Новицького. При цьому, за її бажанням, до акту приймання-передавання була внесена умова про те, що рукописна спадщина М. Новицького може використовуватися дослідниками тільки з дозволу Р. Товстухи-Новицької, її довірених осіб Ф. Сарани, В. Бородіна або директора ЦДАМЛМ України Проценко Людмили Андріївни. Це свідчило про високу довіру до керівництва архіву.

У 1978 році на документи фонду М. Новицького був створений здавальний опис на 901 справу, який у 1992 році надійшов на перероблення та вдосконалення. У результаті проведених робіт був сформований опис № 1 справ постійного зберігання на 495 одиниць зберігання за ХІХ ст. – 1968 рік.

Із пропозицією про придбання матеріалів композитора, музичного педагога, піаніста, музично-громадського діяча Тутковського Миколи Аполлоновича до ЦДАМЛМ України в 1968 році звернулася його племінниця Шпілевич Віра Володимирівна. На засідання експертно-оціночної комісії ЦДАМЛМ України, що відбулося 3 липня 1968 року, був запрошений відомий музикознавець Кауфман Леонід Сергійович, який констатував, що запропоновані В. Шпілевич документи дуже цінні та цікаві, вони будуть мати великий попит серед фахівців-музикознавців і широкого загалу дослідників. За рішенням експертно-оціночної комісії ЦДАМЛМ України матеріали М. Тутковського були придбані за 400 карбованців. Так був покладений початок формування особового фонду № 129.

Інша частина архіву М. Тутковського була передана до ЦДАМЛМ України в лютому 1974 року з Центрального державного історичного архіву як непрофільні документи.

У листопаді 1975 року В. Шпілевич передала до ЦДАМЛМ України ще одну частину матеріалів свого дядька.

На всі передані до ЦДАМЛМ України документи були укладені здавальні описи, які в 1992 році надійшли на перероблення та вдосконалення, у результаті чого був сформований опис № 1 справ постійного зберігання на 31 одиницю зберігання за 1881 – 1975 роки.

Тісна співпраця та дружні стосунки впродовж багатьох років поєднували ЦДАМЛМ України і письменника Ющенка Олексу Яковича. Усі документи на постійне зберігання до архіву він передав особисто. Працівники ЦДАМЛМ України з радістю сприйняли ініціативу письменника й в архіві був започаткований новий особовий фонд № 321.

Уперше О. Ющенко звернувся до ЦДАМЛМ України із пропозицією прийняти в дар свої документальні матеріали в 1970 році, а востаннє передав документи в 2005 році, незадовго до смерті (помер Олекса Якович у 2008 році).

Документи фонду пройшли повне науково-технічне опрацювання та були включені до описів №№ 1, 2, 3 справ постійного зберігання, які нараховують 469 одиниць зберігання за 1938 – 2005 роки.

Початок створення особового фонду № 335 художника Піскорського Костянтина Володимировича був покладений надходженням документальних матеріалів від його дружини Піскорської Надії Василівни в лютому 1971 року.

У березні 1971 року сестра художника Піскорська Лисавета Володимирівна запропонувала ЦДАМЛМ України придбати два листа поета Павла Григоровича Тичини, датованих 1920-ми роками. Ці листи були закуплені за 50 карбованців і долучені до фонду К. Піскорського.

У червні 1971 року дружина художника запропонувала для закупівлі документальні матеріали й акварелі К. Піскорського, які були оцінені у 400 карбованців і придбані для особового фонду № 335.

Упродовж 1971 року дружина та сестра митця неодноразово передавали в дар ЦДАМЛМ України архівні документи К. Піскорського.

Пізніше традицію підтримування дружніх стосунків із ЦДАМЛМ України продовжила племінниця художника Новікова Олена Олександрівна. У 1991 році вона запропонувала архіву для закупівлі архівні документи свого дядька, які були придбані за 700 карбованців. О. Новікова

протягом 1990-х – 2000-х років неодноразово передавала на постійне зберігання до ЦДАМЛМ України документи К. Піскорського. Останнє надходження датується листопадом 2014 року.

Документи К. Піскорського включені до описів №№ 1, 2 справ постійного зберігання та налічують 240 одиниць зберігання за 1890 – 1992 роки.

У 1968 році до ЦДАМЛМ України звернувся скульптор, кінорежисер і драматург Кавалерідзе Іван Петрович з усною заявою, в якій йшлося про передавання до архіву фотокопій його робіт. У цьому ж році ці документи були прийняті на постійне зберігання. Так був покладений початок співпраці митця з ЦДАМЛМ України та започаткований окремий особовий фонд № 442.

Упродовж 1968 – 1969 років І. Кавалерідзе особисто здійснював передавання документів із власного архіву на постійне зберігання до нашої установи. Пізніше, у 1975 році, із цих документів був сформований опис № 1 справ постійного зберігання на 56 одиниць зберігання за 1918 – 1968 роки.

Нова сторінка в комплектуванні фонду І. Кавалерідзе була розпочата в 1981 році, коли, за дорученням Харківської організації Спілки журналістів України, з листом до директора ЦДАМЛМ України Крячка Миколи Івановича звернулася завідувачка відділом культури редакції газети «Вечірній Харків» Бровко Тамара Іванівна. У листі йшлося про те, що в Харкові померла Кавалерідзе Майя Іванівна, дочка митця, у квартирі якої залишилися документальні матеріали з родинного архіву. У червні 1981 року ці документи надійшли на постійне зберігання до ЦДАМЛМ України. Вони склали основу опису № 2 справ постійного зберігання на 60 одиниць зберігання за 1917 – 1981 роки.

Протягом 1981 – 1996 років поповненню фонду Кавалерідзе І. П. сприяли: директор музею-майстерні Івана Петровича Кавалерідзе Синько Ростислав Олександрович, директор Сумського художнього музею Ареф'єва Галина Володимирівна, кінорежисер, сценарист, письменник, публіцист Муратов Олександр Ігорович, краєзнавець, літературознавець, поет і перекладач Череватенко Леонід Васильович.

У 1977 році до ЦДАМЛМ України надійшов для закупівлі особистий архів письменника і театрального діяча Микитенка Івана Кіндратовича, у зв'язку з чим директор архіву Крячок Микола Іванович звернувся до директора Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка Академії Наук УРСР академіка Шамоти Миколи Захаровича з проханням підготувати висновок щодо грошової оцінки різних груп документів.

Листування ЦДАМЛМ України з сином письменника Микитенком Олегом Івановичем свідчить про те, що родина митця з радістю та вдячністю сприйняла рішення про створення меморіальної кімнати-кабінету І. Микитенка та започаткування в архіві його окремого особового фонду № 657. Родина І. Микитенка запропонувала передати до ЦДАМЛМ України цілий ряд особистих речей, друкованих видань та архівних документів письменника за мінімальну символічну компенсацію. Крім того, родина зголосилася передати безкоштовно ряд художніх робіт для обладнання меморіальної кімнати-кабінету І. Микитенка.

На початку 1978 року Головне архівне управління звернулося до Ради Міністрів УРСР з листом, в якому йшлося про необхідність придбання цінних документів із особистого архіву Микитенка І. К. Дозвіл на придбання документів був отриманий, родині письменника було виплачено 4000 карбованців.

О. Микитенко, син І. Микитенка, з яким у ЦДАМЛМ України склалися багаторічні дружні стосунки, до 2007 року продовжував поповнювати особовий фонд батька цінними архівними документами та музейними предметами.

На документи фонду І. Микитенка складено опис № 1 справ постійного зберігання за 1911–1978 роки загальною кількістю 280 одиниць зберігання.

Документи актора, режисера, педагога Крушельницького Мар'яна Михайловича були передані на постійне зберігання до ЦДАМЛМ України Костюком Юрієм Григоровичем у лютому 1989 року. Це надходження поклато початок створенню родинного фонду № 1132, до якого, крім документів Мар'яна Михайловича, увійшли матеріали його дружини актриси Петрової Євгенії Олексіївни.

Усі документи фонду пройшли науково-технічне опрацювання та внесені до опису № 1 справ постійного зберігання за 1907 – 1987 роки загальною кількістю 653 одиниці зберігання.

Отже, особливістю формування фондів особового походження є надходження неописаних документів із різних джерел комплектування, практично необмеженим у часі періодом комплектування, нерівномірністю надходжень за кількістю документів. Тому історія кожного фонду особового походження так само неповторна, як і документи таких фондів. Усі ці фактори впливають також і на науково-технічне опрацювання документів особових фондів, а робота, яку постійно проводить ЦДАМЛМ України, спрямована на те, щоб описи на документи діячів літератури і мистецтва мали цілісний закінчений вигляд і давали якнайбільш повне уявлення про життя і творчість видатних митців.

Список використаних джерел:

1. Архівознавство: Підручник для студентів вищих навчальних закладів України / За заг. ред. Я. С. Калакури та І. Б. Матяш. Київ: Видавн. Дім «КМ Академія», 2002. 356 с.

2. Закон України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» від 24 грудня 1993 р. № 3814–XII (в редакції Закону від 13 грудня 2001 р. № 2888-III, зі змінами: від 22 грудня 2006 р. № 534-V, 2 грудня 2010 р. № 2756-VI, 5 липня 2012 р. № 5068-VI, 16 жовтня 2012 р. № 5461-VI; 16 жовтня 2012 р. № 5463-VI; 16 травня 2013 р. № 245-VII, 4 липня 2013 р. № 406-VII).

3. Робота з документами особового походження: Методичний посібник / Автори-укладачі: Л. О. Драгомірова, І. М. Мага, З. О. Сендик, К. Т. Селівестрова, Н. М. Христова. Київ, 2009. 284 с.

Summary. *The Central State Archives Museum of Literature and Art of Ukraine (CSAMLA of Ukraine) conducts extensive work on the acquisition, scientific and technical processing, preservation and use of documents of personal origin, which are valuable cultural and historical sources that complements and enriches the National Archives. Documents of personal origin have particular importance in the field of literature and art, as they are the result of the work of cultural figures, documentary evidence that accumulates in their personal archives.*

Key words: *documentary materials, personal fund, fundraiser, Central State Archives Museum of Literature and Art of Ukraine.*

УДК 323.2 (477.43) «1917-1921»

В. С. Лозовий

Національний інститут стратегічних досліджень

ORCID: 0000-0002-5057-2838

АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕМИ АГРАРИЗМУ В РЕВОЛЮЦІЙНУ ДОБУ 1917–1921 рр.

Анотація. *У статті розглянуто матеріали діловодства як джерельну базу дослідження теми аграризму – системи політичних уявлень про селянство – активного суб'єкта історичного процесу, соціальну базу державного будівництва революційного періоду 1917-1921 рр. Зазначено репрезентативність комплексу джерел, що дозволяє всебічно висвітлити політичні, економічні та соціокультурні аспекти участі селянства в Українській революції 1917-1921 рр., його впливу на процеси державотворення.*

Ключові слова: *архівні джерела, аграризм, селянство, Українська революція 1917-1921 рр., Центральна Рада, Гетьманат, Директорія УНР.*

Домінування селянства у соціальній структурі українського суспільства, його революційна активність у 1917-1921 рр., викликала появу у суспільно-політичному житті феномену аграризму, під яким розуміють систему політичних уявлень про селянство як активного суб'єкта історії, репрезентанта «третього» шляху, соціальну основу державності [1]. Зацікавленість науки та суспільства питаннями витоків та становлення вітчизняного державотворення 1917-1921 рр., з'ясування основних суб'єктів соціально-політичних відносин, зумовлює всебічне дослідження документальної бази феномену аграризму як іманентної частини державного будівництва.

Аналізу архівних документів та матеріалів і закладеної в них інформації щодо комплексного висвітлення теми аграризму в добу Української революції 1917-1921 рр. приділялося мало уваги. Окремих питань цієї теми торкнулися в своїх працях присвячених селянству та аграрним відносинам О. Михайлюк [2], Ю. Присяжнюк [3], С. Корновенко [4], Н. Ковальова [5]. Однак спеціальних досліджень, присвячених розгляду запропонованої теми, немає.

Мета статті полягає у тому, щоб на підставі аналізу матеріалів діловодства як джерельної бази аграризму, з'ясувати їх інформативні можливості для відтворення феномену аграризму періоду Української революції 1917-1921 рр. Об'єктом вивчення стали документи та матеріали, що відображають політичні, економічні, соціокультурні процеси у революційному селі (матеріали про політику державних утворень щодо селянства, селянську політичну культуру і свідомість, соціальну активність та революційність селян, практики реалізації селянських політичних, соціально-економічних ідеалів).

При дослідженні зазначеної теми, в центрі уваги вчених перебувають переважно писемні джерела, які поділяються на документальні та наративні. Серед документальних джерел найціннішими за значенням є матеріали діловодства державних установ та самоврядувань. У фондах Центрального державного архіву вищих органів державної влади і органів державного управління України (далі – ЦДАВО України) зосереджено потужний масив матеріалів. Особливу групу складають документи центральних органів влади різних політичних режимів таких фондів Канцелярія Центральної Ради (Ф. 1115), Генеральний секретаріат (Ф. 1063), Рада Міністрів Української Держави (Ф. 1064), Канцелярія Директорії УНР (Ф. 1429), Рада Народних Міністрів (Ф. 1065). За ними можна простежити ідеологічні засади державного будівництва, політику різних вищих органів влади в Україні щодо створення селянських владних структур, їх суспільно-правового статусу. Певні аспекти орга-

нізації адміністрації в регіонах, створення самоврядувань, становища на місцях висвітлюють фонди Генерального секретаріату внутрішніх справ (Ф. 799) та Міністерств внутрішніх справ Української Держави (Ф. 1216) та Директорії (Ф. 1092).

Документи Центрального державного архіву громадських об'єднань України, передусім матеріали ЦК КПУ (Ф. 1) є вагомою частиною джерельної бази дослідження теми аграризму. Протоколи засідань та звіти губернських відділів з роботи на селі, матеріали безпартійних конференцій тощо, віддзеркалюють відносини більшовиків та селянства.

Значний обсяг інформації, що дозволяє дослідити селянську політичну культуру і свідомість, вивчити соціальну активність та революційність селян, проаналізувати практики реалізації селянських політичних ідеалів, а також дає можливість подивитися на події з точки зору взаємин селян та влади, міститься у фондах губернських та повітових комісарів і старост ЦДАВО України. Досить змістовними є фонди Харківського (Ф. 1327), Полтавського (Ф. 2117), Подільського (Ф. 1792, Ф. 628) губернських комісарів. Період Гетьманату репрезентують справи фондів Подільського (Ф. 1793), Волинського (Ф. 3616), Київського губернських старост (Ф. 3598). Багато матеріалу у фонді Кам'янець-Подільського губернського комісара Директорії УНР (Ф. 538). Доповіді різнорівневих владних структур акумульовані в зазначених фондах про події на місцях і настрої населення дозволяють простежити процеси самоусвідомлення та соціально-політичну емансипацію українського селянства (розуміння соціальної значущості свого стану та посилення боротьби за задоволення власних інтересів), з одного боку, а з іншого – наростання радикалізму в селянському середовищі, дають можливість визначити чинники, які сприяли поширенню селянського руху.

Потужним джерелом інформації при вивченні аграризму як самоусвідомлення селянами самих себе, селянської політичної культури й політичної свідомості є зосереджені у ЦДАВО України фонди волосних або сільських самоврядувань, що постали в період революції. Це передусім Красилівська (Ф. 612), Пиківська (Ф. 1385), Старо-Санжарська (Ф. 1405) та інші волосні управи. У фондах репрезентовані документи різних форм державності та фактично усі губернії Наддніпрянської України.

Надзвичайно важливим для висвітлення теми аграризму є діловодство селянських органів влади. Воно, як правило, містить документацію з питань сільського управління, сплати податків та фінансових справ, щодо вирішення аграрного та продовольчого питань, про військові справи та освітні питання тощо. Особливу цікавість викликають джерела, які безпосередньо виходили з середовища селян: присуди та накази сільських громад, відповіді селянських активістів та сільських керівних структур на запитання анкет, колективні листи до органів влади. Їх аналіз дає можливість відтворити прагнення, ідеали, цінності та уявлення, стереотипи мислення та поведінки притаманні українським хліборобам. Згадані присуди, накази, колективні листи тощо дають змогу з'ясувати наскільки авторитетною була влада серед сільського населення і як воно ставилося до владних установ та громадських організацій різних політичних режимів. Зазначені матеріали сприяють з'ясуванню кола основних питань, що порушувалися і вирішувалися сільськими органами, проблеми кадрових змін у селянських владних структурах. Водночас зазначимо, що цей вид джерел потребує ретельного аналізу, щоб визначити, що написано самими селянами і відображає їх суспільно-політичні погляди, а що привнесено політичними партіями, громадськими організаціями або зумовлено тиском влади, оскільки неодноразово зустрічається, що присуди або накази сільських сходів певної волості чи декількох волостей написані ніби під копірку і містять однотипний текст.

Аграристські за змістом практики вирішення селянами аграрного питання періоду Української революції 1917-1921 рр. можливо відтворити та зрозуміти, дослідивши джерела аграрної та продовольчої політики українських урядів, оскільки для селян саме ці питання й мали найбільшу вагу. У фондах Генеральний Секретар земельних справ (Ф. 1060), Міністерство земельних справ Української Держави (Ф. 1061), Міністерство земельних справ Директорії УНР (Ф. 1062), численних губернських, повітових та волосних земельних комітетів зосереджено документи, що відображають аграрну політику різних форм влади, спроб місцевих владних структур або сільських громад здійснити аграрні перетворення. Зазначені фонди добре ілюструють аграрно-традиційну ментальність українських хліборобів. Дають можливість простежити детермінованість соціально-політичної поведінки селянства аграрними відносинами. Питання, пов'язані з вирішенням продовольчої проблеми, вилученням хліба у селянства відтворюють фонди міністерств продовольчих справ Української Народної Республіки (Ф. 2197) та Української Держави (Ф. 2196), а також вже згадані фонди губернських та повітових комісарів, волосних управ.

Об'ємний і різноплановий масив документальних даних зберігається в регіональних архівосховищах. Соціально-економічну ситуацію в регіонах, настрої населення, реальну атмосферу діяльності різних органів влади, революційні дії селянства, відтворюють документи Державних архівів Київської, Харківської, Дніпровської, Хмельницької та інших областей.

Аналізуючи та оцінюючи джерела державних владних структур різних політичних режимів на території України, зокрема Тимчасового уряду, урядів УНР, Гетьманату та більшовиків (звіти та доповіді губернських і повітових комісарів, начальників міліції, інших компетентних органів), по-

трібно брати до уваги ту обставину, що кожна влада, щоб проводити адекватну суспільній ситуації політику, повинна мати достовірну інформацію про події, що відбуваються на місцях та настрої населення. Відтак, інформативні матеріали, що подавалися згідно ієрархічної владної структури знизу до гори і мали закритий характер, здебільшого об'єктивно змальовували становище на селі. Однак, варто мати на увазі, що представники органів влади певних державних режимів часом інтерпретували інформацію відповідно до своїх ідеологічних переконань, тому її потрібно піддавати критичному аналізу та перевіряти.

Цікавою є джерельна база щодо реалізації на практиці селянських сподівань на соціальну справедливість та бачення ними влади, яка мала б цю справедливість забезпечити. Матеріали кримінальних справ, що зберігаються в Центральному державному історичному архіві у м. Києві – у фондах прокурора Одеської судової палати (Ф. 419) та Прокурора Київської судової палати (Ф. 317), а також у фонді Міністерства судових справ Української Держави (Ф. 2207) по розслідуванню погромів панських маєтків, висловлюваннях та агітації проти владних установ різних державних режимів, інших протизаконних (як кваліфікували їх представники владних структур) дій, дають нам можливість визначити елементи правосвідомості селянства, мотивацію його соціальної поведінки, простежити настрої населення. Судово-слідчі матеріали яскраво демонструють наростання селянського радикалізму, нівеляцію права, проливають світло на ставлення селянства до влади та її розпоряджень, до приватної власності загалом, і на землю, зокрема. Поряд з іншими джерелами згадані матеріали дають можливість відтворити та проаналізувати аграристські за змістом практики вирішення земельного питання.

Отже, матеріали діловодства, сформовані у процесі функціонування як вищих владних інституцій, так і сільських органів влади можуть стати підґрунтям для відтворення проявів аграризму в революційну добу. З джерелознавчого боку більшість із зазначених видів документів містить достатній обсяг інформації, їм притаманна висока ступінь адекватного відображення подій та процесів, що мали місце на селі.

Таким чином, аналіз матеріалів діловодства як джерельного забезпечення вивчення теми аграризму актуальний з точки зору осягнення історії Української революції 1917-1921 рр. (осмислення процесу державного будівництва, його соціальної бази та ідеологічних засад, суспільно-політичних, економічних та соціокультурних перетворень на селі і їх впливу на події у всій країні).

Висвітленню зазначеної теми присвячений величезний масив джерел, які віддзеркалюють важливі проблеми відносин селянства та влади, правопорядку, вирішення аграрного, продовольчого та інших соціально-економічних питань. Головне місце серед них посідають документи, що зберігаються у трьох центральних архівосховищах: ЦДАВО, ЦДАГО України, ЦДІА у Києві. Значний масив джерел міститься й у регіональних архівах.

Виявлення, прискіпливе вивчення та введення до наукового обігу архівних документів, сучасні інтерпретації опублікованих матеріалів створюють нові можливості для розгляду традиційних селянознавчих проблем під іншим фокусом бачення, дозволяють зрозуміти роль та значення селянства в революційному процесі.

Загалом проаналізований комплекс джерел є репрезентативним, містить автентичну документальну інформацію, яка за критичного підходу уможливує всебічне розкриття проблеми аграризму в період Української революції 1917-1921 рр.

Список використаних джерел:

1. Kornovenko S., Pasichna Y. Eastern european agrarianism. Ukrainian intellectual space in the late 19th and early 20th centuries. Український селянин. 2019. Вип. 22. С. 24–29.
2. Михайлюк О. Селянство України а перші десятиліття ХХ ст.: Соціокультурні процеси. Дніпропетровськ: Вид-во «Інновація», 2007. 456 с.
3. Присяжнюк Ю. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Черкаси : «Вертикаль», ПП Кандич С. Г., 2007. 640 с.
4. Корновенко С. Білий рух Півдня Росії: аграрна політика урядів А. Денікіна, П. Врангеля (1919–1920 рр.). Черкаси : Вид. Чабаненко Ю. А., 2009. 438 с.
5. Ковальова Н. Селяни, поміщики і держава: конфлікти інтересів. «Аграрна революція» в Україні 1902–1922 рр. Дніпропетровськ: ЛІРА, 2016. 368 с.

Summary. *The article considers the materials of office work as a source base for the study of agrarianism – a system of political ideas about the peasantry – an active subject of the historical process, the social base of state building of the revolutionary period of 1917-1921. aspects of the participation of the peasantry in the Ukrainian revolution of 1917-1921, its influence on the processes of state formation.*

Key words: *archival sources, agrarianism, peasantry, Ukrainian revolution of 1917-1921, Central Rada, Hetmanate, Directory of the Ukrainian People's Republic.*

А. А. Лубчинський

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ORCID: 0000-0001-6585-446X

РЕГІОНАЛЬНА ПРЕСА В ДОСЛІДЖЕННІ ДІЯЛЬНОСТІ КЛАСОВИХ СЕЛЯНСЬКИХ СПЛОК В УКРАЇНІ У 20-Х РР. ХХ СТ.

Анотація. Дане дослідження простежує роль регіональної преси в процесі дослідження становлення та діяльності класових селянських спілок (комітетів бідноти та комітетів незаможних селян) в Україні у 20-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: регіональна преса, незаможний селянин, комітет, селянство, аграрна політика, нова економічна політика, заможний селянин, селянська спілка.

По закінченню цілої низки політичного протистояння на теренах України утворився певний інформаційний вакуум, який заповнив єдиний, доступний інформаційний ресурс – преса. Часто змінені уряди та велика кількість політичних партій видавали власну періодику, а вона висвітлювала власне бачення майбутнього розвитку України, що призводило до плутанини у достовірності офіційної інформації, яка не завжди вчасно доходила до пересічних громадян. При встановленні радянської влади періодична преса почала свою інформативну функцію, яка мала, головним чином, політичне пропагандистське спрямування. Містяни та селяни одержали перспективу ознайомлюватись з ухвалами державних органів влади безпосередньо з радянських газет.

Під час опрацювання матеріалів про запровадження, хід та згортання нової економічної політики, а також подальших змін у радянському суспільному житті, пресу як джерело невичерпної інформації використовували В. Адамовський [1], О. Каденюк [5], І. Рибак [10; 11], А. Матвеев [11], В. Нечитайло [8] та інші дослідники.

Варто зауважити, що впровадження непу здійснювалось на базі докорінних класових перетворень на селі. Тому дослідження діяльності класових селянських спілок в українському селі повинно відбуватись паралельно з опрацюванням історії непу в Україні.

Зокрема, у газетах чи журналах загальнореспубліканського масштабу переважають статті в яких містилися матеріали, що відображали точку зору офіційного характеру.

Регіональна преса вмщувала офіційний матеріал та пропагандистські статті, однак істориків найбільше у пресі, також такого типу, мають цікавити фактична інформація про діяльність комітетів бідноти, комітетів незаможних селян, індивідуальне селянське господарство, їхні успіхи та невдачі, бо вона адекватніше відбивала події, ніж матеріали центральних газет. Пояснюється це тим, що вмщена у них інформація була ближчою до життя, відображала детальніше глибинне проходження, становлення та розвиток селянського господарства. Близькість місцевих газет до читачів зумовлювала можливість останніх зіставляти газетні дані з власними враженнями, спостереженнями.

Селянська переписка піддавалась цензурній обробці на предмет лояльності до більшовицького режиму. Її вивчення дає можливість досліднику «вжитися» в епоху, зрозуміти, в якому історичному контексті існувало селянське господарство. До того ж, преса є комплексним джерелом, багатющим сховищем різноманітної інформації. До газетно-публіцистичних жанрів слід віднести замітки, кореспонденції, репортажі, звіти, інтерв'ю, статті (передові, редакційні, пропагандистські, тощо), нариси. Вони розрізняються не лише певними літературно-стилістичними засобами, а й переважанням у ньому різноманітних видів інформації. Саме це робить актуальним аналіз їх фактологічної бази, з точки зору, наявності у неї латентної (навмисної чи ненавмисної) інформації. Через це використання фактичного матеріалу статей газет і журналів вимагає особливої обережності, додаткової перевірки тих мотивів, з яких написана стаття.

Радянська влада активно використовувала регіональну пресу для просування на місцях своєї внутрішньої класової політики в умовах непу. Оскільки комбіді та комнезами були провідниками радянської політики на селі, то вони повинні були мати свої власні, спеціальні періодичні видання. Джерельний характер мають статті періодичної преси, в яких використовувався фактологічний матеріал, що показує особливості господарювання на селі, місце і роль незаможницьких організацій в економічній структурі сільського господарства 20-х рр. ХХ ст.

Великої уваги для сучасних дослідників, які займаються питанням створення та діяльності комбідів та комнезамів, заслуговують статті у регіональній періодиці які є у он-лайн доступі. До них можна віднести газету «Сільська біднота» (до липня 1921 р. «Правда незаможника») – орган Волинського Губерніального Комітету КП(б)У, що виходила в Житомирі впродовж 1921–1924 рр. [13], «Червоний плугар» (з 1926 р. «Червоний плугатар») – орган Миколаївського окружного КП(б)У та окружного профбюро. Газета виходила в Миколаєві двічі на тиждень упродовж 1925–1926 рр. [14].

Позитивним є те, що зазначені періодичні видання є у вільному доступі в Архіві української періодици онлайн. Там же можна ознайомитись з регіональною періодикою інших українських гу-

берній – «Звезда» (створена 17 (4) квітня 1917 р., виходила щоденно у Катеринославі), «Червоний край» (селянська газета виходила у Вінниці впродовж 1924–1930 рр.), «Шлях жовтня» (газета виходила в Шепетівці двічі на тиждень впродовж 1925–1941 рр.) та багато інших [15].

До винятково важливих можна зарахувати статті в періодичній пресі, що зберігаються в архівних фондах, у яких представлений фактичний матеріал. Зокрема, ті в яких ведуться дискусії між ученими-аграріями, державними, партійними і господарськими діячами про визначення підходів щодо перспектив розбудови аграрного сектора України. Першочергово ці статті друкувалися у фахових журналах: «Бюлетень Наркомзема УССР», «Землеустрійник України», а потім передруковувались у спеціалізованих та регіональних періодичних виданнях «Радянський селянин» [9], «Червоний кордон» [6], «Комсомолец Прикордоння» [7] тощо.

Зразком віддзеркалення суспільно-політичного та соціально-економічного життя українського села часів непу є «Радянський селянин» [9]. Політичну направленість часопису розкривала сама його назва, яка підкреслювала його кредо: «...про незаможників з сільським пролетаріатом ми говоримо. Не буде від нас щирого слова до куркульні» [9, с. 7].

З метою дослідження дорадянської України варто звернути увагу як на цивільну – «Українська ставка», так і на армійську пресу УНР, зокрема фронтову газету Української народної армії «Український козак». У них висвітлювались, у тому числі, і проблеми села.

Що стосується відмінностей між місцевою та регіональною пресою то їх практично не існувало, адже місцеві видання дублювали офіційну інформацію з регіональних видань за для їх подальшого поширення, а також, деколи, містили місцеві оголошення, рекламу та інші повідомлення. Виключно як місцеві, територіальні видання себе позиціонували: «Народна воля» [4], «Селянська громада» [12] тощо.

Але у той час в Україні були комбіновані видання, що поєднували і загальноукраїнський і регіонально-місцевий характер: «Вісті» [3] та «Більшовик» [2]. Вони мали офіційний статус загальноукраїнських видань, однак часто передруковувались, для поширення інформації, на місцях під тією ж назвою.

Специфічною властивістю періодичних видань, була багатоплановість подання матеріалу, що є дуже цінним джерелом інформації для істориків-дослідників. Це синтетичний матеріал, який вбирав у себе найрізноманітнішу за жанром та змістом інформацію: офіційні повідомлення і документи, законодавчі акти, публіцистику, листи читачів та сількорів, оголошення, гумор тощо.

Періодичну пресу селяни розглядали як останню інстанцію, аналогічну до вищих органів влади. Писали щиро, маючи сподівання на пораду та вирішення наболілих проблем. Проте селянська переписка піддавалась цензурі на предмет лояльності до більшовицького режиму.

Не зважаючи на опіку масового друкованого слова з боку більшовицької влади, періодичні видання віддзеркалювали епоху, в якій жило українське селянство, кампанії та аграрну політику радянської влади та позицію села, викликану змінами згори. Для вивчення політичної історії, суспільної свідомості, соціально-економічного і суспільно-політичного життя і настроїв періодика була, є і залишиться важливим і незамінним джерелом.

Список використаних джерел:

1. Адамовський В. Ешелони у вічність. Депортації населення в першій половині ХХ ст. Кам'янець-Подільський: Видавець Зволейко Д., 2007. 184 с.
2. Брати незаможники! Передовиця // Більшовик. 1920. № 3. 13 жовтня.
3. Вибирайте комуністів! Передовиця // Вісті. 1921. № 22. 19 січня.
4. До волосних комісарів. Передовиця // Народна воля. 1919. № 224. 6 листопада.
5. Каденюк О. Аграрна історія України. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2005. 300 с.
6. Куркулі-хуторяни не хочуть землеоблаштуватись по-новому (допис сількора) // Червоний кордон. 1928. 28 жовтня.
7. Недобачають куркуля (допис сількора) // Комсомолец Прикордоння. 1929. 20 липня.
8. Нечитайло В. В. Селянське господарство фермерського типу в Україні: історія і сучасність. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2004. 436 с.
9. Передовиця. // Радянський селянин. 1924. №1. Січень.
10. Рибак І. В. Проблема кількості депортованих розкуркулених селян України та її розв'язання у найновітніших Російських документальних публікаціях. // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. Т. 18. 480 с.
11. Рибак І. В., Матвеев А. Ю. Трагічний перелом. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та Південно-Східній Волині. Кам'янець-Подільський, 2001. 140 с.
12. Саверіян О. Як дбатимете так і матимете // Селянська громада. 1918. № 17. 5 жовтня.
13. За пролетаріатом – селянство. Передовиця. // Сільська біднота. 1923. №3. 30 січня.
14. Продавайте хліб до кооперації! Передовиця. // Червоний плугар. 1925. № 5. 14 жовтня.
15. LIBRARIA. Архів української періодики он-лайн. URL: <https://libraria.ua/>

Summary. *This study traces the role of the regional press in the course of the study of the formation and activities of class peasant unions (the committees of the poor and committees of poor peasants) in Ukraine in the 20's.*

Key words: *regional press, illegitimate peasant, committee, peasantry, agrarian policy, new economic politics, a wealthy peasant, a peasant union.*

УДК 930.253(477)ЦДАВО: 355(477)«1919/1920»

Т. В. Лясович

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ORCID: 0000-0003-0247-1159

ДЖЕРЕЛА ФОНДУ 1604 ЦДАВО УКРАЇНИ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ МІНІСТЕРСТВА НАРОДНОГО ЗДОРОВ'Я ТА ОПІКУВАННЯ ЩОДО ПІДТРИМКИ БОЄЗДАТНОСТІ АРМІЇ УНР У 1919–1920 РР.

Анотація. *У статті зроблено огляд низки архівних джерел, згрупованих за різними видами, які стосуються діяльності Міністерства народного здоров'я та опікування у сфері медичного забезпечення збройних сил УНР. Вони дають змогу простежити рівень виконання обов'язків членами медичного департаменту щодо охорони здоров'я бійців та сутність і результат відповідних організаційних і практичних заходів. Хронологічні межі запропонованого корпусу документів стосуються 1919–1920 рр., коли країна постійно перебувала в умовах військових дій і налагодження бойової готовності армії залежало від обмежень, що впливали з фінансових та економічних можливостей держави.*

Ключові слова: *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, фонд 1604, документи, Міністерство народного здоров'я та опікування, медичне забезпечення, Армія УНР.*

Питання обороноздатності та територіальної цілісності посідають одне з перших місць у політичному курсі кожної держави. Запорукою дотримання цих принципів є міцна армія, бойові підрозділи якої на достатньому рівні забезпечені не лише матеріально-технічними, а й санітарно-гігієнічними засобами. Тому безпека держави не можлива без вироблення раціональних заходів щодо функціонування медичного постачання війська.

Із налаштуванням мережі лікарської служби збройних сил зіштовхнулося військово-політичне керівництво Української Народної Республіки. Для цього завдання вимагалася скоординована та тісна співпраця всіх відомств. Вагомий внесок в удосконалення системи охорони здоров'я козаків здійснило Міністерство народного здоров'я та опікування (далі – МНЗО). Матеріали про його діяльність зберігаються у 9 справах фонду 1604 «Міністерство народного здоров'я і опіки Української Народної Республіки».

Особливий науковий інтерес викликали документи і матеріали, в яких простежується праця МНЗО щодо матеріального забезпечення військових медичних установ. Досить інформативними у цьому плані є накази. Із розпорядчого документа, датованого 31 липня 1919 р., стало відомо про відрядження діловода відділу медичного постачання МНЗО І. Огороднього та урядовця І-го рангу департаменту загальних справ Третяка до м. Дунаєвець та Старої Ушиці для купівлі білизни, полотна і сукна хворим військовикам. На здійснення торговельної операції було асигновано 2 млн грн [2, арк. 234]. Інший наказ, датований 22 серпня того ж року і підписаний Міністром МНЗО Д. Одриню, повідомляє про створення комісії під керівництвом начальника відділу постачання медичного департаменту Яковенко для прийому, перевірки кількості і якості білизни придбаної І. Огороднім [2, арк. 244; 1, арк. 13].

Про співпрацю МНЗО з органами місцевого самоврядування у здійсненні речового постачання медичних закладів, в яких на лікуванні перебували військовослужбовці Дієвої Армії, свідчить наказ Ч. 71 від 28 липня 1919 р. У ньому йдеться про передачу речей директором медичного департаменту Богаєвським Комітету допомоги хворим і пораненим козакам, який підтримував функціонування військового шпиталю при Подільській губерніальній народній управі [2, арк. 232]. У віднайдених нами юридичних документах розміщена інформація про виділення коштів агенту від МНЗО І. Пурісману на закупівлю необхідних речей війську [1, арк. 15, 31; 2, арк. 316].

Цінною є інформація про заходи МНЗО щодо проведення торговельних операцій з румунськими підприємцями з придбання санітарного майна. Зокрема, у рапорті інспектора департаменту опікування М. Тимченко на ім'я Д. Одрини вказуються проблеми, з якими зіштовхнулася українська сторона при транзиті перев'язувальних засобів для армійських потреб. Також наводиться приклад незадовільної роботи закордонних комерсантів, які, нехтуючи попередньо укладеним договором, надсилали несортований матеріал. Це викликало затримку в прийомі товару, облік якого проводився на березі Дністра [9, арк. 2-3зв.].

Наприкінці літа 1919 р. майно для військових госпіталів надходило контрабандою. Про цей неофіційний шлях придбання товарів свідчить доповідь К. Огороднього, датована 11 жовтня. Уря-

довець повідомляв про перешкоди при транспортуванні інвентаря на контрольовану територію УНР через втручання різних відомств у цю справу. Так, Міністерством фінансів на ст. Студениця була заарештована значна кількість полотна, необхідна для медичних цілей. Цікавим є той факт, що службовцям МНЗО, крім шпитального майна, доручалася купівля боєприпасів до зброї [1, арк. 2-3зв.]. Також нами знайдений рапорт К. Огороднього від 19 листопада, в якому йдеться про викрадення у нього в Кам'янці-Подільському розписок на 5 млн грн., призначених для придбання речей санітарного характеру. У цьому ж документі є відомості про виконану І. Пурісманом роботу щодо постачання полотна і фінансовий стан справи [3, арк. 5; 4, арк. 20].

До документів, які відображають окремі аспекти діяльності органів державної влади, зокрема МНЗО, у допомозі військово-медичним установам, відносяться акти. У них зафіксовано фактичний матеріал про прийом та облік різних речей, які через посередництво МНЗО спрямовувалися на фронт та у палати поранених бійців. Із акта від 22 липня 1919 р. дізнаємося про передачу тютюну, надісланого для потреб військових шпиталів Міністерством народного господарства. Для його огляду та визначення ваги була створена відповідна комісія під керівництвом начальника відділу постачання Яковенко, в складі членів: старшого діловода санітарного департаменту П. Хорисевського та представника фармацевтичного відділу О. Брояківської [7, арк. 8]. Інший юридичний документ зафіксував прийом речового майна, яке 22 серпня надійшло з Нової Ушиці від К. Огороднього. Кількість та якість доставленого встановили Яковенко, в. о. директора департаменту опікування Соколянський, в. о. начальника відділу приватної благодійності Старців. У джерелі зазначається найменування продукції та її числовий обрахунок [7, арк. 5]. Члени МНЗО брали активну участь у процесі збору білизни для українського війська, оголошеного урядом Директорії 30 липня 1919 р. Саме службовці вказаного міністерства підбивали підсумки речової мобілізації. Про це свідчить акт від 28 вересня, в якому зазначено кількість зібраного одягу, його стан та якість [7, арк. 7].

Значний інтерес становлять матеріали про співробітництво МНЗО з іншими відомствами для організації речового забезпечення армійців. Так, у фондосховищі збереглася угода між відділом постачання МНЗО і комітетом співробітників Міністерства шляхів щодо пошиття білизни для хворих та поранених козаків, які лікувалися у шпиталях. Загалом же у документі чітко викладено права і обов'язки суб'єктів договору. Окремий пункт стосується питань, пов'язаних з фінансовими розрахунками сторін [1, арк. 29].

Чимало корисної інформації, яка сприяє з'ясуванню окремих питань піднятої теми, можна почерпнути з доручень. У переважній більшості – це документи, видані МНЗО, вищими органами військово-медичної служби, місцевим самоврядуванням, а також керівниками лікарень своїм представникам, з делегуванням їм права на певний вид діяльності або отримання речей чи грошових цінностей від їх імені. Нами віднайдено доручення міністра Д. Одрини мешканцю м. Кам'янця-Подільського І. Пурісману на купівлю білизни, полотна, сукна й тютюну для потреб лазаретів, який з цією метою був спеціально відряджений в Ушицький і Могилівський повіти, міста Жмеринку, Вінницю і Бердичів [1, арк. 7]. У іншому дорученні, датованому 29 жовтня, йдеться про повноваження, надане Головним військово-санітарним управлінням (далі – ГВСУ) завідувачому 2-м складом господарчого задоволення санітарних установ Т. Анастезієвському на отримання від МНЗО 300 шт. теплих сорочок для одужуючих козаків [7, арк. 45-45 зв.]. Часто до МНЗО зверталися уповноважені від повітових народних управ з проханням підтримати функціонування місцевих закладів, де на лікуванні перебували бійці збройних сил УНР. Такий документ був виданий діловоду Кам'янець-Подільської управи А. Кузяку на одержання грошової суми для утримання Рихтецького шпиталю і хворих козаків в пошесних бараках [8, арк. 11]. Для прикладу, щоб з'ясувати рівень асигнування МНЗО армійських медичних закладів, варто ознайомитися з дорученнями, виданими головним лікарем 27-го запасового військового шпиталю [8, арк. 61, 80, 108, 116].

Основну частину документів, що зберігаються у фонді 1604, становить офіційне листування, яке здебільшого було спрямоване до МНЗО. Тематика виявленої кореспонденції характеризується висвітленням широкого кола загальнодержавних проблем, зокрема, щодо організації медико-санітарної підтримки козаків. Адресатами були посадовці урядових відомств, представники повітової влади, лікарський персонал. Наприклад, із повідомлень лікаря В. Суліми можна дізнатися про розпорядження Д. Одрини здійснити покупку протимікробних засобів для ефективного лікування інфекційних захворювань, які планувалося надіслати в усі медичні заклади, де знаходилися хворі бійці [1, арк. 35, 37, 39]. Медичний департамент виконував функції матеріального забезпечення війська. Про це свідчить лист начальника ГВСУ Верхратського до МНЗО від 3 листопада про задоволення хворих козаків тютюном [1, арк. 17]. Для здійснення своєї діяльності МНЗО потребувало додаткового фінансового асигнування. Тому в офіційних зверненнях можна знайти пропозиції здійснити грошові перекази для придбання речей, яких гостро не вистачало шпиталям. Зокрема, з такою вимогою 16 листопада 1919 р., у розпал епідемії тифу в армії, до міністра фінансів звернувся Д. Одрин [1, арк. 18].

Велику цінність становлять письмові інформації представників місцевих органів державної влади і самоврядування, які дають змогу з'ясувати стан військово-медичних закладів та необхі-

дність надання їм допомоги для продовження/покращення функціонування. Так, у листах Могилівського повітового комісара Я. Христича та голови міської управи Старокостянтинова Гриневича від 7 листопада до МНЗО охарактеризовано стан тамтешніх госпіталів та умов перебування у них військовослужбовців [6, арк. 21-22].

У низці документів містяться відомості про активну допомогу у підтримці бойового духу армійців. Зокрема, у листі Головноуповноваженого уряду УНР І. Огієнка, датованому 23 листопада 1919 р., до польського коменданта м. Кам'янця-Подільського ініційовано огляд інтендантських складів з метою виявлення одягу і взуття для українських козаків, які виписувалися з лікарень. До майбутньої спільної комісії, яка мала виконати цю місію, представник УНР запропонував з українського боку таких осіб: державного інспектора Тележінського, представника МНЗО – Шура-Бури, Міністерства господарчих справ – Макрацького і інтендантства – Крижанівського [4, арк. 23]. Про допомогу І. Огієнка у безперебійному функціонуванні армійських медичних закладів свідчить інформація у документі від 4 квітня 1920 р., де йшлося про надзвичайно поганий стан військового шпиталю Ч. 11, що знаходився під контролем польської влади, а догляд за ним офіційно покладався на Подільського губернського санітарного інспектора лікаря Ільницького. Джерело містить пропозицію І. Огієнка профінансувати устанovu в необхідній мірі та повернути її у розпорядження української влади [5, арк. 8].

Значну інформаційну наповненість мають накладні та квитанції. Для прикладу. Щоб дізнатися про кількість відправленого шпитального майна, полотна та одягу МНЗО, з Нової Ушиці І. Огороднім в період з 3 серпня по 29 жовтня 1919 р., варто ознайомитися з матеріалами спр. 3 «Накази по Петлюрівському міністерству «народного» здоров'я й опіки й інші матеріали про закупку для військових госпіталів білизни, полотна, сукна й тютюну» [1, арк. 8-15]. Накладна за 27 жовтня містить дані про передачу МНЗО білизни в розпорядження начальника санітарної частини фронту [7, арк. 39]. У документах Ч. 3342 і Ч. 3349 йдеться про видачу полотна медичним департаментом товариству «Союз Українок» для пошиття натільного одягу, якого не вистачало хворим козакам. Зазначено перелік матеріалу та його кількість [1, арк. 25; 7, арк. 43]. Із квитанцій, виданих переважно представникам ГВСУ та медикам госпіталів, довідуємося про регулярні відправлення МНЗО одягу, сукна та тютюну закладам охорони здоров'я Дієвої Армії УНР [1, арк. 20-21, 24, 31, 36].

Багатий фактичний матеріал зафіксований у відомостях, з яких можна дізнатися про видачу одягу і взуття козакам, які виписувалися з лікарень. Так, вимогова відомість начальника санітарної частини залоги м. Кам'янця-Подільського 24 листопада 1919 р. містить дані про посаду та частину, у якій служив військовик, прізвище і назву потрібних речей. Інформація стосувалася одужуючих козаків 1-го пошесного і 27-го військово-запасного шпиталів [5, арк. 48]. У цьому ж комплекті зберігається вимога лікаря 11-го військово-запасного шпиталю до МНЗО, датована 14 січня 1920 р., на отримання білизни та іншого майна [5, арк. 2].

Отже, ф.1604 ЦДАВО України містить чимало документів і матеріалів, які стосуються організації медичного забезпечення збройних сил УНР Міністерством народного здоров'я та опікування і представлені різнотипними наказами, рапортами, актами, кореспонденцією тощо, які мають важливе значення для характеристики діяльності центрального органу виконавчої влади у вказаному напрямку. Ознайомлення з ними дозволяє з'ясувати особливості процесу фінансового асигнування шпиталів, постачання їх медико-санітарним майном, а також скласти уявлення про стан та функціонування військово-лікарських закладів.

Список використаних джерел:

1. ЦДАВО України. Ф. 1604. Оп.2. Спр.3. 40 арк.
2. ЦДАВО України. Ф. 1604. Оп.2. Спр.4. 328 арк.
3. ЦДАВО України. Ф. 1604. Оп.2. Спр.7. 10 арк.
4. ЦДАВО України. Ф. 1604. Оп.2. Спр.9. 29 арк.
5. ЦДАВО України. Ф. 1604. Оп.3. Спр.2. 48 арк.
6. ЦДАВО України. Ф. 1604. Оп.3. Спр.3. 45 арк.
7. ЦДАВО України. Ф. 1604. Оп.3. Спр.4. 116 арк.
8. ЦДАВО України. Ф. 1604. Оп.3. Спр.5. 165 арк.
9. ЦДАВО України. Ф. 1604. Оп.4. Спр.2. 5 арк.

Summary. *The article reviews a number of archival sources, grouped by different types, which relate to the activities of the Ministry of Public Health and care in the field of medical care of the Armed Forces of the Ukrainian People's Republic. They allow you to track the level of performance of members of the medical department for the health of soldiers and the nature and outcome of appropriate organizational and practical measures. The chronological boundaries of the proposed body of documents relate to 1919-1920, when the country was constantly in conditions of hostilities and the establishment of combat readiness of the army depended on the constraints arising from the financial and economic capabilities of the state.*

Key words: *Central State of Supreme Body of Power and Government of Ukraine, fund 1604, documents, Ministry of Public Health and Guardianship, medical support, Army of the UPR.*

БЮЛЕТЕНЬ ГАЛУЗЕВОГО ЦЕНТРУ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ З АРХІВНОЇ СПРАВИ ТА ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА УНДІАСД: ОСНОВНІ ПРІОРИТЕТИ ТА ЗАВДАННЯ РОЗВИТКУ

Анотація. Комплексно проаналізовано Бюлетені Галузевого центру науково-технічної інформації з архівної справи та документознавства: історія створення, інформаційний потенціал, а також розглянуто проблематику Бюлетеню, практичне значення для архівної галузі.

Ключові слова: архівна справа, архівні документи, документознавство, Бюлетень, бібліографічний покажчик, ГЦНТІ АСД.

В Україні у межах загальнодержавної системи науково-технічної інформації була створена Галузева система науково-технічної інформації з архівної справи та документознавства (ГЦНТІ АСД). З 1998 р. функції Галузевої служби НТІ АСД було передано Українському науково-дослідному інституту архівної справи та документознавства та його підрозділу – сектору НТІ на базі якого створено Галузевий центр науково-технічної інформації з архівної справи та документознавства (ГЦНТІ АСД).

Одним з основних напрямів діяльності ГЦНТІ є інформаційна та довідково-бібліографічна робота. На реалізації цього напрямку та для оперативного інформування з 2001 р. ГЦНТІ випускає інформаційно-бібліографічний бюлетень. На початок 2021 р. підготовлено 34 випуски.

На початку свого існування Бюлетень ГЦНТІ АСД мав назву «Бібліографічна інформація» та структурно складається з таких розділів:

– науково-методичні розробки державних архівів України, що надійшли до ДІФ за певний період;

– сигнальна інформація:

а) зарубіжні періодичні видання з Науково-довідкової бібліотеки Центральних державних архівів України (зараз – Державна наукова архівна бібліотека);

б) профільні наукові видання з провідних наукових бібліотек України (зокрема, НБУВ, НПБУ, НІБУ), у т. ч. і періодичні.

Бюлетень за такою структурою мав декілька випусків (вип. 1, 4, 5–6, 9, 10, 19). Згодом було прийнято рішення про підготовку тематичних видань, що було викликано потребою задовольнити запити від архівних установ, а також упорядкування Бюлетеня як виконання НДР (з 2015 р.). Тематика Бюлетеню була різноплановою, але обов'язково актуальною і відповідала запитам користувачів.

Зокрема, у 2001 р. був підготовлений Бюлетень «Бібліографічний покажчик видань з документознавства (1975–1995)» (вип. 2) (2001) [1], який включав в себе близько 500 найменувань літератури з питань теорії документознавства; загальних проблем організації діловодства; організації діловодства в органах державної влади, установах, організаціях, підприємствах; уніфікації та стандартизації документів, документної лінгвістики; підготовки різних видів документів механізації та автоматизації діловодства; комп'ютерного діловодства.

Наступним тематичним випуском Бюлетеня став бібліографічний покажчик – «Збереження документальних фондів: архіви, музеї, бібліотеки» (Вип. 3) (2002) [2], який містить 990 позицій (у тому числі близько 300 іноземними мовами) і складається з відомостей про окремі видання, статті та повідомлення з питань розроблення та удосконалення засобів зберігання, біоохисту, реставрації, консервації документів, механізації та автоматизації роботи з документами, які вийшли впродовж 1991–2001 рр.

У зв'язку з розгортанням досліджень проблем функціонування і зберігання електронних документів ГЦНТІ АСД підготовлено репрезентативну бібліографічну інформацію з даної проблеми – Бюлетень (Вип. 7) [3] – «Електронний документ та електронний документообіг» (2003).

На замовлення ДКАУ та наукових працівників УНДІАСД у 2004 р. підготовлено Бюлетень (вип. 8) [4] – тематичний покажчик «Періодичні та продовжувані видання історичної тематики, що видаються в Україні, та зарубіжні видання українознавчої тематики», який включає відомості про більш як 200 видань історичної тематики. Зокрема, видання державних архівних установ України, установ НАН України, навчальних закладів, музеїв та інших установ, зарубіжні видання українознавчої тематики.

У Бюлетені (вип. 10) – «Студії з архівної справи та документознавства: систематичний покажчик змісту» (Т. 1–11) (2004) [5] представлено зміст 11 томів часопису, які вийшли у 1996–2004 рр. Бібліографічний матеріал покажчика систематизовано за тематичними розділами відповідно рубрикації часопису.

У 2010 р. вийшов Бюлетень (вип. 11) – Нормативно-методичні розробки державних архівних установ України за 2007-2009 р. (тематично-хронологічний бібліографічний покажчик) [6], а також вип. 20 (2013) [7], в яких зібрано інформацію про розробки, підготовлені центральними та місцевими державними архівами. У Бюлетені подано аналітичний та статистичний аналіз нормативно-методичних розробок за такими параметрами: тематичний, хронологічний, регіональний, типово-видовий, що знайшло відображення в його структурі, таблицях та діаграмах.

До 65-ої річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні було укладено в 2010 р. Бюлетень (вип. 12) – «Україна у Другій світовій війні 1939–1945 рр. : матеріали до бібліографії (1991–2010)» [8], який включає відомості про публікації документів та спогадів, науково-публіцистичні документальні та довідкові видання, автореферати дисертацій, монографії та навчальні посібники, матеріали конференцій, збірники наукових праць присвячені цій тематиці.

Також, у 2010 р. році підготовлено Бюлетень (вип. 13) – «Микола Данилович Руденко (1920–2004): до 90-річчя від дня народження» [9], присвячений відомому поету, письменнику, філософу, правозахиснику, засновнику Української Гельсінкської групи (УГГ) і включає відомості про твори М. Руденка, публікації документів та спогадів, науково-публіцистичні видання, збірники статей, матеріали науково-практичних конференцій, дисертації та автореферати дисертацій, бібліографічні покажчики.

У Бюлетені (вип. 14) – «Архівознавство. Археографія. Джерелознавство» (1999–2009, Вип. 1–10)» [10] представлено систематичний покажчик змісту включає відомості про зміст 10 випусків міжвідомчого збірника наукових праць «Архівознавство. Археографія. Джерелознавство», систематизовані у тематичних рубриках та підрубриках.

У 2011 р. упорядковано Бюлетень (вип. 15) «Джерелознавчий та історіографічний огляд видань, присвячених історії розвитку українського конституціоналізму (до 15-ліття прийняття Конституції України)» [11], який включає видання, які розкривають сутність понять конституції, конституціоналізму, відповідає етапам становлення та розвитку конституціоналізму, прийняття Конституцій на території України, а також зарубіжних країн та Бюлетень (вип. 16.) «Джерелознавчий та історіографічний огляд українських та зарубіжних видань, присвячених історії українського державотворення, становлення та утвердження державних символів України» [12].

Бюлетень (вип. 17) (2012) «Українська дипломатія, 1917–1924 рр.: матеріали до бібліографії» [13] містить відомості про публікації документів і спогадів, автореферати дисертацій, монографії та навчальні посібники, статті з періодичних та продовжуваних видань, матеріалів конференцій, збірників наукових праць, присвячені дипломатичній діяльності українських національних урядів у 1917–1924 рр.

Зазначимо, що основні напрями діяльності служб науково-технічної інформації державних архівних установ України, форми і методи інформаційної, науково-методичної роботи та довідково-інформаційного обслуговування викладено в методичних рекомендаціях в Бюлетені (вип. 18) (2012) «Служби науково-технічної інформації державних архівних установ України: інформаційна, організаційна та науково-методична діяльність» [14].

У 2014 р. впорядковано Бюлетень (вип. 21), який включає відомості про зміст 20 томів щорічника «Студії з архівної справи та документознавства» [15], систематизованого за 11 тематичними рубриками.

З 2015 р. Бюлетень змінив свою структуру і мав намір як виконання НДР «Інформаційний моніторинг та наукове опрацювання літератури з питань архівної справи та документознавства з метою підготовки на їх основі аналітичної, реферативної, оглядової, бібліографічної та іншої інформації у вигляді Бюлетенів Галузевої служби науково-технічної інформації» (2015–2021). З того часу щорічно розробляли інформаційно-аналітичні огляди, присвячені актуальним проблемам архівної справи та документознавства в Україні та в зарубіжних країнах.

Так, з 2015 по 2020 рр. опрацьовано такі огляди:

- Нормативно-правове забезпечення електронного документообігу в Україні: інформаційно-аналітичний огляд (2015).
- Нормативно-правові акти з питань інформатизації архівної справи: інформаційно-аналітичний огляд (2016).
- Нормативно-правове забезпечення роботи з науково-технічною документацією: інформаційно-аналітичний огляд (2016).
- Оцифрування архівних документів у зарубіжних країнах: інформаційно-аналітичний огляд (2017).
- Доступ до архівних документів в європейських країнах: інформаційно-аналітичний огляд (2017).
- Світовий досвід організації архівної справи: інформаційно-аналітичний огляд (2018).
- Нормативно-методичне регулювання процесів виготовлення електронних копій архівних документів в зарубіжних країнах (інформаційно-аналітичний огляд) (2018).

- Основні напрями та результати наукових досліджень УНДІАСД за 25 років (інформаційно-аналітичний огляд) (2019).
- Зарубіжний досвід керування електронними документами та їх архівного зберігання (інформаційно-аналітичний огляд) (2019).
- Дослідження теоретичних та практичних засад обліку та зберігання електронних документів зарубіжних країн (інформаційно-аналітичний огляд) (2020).

Крім того, випуски Бюлетеня Галузевого центру науково-технічної інформації з архівної справи та документознавства (ГЦНТІ АСД) містить аналітичну, реферативну, оглядову, бібліографічну інформацію з актуальних питань розвитку архівної справи та документознавства в світі.

Так, з 2015 по 2020 рр. представлено реферативну інформацію про нові фахові зарубіжні видання, що вийшли упродовж 2013–2016 рр.; а також матеріали до бібліографії з проблем зарубіжного архівознавства (підготовлені на основі змісту ряду провідних фахових зарубіжних періодичних видань з 2014 по 2018 рр. та систематизовані за тематичними розділами). Тематика публікацій охоплює проблеми архівної науки, освіти; історії, організації та діяльності архівних установ України; складу та змісту їх фондів; архівознавства та архівної справи за кордоном; зарубіжної архівної України; персоналій архівістів тощо.

У Бюлетені наведено також оглядову інформацію про проведені вітчизняні та зарубіжні конференції з проблем архівної справи та документознавства (половини 2014 р. – першої половини 2018 р.); анонси майбутніх наукових форумів; перелік дисертаційних досліджень з проблем архівознавства та документознавства, керування документаційними процесами захищених в Україні з 2013 – по першу половину 2020 рр.

У планах ГЦНТІ АСД на 2021 р. є підготовка чергових випусків Бюлетеня ГЦНТІ АСД, присвячених актуальним проблемам розвитку архівної справи та документознавства.

Насамкінець слід висловити цілком обґрунтовані сподівання, що введення у науковий обіг актуальної інформації з архівної справи та документознавства збільшить новий імпульс підвищенню рівня організації управління архівною справою та документознавством в Україні, їхнього методичного забезпечення та якості виконання архівними установами науково-дослідних та методичних розробок галузі.

Список використаних джерел:

1. Вип. 2. Бібліографічний покажчик видань з документознавства (1975-1995) / Держкомархів України. УНДІАСД. Галузева служба наук.-техн. інформації; Авт.-уклад.: Л. О. Ткачова, О. М. Загорецька, Р. В. Романовський. URL: <https://undiasd.archives.gov.ua/index.php?m=21#Bul>
2. Вип. 3. Збереження документальних фондів (архіви, бібліотеки, музеї): Бібліогр. покажч. / Держкомархів України. УНДІАСД. Галузева служба наук.-техн. інформації; Уклад.: О. П. Володіна, Р. В. Романовський. URL: <https://undiasd.archives.gov.ua/index.php?m=21#Bul>
3. Вип. 7. Електронний документ та електронний документообіг: Матеріали до бібліографії / Держкомархів України. УНДІАСД. ГСНТІ з арх. справи та документознавства; Уклад.: Л. П. Одинока, А. А. Батрак, Р. В. Романовський. URL: <https://undiasd.archives.gov.ua/index.php?m=21#Bul>
4. Вип. 8. Періодичні та продовжувані видання історичної тематики, що видаються в Україні та зарубіжні видання українознавчої тематики: Матеріали до бібліографії / Держкомархів України. УНДІАСД. ГСНТІ з арх. справи та документознавства; Уклад.: Л. П. Одинока, А. А. Батрак, Р. В. Романовський. URL: <https://undiasd.archives.gov.ua/index.php?m=21#Bul>
5. Вип. 10. «Студії з архівної справи та документознавства»: Систематичний покажчик змісту (Т. 1-11) / Держкомархів України. УНДІАСД. ГСНТІ з арх. справи та документознавства; Уклад. Р. В. Романовський. URL: <https://undiasd.archives.gov.ua/index.php?m=21#Bul>
6. Вип. 11. Нормативно-методичні розробки державних архівних установ України за 2007–2009 рр.: (тематично-хронологічний бібліогр. покажчик) / Держкомархів України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства, Галуз. центр наук.-тех. інформації з архів. справи та документознавства; кер. випуску та наук. редагування: І. М. Мага; уклад.: А. А. Майстренко, С. С. Артамонова, Л. П. Одинока, Р. В. Романовський; додатки: Ю. С. Ковтанюк. – Київ, 2010. – 86 с. URL: https://undiasd.archives.gov.ua/doc/bulletin/GSNTI_11.pdf
7. Вип. 20. Наукове опрацювання нормативно-методичних розробок державних архівних установ України за 2010–2012 рр. з метою подальшого визначення напрямів діяльності, які потребують більш повного нормативно-методичного забезпечення: науково-аналітичний огляд / Держ. архів. служба України, УНДІАСД; уклад.: Л. А. Лівтіна, Р. В. Романовський, А. І. Титаренко, Л. М. Федорова. – К., 2013. – 75 с. (Бюлетень Галузевого центру науково-технічної інформації з архівної справи та документознавства; № 20, III–IV квартал 2013 р.). URL: https://undiasd.archives.gov.ua/doc/bulletin/GSNTI_20.pdf
8. Вип. 12. Україна у Другій світовій війні 1939–1945 рр. : матеріали до бібліографії (1991–2010) / Держкомархів України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства, Галуз. центр наук.-тех. інформації з архів. справи та документознавства; уклад.: С. С. Артамонова, А. А. Майстренко (відп. виконавець), Л. П. Одинока, Л. Ф. Приходько, Р. В. Романовський. – К., 2010. – 69 с. URL: https://undiasd.archives.gov.ua/doc/bulletin/GSNTI_12.pdf

9. Вип. 13. Микола Данилович Руденко (1920-2004): до 90-річчя від дня народження / Держкомархів України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства, Галуз. центр наук.-тех. інформації з архів. справи та документознавства; уклад.: А. А. Майстренко, Р. В. Романовський, С. С. Артамонова, Л. П. Одинока. – К., 2010. – 23 с. [Електронний ресурс]. URL: https://undiasd.archives.gov.ua/doc/bulletin/GSNTI_13.pdf
10. Вип. 14. «Архівознавство. Археографія. Джерелознавство» (1999–2009, Вип. 1–10) : сист. покажч. змісту / Держкомархів України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства, Галуз. центр наук.-техн. інформації з архів. справи та документознавства; упоряд. Р. В. Романовський. – К., 2010. – 40 с. [Електронний ресурс]. URL: https://undiasd.archives.gov.ua/doc/bulletin/GSNTI_14.pdf
11. Вип. 15. Джерелознавчий та історіографічний огляд видань, присвячених історії розвитку українського конституціоналізму (до 15-ліття прийняття Конституції України) / Держкомархів України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства, Галуз. центр наук.-техн. інформації з архів. справи та документознавства; уклад.: А. А. Майстренко, Р. В. Романовський, С. С. Артамонова, Л. П. Одинока. – К., 2011. – 68 с. – (Бюлетень Галузевого центру науково-технічної інформації з архівної справи та документознавства; № 15, I півріччя 2011 р.). URL: https://undiasd.archives.gov.ua/doc/bulletin/GSNTI_15.pdf
12. Вип. 16. Джерелознавчий та історіографічний огляд українських та зарубіжних видань, присвячених історії українського державотворення, становлення та утвердження державних символів України / Держ. архів. служба України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства, Галуз. центр наук.-техн. інформації з архів. справи та документознавства; уклад.: А. А. Майстренко, Р. В. Романовський, С. С. Артамонова, Л. П. Одинока. – К., 2011. – 30 с. – (Бюлетень Галузевого центру науково-технічної інформації з архівної справи та документознавства; № 16, II півріччя 2011 р.). URL: https://undiasd.archives.gov.ua/doc/bulletin/GSNTI_16.pdf
13. Вип. 17. Українська дипломатія, 1917–1924 рр. : матеріали до бібліографії / Держ. архів. служба України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства, Галуз. центр наук.-техн. інформації з архів. справи та документознавства, Нац. іст. б-ка України; уклад.: С. С. Артамонова, А. А. Майстренко, З. М. Мусіна, Л. П. Одинока, Р. В. Романовський. – К., 2012. – 99 с. – (Бюлетень Галузевого центру науково-технічної інформації з архівної справи та документознавства; № 17, I-II квартал 2012 р.). URL: https://undiasd.archives.gov.ua/doc/bulletin/GSNTI_17.pdf
14. Вип. 18. Служби науково-технічної інформації державних архівних установ України : інформаційна, організаційна та науково-методична діяльність : метод. рекомендації / Держ. архів. служба України, УНДІАСД; уклад.: С. С. Артамонова, А. А. Майстренко, Л. П. Одинока, Р. В. Романовський. – К., 2012. – 34 с. – (Бюлетень Галузевого центру науково-технічної інформації з архівної справи та документознавства; № 18, III-IV квартал 2012 р.). URL: https://undiasd.archives.gov.ua/doc/bulletin/GSNTI_18.pdf
15. Вип. 20. Наукове опрацювання нормативно-методичних розробок державних архівних установ України за 2010–2012 рр. з метою подальшого визначення напрямів діяльності, які потребують більш повного нормативно-методичного забезпечення: науково-аналітичний огляд / Держ. архів. служба України, УНДІАСД; уклад.: Л. А. Ліствіна, Р. В. Романовський, А. І. Титаренко, Л. М. Федорова. – К., 2013. – 75 с. – (Бюлетень Галузевого центру науково-технічної інформації з архівної справи та документознавства; № 20, III-IV квартал 2013 р.). URL: https://undiasd.archives.gov.ua/doc/bulletin/GSNTI_20.pdf

Summary. *The Bulletins of the Branch System of Scientific and Technical Information on Archival Affairs and Records Keeping (BSSTI AARK) are comprehensively analyzed: the history of creation, information potential, as well as the issues of the Bulletin, the practical significance for the archival affairs.*

Key words: *Archival Affairs, archival documents, bibliographic index, Bulletin, Branch Centre of STI AARK, Records Keeping.*

УДК 94(477.43-22)

І. В. Малюгіна

Новоушицький історико-краєзнавчий музей

В. А. Захар'єв (із Ватралів)

Хмельницький обласний науково-методичний центр культури і мистецтв

ЩОДО ПЕРШОЇ ПИСЬМОВОЇ ДАТИ ПРО ПРЕДТЕЧУ НОВОЇ УШИЦІ – СЕЛО ЛІТНІВЦІ

Анотація. *Вводиться у науковий обіг України нова письмова згадка про с. Літнівці (тепер смт Нова Ушиця), як один з населених пунктів, що засновані за часів Литовського володарювання на Поділлі.*

Ключові слова: *Поділля, Нова Ушиця, датування, середньовіччя, ювілей.*

Розширення зв'язків України з Європою сприяє, зокрема, і знайомству вітчизняних дослідників з новими письмовими джерелами, які ілюструють історичне минуле нашої держави. Це, заодно, привносить і нові дані про вік населених пунктів, що сприяє підйому патріотизму наших сучасників.

Загально відомий факт, що завдяки знахідці випускника Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка, а тепер доктора історичних наук і киянина Віталія Михайловсько-

го, нещодавно більш як на півсторіччя постарішав теперішній обласний центр краю м. Хмельницький [1]. І цього року громадськість колишнього Плоскирова відзначатиме 590 років першої згадки про рідне місто.

Детальне опрацювання масиву документів з королівських архівів польськими науковцями, публікація їх у своїх книгах та виставлення останніх у Інтернеті, роблять 2021 рік по-своєму ювілейним і для колишнього повітового та районного центру – селища міського типу Нова Ушиця. Відтепер варто додати до його віку принаймні ще 8 років.

Досі вважалося, що перша письмова згадка про предтечу Нової Ушиці с. Літнівці прив'язана до 1439 року, коли Королівською грамотою це село було надано у володіння якомусь Сеньку з Вербівця [2, с. 902-903]. Дату навіть зафіксували на гербі селища, коли воно було центром Новоушицького району (мал.1).

Мал. 1. Сучасний герб смт Нова Ушиця

2011 р. у Кракові побачила світ книга Я. Куртики «Поділля в часи ягелонські. Студії і матеріали» [3]. У ній серед іншої інформації повідомлено, що у 1431 році Король Ягайло відписав Миколаю Клоху гербу Корніча за 100 гривень місто Ялтушків і село Літнівці (на Поділлі) «з обов'язком проживання та неможливістю заставити їх іншим людям». Це було цілком логічним, адже монарх хотів укріпити подільські міста, що розташовувалися на пограниччі з татарським степом, щоб вони стали надійним щитом від набігів кочівників у корінну Польщу. В конкретному випадку він вирішив доручити певну ділянку прикордоння своєму дворянину – лицарю з Сілезії, який перейшов на службу до Польщі і за певні заслуги у битвах вже отримав у володінні с.Путятичне біля Рогатина на Галичині [4]. До речі, в такий спосіб раніше став господарем подільських Ярмолинець і хорват Хотко [5].

Отже, у 1431 р. Літнівці вже були одним з сіл, що засновані за часів володіння литовцями Поділлям над р. Бистринкою (нині Калюс). Безпосереднє розташування його на території нинішнього селища поки що не визначено, однак логічно, що садиби знаходились на правому пологому схилі неподалік потужних природних джерел, і полів, де вирощували зернові. Принаймні, тепер відомо, двох з перших володарів Літнівець XV століття – Миколая Клоха гербу Корніча та Сенька з Вербівця.

Одеська дослідниця Олена Білецька у своїй книзі «Поділля на зламі XIV-XV століть: до витоків формування історичної області» повідомила, що у працях дореволюційного російського історика М.Владимирського-Буданова серед давніх населених пунктів за 1442 р. згадуються і якісь Літнівці [6, с. 293-294]. Хронологічно це, швидше всього, стосується об'єкта наших вишукувань.

За інформацією з дореволюційного енциклопедичного джерела «Приходи і церкви Подільської губернії», у першій половині XVI століття Літнівці вже належали магнату Одровонжу. Однак невдовзі Королева Бона домоглася приєднання цього та ряду інших подільських сіл до Барського староства, чому передувала суперечка і судовий процес [7, с.902-903].

Про Літнівці XVI століття є свідчення і у праці Олександра Яблоновського «Землі Руські. Волинь з Поділлям» [8, с.190, 221, 225]. Зокрема, згадано, що у 1565 та 1569 роках спадкоємці Секержинського там платили податку за 3 плуги. У 1578 р. Секержинські вже платили не тільки за 3 плуги, а й 24 гроші за млин «з одним каменем» та 15 грошів за ступу.

Той же автор у іншій книзі писав, що під час люстрації Гумецького 1616 року село Летнівці було у посесії Якова Куцького. Гумецький «показав суму стару, добру, яка була призначена (записана) ще за королів Владислава і Казиміра, а також право на його пожиттєве володіння селом і жінкою своєю п. Ядвігою Хоцімірською, яка ... не підлягала люстрації» [9, с.63].

У середині століття Літнівці потрапили на Спеціальну карту Г. Боплана, що ілюструвала українські землі [10, с. 9-17], а згодом і на її поліпшену кольорову репліку Подільського воєводства 1670 р. (мал.2).

Мал. 2. Літнівці на картах Г. Боплана 1650 і 1670 р.

Сучасний львівський історик Микола Крикун, описуючи архівні джерела, де можна побачити інформацію про населені пункти Подільського воєводства у XV-XVIII століттях, торкнувся і Літнівців. На його думку, у першому варіанті – це село Letniowce, що згадувалося 1604, 1610, 1618 рр. у Кам'янецькій земській книзі та у Люстрації 1615 р. У другому – як «Letniowce alias Maciejow» 1604 р. воно згадується селом у Кам'янецькій земській книзі, 1618 р. – містечком; або у тій же Кам'янецькій земській книзі за 1604, 1610, 1618 рр. під назвою містечко Maciejow, і за 1629 р. – у Подимному реєстрі; як містечко Letniowce у Кам'янецькій земській книзі за 1636, 1637, 1639 рр.; село Litniowce – у Боплана; 1681 р. – селом Litnofci, Litnovce – у Кам'янецькому дефтерії [11, с.240-241].

Той же автор у книзі «Документи Комісарського суду Подільського воєводства 1676-1679 років» повідомив, що дідичі Контські висунули заяву на відшкодування за 70 втрачених димів в м. Мацеїв і стверджував, що мова йде про Нову Ушицю, бо Літнівець у списку претензій не було [12, с.154].

У 1748 році Літнівці як королівський маєток одержало від Августа III привілей на право називатись містечком та правом користуватись Магдебурією. Спільно з сусідньою Філянівкою їх з'єднали в окреме староство. У 1761 р., коли його орендарем був Костянтин Голиховський, річний дохід склав 6578 злотих 16 грошів. 1770 р. староством опікувався каштелян Йозеф Попель, а з 1789 р. – Філіція Голиховська з Вишловських. Згідно тарифу за 1776 р. зафіксовано було 172 садиби. Люстрація 1789 р. показала 9865 злотих 10 грошів чистого доходу [13, с.859].

Після приєднання Поділля до Російської імперії Катерина II подарував на 12 років Літнівці Подільському губернатору Володимиру Чевкіну. Після завершення того терміну з 1808 року Літнівецьке староство було віддано Чевкіну в безоплатну оренду.

Оскільки містечко Ушиця, що розташоване у безпосередній близькості до прикордонного Дністра у нових умовах виявилася не вигідним для виконання адміністративно-господарських функцій повітового центру, то у 1826 році на прохання дворянства його перенесено у Літнівці. Проте назва повіту залишилась без змін, що викликало деяку плутанину в кореспонденції. Це спонукало до переіменування в 1829 році Літнівець на Нову Ушицю, а Ушиця на Дністрі отримала приставу – Стара.

Створений Царським Указом від 6 липня 1795 року Ушицький повіт у складі Подільської губернії проіснував майже 130 років – до 1923 р.

Список використаних джерел:

1. Михайловський В. Джерельні згадки про Проскурів // Український археографічний щорічник. Вип 8-9. Київ; Нью-Йорк, 2004. С. 771-772.
2. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Вып. 9: Приходы и церкви Подольской епархии / Под ред. Ефимия Сецинского. Каменец-Подольск, 1901. С. 902-903.
3. Kurntyka J. Podole w czasach jagiellońskich. Studia i materiały. Kraków : Societas Vistulana, 2011. S. 458. Nr. 27.
4. Sperka Jerzy. Zarys migracji rycerstwa śląskiego na ziemie Rusi koronnej w okresie panowania Władysława Jagiełły // Княжа доба: історія і культура. Львів, 2011. С. 227.
5. Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область. Київ, 1971. С. 641.
6. Білецька О. Поділля на зламі XIV-XV століть: до витоків формування історичної області. Одеса: Астропрінт, 2004. С. 293-294.
7. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Вып. 9: Приходы и церкви Подольской епархии / Под ред. Ефимия Сецинского. Каменец-Подольск, 1901. С. 902-903.
8. Aleksander Jabłonowski. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. T. VIII. Ziemie ruskie. Wołyń i Podole. Warszawa. 1889. S. 190, 221, 225
9. Aleksander Jablonowski. Lustracye królewsczyzn ziem ruskich Wołynia, Podola i Ukrainy z pierwszej połowy XVII wieku. Warszawa. 1877. S.63.
10. Захар'єв В. Захар'єва З. Давні карти та щоденники про Хмельниччину XVI-XVIII століть. Хмельницький: ФОП Цюпак А. А., 2017. С. 9-17.
11. Крикун М. Кількість і структура поселень Подільського воєводства у першій половині XVII століття // Подільське воєводство у XV-XVIII століттях. Статті і матеріали. Львів, 2011. С. 240-241.
12. Микола Крикун. Документи Комісарського суду Подільського воєводства 1676-1679 років. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2015. С. 154.
13. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, Tom XII. Warszawa. 1892. S. 859.

Summary. *A new written mention of the village of Litnivtsi (now Nova Ushytsia township), as one of the settlements founded during the Lithuanian rule in Podillia.*

Key words: *Podillya, Nova Ushytsia, dating, Middle Ages, anniversary.*

**АРХІВНІ ФОНДИ ВОЛОСНИХ І СІЛЬСЬКИХ ПРАВЛІНЬ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ:
ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ**

Анотація. Прояви селянського самоврядування на теренах України впродовж століть мали різноманітні форми, однак незмінним залишався фактор усвідомлення того, що спільними зусиллями хлібороби зможуть забезпечити благоустрій середовища проживання. Також, важливою функцією громади визначалася захисна, гуртом селянам було легше захиститися від «чужинців» і несправедливості, що зазвичай приходили з «не селянського» світу. Усвідомлюючи важливе значення селянських «общин», царат, здійснивши у 1861 р. Селянську реформу, в основу управління хліборобами заклав «общинну» форму самоврядування, децю «модернізувавши» її. Таким чином утворилося дві ланки самоуправління на селі: волосна і сільська. Перші були як вищі адміністрації, що включали у свою структуру нижчі «сільські общини». В такому вигляді селянське самоврядування на Правобережжі, практично не зазнаючи кардинальних змін, проіснувало до 1917 рр. На кожному із цих рівнів працювала адміністрація – виконавчий орган управління селянами, а при ній канцелярія, роботу якої забезпечував писар (волосний і сільський), а також волосний старшина у волосних управах і сільський староста у сільських правліннях. Наразі діловодна документація фондів волосних і сільських правлінь губерній Південно-Західного краю представлена у Державних обласних архівах Київської, Житомирської, Черкаської, Вінницької, Хмельницької, Рівненської та Волинської областей. У цій статті проаналізовано зміст фондів волосних і сільських управлінь, особливості їх тематичного спрямування, здійснено аналіз волосних і сільських фондів у кожному з Державних обласних архівів.

Ключові слова: Селянська реформа, губернія, Правобережжя, Південно-Західний край, волость, волосна управа, сільське правління, «община», громада, селянське самоврядування.

Селянське самоуправління другої половини ХІХ – початку ХХ ст. викликає науковий інтерес у істориків, як тема мало досліджена. Водночас, на тлі реформи місцевого самоврядування, що відбувалася в Україні з 2014–2020 рр., впровадження нового адміністративного устрою і самоврядування хліборобів у добу модернізації становлять інтерес для сучасних державних управлінців. Так, за результатами реформи децентралізації, простежуємо подібність між структурами управління сучасних об'єднано-територіальних та імперських волосних громад, між теперішніми сільськими громадами та сільськими общинами ХІХ–ХХ ст. Отже досвід самоврядування для українців є не новим, а вивчення його історії залишається актуальним.

Дослідження діяльності установ селянського самоврядування здійснюються через ознайомлення з широким комплексом писемних та речових джерел, первинних та вторинних, серед яких важливе місце посідають першоджерела діловодного характеру. Так, вид матеріалів діловодної документації, що відображають роботу волосних і сільських адміністрацій, і відповідно сходів, масово представлені у фондах волосних і сільських правлінь. Мета цієї статті полягає в аналізованні вмісту архівних фондів волосних і сільських управ губерній Південно-Західного краю, а саме Державних архівів Київської, Житомирської, Вінницької та Хмельницької, Рівненської, Черкаської та Волинської областей.

У радянській та вітчизняній історіографії представленні роботи, що здійснені з залученням справ з волосних фондів. Першим комплексним дослідженням із студіювання історії самоврядування в Україні стала монографія А. Бондаревського (1861) присвячена волосному управлінню на Правобережжі у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Автор використовував дані про видатки та надходження до волосних бюджетів на прикладі Малинського волосного правління [21, С. 71–74]. Серед вітчизняних істориків, хто вивчав волосне управління у губерніях Південно-Західного краю слід відзначити дисертацію А. Касяна (2018). При дослідженні діяльності волосних адміністрацій учений також застосовував відомості з справ фондів волосних правлінь Державного архіву Волинської області (Ф. 416), Державного архіву Черкаської області (Ф. 18, Ф. 19) [25, с. 191, 193.]. Ґрунтовне студіювання селянського самоврядування здійснила історикиня І. Верховцева [22]. Поміж широкого спектру джерел, науковець також звернула увагу на справи фондів волосних правлінь (Ф. 71, Ф. 72, Ф. 78, Ф. 79) Державного архіву Хмельницької області, а також фондів волосних (Ф. 18, Ф. 24, Ф. 64, Ф. 67, Ф. 477, Ф. 761) і сільських (Ф. 38, Ф. 40, Ф. 41) управлінь Державного архіву Черкаської області [23, с. 501–512].

Таким чином, очевидною є важливість для дослідження селянського самоврядування справ з архівних фондів волосних і сільських управ. З-поміж інших джерел, ці документи відображають поденщинну адміністрацій хліборобів та, відповідно до усталеного в сучасному джерелознавстві підходу, характеризуються як матеріали повсякденної діяльності [24, с. 333]. Цей вид джерел має масовий характер, адже вони сформувалися в результаті роботи різних суспільних структур й відображають сутність і взаємозв'язок масових об'єктів. Так, у процесах пов'язаних з колекторською

діяльністю, організацією натуральних повинностей простежується деяка тенденційність, спричинена об'єктивними обставинами (державними вимогами та навантаженням покладеним на хліборобів) [28, с. 85–88]. Однак, масовість цих джерел не заперечує їх унікальності. Так, почерпнуті відомості з фондів волосних і сільських правлінь надають унікальну інформацію про явища, випадки у господарських і управлінських практиках, що мали місце в окремих громадах [27, с. 31–32].

Фонди волосних управ Київської, Подільської і Волинської губерній розподілені з урахуванням сучасного адміністративного поділу. Так, фонди волосних і сільських центрів Київської губернії містяться у Державних архівах Київської, Черкаської і Житомирської областей. У ДАКО є 39 фондів волосних та 15 сільських правлінь, із яких 27 волосних фондів стосуються управ Київської губернії, одинадцять – Полтавської губернії, та одне волосне правління – Подільської губернії. Частина населених пунктів, які входили до складу Київської губернії сьогодні відносяться до Житомирської області. Таким чином, більшість волосних фондів Державного архіву Житомирської області (далі – ДАЖО), а саме 20 із 21 волосного фонду, а також усі три фонди сільських управ стосуються Радомисльського та Бердичівського повітів Київської губернії. Державний архів Черкаської області вміщує 44 фонди волосних і 60 фондів сільських правлінь Київської, а також Полтавської і Херсонської губерній. Так, 17 фондів відображають діяльність волосних і сільських установ Золотонівського і Переяславського повітів Полтавської губернії. Також, один із фондів Державного архіву Хмельницької області стосується Сарнівського волосного правління Липовецького повіту Київської губернії.

Отже, для ознайомлення з діловодною документацією органів селянського самоврядування Київської губернії у фондосховищах обласних архівів містяться 80 волосних і 72 сільських фондів адміністрацій. Особливістю перших, є їхня узагальнююча інформація по волості, діяльність адміністрації на забезпечення поштових пунктів, призовних дільниць, військово-кінних пунктів, книги надходжень та видатків, книги записів різноманітних актів та угод укладених у волосному правлінні. Наповненість цих фондів різниться від одного до сотні аркушів, що пов'язано зі станом збереженості документів, масштабами волосного управління, яке могло складатися з одного села, або декількох сільських громад, а також з часом створення волосного центру, яке могло утворитися з введенням реформи 1861 р., або узагалі на початку ХХ ст. Окремі волосні фонди містять важливі фінансові відомості, книги із записами витрат, надходжень (податкових та мирських зборів, пожертв), дані з яких можна порівнювати та спостерігати певні тенденції [26, с. 233]. Так з фонду Білилівського волосного правління (ДАЖО, Ф. 614) почерпнуто інформацію про діяльність волосних сходів, розглянуто фінансові відомості, різноманітні звіти, акти, договори [8].

Волосні фонди Подільської губернії передусім репрезентовані у державних обласних архівах Хмельницької та Вінницької областей. У Державному архіві Вінницької області уміщено 77 волосних і 9 сільських фондів правлінь, які входили до складу Подільської губернії. У Державному архіві Хмельницької області містяться усього 35 фондів волосних правлінь, із яких лише один фонд (Ф. 99. Сарнівське волосне правління) відображає діяльність волосної адміністрації Липовецького повіту Київської губернії. Також один фонд (Ф. 1019. Стрижавське волосне правління), що представлений у ДАКО надає відомості про волосне правління Вінницького повіту Подільської губернії. Таким чином діяльність волосних і сільських управ Подільської губернії представлена у 112 волосних і 9 сільських фондах правлінь. Аналіз матеріалів окремих волосних фондів з Подільської губернії дозволив встановити ті, у яких найбільше репрезентовані такі напрямки діяльності адміністрацій, як освітній, медичний, фінансова робота, діяльність спрямована на забезпечення військових потреб. Зокрема, нами розглянуті фонди Пиківського (Ф. 57. ДАВіО) [3], Грушківського (Ф. 72. ДАХМО) [14], Гуменецького (Ф. 73. ДАХМО) [15; 18], де зустрічаємо відомості створення волосного управління і сільських громад, порядок укладення уставних грамот, будівництво громадських приміщень, церков, різноманітні вказівки, що надходили з державних відомств. Окремий інтерес становлять справи цього ж фонду, що відображають участь установ селянського самоврядування у забезпеченні правопорядку в регіоні у зв'язку з придушенням Польського повстання 1861 р. [16; 17]. Подекуди у фондах знаходимо справи, що стосуються забезпечення діяльності шкіл, народних училищ з книгами видатків на їх утримування, пунктами витрат, надходженнями на рахунок навчальних закладів [19; 20]. Також у волосних фондах містяться матеріали, що висвітлюють діяльність сільських громад. Так, у фонді Грушківського волосного правління (Ф. 72) вміщено приговори Бакотського і Грушківського сільських сходів [11; 13].

Документація волосних і сільських установ Волинської губернії представлена у фондах державних обласних архівів Волинської та Рівненської областей. У першому наявно лише один фонд волосного правління (Ф. 416. Пульмівське волосне правління), у другому – чотири волосних фонди. Таким чином, внутрішнє діловодство установ селянського самоврядування Волинської губернії представлені у шести фондах волосних правлінь, включно з одним фондом волосним (Ф. 570. Чуднівське волосне правління), що зберігається у ДАЖО. Фонди селянських правлінь відсутні в обох архівах Волинської і Рівненської області. Із матеріалів цих фондів почерпнуто відомості з посімейних списків про чисельність жителів волості [9; 10], дані щодо фінансової діяльності адміністра-

цій, приговори сільських сходів, угоди та договори, що уклалися у волосному правлінні, а також рішення судів [6; 7]. Унікальними є справи, які надають інформацію про інтер'єр волосних приміщень, інвентарні описи майна селянських управ [4]. Окремий інтерес становлять матеріали, щодо здійснюваних заходів волосними установами задля запобігання поширенню інфекційних захворювань у межах своїх громад [5].

Отже, впродовж другої половини XIX–початку XX ст. чисельність волосних центрів на Правобережжі коливалася, поступово скорочуючись від 855 у середині 1880-х рр. до 569 у 1913 р. [1; 2], а фондів волосних правлень губерній Південно-Західного краю у Державних обласних архівах наявно 198, і сільських правлень – 81 фонд. Таким чином, діловодна документація волосних і сільських установ становить вагомий частку джерельної бази. Перевагами цього виду джерел є їхня масовість, що дозволяє простежувати певні тенденції у процесах селянського самоуправління. Водночас їх унікальність, оскільки окремі випадки в організації управління громад спричинені низкою географічних, економічних, демографічних і врешті особистісних, людських факторів, які мали місце саме в той час і в тій місцевості, якої стосується джерело.

Список використаних джерел:

1. Волосные, станичные, сельские, гимние правления и управления, а также полицейские станы всей России с обозначением места их нахождения. Киев.: изд. Т-ва Л. М. Фиш, 1913. 94 с.
2. Волости и важнейшие селения Европейской России: По данным обследования, произведенного стат. учреждениями М-ва вн. дел: Вып. 1–8. СПб.: Центр. статист. комитет. Губернии Малороссийские и юго-западные: [Харьковская, Полтавская, Черниговская, Киевская, Волынская, Подольская]. Вып. 3. СПб.: Центр. статист. комитет, 1885. 333 с.
3. Державний архів Вінницької області. Ф. 57. Пиківське волосне правління. Оп. 1. Спр. 145. Перепис коней для військових потреб. Рік. 1902. Арк. 86.
4. Державний архів Волинської області. (ДАВО). Ф. 416. Пульмівське волосне правління. Оп. 1. Спр. 2. Інвентарний опис майна Пульмівського волосного правління. Рік. 1903–1913. Арк. 98.
5. ДАВО. Ф. 416. Пульмівське волосне правління. Оп. 1. Спр. 26. Циркуляри волинського губернатора, Володимир-Волинського повітової управи про боротьбу з інфекційними захворюваннями. Рік 1910–1912. Арк. 28.
6. ДАВО. Ф. 416. Пульмівське волосне правління. Оп. 1. Спр. 3. Книга рішень Пульмівського волосного суду за 1907 рік. Рік 1907. Арк. 424.
7. ДАВО. Ф. 416. Пульмівське волосне правління. Оп. 1. Спр. 5. Алфавітний покажчик книги реєстру ратників 1-го розряду Пульмівської волості. Рік 1908–1914. Арк. 22.
8. Державний архів Житомирської області. Ф. 614. Білилівське волосне правління. Оп. 1. Спр. 16. Приговори Білилівського сходу про набір рекрутів, про стягування з селян податків, про будівництво цегок та інше. Рік. 1870. Арк. 71.
9. Державний архів Рівненської області (Далі – ДАРО). Ф. 655. Березнівське волосне правління. Оп. 1. Спр. 1. Реєстр жителів Березнівської гміни Костопільського повіту з алфавітним покажчиком. Рік 1903. Арк. 170.
10. ДАРО Ф. 655. Березнівське волосне правління. Оп. 1. Спр. 2. Реєстр жителів сіл Лизяна, Вітковичі, Князь-Село, Богущі, Тишиця. Рік 1903. Арк. 295.
11. Державний архів Хмельницької області. (Далі – ДАХМО). Ф. 72. Грушковецьке волосне правління. Оп. 1. Спр. 30. Приговори сільського сходу с. Бакота. Рік 1893. Арк. 29.
12. ДАХМО Ф. 72. Грушковецьке волосне правління. Оп. 1. Спр. 62. Приговори волосного правління. Рік 1900. Арк. 36.
13. ДАХМО. Ф. 72. Грушковецьке волосне правління. Оп. 1. Спр. 19. Приговори сільського сходу с. Грушки. Рік 1887. Арк. 17.
14. ДАХМО. Ф. 72. Грушковецьке волосне правління. Оп. 1. Спр. 37. Відомості про кількість землі у селянських общинах волості. Рік 1893. Арк. 34.
15. ДАХМО. Ф. 73. Гуменецьке волосне правління. Оп. 1. Спр. 2. Інструкція подільського губернатора волосним старшинам і про роз'яснення «Положення 19 лютого 1861 р.» і про здійснення заходів щодо укладання уставних грамот. Рік 1862. Арк. 93.
16. ДАХМО. Ф. 73. Гуменецьке волосне правління. Оп. 1. Спр. 6. Інструкція пристава 1-го стану про обмеження полювання у лісах волості, а також про посилення оборони в прикордонних областях у зв'язку з повстанням 1863 р. Рік 1864. Арк. 48.
17. ДАХМО. Ф. 73. Гуменецьке волосне правління. Оп. 1. Спр. 7. Порядок створення у Західних губерніях сільських озброєних караулів, постанова станового пристава і подільського губернатора про створення сільської варті і її списки. Рік 1863–1867. Арк. 109.
18. ДАХМО. Ф. 73. Гуменецьке волосне правління. Оп. 1. Спр. 12. Вказівка і переписка з Кам'янецьким повітовим ісправником, приставом 1-го стану і приговори про надання відомостей про стан запасних магазинів, справи з викупними платежами, побудову церкви та інші. Арк. 78.
19. ДАХМО. Ф. 75. Смотрицьке волосне правління. Оп. 1. Спр. 19. Книга надходжень та видатків коштів на утримування Балинського народного училища. Рік 1884. Арк. 6.

20. ДАХМО. Ф. 75. Смотрицьке волосне правління. Оп. 1. Спр. 3. Книга надходжень і видатків Балинського сільського общества. Рік 1877. Арк. 26.
21. Бондаревський А. Волосне управління та становище селян на Україні після реформи 1861 року. Київ, 1961. 126 с.
22. Верховцева І. Між корпоративністю і бюрократизмом: самоврядування селян у Російській імперії (другої половини XIX – початок XX ст.). Черкаси, 2018. 396 с.
23. Верховцева І. Селянське самоврядування в Російській імперії (друга половина XIX – початок XX ст.). дис. ... док. іст. наук. Черкаси, 2018. 701 с.
24. Источниковедение: Теория, История. Метод. Источники российской истории: Учеб. пособие / И. Данилевский, В. Кабанов, О. Медушевская, Ф. Румянцева. Москва: Российск. гос. гуманитар. ун-т, 1998. 702 с.
25. Касян А. Волосне управління на Правобережній Україні (1861–1917 рр.): дис. ... канд. іст. наук. Черкаси, 2017. 248 с.
26. Мельничук К. Діяльність органів селянського самоврядування Київської, Подільської та Волинської губерній в другій половині XIX на початку XX ст.: джерелознавчий аспект // Розвиток національного краєзнавства та історико-регіональних досліджень на Поділлі і Південно-Східній Волині: досвід, проблеми, перспективи (до 75-річчя від дня народження професора Лева Васильовича Баженова). Кам'янець-Подільський, 2021. С. 230–243.
27. Мельничук К. Корупція в органах селянського самоврядування Правобережної України у другій половині XIX на початку XX ст.: форми, сфери поширення, прояви // Український селянин. Вип. 24., 2020. С. 28–38. С. 31–32.
28. Мельничук К. Участь органів селянського самоврядування у забезпеченні військової повинності та потреб армії у другій половині XIX – на початку XX ст. // Проблеми історії України XIX початку XX ст. Вип. 29., 2019. С. 80–94.

Summary. Peasant self-government existed in the territory of self-government in Ukraine during centuries, and has diverse forms. The basis of the peasant association was the community, used the help of the community, farmers defended themselves from strangers, and sometimes from the authorities. The authorities of the Russian Empire carried out the Peasant Reform in 1861. The liberation of the peasantry from serfdom and the provision of land to farmers was the main task of the Peasant Reform. However, no less important was the issue of peasant management. Thus, the legislator proposed to lay the foundation of peasant self-government already existing traditional community, but to improve it. The reformers took into account regional peculiarities, and therefore for the peasants of the Right Bank of Ukraine introduced peasant self-government limited to the control of state representatives – myrovyyi poserednyk. Peasant self-government consisted of two parts: the volost and the rural community. Volost was the highest administrative institution, it included rural communities. One or more rural communities could be part of the volost. The rural community also consisted of one or more villages. Farmers' administrations had office work, filled in tax books, recorded financial income and expenses of the administration, recorded the concluded contracts, decisions of the peasant court. Record-keeping documentation of peasant administrations is stored in the volost and peasants funds of the State Regional Archives. This article analyzes the volost and village funds of the State Archives of Kyiv, Cherkasy, Zhytomyr, Vinnytsia, Khmelnytsky, Rivne and Volyn regions.

Key words: Peasant reform, province, Right Bank, South-Western region, volost, volost administration, village board, community, peasant self-government.

УДК 94:32.019.5:930.25 (477)«1920/1930»

А. О. Михайлик

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
ORCID: 0000-0002-9186-6234

РАДЯНСЬКА АГІТАЦІЯ І ПРОПАГАНДА В УКРАЇНІ 1920 – 1930-х рр. У ДОКУМЕНТАХ І МАТЕРІАЛАХ ФОНДІВ ЦДАГО УКРАЇНИ

Анотація. Через особливості політичного устрою Радянської України впродовж тривалого часу комуністичній партії належало панівне становище в усіх сферах суспільного життя. На зараз більша частина партійної документації та матеріалів, що висвітлюють діяльність партійних органів, зберігається в Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Тому глибоке вивчення історії УРСР, у тому числі в період 20–30-х років XX ст., важко уявити без аналізу документальної бази названого архіву. Статтю присвячено документам і матеріалам, які висвітлюють радянську агітацію і пропаганду 1920–1930-х років в Україні та містяться у фондах ЦДАГО України. Подається коротка характеристика основних фондів та їх описів, де комуністична ідеологія займає провідне місце, наводяться приклади таких справ.

Ключові слова: архіви України, комуністична ідеологія. Радянська пропаганда і агітація, історична наука, архівні документи.

Дослідження української історії радянського часу важко уявити без ґрунтовного аналізу фондів Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Його історія тісно пов'язана з історією становлення та розвитку архівних установ КПРС, яка втручалася в усі аспекти народного життя в Радянській Україні. Тому аналіз партійної документації дозволяє з'ясувати не лише суспільно-політичне життя в республіці, але й висвітлити економічний, соціальний та культурний поступ її жителів.

Особливе місце належало партійним органам в житті українського суспільства починаючи з середини 1920-х рр. (періоду швидкого кількісного зростання лав КП(б)У), коли комуністична партія все більше перетворюється в «передавальний пас» наказів і директив від пануючої політичної еліти до всіх прошарків радянського суспільства, в соціальну опору влади. Якщо станом на 1 січня 1929 р. у лавах КП(б)У було 231360 кандидатів у члени і членів партії, то на 1 січня 1930 р. вона збільшила свій склад до 250835 осіб, а на 1 січня 1932 р. – до 496472 особи. Республіканська партійна організація тільки за три роки збільшилася кількісно майже у два рази [2, с. 41].

Комуністична партія, за влучним виразом Станіслава Кульчицького: «Відповідала за все і керувала всім». Учений, правда, відразу зауважує, що в роки сталінщини мільйони її активістів були розстріляні [1, с. 4]. Однак, як думається, друге зовсім не заперечує першого, враховуючи людиноненависницькі реалії сталінського тоталітаризму.

Особливістю цього архіву є той факт, що впродовж всього періоду існування УРСР доступ до його фондів був обмежений, інформація про склад і зміст багатьох з них була засекреченою, а науково-довідниковий апарат розрахований на дуже обмежене коло осіб, як правило, мало пов'язаних з історичною наукою. Тому активне вивчення документів ЦДАГО України, на відміну від багатьох інших національних архівів, розпочалося після здобуття Україною незалежності в 1991 р.

Згідно з указом Президії Верховної Ради від 27 серпня 1991 р. і постанови Кабінету Міністрів України № 290 від 25 жовтня 1991 р. до нього були передані на державне зберігання документи Компартії України і архів здобув статус державного [3, с. 5].

Джерельний комплекс архіву почав формуватися 1921–1922 р., після створення Комісії з історії Комуністичної партії і Жовтневої революції в Україні, серед головних завдань діяльності якої було збирання історико-партійних документів і друкованих матеріалів, їхня концентрація, облік і упорядкування. На сьогодні у ЦДАГО України зберігається 158 фондів (369 описів) у складі 255106 справ, документи яких тематично представляють все розмаїття української новітньої історії [3, с. 9].

Наріжним каменем радянської влади з самого початку її існування в Україні була комуністична ідеологія. Мабуть, в жодній країні світу ідеологічний тиск на населення не набув таких масштабів, як в СРСР. Немов птах з двома крилами, він складалася, з одного боку, з реклами неіснуючих «переваг» радянського соціалізму, а з іншого – критики «загниваючого буржуазного суспільства» з широким використанням інсинуацій та прямої дезінформації. В Радянській Україні, як і всюди в СРСР, пропаганда і агітація розроблялася та спрямовувалася спеціальними партійними та державними органами та установами й офіційно називалася: «Пропаганда і агітація», «Політична освіта мас», «Ідеологічна і виховна робота», «Агітаційна і культурно-масова робота» тощо. Саме на такі назви слід орієнтуватися досліднику при роботі з документами ЦДАГО України.

Серед усіх фондів архіву найбільший масив інформації з радянської агітації і пропаганди 20–30-х рр. ХХ ст. знаходиться у найбільшому його фонді – № 1 (Ф. 1. «Центральний комітет комуністичної партії України»). Вона міститься, зокрема, в справах фонду 1, опис 1. В цьому описі перші 600 справ відносяться до 1917–1939 років, а починаючи з 600 справи – до 1940–1971 рр. Більшість з цих справ становлять матеріали пленумів і конференцій ЦК КП(б)У: тези, анкети делегатів, стенографічні звіти, проекти резолюцій і постанов, вітальні телеграми, бюлетені тощо. Пропаганда і агітація в цих справах представлена дотично і опосередковано (спр. 121; 147; 173; 212 та ін.), отже її пошук і аналіз потребує багато часу і зусиль.

Наступні за порядковим номером описи фонду 1 містять протоколи засідань керівних партійних органів: Політбюро ЦК КП(б)У (Ф. 1. Оп. 6), Оргбюро і Секретаріату партії (Ф. 1. Оп. 7; Оп. 8), однак лише деякі з них відносяться до міжвоєнного періоду. Так, фонд 1, опис 6 (частина 1) «Особливий сектор (протокольна частина) – Протоколи засідань Політбюро ЦК Компартії України» сформовано з матеріалів протоколів керівного органу партії з 1919 до 1939 рр. (справи 1 – 575) і з 1940 до 1955 рр. (справи 576 – 2374). За умови особливо прискіпливого пошуку та наявності часу тут можна знайти багато цікавого щодо формування та функціонування ідеологічних засад Радянської України міжвоєнного періоду.

Зовсім інша справа з описом 20 фонду 1 «Документи відділів ЦК КП(б)У». Усі чотири частини названого опису належать до 1918–1941 рр. і сформовані таким чином, що дозволяють відразу зорієнтувати науковий пошук у потрібне русло. У показниках до описів зазначено назву відділу та сторінки, де наявні справи по кожному з них окремо по роках. У всіх частинах присутні справи відділу з агітації і пропаганди.

Значно допомагають розв'язати дослідницькі завдання порівняно великі за обсягом назви справ, які значною мірою проливають світло на їх вміст. До прикладу, справа 747, опису 20, фонд 1

починається з Положення про Агітаційно-Пропагандистський відділ ЦК РКП від 27 листопада 1921 р. ЦДАГО України [4, арк. 1]. З документа дізнаємося про існування окремих Агітаційного підвідділу та Пропагандистського підвідділу. До складу останнього входило шкільне відділення, працівники якого брали участь у розробці, розгляді і затвердженні учбового плану, проглядали програми соціально-політичного циклу вишів та формувало висновки щодо цих програм, слідувало за розподілом лекторських сил. Не зовсім, правда, зрозуміло в чому полягала різниця між цими підвідділами.

Обов'язковою частиною комуністичної ідеології була критика «ворогів» зовнішніх та внутрішніх. Всі немарксистські наукові теорії, культурно-мистецькі стилі, економічні практики, все, що не вміщувалося на «прокрустовому ложі» марксизму-ленінізму-сталінізму, оголошувалося реакційним, викривленим, пов'язаним з минулим. Усі громадяни Країни Рад мали задекларувати непохитну вірність «єдино вірному» курсу партії та особисту відданість її «вождям». Тому поширеною була практика публічної критики та паплюження всіляких партійних ухилів та їх очільників, різного штибу «ворогів народу» (Бухаріна, Троцького та ін.) як засобу демонстрації лояльності до влади та її носіїв. Так, фонд 1, опис 20, справа 6425 містить постанови і протоколи партзборів парторганізацій різних установ і закладів, де ухвалено їх рішення щодо постанови ЦК КП(б)У від 3 листопада 1934 р. «Про контрреволюційну роботу залишків націоналістів і троцькістів та пособництво їм з боку гнилих ліберальствующих елементів» [5]. Серед осередків, які висловили своє обурення діяльністю таких елементів, бачимо партійні органи кооперативних організацій області [5, арк. 18], Харківської облпрокуратури, Облсуду, Миськнарсуду та Миськпрокуратури [5, арк. 20], редакції газети «Більшовицька Правда» [5, арк. 24], закритого кушцового партзібрання залізничного вузла Вінниці [5, арк. 31], загальних закритих партзборів м. Бар [5, арк. 37], та інших осередків.

Багато документів з агітації і пропаганди зберігається в справах фонду 7 «Документи з'їздів, конференцій, пленумів, бюро і секретаріату ЦК ЛКСМУ та його відділів», опису 1 (1919–1937 рр.). Решта описів висвітлюють події, починаючи з 1941 р. Ці матеріали визначають, як правило, роль комсомолу в ідеологічній зв'язці комуністичного режиму: стенограми засідань, резолюції, стан «політичної грамотності» молоді, пропагандистську роботу комсомольців у технікумах і вишах, роль підростаючого покоління у проведенні антирелігійної роботи, інші аспекти.

Роботу архіву чудово організовано. Завдяки зусиллям його керівництва, зокрема, директорки Ольги Бажан, усіх співробітників установи, тут створено чудові можливості для наукової роботи. ЦДАГО України чудово представлений в Інтернеті, усі описи існують в електронному форматі, замовити справи можна он-лайн, в комп'ютеризованому читальному залі панує атмосфера доброзичливості і творчого пошуку.

Маємо надію, архів прислужить ще не одному поколінню дослідників, а комуністична агітація і пропаганда, поряд з іншими екстремістськими ідеологіями, знайдуть свій останній притулок на сторінках документів ХХ століття.

Список використаних джерел:

1. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиліття (1919–1928). К. : Основи, 1996. 396 с.
2. Фролов М. О. Особливості еволюції партійних «верхів» і «низів» у КП(б)У 1920–1930-х рр. / Культура народів Причорномор'я. 2009. № 171. С. 38 – 47.
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Путівник. [Автори-упорядники: Б. Іваненко, О. Бажан, А. Кентій та ін.]. К. : Друкарня НБУ імені В. І. Вернадського, 495 с.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 747.
5. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6425.

Summary. *Due to the peculiarities of the political system of Soviet Ukraine, for a long time the Communist Party had a dominant position in all spheres of public life. At present, most of the party documentation and materials covering the activities of party bodies are stored in the Central State Archive of Public Associations of Ukraine (TSDAGO of Ukraine). Therefore, a deep study of the history of the USSR, including in the period 20 – 30-ies of the twentieth century, it is difficult to imagine without analyzing the documentary base of this archive. The article is devoted to documents and materials that cover the Soviet agitation and propaganda of the 1920s and 1930s in Ukraine and are contained in the funds of the Central State Archives of Ukraine. A brief description of fixed assets and their descriptions, where communist ideology occupies a leading position, provides examples of such cases.*

Key words: *archives of Ukraine, communist ideology, Soviet propaganda and agitation, historical science, archival documents.*

Н. М. Олійник

Державний архів Донецької області

**ВИСТАВКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ
В УМОВАХ ВІДСУТНОСТІ ДОСТУПУ ДО ВЛАСНИХ ФОНДІВ**

Анотація. *Висвітлюється досвід Державного архіву Донецької області в підготовці стаціонарних та онлайн виставок в умовах переміщення та відсутності доступу до власних фондів. Важливість візуальної та естетичної складової виставок документів, онлайн виставки.*

Ключові слова: *Державний архів Донецької області, використання інформації документів, виставка документів, онлайн виставка.*

Після переміщення Державного архіву Донецької області (далі – Держархів області) до м. Костянтинівка постало питання організації виставкової діяльності в умовах відсутності доступу до оригіналів архівних документів, які залишилися у м. Донецьк на тимчасово окупованій території. Для першої виставки, підготовленої Держархівом області після переміщення, використано матеріали з попередніх виставок архіву, що були розміщені на власному вебсайті. Але для повноцінної виставкової діяльності матеріалів вебсайту недостатньо, потрібні інші джерела та нові форми роботи. Це стало поштовхом для розробки алгоритму дій з інформування громадськості про загальнодержавні події, у т. ч. про події на Донбасі, шляхом підготовки виставок документів.

Виставки документів покликані інформувати громадян про склад та зміст документів Національного архівного фонду, однак у нових умовах роботи, без доступу до власних документів, Держархів області мав на меті не інформування громадян про склад фондів, а поширення важливої та суспільно значущої інформації для населення. Серед виставок, підготовлених Держархівом області без власних фондів, є виставки, присвячені Українській революції 1917-1921 років, виставка про Героїв Небесної Сотні, Революцію Гідності, інформаційний проект, присвячений 5-ій річниці звільнення міст Донецької області, та інші (рис. 1, 2, 3, 4).

Таким чином, під час підготовки виставок почали використовуватися документи інших архівів, матеріали з мережі Інтернет та документи новітньої історії, зібрані Держархівом області (про події на Майдані, про Героїв Небесної Сотні, окупацію частини території Донецької області тощо), які стали основою для створення архівних колекцій документів.

Поняття «виставка документів» визначається як «художньо оформлена добірка архівних документів певної тематики, призначена для публічної демонстрації» [4, 3]. Однак практика переконує, що художнє оформлення виставок документів є другорядним питанням, якому не приділяється належна увага. Яскравим прикладом цього є онлайн виставки, що презентуються на власних вебсайтах архівних установ: у переважній більшості вони публікуються у вигляді «документ – анотація», у деяких випадках до виставки додаються історичні довідки. На жаль, більшість архівних установ недооцінюють важливість візуальної та естетичної складової виставок документів. Досвід Держархіву області доводить, що естетично оформлені, візуально привабливі, інформаційно насичені та змістовні виставки документів привертають увагу більшої кількості людей та підтримують зацікавленість громадськості у діяльності архівної установи.

Під час підготовки виставок документів архівною установою також вирішується цілий комплекс завдань у напрямку забезпечення збереженості документів при виявленні і відборі, також удосконалення довідкового апарату при підготовці тематичних переліків і добірок документів, визначається потреба у виявленні нових джерел формування Національного архівного фонду та створенні нових архівних колекцій. Результатом виставкової діяльності архівної установи є також привернення уваги власників особових фондів і громадських організацій та сприяє налагодженню контактів і подальшій співпраці.

Вагомим аргументом на користь популяризації діяльності архівних установ через офіційні вебсайти, вебсторінки, сторінки у соціальних мережах є визнання того факту, що інформаційні технології стали невід'ємною частиною повсякденного життя суспільства і є потужним інструментом у збільшенні аудиторії архівних установ. Відповідно, створення доступного та якісного контенту для громадськості, шляхом інформування через онлайн виставки документів сприятиме залученню більш широкої аудиторії та виконанню однієї з важливих функцій архівів – доступності інформації.

Онлайн виставка, розміщена в мережі Інтернет, має низку переваг. Насамперед, це відсутність географічних та часових обмежень – онлайн виставка постійно знаходиться у вільному доступі у будь-якій точці планети, на відміну від стаціонарної виставки, яка проводиться впродовж певного часу та у певному місці. Формат онлайн виставки надає розширені можливості публікації документів, у т. ч. можливість публікації аудіо- та відеоматеріалів, що забезпечити в рамках стаціонарної виставки іноді складно (наявність спеціального обладнання для програвання аудіо- або відеофайлів).

Розміщення онлайн виставок на вебсайтах або сторінках у соціальних мережах архівних установ забезпечить:

- інформування відвідувачів вебсайту про склад архівних документів з певної тематики;
- надання віддаленого доступу до виставок документів;
- популяризацію діяльності архівної установи та архівної галузі шляхом формування в суспільстві повноцінного уявлення про роль і значущість архівів.

Держархівом області у 2020 році реалізовано нову форму презентації онлайн виставки – тематичний відеоролик [6]. Відеоролик створюється в декілька етапів:

1 етап – відбір документів за тематикою, написання супровідного тексту (стисла інформація про подію, свято або конкретну особу або групу осіб).

2 етап – запис тексту в аудіоформаті, створення відеоряду.

3 етап – зведення відеоряду з аудіорядом.

Така форма використання документів знайшла позитивний відгук у аудиторії Держархіву області. У формі відеоролика інформація сприймається краще, викликає більшу зацікавленість та сприяє збільшенню аудиторії архівної установи.

Враховуючи викладене, виникає потреба у визначенні єдиного порядку з підготовки виставок документів та онлайн виставок для ефективного розвитку виставкової діяльності та визначенні деяких питань взаємодії між архівними установами. Держархівом області у 2019 році розроблено та впроваджено в роботу «Методичні рекомендації зі створення виставок документів», затверджених протоколом Науково-методичної ради Держархіву області від 28.12.2019. № 13.

Зазначені Методичні рекомендації розроблено на підставі досвіду роботи після переміщення без архівних документів. У них враховано основи підготовки виставок документів, які визначені Порядком підготовки архівними установами документів Національного архівного фонду до експонування на виставках та інших інформаційних заходах, затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 01.09.2014 № 1445/5, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 04.09.2014 за № 1072/25849, та Пам'яткою Центрального державного архіву зарубіжної україніки (ЦДАЗУ) «Організація та проведення документальної виставки», схваленої протоколом Науково-методичної ради ЦДАЗУ від 07.05.2012 № 4. Також у методичних рекомендаціях окреслено основні принципи художнього оформлення виставок документів та онлайн виставок.

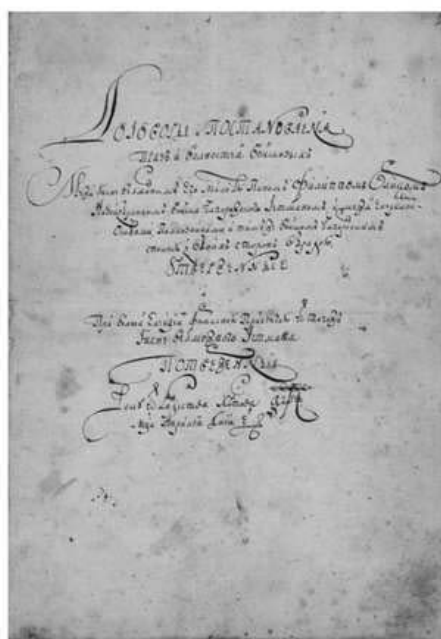

Мал. 1. Фрагмент виставки «100 років незалежності», в якій використано документи ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного, 2018 рік [3, 27].

Таким чином, під час підготовки виставок почали використовуватися документи інших архівів, матеріали з мережі Інтернет та документи новітньої історії, зібрані Держархівом області (про події на Майдані, про Героїв Небесної Сотні, окупацію частини території Донецької області тощо), які стали основою для створення архівних колекцій документів.

Мал. 2. Фрагмент презентації «Пам'ятаємо... Війна продовжується» (за матеріалами, зібраними з мережі Інтернет) до проєкту «До 5-тої річниці визволення міст Донецької області», 2019 рік [5, 4]

Конституція Пилипа Орлика. 1710 рік.
ДАСО. Журнал «Архів України» Вип. 3-4 (2009): липень-вересень 2010, с. 152-154.

Мал. 3. Фрагмент виставки до Дня Конституції України, в якій використано документи Державного архіву Одеської області, 2017 рік [2, 4]

Мирне протестування переходить у збройне протистояння. Активісти Майдану, озброєні камінням та «коктейлями Молотова», стояли проти спецдізділів, озброєних вогнепальною зброєю. Ситуація у Києві загострюється, з'являються перші жертви протистояння.

Мал. 4. Фрагмент виставки «Герої Небесної Сотні» за матеріалами з мережі Інтернет та матеріалами, зібраними для архівної колекції про Героїв Небесної Сотні Донеччини, 2017 рік [1, 9]

Поняття «виставка документів» визначається як «художньо оформлена добірка архівних документів певної тематики, призначена для публічної демонстрації» [4, 3]. Однак практика переконує, що художнє оформлення виставок документів є другорядним питанням, якому не приділяється належна увага. Яскравим прикладом цього є онлайн виставки, які презентуються на власних вебсайтах архівних установ: у переважній більшості вони публікуються у вигляді «документ – анотація», у деяких випадках до виставки додаються історичні довідки.

На жаль, більшість архівних установ недооцінюють важливість візуальної та естетичної складової виставок документів. Досвід Держархіву області доводить, що естетично оформленні, візуально привабливі, інформаційно насичені та змістовні виставки документів привертають увагу більшої кількості людей та підтримують зацікавленість громадськості у діяльності архівної установи.

Під час підготовки виставок документів архівною установою також вирішується цілий комплекс завдань у напрямку забезпечення збереженості документів при виявленні і відборі, також вдосконалення довідкового апарату при підготовці тематичних переліків і добірок документів, визначається потреба у виявленні нових джерел формування Національного архівного фонду та створенні нових архівних колекцій. Результатом виставкової діяльності архівної установи є також привернення уваги власників особових фондів і громадських організацій та сприяє налагодженню контактів і подальшій співпраці.

Вагомим аргументом на користь популяризації діяльності архівних установ через офіційні вебсайти, вебсторінки, сторінки у соціальних мережах є визнання того факту, що інформаційні технології стали невід'ємною частиною повсякденного життя суспільства і є потужним інструментом у збільшенні аудиторії архівних установ. Відповідно, створення доступного та якісного контенту для громадськості, шляхом інформування через онлайн виставки документів сприятиме залученню більш широкої аудиторії та виконанню однієї з важливих функцій архівів – доступності інформації.

Онлайн виставка, розміщена в мережі Інтернет, має низку переваг. Насамперед, це відсутність географічних та часових обмежень – онлайн виставка постійно знаходиться у вільному доступі у будь-якій точці планети, на відміну від стаціонарної виставки, яка проводиться протягом певного часу та у певному місці. Формат онлайн виставки надає розширені можливості публікації документів, у т. ч. можливість публікації аудіо- та відеоматеріалів, що забезпечити в рамках стаціонарної виставки іноді складно (нааявність спеціального обладнання для програвання аудіо- або відеофайлів).

Розміщення онлайн виставок на вебсайтах або сторінках у соціальних мережах архівних установ забезпечить:

- інформування відвідувачів вебсайту про склад архівних документів з певної тематики;
- надання віддаленого доступу до виставок документів;
- популяризацію діяльності архівної установи і архівної галузі шляхом формування в суспільстві повноцінного уявлення про роль і значущість архівів.

Держархівом області у 2020 році реалізовано нову форму презентації онлайн виставки – тематичний відеоролик [6]. Відеоролик створюється в декілька етапів:

1 етап – відбір документів за тематикою, написання супровідного тексту (стисла інформація про подію, свято або конкретну особу або групу осіб).

2 етап – запис тексту в аудіоформаті, створення відеоряду.

3 етап – зведення відеоряду з аудіорядом.

Така форма використання документів знайшла позитивний відгук у аудиторії Держархіву області. У формі відеоролика інформація сприймається краще, викликає більшу зацікавленість та сприяє збільшенню аудиторії архівної установи.

Враховуючи викладене, виникає потреба у визначенні єдиного порядку з підготовки виставок документів та онлайн виставок для ефективного розвитку виставкової діяльності та визначенні деяких питань взаємодії між архівними установами. Держархівом області у 2019 році розроблено та впроваджено в роботу «Методичні рекомендації зі створення виставок документів», затверджених протоколом Науково-методичної ради Держархіву області від 28.12.2019. № 13.

Зазначені Методичні рекомендації розроблено на підставі досвіду роботи після переміщення без архівних документів. У них враховано основи підготовки виставок документів, які визначені Порядком підготовки архівними установами документів Національного архівного фонду до експонування на виставках та інших інформаційних заходах, затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 01.09.2014 № 1445/5, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 04.09.2014 за № 1072/25849, та Пам'яткою Центрального державного архіву зарубіжної україніки (ЦДАЗУ) «Організація та проведення документальної виставки», схваленої протоколом Науково-методичної ради ЦДАЗУ від 07.05.2012 № 4. Також у методичних рекомендаціях окреслено основні принципи художнього оформлення виставок документів та онлайн виставок.

Список використаних джерел:

1. Виставка Держархіву області «Герої Небесної Сотні», 2017. URL: https://dn.archives.gov.ua/vystavky/2017/2.Heroyi_Nebesnoyi_Sotni.pdf
2. Виставка Держархіву області «До Дня Конституції України», 2017. URL: https://dn.archives.gov.ua/vystavky/2017/4.Den_Konstytutsiyi.pdf
3. Виставка Держархіву області «100 років незалежності», присвячена подіям Української революції 1917-1921 років, 2018. URL: https://dn.archives.gov.ua/vystavky/2018/100_rokiv_nezalezhnosti.pdf
4. Пам'ятка Центрального державного архіву зарубіжної україніки «Організація та проведення документальної виставки», 2012. URL: [https://tsdazu.archives.gov.ua/wp-content/uploads/2019/03/Nauk_dovid_aparat/Pamiatka\(Org_ta_prov_dok_vistav\).pdf](https://tsdazu.archives.gov.ua/wp-content/uploads/2019/03/Nauk_dovid_aparat/Pamiatka(Org_ta_prov_dok_vistav).pdf)
5. Презентація «Пам'ятаємо... Війна продовжується» в рамках проекту «До 5-тої річниці визволення міст Донецької області», 2019. URL: <https://old-dn.archives.gov.ua/normbaza/ware/%D0%9F%D0%B0%D0%BC%D1%8F%D1%82%D0%B0%D1%94%D0%BC%D0%BE.pdf>
6. Перший тематичний відеоролик Держархіву області. URL: <https://www.youtube.com/channel/UCHhIaFZ1fmQT-mNchbtQFFQ>

Summary. Experience of the State Archives of Donetsk region in the preparation of stationary and online exhibitions in the conditions of relocation and lack of access to own funds. The importance of the visual and aesthetic component of document exhibitions. Online exhibitions.

Key words: State archive of Donetsk region, use of information of documents, exhibition of documents, online exhibition.

**ДОКУМЕНТИ ФОНДУ 768 «ДИРЕКЦІЯ НАРОДНИХ УЧИЛИЩ ГАЛИЧИНИ»
ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО АРХІВУ УКРАЇНИ У М. ЛЬВІВ ЯК ДЖЕРЕЛО
З ОСВІТНЬОГО ЖИТТЯ В РЕГІОНІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ 1914-1915 РОКІВ**

***Анотація.** Стаття має джерелознавчий характер. Вона присвячена характеристиці фонду 768 «Дирекція народних училищ Галичини» Центрального державного історичного архіву України у м. Львів. На основі аналізу документів фонду доводиться його вагомність для дослідження освітнього життя галицького краю в умовах російської окупації 1914-1915 років.*

***Ключові слова:** Дирекція народних училищ Галичини, документ, російська окупація 1914-1915 років, освітнє життя.*

У 1914 році, після перемог російської армії на австрійському фронті, значна частина Галичини опинилася під контролем імперії Романових. На цих землях було встановлено окупаційну адміністрацію. Діяльність нової влади підпорядковувалася єдиній меті – включенню території галицького краю у життєвий простір Російської імперії.

Вивчення та аналіз освітньої політики російської окупаційної влади в Галичині було започатковано ще в роки війни відомим українським істориком І. Крип'якевичем (писав у ті часи як І. Петрович) [10]. Тривалий час ця тема, в силу об'єктивних і суб'єктивних обставин, глибоко не досліджувалася. Лише після розпаду СРСР у 1991 році до неї взялися вітчизняні [2; 5-9] та зарубіжні [1] історики. З'явилося чимало публікацій з цієї проблематики у вигляді наукових статей, частин монографії тощо. Дослідження освітньої політики Російської політики на окупованих нею територіях галицького краю потребує ґрунтовного опрацювання джерельної бази, у т. ч. і архівних документів і матеріалів. Одним із таких джерел є і фонд 768 «Дирекція народних училищ Галичини» Центрального державного історичного архіву України у м. Львів, аналізу документів якого і присвячена дана стаття.

З початком окупації Російською імперією Галичини в 1914 році на теренах краю відбулося формування нової управлінської системи. Верхів'ям її вертикалі було Тимчасове Галицьке генерал-губернаторство, очолюване Г. Бобринським. Одним із пріоритетних напрямків діяльності окупаційної адміністрації була освітня сфера, головна сутність якої полягала у включенні нових територій в освітній простір Російської імперії. Дороговказом цього процесу мав слугувати циркуляр генерал-губернатора Г. Бобринського від 27 вересня 1914 року. У ньому, серед основних напрямків майбутніх заходів, наголошувалося на необхідності проведення русифікації освітньої сфери на теренах галицького краю. Передбачалося закриття усіх нижчих, середніх і вищих учбових закладів. Однак не виключалася можливість і їх відновлення. Але для цього потрібно щоб учительський контингент був благонадійний і вільно володів російською мовою [4, арк. 71].

Однією із ключових структур у реалізації освітнього курсу російської влади на окупованій нею південній території була Дирекція народних училищ Галичини. Вона входила до складу Управління генерал-губернаторства. У великих містах на окупованих Росією території були створені шкільні інспекції. Дирекція формувалася за прикладом однойменного закладу Київської губернії. На неї покладалися завдання розробки проекту організації учбової справи в Галичині, створення мережі учбових інспекцій, організація курсів російської мови для вчителів [3].

У ході діяльності згаданої вище структури відклався комплекс документів, який було впорядковано ще в архіві Дирекції народних училищ. У 1968 році документи фонду були передані на зберігання до ЦДІАЛ України з Київського обласного архіву. Вони написані російською і польською мовами, охоплюють період з 1914 по 1915 роки включно. Загалом документальний комплекс фонду включає у себе листування цієї установи з канцелярією генерал-губернатора Галичини та іншими органами управління краю, освітніми установами Міністерства освіти Російської імперії. Серед них чимало прохань, звітної інформації тощо.

Першим кроком діяльності Дирекції народних училищ Галичині в практичній площині стало забезпечення реалізації освітньої програми необхідними кадрами. Як свідчать документи фонду, мало місце активне листування між канцелярією військового генерал-губернатора і Дирекцією народних училищ Київської губернії щодо штатного розпису та кадрового забезпечення Дирекції народних училищ Галичини, призначення вчителів для роботи в галицькому краї. Претендентами на нове місце роботи виявилися в основному педагогічні працівники з Київського і Одеського округів [11; 12; 26; 28]. Окрім вивчення характеристик влада здійснювала і ретельну перевірку кандидатів на посади на їх благонадійність [13, арк.1-2]. Документи вказують на те, що окупаційна влада не залишала по за увагою й духовний аспект у навчанні. Свідченням цього слугує листуван-

ня щодо призначення священника М. Зоріна з Таврійської духовної консисторії на посаду вчителя релігії [30]. Слід зазначити, що серед таких бажаючих був і греко-католицький священник Лев Курманович [29]. У той же час, аналіз матеріалів справ фонду засвідчує, що було й чимало відмов [27].

У процесі реалізації освітньої політики виявилось, що прибуття освітян та чиновників з Росії не покриває необхідної потреби. Тому було взято курс на організацію кілька місячних курсів російської мови та літератури для майбутніх педагогів у Галичині із місцевих кадрів. Даний аспект відображений у значній кількості документів у справах, присвячених саме відкриттю таких курсів у Львові, Станіславові, Тернополі, Самборі та ін. значних містах галицького краю [14; 16]. Вони вказують, що претенденти на зарахування на курси подавали автобіографії, ретельно перевірялися на благонадійність. Аналіз документів засвідчує, що окупаційна влада поставилася до цього питання, враховуючи існуючий стан війни, серйозно і масштабно. Серед матеріалів справ є й такі, які засвідчують, що серед прохачів були й освітяни духовного стану як, наприклад, священник і професор вищого реального училища в Раві-Руській Яків Осипович Топор-Камінський [15, арк. 3-5].

Відображено у документах і матеріалах архіву також і факт відкриття, попри нестачу належних педагогічних кадрів, владою з 1915 року початкових народних шкіл з російською мовою викладання [21].

У той же час на окупованій росіянами території Галичини розпочалося відновлення функціонування існуючих до цього часу приватних навчальних закладів і поява нових. Однак за умови, що в них значну частку часу буде відведено на вивчення російської мови й літератури (5 годин на тиждень). Матеріали архівних справ свідчать про те, що в основному відкриттям приватних шкіл займалися поляки (гімназій Ф. Красінського та ім. Адама Міцкевича, реального училища Пекарського та ін.) [19; 20]. Це пов'язано з тими поступками, на які пішла російська влада, щоб забезпечити лояльність поляків як на підконтрольній, так і на не підконтрольній їй території. Прихильність влади до поляків спонукала останніх звертатися з пропозицією відкриття специфічних навчань: курсів англійської мови, каліграфії та бухгалтерів, на що вказують відповідні архівні справи фонду [23-55]. Окрім того, у ньому вказується й на такий, мало висвітлений в історичній літературі факт, як відкриття народних шкіл при монастирях [21].

Архівні документи свідчать про те, що організатори курсів намагалися надати урочистого, святкового характеру їх відкриттю, запрошуючи на таке дійство поважних постатей від влади. Прикладом цього може слугувати подібна акція, зініційована Товариством імені Михайла Качковського, на яку очікувалося прибуття керівника Дирекції народних училищ Галичини Б. Плєского [22, арк.2].

Матеріали фонду вказують на те, що Дирекція народних училищ Галичини серйозну увагу приділяла фінансовому забезпеченню підзвітним їй освітніх закладів, постачала у школи підручники, канцтовари, знаходження приміщень під школи тощо. Безпосередньо на місцях ці справи поклалися на її інспекторів [14, арк. 2].

Таким чином, документи фонду 768 «Дирекція народних училищ Галичини» ЦДІАЛ України є важливим історичним джерелом з освітнього життя регіону в умовах російської окупації в 1914-1915 роках. Лівову частку його матеріалів складають звіти, листування, прохання, списки педагогів, курсистів. Вони розкривають ту роль, яку виконувала Дирекція в реалізації освітньої політики російської окупаційної адміністрації на теренах галицького краю, вказують на масштабність розмаху процесу русифікації та його практичне втілення в регіоні.

Список використаних джерел:

1. Бахтурина А. Ю. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны / Серия «Первая монография» под ред. Г. А. Бордюгова. Москва: «АИРО-XX», 2000. 264 с.
2. Гайсенюк В. Початок кінця. Москвофіли у Великій війні (1914-1918). Чернівці: Друк Арт, 2017. 304 с.
3. Громова Г. Деятельность Дирекции народных училищ Галиции (по материалам Центрального государственного исторического архива Украины, г. Львов). URL: // <http://212.87.236.17:8080/Content/2641/327.pdf> (дата звернення: 03.04.2021 р.).
4. ДАТО. Ф. 322. Оп. 1. Спр. 1. Циркулярні розпорядження військового генерал-губернатора Галичини і Тернопільського губернатора, 3 січня 1914 – 31 грудня 1914 рр.
5. Кучера І. В. Освітньо-виховний процес у Східній Галичині в умовах російської окупаційної адміністрації (1914-1917 рр.) // Ідея опіки дітей і молоді в історико-педагогічній науці : зб. наук. праць. Івано-Франківськ, 2005. С. 123-127.
6. Лозинська І. Діяльність Тимчасового російського воєнного генерал-губернаторства в сфері освіти (серпень 1914 р. – травень 1915 р.) // Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ ім. Івана Франка, 2011. Вип. 28: Історія. С. 120-131.
7. Лозинська І. Русифікація освіти як складник імперської політики в Галичині в часи Першої світової війни // Збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті», 11-12 червня 2020 року.

Львів : Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2020. С. 184-188.

8. Любченко В. Б. Російська окупаційна адміністрація у Галичині та на Буковині // Велика війна 1914-1918 рр. і Україна: у 2 кн. Кн.1: Історичні нариси. Упоряд. О. П. Реєнт; Ред. кол. В. А. Смолій (голова). НАН України, Ін-т історії України. Київ: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2013. С. 248-300.

9. Олійник С. В. Діяльність російської окупаційної влади щодо організації навчального процесу в школах Косівщини в 1916 році // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки / релкол.: А. Г. Філінюк (відп.ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2018. Вип. 11: До 100-річчя від дня заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. С.331-338.

10. Петрович І. Галичина під час російської окупації. Серпень 1914 – червень 1915. Львів, 1915. 115 с.

11. ЦДІАЛ України. Ф. 768. Оп. 1. Спр. 1. Листування з канцелярією військового генерал-губернатора про затвердження штату службовців Дирекції народних училищ.

12. ЦДІАЛ України. Ф. 768. Оп. 1. Спр. 2. Листування з канцелярією військового генерал-губернатора Галичини, Дирекцією народних училищ Київської губернії та ін. установами про призначення та відрядження інспекторів народних училищ для виконання своїх службових обов'язків.

13. ЦДІАЛ України. Ф. 768. Оп. 1. Спр. 3. Розпорядження Департаменту поліції для інспекторів народних училищ Галичини про перевірку благонадійності кандидатів на посаду вчителів російської мови.

14. ЦДІАЛ України. Ф. 768. Оп. 1. Спр. 8. Листування з інспекторами народних училищ у Львові, Самборі, Станіславові, Тернополі про організацію педагогічних курсів для підготовки вчителів російської мови. Кошториси курсів.

15. ЦДІАЛ України. Ф. 768. Оп. 1. Спр. 9. Листування з канцелярією військового генерал-губернатора Галичини про забезпечення приміщенням курсів російської мови у Львові. Заяви приватних осіб про зарахування їх на курси (з додатком автобіографій).

16. ЦДІАЛ України. Ф. 768. Оп. 1. Спр. 11. 1. Листування з повітовими управліннями у Станіславові та Тернополі про організацію роботи педагогічних курсів для підготовки вчителів російської мови.

17. ЦДІАЛ України. Ф. 768. Оп. 1. Спр. 21. Листування з канцелярією військового генерал-губернатора Галичини про відкриття семикласної народної школи ім. св. Терези при монастирі сестер Провидіння.

18. ЦДІАЛ України. Ф. 768. Оп. 1. Спр. 22. Листування з канцелярією військового генерал-губернатора Галичини про відкриття початкового чотирьохкласного та вищого п'ятикласного училищ при монастирі сестер бенедиктинок у Львові.

19. ЦДІАЛ України. Ф. 768. Оп. 1. Спр. 30. Листування з канцелярією військового генерал-губернатора Галичини про поновлення навчання у приватному закладі Бельської М. у Львові.

20. ЦДІАЛ України. Ф. 768. Оп. 1. Спр. 35. Листування з дирекціями польських гімназій ім. Міцеквича та ім. Красницького реальної гімназій сестер Урсулок, школи сестер Бенедиктинок та ін. приватними навчальними закладами про надсилання розкладу уроків, списку вчителів, переліків підручників та ін. питання. Донесення інспекторів народних училищ про перевірку навчальних закладів у Львові.

21. ЦДІАЛ України. Ф. 768. Оп. 1. Спр. 36. Листування з інспекторами народних училищ Галичини та місцевими урядовцями про відкриття початкових народних шкіл з російською мовою викладання на території Галичини.

22. ЦДІАЛ України. Ф. 768. Оп. 1. Спр. 42. Запрошення правління Товариства ім. М. Качковського на відкриття курсів російської мови.

23. ЦДІАЛ України. Ф. 768. Оп. 1. Спр. 43. Листування з канцелярією військового генерал-губернатора Галичини про відкриття курсів англійської мови під керівництвом Тшаської Інни у приміщенні ліцею ім. королеви Ядвіги у Львові.

24. ЦДІАЛ України. Ф. 768. Оп. 1. Спр. 44. Листування з канцелярією військового генерал-губернатора про відкриття бухгалтерських курсів Хмельовського К. у Львові.

25. ЦДІАЛ України. Ф. 768. Оп. 1. Спр. 45. Листування з канцелярією військового генерал-губернатора Галичини про відкриття курсів каліграфії під керівництвом Новицького В. М. у Львові.

26. ЦДІАЛ України. Ф. 768. Оп. 1. Спр. 50. Заяви, телеграми та листування з канцелярією військового генерал-губернатора Галичини та кураторією Одеського шкільного округу про призначення на посади інспекторів народних училищ Майданченка І., Вердіана К.П., Гейсмана П. та ін.

27. ЦДІАЛ України. Ф. 768. Оп. 1. Спр. 51. Заяви приватних осіб про призначення на посади інспекторів народних училищ Галичини та відмови.

28. ЦДІАЛ України. Ф. 768. Оп. 1. Спр. 52. Заяви і листування з директором та інспекторами народних училищ Київської губернії про призначення на посади вчителів народних училищ Галичини Гребеновської Г., Добровольської Л., Шумович С. та ін.

29. ЦДІАЛ України. Ф. 768. Оп. 1. Спр. 54. Справа про призначення греко-католицького священика Льва Курмановича на посаду вчителя релігії однокласної початкової школи у с. Запитів.

30. ЦДІАЛ України. Ф. 768. Оп. 1. Спр. 55. Листування з канцелярією військового генерал-губернатора Галичини, Таврійською духовною консисторією та ін. про призначення священика Зоріна М. на посаду вчителя релігії.

Summary. The article has a source study character. It is devoted to the characteristics of the fund 768 «Directorate of Public Schools of Galicia» of the Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv. Based on the analysis of the fund's documents, its importance for the study of the educational life of the Galician region in the conditions of the Russian occupation of 1914-1915 is proved.

Key words: Directorate of Public Schools of Galicia, document, Russian occupation of 1914-1915, educational life.

УДК 930.25(477.43-2Дунаївці)«193»

Ю. В. Олійник

Державний архів Хмельницької області

ORCID: 0000-0002-9643-0376

ДІЯЛЬНІСТЬ ДУНАЄВЕЦЬКОГО РАЙОННОГО АРХІВУ В 30-Х рр. ХХ ст.

Анотація. У статті на підставі архівних джерел, досліджується створення та діяльність у 30-х роках ХХ століття Дунаєвецького районного архіву.

Ключові слова: архівна справа, С. Пушицький, перевірка наявності, районний архів, сховище, утиль.

Ланка районних архівних установ у Радянському Союзі розпочала створюватися на початку 30-х років ХХ століття. Започаткувала формування установ цього рівня постанова Секретаріату ВУЦВК від 10 листопада 1931 року «Про перетворення архівосховищ райвиконкомів в райархіви» [1, арк.1]. Вона передбачала створення при райвиконкомах районних архівів, які повинні зберігати документи районних і сільських установ. Опікуватися новоствореною установою повинен був один з членів президії райвиконкому.

За задумом керівництва республіки, впродовж 1932 року, на районному рівні місцева влада повинна була виділити приміщення для архівосховищ та забезпечити їх відповідним устаткуванням, передбачити в бюджетах кошти на утримання штату, призначити керівників архівів. Висувалися певні умови до приміщень під архівосховища: «...найбільше відповідало елементарним умовам зберігання архівних матеріалів: було б достатнє площею, досить світле, не було б вогке, було б по змозі максимально ізольоване від інших приміщень, забезпечено з боку протипожежних засобів тощо» [2, с.73].

Однак, створення архівів на районному рівні проходило досить повільно. Так, за архівними даними на території сучасної Хмельницької області в 1935 році налагодили повноцінну роботу лише Чемеровецький та Старокостянтинівський районні архіви.

Існують розбіжності щодо дати створення Дунаєвецького райархіву. Доктор історичних, професор В. Прокопчук у науковому виданні «Дунаєвецький районний архів», наводить дати 1932 та 1934 роки. На його думку в 1932 р. була прийнята постанова про створення установи, а в 1934 р. він розпочав роботу. Станіслав Йосипович завідувачем районного архіву працював з 7 січня 1936 року. До призначення на посаду завідувача архіву Степан Йосипович встиг попрацювати в архівній галузі чотири роки. Керівник народився в 1891 році, безпартійний, член спілки рай держустанов [3, с.40].

У звіті за перше півріччя 1936 року, Пушицький зазначає, що районний архів створено в 1932 році, але через низьку заробітну плату (140 крб), бажаючих очолити установу не було. Не менш важливим фактором, відсутності керівника та архівіста був великий об'єм роботи «...більше ніж 8 годин на добу» [4, арк. 8]. В акті перевірки інспектором Кам'янець – Подільського окружного архівного управління Дунаєвецького районного архіву зазначено, що установа створена в 1934 році. Навіть у 1936 році установа була профінансована лише по заробітні платі. Кошти на утримання архіву витрачалися з бюджету секретаріату райвиконкому.

Архів знаходився в приміщенні райвиконкому. Його площа склала 62 м². У 1937 році рішенням райвиконкому це приміщення було передано райфінвідділу, а архів переміщено в підвальне приміщення. У вересні 1937 року архів було переміщено в чергове приміщення.

Переїзди архіву з місця на місце призвело до втрати облікових документів та описів. Станом на 1937 рік в установі було описів на 22 установи (3356 одиниць зберігання).

Для новоствореної мережі архівних установ Центральним архівним управлінням УСРР було розроблено низку законодавчих документів. Так, у 1932 р. було запроваджено в роботу «Основні вказівки щодо роботи районних та міських архівів». Цей документ визначав напрямки роботи новостворених установ. Особлива увага зверталася на облікову роботу, виявлення та збереження документів низових органів влади, підприємств, організацій та колгоспів. Виключення склали установи, підприємства та організації всесоюзного, республіканського та обласного значення, які діяли на території району. Документи цих установ передавалися на зберігання в обласні архіви.

У липні 1932 року введено в дію «Порядок концентрації матеріалів з міських і районних архівів до обласних і державних історичних архівів УСРР». Відповідно до нього, документи, які збері-

галися в районних архівах до 1925 року передавалися до державних історичних архівів негайно, а понад 10 років відповідно до розробленого плану. Документи повинні були передаватися відповідно до впорядкованих описів та за кошти районних установ.

Долаючи труднощі та негаразди Дунаєвецький районний архів станом на 1936 рік працював з 3944 фондоутворювачами. Для порівняння, в наведеній таблиці подається інформація про роботу в цьому напрямку інших архівів [5, арк.5]:

Назва району	Устан орган	Піприємств	Колгоспів	Радгоспів	МТС	Всього	Передано в Істархів
Дунаєвецький	1430	143	880	150	54	3944	600
Староушицький	1430	143	880	150	54	3944	600
Орининський	1430	143	880	—	54	3794	600
Чемеровецький	1440	144	880	300	54	3794	625
Смотрицький	1440	144	880	150	108	4018	625
Новоушицький	1440	144	880	150	108	4189	625
Миньковецький	1430	143	880	—	54	3794	600
Солобковецький	1400	140	880	—	54	3734	600

Роботу із фондоутворювачами відповідно до плану вів архіваріус.

Для належного зберігання документів приміщення районного архіву потребувало негайного ремонту: встановлення пічного опалення, перестіних перегородок, перепланування вікон, встановлення віконних ґрат. На той час в архівосховищі знаходилося 2657 справ. Для їх впорядкування, завідувач архіву просив місцеву владу виділити додатково посаду технічного робітника. В обробці архіву знаходився також фонд судово-земельної комісії. На кінець 1936 року на зберіганні в архіві перебувало 420 фондів, 8600 од.зб. Із цієї кількості фондів та справ лише незначна частина була описана: 8 фондів, 3389 справ.

В архівних документах зберігається інформація про сховище установи.

прим. спец. чи пристосоване	об'єм в м ³	площа в м	кількість полок	освітлення	ступінь заповнення
спеціальне	167,3	61,95	30	освітлення відсутнє	100%

Приділялася увага також обслідуванню відомчих архівів установ, організацій та підприємств.

Види підприємств	Заг. кількість підприємств та закладів	Знаходиться на обліку	Перевірено архівів	З них повторно	примітка
Фабрик та заводів	3	—	—	—	Здійснено 55 перевірок, але акти не оформлялися
колгоспи	41	6	6	—	
радгоспи	1	—	—	—	
МТС	1	1	1	—	
підприємств сільських	52	7	2	—	
Закладів та організацій	87	10	3-	—	

Велися роботи по формуванню джерел комплектування. На обліку в архіві станом на 1936 рік перебувало 278 установ, підприємств та організацій з них: 11 фабрик, сім новобудов, 41 колгосп, 2 радгоспи, одна МТС, 156 організацій, 60 сільських установ.

Районний архів активно виконував утильну кампанію, в результаті якої було знищено чимало цінних документів. Так, у листі датованим липнем 1936 року Пушицький просив Кам'янецьке окружне архівне управління дати дозвіл на знищення 2 тонн «...бумажного церковного хламу, який займає місце та немає значення. Опису на нього немає. Він значиться в штуках» [6, арк.17] Чергові акти на знищення на 1 тону та 700 кг архівних документів були надіслані в окружне архівне управління в жовтні цього ж року.

У березні 1937 року Пушицький надсилає акт по знищенню документів церков (церковних книг) та просить після затвердження повернути його в установу та надати роз'яснення кому передати утільні документи.

Архівна установа активно вела роботи по прийманню документів від підвідомчих установ, організацій та підприємств. Відповідно до плану 1937 року планувалося взяти на зберігання 8,5 тис. документів. Однак окружне архівне управління збільшило цифру до 20 тис. Воно вимагало, щоб архівісти взяли на зберігання від сільських закладів та організацій документи по 1934 рік, а від районних по 1932 рік.

У 1937 році архівісти планували здійснити перевірки 51 установи, підприємств та організацій, з них 9-ти районних установ, 11 сільських, 5-ти заводів та 26 колгоспів.

При перевірці установ архівістами виявлялася маса недоліків по зберіганню документів. Так, у Дунаєвецькій селищній раді документи зберігалися у шафах. Документи були не впорядковані та на них не складено опис. У приписі завідувач архіву зобов'язав відповідальну за діловодство впорядкувати документи та скласти опис. 7 березня 1937 року відбулася перевірка Дунаєвецької суконної фабрики. Під час перевірки виявлено, що у бухгалтерії розкладені по рокам та зберігаються в окремих шафах. У секретаріаті документи розкладені по рокам, але не пронумеровані та відсутній опис. У відділі збуту документи не підшиті, не пронумеровані та відсутній опис. Такий самий стан зберігання та впорядкування документів у плановому відділі. Перевіряючи зобов'язали керівництво фабрики здати документи до 1928 року в районний архів, їх підшити, пронумерувати та скласти описи.

Краща ситуація була в Дунаєвецькому райвиконкомі. В цій установі документи були підшиті, але на них не було складено опис.

На відміну від селищної ради, в Дунаєвецькій заготконторі документи впорядковані та підшиті до 1937 року. Відповідальним за збереження документів було покладено на головного бухгалтера.

У цьому ж році була проведена інспекція щодо зберігання архівних документів Дунаєвецької електростанції. При перевірці виявлено, що електростанція працює з 1919 року, а документи зберігаються лише з 1933 року. Документи, що зберігалися в архіві були не впорядковані та не підшиті. Аналогічною була ситуацію із впорядкованістю архіву в Могилівському колгоспі. Незважаючи на наявність відповідального за архів, номенклатура, описи не велися. Відповідальному за архів було зроблено припис упорядкувати архів та подати зазначені види документів кінця березня 1937 року.

В цьому ж році на предмет впорядкування документів перевірялася Рахівська сільська рада. Під час перевірки було встановлено, що документи в установі з 1921 року. Вони були зв'язані у зв'язки, підписані та пронумеровані.

У 1938 році районні архівні установи очікувало ще одне нововведення. Їх як і всю архівну галузь було підпорядковано Наркомату внутрішніх справ УРСР. Передача повноважень відбулася в лютому 1939 року. На виконання наказу НКВС СРСР Кам'янець-Подільським управлінням НКВС було створено районні комісії по передачі документів в усіх районних архівних відділах в підпорядкування НКВС.

Постійні територіальні та адміністративні зміни, систематичні зміни в підпорядкованості та незадовільне фінансування наклало відбиток на роботу районних архівів. Їх діяльність бажала кращого. Щоб налагодити їх роботу та звернути увагу партійних та радянських органів влади на їх жалюгідний стан, у жовтні 1940 році РНК УРСР та ЦК КП(б)У ухвалили спільну постанову «Про стан міських і районних архівів УРСР». В ній зазначалося: «...Переважна більшість міських та районних архівів і до цього часу знаходяться в незадовільному стані, а окремі занедбані. В окремих районних архівах через неуккомплектованість кадрами робота не провадиться, архівні матеріали не впорядковані...» [7, с. 12].

Постановою було заборонено Наркомату внутрішніх справ переводити районні та міські архіви в непристосовані приміщення. Цю ж структуру та голів райвиконкомів зобов'язали вкомплектувати штати, виділити кошти на обладнання та охорону приміщень районних архівів. Установам, підприємствам та організаціям, які були – джерелами комплектування районних архівів наказано впродовж 3 місяців впорядкувати документи та передати їх на зберігання в районні архівні установи.

Таким чином, Дунаєвецький районний архів розпочав роботу відповідно до урядової постанови. Його робота щодо комплектування та зберігання архівних документів уповільнювалася постійними реформами, перепідпорядкуванням іншим відомствам, небажання призначених осіб через мізерну платню виконувати обов'язки та нерозуміння деяких представників владних структур значущості архівів в житті суспільства.

Список використаних джерел:

1. Держархивний архів Хмельницької області (ДАХМО). Ф. Р-1531. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1.
2. Архівна справа на Хмельниччині: збірник документів, матеріалів і світлин / редкол.: Баженов Л. В., Байдич В. Г., Завальнюк О. М. та ін. Хмельницький: ТОВ «Поліграфіст – 2», 2012. С. 73.
3. Прокопук В. С. Дунаєвецький районний архів: монографія. Дунаївці; Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2015. С.40.

4. ДАХмО. Р-1534. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 8.
5. Там само. Арк. 5
6. Там само. Арк. 17.
7. Збірник постанов і розпоряджень уряду УРСР. 1940. №25. С. 12.

Summary. *The article examines the creation and activity of the Dunaevets district archive in the 1930s on the basis of archival sources.*

Key words: *archival file, S. Pushytsky, availability check, district archive, storage, scrap.*

УДК 314.74

М. А. Пилипак¹

*ДАНЗ «Інститут стратегічних досліджень Республіки Башкортостан»
Академії Наук Республіки Башкортостан*

ДО ІСТОРІЇ ЗАСНУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ СІЛ НА ПЕРЕДУРАЛЛІ ПЕРЕСЕЛЕНЦЯМИ З ПОДІЛЛЯ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОГО АРХІВУ РЕСПУБЛІКИ БАШКОРТОСТАН)

Анотація. *Несприятлива соціально-економічна та політична ситуація в Україні наприкінці XVIII – початку XIX ст. стали передумовою до міграції українців на схід. Особливої масовості міграція набула після проведення царським урядом селянської та аграрної реформ. За матеріалами Національного архіву Республіки Башкортостан у статті розглянуто історію заснування українських сіл переселенцями із Поділля, представлено опис їх господарств зафіксованих переписами 1917, 1920 і 1926 рр.*

Ключові слова: *українці, міграція, Поділля, переселення, Республіка Башкортостан, архів, Передуралля.*

Однією з актуальних проблем сучасної історичної науки є дослідження традиційної культури українців, які проживають поза межами їхньої етнічної території. На сучасному етапі найбільша кількість українців представлена у східній діаспорі. Зокрема, у Російській Федерації проживає 1927988 осіб [7], а одним із найчисельніших за кількістю українців регіонів Росії, є Республіка Башкортостан – 39875 осіб. [6, с. 23] (2010).

Історія формування українського анклаву Передуралля, до складу якого входить і сучасна територія Башкортостану, налічує майже 4 століття [14, с. 9]. Період масової міграції українців на схід, яка була спричинена скасуванням кріпацтва (1861) та проведенням Столипінської аграрної реформи (1906–1916), припадає на другу половину XIX ст. – початок XX ст. Так, на 1920 р. у Башкортостані нараховувалося 67122 українців [2, с. 36].

Станом на 1926 р. переписом зафіксовано – 76710 осіб [4, с. 27], які проживали у 531 населеному пункті, при цьому – 432 з них були моноетнічними (українськими) [5].

Метою статті є аналіз стану та динаміки розвитку домогосподарств у селах заснованих переселенцями із Поділля за результатами дореволюційного та післяреволюційного переписів.

Дослідженню історії переселення українців на Передуралля присвячено ряд публікацій [1; 2; 15]. При цьому, спеціальних досліджень з історії переселення вихідців із Поділля не проводилось.

На територію досліджуваного регіону українці переселялися з Полтавської, Чернігівської, Київської, Харківської, Волинської, Таврійської та Подільської губерній. Всього у Башкортостані було 10 населених пунктів заснованих вихідцями із Поділля [2, с. 247–251]. Окрему увагу у статті присвячено лише п'ятьом із них. Джерельною базою дослідження є матеріали Національного архіву Республіки Башкортостан (далі – НА РБ), зокрема фонд Р-473.

Поширеною серед переселенців була традиція називати новостворені села за місцями їх походження. Починаючи з другої половини XIX ст., на Передураллі з'являлися населені пункти з типовими українськими назвами характерними для більшості етнографічних регіонів України. Переселенцями із Поділля засновані: Літинка, Уладівка, Балто-Іванівка, Івангород, Ново-Подільське, Ново-Подолка, Подільський, Островці, Суражський, Нижній Кульчум.

Під час перепису населення, із слів опитуваних, записувачем заповнялися типові бланки подвірних карток, у яких фіксувалися дані про національність господаря, склад сім'ї, чисельність і вид домашньої худоби, розміри земельних наділів та посівних площ із зазначенням вирощуваних культур, оренда (здавання) землі, наявність сільськогосподарського інвентарю, відомості про наймання робітників та ін. Певним недоліком перепису 1917 р. є те, що під час опитування до картки записувалися прізвище, ім'я та по батькові лише власника господарства, а всі члени його родини фіксувалися з зазначенням віку. У 1920 р. бланк перепису доповнили графою «грамотність».

¹ This article was prepared with support from the John Kolasky Memorial Endowment Fund at the Canadian Institute of Ukrainian Studies

Переглядаючи наявні архівні справи, було уточнено, що розмір одного земельного паю на той час був стандартним – 2400 квадратних сажень, що становить 1,09 гектару. Залежно від своїх статків переселенці з Поділля купували різні за розміром площі землі: від кількох – до двадцяти, а, іноді, й п'ятдесяти десятин.

Літинка (Литовка) Альшеївського району (засноване переселенцями із Літинщини на Вінниччині).

За даними дореволюційного всеросійського сільськогосподарського перепису населення 1917 р. с. Літинка належало до Трунтайшевської волості Белебеївського повіту [11, Арк. 1–33 зв.]. Жителі села належали до Літинського товариства, яке було уповноважене вирішувати всі справи громади, зокрема придбання землі через Селянський поземельний банк [3]. Всього у селі налічувалось 33 домогосподарства, які за соціальним станом були селянами. При цьому, всіх господарів записали, як «посторонніх», а не «приписних».

Із сільськогосподарського реманенту у власності жителів Літинки були переважно однолемішні залізні плуги, лише декілька господарів мали жатки [11, Арк. 6.], віялки [11, Арк. 7.]. Деякі господарства, більш заможні, крім згаданого інвентарю використовували молотилки та сепаратори [11, Арк. 23], а також підводи на залізному ході [11, Арк. 20]. Окремі господарі для ведення домашнього господарства послуговувались орендованим інвентарем [11, Арк. 29].

За національним складом Літинка була майже моноетнічною (українською): із 33 власників господарств лише один зазначений, як «великорос». За даними переписів населення 1920 р. і господарств 1925 р., які узагальнили у довіднику «Перелік населених пунктів Башкортостану» у Літинці в 39 господарствах (у 1920 р. – 43), проживало 237 українців [5, с. 54].

Село Літинка припинило своє існування на початку 1970 рр.

Островці Альшеївського району (засноване у 1901 р. переселенцями із Подільської губ.; Київської губ., Звенигородського пов. с. Пальчик, Полтавської губ.; Кременчуцького пов.)

Станом на 1917 р. с. Островецьке (вказано за назвою зазначеною у архіві – М. П.) входило до складу Нігаметулінської волості Белебеївського повіту [10, Арк. 1–56 зв.]. За національним складом село поліетнічне. Із 56 господарств, 45 – належали українцям, які за соціальним станом були переселенцями-власниками та записані «приписними». Крім того, у селі проживали білоруси та німці. Як і у Літинці, в Островцях українці використовували різноманітний сільськогосподарський інвентар, найпоширеніший – однолемішні залізні плуги. Водночас, у багатьох господарів були й – багатолемішні [10, Арк. 1а; 2; 5; 6; 8; 11; 13; 14; 15; 19; 23; 26;]. За даними перепису 1920 р. Островці входили вже до складу Альшеївської волості. У 57 дворах проживало 307 українців. Однак, у 1925 р. кількість домогосподарств зменшилась до 42 [5, с. 24].

Село Островці ліквідоване у кінці 1960 рр.

Балто-Іванівка Давлеканівського району, засноване у 1897 р. переселенцями із Балтщини Подільської губернії.

Балто-Іванівка, одне із небагатьох сіл заснованих переселенцями із Поділля, яке існує й на сучасному етапі дослідження. У 1917 р. с. Балто-Іванівка входило до складу Казангулівської волості Белебеївського повіту [9, Арк. 1–23 зв.]. Всього переписом зафіксовано 21 домогосподарство, господарі яких були «приписними» переселенцями-власниками. За національним складом у селі переважали українці: із 21 господарства лише 2 господарі – поляки [9, Арк. 12; 17]. Поширеним сільськогосподарським реманентом у більшості господарствах були однолемішні, рідше – багатолемішні залізні плуги. Окремі родини нерідко купували певний вид інвентарю, наприклад молотилки [9, Арк. 7; 9; 11] або віялки [9, Арк. 18] у складчину. Багатші родини мали в господарстві також сепаратори [9, Арк. 5; 15; 16; 20; 21].

З-поміж іншого, в окремих картках перепису міститься інформація про оренду землі як у межах [9, Арк. 3 зв.; 9 зв.; 16 зв. 18 зв.], так і поза межами [9, Арк. 3 зв.; 9 зв.; 11 зв.; 18 зв.; 19 зв.; 21 зв.; 23 зв.] наділених земель. До прикладу, господарство Каминського І. з невідомих причин було залишене господарем, а його земля здана в оренду на 10 років [9, Арк. 3 зв.; 9 зв.; 13 зв.; 18 зв.].

У 1920 р. в Балто-Іванівці функціонував 31 двір, у якому проживали 163 українці. Через п'ять років кількість господарств збільшилася до 34 [5, с. 40].

На сьогодні Балто-Іванівка – поліетнічне село. У 16 дворах проживає 50 жителів, з яких лише декілька є нащадками українських переселенців [ПМА, 2021].

Нижній Кульчум Єрмекеївського району (засноване у 1900 р. переселенцями із Балтщини на Одещині, Ольгопільщини та Брацлавщини на Вінниччині).

За переписом 1917 р. с. Нижній Кульчум входило до складу Ільїнської волості Белебеївського повіту. Всього ж у населеному пункті нараховувалося 49 господарств.

Цікавим є той факт, що у всіх картках жителі Нового Кульчуму зазначені як колишні кріпаки («бывшие крепостные») [8, Арк. 1–50 зв.]. Крім того, 11 родин записані як біженці. Більше ніж третина господарств не мали ніякого сільськогосподарського інвентарю, а у деяких молотилки та віялки придбали на 6 родин [8, Арк. 19; 20; 24; 29; 31; 48].

Наступними переписами зафіксована тенденція до зниження кількості господарств у Нижньому Кульчумі. Так, у 1920 р. вже нараховувалось 44 двори, в яких проживало 230 українців, а у 1925 р. – 39 [5, с. 51].

Село Нижній Кульчум зникло у 1970-х рр.

Ново-Подолка Федорівського району (засноване переселенцями із сіл Лапківці та Чорний Острів Проскурівського повіту Подільської губернії).

Станом на 1917 р., с. Ново-Подолка входило до складу Четирманівської волості Стерлітамакського повіту [12, Арк. 1–76 зв.]. Переписом зафіксовано 73 домогосподарства. Усі господарі значились «приписними» переселенцями-власниками. Як і у більшості згаданих сіл, у власності жителів Ново-Подолки основним знаряддям обробітку землі був однолемішний залізний плуг. Лише у декількох господарствах використовували багатолемішні [12, Арк. 23; 28; 70]. За архівними матеріалами виявлено, що ті господарі, які мали багато землі та худоби нерідко послуговувались допомогою «поденних» [12, Арк. 5; 12; 13; 28; 67], «сезонних» [12, Арк. 67; 70] та «річних» [12, Арк. 70] найнятих працівників. За національним складом Ново-Подолка була українською.

У 1920 р. с. Ново-Подолка входило вже до складу Зірганівської волості. У 72 домогосподарствах проживало 408 українців. У 1925 р. у населеному пункті нараховувалось 53 господарства [5, с. 139].

Жителів Ново-Подолки розселили наприкінці 1960-х рр.

Таким чином, за результатами проведеного аналізу можна зробити висновки, що соціально-економічний стан українців у п'яти досліджених населених пунктах був різним ще на етапі переселення у Башкортостан. Зможніші господарі мали змогу придбати великі земельні наділи, які обробляли, передовими на той час, сільськогосподарськими знаряддями. Бідніші власники володіли обмеженою кількістю землі, яку часто доводилося обробляти орендованим інвентарем. Порівнюючи дореволюційний та післяреволюційний переписи у 4 із 5 селах простежується тенденція до скорочення домогосподарств.

На сучасному етапі дослідження з 10 сіл, заснованих подолянами понад 100 років тому, залишилося лише два. Надалі дослідження може бути використане для виявлення регіональних особливостей традиційної культури переселенців-подолян в умовах поліетнічного середовища Башкортостану.

Список використаних джерел:

1. Амелин В. В. Украинцы на Южном Урале. Оренбург: Издательский центр ОГАУ, 2012. 190 с.
2. Бабенко В. Я. Украинцы в Башкирской ССР: поведение малой этнической группы в полиэтничной среде. БНЦ УрО РАН. Уфа, 1992. 260 с.
3. Зак А. Н. Крестьянский поземельный банк: 1883-1910. Москва: Издательство Н. П. Карбасникова, 1911. 607 с.
4. Народы Башкортостана в переписях населения: В 2 ч. Ч. I / Территориальный орган Федеральной службы государственной статистики по Республике Башкортостан. Уфа : Китап, 2016. 332 с.
5. Населенные пункты Башкортостана. Ч. III. Башреспублика, 1926. Уфа: Китап, 2002. 400 с.
6. Национальный состав населения Республики Башкортостан по данным Всероссийской переписи населения 2010 года: статистический бюллетень. Уфа: Башкортостанстат, 2012. 58 с.
7. Национальный состав населения России (по итогам Всероссийской переписи населения 2010 года). URL: https://gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm
8. Національний архів Республіки Башкортостан. Подвірні картки всеросійського сільськогосподарського і поземельного перепису 1917 року по Белебеївському повіту Ільїнської волості с. Нижне-Кульчум. Ф. Р-473. Оп. № 1, Спр. 925. Арк. 1–50 зв.
9. Національний архів Республіки Башкортостан. Подвірні картки всеросійського сільськогосподарського і поземельного перепису 1917 року по Белебеївському повіту Казангулівської волості с. Балти-Іванівка. Ф. Р-473. Оп. № 1, Спр. 1068. Арк. 1–23 зв.
10. Національний архів Республіки Башкортостан. Подвірні картки всеросійського сільськогосподарського і поземельного перепису 1917 року по Белебеївському повіту Нігаметулінської волості с. Островецьке. Ф. Р-473, Оп. № 1. Спр. 1328. Арк. 1–56 зв.
11. Національний архів Республіки Башкортостан. Подвірні картки всеросійського сільськогосподарського і поземельного перепису 1917 року по Белебеївському повіту Трунтайшевської волості с. Літинка. Ф. Р-473. Оп. № 1, Спр. 1463. Арк. 1–33 зв.
12. Національний архів Республіки Башкортостан. Подвірні картки всеросійського сільськогосподарського і поземельного перепису 1917 року по Стерлітамакському повіту Четирманівської волості с. Ново-Подолка. Ф. Р-473, Оп. № 1. Спр. 4569. Арк. 1–76 зв.
13. ПМА, 2021 – Польові матеріали автора. Експедиційні записи Пилипака М. А. від Гладишева Є. Є. жителя с. Поляковка Давлеканівського району Республіки Башкортостан. 2021 р.
14. Українці Башкирії: у 2 т. Т. I дослідження і документи / [гол. ред. Г. Скрипник, наук. ред. В. Бабенко ; відп. ред. Д. Чернієнко] ; упоряд. Ю. Сіренко, І. Чернієнко, Л. Єфремова, М. Пилипак. Київ: ІМФЕ НАН України; Уфа, 2011. 492 с.

15. Черниенко Д. А. Украинистика Южного Приуралья: монографія. Іжевск: Изд-во «Удмуртский университет», 2013. 308 с.

Summary. *The unfavorable socio – economic and political situation in Ukraine in the late XVIII – early XIX centuries became a prerequisite for the migration of Ukrainians to the East. Migration became particularly widespread after the Tsarist government carried out peasant and agrarian reforms. Based on the materials of the National Archive of the Republic of Bashkortostan, the article examines the history of the foundation of Ukrainian villages by immigrants from Podillia, presents a description of their farms recorded in the censuses of 1917, 1920 and 1926.*

Key words: *ukrainians, migration, Podillia, resettlement, Republic of Bashkortostan, archive, Pereduralye.*

УДК 930.25(477)

І. С. Резнік

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України

ORCID: 0000-0002-1781-9296

СУЧАСНІ ФОРМИ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЇ ДОКУМЕНТІВ У ЦЕНТРАЛЬНОМУ ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ-МУЗЕЇ ЛІТЕРАТУРИ І МИСТЕЦТВА УКРАЇНИ

Анотація. *Здійснено огляд сучасних методів, форм і засобів використання та поширення інформації архівних документів і музейних предметів у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України. Методика дослідження спирається на загальнонаукові методи: аналізу, порівняння, описовий, деталізації та узагальнення. Наукова новизна. На прикладі успішних стаціонарних і онлайн-проектів останніх років висвітлено досвід і результати творчої роботи працівників відділу використання інформації документів архіву-музею. Описані такі сучасні форми використання інформації архівних документів і музейних предметів як стаціонарні і онлайн виставки, створення фонду користування архівними документами, оцифрування описів фондів, віртуальні проекти. У висновках констатується, що впровадження нових форм використання і подачі архівної інформації, розкриття всього потенціалу архівних джерел та музейних предметів є одним з пріоритетних напрямів діяльності архіву-музею.*

Ключові слова: *Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України, фонд, інформація, стаціонарна виставка, онлайн-виставка, проект; архівний документ, скан-копія.*

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі – ЦДАМЛМ України, архів-музей) – найбільше в Україні місце зберігання документів літературно-мистецького профілю, які є важливою і невід’ємною складовою Національного архівного фонду (НАФ). Станом на 1 січня 2021 р. у його сховищах зосереджено 1430 фондів, які включають 317,2 тис. одиниць зберігання [6]. Основна частина архівного фонду ЦДАМЛМ України представлена фондами особового походження літературних, музичних, театральних і кінодіячів, майстрів образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва [2, с. 290]. Таке різноманіття сфер діяльності фондоутворювачів наклало відповідний відбиток на їхні архіви, що є надзвичайно строкатими за своїм якісним і кількісним складом [3, с. 88].

Одним із основних видів діяльності архіву-музею є використання інформації документів, що зберігаються в архівній скарбниці установи. Для реалізації цього завдання працівники архіву-музею постійно вдосконалюють традиційні форми використання інформації та розробляють нові. З метою якомога ширшого охоплення аудиторії архів-музей започатковує нові проекти, залучає інші установи, ЗМІ, представників громадськості та творчих спілок.

Карантинні обмеження, що тривають в Україні від березня 2020 р., відбилися на цій стороні діяльності архіву-музею: різко зменшилась кількість проведених екскурсій, зустрічей з громадськістю і стаціонарних виставок, натомість відбувся якісний і кількісний розвиток онлайн-проектів. Також незважаючи на карантин, користувачі архівної інформації продовжують й надалі отримувати якісні інформаційні та архівні послуги у повному об’ємі.

При цьому архів-музей використовує не лише власний інформаційний (офіційний веб-сайт, сторінки ЦДАМЛМ України в соціальних мережах Фейсбук, Інстаграм і Телеграм) та територіальний простір, а й заручається допомогою партнерів, виходячи на новий рівень (наприклад, були розміщені стаціонарні виставки у арт-вестибюлі станції метро «Золоті ворота» КП «Київський метрополітен», у кінотеатрі «Жовтень» та Національному інформаційному агентстві «Укрінформ»). Результатом творчої і наполегливої праці та застосування сучасних форм використання інформації є низка успішних інформаційно-освітніх стаціонарних та віртуальних проектів, що були реалізовані за останні роки:

І. Стаціонарні виставки.

Від січня 2019 р. до квітня 2021 р. у ЦДАМЛМ України було реалізовано 13 стаціонарних виставкових проектів:

1) Художньо-документальний проєкт до 110-річчя від дня народження М. Примаченко «Жіночий вимір: Марія Примаченко» (експонувався у арт-вестибюлі станції метро «Золоті ворота» КП «Київський метрополітен») (2019);

2) Художньо-документальний проєкт «Кадри долі. Знакові постаті українського кіно», який експонувався у кінотеатрі «Жовтень» (2019);

3) Художньо-документальний проєкт «Кадри долі. Знакові постаті українського кіно», який експонувався у Національному інформаційному агентстві «Укрінформ» (2019);

4) Виставка архівних документів у рамках проєкту «Територія АРХІВ: діалог з документом», присвячена діяльності Спілки письменників України у 1947–1949 рр. та історії будівництва будинку «РОЛІТ» (2019);

5) Виставка архівних документів у рамках проєкту «Мистецькі зустрічі в архіві-музеї», присвяченого корифеям українського музичного мистецтва – К. Стеценку, Б. Лятошинському, Л. Ревуцькому, М. Скорика (2019);

6) Виставковий проєкт до 100-річчя Національного академічного драматичного театру ім. Івана Франка (2019);

7) Виставковий проєкт «Мистецька колекція в дар Україні» (2019);

8) Виставка до 90-річчя від дня народження української художниці-шістдесятниці А. Горської – «Жіночий вимір – Алла Горська» (2019);

9) Виставка картин Б. Гінзбурга «Палаюче мистецтвом серце» (2019);

10) Виставка до авторського вечора О. Балабка (2019);

11) Художньо-документальна виставка до вечора Г. Яблонської (2019)

12) Експозиція архівних документів до візиту директора Державних архівів при Президентіві Турецької Республіки Угура Уналома до ЦДАМЛМ України (2020);

13) Спільний виставковий проєкт до Дня соборності України «Об'єднаймо ж, брати мої!» (2020);

14) Виставка архівних документів до пісенно-поетичного вечора «Тарасова дума – Лесина пісня» (2020);

15) Стаціонарна експозиція «АВАНсцена АВАНгарду» для користувачів до відкриття читального залу ЦДАМЛМ України (2020);

16) Виставка архівних першоджерел «Архів людських долей» в Українському національному інформаційному агентстві «Укрінформ» (2020);

17) Міні-виставка до 120-річчя від дня народження української художниці Катерини Білокур «Квітка-душа» у читальному залі ЦДАМЛМ України (2020).

У 2021 р. у зв'язку з карантинними обмеженнями виставки проводились у режимі онлайн.

Яскравий приклад застосування нових підходів до підготовки стаціонарних виставок – урочиста презентація (6 вересня 2019 р.) та подальша експозиція нового надходження мистецьких творів та архівних документів від українського художника Адольфа Ошерова (Німеччина) до ЦДАМЛМ України, що тривала до вересня 2020 р. Загальна кількість переданих музейних предметів становить 485 одиниць. Серед них і найголовніший доробок митця, справа його життя – 140 ілюстрацій до давньоєврейської духовної та літературної пам'ятки Агади, а також художні роботи митця з пейзажних та портретних серій, серія пастелей «Забутий Житомир».

5 травня 2020 р. повністю оцифрована мистецька колекція А. Ошерова була розміщена для перегляду на сайті ЦДАМЛМ України.

Виставка робіт і документів Адольфа Ошерова «Мистецька колекція в дар Україні». (2019 р.)

Виставка архівних документів з історії українського кінематографа «Кадри долі» (2019 р.) Степан Шагайда, Олександр Довженко, Юлія Сонцева під час зйомок фільму «Аероград». 1935 р. ЦДАМЛМ України, ф. 255, оп. 1, од. зб. 3

Літературно-музичний проєкт «Мистецькі зустрічі в Архіві-музеї».

Проєкт, започаткований у квітні 2012 р., з успіхом триває й досі, однак тимчасово призупинений у зв'язку з карантинними обмеженнями. У його рамках відбуваються виступи відомих українських та зарубіжних музикантів-виконавців, творчі вечори письменників, художників та композиторів, які супроводжуються тематичними презентаціями документальних матеріалів із фондів ЦДАМЛМ України. Проєкт спрямований на встановлення діалогу між актуальним мистецьким процесом та «задокументованим» минулим, відкрите спілкування артистів із публікою, популяризацію вітчизняної архівної спадщини. Він надає змогу митцям поділитися з глядачами своїми творчими здобутками та сприяє приверненню уваги науковців та громадськості до архівних документів. У 2019–2021 рр. у конференц-залі архіву-музею проведено 6 зустрічей, що супроводжувалися одноденними стаціонарними виставками документів, що відбивали основні віхи життя та творчості митців.

Творчий вечір Галини Яблонської «І злети, і падіння» у рамках проєкту «Мистецькі зустрічі в Архіві-музеї». 12 грудня 2019 р.

II. Онлайн-проєкти.

1. Онлайн-виставки.

Окрім 13 традиційних стаціонарних виставкових проєктів у ЦДАМЛМ України в 2019–2021 рр. було реалізовано 13 виставок онлайн, що складає 45% від загальної кількості виставок, для підготовки яких використано понад 2000 документів з архівної та музейної колекції ЦДАМЛМ України:

- 1) Англійська онлайн-версія стаціонарної виставки до 110-річчя художниці М. Примаченко «Жіночий вимір: Марія Примаченко» (2019);
- 2) «АВАНсцена авангарду. Українське авангардне мистецтво поч. ХХ ст.». (2019);
- 3) Онлайн-виставка до 125-річного ювілею М. Рильського (2020);

4) Двомовна онлайн виставка архівних документів та музейних предметів «Адольф Ошеров. Мистецька галерея українського митця» (2020);

5) Онлайн-фотовиставка «Ловці геніальних душ» (2020);

Фотовиставка «Ловці геніальних душ» (2019). Український історик, археолог, архівіст Наталія Полонська-Василенко (уроджена Меньшова). Харків. Ательє Олексія Іваницького. 29 жовтня 1886 р. ЦДАМЛМ України, ф. 542, оп. 1, од. зб. 53, арк. 3.

6) Онлайн-виставка «Littera scripta manet...» (Написане залишається назавжди). До 95-ї річниці ВАПЛІТЕ. (2020);

7) Онлайн виставка до 125-річчя Г. Верьовки (2020)

8) «Вітання від Архіву-музею!» До 91-річчя Адольфа Ошерова (2021);

9) «Крим у об'єктиві митця» (2021);

10) Онлайн-виставка до 130-річчя А. Ю. Кримського;

11) Виставка «До 120-річчя оперного співака Михайла Гришка» (2021);

12) «Чарівний світ української інтимної лірики» (2021);

13) Міжархівна онлайн-виставка «150-річчю Лесі Українки присвячується...».

Яскравим прикладом успішної міжархівної співпраці стала ювілейна виставки до 150-річчя Лесі Українки (1871–1913), яка була презентована 25 лютого 2021 р. на сайті Державної архівної служби України. До її створення долучились 11 державних архівів. До експозиції виставки увійшов 321 документ, з яких 60 зберігаються у фондах ЦДАМЛМ України.

Міжархівна онлайн-виставка «150-річчю Лесі Українки присвячується...».

Лютий 2021 р. На фото зліва-направо: Леся Українка, Михайло Косач, Маргарита Комарова. Фотографія. 1889 р. Копія. ЦДАМЛМ України ф. 1205, оп. 1, од. зб. 90, арк. 1.

2. Створення Фонду користування архівними документами та оцифрування описів фондів.

Цифровізація усіх процесів архівної справи та діловодства була визначена Державною архівною службою України одним із п'яти основних пріоритетів для архівної системи у 2018 р. [4]. і на 2021 рік [5]. Тому основним напрямом використання електронно-обчислювальної техніки у ЦДАМЛМ України, окрім виробничих потреб у сфері діловодства, виконання запитів і копіювання на замовлення користувачів та підготовки онлайн-виставок і віртуальних проєктів, стало створення електронних копій паперових документів та описів з подальшою їх систематизацією [1]. Кінцева ціль – здійснення оцифрування всіх наявних паперових документів для їх подальшого використання без залучення оригіналів, що має забезпечити їхнє довготривале зберігання і унеможливлення пошкоджень, які можуть виникати у разі постійного використання.

З цією метою у 2017 р. було розпочато важливий проєкт зі створення Фонду користування шляхом сканування з роздільною здатністю 600 dpi найбільш цінних та затребуваних документів. Скан-копії доступні для перегляду на ноутбучі в читальному залі, а оригінали цих документів не видаються з метою уникнення їх псування. Результатом впровадження проєкту стало значне зменшення для відвідувача часу очікування видачі замовлених справ та збереження безцінних оригіналів. З огляду на те, що в архіві-музеї зберігається значний масив матеріалів, у 2017–2021 рр. було оцифровано 5% від їхньої загальної кількості. Надалі робота в цьому напрямку буде прискорена.

Також на сайті був створений розділ «Цифровий фонд користування», який регулярно поповнюється цифровими копіями документів, які є суспільним надбанням: з фондів архітекторів Беретті (ф. 9), сходознавця Агатангела Кримського (ф. 883), історика-архівіста Івана Каманіна (ф. 1303) та ін.

Не менш важливим для користувачів архівної інформації є проєкт з оцифрування описів фондів ЦДАМЛМ України, який був завершений на початку 2019 року. На веб-сайті установи доступні для перегляду цифрові копії у форматі PDF 100% описів усіх 1430 фондів, які пройшли повне науково-технічне опрацювання. Публікація електронних каталогів фондів значно полегшила для дослідників пошук інформації, сприяє постійному зростанню кількості відвідувачів читального залу та економить час працівників. В умовах карантину 2020–2021 рр. наявність у вільному доступі оцифрованих описів з можливістю їх скачування стала особливо актуальною та сприяє збільшенню кількості онлайн звернень користувачів.

3. Віртуальний проєкт «АРХІВажлива СПРАВА».

З 2014 р. продовжується реалізація довготривалого віртуального проєкту «АРХІВажлива СПРАВА» (скорочено: «АВС»). Проєкт знайомить широке коло дослідників та шанувальників вітчизняної культури з унікальними документами, книжковими виданнями та музейними предметами, що зберігаються в особових фондах ЦДАМЛМ України. Кожен має змогу не лише побачити їх електронні копії на офіційному сайті та на сторінках у соцмережах, а й прочитати, коли і яким чином ці документи потрапили до ЦДАМЛМ України, які особисті й історичні колізії супроводжували їх появу на світ.

Стаття про Н. В. Суворцову для віртуального проєкту «АРХІВажлива Справа» на веб-сайті ЦДАМЛМ України. 18 березня 2021 р.

Інформаційні повідомлення в рамках рубрики «АВС» публікуються у середньому двічі на місяць та присвячені вшануванню ювілеїв найвідоміших чи несправедливо забутих українських письменників, художників, драматургів, мистецтвознавців, критиків. Кожне повідомлення складається з супровідної міні-статті, у якій висвітлюються основні віхи життя та творчі здобутки митця й 7-10 скан-копій архівних документів: нотних автографів опер, балетів, симфоній тощо; творів живопису та графіки, підготовчих ескізів і начерків до них, що дозволяють прослідкувати усі етапи реалізації творчого задуму;

приватних та офіційних листів відомих особистостей; нерозтиражованих фото класиків; першодруків і прижиттєвих видань творів видатних українців, у т. ч. тих, що були видані зусиллями діаспори та довгий час складали «спецфонд»; фотографій предметів побуту й одягу наших фондоутворювачів.

Упродовж 2019–2021 рр. на інформаційних ресурсах ЦДАМЛМ України було розміщено 61 інформаційне повідомлення до рубрики «АВС».

4. Підготовка збірників документів (вийдуть друком у 2021–2022 рр.):

– Ювілейний альбом-каталог ЦДАМЛМ України (15 друк. арк.), що познайомить читачів із кольоровими скан-копіями знакових документів, які висвітлюють життя та творчість видатних українських митців. Передмова до видання включатиме історію ЦДАМЛМ України, хронологію формування документального, книжкового та музейного фондів. Основна частина книги – це 150 ідентично вибудованих розворотів. Внутрішнє наповнення кожного з них передбачає факсимільне відтворення архівного документа та стислу анотацію до нього (історія створення та надходження до ЦДАМЛМ України, місце в контексті певної історичної епохи чи долі митця);

– Збірник «Архіважлива справа» (4,5 друк. арк.). Це видання складатиметься з 72 інформаційних повідомлень, які публікувалися на інформаційних ресурсах ЦДАМЛМ України у 2014–2017 рр. у рамках рубрики «АВС». Кожне з них включатиме скан-копії архівних документів та супровідну міні-статтю, що висвітлюватимуть життя і творчість українських митців;

– Збірник «Архів-музей у просторі і часі» міститиме наукові статті, доповіді на конференціях та огляди фондів, написані працівниками ЦДАМЛМ України у 2015–2017 рр. Кожна стаття знайомитиме читача з цінними документами або розповідатиме про окремі напрями діяльності установи.

5. Підготовка теле- та радіопередач.

Працівники ЦДАМЛМ України щороку беруть активну участь у підготовці радіо- та телепередач із метою привернення уваги громадськості до документів фондів архіву-музею. Зокрема, у 2019–2021 рр. було проведено зйомки новинного сюжету про ЦДАМЛМ України для телеканалу «Україна 24»; телероліка «Три хвилини зізнання у коханні Архіву-музею»; телепередачі С. Тримбача «Територія кіно» (ТО «Культура») та сюжету для Громадського телебачення про представників Розстріляного відродження та ін.

6. Навчально-виробнича практика для студентів.

Щорічно працівниками ЦДАМЛМ України проводиться архівна навчально-виробнича практика для студентів гуманітарних факультетів. Майбутні бакалаври і магістри вивчають особливості архіву-музею, роботу його відділів та знайомляться з цінними документами літературно-мистецького профілю. У 2020–2021 рр. у зв'язку з карантинними обмеженнями, практика проводилася у режимі онлайн з використанням платформи ZOOM

Завідувачка сектору зберігання та обліку музейних предметів, канд. іст. наук Ніна Іванцова розпочинає виробничу музейно-педагогічну практику для студентів IV курсу історико-філологічного факультету Київського університету імені Бориса Грінченка.

8 лютого 2021 р

зустрічей з аудиторією в онлайн форматі стали інформаційні ресурси Архіву-музею у мережі Інтернет. Локдаун дав поштовх до відновлення діалогів, зокрема активно долучився до оприлюднення своїх напрацювань на наших ресурсах завідувач відділом національної бібліографії Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, літературознавець, доктор філологічних наук, професор Сидір Кіраль, який є багаторічним відвідувачем читального залу Архіву-музею. 15 березня минуло 102 роки від дня народження українського поета Юрія Гойди і Сидір Степанович направив до Архіву-музею текст про українського митця та нове видання.

III. Нові віртуальні проекти ЦДАМЛМ України.

Не зупиняючись на досягнутому, ЦДАМЛМ України започаткував нові віртуальні проекти, які покликані значно розширити коло користувачів інформації архівних документів та репрезентувати діяльність установи, яка не лише зберігає документи та музейні предмети, а й пропагує здобутки української культури та мистецтва:

1. «Територія АРХІВ: діалог з документом».

Проект започаткований архівом-музеєм 30 січня 2018 р. і покликаний продемонструвати і підтримати тісний зв'язок архівістів та користувачів архівної інформації. Архів-музей став територією вільного діалогу, місцем, де науковці, митці і поціновувачі української історії та культури мають унікальну можливість не лише віднайти необхідну інформацію, а й донести її до громадськості та поділитися своїми напрацюваннями.

Карантин вніс свої корективи у практику роботи установи, тож новим майданчиком для

Світлина із заходу «Світова класика українською» у рамках проекту «Територія АРХІВ: діалог з документом». 30 січня 2018 р..

2. «Архів-музей на допомогу вчителям».

Віртуальний проект передбачає розміщення раз на місяць на інформаційних ресурсах ЦДАМЛМ України інформаційних повідомлень про видатні постаті ХХ ст., які відіграли виняткову роль у становленні державотворчих і культурно-мистецьких процесів в Україні й чий фонди зберігаються у ЦДАМЛМ України. Кожне повідомлення включає 7-10 скан-копій документів про життя та творчість особи і невелику супровідну статтю про неї. Перший блок інформаційних повідомлень репрезентує знакові постаті представників інтелігенції, що належать до «Розстріляного відродження» (І. Багряний, М. Бойчук, М. Зеров, М. Йогансен, М. Куліш, М. Вороний, В. Підмогильний, М. Хвильовий та ін.).

За 2019–2021 роки було опубліковано 26 статей до цієї рубрики.

3. Наукові онлайн-конференції.

У зв'язку з карантинними обмеженнями наукові конференції у 2020-2021 рр. проводились у режимі веб-конференції з використанням платформ ZOOM і Google Meet. Від початку 2021 р. співробітники ЦДАМЛМ України взяли участь у 6 Міжнародних науково-практичних конференціях.

Провідний архівіст відділу використання інформації документів, канд. іст. наук Ігор Резнік бере участь у конференції «Леся Українка на перехресті культур і часів». 18 березня 2021 р.

4. «Цей день в історії».

Віртуальний проект започатковано 12 червня 2020 р. З того часу до квітня 2021 працівниками архіву-музею підготовано і опубліковано 19 статей

Фото зі статті від 2 січня 2021 р. до дня народження письменниці Віри Вовк (1926 р. н.).
На фото: Віра Вовк (3-я зліва у 1-му ряду) у ЦДАМЛМ України. Київ, 2013 р.

5. Творчо-робоче.

Суть онлайн-проєкту, започаткованого 10 грудня 2020 р. – показати, як працівники ЦДАМЛМ України готують різноманітні проєкти – від виникнення творчого задуму і створення концепції проєкту – до його реалізації і відкриття.

На фото: архівист відділу використання інформації документів та комунікацій ЦДАМЛМ України, канд. іст. наук Оксана Бублик працює над підготовкою міжархівного виставкового проєкту до 150-річчя від дня народження Лесі Українки. 15 лютого 2021 р.

модернізований, доповнений великою кількістю нових тематичних розділів, регулярно наповнювався актуальною інформацією та став підґрунтям для успішної реалізації віртуальних проєктів;

– на сайті був створений окремий розділ «Швидкі посилання», що вміщує рубрики «Анонси», «Новини» та усі діючі онлайн-проєкти: «Виставки онлайн», «АРХІВажлива СПРАВА», «Архів-музей на допомогу вчителям», «Цей день в історії», «Творчо-робоче»;

– у 2020 р. активно почали проводитись веб-конференції з використанням платформ ZOOM і Google Meet для проведення нарад за участю керівництва і працівників архівів. А в березні 2021 р. з метою дистанційного узгодження переліку документів до експозиції спільних виставкових проєктів у ЦДАМЛМ України було вперше впроваджено практику організації показу архівних документів і художніх робіт у режимі ZOOM-конференції;

– створено розділ сайту «Замовити справу онлайн», де користувач може дистанційно оформити замовлення на справи. Для цього треба заповнити заяву користувача та бланк замовлення на видавання справ до читального залу та надіслати їх на електронну пошту архіву-музею;

IV. Нові сервіси для дистанційного обслуговування користувачів.

Одним із пріоритетних напрямків діяльності ЦДАМЛМ України є вдосконалення інструментів та засобів пошуку архівної інформації. Йдучи в ногу з часом, Архів-музей запровадив низку зручних сервісів, які полегшують для користувачів доступ до архівної інформації:

– перш за все, слід зазначити, що у жовтні 2019 р. почав функціонувати новий офіційний веб-сайт ЦДАМЛМ України (<http://csamm.archives.gov.ua>) (разом з версією для слабозрячих та мобільною версією), який, окрім сучасного дизайну, дає змогу полегшити управління сайтом, легше впроваджувати нові інструменти пошуку інформації, надавати доступ модераторам для ведення окремих розділів. Старий сайт функціонуватиме паралельно, доки вся інформація з нього не буде перенесена на новий сайт, який упродовж цього періоду був суттєво

– у 2019 р. на сайті був доданий новий сервіс – кнопка «Оплата онлайн» на основі платіжної системи UA-Pay, за допомогою якої можна дистанційно оплатити платні послуги, що виконуються ЦДАМЛМ України;

– з 2019 р. функціонує Телеграм канал ЦДАМЛМ України, який сповіщує людей про оновлення на сайті та останні новини;

– з жовтня 2019 р. з метою організації сучасного засобу комунікації між архівом та громадянами на сайті почав функціонувати онлайн чат. Громадяни з понеділка по п'ятницю у режимі «живого спілкування» можуть ставити запитання з приводу архівних фондів, роботи установи, реєстрації для роботи в архіві, замовлення справ та інших послуг та впродовж робочого дня отримувати кваліфіковані відповіді від працівників читального залу.

Пошук архівної інформації в ЦДАМЛМ України був значно полегшений з впровадженням на веб-сайті наступних електронних сервісів:

1) У рубриці «Довідковий апарат» розділу «Про архів» та у розділі «Перелік фондів» є список фондів ЦДАМЛМ України (за порядковим номером і за алфавітом, перелік колекцій документів); відскановані описи фондів.

2) На сайті впроваджена пошукова система за ключовими словами по змісту сайту та описів, яка у відповідь на пошуковий запит надає посилання на всі відповідні рубрики, публікації, онлайн виставки, описи, де згадується ключове слово. Текст пошукового запиту виділяється червоною рамкою.

3) У Viber функціонує чат-бот ЦДАМЛМ України, який у відповідь на пошуковий запит зорієнтовує громадян на сайт установи та надає покликання на відповідні розділи – довідковий апарат, контакти, замовлення справи онлайн, просвітницька діяльність, анонси. Чат-бот доступний по QR-коду (розміщений на сайті та на дверях читального залу) та за запрошенням від користувача.

Впровадження нових форм використання і подачі архівної інформації, розкриття всього потенціалу архівних джерел та музейних предметів і в майбутньому залишатиметься одним із пріоритетних напрямів у діяльності ЦДАМЛМ України. Цей вид діяльності потребує зміцнення матеріально-технічної бази, залучення сучасних мультимедійних технологій та розробки нестандартних підходів і методик. Нові технічні можливості забезпечать масовість (можливість охопити ширшу аудиторію та запропонувати значно більший об'єм інформації), варіативність (швидка зміна, заміна експозиції або її складових), розширення географії експонування (мобільність) та економічність (зменшення сукупних витрат на організацію заходів).

Список використаних джерел:

1. Баженов О. Л. Проблеми у використанні електронно-обчислювальної техніки в архівній справі // Сучасні засоби збереження документів та нові методологічні підходи до наукових досліджень і застосування

На фото: ZOOM-конференція за участю провідного архівіста відділу використання інформації документів та комунікацій ЦДАМЛМ України, кандидата історичних наук Ігоря Резніка та працівників Львівської національної галереї мистецтв імені Бориса Возницького.

Завідувачка читального залу ЦДАМЛМ України (сектор користування документами та АІПС) Людмила Швайковська відповідає на запитання користувачів. 23 жовтня 2019 р.

документів Національного архівного фонду України: наук. зб. за підсумками Всеукраїнської науково-практичної конференції. Кам'янець-Подільський національний ун-т імені Івана Огієнка, 2012. С. 22.

2. Детальніше про особові фонди, які зберігаються в ЦДАМЛМ України, див.: Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України: путівник / авт.-упоряд.: Т. Дубовик, Ю. Бентя; Укрдержархів, ЦДАМЛМ України. Київ, 2015. Вип. 4. С. 290–439.

3. Загорулько Р. О. Із досвіду методичної роботи Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України // Архіви України. 2017. № 2. С. 88.

4. Пріоритети Державної архівної служби України на 2018 рік [Електронний ресурс]: сторінка офіційного веб-сайту Державної архівної служби України. URL: <http://www.archives.gov.ua> (дата звернення: 25. 04. 2018).

5. Пріоритети Державної архівної служби України на 2021 рік [Електронний ресурс]: сторінка офіційного веб-сайту Державної архівної служби України. URL: <https://archives.gov.ua/ua/пріоритети-державної-архівної-служб/> (дата звернення: 01. 04. 2021)

6. Склад та характеристика фондів [Електронний ресурс]: сторінка офіційного веб-сайту Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України. URL: <https://csamm.archives.gov.ua/про-арів/склад-та-характеристика-фондів/> (дата звернення: 01. 04. 2021).

Summary. *The article is dedicated to review of modern methods, forms and means of using and spreading of information of archival documents and museum items at the Central State Archives Museum of Literature and Arts of Ukraine. The research methodology is based on common scientific methods of analysis, description, comparison, detailing and generalization. Scientific novelty. The author analyzes the experience and results of the creative work of the employees of the Department of documents' information using on the example of successful stationary and online projects of recent years. Modern forms of using of archival information have been described: stationary and online exhibitions, creating the fund for the using of archival documents and digitizing the descriptions of funds, virtual projects. The findings state that the implementation of new forms of using and submission of archival information, disclosure of the full potential of archival sources and museum items is one of the priority directions of activity of the archive-museum.*

Key words: *the Central State Archives Museum of Literature and Arts of Ukraine; fond; the information; stationary exhibition; online-exhibition; project; the archival document; scan-copy.*

УДК 002.1-028.27:930.25](494)

Р. В. Романовський

*Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства
ORCID: 0000-0002-5203-4400*

ЗБЕРІГАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКУМЕНТІВ У ФЕДЕРАЛЬНОМУ АРХІВІ ШВЕЙЦАРІЇ

Анотація. *У публікації висвітлено досвід Федерального архіву Швейцарії щодо організації архівного зберігання електронних документів; охарактеризовано основні процеси передавання електронних документів до Федерального архіву, їх опрацювання та забезпечення тривалого зберігання.*

Ключові слова: *архівне зберігання електронних документів, електронний архів, електронні документи, Федеральний архів Швейцарії.*

Проблеми, пов'язані зі створенням електронних документів, передаванням їх до архівів, організацією тривалого зберігання є одними із ключових як для організацій та установ, які створюють електронні документи, так і для архівів в усьому світі.

Зарубіжні країни мають значний досвід організації електронних архівів, розроблення і впровадження технологічних рішень щодо забезпечення збереженості електронних документів. Аналіз та узагальнення зарубіжного досвіду щодо управління електронними документами, створення архівів електронних документів, організації їх тривалого зберігання може бути корисним для організації зберігання електронних документів у вітчизняних архівах.

Федеральний архів Швейцарії (Schweizerisches Bundesarchiv) є федеральною службою та центром компетенції у сфері управління інформацією [3, с. 3]. Правовою основою діяльності Федерального архіву є «Федеральний закон про архіви» від 26 червня 1998 р. [1]. Відповідно до ст. 2 Закону, місією Федерального архіву є збереження документів федеральної адміністрації, що мають юридичну, політичну, економічну, історичну, соціальну чи культурну цінність. Архів зберігає всі документи, «які мають юридичне або адміністративне значення або мають високу інформаційну цінність» (ст. 3, п. 3 Закону). Документи за визначенням Закону – це «вся записана інформація, незалежна від носія, яка була отримана або створена для виконання державних завдань федерального уряду, а також всі допоміжні засоби і додаткові дані, необхідні для розуміння цієї інформації та її використання» (ст. 3, п. 1).

У 2008 р. уряд Швейцарії ухвалив рішення про впровадження електронного документообігу в федеральних установах. Від 2012 р. переважна більшість документів федерального уряду надходить на зберігання до архіву в електронному вигляді. У 2009 р. у Федеральному архіві впроваджена інфраструктура для архівного зберігання електронних документів, основою якої стало цифрове сховище Digital Information Repository (DIR), розроблене з урахуванням вимог міжнародних стандартів та досвіду Національного архіву Великобританії. DIR підтримує основні процеси передавання електронних документів до архіву, їх опрацювання та зберігання.

Федеральний архів Швейцарії приймає на зберігання три основні групи електронних документів:

- реляційні бази даних;
- електронні документи, створені в системах електронного документообігу (Elektronische Geschäftsvewaltung (GEVER));
- інші електронні документи, наприклад колекції фото чи відео документів [11, с. 12].

У 2018–2020 рр. на зберігання до архіву щороку надходило 0,3–0,7 терабайта електронних документів. Станом на 2020 р. в електронному сховищі Федерального архіву зберігається 22 терабайти електронних документів, які надійшли від федеральних установ [2].

Структурний підрозділ Федерального архіву «Information Preservation Division» [6] відповідає за комплектування, зберігання, забезпечення доступу до електронних документів, а також за формування політики керування електронними документами в установах – джерелах комплектування архіву. Технологічне забезпечення архівного зберігання електронних документів здійснює відділ інформаційних технологій (Information Technology Unit) [7].

Робота інфраструктури електронного архівування забезпечується у співпраці з Федеральним управлінням з інформатики та телекомунікацій (Bundesamt für Informatik und Telekommunikation), яке є центральним постачальником ІТ-послуг федеральної адміністрації. Інфраструктура знаходиться у захищеній мережі федеральної адміністрації, в межах якої для архіву виділена окрема захищена зона.

Основні засади архівного зберігання електронних документів у Федеральному архіві визначені у документі під назвою «Політика електронного архівування» (2009 р., оновлена версія документа опублікована у 2019 р.) [11].

Відповідно до визначення, поданого у «Політиці електронного архівування», електронні документи – це документи, які були створені або отримані з використанням інформаційних і комунікаційних технологій, доступні в цифрових форматах і які передають вміст та інформацію у вигляді визначеного набору цифрових даних [11, с. 12].

Федеральний архів приймає на зберігання як документи, створені в електронному вигляді так і оцифровані документи. Вимоги архіву щодо електронного архівування поширюються на обидві категорії документів.

Основою стратегії архівування електронних документів є принцип міграції. Згідно з цим принципом, електронні документи зберігають у форматах, адаптованих до мінливих умов навколишнього середовища. Це забезпечує збереження інформації електронних документів та її використання в нових умовах.

Електронні документи конвертують у новий архівний формат, як тільки це стає необхідним. Конверсія документів у новий формат відбувається максимально без втрат. Процеси перетворення та будь-які подальші зміни в архівних документах документують, їх можна відстежити в будь-який час.

Під час зберігання електронних документів Федеральний архів дотримується стратегії відокремлення даних від ІТ-середовищ (додатків, систем баз даних, операційних систем, апаратного забезпечення тощо). У цифровому сховищі зберігають виключно електронні документи, додатки в будь-якій формі не архівують. Проте, документацію, що стосується додатків (наприклад баз даних), з яких походять дані, архівують, якщо це необхідно для ідентифікації діяльності установи та для зручності використання даних.

Інфраструктура електронного архівування у Федеральному архіві побудована на основі еталонної моделі міжнародного стандарту ISO 14721 Open Archival Information System (OAIS), яка адаптована до потреб архіву та забезпечує приймання, зберігання, опрацювання та доступ до електронних документів.

Відповідно до моделі OAIS, електронні документи, призначені для архівного зберігання, об'єднані у три типи пакетів даних:

- SIP (Submission Information Package; пакет інформації для передавання): для передавання електронних документів до архіву;
- AIP (Archival Information Package; пакет архівної інформації): для зберігання електронних документів в архіві;
- DIP (Dissemination Information Package; пакет інформації для поширення): для використання інформації електронних документів.

Технології електронного архівування у Федеральному архіві побудовані за модульним принципом. Застосування такої технології має низку переваг:

- стійкість: збій не завжди впливає на всю систему, а тільки на один модуль;
- взаємозамінність: модулі можуть бути оновлені або замінені без необхідності перебудувати всю систему;
- зменшення складності: система стає більш керованою.

Федеральний архів активно впливає на управління життєвим циклом електронних документів від їх створення до передавання на архівне зберігання. Так, архів розробив та вільно надає утворювачам документів кілька додатків для підготовки та передавання електронних документів на архівне зберігання. Розроблене архівом програмне забезпечення Package Handler дозволяє створювати, переглядати, редагувати та перевіряти пакети SIP відповідно до вимог архівного зберігання електронних документів, визначених у стандарті електронного урядування eCH-160 [5] та специфікації SIP [12], розробленій Федеральним архівом. Архів надає Package Handler установам, які передають документи до архіву, та проводить навчання працівників щодо користування програмним забезпеченням [10]. Для архівного зберігання реляційних баз даних Федеральний архів розробив додаток SIARD Suite і формат SIARD (Software Independent Archiving of Relational Database). У 2014 р. Федеральний архів впровадив додаток Transferplattform, який дозволяє автоматично і безпечно передавати SIP до архіву, а також забезпечує двофакторну ідентифікацію та аутентифікацію користувачів.

Федеральний архів визначає формати даних електронних документів, які забезпечують їх тривале збереження та доступ. Під час підготовки до передавання електронних документів в архів, установи повинні конвертувати файли у формати, визначені для архівного зберігання [15, с. 3]. Нині у Федеральному архіві використовують такі формати: для «офісних» документів – PDF/A; таблиць – CSV; реляційних баз даних – SIARD; растрових зображень – TIFF, JPEG2000; аудіодокументів – WAVE; відеодокументів – MPEG-4, FFV1; структурованих (текстових) даних – XML; геоданих – TIFF + EWF, XML, INTERLIS. Детальні вимоги щодо форматів файлів визначені у методичних документах Федерального архіву [13, 14]. Щороку Федеральний архів переглядає вимоги щодо форматів файлів, та за необхідності їх оновлює [4].

Експертизу цінності електронних документів здійснюють Федеральний архів спільно з установою, що передає документи на зберігання. Для експертизи цінності електронних документів важливе значення має інформація про використання установою спеціалізованих програм та вміст баз даних, що дозволяє визначити як юридичну, так і адміністративну та історичну цінність документів [11, с. 14].

Установи готують документи до передавання відповідно до «Інструкції щодо обов'язку передавати документи в Федеральний архів Швейцарії» [15]. Підготовка до передавання включає такі етапи:

- надання електронним документам первинних і пов'язаних метаданих;
- перетворення файлів у формати, придатні для архівного зберігання;
- створення пакету SIP за допомогою програмного забезпечення Package Handler.

Пакети SIP складаються із двох частин: заголовка, що містить метадані у форматі XML, які стосуються пакету і первинних даних, та контенту, що містить первинні дані [12, с. 13].

Електронні документи передають на зберігання до Федерального архіву як на фізичних носіях, так і за допомогою інформаційних систем. Після збереження документів у цифровому сховищі, носії інформації знищують або повертають власнику [11, с. 13].

Федеральний архів під час приймання перевіряє структуру пакетів SIP, їх вміст, метадані, наявність вірусів, формати електронних документів тощо. Якщо надходження не відповідають вимогам архіву, їх відхиляють. Надходження, що відповідають необхідним вимогам, конвертують у пакети AIP та передають на зберігання до цифрового сховища DIR.

Описування документів, що надійшли до Федерального архіву, здійснюють на основі міжнародних стандартів архівного описування ISAD(G), ISSAR (CPF) тощо. Метадані пакетів даних, які зберігаються в архіві, також повинні відповідати вимогам стандарту ISAD(G).

Федеральний архів зберігає електронні документи в трьох копіях за допомогою спеціально захищеної інфраструктури електронного архівування з контрольованим і обмеженим доступом. Три ідентичні копії кожного пакету архівної інформації (AIP) записані на трьох різних накопичувачах даних. Сховища розташовані в трьох географічно відокремлених місцях, одне з яких знаходиться на відстані більше 30 км від двох інших.

Для забезпечення збереженості архівних електронних документів у Федеральному архіві створюють нову версію пакетів AIP, яку згодом позначають як поточну. Старі версії не знищують, а продовжують зберігати в цифровому сховищі (користувачам надають доступ лише до останньої версії). Це дозволяє прослідкувати ланцюжок версій від поточної до оригінальної.

Заходи щодо збереження документів також включають регулярну перевірку цілісності архівних електронних документів та можливості використання їх інформації. Зокрема, працівники архіву

оцінюють ризики для збереження та здійснюють перевірки архівних форматів файлів, структури пакетів архівних даних, апаратного забезпечення (носіїв, серверів), програмного забезпечення (додатків). Заходи щодо збереження завжди проводять спочатку в тестовому середовищі, оцінюють результати тестових заходів та здійснюють подальшу реалізацією запланованих заходів щодо збереження.

Доступ до архівних електронних документів контролюють за допомогою чітко регламентованих організаційних заходів:

- доступ до електронного архіву, зокрема до цифрового сховища, має певна визначена група осіб;
- процеси архівування організаційно визначені та задокументовані;
- у лог-файлах та базах даних зберігають внесені зміни, включаючи їх походження, дату та автора;
- зберігають дані про процеси архівування в інформаційних пакетах (AIP) у цифровому сховищі.

Управління інформацією про документи Федерального архіву, незалежно від їх форми (аналогові чи електронні) забезпечується за допомогою Архівної інформаційної системи (AIC). Метадані, необхідні для доступу до електронних архівних документів (адміністративні, описові, технічні тощо), інтегруються в AIC із метаданих пакета електронних документів. Федеральний архів здійснює управління цими метаданими в AIC.

Для пошуку та ідентифікації архівних електронних документів кожному пакету архівної інформації AIP присвоюють унікальний номер «Universally Unique Identifier» (UUID). Також унікальний номер надають кожній справі (Dossier) у складі пакету.

Для доступу користувачів архівні електронні документи конвертують у пакети DIP. Доступ надається в читальному залі архіву або за допомогою порталу «Он-лайн доступ до Федерального архіву» [9].

У 2014 р. Федеральна рада Швейцарії (Schweizerischer Bundesrat) уповноважила Федеральний архів відповідно до статті 18 Закону про архіви надавати послуги електронного архівування кантонам, муніципалітетам та іншим установам публічного права [3]. Федеральний архів надає таким установам послуги архівування електронних даних, консулює з питань управління та зберігання електронних документів, проводить навчання у сфері управління та використання інформації. Зберігання електронних документів установ у Федеральному архіві є платним. Так, разові інвестиційні витрати на зберігання 1 терабайту даних складають близько 51 тис. швейцарських франків, щорічні експлуатаційні витрати на зберігання 1 терабайту даних складають близько 80500 франків. Мінімальний обсяг сховища, доступного для зберігання документів установи, складає 0,5 ТБ [8]. Зберігання електронних документів у Федеральному архіві є більш вигідним для установ, ніж створення та підтримка власної IT-інфраструктури архівного зберігання.

Отже, у Федеральному архіві Швейцарії розроблена та впроваджена на основі еталонної моделі OAIS інформаційна система електронного архіву, яка забезпечує передавання електронних документів до Федерального архіву, їх опрацювання, довготривале зберігання та доступ. Досвід Федерального архіву свідчить, що для збереження електронних документів важливе значення має співпраця утворювачів документів та архіву впродовж усього життєвого циклу електронного документа.

Список використаних джерел:

1. Bundesgesetz über die Archivierung (Archivierungsgesetz, BGA) vom 26. Juni 1998 (Stand am 1. Mai 2013). URL: <https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19994756/index.html>
2. Das Schweizerische Bundesarchiv in Zahlen 2020. URL: https://www.bar.admin.ch/dam/bar/de/dokumente/diverses/das_schweizerische_bundesarchiv_in_zahlen_2020.pdf.download.pdf/Das%20Schweizerische%20Bundesarchiv%20in%20Zahlen%202020.pdf
3. Digitale Archivierung im BAR Dienstleistungen für bundesverwaltungsexterne Kunden. 2019. 8 s. URL: https://www.bar.admin.ch/dam/bar/de/dokumente/kundeninformation/dokumentation_produktdigitalearchivierung.pdf.download.pdf/dokumentation_produktdigitalearchivierung.pdf
4. Digitale Unterlagen. URL: <https://www.bar.admin.ch/bar/de/home/archivierung/ablieferung/digitale-unterlagen.html>
5. eCH-0160 Archivische Ablieferungsschnittstelle (SIP). URL: <https://www.ech.ch/de/standards/39187>
6. Information Preservation Division (IPD). URL: <https://www.bar.admin.ch/bar/en/home/about-us/the-federal-archives/organisation/information-preservation-division--ipd-.html>
7. Information Technology Unit (ITU). URL: <https://www.bar.admin.ch/bar/en/home/about-us/the-federal-archives/organisation/information-technology-unit--itu-.html>
8. Ohnesorge K. W. Digitale Archivierung im Schweizerischen Bundesarchiv – Ein Blick hinter die Kulissen. URL: <https://bop.unibe.ch/iw/article/view/4246/6334>
9. Online access to the Federal Archives. URL: <https://www.recherche.bar.admin.ch/recherche/#/en/search/simple>

10. Package Handler. URL: <https://www.bar.admin.ch/bar/en/home/archiving/tools/package-handler.html>
11. Policy Digitale Archivierung. Version: 1.2. 2019. 24 s. URL: https://www.bar.admin.ch/dam/bar/de/dokumente/konzepte_und_weisungen/policy_digitale_archivierung.pdf.download.pdf/policy_digitale_archivierung.pdf
12. Spezifikation Submission Information Package (SIP). Ablieferungsobjekt für digitale Unterlagen an das Schweizerische Bundesarchiv. 2012. 57 s. URL: https://www.bar.admin.ch/dam/bar/de/dokumente/kundeninformation/spezifikation_submissioninformationpackagesip40.pdf.download.pdf/spezifikation_submissioninformationpackagesip40.pdf
13. Standards für die archivierung Digitaler Unterlagen – Archivtaugliche Dateiformate. Version 2020/04. 2020. 21 s. URL: https://www.bar.admin.ch/dam/bar/de/dokumente/konzepte_und_weisungen/archivtaugliche_dateiformate.1.pdf.download.pdf/archivtaugliche_dateiformate.pdf
14. Standards for archiving Digital Documents – Archivable File Formats. 2020. 21 p. URL: https://www.bar.admin.ch/dam/bar/en/dokumente/konzepte_und_weisungen/archivtaugliche_dateiformate.pdf.download.pdf/archivable_file_formats.pdf
15. Weisungen über die Anbietepflicht und die Ablieferung von Unterlagen an das Schweizerische Bundesarchiv vom 28. September 1999. 12 s. URL: https://www.bar.admin.ch/dam/bar/de/dokumente/gesetzgebung/weisungen_ueber_dieanbietepflichtunddieablieferungvonunterlagena.pdf.download.pdf/weisungen_ueber_dieanbietepflichtunddieablieferungvonunterlagena.pdf

Summary. *The publication highlights the experience of the Swiss Federal Archives in organizing the archival storage of electronic documents; the main processes of transfer of electronic documents to the Federal Archive, their processing and ensuring long-term storage are characterized.*

Key words: *archival storage of electronic documents, electronic archives, electronic documents, Swiss Federal Archives.*

УДК 930.253(477.74):908(477.74)«18/19»

І. В. Садова

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

МАТЕРІАЛИ ДЕРЖАРХІВУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ ПРО НАЦІОНАЛЬНІ БЛАГОДІЙНІ ТОВАРИВСТВА В ОДЕСІ НА ЗЛАМІ ХІХ – ХХ ст.

Анотація. *У статті розглянуто проблеми та особливості створення національних благодійних товариств в Одесі на зламі ХІХ – ХХ століття. На основі дослідження матеріалів Державного архіву Одеської області було виділено специфіку цих товариств, зроблена спроба їх класифікації.*

Ключові слова: *національні товариства, благодійні товариства, архівні матеріали, історія Одеси.*

У другій половині ХІХ століття розпочалася пора зрілості міста. Одеса стала одним з найкрупніших портових міст світу, значним економічним, науковим і культурним осередком. Бурхливий розвиток економіки Одеси приваблював заможних купців та заповзятих ділків як вітчизняного, так і значною мірою іноземного походження. Шукаючи щастя, представники різних національностей і різних соціальних верст наповнювали місто, приносили свої капітали, робочі руки, здібності й таланти [2, с.137]. Тому закономірністю став факт об'єднання громад різних етносів та утворення національних товариств для спільної реалізації різноманітних соціальних інтересів, утому числі діяльність благодійних установ, що допомагали нужденним.

В Одесі, з самого початку існування міста, благодійністю опікувався Одеський приказ громадського піклування, який було засновано у 1823 році [4]. Загалом у місті розвивалися найрізноманітніші форми благодійності. У 1840-1860-і рр. найбільш розвиненими були об'єднання корпоративного характеру – товариства взаємодопомоги, наприклад, нужденним трудівникам-євреям і ін. Паралельно існували благодійні заклади, в яких допомога надавалася всім, незалежно від віросповідання. Благодійність фінансувалася в більшості випадків значними сумами пожертвувань і заповітів заможних громадян [5].

Існує багато друкованих джерел так чи інакше пов'язаних з діяльністю цих товариств. Серед них велике значення для дослідження цієї теми мають матеріали Держархіву Одеської області про національні благодійні товариства в Одесі, що представлені у другому фонді під назвою «Канцелярія Одеського градоначальника» [3].

Опрацьовані мною справи благодійних товариств цього фонду можна поділити за спрямуванням їх діяльності на такі групи. Першу групу складають Італійський гурток (1900 р.) та організація «Гармонія» (1861 р.), які були спрямовані на підтримку національних традицій, вивчення та захист рідної мови, а також на допомогу молоді [3, спр. 584, 2756].

У липні 1861 році було затверджено статут товариства під назвою «Гармонія». Метою товариства було приємне проведення часу, спілкування в неформальній обстановці, обмін корисною та пізнавальною інформацією. Учасники організували постановки п'єс, виконання музичних творів. Державні, політичні та релігійні питання в межах товариства були заборонені та не допускалися [3, спр. 584].

У січні 1900 року італійський генеральний консул звернувся до одеського градоначальника з проханням від Пріско-Джованні Сперандео –лектора італійської мови при Імператорському Новоросійському університеті, організувати Італійський гурток та затвердити його статут. консул наголошував, що ніякої відповідальності за форму та зміст статуту не несе. У відповіді консулу градоначальник зазначив, що не може затвердити статус, допоки він не буде перекладений на російську мову. Врешті-решт статут товариства в 1900 році такі не було прийнято [3, спр. 2756].

В Одесу, як в портове місто, приїжджали багато іноземців, які далеко від батьківщини нерідко потрапляли в скрутне матеріальне становище. Тому до другої групи можна віднести Товариство на користь швейцарців в Одесі, а згодом Швейцарське благодійне товариство (1845 р.) та Сербське благодійне товариство в Одесі (1891 р.), які спрямовували свою діяльність на допомогу співвітчизникам. Статут товариства на користь швейцарців в Одесі (згодом Швейцарське благодійне товариство) було затверджено в липні 1845 року. В липні 1874 року було надіслано прохання одеському градоначальнику про внесення правки в статут товариства, а вже в серпні того ж самого року одеському градоначальнику було відправлено екземпляр нового статуту товариства [3, спр. 896; 6].

У лютому 1891 року сербський генеральний консул повідомив одеському градоначальнику про заснування в Одесі при Генеральному консульстві сербського благодійного товариства. А вже в жовні 1891 року було затверджено статут. Головною метою товариства було надання допомоги незаможним сербам, які мешкали в Одесі та передмісті. Також надавалася допомога вдовам-сербкам та їх неповнолітнім дітям. Допомогу отримували і бездітні вдови-сербки, котрі вийшли заміж не за сербів, але повернулися після смерті чоловіка у сербське підданство [3, спр. 1865; 1].

У 1871 році як окреме церковне опікунство почало свою діяльність Грецьке благодійне товариство, яке видавало найбільшим парафіянам допомогу в розмірі 3000 руб. Також на кошти цього товариства утримувалось дівоче училище. У травні 1882 року протоієрей одеської Вірмено-Григоріанської церкви Іоаннес Татсизов разом з групою одеських купців висунули прохання одеському градоначальнику заснувати в Одесі Вірменське благодійне товариство з метою надання допомоги обіднілим вірменським сімействам, які мешкали в межах міста, а також для піклування про вивчення їх дітьми грамоти та здобуття освіти в різних начальних закладах. У травні того ж року Одеський градоначальник у своєму листі до міністра внутрішніх справ написав: «Зважаючи на ту користь, яке товариство може принести в майбутньому і гуманну мету, яку воно буде переслідувати, я зі свого боку визнаю клопотання засновників Вірменського благодійного товариства в Одесі». На що в січні 1883 року міністерство внутрішніх справ відповіло, що в Одесі існує вже велика кількість благодійних товариств, які піклуються про збідніле населення, а також про надання освіти неповнолітнім їх дітям, до того ж в незалежності від віросповідання. Тому міністерство внутрішніх справ не вбачає необхідності заснування нового товариства, про яке згадано вище [3, спр. 1337]. Отже третю групу можна об'єднати за церковним спрямуванням, тобто до цієї групи входять товариства, які так чи інакше пов'язані з церковним опікунством та відкривалися при підтримці церкви.

Історія євреїв Одеси почалася ще до заснування самого міста. З самого початку свого існування єврейська громада створювала різноманітні установи, серед них були синагоги, братства, згодом створювалися і товариства, котрі об'єднували євреїв за професійними інтересами, а також допомагали нужденним євреям. Тому окрему, четверту групу становить «Благодійне товариство трудової допомоги нужденним працівникам євреям міста Одеси», засноване у 1900 році. Проект статуту був створений на основі статутів благодійних товариств, які вже існували в Одесі той час. Статут складався з 6 глав, які включали 64 параграфи. Діяльність товариства була спрямована на матеріальну допомогу всім робітникам, дрібним ремісникам, дрібним службовцям у торгових та промислових закладах. До складу товариства могла потрапити необмежена кількість людей, будь-якої статі, всіх звань, статусів та віросповідань. Винятком були тільки неповнолітні та учні, воєнні службовці, а також люди, які мали обмеження прав у суді. Товариство мало на меті видавати безвідсоткові позики або грошову допомогу, купувати в разі необхідності інструменти, матеріали, необхідні знаряддя праці нужденним трудівникам-євреям задля поліпшення їх скрутного становища та збільшення їх працездатності. У зверненні до градоначальника зазначалося, що в Петербурзі, в Москві та за кордоном існує велика кількість товариств, ремісничих банків, кооперативних установ, метою яких була допомога нужденним працівникам, дрібним ремісникам тощо. Натомість, в Одесі існувало лише одна подібна установа – одеський Дім Працьовитості, однак він надавав допомогу тільки безробітним. Тому громадяни вбачали за необхідне створити товариство саме задля допомоги тим робітникам, які працюють, але не мають коштів ні на своє існування, ні на нове обладнання для своєї праці [3, спр. 2782].

Таким чином, дослідивши матеріали Державного архіву Одеської області про національні благодійні товариства в Одесі на зламі XIX – XX століття, можна зробити такі висновки: що усі

створені у другі половині XIX ст. національні товариства мали одну й ту саме мету, а саме допомогу нужденним, які потрапили у скрутне становище та не мали засобів до свого існування. Як правило ці об'єднання допомагали не тільки своїм співвітчизникам, а і усім людям, які цього потребували, незалежно від їх національності та віросповідання. Звичайно, ці товариства були створені за різних обставин, тому мали свої специфічні ознаки, які і зумовили її розподіл на певні групи. Одні з них ставили собі за мету просвітницьку діяльність, створення інших було зумовлено великим впливом у тогочасному суспільстві церкви. Інші були націлені лише на благодійну діяльність, наприклад, допомогу робітникам, які потрапили в скрутне фінансове становище, та не могли продовжувати свою професійну діяльність через брак коштів або інших проблем/

Список використаних джерел:

1. Білоусова Л. Г. Національні товариства в Одесі в XIX – на початку XX ст. // Український історичний журнал. 2017. № 2. С. 46-63.
2. Історія Одеси / за ред. В. Н. Станко. Одеса, 2002. 560 с.
3. Державний архів Одеської області. Канцелярія Одеського градоначальника. Ф.2. Оп. Спр. 896, 584, 3896, 1337, 1865, 2782, 2756.
4. Кинка С. История благотворительности в Одессе. // Followers Afisha Odessa: 2020. URL: [https://followers.com.ua/odessa/city/istoriya-blagotvoritelnosti-v-odesse-7-faktov-ot-followers\(29.03.2021\)](https://followers.com.ua/odessa/city/istoriya-blagotvoritelnosti-v-odesse-7-faktov-ot-followers(29.03.2021)).
5. Кинка С. Одесская «дуга милосердия»: об истории городской благотворительности // OdessaOnline: 2018. URL: [https://odessa.online/odesskaya-duga-miloserdiya-ob-istorii-gorodskoj-blagotvoritelnosti\(дата звернення: 29.03.2021\)](https://odessa.online/odesskaya-duga-miloserdiya-ob-istorii-gorodskoj-blagotvoritelnosti(дата звернення: 29.03.2021)).
6. Одесса. 1794-1894. Издание Городского общественного управления к столетию города. Одесса, 1894. LXXX. 852 с.

Summary. *The article discusses the problems and features of the creation of national charitable societies in Odessa at the turn of the XIX – XX centuries. Based on the study of materials from the State Archives of the Odessa region, the specifics of these societies were highlighted, an attempt was made to classify them.*

Key words: *national societies, charitable societies, archival materials, history of Odessa.*

УДК 930.25:929

О. О. Синявська

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
ORCID: 0000-0002-7247-3590

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ В БІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Анотація. *У статті розкривається місце архівних матеріалів у біографічних дослідженнях. На прикладі дослідження біографії історика О. І. Маркевича розглядається значення різних груп архівних джерел для життєпису історичних діячів, вивчення їх життєвого шляху, наукової та громадської діяльності.*

Ключові слова: *біографістика, архівістика, архівні документи, історія, Олексій Іванович Маркевич.*

Сучасна біографістика є теоретичним і методичним підґрунтям наукових біографічних студій, які в широкому розумінні покликані вивчати і узагальнювати досвід біографічної творчості, як явища культури і суспільного життя. Біографічні дослідження реалізуються через вивчення життєвого шляху особи, її походження, родинних та суспільних зв'язків, впливів соціально-культурного середовища на формування особистості, її психологічного статусу, громадсько-політичних позицій, ідейних, релігійних та інших переконань, обставин, етапів та результатів професійної і творчої діяльності, які реконструюються біографом на основі сукупності наявних джерел і покликані дати якомога більш об'єктивне, точне і всебічне знання про конкретну людину [4].

Важливе місце у біографістиці посідають базові поняття: біографія або життєпис – відтворення на основі фактів і документів життя та діяльності особи в контексті суспільних умов епохи. Для цього дослідники залучають якомога широкое коло джерел, значне місце серед яких займають архівні матеріали. Залучення архівних матеріалів у біографічних дослідженнях розглянемо на прикладі дослідження біографії відомого одеського історика, професора Новоросійського (нині – Одеського) університету Олексія Івановича Маркевича (1847–1903), життєвий шлях і діяльність якого стали об'єктом дослідження авторки цієї статті [5].

Для вивчення постаті О. І. Маркевича в історії Одеси, університету та історичної науки першочерговий інтерес представляє масив документів і матеріалів, що зберігаються в Державному архіві Одеської області. Це, передусім, особовий фонд О. І. Маркевича [2]. За життя вченим був створений багатющий архів, який включав як його особисті папери, так і матеріали, зібрані ним для наукової

роботи. Після смерті О. І. Маркевича архів зберігала його дружина Л. С. Маркевич. В 1906 р. архів перейшов до її племінниці Є. П. Пущиної, яка згодом передала його відомому одеському історику І. А. Линниченку. Впорядкуванням паперів О. І. Маркевича на прохання І. А. Линниченка займалася його учениця історикня Д. Г. Атлас. Вона розділила всі матеріали на 4 відділи, перший з яких – власне архів О. І. Маркевича. В ньому Д. Г. Атлас в окрему групу виділила рукописи та замітки вченого, чернетки його наукових робіт, лекції з історії тощо. В другу групу матеріалів увійшли особисті та родові папери О. І. Маркевича, в третю – зібрані вченим та підготовлені до публікації документи. Окрему групу склали вірші та народні пісні. В дві останні групи дослідниця виділила зібрані істориком документи та матеріали з історії південного регіону України та Одеси [1].

Інформація, наведена Д. Г. Атлас важлива, перш за все, для з'ясування структури фонду О. І. Маркевича у Державному архіві Одеської області. На сьогодні особовий фонд О. І. Маркевича нараховує 141 одиницю зберігання (в наявності 132 справи) і включає документи та матеріали з архіву самого вченого, папери Л. С. Маркевич (зокрема, поради по господарству, кулінарні та косметичні рецепти) та низку вирізок із одеських газет 1907 – 1911 рр., ймовірно, зібрану Є. П. Пущиною.

Матеріали фонду можна розділити на чотири групи. Перша – різноманітні документи стосовно біографії О. І. Маркевича: його шкільні зошити та студентські конспекти [2, спр.1-2], документи стосовно здобуття наукових ступенів та викладацької діяльності в Новоросійському університеті [2, спр. 113, 133]. Важливою складовою частиною цієї групи є приватне листування О. І. Маркевича – листи від українських істориків М. С. Грушевського, А. І. Маркевича, Г. Є. Афанасьєва, А. Л. Бертьє–Деллагарда, одеського мецената та громадського діяча М. В. Репніна; листи від родичів та низка листів і телеграм з висловленням співчуття Л. С. Маркевич з приводу смерті її чоловіка [2, спр.3-4, 103, 105, 108, 110, 116, 130].

Найбільш численною є друга група архівних документів, в якій об'єднано рукописи та замітки О. І. Маркевича, чернетки його робіт, зібрані ним документи та матеріали [2, спр. 20-43]. Коло наукових інтересів вченого дають змогу прослідкувати справи, в яких знаходяться матеріали з історії Півдня України, Одеси, статті з історії розвитку освіти та історії XVIII ст. Цікавими для вивчення еволюції історичних поглядів вченого є чернетки його опублікованих досліджень.

Третю групу складають документи та матеріали, які містять інформацію про наукову та громадську діяльність О. І. Маркевича. Це, насамперед, дипломи і грамоти на обрання його дійсним членом наукових товариств та комісій, офіційні листи та документи урядових установ [2, спр. 56, 125]. Сюди ж відносяться і документи щодо просвітницької діяльності О. І. Маркевича: конспекти його публічних лекцій, запрошення виступити з лекціями в Катеринославі і Кишиневі та відгуки на них [2, спр. 7, 18, 121-122]. Характер і обсяг археографічної діяльності О. І. Маркевича відбиває четверта група справ його особового фонду, в яких частково зберігаються зібрані ним документи і матеріали. Вони включають різноманітні рескрипти, військові накази, судові акти, донесення і рапорти, що стосуються завоювання, заселення і розвитку південного регіону України [2, спр.23-30,64]. Тут же зберігаються копії листів Катерини II, О. В. Суворова, Г. О. Потьомкіна. Серед цих матеріалів є такі, що були надруковані, а також ті, що готувалися до публікації або зовсім не підготовлені до друку рукописи. До цієї ж групи віднесемо і етнографічні матеріали – народні пісні і вірші, які він збирав через своїх учнів та однодумців [2, спр.10-13].

Важливими для дослідження академічної кар'єри вченого є документи, що зберігаються в фондах Новоросійського університету в Державному архіві Одеської області [3]. Вони містять відомості про призначення О. І. Маркевича приват-доцентом в 1880 р. та екстраординарним професором в 1889 р., його викладацьку діяльність, лекційні курси, участь в роботі Археологічних з'їздів в якості депутата від університету тощо.

Значну цінність для дослідження наукової діяльності та вивчення творчого доробку вченого представляють документи діловодства, що зберігаються у фондах центральних державних архівів України. Зокрема, цікаві матеріали для дослідження життєвого шляху О. І. Маркевича зберігаються в фондах Жандармського управління м. Одеси, Одеського охоронного відділення та прокурора Одеської судової палати в Центральному державному історичному архіві України в м. Києві [6]. В цих фондах містяться документи, що висвітлюють нагляд за політичною благонадійністю О. І. Маркевича, хід справи у звинуваченні його в перевезенні через кордон нелегальної літератури в серпні 1895 р., наслідком чого стало звільнення з університету. Серед них: протоколи обшуку та допиту вченого та його дружини Л. С. Маркевич, донесення та рапорти слідчих, що займалися цією справою, протоколи обшуку помешкання і бібліотеки історика та опис конфіскованої літератури, постанова міністра юстиції та рапорт прокурора Одеської судової палати про закриття справи в 1897 р. тощо. У фондах Жандармського управління, крім того, зберігаються донесення поліцейських приставів з переліком наукової літератури, яку О. І. Маркевич отримував з-за кордону в 1895 – 1903 рр., а також рапорти про демонстрацію під час похорону вченого.

Отже, для вивчення життєпису О. І. Маркевича залучено різні групи архівних матеріалів – від офіційних документів до особистого листування та чернеток рукописів вченого, при цьому вико-

ристані документи як особового фонду, так і фондів офіційних установ. Такою ж різноманітністю відрізняється і географія місць збереження документів – Одеса, Київ, Львів. На прикладі огляду архівних джерел, залучених до вивчення біографії одеського вченого, можемо зробити висновок, що архівні матеріали дозволяють розкрити різні грані життєпису історичного діяча, часто виступаючи в ролі головного, а подекуди – і єдиного, джерела для проведення біографічного дослідження.

Список використаних джерел:

1. Атлас Д. Архив профессора Алексея Ивановича Маркевича // Известия Одесского библиографического общества. 1915. Т.4. Вып. 2. С.71-77.
2. Державний архів Одеської області. Маркевич Олексій Іванович (особовий фонд). Ф.150. Оп. 1. Спр.1-140.
3. Державний архів Одеської області. Новоросійський університет. Ф. 45. Оп. 4. Спр. 1474; Оп. 7. Спр. 26, 42; Оп. 8. Спр. 16, 26, 55.
4. Попик В. І. Біографістика. Український національний біографічний архів. Науково-інформаційний проект Інституту біографічних досліджень. URL: <http://biography.nbuv.gov.ua/index.php/biografistika-j-in/biografika/59-biografistika>
5. Синявська О. О. Історик О. І. Маркевич: життя та діяльність. Одеса, 2013. 116 с.; Олексій Маркевич – історіограф Одеського університету // Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах. Вип. 29. Одеса, 2020. С.210-222.
6. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф.385, Оп. 1. Спр. 54, 489; Ф.386. Оп. 1. Спр. 756; Ф. 419. Оп. 1. Спр. 2066.

Summary. *The article reveals the place of archival materials in biographical research. On the example of the study of the biography of the historian O. I. Markevich the significance of different groups of archival sources for the biography of historical figures, the study of their way of life, scientific and public activity is considered.*

Key words: *biography, archivistics, archival documents, history, Olexey Ivanovich Markevich.*

УДК 930.25(477.43)+2-72«18/19»

І. О. Старенький

*Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник
ORCID: 0000-0001-7676-4128*

ФОНДИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТКООХОРОННОГО РУХУ ПОДІЛЬСЬКОГО ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

Анотація. *У статті розглядається інформативна складова фондів Державного архіву Хмельницької області для вивчення пам'яткоохоронного руху подільського православного духовенства ХІХ – початку ХХ ст., подається характеристика окремих фондів.*

Ключові слова: *фонди, Державний архів Хмельницької області, духовенство, пам'яткоохоронна робота, Кам'янець-Подільський.*

Сьогодні, в умовах тотального нищення історико-культурної спадщини в Україні, важливим постає вивчення досвіду попередників щодо форм і методів пам'яткоохоронної роботи, у тому числі й духовенства. Значний внесок у збереження історико-культурної спадщини на Поділлі в ХІХ – на початку ХХ ст. зробило подільське духовенство, серед якого особливо вирізняються постаті Ю. Сіцінського, М. Яворовського та ін.

Важливим джерелом для вивчення пам'яткоохоронного руху подільського кліру означеного періоду є матеріали Державного архіву Хмельницької області, зокрема фонди 64 «Подільська духовна семінарія», 315 «Подільська духовна консисторія», 832 «Подільський єпархіальний історико-статистичний комітет», Р-582 «Кам'янець-Подільський державний український університет» та Р-3333 – особовий фонд Юхима Йосиповича Сіцінського. На питання джерельної бази вивчення пам'яткоохоронного руху подільського православного духовенства ХІХ – початку ХХ ст. ми вже частково звертали увагу [94]. Однак зазначена тема не ставала предметом окремої публікації.

У фонді 64 «Подільська духовна семінарія» міститься інформація про стародруки та раритетні видання семінарської бібліотеки, їх опис, про цінну нумізматичну колекцію, яка знаходилася в книгозбірні [3; 4] та різні пам'яткоохоронні заходи [1; 2].

Об'ємний фонд 315 «Подільська духовна консисторія» дає можливість простежити різні напрямки пам'яткоохоронної роботи подільського духовенства, його співпрацю з пам'яткоохоронними організаціями та окремими особами, проаналізувати нормативно-правову базу – розпорядження, накази єпархіальної влади, Синоду, циркулярні листи щодо взаємодії та конфліктів у галузі

охорони пам'яток між православними, католиками та ін. Архівні справи Держархіву Хмельницької області дають змогу прослідкувати чисельність церковних споруд, динаміку їх зведення, зменшення кількості храмів, побудованих в автентичному подільському стилі, та появу нових за російськими архітектурними шаблонами, статистику реставрацій та реконструкцій упродовж XIX ст. Низка справ присвячена збору коштів на будівництво православних храмів-пам'ятників у різних частинах світу (Пекін, Нью-Йорк, Санкт-Петербург, Вільно та ін.) та в Україні (Кам'янець-Подільський, Овруч та ін.) [14; 17; 20; 21; 39; 41; 42; 46; 56; 57; 63; 65; 66; 68]. Цей же фонд дає значний обсяг інформації про бібліотеки єпархіального відомства як заклади збереження пам'яток друку та письма, чисельність фондів, динаміку їх наповнення, кількість стародруків та рукописів, про нормативно-законодавчі акти, спрямовані на захист пам'яток друку та письма та ін. [7–10; 19; 25–37; 44; 47; 51; 53; 55], а також про поповнення Давньосховища музейними експонатами (знахідки монетних скарбів, дзвонів, речей обрядового характеру) [38; 43; 45; 64], збереження ікон, які мали серед населення славу чудотворних (надсилалися для збереження до Подільської духовної консисторії) [5; 16; 40; 48; 61]. Документи 315 фонду також дають значну інформацію про архівну спадщину в Подільській єпархії, забезпечення належних умов збереження документів [15], про діяльність архіваріусів Подільської духовної консисторії [12; 50; 60], про надходження до консисторії документальних зібрань [6; 11; 13], а справи 36, 9126 – про співпрацю подільського духовенства з різними науковими та пам'яткоохоронними організаціями (Московським археологічним товариством, Імператорською археологічною комісією, Російським імператорським географічним товариством та ін.) [52; 62]. Справи 8 і 8947 дають для аналізу низку нормативно-правових актів – розпоряджень, наказів, інструктивних листів – Синоду, Подільської духовної консисторії [49; 67].

Пам'яткознавча діяльність Подільського єпархіального історико-статистичного комітету та Подільського церковного історико-археологічного товариства містяться в документах 832 фонду – історико-статистичні описи церков та парафій [69; 70], матеріали з історії пам'яток Подільської губернії [71], листування щодо збору експонатів для Давньосховища [72], знесення старих церков [73], звіти товариства [74; 75].

Фонд Р-582 «Кам'янець-Подільський державний український університет» дає факти для дослідження стану охорони пам'яток у період Української революції 1917–1921 рр., формування фондів фундаментальної бібліотеки, розкриття її ролі у збереженні раритетних документальних колекцій з книгозбірень покинутих шляхетських маєтків, ліквідованих державних та громадських структур [77–82]. У ньому збереглися особові справи пам'яткоохоронців [85; 86], особисте листування ректора І. Огієнка [76], протоколи засідань правління університету [83].

Надзвичайно важливим для дослідження є особовий фонд Ю. Сіцінського (Р-3333). Широкий спектр інформації про участь духовенства в охороні пам'яток, зокрема опис архіву Подільського церковного історико-археологічного товариства [87], палеографічний аналіз рукописів XV – XIX ст., які зберігалися в Давньосховищі [88], огляд діяльності історико-археологічного товариства за 50 років [89], автобіографічні записки [90], біографічні довідки про подільських пам'яткоохоронців [91], рукопис про 40-річчя Кам'янець-Подільського історико-археологічного музею [92] та інші документи [93] містяться саме у цьому фонді.

Таким чином, матеріали Державного архіву Хмельницької області, а саме фонди 64, 315, 832, Р-582, Р-3333, містять надзвичайно важливу інформацію про пам'яткоохоронну роботу подільського православного духовенства XIX – початку XX ст. Вивчення досвіду попередників може дати цінні вказівки стосовно форм та методів охорони пам'яток на сучасному етапі розвитку нашої держави.

Список використаних джерел:

1. Держархів Хмельницької області. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 27а. 48 арк.
2. Держархів Хмельницької області. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 63. 409 арк.
3. Держархів Хмельницької області. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 148. 118 арк.
4. Держархів Хмельницької області. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 149. 128 арк.
5. Держархів Хмельницької області. Ф. 315. Оп. 1. Спр. 49. 16 арк.
6. Держархів Хмельницької області. Ф. 315. Оп. 1. Спр. 260. 4 арк.
7. Держархів Хмельницької області. Ф. 315. Оп. 1. Спр. 390. 27 арк.
8. Держархів Хмельницької області. Ф. 315. Оп. 1. Спр. 392. 34 арк.
9. Держархів Хмельницької області. Ф. 315. Оп. 1. Спр. 393. 27 арк.
10. Держархів Хмельницької області. Ф. 315. Оп. 1. Спр. 394. 13 арк.
11. Держархів Хмельницької області. Ф. 315. Оп. 1. Спр. 447. 6 арк.
12. Держархів Хмельницької області. Ф. 315. Оп. 1. Спр. 505. 9 арк.
13. Держархів Хмельницької області. Ф. 315. Оп. 1. Спр. 556. 6 арк.
14. Держархів Хмельницької області. Ф. 315. Оп. 1. Спр. 669. 78 арк.
15. Держархів Хмельницької області. Ф. 315. Оп. 1. Спр. 690. 7 арк.
16. Держархів Хмельницької області. Ф. 315. Оп. 1. Спр. 840. 3 арк.
17. Держархів Хмельницької області. Ф. 315. Оп. 1. Спр. 907. 15 арк.

82. Держархів Хмельницької області. Ф. Р-582. Оп. 1. Спр. 114. 4 арк.
 83. Держархів Хмельницької області. Ф. Р-582. Оп. 1. Спр. 125. 145 арк.
 84. Держархів Хмельницької області. Ф. Р-582. Оп. 1. Спр. 134. 180 арк.
 85. Держархів Хмельницької області. Ф. Р-582. Оп. 2. Спр. 31. 15 арк.
 86. Держархів Хмельницької області. Ф. Р-582. Оп. 2. Спр. 141. 7 арк.
 87. Держархів Хмельницької області. Ф. Р-3333. Оп. 1. Спр. 16. 23 арк.
 88. Держархів Хмельницької області. Ф. Р-3333. Оп. 1. Спр. 17. 97 арк.
 89. Держархів Хмельницької області. Ф. Р-3333. Оп. 1. Спр. 24. 5 арк.
 90. Держархів Хмельницької області. Ф. Р-3333. Оп. 1. Спр. 26. 36 арк.
 91. Держархів Хмельницької області. Ф. Р-3333. Оп. 1. Спр. 33. 97 арк.
 92. Держархів Хмельницької області. Ф. Р-3333. Оп. 1. Спр. 34. 58 арк.
 93. Держархів Хмельницької області. Ф. Р-3333. Оп. 1. Спр. 35. 18 арк.
 94. Прокопчук В. С., Старенький І. О. Пам'яткоохоронна діяльність подільського православного духовенства в ХІХ – на початку ХХ ст.: монографія. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., 2016. 308 с.

Summary. *The article considers the informative component of the funds of the State Archives of Khmelnytsky region for the study of the monument protection movement of the Podolsk Orthodox clergy of the 19th – early 20th centuries, gives a description of individual funds.*

Key words: *funds, State Archives of Khmelnytsky region, clergy, monument protection work, Kamyanets-Podilsky.*

УДК 930.25(477):355(470+571)«1874/1914»

В. Б. Стецюк

*Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
 ORCID: 0000-0001-5799-8316*

АРХІВНА СПАДЩИНА ЧАСТИН РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ, ДИСЛОКОВАНИХ У ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ (1874-1914 РР.): СТАН ЗБЕРЕЖЕННЯ, СКЛАД ФОНДІВ, ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ

Анотація. *У статті проаналізовано стан збереження та потенціал для сучасних наукових досліджень архівних матеріалів частин царської армії, які у пізній імперський період дислокувались на території Правобережної України.*

Ключові слова: *Правобережна Україна, російська імператорська армія, архіви.*

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Правобережна Україна належала до числа найбільш насичених військами регіонів Російської імперії. За підрахунками С. Величенка, за часткою військовослужбовців у структурі населення регіон поступався лише польським губерніям (так званому Привіслянському краю) та Закавказзю [1, с. 84]. Імперські війська відігравали помітну роль у суспільно-політичному, економічному та культурному житті регіону. У наш час до теми перебування та діяльності російської армії у губерніях Правобережжя активно звертаються вітчизняні та іноземні дослідники. Тож, відповідно, існує потреба введення у науковий обіг та аналізу документальної спадщини військових частин, дислокованих у Київській, Подільській і Волинській губерніях.

При характеристиці архівних матеріалів, які збереглися від військових частин царської армії (як тих, що дислокувались у Правобережній Україні, так і дислокованих у інших частинах Російської імперії), перш за все необхідно відзначити, що формально існують фонди частин (піхотних, кавалерійських і козачих полків, артилерійських бригад, окремих батальйонів), з'єднань (піхотних, кавалерійських та козачих дивізій, армійських корпусів) та інституцій (штабів військових округів, окремих управлінь при окружних штабах, місцевих бригад). Усі вони зосереджені в одній архівній установі – Російському державному військово-історичному архіві у Москві.

Однак, при детальному ознайомленні із цими фондами стає очевидною важлива деталь – лише в окремих фондах частин і з'єднань, які сьогодні зберігаються у Російському державному військово-історичному архіві, наявні документи досліджуваного періоду. Для прикладу, у фонді 2196 «9-й армійський корпус» (корпус дислокувався у Київській губернії) міститься 612 справ, однак лише 29 з них стосуються періоду до початку Першої світової війни. Проте і серед цих справ майже половина – 14 справ – стосуються періоду 1877-1879 рр., коли корпус брав участь у бойових діях, а згодом ніс окупаційну службу на території Болгарії.

Подібна ситуація і щодо інших фондів. Наприклад, у фонді 2342 «12-а піхотна дивізія» (традиційно дислокувалась у Подільській і південній частині Волинської губернії) міститься 372 архівних справи, з них лише дві охоплюють довоєнний час. Цікаво, що хоча історія дивізії нараховувала понад століття (з'єднання було створене у 1807 р. як 22-а дивізія і з численними перейменуваннями проіснувало до 1918 р.), однак в архівному фонді представлені документи, починаючи з 1910 р. [16].

Обсяг нашої розвідки не дозволяє детально охарактеризувати усі фонди, що є предметом нашого аналізу, однак можемо зауважити, що аналогічним чином виглядає картина із більшістю фондів артилерійських бригад, піхотних полків, формувань Окремого корпусу прикордонної варті. Нечисленними винятками виглядають окремі фонди, в яких представлені документи за період до початку Першої світової війни. На нашу думку, низька представленість в архівах документів саме за другу половину XIX – початок XX ст. пояснюється втратами документів у роки війни. Імовірно, частини, вирушаючи на фронт, або забирали поточну документацію із собою, або залишали в місці постійної дислокації. Крім того, можна припустити, що частина поточної документації через певний, досить нетривалий, час фізично знищувалась (зокрема, саме така доля, очевидно, очікувала документацію на рівні окремих гарнізонів – показово, що в архівах збереглися накази начальників гарнізонів лише за 1913 р. та перше півріччя 1914 р.). У будь-якому випадку, можна констатувати, що у фондах військових частин, з'єднань та інституцій документація 1874-1914 рр. практично відсутня.

Однак все викладене вище у жодному разі не означає, що документальна спадщина дислокованих у Правобережній Україні повністю втрачена і не доступна дослідникам.

Насамперед, потрібно відзначити, що частина документів зберігається у невійськових архівах Росії. Прикладом може слугувати комплекс документів, пов'язаних із функціонуванням інституту військового духовенства. Ще з часів Петра I при полках російської армії були запроваджені посади священників, котрі підпорядковувались не єпархіальним архієреям, а власному керівництву. Тривалий час управлінських структур військового духовенства було декілька і лише у 1890 р. була створена посада протопресвітера армії і флоту. У наш час документи правління протопресвітера розділені між двома архівними інституціями – Російським державним військово-історичним архівом (фонд 16290 «Управління протопресвітера військового і морського духовенства», 1535 справ) та Російським державним історичним архівом у Санкт-Петербурзі (фонд 806 «Духовне правління при протопресвітері армії і флоту», 30122 справ). Як бачимо, абсолютна більшість документів, пов'язаних із функціонуванням інституту військового духовенства, зосереджені у Російському державному історичному архіві. Зокрема, там зберігаються документи, що характеризують процес спорудження та матеріального забезпечення військових храмів [14; 15], роботу полкових священників із особовим складом, цивільним населенням та різними державними структурами [13; 21] тощо.

Крім російських архівів, значна частина документальної спадщини імперських військових частин зберігається і у вітчизняних архівних установах. Особливо слід виділити документи штабу Київського військового округу (КВО) – вищого територіального об'єднання, яке включало територію Київської, Волинської і Подільської областей. У наш час документи штабу КВО розділені між двома архівосховищами. Частина документації зберігається у Російському державному військово-історичному архіві, де розділена між кількома фондами – штабу округу, окружних інженерного, артилерійського та інших управлінь. Водночас у державному архіві Київської області існує фонд 2031, у якому зібрано документи управління й штабу Київського військового округу та безпосередньо підпорядкованих йому частин та військових інституцій – жандармського ескадрону, артилерійського полігону тощо.

Всього фонд 2031 включає 1799 справ, 256 з яких включають документи періоду I світової війни, близько півсотні справ не датовані або ж включають документи як довоєнного часу, так і періоду війни.

Також документи, які характеризують взаємовідносини військовослужбовців із цивільним населенням, роль армійських структур у політичному, економічному та повсякденному житті Правобережжя, у досить значній кількості зберігаються у фондах державних структур, громадських організацій тощо. В якості прикладу можна відзначити фонд «Подільська губерньська земська управа» Державного архіву Хмельницької області. Оскільки одним із важливих напрямків діяльності земств було забезпечення дислокованих у регіоні військових частин казарменими приміщеннями, дровами для опалення, соломомою тощо, то у складі фонду знаходиться значна кількість справ, які містять документи щодо квартирного забезпечення військ, надання їм певних ресурсів тощо [3; 4].

Умовно документальні матеріали із досліджуваних вітчизняних архівних фондів можна розділити на кілька груп в залежності від тематики.

Так, до першої групи доречно віднести документи, які відображають повсякденне життя військ [5; 7; 8; 11; 19; 23; 24], включно з такими його елементами як розв'язання матеріальних проблем [20; 22], перебіг бойової підготовки [17], функціонування військових товариств тощо. Наприклад, в складі фонду 2031 Державного архіву Київської області є документи, що висвітлюють діяльність Київського офіцерського економічного товариства (створене у 1895 р., формально діяло до 1917 р., фактично функціонувало до 1914 рр.; становило собою своєрідний офіцерський кооператив – діяло на основі внесків офіцерів, лікарів і військових чиновників, володіло магазинами, де офіцери могли придбати за невисокими цінами продукти, предмети уніформи тощо) [32], товариство взаємодопомоги Київського військового округу (призначалось для надання допомоги офіцерам у скрутних ситуаціях, а у випадку їх смерті – сім'ям померлих), Київського відділу Російського військово-історичного товариства.

Вагомо представлена у архівних збірках документація, що характеризує процес забезпечення військових частин казармами та іншими необхідними у побуті ресурсами. Подібні справи наявні щодо усіх трьох губерній Правобережжя, наявні у них матеріали містять відомості щодо квартирно-го забезпечення військових частин як у великих гарнізонах на кшталт Києва, Вінниці чи Луцька, так і невеликих залогах – Новій Ушиці, Волочиську тощо [6; 9; 10].

Значну частину фонду Київського військового округу становлять документи оперативного планування, пов'язані з підготовкою до імовірного конфлікту між Російською імперією та Австро-Угорщиною. Насамперед це численні документи з описами різних ділянок російсько-австрійського кордону та аналізом їх імовірного використання, плани оборони фортець та берегів річок тощо. Низка документів присвячена розвідувальній роботі на території Галичини, а також контррозвідувальним заходам на Правобережній Україні. Про активність розвідувальних служб свідчить різноманітність справ – про арешт у прикордонному Радзивілові австрійського офіцера, звід виписок із іноземної преси про австро-угорську армію, відомості про збройні сили імперії Габсбургів у таблицях і схемах, креслення укріплень фортеці Перемишль тощо.

Окремо слід відзначити документи, що відображають поширення серед військ, дислокованих у регіоні, революційних настроїв, а також залучення армійських підрозділів до придушення революційних виступів. Так, ряд справ містять статистику використання військ «за зверненнями цивільних властей» [26; 27]. Окремі документи дозволяють простежити специфіку революційного руху в армійських частинах, простежити відмінності цього складного і неоднозначного процесу від стереотипів, що сформувались як у радянській історіографії (праці Х. Муратова [12], Л. Сенчакової [31], І. Бондаренка [1] тощо), так і в роботах західних науковців (зокрема, у класичній монографії Дж. Бушнелла [33]). Достатньо показовим є епізод у дивізіоні 32-ї артилерійської бригади, дислокованому в м. Острог Волинської губернії; революційний виступ у цьому підрозділі, де факто, звівся до спроби подати командиру бригади, що прибув для огляду дивізіону, скаргу на погане матеріальне забезпечення. Пасивна позиція командування (комбриг генерал-майор М. Козловський утік від солдатів, виїхавши до Житомира, де розташовувались штаб та інший дивізіон бригади) сприяли поширенню радикальних закликів серед артилеристів; водночас виступ перед вояками командира однієї з батарей дозволив заспокоїти особовий склад і повернути його до казарм [18]. Гадаємо, це чітко засвідчує стихійний характер виступу, прагнення його учасників насамперед знайти відгук на свої проблеми, а не принципову, ідеологічно мотивовану боротьбу проти чинного ладу.

Частина документів дозволяє скласти уявлення про участь військовослужбовців із дислокованих на Правобережній Україні частин у збройних конфліктах, що їх вела Російська імперія у досліджуваний період. Безумовно, найбільшим є комплекс документів, пов'язаних із подіями російсько-японської війни 1904-1905 рр. Вони дозволяють детально простежити перебіг у регіоні мобілізацій (не маючи можливість перекинути на Далекий Схід одразу значну кількість військ, російське командування прийняло рішення замість однієї масової мобілізації провести кілька часткових, що охоплювали окремі військові округи і навіть окремі повіти всередині округів), з'ясувати особливості проведення мобілізаційних заходів [28; 29]. Зокрема, у вітчизняних архівах зберігаються розпорядження щодо кількості осіб, що підлягають мобілізації у кожному повіті із зазначенням військової спеціальності (найбільш затребуваними були сапери, зв'язківці, військові медики тощо); документи організаційного характеру – накази про організацію транспортування мобілізованих, про призначення на вузлові станції (Козятин, Жмеринка) команд зі складу армійських частин під командуванням офіцерів, що мали запобігати порушенням дисципліни, листування щодо припинення на час мобілізації продажу алкогольних напоїв, зловживання якими мобілізованих ставало причиною конфліктних ситуацій та порушень дисципліни. Окрім мобілізаційної роботи, широко відображена у документах відправка до Маньчжурії військових частин та інституцій – 3-ї стрілецької бригади (місце постійної дислокації – Жмеринка Подільської губернії), дислокованого у Києві 5-го та сформованого на його основі 2-го Сибірського саперних батальйонів, військових шпиталів.

Окремі документи дозволяють висвітлити участь дислокованих на Правобережжі військ в інших конфліктах. Так, листування між різними штабними структурами дозволяє простежити процес відправки у 1900 р. на Далекий Схід уже згадуваної 3-ї стрілецької бригади, призначеної посилити російські війська, що діяли проти повстанців-іхетуанів у Китаї. Побіжно згадано у документах діяльність у 1898-1908 рр. команди російських військових жандармів на острові Крит у складі міжнародного військового контингенту, що мав запобігти конфлікту між місцевим грецьким населенням та турецькими властями.

Варто зазначити, що окремих випадках важко встановити, яким чином певні документи військових частин потрапили до того чи іншого архівосховища. Наприклад, у фонді 18 Державного архіву Хмельницької області зберігаються одинадцять справ полкового храму 173-го піхотного Кам'янецького полку. На перший погляд, у цьому немає нічого дивного, адже полк було сформовано на базі Кам'янець-Подільського місцевого батальйону, певний час він дислокувався у губернському центрі Поділля, а згодом – у Балті (повітовому центрі Подільської губернії). Однак слід врахувати,

що на Поділлі полк дислокувався до 1896 р., а вказані документи стосуються 1910-1911 рр., коли 173-й піхотний полк розміщувався у Курську. Можна припустити, що документи потрапили до Державного архіву Хмельницької області під час Першої світової війни або ж після її завершення, коли відбувалось розформування частин колишньої царської армії.

Загалом можна констатувати, що документи частин імперської армії, дислокованих у Правобережній Україні, лише в окремих випадках збереглися у складі фондів відповідних частин. Однак при вивченні ролі імперського війська у житті Правобережжя пізнього імперського періоду цілком можливе використання документів, які зберігаються в архівах України (Центральний державний історичний архів у м. Києві, державні архіви областей) та Росії (Російський державний історичний архів). Ці документи дозволяють охарактеризувати повсякденне життя військ, їх відносини із місцевим населенням, роль армії в реалізації імперської політики, участь військ із правобережних губерній у воєнних кампаніях Російської імперії тощо.

Список використаних джерел:

1. Бондаренко И. Н. Большевики Киева в первой русской революции (1905-1907 гг.). Киев: Издательство Киевского университета, 1960. 281 с.
2. Величенко С. Численность бюрократии и армии в Российской империи в сравнительной перспективе // Российская империя в зарубежной историографии. Работы последних лет. Антология / Сост. П. Верт, П. С. Кабытов, А. И. Миллер. Москва: Новое издательство, 2005. С. 83-116.
3. Державний архів Хмельницької області. Дело о квартирном довольствии Донского казачьего 17 полка (8 января 1893 г. – 31 июля 1897 г.). Ф. 233. Оп.2. Спр.437. 340 арк.
4. Державний архів Хмельницької області. Дело о квартирном довольствии штаба 2 казачьей Сводной дивизии (19 декабря 1892 г. – 14 мая 1894 г.). Ф. 233. Оп.2. Спр.373. 197 арк.
5. Державний архів Київської області. Дело о неправильных действиях военных врачей Васильева и Лукашевича по приёму новобранцев в призыв 1879 г. в Липовецком и Уманском уездах (7 ноября 1879 г. – 4 июля 1881 г.). Ф. 2031. Оп. 1. Спр. 76. 9 арк.
6. Центральний державний історичний архів у м. Києві. Дело о расквартировании в с. Борышковецкая Мукша 3-й Оренбургской казачьей батареи (20 июля – 3 августа 1902 г.). Ф. 442. Оп.655. Спр. 102. 8 арк.
7. Державний архів Київської області. Дело о скоплении военных арестантов в г. Дубно, вследствие периодических сессий временного военного суда (6 ноября – 10 декабря 1881 г.). Ф. 2031. Оп. 1. Спр. 75. 29 арк.
8. Державний архів Київської області. Дело по спору начальника 3-й стрелковой бригады с Киевским интендантством о качестве муки в Тульчинском продовольственном магазине (27 декабря 1881 г. – 26 марта 1882 г.). Ф. 2031. Оп. 1. Спр. 77. 35 арк.
9. Державний архів Київської області. Доклад о выдаче вознаграждения за земли, отведённые для летних занятий 1-го Волгского конного полка (5 декабря – 17 декабря 1896 г.). Ф. 2031. Оп. 1. Спр.178. 33 арк.
10. Державний архів Київської області. Доклад о выдаче вознаграждения за земли, отведённые для летних занятий 47-го пехотного Украинского полка (1 апреля – 15 декабря 1897 г.). Ф. 2031. Оп. 1. Спр. 244. 118 арк.
11. Державний архів Київської області. Краткий исторический обзор постройки казарм для 12-й артиллерийской бригады в г. Виннице (1890 г.). Ф. 2031. Оп. 1. Спр. 121. 24 арк.
12. Муратов Х. И. Революционное движение в русской армии 1905-1907 гг. Москва: Воениздат, 1955. 358 с.
13. Російський державний історичний архів. О наложении на священника 73 пехотного Крымского полка Савву Писаревского взыскания за письменное выложение оскорбительных для Подольского епархиального училищного совета мыслей (23 августа – 4 сентября 1902 г.). Ф. 806. Оп. 4. Спр. 3830. 2 арк.
14. Російський державний історичний архів. О переформировании Ковельского пехотного полка в 49 пех. рез. бригаду в составе четырех двухбатальонных полков: 193 пех. рез. Ковельского, 194 пех. рез. Мстиславского, 195 пех. рез. Дубенского, 196 пех. рез. Заславского и в связи с этим о перемещении протоиерея Петра Холщевникова, священников Феодора Глыбовского, Владимира Цицына, Василия Слюнина, Василия Минеина, Андрея Троицкого и, за отказом Минеина, о назначении священником псаломщика Алексия Тороногрицкого (8 ноября 1902 г. – 17 марта 1913 г.). Ф. 806. Оп. 4. Спр. 3918. 52 арк.
15. Російський державний історичний архів. О порядке ведения хозяйства в Ладьжинской приходской церкви, отведенной для 75 пехотного Севастопольского полка (19 ноября 1900 г. – 6 февраля 1904 г.). Ф. 806. Оп. 4. Спр. 2991. 30 арк.
16. Російський державний військово-історичний архів. Описи фонда управления 12-й пехотной дивизии. Ф. 2342. Оп. 1.
17. Державний архів Київської області. Отчет об учебном сборе запасных нижних чинов срока службы 1880-1885 гг. при 74-м пехотном Ставропольском полку (1890 г.). Ф. 2031. Оп. 1. Спр. 120. 8 арк.
18. Державний архів Київської області. Переписка о бунте в Елецком полку, о волнениях среди нижних чинов 7-го мортирного дивизиона и 3-го легкого дивизиона 32-й артиллерийской бригады в г. Остроге (10 декабря 1905 г. – 23 мая 1906 г.). Ф. 2031. Оп. 1. Спр. 251. 58 арк.
19. Державний архів Київської області. Переписка о составлении истории 48-го Одесского полка (19 декабря 1908 г. – 28 октября 1913 г.). Ф. 2031. Оп. 1. Спр. 334. 126 арк.

20. Державний архів Вінницької області. Переписка с командиром 47 пехотного Украинского полка о предоставлении дворянской стипендии слушателям Киевского кадетского корпуса (16.02.1899 г. – 21.02.1899 г.). Ф. 200. Оп.1. Спр. 744. 5 арк.

21. Російський державний історичний архів. По донесению протоиерея Мефодия Цехановского о коштунственном поступке рядового 5-го саперного батальона Василия Слюняева, допущенном в Киевской Прозоровской военной церкви (29 октября 1900 г. – 29 марта 1902 г.). Ф. 806. Оп. 4. Спр. 2936. 4 арк.

22. Державний архів Київської області. Пожалование государыней императрицей капитала 32 драгунскому Чугуевскому Ее Величества полку в сумме 15 тыс. рублей (15 июля – 21 декабря 1893 г.). Ф. 2031. Оп. 2. Спр. 110. 57 арк.

23. Державний архів Київської області. Приказы войскам Каменец-Подольского гарнизона (11 января – 25 июня 1914 г.). Ф. 2031. Оп. 1. Спр. 681. 44 арк.

24. Державний архів Київської області. Прошения и переписка об истребовании военных оркестров для вечеров и других обслуживаний (8 апреля – 4 декабря 1913 г.). Ф. 2031. Оп. 1. Спр. 657. 11 арк.

25. Державний архів Київської області. Прошения с просьбой о переводах вольноопределяющихся по месту жительства из одного полка в другой (январь-декабрь 1912 г.). Ф. 2031. Оп. 2. Оп.2. Спр. 312. 71 арк.

26. Державний архів Київської області. Рапорта воинских частей о командировках для содействия гражданским властям (18 ноября 1905 г. – 25 января 1907 г.). Ф. 2031. Оп. 2. Спр. 177. 684 арк.

27. Державний архів Київської області. Рапорта и донесения войсковых частей о содействии гражданским властям (15 октября 1907 г. – 1 января 1908 г.). Ф. 2031. Оп. 2. Спр. 200. 269 арк.

28. Державний архів Київської області. Сведения о мобилизации и отправке войск на Дальний Восток (1 июня 1904 г. – 28 октября 1905 г.). Ф. 2031. Оп. 2. Спр. 169. 621 арк.

29. Державний архів Київської області. Сведения о мобилизации и переброске войск на Восток. Переписка о мобилизации (сентябрь 1904 г. – сентябрь 1905 г.). Ф. 2031. Оп. 2. Спр. 157. 448 арк.

30. Державний архів Київської області. Сведения о наличии нижних чинов евреев (15-31 марта 1911 г.). Ф. 2031. Оп. 2. Оп.2. Спр. 297. 28 арк.

31. Сенчакова Л. Т. Революционное движение в русской армии и флоте в конце XIX – начале XX в. Москва: Наука, 1972. 216 с.

32. Державний архів Київської області. Списки избираемых уполномоченных в офицерское экономическое общество (декабрь 1911 г. – ноябрь 1912 г.). Ф. 2031. Оп. 2. Оп.2. Спр. 300. 4 арк.

33. Bushnell J. Mutiny amid Repression. Russian Soldiers in the Revolution of 1905-1906. Indiana University Press, 1985. 334 p.

Summary. *The article analyzes the state of preservation and potential for modern scientific research of archival materials of the Russian army, which in the late imperial period were stationed on the territory of the Right Bank of Ukraine.*

Key words: *Right-bank Ukraine, Russian Imperial Army, archives.*

УДК 069(477.43 (082)«18/20

А. М. Трембіцький

*Хмельницький міський відділ Центру дослідження історії Поділля
Інституту історії України НАН України*

МУЗЕЙНО-АРХІВНА СПРАВА – ОДИН ІЗ СКЛАДНИКІВ ДІЯЛЬНОСТІ ЧЛЕНІВ РОДИНИ СІЦІНСЬКИХ-ЧЕХІВСЬКИХ-СІЧИНСЬКИХ-ШАНДОРІВ

Анотація. *У статті розкрито внесок членів відомої української родини Сіцинських-Чехівських-Січинських-Шандорів, знакової в державно-суспільному, науково-культурному і педагогічному житті, в організацію, становлення та діяльність музейно-архівних закладів в Україні та в осередках української діаспори Німеччини, США, Чехії (наприкінці XIX – на початку XXI ст.).*

Ключові слова: *родина, Євфимій Сіцинський, Володимир Чехівський, Володимир Січинський, Вікентій Шандор, музей, архів.*

90-ті рр. XIX ст. стали для українців, зокрема, й для членів родини Сіцинських-Чехівських-Січинських-Шандорів, початком гуртування сил, пошуку форм і методів музейно-архівної роботи. Так, Є. Сіцинський, повернувшись у 1889 р. із Бахмута в Кам'янець-Подільський, та маючи широкі плани науково-громадської діяльності й певний досвід щодо опрацювання матеріалів з історії краю, пам'яток старовини і народної культури, став членом Подільського єпархіального історико-статистичного комітету і розпочав активну науково-дослідницьку та краєзнавчо-музеєзнавчу діяльність. Вже у вересні 1889 р. Є. Сіцинський разом із М. Яворовським під час експедиції з дослідження давніх печер колишнього монастиря у с. Бакота зібрали велику кількість предметів старовини, що могли б стати цінними музейними експонатами. Вчений у статті «Бакота – древня столиця Пониззя» (1889) подав наукове обґрунтуванням ідеї відкриття сховища. Й. Ролле,

Є. Сіцинський, М. Яворовський та ін. дослідники історії Поділля дуже переймалися тим, що тисячі старовинних пам'яток вивозилися до Варшави, Києва, Кракова, Львова, Петербурга, а деякі зникали безслідно [18, с. 190–191].

Члени Комітету не мали де розміщувати та зберігати предмети та пам'ятки старовини, які противники унії знищували під час боротьби з нею. Це призводило до втрат багатьох древніх книг, документів, рукописів, образів тощо. Про ідею заснування музею вчений писав, що на «Поділлі відчувається потреба в розробці місцевих архівних й археологічних матеріалів». Вже 29 жовтня 1889 р. на засіданні Комітету була створена комісія з організації церковного давньосховища, а 30 січня 1890 р., за безпосередньої участі Є. Сіцинського, створено перший на Поділлі музей старожитностей («церковне давньосховище»). Його директором обрали В. Якубовича, а секретарем Є. Сіцинського, який склав проєкт правил діяльності музею і подав його на розгляд та затвердження членам Комітету. Про відкриття невеликого музею схвально, навіть ревно, відгукнулися часописи «Киевлянин», «Киевская старина», «Новое время», «Свет». Наступні зібрання Комітету присвячувались питанню облаштування музею, члени якого звернулися до духовенства і всіх громадян краю зберегти минуле своєї батьківщини, краю, домівки. За їх сприяння у музей надходили предмети старовинного релігійного життя та народного побуту, хрести, ікони, книги, лампадки, монети, церковний одяг, все, що допомагало відтворити побут подолян. Результатом натхненної праці вченого, його відданості музейно-архівній справі стали унікальні колекції з археології, етнографії, історії, мистецтва, рукописів і стародруків [7, с. 290].

Уся наукова діяльність Є. Сіцинського засвідчила щире, безкорисне служіння історичній науці, його організаторські здібності, вміння повести людей за собою, що сприяло тому, що музей швидко перетворився у світський культурно-освітній заклад із цінними збірками, які привернули увагу українських істориків В. Антоновича, М. Грушевського та ін. Музей, яким 33 роки керував учений, зосереджуючи пам'ятки культури і мистецтва, археологічні знахідки, став одним із кращих у дореволюційній Росії і за характером експозиції був добре впорядкованим краєзнавчим музеєм [13, с. 89]. Оцінюючи внесок Є. Сіцинського в українізацію культурно-освітнього життя, відомий суспільно-політичний діяч В. Приходько писав, що «його твори кричали про Україну», а з вишивок, гравюр, килимів та стародруків, у створеному ним церковно-археологічному музеї, з «портретів Залізняка і Гонти, – до вас голосно промовляла Україна» [15, с. 513].

У роки Української революції 1917–1921 рр. Є. Сіцинський, не полишаючи праці в музеї, тісно пов'язав свою діяльність з Кам'янець-Подільським державним українським університетом, де був приват-доцентом кафедри археології й історії мистецтва. 8 червня 1922 р. археологічний музей передали у відділ народної освіти, а 7 жовтня його звільнили з посади директора музею. Учений не полишив музею, а став науковим хранителем, згодом – науковим співробітником [7, с. 290].

23 березня 1928 р. Рада народних комісарів УРСР оголосила замок-фортецю з усіма старовинними спорудами Державним історико-культурним заповідником «Кам'янецька фортеця». 28 березня Є. Сіцинського призначили його завідувачем і він, пропагуючи історичну значимість заповідника, видав путівник «Кам'янець-Подільський державний історико-культурний заповідник. Кам'янецька фортеця» (1929) [17]. У 1929 р. за звинуваченнями у «контрреволюції» його звільнили з музею і запроторили до в'язниці. Вийшовши з якої у 1930 р., він, за сприяння директора Лаврського музею П. Курінного та археолога М. Рудинського, став науковим співробітником Всеукраїнського музейного містечка [3, арк. 16–17]. У 1932 р. влада звинуватила співробітників музею у шкідництві та позбавила виборчих прав Є. Сіцинського. У серпні 1933 р. усунула з музею «за скороченням штатів». Він важко захворів, повернув у рідне місто, де й помер у злиднях.

Справу батька продовжив В. Січинський, який після закінчення Інституту цивільних інженерів у 1917 р. переїхав до Києва, де йому запропонували посаду керуючого дерев'яним відділом кустарно-промислового музею в Києві [20, арк. 45]. Він не встиг приступити до роботи, оскільки до Києва наближалися більшовицькі війська і він був змушений повернутися у Кам'янець-Подільський. Наприкінці 1920 р., у зв'язку з окупацією міста більшовиками, він разом із дружиною переїхав до Львова. Тут тривала майже двадцятилітня співпраця з багатьма музейними закладами. Зокрема, з Національним музеєм (нині – Національний музей імені Андрея Шептицького), директором якого майже півстоліття (1905–1952 рр.) був І. Свенціцький, «найзначиміша постать серед західноукраїнських музейників першої половини ХХ ст.». У міжвоєнний період тут працювали віддані музейники Я. Пастернак, В. Січинський, П. Холодний-старший, В. Щербаківський та ін. Завдяки їм сформувалися унікальні збірки рукописів, стародруків, давнього українського мистецтва, графіки, археологічних артефактів Національного музею [6; 16].

У 1922 р. В. Січинський обміряв, зарисував і зробив світлини найстаріших пам'яток української дерев'яної архітектури в околицях міста, всі матеріали після ґрунтового опрацювання передав до архіву Національного музею. Вчений видав «поважну розвідку» «Дзвіниці і церкви Галицької України XVI–XIX ст.» (1925), яка стала «найкращим свідоцтвом необхідності видань з давньої деревляної архітектури», оскільки у рисунках автора «заховалася давня краса» пам'яток, чимало з яких вже «знищила рука невіж або війна» [4; 22, с. 3]. За сприяння музею вийшла «збірка зразкових

дереворитів» «Архітектура в стародруках» (1925), матеріал якої «становить більшість того, що дала стара графіка України з обсягу архітектурних зарисовок» [10]. У рукописній праці «Нові видання по українському мистецтву, 1920–1925», коротко розкрив виставкову, експозиційну, науково-дослідну, пам'яткоохоронну, реставраційну і фондову роботу музейно-архівних закладів у Кам'янці-Подільському, Києві, Конотопі, Львові, Одесі, Полтаві, Харкові та Чернігові [21].

Починаючи з вересня 1930 р. В. Січинський активно співпрацював з Музеєм Наукового товариства ім. Шевченка у Львові [8, с. 40]. Вчений брав участь у виставці сучасної української графіки, яку святково відкрила 5 червня 1932 р. АНУМ у залах музею [2]. 15 вересня 1935 р. під час відкриття «Виставки народніх тканин і вишивок», зі збірок музею, він виступив перед «добірною публікою» з промовою «Народне мистецтво й модерна мистецька творчість». А 21 вересня прочитав для відвідувачів виставки доповідь «Український килим» [11].

Співпрацював мистецтвознавець і з Музеєм церковного мистецтва при Греко-католицькій богословській академії у Львові. Так, у статті «Музей церковного мистецтва при Богословській академії у Львові» (Львів, 1932), висвітлюючи історію музею, відкритого 9 жовтня 1932 р. старанням ректора академії о. Йосифа Сліпого, зауважував, що ректор ще в 1930 р. привіз велику колекцію «з ферій» і запропонував П. Ковжуну та В. Січинському «оглянути ту збірку». В. Січинський, як член Наукового товариства при Богословській академії, на запрошення ректора брав участь у відкритті музею і 26 жовтня опублікував статтю про історію творення музею та його найцінніші збірки [1, с. 3].

Після поразки Української революції 1917–1921 рр. і виходу українських інституцій в екзил у листопаді 1920 р., значна кількість документів та історичних пам'яток опинилась за межами України. Архівіст та етнограф М. Обідний писав, що «лише пам'ятки «перекажуть про те, що діялося». Багато цінних українських пам'яток безслідно загинуло на рідній землі і в еміграції, «такого сорому ще ніколи не знала українська нація від часу свого існування». Намагаючись запобігти подальшим втратам українських пам'яток, українська еміграція за підтримки ДЦ УНР створила три музейно-архівні інституції для їх збирання та збереження: Український національний музей-архів у Празі (УНМА, 1923–1930), Музей визвольної боротьби України (МВБУ, 1925–1948) та Український історичний кабінет (УІК, 1930–1945) [12, с. 7]. В. Січинський у 1927–1929 рр., як експерт мистецьких матеріалів, співпрацював з Українським національним музеєм-архівом у Празі, де секретарем та експертом громадсько-політичних матеріалів був В. Приходько. У зв'язку з припиненням фінансової допомоги від чеського уряду музей-архів у 1930 р. припинив свою діяльність [5, с. 494–495].

Лідери ДЦ УНР після виходу в екзил надавали надзвичайно великого значення музейно-архівній справі, адже усвідомлювали, що збереження речових предметів, властивих «даній нації, свідчить про культуру цієї нації, як вище досягнення її буття й існування». 12 січня 1925 р. МЗС Чехословаччини, з ініціативи ДЦ УНР, затвердило статут Товариства «Музей визвольної боротьби України», яке заснувала українська інтелігенція об'єднана навколо Українського вільного університету. Товариство 23 травня створило «Музей визвольної боротьби України», що складався з музею, архіву та бібліотеки. МВБУ мав «служити еміграції і зберегти для українського народу пам'ять про визвольну боротьбу 1917–1921 рр.». Директором цієї першої в Європі центральної музейної й архівної національної установи став історик мистецтва Д. Антонович. Товариство, станом на 1 серпня 1925 р., складалося з 36 членів, серед яких були подоляни – М. Левицький і В. Січинський. Співпраця В. Січинського з МВБУ, що входив до «української наукової еліти», була дуже активна, він подарував музею цілий ряд цінних документів особового походження та багато своїх праць, серед яких 2 плакати та інші предмети. Допомагав опрацьовувати архівні матеріали та фонди музею. У 1939 р. у МВБУ було засновано відділ Карпатської України, до якого цінні матеріали про героїчну боротьбу за незалежність і державність надходили з Карпатської України через посередництво В. Січинського та ін. У квітні 1945 р. учений, рятуючись від більшовиків, передав більшу частину свого архіву та бібліотеки в МВБУ [23, с. 166]. Член родини О. Чехівський, разом із О. Кошицем і П. Щуровською, зібрав і передав до МВБУ «чимало архівних та музейних матеріалів Капели», серед яких «фільм, золота книга, різні нагороди, частина бібліотеки, діловодства, багато афіш і програм, дещо з одягу, фотографії» [9, с. 4].

Після закінчення Другої світової війни у середовищі української еміграції в Німеччині виникла ідея створення музею-архіву як центрального сховища для збирання і збереження матеріалів з історії української еміграції. 10 жовтня 1945 р. у таборі переміщених осіб Сомме-Казерне (Аугсбург) було засновано Український музей-архів при УВАН. Значну допомогу щодо збирання і збереження цінних документів про важкі часи поневіряння українських емігрантів надавав культурно-освітній відділ Центрального представництва української еміграції в Німеччині (голова – В. Мудрий, обласні референти В. Приходько (Регенсбург) і В. Січинський (Ашаффенбург)). Вони брали участь у влаштуванні виставок преси, графіки та оригінальних творів сучасних майстрів-мистців. Так, професор В. Січинський, активно співпрацюючи з музеєм-архівом, 30 серпня 1946 р. під час мистецької виставки сучасної української графіки у таборі «Сомме-казерне», прочитав доповідь про сучасних українських мистців [19, с. 50].

Із початком масової еміграції українців за океан музей-архів поповнився колекціями ліквідованих таборів (Ашаффенбург, Берхтесгаден, Ганав, Регенсбург). У 1949 р. розпочав підготовку до перевезення музейно-архівного скарбу з Аугсбурга до США. У 1950 р. музей-архів, а це 47 великих скринь із розподілом спадщини на 328 фондів, український історик та архівіст Володимир Міяковський перевіз до Нью-Йорку [24, с. 113–114], де унікальний музей-архів отримав пристанище в будинку УВАН у Нью-Йорку. Переїхавши в 1949 р. до США, В. Січинський продовжив свою співпрацю з Українським музеєм-архівом при УВАН, який у взаємодії з нью-йоркською Спілкою мистецької праці, під керівництвом скульптора С. Литвиненка, влаштував різні майстер-класи з українського прикладного мистецтва. Проектодавчу частину діяльності Спілки у 1950-х р. неодноразово забезпечував В. Січинський [24, с. 116].

З Українським музеєм-архівом при УВАН у Нью-Йорку (нині – Музей-архів ім. Д. Антоновича УВАН у США) співпрацювали й інші члени родини, поповнюючи його фонди. Так, у грудні 1969 р. Г. Паук і З. Озарук, племінниці покійної Олени Чехівської, передали до музею-архіву велику збірку предметів народного мистецтва, що стала «пам'яткою по покійній громадській діячці». Серед переданих предметів – «взірник вирізованих узорів; старенька сорочка, вишита вирізуванням; вишитий настільник; три рушники вишивані; частини двох плахт; вишивана суконка і блузка; дві смугасті верети з Поділля». У лютому 1991 р. О. Шандор передала до музею експонати з музейно-архівної колекції свого батька В. Січинського, зокрема роботи О. Лятуринської: весільні пташки, 7 писанок, 3 ляльки, 6 кусників кераміки, розмальовану касетку [14].

На сьогодні цінну частину фонду Музею-архіву УВАН у США, а це майже 20 тис. одиниць, складають тематично підібрані колекції. Серед них особливу цінність мають фонди музею-архіву, безпосередньо присвячені подолянам: М. Битинський (ф. 338), Л. Мосендз (ф. 308), М. Кравчук (ф. 219), П. Кукуруза (ф. 81), Т. Пасічник (ф. 119), В. Приходько (ф. 40), І. Розгін (ф. 200), К. Туркало (ф. 228), О. Чехівська (ф. 207), В. Чехівський (ф. 116), а також фонд громадської інституції «Товариство подолян» (ф. 262) та ін.

Список використаних джерел:

1. В. С. [В. Січинський]. Музей церковного мистецтва при Богословській академії у Львові // Діло (Львів). 1932. Ч. 238. 26 жовтня. С. 2–3.
2. Виставка сучасної української графіки // Діло (Львів). 1932. Ч. 123. 5 червня. С. 4.
3. Держархів Хмельницької області. Ф. Р-6193. Оп. 12. Спр. П-15162. 59 арк.
4. З Національного музею у Львові. (На підставі звіту дир. Нац. музею, д-ра І. Свенціцького) // Діло (Львів). 1926. Ч. 27. 6 лютого. С. 3.
5. Історія української культури / за заг. ред. І. Крип'якевича. Київ: Либідь, 1994. 656 с.
6. Лозинський Остап. Культура пам'яті // Український журнал. 5/2015/ URL: <http://ukrzurnal.eu/ukr.archive.html/1373/> (дата звернення: 23.11.2020). Назва з екрану.
7. Маньковська Р. Є. Ю. Й. Січинський, один з фундаторів музейної справи Поділля // Поділля і Волинь у контексті історії укр. нац. відродження: наук. зб. Хмельницький: Доля, 1995. С. 289–291.
8. Мушинка Микола. Володимир Січинський і русини-українці Східної Словаччини. Пряшів: Союз русинів-українців Словацької Республіки, 1995. 122 с.
9. Наріжний Симон. Українська пісня закордоном. Прага, 1941. 18 с.
10. Національний музей у 1924 р. // Діло (Львів). 1925. Ч. 8. 13 січня. С. 3.
11. Новинки. Музей Наукового т-ва ім. Шевченка у Львові // Діло (Львів). 1933. Ч. 296. 9 листопада. С. 6.
12. Палієнко Марина. Український національний музей-архів у Празі (1923–1930): історія створення та основні напрями діяльності // Студії з архівної справи та документознавства. (Київ). 2004. Т. 11. С. 7–24.
13. Паравійчук А. Г. Видатний історик Поділля // Український історичний журнал. 1968. № 9. Вересень. С. 87–92.
14. Пожертви для музею // Наше життя (Нью-Йорк). 1970. Ч. 1. С. 12.
15. Приходько Віктор. Проф. Евфим Січинський – історик і археолог Поділля (з приводу 50-ліття наукової і громадської діяльності) // Літературно науковий вісник. 1931. Т. 106. С. 510–513.
16. Сидор Олег. Національний музей у Львові // Літопис національного музею у Львові. URL: <http://together.lviv.ua/index.php?id> (дата звернення: 23.11.2020). Назва з екрану.
17. Січинський Євфимій. Кам'янець-Подільський державний історико-культурний заповідник. Кам'янецька фортеця. Кам'янець-Подільський: Мистецько-промислова школа, 1929. 10 с., 16 іл
18. Трембіцький А. М. Євфимій Січинський (1859–1937): наукова та громадська діяльність: моногр. Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2009. 300 с.
19. Українська вільна академія наук. Ювілейне видання. Присвячене двадцятиліттю діяльності. 1945–1965. Нью-Йорк, 1967. 75 с.
20. ЦДАВО України. Ф. 392. Оп. 1. Спр. 189. 78 арк.
21. ЦДІАЛ України. Ф. 40. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 216–257.
22. Чорняк Іван. У 25-ліття Національного музею. Спомини з 1922–23 рр. // Діло (Львів). 1930. Ч. 174. 9 серпня. С. 3–4.

23. Шандор Вікентій. Спомини. Т. I: Карпатська Україна 1938–1939. Ужгород: МПП «Гражда»; Нью-Йорк: Карпатський союз, 1996. 388 с.: іл.

24. Шмагалю Р. Т. Мистецька освіта в Україні середини XIX – середини XX ст.: структурування, методологія, художні позиції. Львів: Українські технології, 2005. 528 с., 742 іл.

Summary. *The article reveals the contribution of members of the famous Ukrainian family of Sitsynsky-Chehivskyi-Sichynsky-Shandor, scientific and cultural and pedagogical life, in the organization, formation and operation of museum archival establishments in Ukraine and in the centers of the Ukrainian diaspora of Germany, the United States, The Czech Republic (at the end of the XIX – early XXI century.).*

Key words: *family, Euphemiya Sitsynskyi, Volodymyr Chehivskyi, Volodymyr Sichynskyi, Vikentiy Shandor, Museum, Archive.*

УДК 930.25(477-25)«195»

О. М. Федьков

*Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
ORCID: 0000-0003-4835-9445*

В. О. Кондрат

Громадська організація «Центр перспективних досліджень та регіонального розвитку»

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В МАТЕРІАЛАХ ДЕРЖАРХІВУ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Анотація. *У статті дається огляд документів про суспільно-політичне життя українських губерній Російської імперії на початку XX ст., які зберігаються в «Государственном архиве Российской Федерации».*

Ключові слова: *«Государственный архив Российской Федерации», документи, суспільно-політичне життя.*

Усі суверенні держави, які колись перебували у складі імперій, стикаються з проблемою реституції матеріальних і духовних цінностей, які останні нагромадили впродовж періоду перебування в їхньому складі колись залежних територій. Ця квестія стосується і України, оскільки за час перебування в складі Російської імперії та Радянського Союзу в імперських столицях зосереджувалися численні артефакти археологічних розкопок на території українських губерній, там розмістилися твори образотворчого мистецтва українських художників... Але не менше значення мають архівні документи, пов'язані з українською історією, які зберігаються в архівосховищах Російської Федерації. І вони зберігають дотепер великі таємниці нашої історії. Прикладом може слугувати оригінал «Літопису Самійла Величка», який зберігається в Російській національній бібліотеці у Санкт-Петербурзі. Лише минулого року побачило світ перше повне видання книги, що змінює наші уявлення про працю та її автора; останній, як виявляється, був мазепинцем, за що тривалий час перебував в ув'язненні [44]. Скільки таких таємниць нам ще доведеться пізнати ніхто не знає, однак напевно можемо сказати, що немало. Зазначене стосується також і матеріалів, які зберігаються в «Государственном архиве Российской Федерации» (ГАРФ).

Початок XX ст. ознаменувався наростанням соціальних конфліктів в українських губерніях Російської імперії, формуванням політичних партій, революційною кризою 1905–1907 рр. а також еволюцією політичного ладу від самодержавства до дуалістичної монархії з скликаною Державною Думою. Зазначені процеси знайшли відображення у документах ГАРФ.

На межі століть утворилася перша в Наддніпрянській Україні українська політична партія – Революційна українська партія (РУП), яка майже одразу потрапила в поле зору таємної поліції. У фондї нелегальних видань міститься програмна брошура «Самостійна Україна. Промова», видрукувана у Львові [36, л. 1–23.]. Вона засвідчувала прагнення еруптивців до незалежності: «Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпатів аж по Кавказ» [36, л. 13]. Зазначене видання утвердило жандармів у думці про реальність існування «мазепинської загрози» в Україні.

Водночас політичні партії поширювали свою діяльність серед селян і сільських робітників. Найбільший резонанс отримали масові заворушення селян Полтавської та Харківської губерній навесні 1902 р., спричинені агітаційно-пропагандистською діяльністю соціалістичних партій, зокрема Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП), Партії соціалістів-революціонерів (ПСР), а також РУП. Жандарми виявили еруптивські гуртки та зафіксували численні факти поширення її літератури, зокрема брошури «Дядько Дмитро». Дані про це містяться у справі «О революционной пропаганде среди крестьянского населения Полтавской и Харьковской губ. вызвавшей весной 1902 г. массовые беспорядки на политической почве» фонду 102 Департамент поліції (ДП) [2, л. 26, 50, 50 об.].

У фондах ГАРФ містяться також матеріали, які засвідчують про діяльність ПСР в українських губерніях Російської імперії. Ця партія обстоювала ідеї аграрного соціалізму, відтак чимало документів стосуються її роботи серед селянства. Відомо, що починаючи з 1902 р. діяв Селянський союз ПСР, який мав на меті здійснювати агітаційно-пропагандистську та організаторську роботу серед хліборобів. Документальні свідчення його діяльності на Півдні України містяться у фонді 1741 «Коллекція нелегальних изданий». У гектографованій листівці катеринославського комітету селянського союзу ПСР (СС ПСР) під назвою «Ко всем крестьянам с. Никольского», датованій 11 вересня 1903 р., гречкосії закликались з'єднуватись у «таємні товариства» та «таємні гуртки». Видання закінчувалося закликами: «Ми хочемо землі та волі! Геть царя! Хай живе соціалізм!» [37, л. 15 а]. В іншій листівці цієї ж організації, датованій 21 січня 1904 р., селян націлювали на об'єднання в таємні товариства та входження до складу СС ПСР, які об'єднуються разом із міськими робітниками в складі ПСР тоді настане «блаженний час» (малася на увазі революція – Авт.). Ця листівка мала виразний антимонархічний характер. Вона закінчувалася закликами: «Геть царя! Хай живе Земський Собор!» [38, л. 1, 1 зв.].

У ГАРФ знаходимо документи про провідних діячів та активістів різних політичних партій. Наприклад, у фонді Особливого відділу Департаменту поліції містяться розшукові справи провідних діячів РУП П.Крата [3], М.Порша [4] С.Петлюри [5], П.Понятенка [6], М.Троцького [12]. У них містилася інформація про сутність звинувачень, висунених проти них, і подавалася характеристика зазначених осіб. Наприклад, повідомлялося, що С. Петлюра, який перебував на службі помічника учителя Катеринодарського початкового міського училища (сьогодні – Краснодар, РФ) і залучався ГЖУ до дізнання у справі про укладання та поширення у Катеринодарі та Кубанській області протурядових прокламацій, перебував під особливим наглядом поліції, однак наприкінці жовтня 1904 р. зник. У документі містився також детальний опис втікача: «зросту 166 сант[иметрів], тілобудови середньої; зовнішність інтелігентна, серйозна, має звичку виставляти ліву ногу вперед і тримає руки спереду; волосся на голові русяве, довге, пряме, проділ справа, на бровах і вусах теж русяве, борідка рідка, рудувата, очі сірі, великі...» [5, л. 3]. Зазначені документи засвідчують про активну політичну діяльність ерупівців.

Пожвавлення суспільно-політичного життя у 1905–1907 рр. знайшло відображення у матеріалах ГАРФ. Активізувалася робота політичних партій, створювалися громадсько-політичні організації, професійні спілки, відбувалися виступи студентів та учнів, набував розмаху робітничий і селянський рух. У центральні державні установи надходила інформація про найважливіші факти поточного життя.

Для загальної характеристики ситуації в українських губерніях романівської монархії важливе значення мають документи особливого відділу Департаменту поліції, в яких подавався огляд регіону, складений на основі даних ГЖУ. Наприклад, по кожній губернії складався «Наряд по секретному листування...», в якому містилася її загальна характеристика. Такі «наряди» подавали дані про Волинську, Київську, Подільську, Полтавську, Харківську, Чернігівську, Катеринославську, Таврійську [25; 26; 27; 28; 29; 30; 31; 32]. Наведемо приклад по Волинській губернії; відповідаючи на питання про те, які політичні елементи мали перевагу серед різних соціальних груп населення, зазначалося, що дворянство консервативне, хоча й переважно польське; інтелігенція російська складалася переважно з чиновників і була консервативною, єврейська – «ліва»; міські крупні власники також мали консервативний світогляд, євреї – «кадети або ліві»; так зване «куце» земство було консервативним і очолював його монархіст; робітники – ліві, але жандармів тишило те, що «кількість їхня незначна» – на двох фаянсових фабриках працювало до 2000 робітників, переважно євреїв. Надалі надавалася інформація про особливості виборів у губернії, про Конституційно-демократичну партію, про Партію мирного оновлення (не було в регіоні), монархічні та «патріотичні» організації, пресу та ін. [25, л. 2–7]. Зазначена інформація доволі точно відображала соціально-політичне становище та має важливе для характеристики регіону.

Різке зростання інформації про діяльність політичних партій і суспільно-політичних організацій зумовило реорганізацію ДП. Уточнювалася специфіка роботи його семи діловодств, а у складі Особливого відділу створювалися відділення, що спеціалізувалися на роботі з різними політичними партіями, суспільно-політичними організаціями, профспілками. Покращилася агентурна робота, зовнішнє спостереження, справа перлюстрації [43, 91–100]. Зазначені зміни надали більшої системності роботи ДП, позитивно позначилися на його роботі, що знайшло відображення в інформації, яка надходила та структурувалася його підрозділами.

Таємна поліція приділяла значну увагу політичним організаціям, які використовували в своїй діяльності терористичні методи боротьби. До цієї групи зараховували й ПСР.

Виявлені в ГАРФ матеріали про діяльність РСДРП засвідчують про добру посвяченість та оперативність роботи таємної поліції. Наприклад, у справі «Про Російську соціал-демократичну робітничу партію. Чернігівська губернія» містилося донесення від 9 січня 1906 р., в якому інформувалося, що в ніч на 9 січня, до річниці «кривавої неділі», у місті поширені «в незначній кількості» прокламації «К рабочим всех стран» від імені чернігівської групи РСДРП. До донесення додавалася тиражована за до-

помогою гектографа листівка з відтиском печатки [15, л. 1, 2, 2 об.]. У тій же справі міститься важлива інформація про Перше чернігівське районне бюро РСДРП, яке діяло в північних повітах губернії. На основі документів, вилучених під час обшуку в провідного діяча цього об'єднання М. Сичова, з'ясовано перелік і склад організацій, напрями їхньої роботи та детально розглянуто зміст резолюцій однієї з конференцій соціал-демократів [15, л. 13, 13 об., 14].

Значний корпус документів ГАРФ відображає різні аспекти діяльності ПСР у 1905–1907 рр. Так, у квітні 1905 р. Селянський союз есерів видрукував листівку «Братья-крестьяне!», в якій закликав до «великої боротьби з дармоїдами, вампірами народу». Хліборобів закликали заготовляти зброю, створювати таємні братства та об'єднуватися у великий селянський союз [41, л. 1]. В іншому виданні, листку «Земли и воли», на прикладі селянського руху в Гурії (Грузія – Авт.) соціалісти-революціонери показували як слід організувати боротьбу проти самодержавного ладу [37, л. 1, 1 об.].

Низка архівних справ характеризує діяльність ПСР у губерніях Наддніпрянської України: Харківської [7], Одеси та Херсонської [8], Волинської [9], Київської [10], Катеринославської [11]. Наприклад, зазначалося, що в Полтаві сестри О. Терехова, М. Горбачевська та якийсь «Іван Сергійович» були організаторами Селянського союзу. Повідомлялося також, що ці дві сестри виїжджали в с. Сорочинці Миргородського повіту Полтавської губернії, де згодом утворився комітет ВСС і відбувся виступ селян, який приборкувався за допомогою поліції та війська [8, л. 9, 9 зв.].

Окремі документи ГАРФ засвідчують про значні успіхи таємної поліції у боротьбі з ПСР. Наприклад, начальник київського охоронного відділення в донесенні від 8 грудня 1905 р. інформував ДП про арешт 4 грудня обласного з'їзду представників «Українських комітетів ПСР» і захоплення майже всього місцевого комітету після звільнення амністованих» [14, л.1]. Матеріали слідчого дізнання київського ГЖУ у цій справі нами виявлені в ЦДІАК України [1, арк. 102–125]. Зазначені документи засвідчують, що внаслідок такої акції таємної поліції стало послаблення керівного центру соціалістів-революціонерів у регіоні.

Наступного року діяльність СС ПСР пошавилась, що знайшло відображення в документах ДП. Зазначена організація виробила «Інструкцію Селянського союзу ПСР» та зразковий присуд, який мали використовувати її місцеві осередки у практичній діяльності» [13, л.45–51].

Документи ГАРФ засвідчують про активізацію есерівського Селянського союзу в українських губерніях романівської імперії. Так, начальник полтавського ГЖУ 23 червня 1906 р. повідомляв у столицю, що діячі цієї організації роз'їжджаються по повітах губернії. Проте високопосадовець зазначав, що за наявної чисельності філерів (агентів зовнішнього спостереження. – Авт.) неможливо вести за ними спостереження» [13, л.30].

Таємна поліція з'ясувала, що у м. Одеса листування цієї організації здійснюється через П. Коцубея, який проживав за адресою вул. Кузнечна буд. 20, кв. 1. Очевидно на основі перлюстрації конспіративних листів, ДП встановив і інформував у серпні 1906 р. начальника таврійського та херсонського ГЖУ, одеського охоронного відділення, що П. Коцубей мав повідомити членам селянської комісії Миколі Антоновичу» або «Миколі Олексійовичу», що 1 вересня необхідно комусь приїхати на Херсонського та Мелітопольського повітів. Місце його проведення можна взнати в «Антоніні Іванівни» або здогадатись за підписом. У зазначених повітах, напевно, утворилася «придніпровська група ПСР», оскільки висловлювалось прохання про виготовлення відповідної печатки. Адресанти просили привезти декілька револьверів системи «Сміта-Вессона», оскільки дехто бажав їх придбати. Також прохали привезти літературу та програму партії. ДП наказував керівникам таємної поліції вжити заходів до виявлення та арешту учасників зазначеного з'їзду [13, л.74, 75 а].

На адресу П. Коцубея надходили також відповіді від організацій Херсонського та Олександрійського повітів на запити «про стан настроїв селянського населення» [13, л.77]. Із зашифрованого листа на ім'я того ж адресата від 15 жовтня 1906 р. зрозуміло, що фінансове становище мелітопольського комітету ПСР було кепське. Якийсь член виконавчого комітету повідомляв, що він може взяти відповідальність за роботу з «обслуговування повіту» лише за наявності коштів. Мелітопольський комітет просив позичити 300 руб. до з'їзду та інформував про арешти в повіті» [13, л.105].

У фондах ДП містяться також документи, які відображають суспільне життя в українських губерніях Російської імперії в період столипінської реакції. Наприклад, у фондї 1741 «Коллекция нелегальных изданий» виявлено «Статут сільського братства Партії соціалістів-революціонерів», який відбиває особливості роботи соціалістів-революціонерів в 1907–1910 рр. [38]

Документи ГАРФ мають важливе значення для з'ясування питання про виникнення Української партії соціалістів-революціонерів. Справа у тому, що ця квестія ще залишається недостатньо дослідженою [42, с. 25–36]. Причини цього приховуються, зокрема в тому, що співробітники таємної поліції самі перебували в нерозумінні та плутали дві різних організації: Українську область ПСР і УПСР; перша була частиною загальноімперської партії, а друга – українською політичною організацією. У справі «Партия социалистов-революционеров. Киевская губерния» міститься документ, який помилково віднесений жандармами до ПСР і відбиває початковий період діяльності УПСР. Це – виявлений агентурним шляхом лист відомого діяча цієї партії М. Залізняка. Він писав на

адресу якогось Ісаєва (наведем розлогішу цитату): «У нас в Києві багато новин. Головне – по селах наша робота пішла дуже добре: маємо вже низку значних організацій у[країнських] с[оціалістів]-р[еволюціонерів]. Наші ідеї на українському ґрунті приймаються дуже легко. Це по перше. По друге, багато наших людей є в учительських семінаріях на Україні. Наприкінці цього року буде видаватися орган, присвячений програмі у[країнських] с[оціалістів]-р[еволюціонерів]. Пиши мені на редакцію «Ради» [33, л.362].

До пізнішого часу, 1915 та 1916 рр. належать проекти програми УПСР, вироблені її київською групою та перекладені російською мовою. Вони відбивають наступний етап формування цієї партії. Щоправда, виявити зазначені документи пощастило у фонді «Департамент полиции. Особый отдел» у справах під назвами «Украинская социал-демократическая рабочая партия. Киевская губерния. Комитетское дело» [34, л. 17–18 с об.] і «Сведения по губерниям и областям и беспартийные организации. Город Киев. Комитетское дело» [35, л. 6, 6 об.]. Ці документи вже частково проаналізовані в науковій літературі [42, с. 35–39]. Проте пошук нових джерел з історії УПСР, зокрема у фондах ГАРФ, уможливить достовірніше з'ясувати процес її виникнення та еволюції.

У 1906–1917 рр. в Російській імперії функціонував представницький орган – Державна Дума, що засвідчило про перетворення самодержавства в дуалістичну монархію. Зазначений процес відбувся на суспільно-політичному житті українських губерній романівської монархії, адже на їхній території розгорталися виборчі кампанії, в яких брали участь місцеві осередки загальноімперських політичних партій, а також українські, єврейські, польські та інші політичні організації [16; 17; 18; 19; 20; 21; 22; 23; 24]. Аналіз зазначеного корпусу документів уможливує з'ясування специфіки політичної боротьби в Наддніпрянській Україні на початку ХХ ст.

Отже, пошук і критичний розгляд документів «Государственного архива Российской Федерации» уможливує з'ясування слабо досліджених питань історії суспільно-політичного життя Наддніпрянської України початку ХХ ст.

Список використаних джерел:

1. Центральний державний історичний архів України (м. Київ). Ф. 274. Оп. 1. Спр. 1049.
2. Государственный архив Российской Федерации (г. Москва) (далі – ГАРФ). Ф. 102. ДП, 7 делопроизводство. Оп. 19. Ед. хр. 482.
3. ГАРФ. Ф. 102 Департамент полиции, особый отдел (дальше ДП ОО). Оп. 232. Ед. хр. 6. Ч. 873.
4. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. Оп. 232. Ед. хр. 6. Ч. 517.
5. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. Оп. 233 а. Ед. хр. 6. Ч. 525.
6. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. Оп. 233 а. Ед. хр. 6. Ч. 529.
7. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. Оп. 233. Ед. хр. 104. Ч. 1.
8. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. Оп. 233. Ед. хр. 104. Ч. 2.
9. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. Оп. 233. Ед. хр. 104. Ч. 5.
10. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. Оп. 233. Ед. хр. 104. Ч. 6.
11. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. Оп. 233. Ед. хр. 104. Ч. 7.
12. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. Оп. 233. Ед. хр. 116.
13. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. 1906 / I отд. Оп. 235. Ед. хр. 20. Ч. 5.
14. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. 1906 / I отд. Оп. 235. Ед. хр. 20. Ч. 58.
15. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. 1906/I отд. Оп. 235. Ед. хр. 25. Ч. 78.
16. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. 1906/I отд. Оп. 235. Ед. хр. 725. Ч. 15.
17. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. 1906/I отд. Оп. 235. Д. 725. Ч. 22.
18. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. 1906/I отд. Оп. 235. Д. 725. Ч. 32.
19. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. 1906/I отд. Оп. 235. Ед. хр. 725. Ч. 62.
20. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. 1906/I отд. Оп. 235. Ед. хр. 725. Ч. 63.
21. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. 1906/I отд. Оп. 235. Ед. хр. 725. Ч. 75.
22. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. 1906/I отд. Оп. 235. Д. 725. Ч. 88.
23. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. 1906/I отд. Оп. 235. Ед. хр. 725. Ч. 89.
24. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. 1906/I отд. Оп. 235. Ед. хр. 725. Ч. 91.
25. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. II отд. Оп. 236. Д. 828. Ч. 4.
26. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. II отд. Оп. 236. Д. 828. Ч. 8.
27. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. II отд. Оп. 236. Д. 828. Ч. 9.
28. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. II отд. Оп. 236. Д. 828. Ч. 11.
29. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. II отд. Оп. 236. Д. 828. Ч. 19.
30. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. II отд. Оп. 236. Д. 828. Ч. 22.
31. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. II отд. Оп. 236. Д. 828. Ч. 13.
32. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. II отд. Оп. 236. Д. 828. Ч. 14.
33. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. 1907. Оп. 237. Ед. хр. 9. Ч. 21 пр.
34. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. 1915, Оп. 245. Ед. хр. 163. Ч. 32.
35. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. 1916. Оп. 245. Ед. хр. 20. Ч. 32.
36. ГАРФ. Ф. 1741. Оп. 2. Ед. хр. 5582.

37. ГАРФ. Ф. 1741. Оп.1. Ед. хр. 16440.
38. ГАРФ. Ф. 1741. Оп. 2. Ед. хр. 16445.
39. ГАРФ. Ф. 1741. Оп. 1. Ед.хр. 26828.
40. ГАРФ. Ф. 1741. Оп. 1. Ед.хр. 26829.
41. ГАРФ. Ф. 1741. Оп.1. Ед. хр. 27020.
42. Бевз Т. Між романтизмом і реалізмом (сторінки історії УПСР) Київ: Інститут політичних етнонаціональних досліджень НАН України, 1999. 272 с.
43. Перегудова З. И. Политический сыск России (1880–1917). 2-е изд., перераб. и доп. Москва: РОС-СПЭН, 2013. 519 с.
44. Сюдюков І. Повернення великого літописця. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/photo/povernennya-velykogo-litopyscu> [Дата звернення: 20.04.2021].

Summary. *The article provides an overview of documents on the social and political life of the Ukrainian provinces of the Russian Empire at the beginning of the twentieth century, which are stored in the «State Archives of the Russian Federation».*

Key words: «State Archives of the Russian Federation», documents, social and political life.

УДК 930.25(477.43) К-ПНУ

Ю. А. Хоптяр

*Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
ORCID: 0000-0001-5164-6395*

А. Ю. Хоптяр

*Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
ORCID: 0000-0002-7870-5778*

РОДИНА ОРЛОВСЬКИХ НА ЯРМОЛИНЕЧЧИНІ У КІНЦІ XVIII – НА ПОЧАТКУ XX ст. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Анотація. *У статті робиться спроба висвітлити джерельну базу переважно Державного архіву Хмельницької області відносно дослідження діяльності родини Орловських на Ярмолинеччині у період з кінця XVIII до 20-х рр. XX ст.*

Ключові слова: *історичні дослідження, родина Орловських, архівні матеріали, генеалогічні джерела, соціально-економічний розвиток, економічне життя.*

Україна, ставши на шлях становлення та розвитку дійсно суверенної і незалежної держави, неухильно орієнтується на визнані світовою спільнотою демократичні та гуманістичні за своїм змістом і спрямованістю міжнародні стандарти. В сучасних умовах розвиток держави має базуватися на глибоких знаннях історичного минулого і сьогодення, злагоді суспільства і держави, використанні всіх позитивних рис менталітету українського етносу.

Визначальну роль у історичних дослідженнях відіграють архівні матеріали, саме на них опираються дослідники різних історичних напрямків, у тому числі вивчення діяльності окремих родів. Останнім часом даній проблемі було присвячено ряд досліджень з історії Ярмолинецького району [1].

Досліджуючи діяльність окремих родів на Ярмолинеччині, зокрема давній польський рід Орловських в період з кінця XVIII ст. до початку XX ст. вдалося виявити цілий ряд архівних матеріалів Державного архіву Хмельницької області (далі Держархів Хмельницької області). Так, відповіді на проблеми виникнення цього роду знаходимо у фонді «Подільські дворянські депутатські збори» [2]. Із вказаного джерела також дізнаємося про те, що перша згадка про родину Орловських припадає на 1547 р. [3, арк.338]. Найдавнішими пращурами Орловських були Валентій, Павло, Станіслав, Павло, Андрій, Домінік, Іван (Онуфрій). У 1798 р. Ярмолинці, внаслідок обміну на с.Маліївці і Слобідку-Малієвецьку, перейшли у власність до заможного Івана (Онуфрія) Орловського. У червні 1835 р. син Івана Адам Орловський подав до подільських дворянських депутатських зборів прохання про прийняття родини Орловських до російського дворянства та направлення у департамент Герольдії відповідних документів. Через рік 20 серпня 1836 р. указом Герольдії №7859 Орловських прийняли до російського дворянства [4, арк.1-11].

У цьому ж фонді зосереджені документи про поділ спадщини родини Орловських. Після смерті О. Орловського, відповідно до заповіту, сини отримали багату спадщину. Так, весь Ярмолинецький ключ, включаючи Нове Село, Татаринці, Томашівку, частину Соколівки, отримав Северин (син від першого шлюбу); волинський маєток – Михайло; Слобідку-Малієвецьку та Маліївці – Мечислав; Вербуку-Муровану, Глушківці, Слобідку-Глушковецьку передали Ксаверію.

Однак, після розподілу спадщини молоді граfi не поспішали у свої маєтки. Ксаверій звертався по дозвіл до Варшавського обер-поліцмейстера щодо постійного місця проживання у м. Варшаві і виїхав туди у 1911 р. Обіймав посаду російського дипломата, а з відродженням Польщі у 1917 р. став послом у Бразилії, а пізніше Іспанії. Михайло постійно проживав у Відні. Мечислав одружився з американською громадянкою, однак, заборгувавши своїм кредиторам, змушений був продати батькову спадщину, яку на щастя викупив Ксаверій [4, арк.12-13].

Серед документів фонду знаходимо посвідчення, що видане Ксаверію Орловському від 22 листопада 1911 р. про його належність до російського дворянства та занесенням його до книги дворян Подільської губернії [4, арк.16].

Такий важливий статистичний матеріал відносно володіння Орловських знаходимо у фонді «Подільський губернський комітет для розслідування і складення інвентарів у поміщицьких маєтках» [5, арк.1-11]. Економічний потенціал Орловських був чималим, адже їм належало в середині ХІХ ст. 1578 дес. землі. Тільки у Ярмолинцях Адам Орловський володів 2408 дес. землі, 1080 селян [6, арк.104]. Загалом маєток складався з п'яти фільварків, у яких працювало близько 5 тис. кріпосних селян, а у містечку діяли до 10 підприємств. За інвентарем 1850 р. Орловським належало 667 дес. польової землі, на якій працювали 35 тяглих і 108 піших господарств [6, арк. 2-16].

Син Адама Орловського, Олександр продовжував будівельні традиції батька і розпочав будівництво у 1859 р. палацу в Ярмолинцях. Поштовою до цього став майбутній проїзд через Ярмолинці Олександра ІІ, з яким Орловський був особисто знайомий ще з часів військової служби, на якій здобув військове звання поручика. Невдовзі на місці заїжджого двору виріс одноповерховий палац довжиною у 50 м. і шириною – 25 м. Пізніше біля палацу побудували кілька приміщень службового і господарського призначення (на місці де знаходиться сучасний райунівермаг). Частина тих давніх споруд збереглася донині.

Того ж року у новозбудованому палаці відбулася зустріч двох Олександрів – російського імператора і польського шляхтича, в ході якої, крім спогадів про армійське минуле, велася мова про необхідність проведення аграрних реформ. Ця проблема стала предметом обговорення широкого зібрання у губернському центрі куди відправився Олександр ІІ.

Поміщики тоді виявили протидію ідеям реформування, однак реформування все ж розпочалося. Щоправда маніфест 19 лютого 1861 р. не давав селянам особистої свободи, прирікав їх на розорення. Уставна грамота від 27 червня 1862 р. зазначала, що в Ярмолинцях було 280 селянських господарств, з них 45 тяглих, 211 піших і 24 городники. Ці господарства за 1297 дес. орної і 178 дес. садивною землі мали виплатити протягом 49 років 48 160 крб. Крім того, в період тимчасово-в'язаного стану (з 27 червня 1862 р. до 30 липня 1863 р.) селяни повинні були виплатити оброку 5802 крб. та податків 1021 крб. [6, арк.1].

У фонді «Канцелярія Подільського губернатора» [7] знаходяться чисельні документи державного управління, місцевого самоврядування, будівництва доріг та інше. Так, під будівництво залізниці Проскурів – Кам'янець-Подільський у 1897-1912 рр. потрібно було виділити 226,5 дес. землі, яка належала 19 власникам, у тому числі графу К. О. Орловському з Ярмолинців. У Орловських передбачалося під залізницю вилучити 23 дес., у поміщиці Охотської А. Г. з с. Гуменці – 17 дес. Губернатор звернувся до землевласників, через володіння яких проходило будівництво, з проханням передати землю безкоштовно, а якщо це неможливо, то продати її по мінімальних цінах. Звернення губернатора знайшло свій відгук і більшість землевласників, крім селян, необхідні землі подарували владі. Вони розуміли, що залізниця згодом може принести їм певні дивіденди від майбутніх комерційних справ. Початок Першої світової війни прискорив відкриття руху на залізниці і 12 листопада 1914 р. було відкрито постійне сполучення між Проскуровим і Кам'янцем-Подільським. Поїзди формувалися у вигляді пасажирсько-товарного ешелону і курсували через день. В поїзд включали пасажирські вагони ІІ і ІІІ класу, а вартість квитків коливалась від 2 крб. 20 коп. до 4 крб. 45 коп. Відстань між двома пунктами потяг долав за 9 год. 30 хв. Рух по залізниці став вагомою подією в житті Подільської губернії, оскільки відкривалась перспектива швидкого економічного розвитку краю.

У фонді «Старший нотаріус Кам'янець-Подільського окружного суду 1888-1920 рр.» знаходяться ряд справ відносно майнових суперечок Орловських. Так, 25 січня 1888 р. у Кам'янець-Подільському окружному суді за участі судді О. Іванова розглядалася справа про включення Ксаверія Орловського до претендентів на спадщину у с. Соколівці, Проскурівського повіту. Справа була вирішена на користь Ксаверія Орловського. На основі судового рішення, Кам'янець-Подільський нотаріус Мандельштам видав відповідний документ [8, арк.2-3].

У фонді «Дунаєвецький районний РАГС. Мукарівська риммо-католицька церква» зберігається книга реєстрації актів про народження за 1894-1906 рр., в якій зареєстровані нащадки Орловських [9, арк.1-4].

У щорічних «Обзорах Подільської губернії» [10, с.61] знаходиться матеріал про ярмаркову торгівлю. Помітний вплив на економічний розвиток Ярмолинців мало переведення сюди у 1835 р.,

за сприянням А. Орловського, з м. Тинни Ушицького повіту найбільшого в Подільській губернії Петропавлівського ярмарку, який проходив щорічно з 29 червня по 15 липня. Крім того, у грудні кожного року впродовж тижня відбувався ще і Миколаївський ярмарок. Для участі у Петропавлівському ярмарку щороку приїздило близько 500 купців, які привозили товару в окремі роки на суму 3,2 млн. крб. У зв'язку з великим об'ємом торгівлі Петропавлівський ярмарок належав до першої, найвищої категорії ярмарків.

Петропавлівський ярмарок давав значні прибутки для родини Орловських, оскільки щорічно вони отримували до 20 тис. крб. чистого доходу. Впродовж 40-80-х рр. XIX ст. розширювались під нього торговельні площі як на Грабині, так і в інших районах містечка. Сюди приїздили купці з Кам'янця, Бару, Балти, а також Санкт-Петербургу, Нижнього Новгороду і навіть із Західної Європи та Середньої Азії. За таких умов відбувалось інтенсивне спілкування багатонаціонального населення, що сприяло взаємозбагаченню народних культур, додавало особливий колорит і створювало у містечку піднесену святкову атмосферу. Для більшості учасників, а саме купців, міщан, ремісників, селян, ярмарки служили важливим засобом спілкування та обміну новинами. На період проведення ярмарку Орловські, багаті євреї інші мешканці Ярмолинець, навколишніх сіл Грабини, Буринець, Боснячини, Писарівки надавали купцям свої будинки. На час торгів населення Ярмолинець значно зростало і приводило до того, що в криницях не вистачало води і її продавали по ціні одна копійка за кухоль.

Петропавлівський ярмарок, як і великі ярмарки першої категорії мали свою процедуру відкриття. Ярмаркові веселощі зростали поступово. Традиційно, в день відкриття ярмарку, вранці в міському соборі відправляли службу, в якій обов'язково брали участь родина Орловських, представники місцевої влади та численні прихожани. Після закінчення служби урочиста процесія здійснювала з церкви хід на ярмаркову площу, де духовенство її освячувало. Урочиста частина першого ярмаркового дня включала і деякі додаткові заходи, що розраховувалися на те, щоб підкреслити важливе значення цієї події, як наприклад, святковий обід. По закінченню урочистих церемоній на ярмарку розпочиналася торгівля і з'являлися ярмаркові розваги. Тут виступали кращі музиканти, фокусники, дресирувальники, гімнасти, акробати. Неодноразово виступали на Петропавлівському ярмарку клоуни та звірі відомого цирку Дурова. Воду для циркової звірини набирали з ставка, що і сьогодні зветься «Звіринцем».

Значний внесок у розбудову Петропавлівського ярмарку зробив граф Адам Іванович Орловський. Будівництво магазинів, складів, готелів, ресторанів, ідалень та шинків потребувало будівельних матеріалів. Зокрема, будівельний камінь добували кріпосні Орловських у каменоломнях «Безодня» с. Сутківці. Тут же випалювали вапно, а у с.Грабині викопували пісок, внаслідок чого утворилось провалля глибиною більше 30 м. Так, за сприяння родини Орловських розросталось містечко, в якому у кінці 30-х рр. XIX ст. зусиллями кріпосних селян побудували вісім рядів крамниць.

В перші роки торгів на Петропавлівському ярмарку не вистачало не лише відповідних приміщень, але й ремісників: столярів, каменярів, теслярів, ковалів, боднарів та інших майстрів. За таких обставин Адам Орловський надіслав своїх вербувальників у Польщу, для добровільного переселення ремісників до Ярмолинець. В такий спосіб у містечку та селах Проскурівського повіту з'явилися родини Будніцьких, Бялковських, Долінських, Радецьких, Рутинських, Пшелуцьких, Сідлецьких, Сіцінських, Туженських, Фабіжевських, Шедловських, Янковських, Ясінських, Ястремських та інших. Таким переселенцям граф допомагав матеріально, роздавав землі, будував приміщення для житла та роботи. Саме в такий спосіб виникла майстерня Качуровського, в якій працювали більше 80 чол., що виготовляли карети, фаетони, брички. Саме із спеціалістів цієї майстерні утворився і тривалий час виступав, відомий у повіті, духовий оркестр [11, арк.171-176].

Дослідження матеріалів Державного архіву Хмельницької області дає можливість глибше вивчити генеалогію різних давніх родів, що залишили свій слід в історії краю, пролити світло на невідомі до цього часу події пов'язані з родиною Орловських.

Список використаних джерел:

1. Слободянюк П. Я., Хоптяр Ю. А. Місцеве самоврядування Хмельниччини: нариси історії місцевих громад Ярмолинецького району. Хмельницький, 2004. 507 с.; Хоптяр Ю. А. Родина Орловських та її вплив на соціально-економічний і культурний розвиток Ярмолиниччини у кінці XVIII ст. на початку XX ст. // Краєзнавець Хмельниччини: Науково-краєзнавчий збірник. Кам'янець-Подільський, 2011. Вип. 2. 209 с.
2. Державний архів Хмельницької області. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 1-4791.
3. Там само. Спр. 15.
4. Там само. Спр. 4791.
5. Там само. Ф. 241. Оп. 1. Спр. 1-1098.
6. Там само. Спр. 1093.
7. Там само. Ф. 228. Оп. 1-2. Спр. 1-2000.
8. Там само. Ф. 113. Оп. 1. Спр. 220.
9. Там само. Ф. 17. Оп. 1. Спр. 312.
10. Обзор Подольской губернии за 1886 г. Спб., 1887.

11. Хоптяр Ю. А. Розвиток ярмаркової торгівлі в Подільській губернії у другій половині XIX ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 1999. Т. 3(5). 404 с.

Summary. *This article reveals the activity of the Orlovsky family, settled in Yarmolynsty region during the period from the XVIII century to the 20th years of the XXth century. Article is mainly based on the documents and sources of Khmelnytsky State archive.*

Key words: *historical investigation, Orlovsky family, archival documents, genealogic sources, social-economic development, economic life.*

УДК 94:908](477):930.25(031)

О. М. Черняхівська

Національний заповідник «Києво-Печерська лавра»

ORCID: 0000-0001-9890-438X

**ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ ПРОЄКТ «ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР»:
АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ АРХІВНИХ КОЛЕКЦІЙ РЕДКОЛЕГІЙ ТА ВІДДІЛУ ІМІС
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АН УРСР**

Анотація. *Статтю присвячено питанням упорядкування та створення архівних колекцій редколегій та інших організацій, залучених до створення 26-того енциклопедичного видання «Історія міст та сіл Української РСР» та складнощам реалізації вказаного завдання. Висвітлено роль, яку відіграла Головна редколегія «Історії міст та сіл Української РСР» у просуванні цієї роботи. Для розкриття теми залучено зокрема архівні матеріали, що зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, фонд 4633 тощо.*

Ключові слова: *«Історія міст та сіл Української РСР», 26-томний проєкт, редколегія, архів.*

29 травня 1962 р. було ухвалено постанову ЦК КПУ 16/18-з «Про видання «Історії міст і сіл Української РСР»» (далі – ІМІС). Вважаємо, що біля витоків задуму створення багатотомника з історії населених пунктів УРСР стояв директор академічного Інституту суспільних наук у Львові, академік І. Крип'якевич [11, с. 278]. Там ще до ухвалення постанови вже уклали картотеку щодо населених пунктів Львівської області для підготовки регіонального видання. «Ідею І. Крип'якевича про створення історико-географічного словника України, що обговорювалася й у архівознавчому семінарі у ЦДІА УРСР у Львові (1961), підтримали київські колеги історика – зокрема, відповідальний редактор «Українського історичного журналу» Ф. Шевченко, директор Інституту історії АН УРСР О. Касименко, начальник Архівного управління при Раді Міністрів УРСР С. Пількевич й начальник науково-видавничого відділу Архівного управління І. Бутич» [11, с. 281]. Отже, саме їхні спільні зусилля з оформлення, розвою та просування ідеї увінчалися появою цієї постанови.

Згідно з документом, було створено Головну редколегію ІМІС, чією незмінним головою з 1962 по 1983 рр. був заступник Голови Ради Міністрів УРСР П. Тронько, рушійна сила проєкту. На місцях, у всіх обласних центрах працювали обласні редколегії ІМІС на чолі з секретарями обласних комітетів КПУ (у Києві – міська редколегія, очолювана секретарем Київського міськкому КПУ). У містах і районах працювали відповідні комісії. Загальним керівництвом проєктом і друком видань опікувалася Головна редакція УРЕ, у складі якої діяла редакція ІМІС. Науково-методичними питаннями займався утворений у вересні 1963 р. відділ ІМІС Інституту історії АН УРСР. Для реалізації проєкту «на громадських засадах» було задіяно республіканські архіви, бібліотеки, партійні організації, міністерства, академічні інститути, ВНЗ та їхніх співробітників.

Отже, з 1967 по 1974 рр. вийшли друком 26 томів щодо всіх областей УРСР (25) і м. Київ українською мовою. З 1974 по 1983 рр. побачили світ 14 томів російською [10].

В останньому номері «Українського історичного журналу» за 1974 р. у редакційній статті, звісно, з виразним ідеологічним акцентом у дусі тих часів підвели підсумки проєкту, реалізованого «уперше у радянській історіографії»: «Завершення фундаментального, багатотомного видання, в якому на основі марксистсько-ленінської методології, у нерозривному зв'язку з історією народів СРСР, і насамперед великого російського народу, відтворено історію міст і сіл Української РСР та показано історичний розвиток українського народу від найдавніших часів до наших днів, стало помітним явищем в історичній літературі, визначною подією в науковому і культурному житті республіки» [1, с. 3]. Наведено вражаючу кількість причетних до підготовки й написання багатотомника: загалом – 100 тис. осіб, з яких лише понад 10 тис. – безпосередніх авторів нарисів, і тих, «... хто певною мірою сприяв виявленню, збиранню, опрацюванню й апробації матеріалів, провадив різноманітну організаторську роботу» [1, с.4]. Загалом у багатотомнику вміщено 1341

нарис (про усі міста УРСР та вибірково 964 селища міського типу, найвизначніші села), 475 коротких довідок про райони й 8 319 стислих заміток про селища міського типу й села – центри сільських рад. Загальний обсяг видання – 2361,3 авт. арк. [1, с. 8].

Критично оцінено й «окремі недоліки» видання «... висвітлення минулого і сучасного окремих міст і сіл має дещо описовий характер. У деяких нарисах і довідках допущено схематизм у викладі матеріалу, фактичні неточності. Не всі нариси написано на високому фаховому рівні, в них не завжди робляться належні узагальнення та висновки. Впадають у вічі деяка одноманітність щодо літературно-мовного оформлення, повторення окремих фактів, цифрова перевантаженість, особливо у викладі історії післявоєнного періоду» [1, с. 12].

Однак наприкінці зроблено оптимістичний висновок: «Проте в цілому видання є значним кроком вперед у розвитку радянського краєзнавства, у вивченні історії міст і сіл. Вперше за багатотомову історію всі міста, більшість селищ і значна кількість сіл республіки нині мають свою ґрунтовну «біографію». Завершення видання 26-томної «Історії міст і сіл Української РСР», здійснене на рівні сучасних історичних знань, з використанням кращих досягнень радянського наукового краєзнавства, свідчить про великі творчі резерви на фронті суспільних наук, ефективність нових форм наукової творчості і концентрації зусиль і співробітництва вчених-суспільствознавців всіх спеціальностей» [1, с. 12].

З нагоди наближення до завершення проєкту ІМІС й накопичення в обласних і Головній редколегіях матеріалів поточного діловодства (авторських текстів нарисів й довідок, рецензій, протоколів засідань й листування, копій документів та фотодокументів) на засіданні Головної редколегії ІМІС 24 грудня 1969 р. (прот. № 21) розглянули питання «Про упорядкування і передачу на державне зберігання документальних матеріалів обласних редколегій, міських і районних комісій та авторських колективів «Історії міст і сіл Української РСР»» [6, арк. 88].

Доповідали П. Тронько та начальник Архівного управління при Раді Міністрів УРСР О. Мітюков, член Головної редколегії ІМІС. Вони зазначили, що під час роботи над багатотомним проєктом з історії населених пунктів республіки в обласних редколегіях, міських і районних комісіях та авторських колективах відклався значний за обсягом документальний матеріал із історії вітчизняних міст і сіл, констатували, що ці документи становлять «значну наукову цінність як зосереджена і систематизована джерельна база у галузі краєзнавства України» [6, арк. 89].

Надаючи важливе значення документальним матеріалам, що утворилися внаслідок роботи редколегій томів, міських і районних комісій та авторських колективів й задля забезпечення їхнього належного зберігання й використання у подальшій науково-дослідній роботі Головна редколегія ІМІС ухвалила, по-перше, зобов'язати обласні редколегії, міські, районні комісії, авторські колективи після підписання до друку томів упродовж трьох місяців упорядкувати відповідно до чинних вимог архівних правил й передати до державних архівів відповідних областей документальні матеріали, що утворилися під час підготовки «Історії міст і сіл Української РСР» [6, арк. 89].

По-друге, вирішили просити Архівне управління при Раді Міністрів УРСР, тобто того ж самого О. Мітюкова, «надати практичну допомогу обласним редколегіям, міським і районним комісіям та авторським колективам проєкту в «упорядкуванні документальних матеріалів та передачі їх на державне зберігання» [6, арк. 90].

13 серпня 1970 р. Головна редколегія ІМІС (прот. № 25) вдруге розглянула власні «архівні справи», заслухавши питання «Про створення в Центральному державному архіві Жовтневої революції УРСР фонду «Історії міст і сіл Української РСР» і концентрацію в ньому документів і матеріалів відділу історії міст і сіл Інституту історії АН УРСР, Головної редколегії «Історії міст і сіл УРСР» та редакції історії міст і сіл Головної редакції УРЕ, що відклалися в процесі підготовки томів». Доповідав старший науковий редактор редакції ІМІС УРЕ М. Петухов [7, арк. 29]. Відзначено, що у процесі підготовки й редагування багатотомного видання з історії вітчизняних населених пунктів відклався великий документальний матеріал, який становить значну наукову цінність як «зосереджена і систематизована джерельна база в галузі краєзнавства України, а також як свідчення роботи, що здійснюється в республіці під керівництвом партійних організацій» щодо створення «Історії міст і сіл Української РСР» [7, арк. 37-38].

Визнали за потрібне просити Архівне управління при Раді Міністрів УРСР створити у Центральному державному архіві Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР (ЦДАЖР УРСР) окремий фонд «Історії міст і сіл Української РСР» для державного зберігання у ньому документів і матеріалів редакції історії міст і сіл Головної редакції УРЕ, відділу ІМІС Інституту історії АН УРСР та Головної редколегії ІМІС. Останнім пропонували впродовж 1970 р. упорядкувати, згідно з вимогами чинних архівних правил, й передати до ЦДАЖР УРСР документальні матеріали, що утворилися у процесі підготовки й видання томів щодо Харківської, Полтавської, Львівської, Луганської (Ворошиловградської), Закарпатської, Дніпропетровської, Одеської, Чернівецької, Волинської і Закарпатської областей та м. Київ [7, арк. 38].

Надавалася вказівка, що матеріали редакційного опрацювання томів повинні були передаватися профільною редакцією УРЕ на зберігання до ЦДАЖР УРСР упродовж кварталу після

підписання тому до друку. Відділ ІМІС Інституту історії АН УРСР й Головна редколегія проєкту мали це робити наприкінці кожного року. Фонд «Історії міст і сіл Української РСР» ЦДАЖР УРСР мали також поповнити матеріали і документи Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, Міносвіти УРСР, Міністерства культури УРСР, Комітету по пресі при РМ УРСР й Архівного управління при РМ УРСР, а також підлеглих їм установ, організацій, підприємств, що мали стосунок до виконання проєкту з історії населених пунктів республіки [7, арк. 88].

Наведемо приклад щодо формування архівного фонду редколегії Полтавської області, яка однією з перших виконала завдання і передала документацію та матеріали Полтавському облдержархіву [2, с. 53-54]. Заступником відповідального секретаря редколегії тому «на громадських засадах» була Віра Ніканорівна Жук, старший науковий працівник, згодом – начальник відділу використання і публікації документів Полтавського облдержархіву. Як згадував відповідальний секретар редколегії, інструктор обкому КПУ Іван Гальчук, вона єдина у редколегії мала базову освіту історика-архівіста та солідний фаховий досвід роботи з архівними документами [4, с. 90]. Вона сама виїздила у місцеві відрядження з метою збору документів для написання статей для тому, яких (у т. ч. у співавторстві) створила 14. Отже, вона дуже добре була обізнана з питанням. Матеріали обласної редколегії, аби їх можна було використати у подальших наукових дослідженнях за безпосередньої участі В. Жук було систематизовано за такими групами:

1) Матеріали власне редколегії – постанови ЦК КПУ, методичні вказівки Головної редколегії ІМІС, рішення бюро Полтавських промислового та сільського обкомів і згодом – Полтавського об'єднаного обкому КПУ про створення обласної редколегії та підготовки тому до друку, протоколи засідань редколегії, плани, звіти, доповідні записки.

2) Матеріали про адміністративно-територіальний поділ Полтавщини, спогади і інші документи, підготовлені чи зібрані редколегією для вступного нарису чи для нарисів. Там були рішення Полтавського облвиконкому про перейменування і укрупнення населених пунктів, статистичні відомості, вирізки з газет про важливі події в області.

3) Матеріали про передовиків сільського господарства області (1961–1966).

4) Матеріали про окремі населені пункти та область, анкети-довідки про кожен з них та історико-економічні нариси про Полтавську область.

5) Ілюстрації, зібрані для тому.

У межах кожної групи джерела першої та другої груп було систематизовано за роками, а в межах років – за значенням. У третій групі документи систематизовані так само, але щодо досягнень передовиків – порайонно за алфавітом. У четвертій групі першими розміщено матеріали про область та Полтаву, далі – про всі населені пункти за алфавітом. У п'ятій групі першими йшли фотоілюстрації та плани щодо області, далі – щодо м. Полтава, а потім у алфавітному порядку – стосовно районів.

У Держархіві Полтавської області було сформовано 850 справ з документів та 70 папок з фотоілюстраціями. [2 ; 4, с. 94-96]. У лабораторії ці справи прошили і пронумерували аркуші, потім на основі зазначених п'яти розділів було складено опис фонду Полтавської обласної редколегії «Історії міст і сіл Української РСР» (1970).

На підсумковому засіданні Головної редколегії ІМІС 2 квітня 1974 р. також розглядалося питання про хід виконання постанов Головної редколегії від 24 грудня 1969 р. та 13 серпня 1970 р. про впорядкування й передачу на державне зберігання документів і матеріалів поточного діловодства ІМІС [8, арк. 7]. На той час 21 обласна редколегія вже передала на зберігання у державних архівах областей документальні матеріали, що утворилися під час підготовки нарисів, довідок й характеристик районів. Із свого боку, відповідні обласні державні архіви провели упорядкування цих матеріалів, які вже використовувалися дослідниками [8, арк. 12].

Водночас власну поточну документацію ще не впорядкували й не передали на державне зберігання обласні редколегії Ворошиловградської, Львівської, Сумської та Харківської областей. Було не виконано ухвалу Головної редколегії від 13 серпня 1970 р. про створення у ЦДАЖР УРСР спеціалізованого фонду «Історії міст і сіл Української РСР». Неупорядкованими залишалися документи редакції ІМІС Головної редакції УРЕ й самої Головної редакції проєкту. Матеріали ліквідованого 1973 р. відділу ІМІС академічного Інституту історії впорядковано, але описи на них не складено [8, арк. 12].

Вирішили зобов'язати секретаріат Головної редколегії (І. Слабеев, М. Петухов) упорядкувати документи й до 1 липня 1974 р. передати їх до ЦДАЖР УРСР. Те саме мало відбутися з матеріалами відділу ІМІС Інституту історії АН УРСР, які мали потрапити до архіву до 1 червня 1974 р. Більший термін (до 1 вересня 1974 р.) відводили редакції ІМІС УРЕ (В. Кулаковський), заразом вона мала відокремити накопичені фотодокументи й спрямувати їх до Центрального державного архіву кінофото-фондоментів УРСР [8, арк. 13].

Керівництво ЦДАЖР УРСР мало не лише забезпечити методичну допомогу під час упорядкування документів Головною редакцією УРЕ, Головною редколегією ІМІС й профільним відділом Інституту історії АН УРСР, у визначені терміни прийняти їх, а й створити у себе колекцію «Документи

і матеріали з історії міст і сіл Української РСР». Окреме прохання адресувалося керівництву Ворошиловградського, Сумського й Харківського обкомів КП України передати документи редколегій, міських і районних комісій та авторських колективів відповідних томів ІМІС до обласних державних архівів. Контроль за виконанням цієї постанови покладался на відповідального секретаря Головної редколегії І. Слабеева [8, арк. 13].

У доповідній записці заввідділів науки (Ф. Рудича) і учбових закладів та пропаганди (Ю. Єльченка) ЦК КП України від 18 травня 1974 р. «Про завершення видання «Історії міст і сіл Української РСР» серед заходів з цієї нагоди згадано й нагальну потребу упорядкування й передання на державне зберігання матеріалів поточного діловодства Головної й обласних редакційних колегій ІМІС: «Головному архівному управлінню при Раді Міністрів УРСР необхідно забезпечити зберігання в обласних та відповідних республіканських державних архівах документальних матеріалів з історії населених пунктів, які відклалися в процесі роботи обласних редколегій і Головної редколегії «Історії міст і сіл Української РСР»» [9, арк. 23].

У підсумку, хоча й з певним зволіканням, документи і матеріали обласних редколегій ІМІС упродовж другої половини 1970-х рр. було упорядковано, й вони опинилися у фондах державних архівів відповідних областей.

Згідно з постановою Головної редколегії ІМІС від 24 грудня 1969 р. й наказом Архівного управління при РМ УРСР від 25 січня 1971 р. № 6 у ЦДАЖР УРСР (нині – ЦДАВО України) було створено колекцію «Документи і матеріали з історії міст і сіл Української РСР» – фонд 4633. До її Опису 1 належать документи про діяльність Головної редколегії ІМІС 1962–1976 рр., що упорядковано у 127 справ співробітниками архіву за консультативної допомоги М. Петухова. Це проекти, протоколи, методичні вказівки, анкети-довідки, списки населених пунктів, стенограми, документи про участь різних відомств в підготовці видання [3]. Є там і матеріали щодо організації та проведення Всесоюзної наукової конференції «Про досвід написання історії міст і сіл, фабрик та заводів, колгоспів та радгоспів СРСР», м. Київ, 23-26 травня 1972 р. Її провели зусиллями двох академічних Інститутів історії – СРСР та республіканського. У форумі взяли участь понад 600 представників усіх республік СРСР [5, с. 149-152]. Опис 2 становлять матеріали відділу історії міст і сіл УРСР Інституту історії АН УРСР 1962–1973 рр. (75 справ). Там є копії постанов Президіумів АН УРСР, методичні вказівки, протоколи, плани робіт, звіти, стенограми, листування, рецензії томів ІМІС [3]. Опис 3 найчисленніший (1795 справ). Це матеріали редакції ІМІС Головної редакції УРЕ АН УРСР 1964–1974 рр., а саме тематичні звіти з науково-дослідних робіт, рукописи з авторськими та редакторськими правками нарисів та довідок про населені пункти, екземпляри томів, редакційні зауваження та рецензії на томи [3].

Отже, завдяки вчасній ініціативі та організаційним зусиллям Головної редколегії ІМІС за безпосередньої участі Архівного управління при Раді Міністрів УРСР, Інституту історії АН України, Головної редакції УРЕ, обласних редколегій та архівів було збережено безцінну документальну спадщину проекту, і прийдешні покоління дослідників отримали розлогу систематизовану джерельну базу передусім для вивчення локальної та регіональної історії України.

Список використаних джерел:

1. До завершення видання 26-томної «Історії міст і сіл Української РСР» // Український історичний журнал. 1974. № 12. С. 3–12.
2. Жук В. Н. Упорядкування документальних матеріалів Полтавської обласної редколегії «Історії міст і сіл Української РСР» // Архіви України. 1969. № 6. С. 53-57.
3. Описи. 4633 Документи і матеріали з історії міст і сіл Української РСР (Колекція). URL: <http://tsdavo.gov.ua/fonds/view-fond.php?id=4698> (дата звернення 16.03.2021 р.).
4. Петренко І. Історик Віра Жук (1928–2008): життя, віддане науці. Київ : Міленіум, 2017. 516 с.
5. Слабеев І. С. Всесоюзна наукова конференція «Про досвід написання історії міст і сіл, фабрик та заводів, колгоспів та радгоспів СРСР» // Український історичний журнал. 1972. № 8.
6. ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади і управління України). Ф. 4633. Оп. 1. Спр. 28.
7. ЦДАВО України. Ф. 4633. Оп. 1. Спр. 31.
8. ЦДАВО України. Ф. 4633. Оп. 1. Спр. 49.
9. ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об'єднань України). Ф. 1. Оп. 10. Спр. 1716.
10. Черняхівська О. М. «Історія міст і сіл Української РСР». URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Istorija_mist_i_sil_URSR (дата звернення 15.03.2021 р.).
11. Черняхівська О. До передісторії вітчизняної історичної урбаністики: містознавство у багатотомній «Історії міст і сіл Української РСР». Регіональна історія України: Збірник наукових статей / В. Смолій (голов. ред.), Я. Верменич (відп. ред.) та ін. Київ : Інститут історії України НАН України, 2015. Вип. 9.

Summary. The paper deals with the establishment of archival collections of the «History of cities and villages of the Ukrainian SSR: In 26 volumes» unique encyclopedic project. The Main editorial board of this project, headed by Petro Tronko, a Deputy Head of the Ukr. SSR Council of Ministers initiated and headed the activity to arrange and archive all the documents of different organizations, including regional and central editorial boards, involved into the process. Due to that common efforts and systematic work monitored, special «History of cities and villages of the Ukrainian SSR: In 26 volumes» funds in the regional and Kyivan Central archives were formed. They contain priceless sources to be studied now.

Key words: «History of cities and villages of the Ukrainian SSR», 26-volume project, editorial board, archives.

УДК 930:929

О. В. Чижова

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України
ORCID: 0000-0002-9186-6234

ДІЯЛЬНІСТЬ Л. А. ПРОЦЕНКО У ПЕРІОД З 1966 ПО 1973 РОКИ НА ЧОЛІ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ-МУЗЕЮ ЛІТЕРАТУРИ І МИСТЕЦТВА УКРАЇНСЬКОЇ РСР

Анотація. Відомий український історик, архівіст, некропіст, краєзнавець Людмила Андріївна Проценко очолювала Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України в перші роки заснування, в період з 1966 по 1973 рр. В цій статті розглядаються початкові етапи формування основ, які стали надійним фундаментом для розвитку і функціонування унікального архівно-музейного закладу України.

Ключові слова: Л. А. Проценко, архівіст, Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України, Архівне управління при Раді Міністрів УРСР, комплектування документів особового походження.

Багатопрофільна українська архівна інституція – Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (до 1992 р. – Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва Української РСР; далі по тексті – ЦДАМЛМ України) був створений в Києві в 1966 р. рішенням Ради Міністрів УРСР. Наказом начальника Архівного управління при Раді Міністрів УРСР (далі – Архівне управління УРСР) № 20 від 27 липня 1967 р., на посаду директора новоствореного архіву з 1 серпня 1967 р. була призначена Людмила Андріївна Проценко, яка в той час очолювала відділ давніх актів в Центральному державному історичному архіві УРСР м. Києва.

Людмила Андріївна закінчила в 1951 р. історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка і в цьому ж році почала свою трудову («архівну») діяльність в Центральному державному історичному архіві УРСР м. Києва. Сьогодні, керівника подібного Людмилі Андріївні Проценко рівня, назвали б ТОП-менеджером або СЕО [від англійського – Chief Executive Officer, т. т. – головний виконавчий директор компанії]. Саме СЕО приймає рішення, які забезпечують стійке зростання організації, як комерційної так і державної; і, як в 1967 р. так і сьогодні, весь процес управління і відповідальності покладено на одну людину. Про те, як молодому керівникові – Людмилі Андріївні Проценко – вдалося створити, налаштувати і скоординувати управлінські процеси

і робочі напрямки в перші роки діяльності створеного в Україні архівно-музейного закладу і піде мова в цій статті.

У правовстановлюючому документі про створення ЦДАМЛМ УРСР було визначено місце розміщення нового установи, а саме – Центральний державний історичний архів УРСР м. Києва, який в той час знаходився за адресою м. Київ, вул. Володимирська, 22-а. Унікальною особливістю розміщення нового архіву, що підкреслювала його важливість для республіки, став той факт, що будинок на Володимирській, 22-а є пам'ятником архітектури національного значення і розташований в центрі української столиці – на території Національного Заповідника «Софія Київська».

Для початку роботи ЦДАМЛМ України, архіву було надано кілька приміщень:

Колектив Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва Української РСР. У другому ряду (третя зліва) – Проценко Л. А [1967 р.]

невелике сховище на 4 стелажа, робоча кімната розмірами 12 м² і кабінет директора розміром 9 м², які вже незабаром перестали задовольняти «швидкозростаючий» архів. Л. А. Проценко вже через півроку, 8 січня 1968 р., у своєму зверненні до керівництва Архівного управління УРСР, писала, що виділені архіву три приміщення не можуть задовольняти потреби архіву. «...Відведена площа використана максимально. Без надання додаткових приміщень, які звільняються після виїзду в архівне містечко кіно-відділу ЦДКФФ УРСР [мова йде про Центральний державний архів кінофотофонодокументів УРСР. З 1998 року – Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного] в січні 1968 р., діяльність архіву буде припинена, що фактично призведе до того, що буде закреслена важливість і необхідність у створенні цієї установи, яка дуже необхідно для порятунку спадщини нашого народу ... »[1].

На виконання Постанови Ради Міністрів УРСР № 451 від 27 серпня 1968 р., наказом начальника Архівного управління УРСР № 30 від 28 листопада 1968 р. було затверджено «Положення про Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва Української РСР» [2]. Цей документ був погоджений з Міністерством культури УРСР і творчими спілками республіки: письменників, композиторів, архітекторів, художників, кінематографістів. Відповідно до чинного на той час Положення про Державний архівний фонд СРСР, ЦДАМЛМ України отримав статус науково-дослідної установи, підпорядкованої безпосередньо Архівному управлінню УРСР. Положенням визначався склад документальних матеріалів ЦДАМЛМ України та джерела його поповнення, а саме: документальні матеріали Державного архівного фонду СРСР, які відображають історію української літератури і українського мистецтва, що були створені в результаті діяльності державних і наукових установ, громадських і творчих організацій, театрів, видавництв, редакцій журналів і газет дореволюційного періоду, які займалися питаннями художньої літератури і мистецтва, а також державних і наукових установ, громадських і творчих організацій, навчальних закладів Української РСР, які займаються питаннями літератури і мистецтва. Також в правостановлюючому документі було зазначено, що перелік організацій та установ, які передають матеріали в ЦДАМЛМ України, затверджується Архівним управлінням УРСР. Положення визначало, що архів приймає на зберігання документи діячів української літератури та мистецтва, незалежно від місця їх проживання, серед яких: письменники-прозаїки, поети, драматурги, публіцисти, критики, літературознавці, режисери та актори кінотеатрів, цирку, естради, композитори, музиканти виконавці, сценаристи, кінознавці, художники, скульптори, архітектори, мистецтвознавці, фольклористи, філологи, етнографи та інші.

Серед основних завдань новоствореного архіву було проведення на базі ЦДАМЛМ України наукових робіт у сфері архівознавства, джерелознавства, історії літератури і мистецтва Української РСР, організація комплектування архіву вищевказаними документами, забезпечення їх повного збереження, науково-технічне опрацювання та облік; організація і забезпечення всебічного використання, розширення наукових знань про літературу і мистецтво за допомогою музейної експозиції, організація стаціонарних і пересувних виставок, читання лекцій, проведення екскурсій.

Також положенням про архів передбачалося створення і діяльність при ЦДАМЛМ України Методичної комісії і Наукової ради. Методична комісія створювалася для розгляду теоретичних, методичних і практичних питань архівної та музейної справи, проєктів методичних посібників, статей, які узагальнюють досвід роботи в архіві. У функції ж Наукової ради входило розгляд планів і звітів ЦДАМЛМ України, планів видавничої діяльності, тематико-експозиційних планів, планів-звітів наукових експедицій та відряджень, рукописів праць, підготовлених до друку; обговорення важливих питань, пов'язаних з проблемами комплектування архіву документами і матеріалами, визначення наукової та практичної цінності матеріалів, що відбираються на державне зберігання, а також оцінки матеріалів, які передаються від приватних осіб. До складу Наукової ради архіву входили керівники та науковці архіву, Архівного управління УРСР, Академії наук УРСР, вищих навчальних закладів і творчих спілок.

З перших же днів після свого призначення, Л. А. Проценко поставила перед колективом ряд завдань, одне з яких полягало в тому, щоб завершити роботу по формуванню списків організацій і установ, які повинні будуть передавати на державне зберігання документи, пов'язані з розвитком

Вхід до Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва УРСР. Будівля Бурси XVIII ст., 1960-1970 рр.

української літератури та мистецтва. Для цього ще раніше, 24 травня 1966 р., Архівним управлінням УРСР було запропоновано архівним відділам обласних виконавчих рад підготувати списки установ творчого характеру, які повинні були б передавати документальні матеріали на державне зберігання. До таких установ належали: театри, ансамблі, колективи самодіяльності (що вирости в ансамблі), видавництва літератури і мистецтва, редакції мистецьких журналів, літературні та художні об'єднання, спілки та товариства. Підкреслювалося, що бажано виявити і взяти на облік приватних осіб, які є власниками цінних з літературного та художнього погляду документальних матеріалів [3].

У результаті проведеної роботи в областях було виявлено 484 такі установи і організації. На основі отриманої інформації, у другій половині 1967 р., ЦДАМЛМ України сформував списки установ і організацій, які повинні були передавати в архів документи на зберігання, а також списки профільних фондів для їх передачі в ЦДАМЛМ України з інших архівів [3]. 8 лютого 1968 р. директор Л. А. Проценко направила цей перелік на розгляд Центральної експертно-перевірочної комісії архівного управління УРСР (далі – ЦЕПК). Всього в список №1 було включено 155 установ, документи яких, згідно з Пояснювальною запискою, повинні були в обов'язковому порядку підлягати передачі в ЦДАМЛМ України. У список №2 було включено всього 12 організацій, а питання з передачею їх документів на архівне зберігання, могло бути вирішене колегіально. Установи зі списку №1 були розділені на 6 груп:

- 1) Керівні установи та організації;
- 2) Союзи, товариства та інші творчі організації;
- 3) Науково-дослідні установи та навчальні заклади;
- 4) Кіностудії, театри, будинки і палаци культури, ансамблі, цирки, самодіяльні колективи;
- 5) Музеї та виставки;
- 6) Видавництва і редакції.

Після розгляду наданих матеріалів на своєму засіданні, ЦЕПК рекомендувала ЦДАМЛМ України виключити зі списків комплектування профспілкові організації, управління і відділи Київських обласного та міського Виконкомів, навчальні заклади: інститути культури, консерваторії, художній інститут, культпросвіт училища; державні та народні музеї, будинки-музеї та меморіальні кімнати, окремі видавництва та редакції газет і журналів.

Оновлений список №1, після обговорення на засіданні ЦЕПК 4 грудня 1969 р. (протокол № 14) було затверджений і включав в себе 156 установ і організацій. Фактично цей список став першим реальним документом, який визначав і нормативно закріплював перелік фондоутворювачів з числа установ і організацій ЦДАМЛМ України [4].

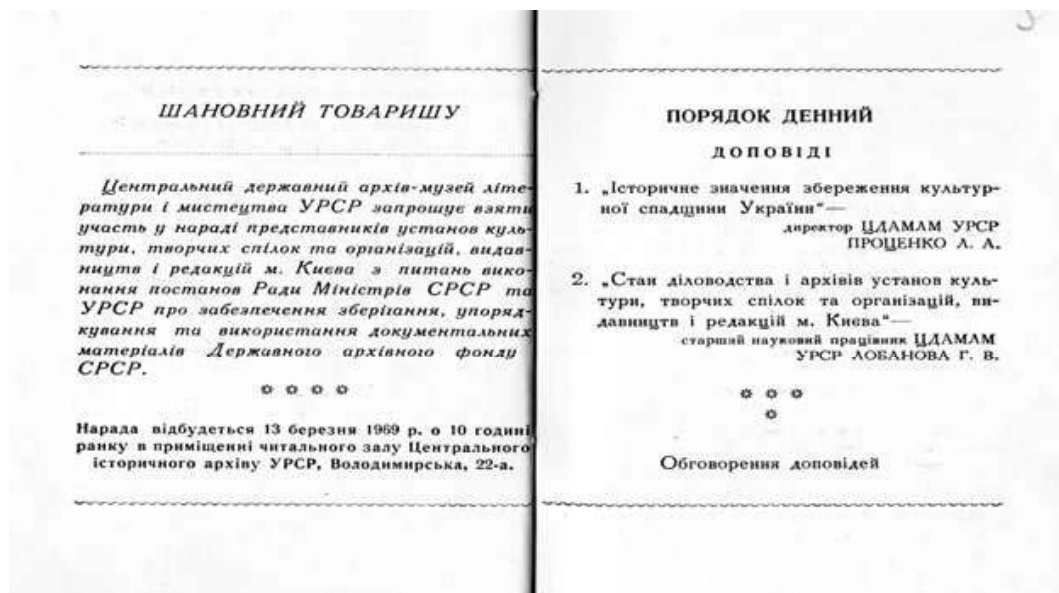
У ЦДАМЛМ України збереглися безліч вихідних листів, адресованих діячам культури з пропозиціями передати свої особисті архіви на зберігання в ЦДАМЛМ України [5-8]. Особливе значення Людмила Андріївна приділяла особистим зустрічам з представниками літератури і мистецтва. Володіючи талантом переконання, Л. А. Проценко вміла формальну і ділову зустріч перетворити у довірчі відносини і багаторічну дружбу. У перші роки своєї директорської кар'єри Л. А. Проценко активно вивчала досвід колег з інших архівів і музеїв, відвідувала відомих письменників і художників, які проживали як в Києві так і за його межами, брала участь в наукових конференціях, вела активну роботу по виявленню профільних документів за кордоном.

У період 1968-1969 рр. Л. А. Проценко відвідала такі міста як: Москва, Львів, Харків, Мінськ, Печора, Ленінград, Тбілісі, Єреван, Харків, Ужгород, Берегове, Мукачеве, Одеса, Лубни, Яготин, Остер. З 14 по 28 серпня 1969 р. в складі делегації Архівного управління при Раді Міністрів УРСР Л. А. Проценко відвідала Словаччину. У звіті про відрядження, основною метою якого було виявлення матеріалів з історії дружніх зв'язків між народами СРСР і УРСР в сховищах Словаччини, особлива увага приділялася можливості мікрофотокопіювання профільних для ЦДАМЛМ України документів. Особливу увагу під час відрядження було приділено формуванню та забезпеченню збереження документів в літературному архіві «Матиці Словенської» в м. Марині і літературного архіву музею пам'яток народної писемності в м. Празі [9].

З ініціативи Л. А. Проценко для співробітників ЦДАМЛМ України обов'язковими стали відвідування бібліотек, виставок, музеїв, конференцій. У річному звіті за 1968 р. відзначено, що співробітники архіву відвідали ювілейні вечори таких письменників як: І. Котляревський, О. Плужник, О. Вишня, В. Чумак, Г. Косинка, Л. Смілянській, А. Панов, А. Середа; композитора Л. Ревуцького. Були організовані зустрічі в Київському відділенні Спілки письменників УРСР, в музеї Т. Г. Шевченка, зі студентами-філологами Київського педінституту і ін. [10].

Величезне значення Л. А. Проценко приділяла вивченню стану справ в профільних установах і організаціях та персональній роботі з особами, які відповідають за відомчі архіви, постійно ініціюючи з ними робочі засідання та зустрічі. Один з подібних заходів, присвячений питанням виконання постанови Ради Міністрів СРСР і УРСР щодо забезпечення збереження, впорядкування та використання документальних матеріалів Державного архівного фонду СРСР, на який були запрошені представники установ культури, творчих спілок і організацій, видавництва і редакцій м. Києва, було

організовано 13 березня 1969 р. «Звертаюся до Вас як до культурних людей, які мають свідомість і розуміють, що без архівів наша історія буде порожня. Ми не можемо довести стан наших архівів культурного профілю тільки до збереження документів бухгалтерії і наказів. Дуже хочеться, щоб Ви, як наші колеги, працюючи у відомствах, пробуджували в людях свідомість, необхідність і важливість збереження кожного цінного матеріалу» – говорила Л. А. Проценко у своєму вступному слові [11].

Запрошення на нараду з питань забезпечення зберігання, упорядкування та використання документальних матеріалів Державного архівного фонду СРСР 13 березня 1969 року

Для фокусування стратегічних завдань в цьому напрямку, співробітниками ЦДАМЛМ України було проаналізовано стан архівів в 107 установах м. Києва, які повинні були передавати свої архіви в ЦДАМЛМ України. «Увагу при перевірці було приділено наступним питанням: 1) на скільки повно збереглися матеріали в установах, 2) чи впорядковані документи і по який рік, 3) чи призначено відповідальну особу, 4) чи є ізольоване приміщення для архівів» – пише Л. А. Проценко в доповідній записці начальнику Архівного управління УРСР А. Г. Мітюкову на початку 1970 р. [12].

Фактично перші роки роботи створеного архівно-музейного закладу вимагали підготовки і апробації з нуля методичних документів, що регламентують всі етапи роботи з документами як особистого походження, так і установ, та організацій, відповідного профілю. На вирішення цих завдань була спрямована науково-методична робота ЦДАМЛМ України. Уже в грудні 1968 р. Л. А. Проценко були затверджені «Методичні вказівки по комплектуванню фондів особистого походження в Центральному Державному архіві-музеї літератури і мистецтва УРСР» [13]. Саме цей документ є першим методичним посібником в Україні з комплектування документів особового походження: письменників, поетів, драматургів, перекладачів, критиків, літературознавців, редакторів, видавців журналів і газет, композиторів, диригентів, музикантів-виконавців, музикознавців, артистів опери, балету, драматичного театру естради, цирку, акторів, режисерів, хормейстерів, балетмейстерів, концертмейстерів, адміністраторів, театрознавців, кінорежисерів, сценаристів, кінооператорів, кіноакторів, кінознавців, художників, живописців, театральних художників, графіків, артистів, скульпторів, філологів, фольклористів та інших діячів літератури і мистецтва.

На засіданнях Методичної комісії наукових співробітників ЦДАМЛМ України розглядалися методичні рекомендації щодо особливостей каталогізації [14], по комплектуванню фондами особового походження, щодо впорядкування фондів ЦДАМЛМ України, і інші [15]. Позапланово, в 1970 р. в ЦДАМЛМ України почалися роботи зі створення системи каталогів на документальні матеріали. Всього протягом року було створено 1000 карток до систематичного каталогу. А на період з 1971 по 1975 рр. було заплановано створення цілої системи каталогів, куди б входили: іменний, систематичний, географічний, образотворчих матеріалів у кількості 30 000 карток [16]. Зміст і кількість архівних документів, переданих на зберігання в ЦДАМЛМ України, сприяв активній видавничій та публікаційній діяльності. Щорічними планами передбачалася підготовка значної кількості статей і публікацій. У 1969 р. була розпочата робота над збіркою статей і публікацій про відомих діячів української культури: Ю. Яновського, Л. Смілянського, М. Зерова, З. Гайдая, В. Дядченка, П. Руліна, М. Калиновича, архітекторів Беретті та інших під назвою «Роботи ЦДАМЛМ УРСР», загальним накладом 1000 екземплярів [17].

Активне комплектування архівної та музейної колекції в ЦДАМЛМ України, не могло не загострити ситуацію з нестачею приміщень, в яких розміщувався архів. Як наслідок, 7 лютого 1968 р. начальником Архівного управління УРСР С. Д. Пількевичем було погоджено і затверджено

Планове завдання на складання проекту реставрації з пристосуванням під Центральний Державний архів літератури і мистецтва України пам'ятки архітектури XVIII ст. – будівлі колишньої бурси Софіївського заповідника в м. Києві. Замовником на виконання робіт з виготовлення проектно-кошторисної документації на реставраційно-ремонтні роботи виступив ЦДАМЛМ України. Згідно з Договором, підписаним 31 січня 1969 р. між ЦДАМЛМ України та Республіканськими спеціальними науково-реставраційними виробничими майстернями Держбуду УРСР, встановлювалися такі строки виконання робіт: 1-а черга – 30 липня 1969 р.; 2-а черга – 30 грудня 1969 р. [18]. На засіданні колегії Архівного управління УРСР, 10 листопада 1970 р. був затверджений проект реконструкції цього приміщення, а 15 березня 1971 р. після його розгляду на науковій Раді Держбуду УРСР, проект був остаточно затверджений. Адміністрацією ЦДАМЛМ України, на чолі з Л. А. Проценко, для реалізації планів з реконструкції будівлі, спільно з будівельним відділом Архівного управління УРСР, були проведені наради з усіма суміжними проектними організаціями, проведена експертиза проекту, організовано фінансування робіт по реконструкції приміщення, а 25 травня 1971 р. затверджено графік будівельних робіт [19].

П'ятирічним планом роботи ЦДАМЛМ України на 1971-1975 рр., затвердженого начальником Архівного управління УРСР А. Г. Мітюковим, передбачалася розробка і створення музейної експозиції архіву-музею [20]. Директором ЦДАМЛМ України Л. А. Проценко, 15 червня 1972 р. на засіданні Наукової ради був представлений тематичний план музейної експозиції «Розвиток української культури Х-XX ст.». А 6 липня 1972 р. Рада Міністрів УРСР, постановою № 319 «Про увічнення пам'яті А. Є. Корнійчука і забезпечення його сім'ї», прийняв пропозицію Архівного управління УРСР і Спілки письменників України про створення в с. Плюти Обухівського району Київської області в будинку, де жив і працював А. Є. Корнійчук, філії ЦДАМЛМ України [21].

Таким чином, за період роботи Л. А. Проценко на посаді директора ЦДАМЛМ України з 1966 по 1973 рр., робота колективу була спрямована на комплекс заходів, реалізувавши які вдалося закласти основи багатопрофільного успішного архівно-музейного закладу. Першочерговими завданнями якого стали формування списків установ і організацій, які повинні були передавати на державне зберігання профільні документи; проведення активної співпраці з діячами вітчизняної культури, у т. ч. і особисту участь Л. А. Проценко в питаннях комплектування ЦДАМЛМ України документами представників української літератури і мистецтва; підготовка методичних рекомендацій з питань комплектування фондами особового походження, формування комплексу музейних меморіальних кабінетів діячів літератури і мистецтва УРСР; з метою підвищення професійного рівня співробітників проведення курсів, семінарів, лекцій; організація реконструкції приміщень під потреби архіву; співпраця з представниками засобів масової інформації та громадськості.

Так склалося, що в 1973 р. Людмила Андріївна Проценко була змушена звільнитися з посади директора ЦДАМЛМ України. Але і сьогодні, через 48 років, про цього високоефективного менеджера з теплом і вдячністю згадують ті, хто з нею працював, співпрацював і дружив. За внесок у розвиток архівної справи в Україні, формування історичної пам'яті українського народу, Розпорядженням Київського міського Голови Віталія Кличко 19 лютого 2016 р. № 125/1 одну з вулиць у Солом'янському районі м. Києва було названо на честь відомого українського архівіста, історика, некрополіста, краєзнавця, першого директора ЦДАМЛМ України – Проценко Людмили Андріївни.

Надійний фундамент, закладений в основу діяльності Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України, в перші роки його роботи під керівництвом Л. А. Проценко, дозволяє архіву і сьогодні залишатися флагманом серед архівних і музейних установ України, які формують історичну пам'ять українського народу.

Список використаних джерел:

1. ЦДАМЛМ України. Ф.673. Оп.1. Д.12. Л.1-2.
2. ЦДАМЛМ України. Ф.673. Оп.1. Д.19. Л.1-10.
3. Сендик З. Унікальний документальний комплекс з історії літератури і мистецтв. Історія формування // Студії з архівної справи та документознавства. 1998. Том 3. С. 46-50.
4. ЦДАМЛМ України. Ф. 673. Оп.1. Спр.48. Арк.1-14.
5. ЦДАМЛМ України. Ф. 673. Оп.1. Спр.30. Арк.1-104.
6. ЦДАМЛМ України. Ф. 673. Оп.1. Спр.53. Арк.1-91.
7. ЦДАМЛМ України. Ф. 673. Оп.1.Спр.54. Арк.1-8.
8. ЦДАМЛМ України. Ф. 673. Оп.1. Спр.20. Арк.1-14.
9. ЦДАМЛМ України. Ф. 673. Оп.1. Спр.42. Арк.1-6.
10. ЦДАМЛМ України. Ф. 673. Оп.1. Спр.41. Арк.1-26.
11. ЦДАМЛМ України, Ф. 673. Оп.1. Спр.51. Арк.3.
12. ЦДАМЛМ України. Ф. 673. Оп.1. Спр.74. Арк.2.
13. ЦДАМЛМ України. Ф. 673. Оп.1. Спр.27. Арк.1-3.
14. ЦДАМЛМ України. Ф. 673. Оп.1. Спр.45. Арк.1-7.
15. ЦДАМЛМ України. Ф. 673. Оп.1. Спр.45-47.

16. ЦДАМЛМ України. Ф. 673. Оп.1. Спр.45.
17. ЦДАМЛМ України. Ф. 673. Оп.1. Спр.84. Арк.1-5.
18. ЦДАМЛМ України. Ф. 673. Оп.1. Спр.31. Арк.10-13.
19. ЦДАМЛМ України. Ф. 673. Оп.1. Спр.80. Арк.9-12.
20. ЦДАМЛМ України. Ф. 673. Оп.1. Спр.83. Арк.2.
21. ЦДАМЛМ України. Ф. 673. Оп.1. Спр.140. Арк.1-22.

Summary. *The famous Ukrainian historian, archivist, necropolist, local historian Lyudmyla Andriivna Protsenko headed the Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine from 1966 to 1973. This article discusses the initial stages of the formation of the foundations that have become a reliable foundation for the development and operation of a unique archival and museum institution in Ukraine.*

Key words: *Protsenko L. A., archivist, The Central State Archive Museum of Literature and Arts of Ukraine, Archival Department of the Council of Ministers of the USSR, formation of documents of personal origins.*

УДК 930.253:353

М. Ю. Чиркова

*Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
ім. М. В. Остроградського
ORCID: 0000-0001-7133-7266*

ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ СУЧАСНИХ АРХІВІВ

Анотація. *У статті досліджено освітню діяльність архівних служб різних країн. На підставі порівняльного аналізу виокремлено нові форми такої діяльності. Зроблено висновок про існування взаємозв'язку освітньої активності архівних установ з покращенням їхнього іміджу. Запропоновано українським архівам розширити свій перелік освітніх практик.*

Ключові слова: *архів, освітня діяльність, учні, освітні служби, імідж.*

Актуальна загальноосвітня тенденція щодо посилення ролі громадянського суспільства впливає на соціальну значимість архівних установ, які повинні відігравати важливу роль у триаді: освіта – пізнання – відповідальність, як основи концепції громадянства. Активізація освітньої діяльності більшості європейських, а згодом й північноамериканських архівів з середини ХХ ст. стали відповіддю на цей виклик. Демократичні зміни, які відбулися наприкінці ХХ ст. в українському суспільстві, викликали потребу у розвитку напрямів комунікаційної, зокрема, освітньої діяльності українських архівів. Вивчення форм і методів, які використовують у такій діяльності іноземні архівні служби, може прислужитися українським архівам для розширення арсеналу освітніх практик. Крім того, важливо з'ясувати, чи корелюється освітня активність архівних установ з їхнім іміджем.

Дослідженнями освітньої діяльності архівів, її форм, архівної педагогіки займалися М.-П. Арно, В. Бездрабко, М. Бенксайє, А. Борисов, В. Гармаш, Б. Гієно, Г. Дюбоск, Є. Євстигнеєв, Г. Кібіткіна, Х. Мазур, О. Музичук, В. Надимов, К. Петіллі, А. Роса, А. Сукало, Е. Франц та інші. В освітній діяльності архівів можна виокремити два напрями: участь в освітньому процесі здобувачів вищої освіти історичного або інформаційно-комунікаційного профілю та просвітницька діяльність, спрямована на різні категорії населення. Перший напрям активно досліджується українськими та іноземними авторами у контексті перспектив фахової (архівної, документознавчої, інформаційної, історичної освіти), він унормований навчальними програмами наших вишів і достатньо розвинутий. Щодо другого, то закритість архівної системи у радянський період значно звужувала можливості використання таких просвітницьких форм, як екскурсія, лекція, практичне заняття з документами, пересувна виставка, тим паче, День відкритих дверей, фестиваль, квест тощо. Здобуття Україною незалежності й демократизація її архівної системи суттєво поживили освітню діяльність архівних установ, однак вона не досягла такої різноманітності та системності, як у Франції, Німеччині, Польщі, Росії та інших країнах.

Найбільш показовим й успішним досвідом на ниві громадянської освіти можна вважати діяльність освітніх відділів (служб) французьких архівів, створених у 50-х роках. Їх співробітники більше півстоліття проводять уроки історії, екскурсії, «практичні заняття» та курс палеографії, лекції для учнів і студентів; організують пересувні тематичні виставки в навчальних закладах, мєрїях, культурних центрах, музеях, історичних товариствах. На практичних заняттях учні вивчають історію за оригіналами окремих добре збережених документів. Вони на власні очі можуть побачити документальне підтвердження відомих історичних фактів і здійснити їх синтез і аналіз. Таким чином стимулюється їх зацікавлення історією, допитливість, критичне мислення, розуміння цінності культурної спадщини і бажання її захищати. Експозиції більшості виставок підбираються як ілюстрація до певних історичних періодів розвитку регіону, тобто як допомога у їх вивченні. Архіви плідно співробітничують з науковими установами, музеями, бібліотеками, приватними колекціоне-

рами і залучають матеріали з їхніх колекцій, щоб уникнути переобтяженості експозиції текстовими документами і досягти репрезентативності експонатів під час організації виставок. Французькі архівісти віддають перевагу підготовці та публікації анотованих каталогів виставок, а не збірників документів, як це переважає в Україні, адже їх видання розраховані на більш широкі кола споживачів інформації і в першу чергу учнівську молодь. Архіви координують свою діяльність по наданню освітніх послуг з Міністерством освіти Франції [7, с. 83]. Архівісти також регулярно проводять дні «відкритих дверей», беруть участь у днях культурної спадщини (організація презентацій, виставок, різних культурно-мистецьких заходів, причому безкоштовних), які кожного року проводяться у Франції й викликають жвавий інтерес у суспільстві.

Приклади співпраці архівів з навчальними закладами в інших європейських країнах навів експерт ЮНЕСКО Екхарт Г. Франц. Так, у Великобританії на уроках історії працюють з архівними документами не тільки учні випускних класів, а навіть діти 8-10 років, які вивчають гуманітарні дисципліни. Архіви більшості німецьких регіонів успішно втілюють на практиці ідею архіву як навчального центру: готують пересувні виставки, тематика яких корелюється із шкільною програмою; видають «архівні навчальні посібники», які складаються з факсимільних копій документів з необхідними поясненнями; організують вивчення школярами історії за першоджерелами безпосередньо в архівах під керівництвом вчителя та архівних працівників [6]. У 80-х роках тут з'явилися праці з архівної педагогіки і завдяки дослідженням Ф. Шерфа, Ф. Шютца, Т. Лукса, Т. Ланге, Б. Штурм набула розвитку ідея архіву як «місця позакласної освіти» [2, с. 49].

Не менш цікавим є досвід польських архівів, які теж мають традицію впродовж кількох десятиліть приймати екскурсії, організувати бесіди, лекції, читання, виставки. У 2014 році за громадською ініціативою було створено Форум архівних освітян як платформу для обміну досвідом, місце зустрічі для інтеграції та підтримки, форму професійного навчання для архівістів, які проводять освітню роботу. У засадничому маніфесті Форуму, опублікованому в Аржейоні (друкованому органі Головної дирекції державних архівів Польщі), наголошується: «зміст та методи, які використовуються в освітній діяльності, а також методи та форми отримання знань про архіви, їх ресурси, можливості використання цих ресурсів, їх діяльність та соціальну місію, мають значний вплив на сприйняття архівів у суспільстві, а в довгостроковій перспективі – і на їх фінансування» [3].

У доковідний період відбулося шість щорічних зібрань Форуму архівних освітян. Предметом дискусій цих представницьких форумів стали теми, актуальні не тільки для польських, але й для українських архівістів: роль освітньої функції архівів; форми освітньої роботи архівів; проблеми архівної освіти; використання архівами такої форми освітньої роботи, як міська гра; створення архівними на підставі документів навчальних фільмів; конкурси, як форма освітньої діяльності архівних установ; використання архівних публікацій у навчальній роботі. Учасники зібрань не змогли уникнути суперечливих ідей та дискусій щодо меж використання архівних документів під час навчальних занять – від суворого обмежень до безперешкодного доступу.

Про системність освітньої роботи польських архівістів свідчить включення до Стратегії Головної дирекції державних архівів Польщі на 2010-2020 роки «архівних уроків» як інструменту для реалізації оперативної мети «проведення освітньої та наукової діяльності з метою побудови соціального капіталу», яка є частиною стратегічної мети «формування іміджу державних архівів як сучасних та дружніх установ, які активно беруть участь в освітньому процесі відкритого суспільства».

Для допомоги в організації й проведенні освітніх заходів ініціатори Форуму архівних освітян – доктор Агнешка Роза з Університету Миколая Коперника в Торуні та Хуберт Мазур з Державного архіву в Кельце – підготували методичні рекомендації про «архівні уроки». За їх визначенням архівний урок – це «форма позашкільної історичної освіти та одна з форм навчання, яка використовується архівами в освітній діяльності, а її суть полягає в контактній та робочій діяльності учнів з оригінальними документами». Автори проаналізували трохи більше 300 архівних уроків, плани та конспекти яких були доступні в освітньому розділі сайту Головної дирекції державних архівів Польщі. З'ясувалося, що більше половини уроків присвячені регіональній історії й краєзнавству, близько 10% стосуються генеалогії. Майже дві третини навчальних посібників для проведення занять базуються на використанні оригінальних архівних матеріалів або їх цифрових копій, також дуже популярними є мультимедійні презентації, архівні виставки та публікації. Автори посібника вважають, що для організації «архівних уроків» надміру використовується така форма їх проведення, як лекція, недостатньо – контрольна робота, ще рідше – мозковий штурм або дискусія. Також дуже рідко впроваджуються на архівних уроках елементи гри, що особливо важливо у випадку занять для наймолодших [4].

На вебсайті Форуму архівних освітян окрім інформації про організовані події також доступні повнотекстові наукові праці про освітню діяльність архівів, сценарії проведення освітніх заходів. За матеріалами сайту можна помітити, що польські колеги презентують діяльність архівних установ і їхні ресурси навіть у дитячих садочках, щоб дошкільнята на прикладі історії своєї родини та генеалогічного дерева, як її схематичного відображення, зрозуміли, для чого існують архіви й що в них можна знайти.

На сторінці Форуму у мережі Facebook [5] з різних ресурсів акумулюються відомості про можливість участі в різноманітних комунікаційних заходах – конференціях, круглих столах, вебінарах, майстер-класах тощо, а також про освітні акції, в яких беруть участь польські архіви або використовуються їхні ресурси. Зокрема, державний архів у Ченстохові у жовтні 2020 року оголосив про проведення художнього конкурсу для учнів початкових класів «Моє родинне генеалогічне дерево» з метою привернення уваги цієї вікової категорії до сімейної генеалогії, щоб крізь призму долі своєї родини вони пізнавали історію міста та регіону. А Лабораторія інноваційної освіти у листопаді 2020 року запропонувала родинам з дітьми від 6 до 12 років взяти участь у літературно-архівному конкурсі «Архівні ЕКоОповідки», для чого потрібно було на підставі архівних матеріалів, оприлюднених на сайті проєкту, скласти вірш, скоромовку чи коротке оповідання.

Цікавим і різноплановим є досвід просвітницької діяльності Державного архіву Пермського краю, якого можна вважати піонером у цьому напрямку серед російських архівів. Його колишній директор Андрій Борисов (2014-2017) слушно заявив, що архіви володіють колосальною монополією на інформацію про минуле, однак користувачі часто не підозрюють про те, що зберігається у їхніх сховищах, тому архівістам треба формувати свою аудиторію, не просто «сообразовуватися с пользователем, но также и образовывать его» [2, с. 48]. З цією метою архів обрав курс максимальної доступності та відкритості фондів, популяризації архівної спадщини всіма можливими способами. Крім традиційних для архівів форм освітньої діяльності – тематичні екскурсії, виставки (з електронними включно), конкурси та конференції, також використовуються запозичені з практики інших інститутів соціальної пам'яті – бібліотек і музеїв – інтерактивні заняття з інтерпретації документів, дискусії, вікторини, історичні ігри та квести, олімпіади, мережа клубів за інтересами, акції та фестивалі [2, с. 55-56]. Практику Державного архіву Пермського краю з організації «Дня відкритих дверей», «Архівних фестивалів», «Архівних тижнів», «Ночей в архіві» підхопили архівісти інших російських регіонів, хоча активною просвітницькою діяльністю, але з використанням більш традиційних форм вони займалися і раніше у рамках виконання «Державних програм з патріотичного виховання громадян Російської Федерації».

Отже, дослідивши освітню практику архівних служб таких різних країн, як Франція, Німеччина, Польща, Росія, можна помітити дещо спільне – завдяки активній, цілеспрямованій, планомірній популяризації своїх інформаційних ресурсів у суспільстві й, зокрема, серед учнівства, архів стає агентом соціалізації, тобто виконує соціальну місію з формування «культури пам'яті» й водночас стає більш відомим/популярним у громадян. Про розширення соціальних функцій сучасних архівів завдяки їх участі в освітньому процесі з вивчення гуманітарних дисциплін писав Екхарт Г.Франц ще у 1985 році. Він вважав, що освітня активність архівів суперечить існуючому уявленню про них як місце, де під пильним контролем архівістів вчені поважного віку урочисто гортають сторінки давніх манускриптів, а пануюча чернеча тиша і спокій лише іноді порушується зухвалими молодими студентами, які готують докторат з історії. Німецький дослідник зафіксував трансформацію образу сучасного архівіста, який не тільки опікується дорученими йому дорогоцінними документами, однак працює над тим, щоб вони прислужилися громадянській та історичній просвіті широкої громадськості й особливо молодого покоління, слідує новим тенденціям у дослідженнях і навчанні історії [6].

Вітчизняні державні архіви також проводять просвітницьку роботу серед молоді, проте вона могла б стати більш системною, а арсенал її форм і методів – різноманітними та інноваційними за умови, що у штатному розписі були б передбачені спеціальні підрозділи (або хоч окремі посади) відповідальних за неї, що вже пропонувалося раніше [7, с. 83]. На жаль у «Стратегії розвитку архівної справи на період до 2025 року», презентованій у вересні 2020 року керівництвом галузі, не були враховані такі кроки з розширення та модернізації просвітницької діяльності українських архівів. Зокрема, залишаються актуальними пропозиції професора Валентини Бездрабко: розроблення за підтримки Міністерства освіти і науки України та Державної архівної служби України спеціальної освітньої програми вивчення історії в закладах середньої освіти з використанням архівних джерел і впровадження її в навчально-виховний процес; лобювання створення в архівних установах спеціальної освітньої служби, орієнтованої на широке архівне просвітництво та зв'язки з громадськістю, передбачивши відповідне державне фінансування (збільшення штатів, виділення та облаштування спеціальних приміщень для проведення занять, майстер-класів, екскурсій тощо); реалізація ідеї дитячої книги про архів [1, с. 85]

Всесвітня пандемія коронавірусу і систематичний перехід до дистанційного навчання у закладах середньої та вищої освіти повинні стимулювати архіви до співпраці з школами та вишами для створення віртуальних лекторіїв, проведення вебінарів з локальної історії (історії культури, науки та техніки тощо). Вбачається обопільна користь від такої співпраці: для закладів освіти – візуалізація навчального матеріалу за допомогою реальних (документальних) свідчень, для архівних установ – популяризація себе та інформаційних ресурсів, які вони зберігають, для обох і суспільства загалом – доречно підібрані документи сприятимуть вихованню свідомих громадян, патріотів свого краю та України. Також перспективним напрямом співпраці педагогів і архівістів є використання

в освітньому процесі проектного методу для ініціативного комплектування державних архівів сімейними колекціями документів (або копіями), фіксації учнями сучасної історії та збір і передача до архівів джерел усної історії.

Список використаних джерел:

1. Бездрабко В. В. Як розповідати дітям про архіви і документи // Архіви України. 2019. №1. С. 72-86.
2. Борисов А. А. Архивная педагогика в контексте требований новых образовательных стандартов // Архив как источник исторической памяти народа [Электронный ресурс] : сб. материалов науч.-практ. конф. (29 сент. 2016 г., Челябинск) / [авт. вступ. сл. С. М. Иванов ; отв. за вып. Н. О. Александрова ; ред. М. В. Ермолаева ; Гос. комитет по делам архивов Челяб. обл. ; Челяб. гос. ин-т культуры. Челябинск, 2016. С. 47-57.
3. Mazur H., Rosa A. Forum Edukatorow Archiwalnych // Archeion. 2015. T. CXVI. P. 716-718.
4. Mazur H., Rosa A. Lekcje archiwalne: Skrypt przygotowany na potrzeby spotkania Forum Edukatorow Archiwalnych. Kielce – Toruń, 2015. 18 p. URL: <http://edukacjaarchiwalna.pl/wp-content/uploads/2016/02/scrypt-FEA.pdf> (дата звернення: 27.03.2021).
5. Forum Edukatorow Archiwalnych. URL: <https://www.facebook.com/ForumEdukatorowArchiwalnych/> (дата звернення: 27.03.2021).
6. Franz E. G. Les archives à l'école // Le Courrier de l'Unesco. 1985. Février. P. 28-31.
7. Чиркова М. Ю. Чи потрібен українським архівам ребрендинг? // Студії з архівної справи та документознавства / Держ. архів. служба України, УНДІАСД ; [редкол.: С. Г. Кулешов (голов. ред.) та ін.]. Київ, 2017. Т. 24/25. С. 78-86.

Summary. *It was studied in the article the educational activities of archival services of different countries. Based on a comparative analysis, new forms of such activity have been identified. It is concluded that there is a relationship between the educational activity of archival institutions and the improvement of their image. It was recommended to the Ukrainian archives to expand their list of educational practices.*

Key words: *archive, educational activities, pupils, educational services, image.*

УДК 930.2:725.963(77.43-21)

Ł. Cholewiński

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie
ORCID: 0000-0002-3680-3783

ŹRÓDŁA DO DZIEJÓW TWIERDZY W KAMIĘNCU PODOLSKIM

Streszczenie. *W artykule przeanalizowano i scharakteryzowano odkryte przez autora dokumenty i materiały dotyczące dziejów Twierdzy Kamieniec Podolski za panowania króla Rzeczypospolitej Stanisława Augusta, które są przechowywane w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy w Kijowie i Lwowie w Warszawie, Kraków i inne biblioteki państwowe Ukrainy i RP. Źródła te pomogą naukowcom i badaczom w dalszych badaniach nad historią Twierdzy Kamieniec.*

Słowa kluczowe: *ewierdza Kamieniec Podolski, źródła, dokumenty i materiały, fundusze, archiwa i biblioteki Ukrainy i Polski, rękopisy, korespondencja, akty, sprawozdania.*

Badania nad twierdzą w Kamieńcu Podolskiem w okresie rządów Stanisława Augusta w ostatnich latach cieszą się zainteresowaniem historyków zarówno polskich, jak i ukraińskich. Swój wkład w ich rozwój wnieśli: Tadeusz Marian Nowak [1], Renata Król Mazur [2], Ryszard Mączyński [3], Łukasz Cholewiński [4], Adam Danilczyk [5], oraz w kwestiach działań przeciwepidemicznych Tadeusz Srogosz [6]. Nadal jednak istnieją obszary badawcze w dziejach fortyfikacji, które czekają na opracowanie. W poniższym tekście postaram się przedstawić z jakich źródeł korzysta się prowadząc powyższe badania, szczególnie w odniesieniu do badanego przez mnie wieku XVIII.

W badaniach archiwalnych niezwykle cenne okazały się materiały zawarte w księgach miejskich przechowywanych w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym w Kijowie [7]. Właśnie dzięki księgom miejskim udało się poznać szereg spraw łączących miasto i garnizon. Znajdują się tutaj informacje np. o konfliktach między cywilami a żołnierzami czy interesach zakładanych przez przedsiębiorczych żołnierzy, a obrotni wojskowi zajmowali się nawet produkcją i handlem alkoholem. Naturalnie tak zyskowny interes budził sprzeciw mieszczan.

Istotne są także informacje o problemach związanych z kwaterowaniem żołnierzy. Do 1787 r. twierdza w Kamieńcu pozbawiona była koszar. Stąd żołnierze otrzymywali stancje w mieście. Rodziło to wiele problemów. Wojskowi domagali się lepszych warunków lokalowych, żądali dostawiania żywności czy świec do oświetlania izb, mimo, iż zabraniało tego ówczesne prawo wojskowe.

Uzupełnienie tych wiadomości przynoszą materiały rękopiśmienne znajdujące się w dziale rękopisów Biblioteki Ukraińskiej Akademii Nauk we Lwowie im. W. Stefanyka [8] i Ukraińskiej Biblioteki

Narodowej w Kijowie im. W. Wiernadskiego [9]. Znajdują się tam między innymi akta sądowe spraw między cywilami, a żołnierzami. Mieszczanie często nie mogąc znaleźć sprawiedliwości u komendantów pobłażliwie traktujących swoich podwładnych, wnosili pozwy sądowe.

Duży zbiór materiałów zachował się w Bibliotece książąt Czartoryskich w Krakowie [10], gdzie obok luźnych materiałów dotyczących głównie stanu twierdzy kamienieckiej i czynionych wokół niej zabiegów znajdują się listy poszczególnych jej komendantów (w tym najliczniejsza jest korespondencja: Krzysztofa Wilhelma Rappe, Jana i Józefa Zefiryne de Witte). Listy komendanta Rappe pochodzą z lat III wojny północnej obejmują sprawy związane z remontami twierdzy zrujnowanej po latach tureckiego panowania i toczących się działań wojennych. Sam jako architekt i inżynier wojskowy przedstawiał i prowadził prace renowacyjne. Korespondencja gen. Jana de Witte z lat 70-tych i 80-tych XVIII w. skupia się głównie wokół relacji z komendantem sąsiedniego Chocimia. Znajdują się tutaj pięknie zdobione arabeskami listy paszów, opisy poselstw oraz wzajemnych odwiedzin obu komendantów.

Osobną część zbiorów stanowią informacje dotyczące przebiegu działań zbrojnych toczących się na Podolu szczególnie w czasie wojny rosyjsko-tureckiej w latach 1768-1774 i ruchów hajdamackich, czyli grup chłopów buntujących się przeciwko szlachcie i mieszczaństwu. Stąd w Bibliotece Czartoryskich raporty wysyłane z fortecy do króla Stanisława Augusta, Komisji Wojskowej, Departamentu Wojskowego, a także listy osób związanych z Kamieńcem.

Równie cennych informacji, dotyczących spraw wojskowych, stanu fortecy kamienieckiej i stacjonującego tam wojska dostarczają materiały przechowywane w Archiwum Narodowych w Krakowie w oddziale na Wawelu. Informacje dotyczące twierdzy znajdują się w zbiorach: Podhoreckich Andrzeja Potockiego [11]. Znajdują się tutaj tabele artylerii koronnej stacjonującej w twierdzy kamienieckiej, wykazy stanu dział, wyliczenia ile dział było potrzebnych do skutecznej obrony, opisy stanu twierdzy z 1734 r. wykonane przez Wacława Rzewuskiego oraz z lat 1790-1791. wykazy ilości żołnierzy i kwestii związanych z umundurowaniem np. w latach 40-tych XVIII w. oraz raporty miesięczne przesyłane przez komendantów twierdzy do Warszawy.

Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów [12] zawierające raporty z twierdzy, opisy jej stanu, korespondencję komendanta jest skarbnicą wiedzy o garnizonie i samej fortecy w latach 1775-1793. Znajduje się tutaj między innymi opis remontu i podjętej rozbudowy twierdzy o dwa forty w kształcie kilkuramiennej gwiazdy, który ostatecznie z braku środków i wojny z Rosją w 1793 r. nie został ukończony. Forty położone na wzgórzach miały chronić Kamieniec przed ostrzałem artyleryjskim wroga.

Archiwum Dzikowskie Tarnowskich [13] zawiera korespondencje Stefana Humieckiego z Augustem II. Zbiór akt militarnych dotyczących Kamieńca z pierwszych 30 lat XVIII w. oraz wojny w latach 1734-1735 o utrzymanie tronu przez Stanisława Leszczyńskiego.

Luźne materiały źródłowe związane zarówno z twierdzą, jak i samym miastem rozrzucone są po różnych zespołach archiwalnych warszawskiego Archiwum Głównego Akt Dawnych. Archiwum Skarbu Koronnego [14] zawiera informacje o rozliczeniach finansowych garnizonu w ciągu całego XVIII w., znajdują się tutaj informacje o lustracjach starostw i województwa podolskiego oraz królewskich obywateli przekazywali środki na utrzymanie fortecy.

Archiwum Królestwa Polskiego [15] zawiera z kolei korespondencję królewską z komendantami twierdzy. Szczególnie cenna jest korespondencja Stanisława Augusta z lat 80-tych XVIII w. Król żywo interesował się postępem prac budowlanych przy wznoszeniu koszar, stąd prosił gen. Jana de Witte o szczegółowe informacje. Komendant przekazywał także informacje o sytuacji na granicy z Turcją.

Archiwum Ordynacji Roskiej [16] jest z kolei cennym źródłem do poznania dziejów twierdzy w okresie panowania Wettinów. Jako archiwum hetmańskie Jana Klemensa Branickiego zawiera informacje o stacjonujących tutaj jednostkach wojskowych i problemach z ich utrzymaniem wobec braku środków finansowych. Dochodziło do sytuacji w której żołnierzy było tak niewiele, że nie miał kto wystawiać wart i pilnować więźniów kamienieckiego więzienia. Znajduje się tutaj także plik archiwaliów dotyczących sytuacji na granicy z Portą Otomańską i Chanatem Krymskim z lat 1750-1767. Znajdziemy tutaj informacje o zwalczaniu przez garnizon twierdzy band hajdamaków czy walk z nawracającymi epidemiami.

Warto jeszcze wymienić zbiór nazwany «Militariami z Jabłonny» [17]. Dla interesującej nas tematyki ważne są te sygnatury, które zawierają korespondencję gen. J. de Witte oraz gen. Gabriela Stempkowskiego szefa Dywizji Ukrainskiej i Podolskiej, którego zadaniem było zabezpieczenie granic z Rosją i Turcją. Ciekawe są także zbiory po gen. Alojzym Fryderyku Bruhlu generale artylerii koronnej nadzorującym umundurowane na zielono-czarno kompanie artylerii stojące w Kamieńcu.

Dla poznania dziejów walki komendanta gen. Jana de Witte z epidemiami dotykającymi Podole w latach 70-tych i 80-tych XVIII w. przydatny okazuje się «Zbiór Popielów» [18]. Znajdziemy tam informacje o wystawianiu domków służących izolacji osób przybywających z Turcji, zabezpieczaniu przez wojskowych samego miasta czy wystawianiu tak zwanych kordonów sanitarnych zabezpieczających region przed nielegalnie przekraczającymi granicę, a potencjalnie chorymi osobami. Uzupełnieniem materiałów do tej tematyki jest sygnatura 34 z Biblioteki Polskiej w Paryżu.

W Bibliotece Polskiej Akademii Nauk w Kórniku [19] znajduje się jedyna zachowana do dzisiaj księga Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej Województwa Podolskiego. Komisje porządkowe zostały

powołane do życia przez Sejm Czteroletni i działały w latach 1789–1795. Składały się z komisarzy, wybieranych na dwuletnią kadencję na sejmikach gospodarczych przez szlachtę danego obszaru, a po 1791 r., kiedy uchwalono Prawo o miastach, także z trzech komisarzy miejskich. Do ich kompetencji «wojskowych» należała rekrutacja poborowych, zakwaterowanie żołnierzy i ich zaopatrzenie, nadzór nad stanem dróg i mostów. W trybie sądowym Komisje orzekały w sprawach między wojskiem a cywilami. Zachowana księga obejmuje lata 1792-1793. Znajdziemy w niej informacje o przygotowaniach twierdzy do wojny z Rosją, obciążeniach nakładanych na mieszkańców takich jak dostarczenie drewna do twierdzy. Drugą jej część stanowi okres konfederacji targowickiej. Są tutaj informacje o kwaterowaniu w okolicy fortecy wojsk rosyjskich, przymusowym dostarczaniu Rosjanom żywności czy kwater, ale przede wszystkim o coraz trudniejszej sytuacji samej twierdzy. Pozostawiona «jako samotna wyspa» wokół rosyjskich wojsk poddała się w kwietniu 1793 r. Oprócz wspomnianej znajdują się w Bibliotece luźne akta dotyczące kamienieckiej twierdzy takie jak np. pojedyncze listy gen. Jana de Witte.

Informacje dotyczące instrukcji poselskich uchwalanych na podolskim sejmiku przedsejmowym można odnaleźć w Lwowskiej Naukowej Bibliotece im. Wasyla Stefanyka. Nadal jednak jest to zbiór niepełny obejmuje bowiem lata panowania Stanisława Augusta. Być może dalsze badania pozwolą go uzupełnić o instrukcję z czasów saskich. Posłowie wyposażeni w instrukcje na sejmach mieli domagać się między innymi większych środków na utrzymanie twierdzy czy zapewnieniem lepszych warunków bytowych komendanta. Taka sytuacja miała miejsce gdy na czele garnizonu stanął gen. Józef Orłowski. Mimo chęci służby na rzecz twierdzy i garnizonu z trudem mógł się utrzymać. Do tego nie posiadał domu w Kamieńcu. Sam komendant starał się wpłynąć na sejmujących, grożąc w liście do posła trockiego Michała Zaleskiego porzuceniem komendy, jeżeli sejm nie wyznaczy mu dodatku finansowego, dodatkowych środków na utrzymanie twierdzy oraz nie zakupi domu. Sprawa istotnie trafiła pod obrady sejmu, podniesiona przez posła podolskiego B. Grabińskiego 2 maja 1791 r. Sejm przychylił się do próśb i uznał sumę 12 000 złp za dodatek do pensji. Od tej pory generał powinien otrzymywać żołd generała majora w kwocie 12 000 złp plus dodatek takiej samej wysokości. Oprócz tego przysługiwała mu jeszcze gaża z racji pełnienia funkcji komendanta wynosząca 6000 złp.

Na swoje odkrycie czekają także akta sejmikowe rozproszone po różnych archiwach. Z informacji które posiadamy wyłania się obraz szlachty próbującej współpracować z komendantami i traktującej twierdzę jako zabezpieczenie jej podolskich dóbr. I tak np. w 1778 r. sejmik przekazał środki na zakup leguminy do magazynu.

Zbiory archiwalne uzupełniają źródła wydane drukiem. Zaliczyć do nich należy zbiór korespondencji komendanta twierdzy w Kamieńcu Podolskim generała majora Jana de Witte, wydany w 1868 r. przez Stanisława Krzyżanowskiego. Brakuje natomiast pamiętników samych żołnierzy i mieszczan, które mogłyby nam naświetlić codzienne życie w kamienieckiej twierdzy i samym mieście.

Cenne źródła powinny także znajdować się w niedostępnych w tej chwili dla mnie archiwach rosyjskich i tureckich. Należałoby także przebadać korespondencję nuncjuszy apostolskich wizytujących Kamieniec Podolski i raportujących papieżom o sytuacji twierdzy stanowiącej «przedmurze Chrześcijaństwa».

Jak więc widzimy pomimo już przeprowadzonych obszernych badań, nadal istnieją źródła do których należałoby dotrzeć aby jeszcze pełniej przedstawić dzieje twierdzy w Kamieńcu Podolskim.

Bibliografia:

1. Nowak T. M. Fortyfikacje i artyleria Kamieńca Podolskiego w XVIII w. // «SMHW». 1973. T. XIX. Cz. 1. S. 139-186; tenże. Fortyfikacje Kamieńca Podolskiego w XVIII wieku w świetle zabytków kartograficznych // Kartografia forteczna / red. A. Tomczak. Warszawa. 1991.
2. Król-Mazur R. Reformy miejskie w Kamieńcu Podolskim. Działalność Komisji Boni Ordinis i Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych // Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu. T. II. / red. F. Kiryk. Kraków 2005, s. 160-187; tenże. Miasto trzech nacji. Studia z dziejów Kamieńca Podolskiego w XVIII wieku. Kraków, 2008.
3. Mączyński R., Spór Hilarego Szpilowskiego ze Stanisławem Zawadzkiem o zasady sztuki architektonicznej przy wznoszeniu koszar w Kamieńcu Podolskim // Sztuka i Kultura, 2014. T. II. S. 145-254.
4. Cholewiński Ł. Twierdza Kamieniec Podolski w latach 1788-1793. // Twierdze osiemnastowiecznej Europy. T. II. / red. M. Trąbski. Częstochowa 2018. S. 219-258; tenże, Garnizon Kamieńca Podolskiego w latach 1768- 1776 w świetle korespondencji komendanta gen. Jana de Witte // tamże. S. 553-571; tenże. Problematyka twierdz w obradach sejmowych w latach 1773-1786 // Twierdze osiemnastowiecznej Europy. T. III / red. M. Trąbski. Częstochowa, 2020. S. 195-211.
5. Danilczyk A. Twierdza Kamieniec Podolski w okresie konfederacji barskiej (1768-1772) // Twierdze... T. II. S. 421-438.
6. Srogosz T. Dżuma ujarzmiona? Walka z czarną śmiercią za Stanisława Augusta. Wrocław 1997; tenże. Załoga twierdzy Kamieniec Podolski wobec epidemii dżumy w okresie panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego // Twierdze osiemnastowiecznej Europy / red. M. Trąbski. Oświęcim 2016. S. 56-67.
7. Центральний Державний Історичний Архів України в Києві. Ф. 39. Оп. 1; Ф. 38. Оп. 1; Ф. 59. Оп. 1. Ф. 210. Оп. 2.

8. Львівська Наукова Бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Fond Aleksandra Czołowskiiego: 2248/III, 2249/III, 2250/III, 2284/III, 2285/III, 2409/II, Fond Ossolińskich: 335/II, 416/II, 708/I, 714/I, 718/I, 1411/II, 2412/II, 3378/II, 3665/III, 3737/II, 4025/III, 4027/I, 4029/III, 4699/III, 4748/I; Fond Jabłonowskich: 70.

9. Національна Бібліотека України імені В. І. Вернадського в Києві. Fond II, nr: 1565, 2048, 20701, 20703, 20716, 21503, 21505, 21513, 21518, 21561, 21586, 21591, 21593, 21598, 21601, 21613, 21617, 21618, 21619, 21621, 21622, 21623, 21626, 21627; Fond 61, nr: 789, 856.

10. Biblioteka im. ks. Czartoryskich w Krakowie. IV196, III 218, III 219, IV 466, IV 468, IV 469, IV 473, IV 526, IV 631, IV 632, IV 640, IV 671, IV 693, IV 694, IV 729, IV 731, IV 922, IV 927, IV 928, IV 932, IV 941, IV 953, IV 954, IV 927, IV 928, IV 932, IV 1178, IV 1389, IV 1668, IV 1676, IV 1687, III 1701, IV 1704, III 1781, III 1790, IV 2210, IV 2563, IV 2654, IV 2739, IV 2740, IV 2748, IV 2766, IV 3279, II 3475, 5760, 5765, 5792, 5816, 5834, 5861, 5865, III 5965.

11. Archiwum Narodowe w Krakowie [ANK]. Archiwum Sanguszków: Rkps 689 IPodhorce: I 2/31, II 2/129, VII 1/3, VII 1/4, VII 1/7, VII 1/10, VII 1/12, VII 1/14, VII 1/20, VII 1/53, VII 1/54, VII 1/56, VII 1/58, VII 1/66, VII 1/81, VII 1/83, VII 1/91, X 2/1, X 2/3, X 2/4, X 2/23, XII 13/1, XII 14/4, XIII 4/8 Podhorce I: nr 93 Podhorce II: nr 362.

12. ANK. Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów 1125, 1129, 1130.

13. ANK. Archiwum Dzikowskie Tarnowskich: 381, 383, 384, 385.

14. Archiwum Główne Akt Dawnych [AGAD] Archiwum Skarbu Koronnego: dz. 46, nr 14, dz. 86, nr 106.

15. AGAD. Archiwum Królestwa Polskiego 123, 149.

16. AGAD. Archiwum Ordynacji Roskiej IX/5, XI/7, XXV/24.

17. AGAD. Militaria z Jabłonny 5, 70.

18. AGAD. Zbiór Popielów 81, 133, 214, 363

19. Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku. 96, 462, 937, 1003, 1026, 1030, 1144, 1577, 5771, 128398, 221722.

Summary. *The article examines and characterizes the documents and materials discovered by the author on the history of the Kamianets-Podilsky Fortress during the reign of King of the Commonwealth Stanislaw August, which are stored in the Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv and Lviv, in the archives of Warsaw, Krakow and others. state libraries of Ukraine and the Republic of Poland. These sources will help scientists and researchers in further research into the history of the Kamyansky Fortress.*

Key words: *Kamianets-Podilsky Fortress, sources, documents and materials, funds, archives and libraries of Ukraine and Poland, manuscripts, correspondence, acts.*

УДК 930.253(477.53)

Л. І. Шаповал

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ORCID: 0000-0001-9870-2833

ПРАЦІ ПОЛТАВСЬКОЇ ВЧЕНОЇ АРХІВНОЇ КОМІСІЇ У ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Анотація. У статті висвітлюється науковий доробок членів Полтавської Вченої архівної комісії вміщений у 15 випусках «Праць Полтавської Вченої архівної комісії», що знаходяться у фондах Державного архіву Полтавської області (ДАПО). Стверджується, що Полтавська Вчена Архівна Комісія була науковим осередком археографічної, краєзнавчої, пам'ятко-охоронної, просвітницької роботи в Полтавській губернії поряд з науковими товариствами, історичним архівом в Полтаві до 1918-1919 років. Наголошується на вагомому внеску в українську історіографію, Полтавської Вченої Архівної Комісії, яка зберегла для сучасників історичні документи, публікації з історії Лівобережної України, зокрема Полтавщини XVI-XIX століть, оригінали яких загинули в роки Другої світової війни.

Ключові слова: архів, архівний фонд, архівна вчена комісія, документ, архівні матеріали, праці Полтавської Вченої Архівної Комісії, архівна установа.

Сьогодні Державний архів Полтавської області (ДАПО) зі 100-річною історією є структурним підрозділом Полтавської обласної державної адміністрації, що забезпечує реалізацію державної політики у галузі архівної справи й діловодства області, скарбницею документів з історії Полтавського краю. На архівному обліку ДАПО перебуває 6 933 фонди, 1 321368 одиниць зберігання управлінської, науково-технічної документації, документів особового походження, 25 тисяч одиниць обліку документів на носіях: кіно, фото, фоно та відеодокументи з 1692 по 2018 рр. [6, с. 8]. Науково-довідниковий фонд ДАПО містить «Труды Полтавской Ученой Архивной комиссии», які розкривають напрями дослідження історико-культурної спадщини Полтавщини XIX – початку XX ст. краєзнавцями, археологами, архівістами, тому актуальність теми статті є беззаперечною.

Напрями археографічної, культурно-освітньої та видавничої діяльності Полтавської Вченої Архівної Комісії (ПВАК) висвітлюються у публікаціях про краєзнавців, істориків, археологів у регіональних наукових часописах і збірниках конференцій з історичного краєзнавства Полтавщини: «Археологічний літопис Лівобережної України», «Охорона та дослідження пам'яток археології Полтавщини», «Архівні збірники на посвяту 90-річчю, 100-річчю Полтавської Вченої Архівної Комісії» [2; 3]. У середині 1920-х рр. з'явилися перші повідомлення про діяльність Полтавської ВАК В. Щепотьєва «Україна» [13], Х. Герасименка «Історія архівної справи на Полтавщині» [5]. У 1960-х рр. П. Ротач писав про членів Полтавської Вченої Архівної Комісії [2, с. 56-65]. Окремих аспектів діяльності ПВАК торкнулись В. Сарбей [2], М. Аббасов [1], І. Бутич [4], В. Жук [7], Д. Кирилін [2], О. Супруненко [2], О. Семергей [10], І. Симоненко [11], І. Касимова [8], Т. Пустовіт [9].

До обов'язків 40 Губернських Архівних Вчених Комісій Російської імперії, що виникли після урядового закону 1884 р. входило розбирання справ і документів, призначених до знищення в губернських і повітових архівах різних відомств, виділення з них важливих матеріалів, складання описів і покажчиків, передання документів на зберігання до місцевих історичних архівів. Одні з перших Архівних комісій було створено в Україні: Таврійська (1887 р.), Чернігівська (1896 р.), Херсонська (1898 р.), Полтавська, Катеринославська (1903 р.), Київська (1914р.), Харківська (1915 р.) Вчені Архівні Комісії. Періодичні видання архівних комісій: «Летопись» Катеринославської, «Известия» Таврійської губерній, «Труды» Чернігівської, Полтавської губерній висвітлювали питання з історії архівної справи та архівної системи України, публікували документи з історії рідного краю.

Визначальним доробком Полтавської Вченої Архівної Комісії було залучення широкого загалу українських істориків, краєзнавців, архівістів: О. Лазаревського, П. Дорошенка, І. Павловського, Л. Падалки, В. Біднова, Я. Новицького, Д. Яворницького, І. Каманіна, М. Петрова, В. Іконникова до вивчення історичного минулого Полтавського краю. Завдяки співпраці з Полтавською Архівною Комісією вчених Києва, Харкова, Чернігова було надруковано 15 випусків «Трудов Полтавської Вченої Архівної Комісії», кожний з яких включав протоколи, звіти, доповіді, наукові розвідки, публікації. Редагування «Трудов» здійснювали І. Павловський, Л. Падалка, О. Мальцев, В. Пархоменко, В. Василенко. На сьогодні «Праці Полтавської Вченої Архівної Комісії» знаходяться у фондах Державного архіву Полтавської області до яких мала дослідницький інтерес авторка статті.

Полтавська губернська Вчена Архівна Комісія (ПВАК) створена 26 жовтня/08 листопада 1903 р. на підставі «Положення про губернські історичні архіви та вчені архівні комісії 1884 р.» за ініціативою дослідників Полтавщини: І. Павловського, В. Василенка, А. Грановського, Д. Іваненка, О. Мальцева, В. Модзалевського, Ф. Ніколайчика, Л. Падалки, В. Пархоменка, М. Потоцького, Н. Старицької, В. Терлецького, В. Щепотьєва. У завдання Полтавської ВАК входило виявлення, концентрація та впорядкування архівних документів, матеріалів, що становили наукову цінність. У науковому відношенні Комісія підлягала Петербурзькому Археологічному інституту, в адміністративному – полтавському губернатору. Спеціальних асигнувань Полтавська Вчена Архівна Комісія не мала, утримувалася на кошти, що надходили від членських внесків та аматорів українських старожитностей. Серед її членів були: полтавський міський голова В. Трегубов, член губернаторського присутствія М. Биков, службовець Селянського кредитного банку м. Полтави В. Василенко, письменник, етнограф В. Горленко. Дійсними членами Полтавської ВАК були: В. Трипольський, художник-фотограф Й. Хмелевський, архівіст В. Барвінський, археолог, етнограф К. Скаржинська, історик М. Василенко, засновник Миргородського курорту І. Зубковський, викладачі І. Неутрієвський, С. Щербак. Серед почесних членів Комісії були: Д. Багалій, О. Єфименко, В. Іконников, О. Левицький, М. Петров, М. Сумцов, Д. Яворницький [4]. Результати наукових досліджень членів ПВАК друкувалися в «Трудах Полтавской ученой архивной комиссии» та у вигляді окремих 20 видань, серед них: «Актовые книги Полтавского городского уряда XVII в.», «Битва под Полтавой 27 июня 1709 г. и ее памятники» І. Павловського (1908 р.), «Малороссийское козацье ополчение в Крымскую войну» (1910 р.), «Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины в XVIII в.» (1912 р.), Л. Падалки «Прошлое Полтавской территории и ее заселение» (1914 р.), покажчик до «Киевской старины». Члени Полтавської ВАК взяли активну участь у створенні архіву при Музеї Полтавської губернської земської управи [2]. На засіданнях ПВАК поряд з організаційними питаннями обговорювались наукові реферати, повідомлення, доповіді з археології та історії, етнографії, фольклору. Члени Архівної Комісії брали участь в Археологічних з'їздах: у Харкові (1902 р, XII), Катеринославі (1905 р., XIII), Чернігові (1908 р., XIV), Новгороді (1911 р., XV). Пам'яткоохоронні, реставраційні заходи Полтавської Вченої Архівної Комісії допомогли збереженню місцевих пам'яток. Через брак власного приміщення і створення Історичного архіву в Полтаві для концентрації документів, архівознавча діяльність Полтавської ВАК обмежувалася переглядом описів, що надходили від Казенних палат і Губернських правлінь Полтавської, Харківської губерній. Наукову цінність має видане Полтавською Вченою архівною комісією у 1915 р. «Описание архивов Полтавской губернии» І. Павловського.

Знайомство з доробком Полтавської Вченої Архівної Комісії переконує, що плану роботи в Комісії не було, кожен її член розробляв ті питання, які його цікавили. Єдиною умовою, щоб до друку

готувалися нові документи, писалися розвідки, насамперед з історії Полтавщини на підставі нових, не введених у науковий обіг матеріалів: документами і витягами з них, зокрема: «Труды Полтавской Ученой Архивной Комиссии. Вып. 2,», де висвітлюється давній народний побут, одяг, житло, поселення, звичаї, мову, пісні полтавців; «Труды... Вып. 3» про діяльність Полтавської гімназії у 1808-1831 роках [12]. У випусках 5, 6, 7, 9 «Трудов Полтавской Ученой Архивной Комиссии» опубліковані матеріали по археології Полтавської губернії» [12]. Важливим був виклад інформації про знайдений скарб у с. Перещепино Полтавської губернії, вип. 9 [12].

Публікації у вигляді окремих видань, добірки документів вміщувались у 15 випусках «Трудов Полтавской Архивной Комиссии», наприклад публікація: «Актовые книги Полтавского городского уряда XVII века» за редакцією В. Модзалевського, яка є значною за обсягом і науковим рівнем підготовки [2, с. 15-28]. Полтавські акти писані народною мовою, охоплювали період гетьманування І. Брюховецького, Д. Многогрішного, розкривали події, що відбувались у м. Полтаві, навколишніх селах у 1664-1680 рр. Акти друкувались у послідовності, в якій вони занесені до Актових книг, без пропусків із збереженням орфографії оригіналу, слова під титлами не розшифровані. Для зручності читання й наочності текст поділений на абзаци, яких в оригіналі немає, розставлені розділові знаки; власні імена надруковані з великої літери, додано покажчики власних імен і географічних назв та коротка археографічна передмова. В 1893 р. Полтавський статистичний комітет видав підготовлене істориком права М. Василенко «Генеральне слідство Гадяцького полку 1729-30 рр.». На час діяльності ПВАК воно було не надрукованим [2, с. 15]. Кращі з публікацій у «Трудах Полтавской Ученой Архивной Комиссии» належать викладачеві Полтавської гімназії М. Астрябу, де збережено місцеві мовні особливості. Вони присвячені соціально-економічним питанням Гетьманщини у XVII – XVIII століть: «Населення Малоросії за ревізіями 1729 і 1764 років», Вип. 9; «Військова ігорова старшина в Малоросійських полках у 1725 р.», Вип.14, де наведено списки полковників і сотників полків Гетьманщини; «Стара Полтавщина та історичний процес Марковичів з Свічками і Пасютами (1720-1827)», Вип. 8; «Плантації іноземних тютюнів у Малоросії під протекцією імператриці Катерини II», Вип. 15; сім історичних документів за 1754-1766 рр., Вип.15. Найбільший доробок у справі публікації документів, як в інших напрямках діяльності Полтавської Вченої Архівної Комісії належить І. Павловському, зокрема: «До історії Малоросії в часи Генерал – губернаторства князя М. Г. Репніна», («Труди ПВАК», Вип. 1), «Листи генерал-губернатора князя О. Б. Куракіна із Малоросії» («Труды...», Вип. 6, Ч. 1; документи з історії міст і сіл Полтавського краю: нарис «Полтава в XIX ст.» («Труды...», Вип. 4). Про поселення, народне житло Полтавщини підготував праці В. Бучневич: «Містечко Решетилівка Полтавського повіту», «Умова про найменування управителя в маєтку В. С. Попова» («Труды...», Вип.15). Питання освіти Полтавщини порушуються в публікаціях: «Заснування Полтавського інституту і спорудження для нього будинку Приказом громадської опіки» («Труды...», Вип. 6. Ч. 1), Полтавська гімназія з 1808 до 1831 р. («Труды...», Вип. 3). На сторінках видань Полтавської ВАК друкували матеріали, пов'язані з життям і діяльністю українських письменників: Г. Сковороди, І. Котляревського, Т. Шевченка, В. Капніста, Є. Гребінки («Труды», Вип. 13). У виданнях Полтавської ВАК вагоме місце займають матеріали народної словесності: П. Гнідич «Матеріали з народної словесності Полтавської губернії: «Роменський повіт» (Труды», Вип. 1). Збиранням і публікацією народної творчості Полтавського краю займався В. Щепотьєв, який надрукував у 1915 р. збірку з нотами «Народні пісні, зібрані в Полтавській губернії». У додатку до Випусків 8 і 9 «Трудов ПВАК» вміщено публікацію В. Милорадовича «Казки й оповідання, зібрані на Лубенщині». Як етнографічна пам'ятка заслуговує на увагу «Реєстр приданого у 1794 і 1815 рр.» К. Балясного, Вип. 4. Серед дійсних членів Полтавської ВАК були статисти, картографи, які друкували у вигляді таблиць: «Статистичні відомості про Полтавську губернію 100 років назад», Вип. 2, Матеріали Генерального (Румянцевського) опису Лівобережної України 1765-1769 рр., Вип. 12, «Карти Боплана про заселення Полтавської території у другій чверті XVII ст.», «Карта козацьких полків на Полтавській території», «Карта територіального розмежування Полтавської губернії у масштабі місцевих вивчень» [12]. Архівні вчені комісії Російської імперії були науковими осередками археографічної, краєзнавчої, пам'ятко-охоронної, просвітницької роботи в українських губерніях поряд з науковими історичними товариствами до 1918-1919 років. Полтавська Вчена Архівна Комісія у 1918 р. припинила своє існування, була відлучена від справ нагляду за архівами, музеями, охороною пам'яток. Діяльність головної архівної установи Полтавщини спрямовувалася на забезпеченні юридичних і фізичних осіб, органів виконавчої влади, місцевого самоврядування інформаційними ресурсами.

Отже, з вище поданого огляду наукових тем і публікацій вміщених у 15 випусках Праць Полтавської Вченої архівної комісії Полтавською ВАК було обстежено, оприлюднено і збережено від знищення цінні архівні матеріали, публікації документів, оригінали яких загинули в роки Другої світової війни. Своїми публікаціями Полтавська Вчена Архівна Комісія зробила вагомий внесок в українську історіографію, зберегла для сучасників історичні документи, матеріали з історії Лівобережної України, зокрема Полтавщини XVI-XIX століть.

Список використаних джерел:

1. Аббасов А. М. Вклад Полтавської губернської архівної комісії в історіографію України // Історіографічні дослідження в Українській РСР. Київ, 1971. Вип. 4. С. 112–124.
2. Архівний збірник на посвяту 90-річчю Полтавської вченої архівної комісії / Держ. архів Полт. обл. Полтава : Полтава, 1993. 254 с.
3. Архівний збірник на посвяту 100-річчя Полтавської вченої архівної комісії. Архіви і документальна спадщина Полтавщини : минуле, сучасне, перспективи (1903–2003) / НАН України ; Ін-т іст. України ; Полтав. обл. держ. адмін.; Держ. архів Полтав. обл. Полтава : АСМІ, 2003. 452 с.
4. Бутич І. Огляд археографічної діяльності Полтавської вченої архівної комісії // Архівний збірник на посвяту 90-річчю Полтавської вченої архівної комісії / Держ. архів Полт. обл. Полтава : Вид-во «Полтава», 1993. С. 15–28.
5. Герасименко Х. До історії архівної справи на Полтавщині. Харків, 1928. 12 с.
6. Гудим В. Державний архів Полтавської області: воєнне лихоліття, радянська цензура, демократизація архівної справи // Зоря Полтавщини. 2018. 12 жовт. С. 8.
7. Жук В. Архівне будівництво на Полтавщині (1918–1965 рр.) // Архіви України. 1966. № 2. С. 19–28.
8. Касимова І. В. Полтавська учена архівна комісія і збереження пам'яток церковної архітектури // Козацькі старожитності Полтавщини : зб. наук. пр. / Центр охорони та досліджень пам'яток археології. Полтава : Криниця, 1993. Вип. 1. С. 121–132.
9. Пустовіт Т. П. Документи та матеріали Державного архіву Полтавської області як джерело з історії Полтавської обласної організації Народного Руху України // Полтавський регіон: на пульсі держави. 2010. № 1. С. 47–55.
10. Семергей О. Л. Діяльність Полтавської Вченої Архівної Комісії (1903–1919) : дис. канд. іст. наук : 07.00.02; 07.00.09 / Київ. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. Київ, 1995. 203 с.
11. Симоненко І. М. Губернські вчені архівні комісії в Україні : історіограф. огляд та бібліограф. показник / Держкомархів України. УНДІАСД ; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. Київ, 2003. 132 с.
12. Труды Полтавской Ученой Архивной Комиссии. Вып. 1–15. / Изд. под ред. действительных членов комиссии: В. И. Василенка, Л. В. Падалки и И. Фр. Павловского. Полтава : Электрич. Типо-Лит. И. А. Домана, 1905–1916. Вып. 1. 1905. 209 с. ; Вып. 2. 1905. 104 с. ; Вып. 3. 1907. 278 с. ; Вып. 4. 1907. 235 с. ; Вып. 5. 1908. 240 с. ; Вып. 6 : в 2-х ч. Ч. 1. 1909. 145 с. ; Вып. 6 : в 2-х ч. Ч. 2. 1909. 318 с. ; Вып. 7. 1910. 194 с. ; Вып. 8. 1912. 195 с. ; Вып. 9. 1912. 206 с. ; Вып. 10. 1913. 256 с. ; Вып. 11. 1914. 211 с. ; Вып. 12. 1915. 240 с. ; Вып. 13. 1915. 253 с. ; Вып. 14. 1916. 238 с. ; Вып. 15. 1916. 238 с.
13. Щепотьєв В. О. Наукове життя в Полтаві 1914–1924. Україна. 1925. Кн. 1–2. С. 227–232.

Summary. *This article highlights scientific research of members of the Poltava Academic Archival Commission placed in 15 issues of «Proceedings of the Poltava Academic Archival Commission», which are in the fonds of the State Archives of Poltava Region (SAPR). The author of the article claims that the Poltava Academic Archival Commission was a scientific center for archeographic, local lore, monument protection, and educational work in Poltava region, along with learned societies and historical archive in Poltava until 1918-1919. Emphasis is placed on the significant contribution to Ukrainian historiography of the Poltava Academic Archival Commission, which has preserved for modern scholars all of the historical documents and publications about the history of the Left Bank Ukraine, in particular about Poltava region in the XVI-XIX centuries, the originals of abovementioned documents were gone during World War II.*

Key words: *archive, archive fonds, academic archival commission, document, archive materials, works by Poltava Academic Archival Commission, archival institutions.*

УДК 351.71(477-25)«17/19»:930.253

О. І. Шпортун

Центральноукраїнський національний технічний університет
ORCID: 0000-0003-1261-5056

ЗМІСТ ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ НАПОВНЕННЯ АРХІВНОГО ФОНДУ «КИЇВСЬКА КАЗЕННА ПАЛАТА М. КИЇВ» ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Анотація. *Здійснено огляд архівного фонду № 280 «Київська казенна палата м. Київ» Державного архіву Київської області. Подана характеристика кількісного складу документів архівного фонду. Також подана систематизація архівних документів організаційною структурою казенної палати. Надана характеристика інформаційного наповнення архівного фонду, а саме: визначено зміст архівних документів та охарактеризовано перспективи їх використання у наукових дослідженнях.*

Ключові слова: *архівний фонд, казенна палата, систематизація, архівна справа, чиновник, історія, архівний документ, Російська імперія.*

Архівна справа – органічне поєднання інформаційної, культурної та наукової діяльності суспільства, яке охоплює різні аспекти функціонування фізичних та юридичних осіб. Сьогодні архівна галузь – це «сучасна, дієва соціально-інформаційна галузь. Добре керовані та доступні архіви сприяють реалізації права людини на інформацію, зміцненню демократичних стандартів розвитку держави і суспільства, є елементом безперервності та стабільності у світі постійних і швидких змін. Архіви є складовою національної культурної спадщини та колективної пам'яті» [1].

Проблематика архівознавчого дослідження фінансових установ Російської імперії майже не знайшла широкого відображення у сучасних працях вітчизняних науковців, проте, існують історіографічні розвідки, об'єктом дослідження яких була діяльність казенних палат у працях В. Орлика [2, 3], М. Бармака [4], Л. Годунової [5]. Також заслуговує на увагу архівознавча стаття О. Шпортун [6], в якій проведена систематизація архівного фонду Київської казенної палати та спрямована на впорядкування архівних матеріалів.

Важливими є збереження та використання архівних документів, оскільки саме вони є одним з найбільших провідників для дослідження історичної та культурної спадщини. Інформація в архівних документах дасть змогу пролити світло на нез'ясовані питання минулого завдяки дослідженню та узагальненню історичного досвіду. Сьогодні ж актуальною є проблема налагодження взаємозв'язків між державою та суспільством. Недовіра та негативне відношення суспільства охопили всі сфери державного управління, зокрема і фінансову. Ми повністю погоджуємось з твердженням В. Жвалюка [7], що для вирішення цього питання необхідно створити його наукову основу завдяки дослідженню та узагальненню історичного досвіду роботи податкових установ на теренах України, зокрема кінця XVIII – початку XX ст. [7], коли відбувалися кардинальні соціально-економічні зміни, було проведено земську, міську, фінансову, судову, шкільну, військову, поліцейську та ін. реформи. Саме в цей період було створено податкові органи, дослідження організації діяльності яких дає значне підґрунтя для визначення наукових основ податкового управління та є певним практичним досвідом роботи у державному менеджменті [8]. Тож вивчення змісту та інформаційного наповнення архівного фонду «Київська казенна палата м. Київ» Державного архіву Київської області дасть змогу виявити документи та значно розширити джерельну базу для подальших наукових досліджень. Так, О. Шпортун було проаналізовано та систематизовано за структурною ознакою та виявлено кількість документів, що збереглися, за організаційною структурою палати.

Таблиця 1. Систематизація архівних описів структурних одиниць Київської казенної палати

Структурна одиниця палати	Хронологічні межі документів	Описи справ	Загальна кількість справ
Ревізський відділ	1795–1919 рр.	2, 37–84, 85–161, 164, 170, 174, 174 дод., 177–181, 184, 196 дод., 197, 207, 208, 213	37328
Загальний відділ	1775–1920 рр.	1, 84, 175, 175 дод., 176, 176 дод., 196, 199, 200, 201, 202, 203, 205	16152
Казначейський відділ	1782–1918 рр.	163, 165, 165 дод., 166, 206, 214	12552
Четвертий відділ	1838–1920 рр.	5–35, 183, 183 дод., 210, 211	8981
Військовий відділ	1813–1848 рр.	167	1566
Другий відділ	1883–1919 рр.	182, 189, 190, 190 дод., 193, 212	1498
Розрахунковий відділ	1877–1920 рр.	186, 204	1090
Господарська частина	1775–1919 рр.	162, 162 дод.	1044
П'ятий відділ	1915–1919 рр.	188	830
Питейний відділ	1782–1912 рр.	168, 168 дод., 172	695
Перший відділ	1879–1911 рр.	191, 194, 215	292
Контрольний відділ	1816–1911 рр.	169, 169 дод.	117
Винний відділ	1783–1857 рр.	187	52
Соляний відділ	1782–1785 рр.	173	42
Відділ секвестру	1914–1917 рр.	185	41
Сьомий відділ	1916–1919 рр.	195	17

Варто зазначити, що найбільша кількість документів збереглася від ревізького, загального та казначейського відділів, найменше – відділу секвестру та сьомого відділу. Це зумовлено часовими межами існування структурних підрозділів установи. Так, «документи загального відділу містяться у фонді, починаючи з 1775 р. до 1920 р., а документи сьомого відділу – з 1916 р. до 1919 р.

Архівний фонд № 280 «Київська казенна палата, м. Київ» Державного архіву Київської області міститься близько 82 тис. архівних справ, що входять до 215 описів. Цей фонд охоплює документи 16 відділів за 145 років існування цієї адміністративно-фінансової установи. Значна частина документів є результатом роботи ревізького, загального та казначейського відділів» [6, с. 194].

Варто зауважити, що архівний фонд Київської казенної палати увібрав у себе значний масив різнопланової інформації, яка може слугувати широким полем для дослідження економічної, політичної, демографічної та суспільної історії України. Архівні документи, які зосереджені у фонді можуть бути використані у наукових дослідженнях двох напрямках: перший – це вивчення губернської адміністративно-фінансової установи казенної палати, тобто, дослідження її структури, функцій, повноважень, діяльності, взаємозв'язків з іншими органами влади, а також вивчення засад та реалізації державної політики через призму роботи організації; другий – дослідження історії повсякденного життя чиновників, яка охоплює важливі аспекти функціонування суспільства, як спосіб життя, ментальність, поведінка, психологія, матеріальне становище, побут та ін.

Інформативними та перспективними для дослідження повсякдення службовців казенних палат є кадрові документи, які містять відомості про особовий склад, штатні розписи, розклад роботи службовців, зарахування та звільнення канцелярських службовців палати та повітових казначейств, нагородження та заохочення чиновників, переміщення службовців, накладення дисциплінарних стягнень, надання відпусток, призначення пенсій, розклад окладів чиновників, відомості про освіту, сімейний стан тощо. Значний масив документів даного напрямку зосереджена в архівному фонді 280 «Київська казенна палата, м. Київ» Державного архіву Київської області, зокрема, описи: № 1 «Секретаріат. Укази Сенату. Постанови Київської казенної палати про розклад роботи службовців рахункової експедиції, про зарахування та звільнення канцелярських службовців повітових казначейств, про нагородження чиновників» [9]; № 22 «Четверте відділення. Листування з Державним банком, судовим приставом, губернським у селянських справах присутством, мировими посередниками з питань своєчасної звітності волосних правлень, організації лотереї на користь притулку для бідних дітей, переміщення службовців та з інших господарських питань» [10]; № 84 «Особовий склад. Особові справи співробітників Київської казенної палати» [11]; № 165 «Казначейське відділення. Пенсійний стіл. Накази Київської казенної палати про виплати пенсій. Циркуляри Міністерства фінансів, Київської казенної палати про порядок виплати грошової допомоги сім'ям військовослужбовців» [12]; № 196 «Загальне відділення. Протоколи засідань Київської казенної палати. Відомості про зміни в особовому складі Київської казенної палати. Скарги окремих осіб на неправомірні дії чиновників. Списки чиновників Київської казенної палати» [13]; № 200 «Секретарська частина. Постанови, рішення, накази, циркуляри Київської казенної палати» [14].

Таким чином, архівний фонд «Київська казенна палата, м. Київ» Державного архіву Київської області налічує близько 82 тис. архівних справ, що входять до 215 описів та містить різнопланову інформацію стосовно діяльності установи, яка становить значний арсенал джерел для дослідження суспільно-політичної, економічної, демографічної історії.

Список використаних джерел:

1. Державна архівна служба України. Режим доступу: <https://archives.gov.ua/ua/> (дата звернення: 04.04.2021).
2. Орлик В. Казенні палати в системі фінансового управління Російської імперії в кінці XVIII – у XIX ст. (на матеріалах Київської губернії) // Український історичний журнал. Київ. 2003. No 2 (449). С. 66–73.
3. Орлик В. Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2007. 631 с.
4. Брамак М. Функціонування інституту державної служби на українських землях: історіографія проблеми Україна-Європа-Світ // Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2009.
5. Годунова Л. Діяльність інституту податних інспекторів у Наддніпрянській Україні (1885–1917 рр.): дожовтнева історіографія // Український історичний збірник. 2014. Вип. 17. С. 278–292.
6. Шпортун О. Київська казенна палата у документах Державного архіву Київської області // Архіви України. 2020. Випуск 1 (322): січень-березень. С. 188–195.
7. Жвалюк В. Податкові органи Російської імперії в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст.: організаційно-правові засади діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Жвалюк Віктор Романович; Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2000. С. 12.
8. Жвалюк В. Організаційно-правові засади податкової служби в українських губерніях в другій половині XIX ст.: загальні тенденції розвитку // Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України. 2000. № 1. С. 267–274.

9. Державний архів Київської області. Ф. 280. Оп. 1.
10. Там само. Оп. 22.
11. Там само. Оп. 84.
12. Там само. Оп. 165.
13. Там само. Оп. 196.
14. Там само. Оп. 200.

Summary. *A review of the archival fund № 280 «Kyiv State Chamber of Kyiv» of the State Archives of Kyiv region. The characteristic of quantitative structure of documents of archival fund is given. The systematization of archival documents by the organizational structure of the state chamber is also presented. The characteristics of the information content of the archival fund are given, namely: the content of archival documents is determined and the prospects of their use in scientific research are characterized.*

Key words: *archival fund, state chamber, systematization, archival case, official, history, archival document, Russian Empire.*

УДК 940.3/4+325. 8(476)

Н. Б. Щавлинский

*Белорусский национальный технический университет
ORCID: 0000-0003-3385-3096*

ДОКУМЕНТЫ АРХИВОВ КИЕВА И МИНСКА КАК ИСТОЧНИК ПО ИССЛЕДОВАНИЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БЕЛОРУССКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ В КИЕВЕ И ОДЕССЕ В 1917–1918 гг.

Анотация. *В статье анализируется содержание документов, хранящихся в фондах Национального архива Республики Беларусь, Центрального государственного архива высших органов власти и управления Украины, которые позволяют всесторонне раскрыть деятельность белорусских национальных организаций в Киеве и Одессе в условиях Первой мировой войны (1917-1918 гг.).*

Ключевые слова: *архивы Минска и Киева, Первая мировая война, деятельность белорусских организаций на территории Украины в 1917-1918 гг.*

При исследовании деятельности белорусских организаций в период 1917-1918 гг. в Киеве и Одессе значительную роль играет изучение и использование архивных материалов, хранящихся в Центральном государственном архиве высших органов власти и управления Украины (Киев) и Национальном архиве Республики Беларусь (Минск). Материалы этих архивов позволяют всесторонне и глубоко проследить общественно-политическую и национально-культурную деятельность белорусских организаций в Киеве и Одессе в период 1917-1918 гг., которая была направлена на формирование национальных воинских подразделений, защиту интересов беженцев-белорусов и консолидацию белорусского населения, проживавшего на территории Украины.

Так, в фонде Национального архива Республики Беларусь (Фонд 325, оп. 1, д. 10) содержатся материалы, касающиеся прибытия на территорию Украины первых белорусских беженцев. Изучение этих материалов позволило установить, что практически с первых дней военных действий из прифронтовых районов Беларуси в Одессу, Киев, Харьков и другие города Украины стали прибывать беженцы. Согласно данным Татьянинского комитета только из Гродненской губернии количество беженцев в Харьковской губернии достигло 25 тысяч 512 человек, а в Херсонской губернии – 3 тыс. 528 человек [1, л. 2]. Массовое их прибытие в города Украины стало наблюдаться после оккупации германскими войсками западной части Беларуси осенью 1915 года.

В этом же фонде (Фонд 325, оп. 1, д.1) хранятся интересные материалы, касающиеся процессов формирования белорусских воинских частей на Юго-Западном фронте, зона действий которого охватывала территорию Украины. Так, в период с 17-го по 22-е декабря 1917 г. в Киеве состоялся съезд воинов-белорусов Юго-Западного фронта, в резолюции которого «признавалось великое право белорусского народа на полное самоопределение и объединение, как самостоятельной ветви славянских народов...». В то же время съезд признал необходимым «объявить Белоруссию демократической республикой в пределах этнографического расселения белорусского народа, имеющей свой высший краевой орган в лице Белорусской краевой рады, избранной на демократических началах. До момента организации Краевой белорусской рады и созыва Белорусского Учредительного собрания съезд посчитал единственным правомочным правительством Великую Белорусскую раду» [2, л. 14].

Небольшой по объему материал, но очень важный для анализа создания и деятельности на территории Украины «Белорусской национальной организации» содержится в этом же фонде, в документе № 21. (Фонд 325, оп.1, д. 21). На страницах документа указывается, что с целью консолида-

ции белорусских национальных сил, сосредоточенных на всей территории Украины и направления их в русло борьбы за национальную идею, 10 марта 1918 г. в Киеве была создана «Белорусская национальная организация на территории Украины» [3, л. 145].

Для выполнения поставленных задач, проведения текущей и организационной работы организация избрала из своей среды руководящий орган – правление, в состав которого вошли: А. Головинский, Н. Разумовский, М. Довнар-Запольский. Наиболее важной своей задачей «Белорусская национальная организация на территории Украины» считала: «объединение белорусов, повышение их национального самосознания, развитие белорусской культуры, повышение экономического благосостояния народа» [3, с. 145]. В целях реализации своих планов организация обратилась 20 апреля 1918 г. ко всем белорусским организациям на территории Украины с воззванием, в котором «призывала к объединению и совместной работе» [3, л. 145].

Одновременно с Белорусской национальной организацией в Киеве был создан общественно-культурный клуб «Зорька», руководителями которого были избраны А. Левченко, А. Форботко, И. Красковский. С момента своего создания белорусские организации в Киеве устраивали для белорусов – демобилизованных воинов, рабочих и беженцев – еженедельные собрания, на которых читались лекции, обсуждалось политическое положение Беларуси.

1 апреля 1918 г. «Белорусская национальная организация на территории Украины» начала издавать в Киеве еженедельную газету «Белорусское слово». В связи с тем, что большая часть материалов печаталась на русском языке, газета с 30 мая 1918 г. начала выходить под названием «Белорусское эхо». Среди наиболее ее активных сотрудников можно назвать: А. Цвикевича, Я. Воронко, А. Смолича, М. Довнар-Запольского, Я. Карского, Я. Хлебцевича, Я. Дыло, А. Бурбиса и др. Основной своей задачей «Белорусское эхо» считала объединение белорусов, которые проживали в Украине, обеспечение их связи с родиной. На страницах газеты также помещались сочинения Я. Купалы, Я. Коласа, М. Богдановича, В. Голубка, Т. Гартного, К. Кананца и др. [3, л. 145].

Очень важная информация по изучению деятельности белорусских организаций, их взаимодействию с общественно-национальными и государственными структурами Украины имеется в документах, хранящихся в фонде 2592 Центрального государственного архива высших органов власти и управления Украины (далее ЦГАВО, Ф. 2592, оп. 1, д. 21, 24, 62, 118). Так, в документе №118 данного фонда имеются сведения о созванном Украинской Центральной Радой в сентябре 1917 г. в Киеве Всероссийском Демократическом совещании, которое приняло 15 сентября по заявлению Центральной Рады Белорусских организаций специальную резолюцию. В ней сообщалось, что «значительная часть Белоруссии, оккупированная противником, подвергается опасности быть отрезанной от остальных частей Белоруссии». Поэтому предлагалось «потребовать от Временного правительства предоставления Белоруссии автономии [4, л. 60]. А в документе №24 указанного фонда имеются сведения о разгоне большевистскими властями в ночь с 17 на 18 декабря 1917 г. I Всебелорусского съезда в г. Минске [5, л. 18].

Однако наиболее широко в фонде представлены документы, указывающие на историю взаимоотношений Украинской Народной Республики (УНР) и Белорусской Народной Республики (БНР) в 1918 году. Так, материалы 21 документа сообщают, что уже после объявленной на территории Беларуси в марте 1918 г. БНР в Киев для переговоров была отправлена делегация. В задачи делегации БНР входило добиться во время переговоров от политических структур Украинской рады предоставления Беларуси займа, установлению границ и налаживанию товарообмена. После того, как делегация БНР посетила неофициально М. С. Грушевского (председатель Украинской Центральной Рады), А. Т. Жуковского (министра военных дел) и В. А. Голубовича (председатель Рады народных министров), она обратилась 15 апреля 1918 г. к министру иностранных дел Украинской Народной Республики с просьбой решить совместными усилиями ряд следующих вопросов. Во-первых, было заявлено о желательности расформирования 15-тысячного польского корпуса, дислоцировавшегося на территории Беларуси и легионеры которого нередко осуществляли среди мирного белорусского населения грабежи и реквизиции. Во-вторых, поступила просьба передать сообщение о создании Белорусской Народной Республики по киевскому радио [6, л. 157].

Все же, самое большое значение в украинско-белорусских переговорах белорусские делегаты придавали созданию совместной белорусско-украинской комиссии, которая должна была рассмотреть вопросы установления государственных границ между Украиной и Белоруссией [7, л. 126].

Справедливости ради необходимо указать, что созданная комиссия под председательством члена правительства Украины А. В. Лихнякевича решила часть вопросов, но некоторые из них в силу различных обстоятельств и причин так и остались неразрешенными.

Следует отметить, что некоторые проблемы, касающиеся взаимодействия БНР и УНР в сфере торговых отношений, отражены в документах фонда 3766 Центрального государственного архива высших органов власти и управления Украины (ЦГАВО, Ф. 3766, оп. 3, д. 8, 68). Например, из документа №68 мы узнаем, что 26 апреля 1918 г. в Киеве под председательством М. В. Довнар-Запольского была открыта Белорусская торговая палата. В ее состав вошли Ф. С. Бурчак (товарищ председателя),

Г. Ф. Базаревич, (член палаты и юрисконсульт), члены палаты: И. В. Курилович, А. К. Головинский, А. М. Копыстынский и другие. Основным назначением деятельности палаты являлось налаживание товарообмена Украины и Белоруссии, а также защита интересов белорусских торговых фирм и отдельных личностей. Кроме того, в задачи Белорусской торговой палаты в Киеве были вменены обязанности консульства, вплоть до назначения 29 мая 1918 г. консулом БНР в Украине доктора П. В. Тремповича [8, л. 214].

В то же время в документе № 8 указанного фонда содержится информация о созданной 19 ноября 1918 г. в Киеве «Особой торгово-экономической белорусской комиссии», в состав которой вошли: А. И. Цвикевич, И. И. Красковский и М. В. Довнар-Запольский. Комиссии было поручено вести переговоры с украинским правительством о более тесном экономическом сближении. В этой связи председатель особой экономической комиссии Народного секретариата БНР А. И. Цвикевич предложил украинскому министру С. Гутнику заключить торговый договор.

В результате составленный и подписанный торговый договор между Радой БНР и украинским правительством установил основы равноправных отношений и подвел итог торгово-экономических контактов между Белоруссией и Украиной. В преамбуле указывалось на то, что «близкие экономические отношения, которые издавна существовали между Белоруссией и Украиной требовали, чтобы эти отношения сохраняли прежний характер и широко развивались» [9, л. 41]. По своей структуре договор состоял из преамбулы, пяти разделов и 22 статей. В соответствии с договором граждане двух стран были равноправны, а межгосударственные связи должны были выстраиваться на основе консульских контактов. Особое внимание уделялось торговым отношениям, которые должны были строиться на взаимовыгодных и равноправных основах.

Однако торгово-экономические отношения между Белоруссией и Украиной продолжались не очень долгое время. В связи с тем, что германские войска в результате произошедшей в Германии в ноябре месяце революции стали покидать территорию Беларуси, а советские ее занимать, Белорусская торговая палата прекратила в декабре 1918 года свою деятельность в Киеве.

Что касается изучения деятельности белорусских организаций в Одессе в период 1917–1918 гг., то следует отметить, что очень важные сведения по этой проблеме содержатся в документах, хранящихся в фондах 325 и 1440 Национального архива Республики Беларусь. Так, на страницах фонда 1440 (НАРБ, Ф. 1440, оп. 3) имеется информация о состоявшемся 1-7 декабря 1917 г. съезде воинов-белорусов Румынского фронта в городе Одессе, на котором была избрана во главе с С. Некрашевичем Белорусская войсковая рада. Кроме председателя в состав Рады входили: А. Балицкий, Г. Козелл, П. Ильюченко, И. Волчек, А. Адамович и др. [10, л. 66-73].

С самого начала своего существования Рада Румынского фронта достаточно успешно проводила работу в воинских частях: к солдатам посылались агитаторы, интенсивно проходила работа по комплектованию белорусских рот и полков. В результате проведенной работы были объявлены белорусскими 6-й Таурогенский пограничный конный полк, 4-й армейский корпус в составе 30-й и 40-й пехотных дивизий, 26-е броневое отделение и другие воинские подразделения. Для пополнения этих частей и сосредоточения солдат в городе Одессе приказом по Одесскому военному округу №42 от 27 января 1918 г. на улице Дальницкой был учрежден Белорусский этапно-концентрационный пункт [10, л. 66-73].

Одновременно с белорусскими военными организациями широкую деятельность в Одессе развернуло созданное в декабре 1917 г. общество «Белорусский гай». На первоначальном этапе своей деятельности «Белорусский гай» устраивал белорусам чтение рассказов и лекций на белорусском языке. Но уже весной 1918 г. в городе на «Казарменном переулке» организацией был открыт «Белорусский клуб». В клубе имелась библиотека с книгами Я. Купалы, Я. Коласа, А. Гаруна, Ш. Ядвигина (А. Левицкий) и других белорусских писателей и поэтов. При клубе также были организованы кружки: литературный, театральный и хоровой.

По истечении некоторого времени Белорусская войсковая рада и общество «Гай» провели 6 марта 1918 г. совместное заседание, на котором было принято решение о создании объединенной организации, которая смогла бы более активно проводить национальную работу среди белорусского населения. В результате постановления был создан Белорусский национальный комиссариат. Комиссаром организации собрание избрало Е. Трофимова. В состав Комиссариата также вошли: С. Янушкевич, А. Балицкий, П. Гудень, Г. Козелл, И. Матюкевич, А. Дежневич и другие белорусские деятели [10, л.10]. Одновременно с Комиссариатом, являвшимся исполнительным органом, была создана как законодательный орган, во главе с профессором Сапожко, Белорусская национальная рада.

С момента своего создания Белорусская национальная рада и Комиссариат развернули свою деятельность не только среди белорусов Одессы, но и во всем Одесском округе. Важным источником по изучению деятельности этих белорусских организаций являются документы 325 фонда Национального архива Республики Беларусь. Например, в 193 документе данного фонда содержится информация о попытках Белорусского национального комиссариата и Национальной рады решить вопрос о достижении национально-персональной автономии для белорусов, проживающих на

территории Украины. Резолюция Белорусской национальной рады от 28 апреля 1918 г. гласила: «Законом 2-го декабря 1917 г. Украинская Центральная рада признала за некоторыми народностями национально-персональную автономию. Однако национально-персональная автономия не признана за белорусами, хотя на территории Украины их насчитывается около миллиона. Поэтому мы категорически протестуем против непризнания за белорусами, проживающими на территории Украины, национально-персональной автономии и требуем признания таковой подобно тому, как она признана за евреями, поляками и великороссами» [11. л. 187].

Кроме того, под руководством и влиянием Белорусской национальной рады и Комиссариата практически на всех проходивших в то время в Одессе многочисленных собраниях и митингах белорусских организаций принимались резолюции и постановления в поддержку объявленной в марте 1918 г. на территории Беларуси БНР. На страницах документа №10 вышеуказанного фонда сообщается, что 21 апреля 1918 г. по инициативе Белорусской национальной рады и Комиссариата в Одессе было созвано общее собрание белорусов, которое постановило: «приветствовать создание Белорусской народной Республики и всеми силами поддержать белорусское народное правительство, твердо веря, что оно при поддержке всех белорусов выполнит возложенные на него трудные и ответственные задачи и выведет белорусский народ неразделенным на путь широкого культурно-творческого и экономического строительства...» [12, л. 67].

Таким образом, изучение и использование материалов Центрального государственного архив высших органов власти и управления Украины, а также Национального архива Республики Беларусь позволяет всесторонне и глубоко проследить общественно-политическую и национально-культурную деятельность белорусских организаций в Киеве и Одессе в период 1917-1918 гг.

Список использованных источников:

1. Национальный архив Республики Беларусь (далее – НАРБ.). Ф. 325. Оп. 1. Д.10).
2. НАРБ. Ф. 325. Оп. 1. Д. 1.
3. НАРБ. Ф. 325. Оп. 1. Д. 21.
4. Центральный государственный архив высших органов власти и управления Украины (далее ЦГАВО). Ф. 2592. Оп. 1. Д. 118.
5. ЦГАВО. Ф. 2592. Оп. 1. Д. 24.
6. ЦГАВО. Ф. 2592. Оп. 1. Д. 21.
7. ЦГАВО. Ф. 2592. Оп. 1. Д. 62.
8. ЦГАВО. Ф. 3766. Оп. 1. Д. 68.
9. ЦГАВО. Ф. 3766. Оп. 1. Д. 8.
10. НАРБ. Ф. 1440. Оп. 3. Д. 210.
11. НАРБ. Ф. 325. Оп. 1. Д. 193.
12. НАРБ. Ф. 325. Оп. 1. Д. 10.

Summary. *The article analyzes the content of documents stored in the funds of the National Archives of the Republic of Belarus, the Central State Archives of the Supreme Authorities and Administration of Ukraine, which make it possible to comprehensively disclose the activities of Belarusian national organizations in Kiev and Odessa during the First World War (1917-1918).*

Key words: *archives of Minsk and Kiev, the First World War, the activities of Belarusian organizations on the territory of Ukraine in 1917-1918.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Адамовський Володимир Іванович, кандидат історичних наук, доцент кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Адамський Віктор Романович, кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

Баженев Лев Васильович, академік УАІН, доктор історичних наук, професор, голова Хмельницької обласної організації НСКУ, керівник Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка.

Баженев Олександр Львович, кандидат історичних наук, доцент кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Баженова Стефанія Едуардівна, доктор історичних наук, професор, завідувачка кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Байдич Володимир Григорович, кандидат історичних наук, член президії Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України.

Блажевич Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, голова Хмельницької міської організації НСКУ.

Бойко Віта Федорівна, кандидат історичних наук, заступник директора Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

Болтанюк Петро Анатолійович, завідувач сектору «Музей старожитностей» Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.

Боровець Іван Іванович, кандидат історичних наук, доцент кафедри автентичної історії, заступник декана з міжнародних зв'язків історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Бурдуваліс Катерина Миколаївна, директор Державного архіву Хмельницької області.

Гаврилюк Олена Андріївна, старший викладач кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса, докторантка Університету імені Яна Длугоша в Ченстохові.

Галатир Віталій Вікторович, кандидат історичних наук, головний науковий співробітник відділу інформаційних технологій Державного архіву Хмельницької області.

Глушковецький Анатолій Леонідович, кандидат історичних наук, доцент, декан історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Гриськова Наталія Романівна, аспірантка кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Гула Оксана Григорівна, кандидат історичних наук, т.в.о. завідувача відділу науково-інформаційної та редакційно-видавничої діяльності Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

Гуцал Анатолій Федорович, доцент кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

Гуцал Віталій Анатолійович, кандидат історичних наук, завідувач науково-дослідної лабораторії археології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Дідух Людмила Валентинівна, кандидат історичних наук, завідувач відділу технологічного забезпечення архівної справи Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

Завальнюк Олександр Михайлович, академік НАН ВО України, доктор історичних наук, професор кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Залеток Наталія Валеріївна, кандидат історичних наук, завідувачка відділу архівознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

Захар'єв Володимир Анатолійович (із Ватралів), старший науковий співробітник Хмельницького обласного науково-методичного центру культури і мистецтв.

Калакура Ярослав Степанович, доктор історичних наук, професор кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Касян Людмила Григорівна, провідний архівіст сектору публікації документів Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного.

Климчук Людмила Вікторівна, член-кореспондент НАН ВО України, кандидат історичних наук, директор бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Козак Олександр Миколайович, магістр архівознавства.

Комарніцька Людмила Миколаївна, кандидат філологічних наук, завідувач кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін Подільського спеціального навчально-реабілітаційного соціально-економічного коледжу.

Комарніцький Олександр Борисович, академік НАН ВО України, доктор історичних наук, заступник декана історичного факультету з наукової роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка імені Івана Огієнка.

Кондрат Вадим Олександрович, директор Громадської організації «Центр перспективних досліджень та регіонального розвитку».

Кукса Олександр Миколайович, кандидат історичних наук, доцент, заступник декана факультету гірництва та інженерної екології Білоруського національного технічного університету

Левченко Лариса Леонідівна, заступник голови Державної архівної служби України, доктор історичних наук, професор.

Левчук Олена Віталіївна, кандидат історичних наук, провідний архівіст відділу забезпечення збереженості та обліку документів Центрального державного електронного архіву України.

Ловчинська Оксана Володимирівна, начальник відділу довідкового апарату документів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України.

Лозовий Віталій Станіславович, доктор історичних наук, головний науковий співробітник відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень.

Лубчинський Андрій Анатолійович, кандидат історичних наук, доцент кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Ляскович Тетяна Валеріївна, аспірантка кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Майстренко Анжела Андріївна, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник відділу технологічного забезпечення архівної справи Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

Малюгіна Ірина Володимирівна, директор Новоушицького історико-краєзнавчого музею.

Мельничук Катерина Вікторівна, аспірантка відділу Історії України XIX – початку XX ст. Інституту історії України Національної академії наук України.

Михайлик Артур Олександрович, кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Олійник Наталя Миколаївна, головний спеціаліст відділу використання інформації документів Державного архіву Донецької області.

Олійник Сергій Васильович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Олійник Юрій Васильович, кандидат історичних наук, начальник відділу інформаційних технологій Державного архіву Хмельницької області.

Остапов Артур Віталійович, аспірант кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Пилипак Максим Анатолійович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Центру соціокультурного аналізу ДАНЗ "Інститут стратегічних досліджень Республіки Башкортостан" Академії наук Республіки Башкортостан Російської Федерації.

Резнік Ігор Сергійович, кандидат історичних наук, провідний архівіст відділу використання інформації документів та комунікацій Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України.

Романовський Ростислав Володимирович, завідувач сектору науково-технічної інформації відділу науково-інформаційної та редакційно-видавничої діяльності Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

Садова Іванна Віталіївна, студентка третього курсу факультету історії та філософії Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова.

Свердлик Зоряна Михайлівна, кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу документознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

Синявська Олена Олександрівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, заступник декана факультету історії та філософії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Старенький Ігор Олександрович, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.

Стецюк Вадим Борисович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Трембіцький Анатолій Михайлович, доктор історичних наук, старший науковий співробітник, завідувач Хмельницького міського відділу Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України.

Федьков Олександр Миколайович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Чернов Вадим Вікторович, аспірант кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Черняхівська Олена Михайлівна, начальник видавничого відділу Національного заповідника «Києво-Печерська лавра».

Чижова Олена Валеріївна, директор Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України.

Чиркова Марина Юріївна, магістр державного управління, методист кафедри філософії і економіки освіти Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М. В. Остроградського.

Cholewiński Łukasz, dr. hab. prof. Uniwersytety Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie, Wydział Humanistyczny UJD, Instytut Historii.

Чорноморець Євгенія Матеївна, кандидат філософських наук, старша наукова співробітниця відділу архівознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

Хоптяр Юрій Анатодійович, кандидат історичних наук, доцент кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Хоптяр Андрій Юрійович, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Хромов Анатолій Володимирович, голова Державної архівної служби України, кандидат історичних наук.

Щавлинский Николай Борисович, кандидат исторических наук, доцент кафедры истории белорусской государственности Белорусского национального технического университета.

Шаповал Лариса Іванівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Шпортун Оксана Іванівна, аспірант кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету.

ДЕРЖАВНА АРХІВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ АРХІВНОЇ СПРАВИ
ТА ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА
ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ
СПІЛКА АРХІВІСТІВ УКРАЇНИ
ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «ЦЕНТР ПЕРСПЕКТИВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА
РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ»

**АРХІВІСТИКА: ТЕОРІЯ, МЕТОДИКА, ПРАКТИКА
МАТЕРІАЛИ ДРУГОЇ МІЖНАРОДНОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

Підписано до друку 11.06.2021 р.
Формат 60x84/8
Гарнітура Cambria
Папір офсетний. Друк офсетний
Ум. друк. арк. 26,04. Замовлення № 363.
Тираж 100 прим.

Віддруковано ТОВ «Друкарня «Рута»
(свід. Серія ДК №4060 від 29.04.2011 р.)
м. Кам'янець-Подільський, вул. Руслана Коношенка, 1
тел. 03849 4 22 50, drukruta@ukr.net